DOSTOJEVSKI

BIJEDNI LJUDI

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA
Prvi svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Prema izdanju
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1956

F. M. DOSTOJEVSKI
BIJEDNI LJUDI

ČETVRTO IZDANJE
ZNANJE ZAGREB 1979

Likovno opremio
BORIS DOGAN

SADRŽAJ

BIJEDNI LJUDI

Ah, ti pripovjedači! Ne bi napisali štogod korisno, ugodno, zasladno, nego iskopavaju najtajnije tajne!... Ta zabranio bih ja njima pisati. Pa i na što je to nalik: čitaš... preko volje se zamišljaš — a onda ti navrve u glavu svakakve nesklapnosti; zaista bih im zabranio pisati; baš bih im naprosto sasvim zabranio.[1]

Kn. V. F. Odojevski

8. travnja

Najdraža moja Varvaro Aleksejevna!

Jučer sam bio sretan, neizmjerno sretan, preko svake mjere sretan! Vi ste me, tvrdoglavko, bar jednom u životu poslušali. Naveče, nekako oko osam sati, budim se (vi znate, draga moja, da nakon službe volim malčice, sat-dva, odspavati), dohvatim svijeću, pripravljam spise, zarezujem pero, odjednom iznenada uzgledavam — zaista mi je srce zaigralo! Ipak ste, dakle, razumjeli što sam želio, što mi je srce željelo! Vidim, na Vašem prozoru zadignut kraj zastora i prikvačen za lonac s kaloperom upravo onako kako sam Vam onda bio natuknuo; odmah mi se učinilo da je na prozoru trenulo i Vaše lišće, da i Vi iz svoje sobice gledate meni, da mislite na mene. I kako mi je bilo žao, mila moja, što nisam mogao dobro razabrat Vaše umiljato lišće! Bilo je vrijeme, dušo moja, kad smo i mi jasno vidjeli. Starost nije radost, rođena moja! Evo i sada nai sve nekako titra pred očima; čim uzradiš uvečer, uspišeš štogod, sutradan ti se i oči crvene, i suze teku pa te je i stid od tuđega svijeta. Ali meni je u mislima baš zasjao Vaš smiješak, anđele, Vaš dobrostiv, prijazni smiješak; i u srcu mi je bio upravo onakav osjećaj kao onda kad sam Vas poljubio, Varenjka — sjećate li se, anđele? Znate li, mala moja, meni se čak učinilo da ste mi ondje poprijetili prstićem? Je li istina, nestašnice? Svakako mi sve to potanje opišite u svom pismu.

Gle, a što ste tek smislili sa svojim zastorom, Varenjka? Premilo je, zar nije istina? Ili sjedio za poslom, ili legao da spavam, ili se budio, znam već, da i Vi ondje mislite na mene, sjećate se mene, a

zdravi ste i veseli. Spuštate zastor — zbogom, dakle, Makare Aleksejeviču, vrijeme je spavanju! Kad ga dignete — to znači: dobro jutro, Makare Aleksejeviču, kako ste spavali, ili kako Vaše zdravlje, Makare Aleksejeviču? A što se mene tiče, ja sam, hvala Stvoritelju, zdrava i sretna! Vidite li, dušice moja, kako je to vješto smišljeno; ni pisama ne treba! Lukavo, zar nije istina? A smislio sam ja! Što velite, Varvaro Aleksejevna, jesam li ja za takve poslove?

Javljam Vam, dušo moja, Varvaro Aleksejevna, da sam noćas spavao lijepo i uredno, kako se nisam ni nadao, i veoma sam zadovoljan tim; premda ti se u novim stanovima, na novom naselju, svagda nekako ne spava i sve ti nešto nije u redu! Ustao sam danas vedar kao sokol — milo mi i veselo! Kako je danas lijepo jutro, dušo! U nas su otvorili prozorak; sunašce sija, ptičice cvrkuću, zrak miriše proljetnim mirisima i sva priroda oživljuje — a sve je drugo bilo također prema tomu; sve je u redu, po proljetnom. I ja počeo danas prilično ugodno maštati, a sve mi je maštanje bilo o Vama, Varenjka. Usporedio sam Vas sa ptičicom nebeskom, stvorenom za radost ljudima i za ukras prirodi. Onda sam odmah pomislio, Varenjka, da i mi ljudi, koji živimo u brigama i u uzbuni, također moramo zavidjeti bezbrižnoj i nedužnoj sreći nebeskih ptica — pa i sve drugo isto tako, nalik na ovo; to jest, sve sam stvarao tako daleke usporedbe. Imam ja, Varenjka, jednu knjigu, u njoj je ovo isto, sve to isto vrlo potanko opisano. Zato i pišem, dušo, da ima različitih mašta. A sada je, evo, proljeće, pa su i misli sve ugodne, bistre, poletne, i javljaju se nježne mašte; sve je u ružičastu svjetlu. Zato sam i napisao sve ovo: a, uostalom, sve sam to uzeo iz knjige. Ondje pisac iskazuje isto takvu želju u stihovima i piše:

Zašto nisam ptica, ptica grabljivica?

Pa tako dalje. Ima ondje još različitih misli, ali Bog bio s njima! Ali, da, kamo ste Vi to, Varvaro Aleksejevna, odlazili jutros? Nisam se još ni spremao u ured, a Vi, baš kao proljetna ptičica, iz sobe otišli dvorištem tako veseli. Kako sam se veselio gledajući Vas! Ah, Varenjka, Varenjka! — Nemojte tugovati; suze ne odmažu jadu; znam ja to, dušo moja, znam iz iskustva. A sada ste tako mirni, pa i zdravlje Vam se nešto popravilo. — A, kako vaša Fedora? Ah, kako je ona dobra žena! Pišite mi, Varenjka, kako s njom živite sada i

jeste li zadovoljni svime? Fedora je ponešto čangrižljiva; ali se nemojte, Varenjka, obzirati na to. Bog bio s njom! Tako je dobra.

Pisao sam Vam već o ovdašnjoj Terezi — i ona je dobra i pouzdana žena. A koliko li sam se brinuo za Vaša pisma! Kako će se dostavljati? A eto, Bog nam je, na našu sreću poslao Terezu. Ona je dobra, krotka, tiha ženska. Ali, naša je gospodarica naprosto nesmiljena. Zatire je poslom kao kakvu krpu.

Eto, u kakvu sam rupčagu upao, Varvaro Aleksejevna! I to mi je stan! Ta prije sam živio, znate i sami, kao u božjem krilu — mirno, tiho, pa kad muha proleti, i ona se čuje. A ovdje buka, vika, graja! Ta Vi još i ne znate kako je ovdje sve to udešeno. Zamislite, na primjer, dug hodnik, sasvim mračan i nečist. S desne strane sam zid, a s lijeve samo vrata do vrata, kao brojevi, sve se redom redaju. Eto, ti se brojevi iznajmljuju i u svakom ima po jedna soba; u jednoj sobi žive i po dvoje i po troje. Za red ne pitajte — Nojeva lađa! Uostalom, čini se da su dobri ljudi, svi su tako obrazovani, učeni. Ima jedan činovnik (negdje je u literarnoj službi), načitan čovjek: govori i o Homeru, i o Brambeusu,[2] i o različitim tamo njihovim piscima, o svemu govori — uman čovjek! Dva časnika stanuju i neprekidno se kartaju. Jedan poručnik korvete stanuje tu, i Englez učitelj tu stanuje. — Samo počekajte, zabavit ću Vas, dušo; u narednom ću ih listu opisati satirički, sasvim potanko. Gospodarica naša, vrlo je malena i prljava starica, po vas dan hoda u papučama i kućnoj haljini i po cijeli dan viče na Terezu. Stanujem u kuhinji, ili, da pravije kažem, evo ovako: ima tu kraj kuhinje jedna soba (a kod nas je, treba Vam spomenuti, kuhinja čista, svijetla, vrlo lijepa) mala sobica, takav skroman kutić... to jest, ili još bolje da se kaže, kuhinja je velika, sa tri prozora, pa uz poprečni zid imam pregradak, tako te nalikuje da je još soba, prekobrojna; sve je prostrano, udobno, ima i prozor i sve — u jednu riječ, sve je udobno. Eto Vam, dakle, moga zakutka. Ali nemojte misliti, dušo, da bi tu bilo nešto drugo i neko tajno značenje; šta je, vele, kuhinja! — to jest, ja zapravo i u toj sobi stanujem za pregratkom, ali to je svejedno, živim zasebno od sviju, tihano, skrovito. Postavio sam u sobu postelju, stol, komodu, dvije stolice, objesio svetu sliku. Istina je, ima i boljih stanova, ima ih i kudikamo boljih, ali, glavno je udobnost; ta sve to činim radi udobnosti, i

nemojte misliti da je radi ičega drugoga. Vaš je prozorak sučelice preko dvorišta; i dvorište je tijesno, pa kad Vas u prolazu opazim, sve mi je veselije jadniku, a i jeftinije je. Kod nas posljednja soba, s jelom, stoji 35 rubalja u papiru. Nije mi prema džepu! A moj me stan stoji sedam rubalja u papiru, i jelo pet rubalja u srebru, to su dvadeset i četiri i pol, a prije sam plaćao cijelih trideset; zbog toga sam si mnogo što uskraćivao; čaj nisam svagda pio, a sada sam smogao i za čaj i za šećer. Znate, rođena moja, nekako je sramota ne piti čaj. Radi svijeta se i pije, Varenjka, rad ugleda, radi tona; a meni je svejedno, ja nisam pomaman. Smislite, za potrošak treba svagda ponešto, pa cipele kakve, odijelo — zar će mnogo preostati? Eto Vam i moje plaće. A ja ne ropćem i zadovoljan sam. Dovoljna mi je. Evo mi je dovoljna već nekoliko godina; dešavaju se i nagrade. Pa, zbogom, andele moj. Kupio sam dva lonca, s kaloperom i geranijom — nije skupo. A Vi možda volite i rezedu? Pa ima i rezede, pišite mi; ali, znate, napišite sve, kolikogod možete podrobnije. Ali, nemojte pomisliti štogod i ne sumnjajte o meni, dušo, što sam najmio takvu sobu. Primorala me je udobnost, i jedina me je udobnost uvela u napast. Ta ja, dušo zgrćem novce, štedim: imam novaca. Nemojte gledati na to što sam ovako tihan, pa se čini da bi me muha krilom slomila. Nije, dušo, ne promašam ja svoj probitak, a karakter mi je sasvim takav kakav i dolikuje čovjeku tvrde, neuzbunjene duše. Zbogom, anđele moj! Ispisao sam Vam gotovo dva arka, a odavno je vrijeme za ured. Ljubim Vam, dušo, prstiće i ostajem

Vaš najpokorniji sluga i najvjerniji prijatelj

Makar Devuškin

P.S. Molim Vas jedno: odgovorite mi, anđele moj, štogod možete potanje. Ovom Vam prilikom šaljem, Varenjka, funticu bombona; pojedite ih, dakle, u zdravlje, ali, zaboga, ne brinite se za mene i ne zamjeravajte mi. Pa, zbogom, dakle, dušo.

8. travnja

Poštovani gospodine

Makare Aleksejeviču!

Znate li da ću se morati najzad posve posvaditi s Vama? Kunem Vam se, dobri Makare Aleksejeviču, da mi je teško primati Vaše darove. Znam što Vas oni stoje, kako uskraćujete sebi i zakidate sebe. Koliko sam Vam puta govorila da ne trebam ništa, ama baš ništa, da Vam ne mogu uzvratiti ni ona dobročinstva kojima ste me dosad obasuli. I što će mi ti lonci? Pa, kaloper još hajdede, ali čemu geranija? Tek što se jedna riječca izusti nesmotreno, kao, na primjer, o toj geraniji, Vi odmah kupujete; ta zacijelo je skupo? Kako su joj divni cvjetovi! Crveni kao krv, ukršteni. Gdje ste nabavili tako lijepu geraniju? Postavila sam je usred prozora, na vidnu mjestu; na pod ću pak staviti klupicu, i na nju još cvijeća; samo dok se obogatim! Fedora ne može da se naraduje; kod nas je sada u sobi pravi raj — čisto, svijetlo! Ali, a zašto bomboni? Zaista sam i odmah po listu pogodila da kod Vas nešto ne valja — i raj, i proljeće, i mirisi lijeću, i ptičice cvrkuću. Što je to, mislim, da nema tu i stihova? Ta, doista, jedino stihova nedostaje Vašem listu, Makare Aleksejeviču! I nježni osjećaji, i maštanje u ružičastoj boji — svega tu ima! Na zastor nisam ni mislila; zacijelo se sam zakvačio kad sam premještala lonce; eto Vam!

Ah, Makare Aleksejeviču! Ma što govorili, ma kako sračunavali svoje prihode da me zavarate, da dokažete kako sve trošite na sebe sama, od mene nećete zatajiti ni skriti ništa. Jasno je da radi mene uskraćujete sebi ono što Vam je prijeka potreba. Šta ste, na primjer, smislili pa najmili takav stan? Ta Vas uznemiruju, bune; tijesno Vam je, neudobno. Vi volite samoću, a: čega li sve nema tu oko vas! A Vi biste mogli mnogo bolje živjeti, sudeći po Vašoj plaći. Fedora veli da ste prije živjeli kudikamo bolje nego sada. Zar ste tako proživjeli sav svoj život, u samoći, u oskudici, bez radosti, bez prijateljske prijazne riječi, kod tuđega svijeta, naimajući zakutke? Ah, dobri prijatelju, kako mi Vas je žao! Čuvajte barem svoje zdravlje, Makare Aleksejeviču! Velite da Vam slabe oči, ne pišite onda uz svijeću; zašto biste pisali? Vaša revnost u službi i bez toga je valjda poznata Vašim starješinama.

Još Vas jednom preklinjem, ne trošite na mene toliko novaca. Znam da me volite, ali niste ni Vi bogati... I ja sam danas ustala

vesela. Bilo mi je vrlo dobro, i Fedora je već odavno radila, pa i meni namakla posla. Vrlo sam se obradovala; otišla sam samo da kupim svile te se prihvatila posla. Cijelo mi je jutro bilo tako lako pri duši, tako sam bila vesela! A sada sve same crne misli, tuga; sve mi srce gine.

Ah, što će biti od mene, kakav će biti moj udes! Teško mi je što sam u takvoj neizvjesnosti, što nemam budućnosti, što ne mogu ni da slutim što će se zbiti sa mnom. Strašno mi je i osvrnuti se. Ondje je sve sam jad, da mi se srce kida kad se sjetim. Dovijeka ću plakati zbog zlobnih ljudi što me upropastiše!

Mrači se. Vrijeme je da se latim posla. O mnogočem sam Vam htjela pisati, ali nemam kada, imam na rok posla. Treba se žuriti. Listovi su doista dobra stvar; ipak nije tako dosadno. A zašto Vi i. sami nikada ne svratite do nas? Zašto, Makare Aleksejeviču? Ta sada Vam je blizu, a i smažete gdjekad i slobodna vremena. Izvolite svratiti! Vidjela sam Vašu Terezu. Čini se da je bolesna i požalila sam je; dala sam joj 20 kopjejaka. Da! Gotovo sam zaboravila: svakako napišite sve o svojem živovanju, štogod možete podrobnije. Kakvi su ljudi oko vas, i živite li lijepo: s njima? Veoma želim da sve to znam. Pazite, dakle, napišite sve! Danas ću već namjerice podignuti kraj. Legnite ranije, sinoć sam do polnoći.vidjela kod Vas svjetlo. Pa, zbogom! Danas je i jad, i dosada, i tuga! Valjda je već takav dan! Zbogom.

Vaša

Varvara Dobroselova

8. travnja

Poštovana gospođo
Varvaro Aleksejevna!

Jest, dušo, jest, rođena moja, valjda je već svanuo takav dan mojemu jadnom udesu! Jest; podrugnuli ste se Vi, Varvaro Aleksejevna, meni starcu! Nego sam sam i skrivio, jošte kako skrivio! Ne treba se u starim godinama, sa čupom kose na glavi, upuštati u ljubavne pustolovine i dvosmislice... I još ću da kažem, dušo: čudan je katkad čovjek, veoma čudan. I o čemu će, sveci božji, da zagovori

i razveze gdjekad! A što izlazi, što slijedi iz toga? Pa ne slijedi baš ništa, a izlaze takve trice i kučine, da me bog očuvao! Ja se, dušo, ne srdim, nego mi je samo vrlo neugodno sjećati se svega, neugodno što sam Vam pisao onako slikovito i glupo. I u ured sam otišao danas kao pravi gizdelin, i tako mi se razgalilo u srcu, u duši, ni rad čega, pravi blagdan; veselje bješe! Gorljivo se prihvatio spisa — a što je kasnije nastalo od toga! Čim sam se onda ogledao oko sebe, sve postalo kao i prije — i potmurno, i potamno. Sve one iste mrlje od tinte, sve isti stolovi i spisi, a i ja svejednako isti, kakav sam i bio, sasvim sam takav i ostao — što mi, dakle, bješe jahati na Pegazu? A od čega je nastalo sve? Što se promolilo sunašce, a nebo zamodrilo! Zar od toga? A i kakvi su mirisi, kad se na našem dvorištu štošta nađe pod prozorima! To mi se sve, valjda od ludosti tako učinilo. Ta događa se gdjekad čovjeku da tako zaluta u svojim osjećajima i da se zapetlja u besmislenu brbljariju. To ne potječe ni od čega drugoga nego od suvišnoga, glupoga srdačnog žara. Kući nisam ni došao, nego se dovukao; ne znam od čega me je zaboljela glava; sve je to valjda jedno s drugim. (Da mi nisu prozebla leđa?) Proljeću sam se obradovao baš glupanski, pa izišao u lakoj kabanici. I u osjećajima ste se mojim prevarili, rođena moja! Sasvim ste drugačije razumjeli njihov izljev. Očinska me je sklonost oduševljavala, samo čista očinska sklonost, Varvaro Aleksejevna; jer, ja sam Vam mjesto rođenoga oca, jer ste ljuta sirota, govorim to iz duše, od čista srca, rođački. Bilo kako mu drago, ja sam vam bar dalek rođak, sve ako i jesam prema poslovici devete peći žarilo, ali sam ipak vaš rođak, a sada najbliži rođak i pokrovitelj; jer ondje, gdje ste ponajprije imali pravo da tražite pokroviteljstvo i zaštitu, našli ste izdaju i uvredu. A što se tiče stihića, reći ću vam, dušo, da se meni ne pristoji u starim godinama vježbati se u sastavljanju stihova. Stihovi su besmislice! Za stihiće i u školama tuku danas djecu... eto tako je to, rođena moja.

Što Vi to pišete meni, Varvaro Aleksejevna, o udobnosti, o miru i o različnim raznolikostima? Dušo moja, nisam gadljiv i nisam izbirljiv, nikad nisam bolje stanovao; čemu bih, dakle, bio izbirač u starim godinama? Sit sam, odjeven sam, obuven sam; pa i za čim bismo težili? — Nisam grofovskoga roda! — Otac mi nije iz plemićkoga staleža, a s cijelom je svojom porodicom bio po prihodu siromašniji

od mene. Nisam maza! Nego, ako ćemo po istini, u starom mi je stanu sve bilo kudikamo bolje; zgodnije mi bješe, dušo. Dabogme, i sadašnji mi je stan dobar, štoviše, u neku ruku veseliji i, ako hoćete, raznoličniji; ja tomu ništa ne prigovaram, ali mi je svejednako žao staroga. Mi se stari, to jest vremešni ljudi, privikavamo na stare stvari kao na nešto rođeno. Stan mi je bio, znate, takav maljucan i zidovi su bili... a, ta što i da govorim! — zidovi su bili kao i svi zidovi, nije mi do njih, ali evo uspomene o svemu mojem pređašnjem navaljuju na mene čamu... Za čudo — teško mi je, a uspomene kao da su ugodne. Dapače i ono što je loše bilo, na što sam se katkad ljutio, i to mi se u uspomenama nekako odvaja od lošega i iskrsava mi u pameti u zamamnomu liku. Tiho smo živjeli mi, Varenjka, ja i gospodarica moja, starica, pokojnica. Evo se i starice moje sjećam sada s turobnim osjećajem! Dobra je žena bila i nije skupo naplaćivala stan. Znala je po vas dan pletaćim iglama od aršina spletati iz svakakvih krpica pokrivače; tim se je jedino i bavila. Svjetlo sam palio jedino s njom, radili smo dakle za istim stolom. Imala je unuku Mašu — sjećam je se dok je još bila dijete — bit će sada djevojčica od trinaestak godina. Velika je nestašnica bila, vesela, svejednako nas nasmijava; tako smo dakle živjeli nas troje. Za duge zimske večeri posjedamo za okrugli stol, napijemo se čaja i latimo se posla. A da Maši ne bude dosadno, i da se ne nestaši nestašnica, počela starica da priča priče. I kakve su to priče bile! Ne samo ne može da ih se nasluša dijete, nego ni razborit i pametan čovjek. Šta! Ja zapušim lulicu i tako se zanesem da slušam, te i na posao zaboravljam. A dijete, nestašnica naša, zamišlja se; ručicom podnima rumeni obraščić, otvara ljepuškasta ustašca, pa čim bude strašna priča, sve se privija, privija uz staricu. A nama drago gledati je; ne opažaš kako svijeća dogara, ne čuješ kako napolju gdjekad oluja bjesni i mećava mete. — Lijepo smo živjeli, Varenjka, i tako smo, eto, proživjeli zajedno gotovo dvadeset godina. — Ali što sam se tu zabrbljao! Vama se možda ne sviđa takav predmet, a i meni nije nekako lako sjećati se, pogotovo sada: sumrak je. Tereza se zaposlila nečim, mene boli glava, a i leđa me nešto bole, pa i misli su mi tako čudne, kao da me i one bole; sjetan sam danas, Varenjka! — A što Vi to pišete, rođena moja? Ta kako bih ja došao k vama? Draga moja, što će kazati ljudi? Ta moram prijeći dvorište, opazit će

naši, počet će ispitivati — poteći će pripovijedanje, poteći će brbljarije, prišit će ovome drugačiji smisao. Nije li, anđele moj, bolje da Vas sutra sretnem na večernji; to će biti razumnije i neškodljivije za nas oboje. Ali, nemojte mi zamjeriti, dušo, što sam Vam napisao takav list; kad sam ga pročitao, vidim, da je sve sama zbrka. Ja sam, Varenjka, star, neuk čovjek; za mladih dana nisam ništa naučio, a sada mi ne bi ništa ni u pamet išlo da iznova započnem učiti. Priznajem dušo, nisam vještak da opisujem, i znam, ako bez kakvih tuđih upita i osmješkivanja htjednem da napišem štogod preuzetnije, zbubat ću besmislicu. — Vidio sam vas danas na prozoru, vidio sam, kako ste spustili zastor. Zbogom, zbogom, Gospod Vas čuvao! Zbogom, Varvaro Aleksejevna.

Vaš nesebični prijatelj

Makar Devuškin

P. S. Ja, rođena moja, ne pišem sada ni o kom satire. Ostario sam, dušo, Varvaro Aleksejevna, da se uludo podrugujem! I mene će ismijati po ruskoj poslovici: — tko, vele, pod drugim jamu kopa, taj će i sam u nju pasti.

9. travnja

Poštovani gospodine
Makare Aleksejeviču!

Ta kako Vas nije stid, prijatelju i dobrotvore moj, Makare Aleksejeviču, tako se ražalostiti i upustiti se u takve hirove! Zar ste se uvrijedili! Ah, ja sam često neoprezna, ali nisam mislila da ćete moje riječi držati zajedljivom šalom. Budite uvjereni, nikad se neću usuditi da zbijam šalu s vašim godinama i s vašim karakterom. Sve se je to dogodilo, jer sam vjetrenjasta, a još više zato jer mi je užasno dosadno, a i čega se ne bih prihvatila od dosade? Sudila sam da ste se Vi i sami u svojem listu htjeli podrugnuti. Strašno sam se ražalostila kad sam vidjela da ste nezadovoljni sa mnom. Ne, dobri prijatelju moj i dobrotvore, varate se ako budete sumnjali u mene da sam bezosjećajna i nezahvalna. Znam da u srcu svojem

ocijenim sve što ste učinili za mene kad ste me zaštitili od zlobnih ljudi, od njihova proganjanja i mržnje. Dovijeka ću se moliti za vas Bogu, pa ako molitva moja dolazi do Boga i nebo je sluša, bit ćete sretni.

Danas nisam nikako zdrava. Čas sam u vrućici, čas u zimici. Fedora se strašno zabrinula za mene. Ne treba da se stidite što dolazite do nas, Makare Aleksejeviču. Šta se drugih tiče! Vi ste naš znanac, pa kraj!... Zbogom, Makare Aleksejeviču. Nemam o čem više da pišem, a i ne mogu: nikako nisam zdrava. Molim Vas još jednom da se ne srdite na mene i da budete uvjereni o vječitom poštovanju i privrženosti,

s kojom mi je čast ostati najodanija i najpokornija
službenica Vaša

Varvara Dobroselova

12. travnja

Poštovana gospođo
Varvaro Aleksejevna!

Ah, dušo moja, što je to s vama? Ta Vi me svaki put toliko uplašite. Pišem Vam u svakom listu da se čuvate, da se umotavate, da ne izlazite po lošem vremenu, da u svemu budete oprezni — a Vi, anđele moj, ne slušate. Ah, draga moja, baš kao da ste kakvo dijete! Ta Vi ste slabašni, slabašni ste kao slamka, znam ja. Čim pirne vjetrić, Vi već kunjate. Treba, dakle, da se čuvate, da se sami brinete o sebi, da se uklanjate opasnosti i da ne tjerate svoje prijatelje u jad i sjetu.

Izrazili ste želju, dušo, da potanko doznate o mome živovanju i o svemu što je oko mene. S radošću hitim da Vam ispunim želju, rođena moja. Otpočet ću od početka, dušo: bit će više reda. Prvo, kod nas u kući, na čistom ulazu, stepenice su čak prilične; paradne su stepenice posebice čiste, svijetle, široke, sve samo lijevano željezo i tisovo drvo. Ali zato za stražnje stepenice, i ne pitajte: vijugave su, vlažne, prljave, stepenice iskrhane, a zidovi tako masni da ti se ruka lijepi kad se upireš o njih. Na svakom potrijemku stoje pokrhani sanduci, stolice i ormari, povješane prnje, porazbijani

prozori; stoje vedrice sa svakojakom nepodopštinom, s prljavštinom, smećem, s ljuskama od jaja i s ribljim mjehurima; ružan zadah... u jednu riječ, gadno.

Opisivao sam Vam već razmještaj soba; mora se reći, udoban je, istina, ali je u sobama nekako zagušljivo, to jest, ne zaudara ružno, nego je, ako bi se moglo reći, gnjili, oštro sladunjavi zadah. U prvi je mah nepovoljan dojam, ali sve to nije ništa, treba samo koja dva časka proboraviti kod nas, pa će proći, i nećeš osjetiti kako će sve proći, jer ćeš i sam nekako ružno zamirisati, i ruke će ti zamirisati, i sve će zamirisati — pa ćeš se i priviknuti. Kod nas sve zelenčice skapavaju. Poručnik korvete kupuje već petu — ne mogu one da žive u našem zraku, što ćeš! Kuhinja je kod nas velika, prostrana, svijetla. Istina, izjutra ponešto zaudara kad se peče riba ili govedina, pa svuda nalijevaju i nakvašuju, zato je navečer raj. U kuhinji kod nas svagda visi na konopcima staro rublje; a kako moja soba nije daleko, to jest gotovo tik do kuhinje, to mi nešto smeta zaudaranje toga rublja; ali, svejedno, poživjet ćeš i priviknut ćeš se.

Od ranoga jutra, Varenjka, započinju kod nas da se vrzu, ustaju, hodaju, lupaju — dižu se svi koji moraju, netko u službu ili onako od svoje volje; svi započinju da piju čaj. Samovari su kod nas gospodaričini, većim dijelom, malo ih ima, pa se svi držimo reda; a tko preko reda dođe sa svojim čajnikom, toga odmah svojski iskaraju. Ja sam tako prvi put došao, aГ... uostalom, čemu da pišem! Tu sam se i upoznao sa svima. Upoznao sam se prvo s poručnikom korvete; tako je otvoren, sve mi je ispripovijedao: o tati, o mami, o sestrici, koja je pošla za tulskog prisjednika, i o gradu Kronstadtu. Obećao mi je da će me uzeti pod svoje okrilje i odmah me pozvao na čaj. Našao sam ga u onoj istoj sobi gdje se kod nas obično kartaju. Ondje su mi dali čaja i htjeli svakako da s njima igram hazardnu igru. Jesu li mi se smijali ili nisu, ne znam; samo su bili prekartali svu noć, i kad sam ušao, još su se kartali. Kreda, karte, dim je toliko sukljao po sobi da je grizao za oči. Nisam pristao na kartanje, pa su odmah primijetili da filozofiram. Zatim, za sve vrijeme, nitko nije ni govorio sa mnom; a ja sam, da istinu kažem, to i volio. Sada neću k njima: hazard je kod njih, pravi hazard! Eno i kod činovnika u literarnoj službi također se naveče sastaje društvo. Ali kod njega je lijepo, skromno, nedužno i delikatno; sve je otmjeno.

Eto, Varenjka, spomenut ću Vam još, uz put, da je naša gospodarica nadasve gadna žena, uz to i prava vještica. Vi ste vidjeli Terezu. Ali što je ona zapravo? Mršava kao očupano kržljavo pile. U kući ima u svemu dvoje služinčadi. Tereza i Faldrui,[3] gospodaričin sluga. Ne znam, možda on ima i kakvo drugo ime, ali on se odaziva i na ovo; svi ga tako i zovu. Riđast je, neki Čuhonac, ćoro, prćasta nosa, prostak: sve se svađa s Terezom, tek što se ne tuku. Općenito da reknem, ne živim ovdje tako da bi mi bilo sasvim dobro... Da bih po noći onako tvrđo zaspao i smirio se — to nikad ne biva. Navijek sjede gdjegod i kartaju se, a gdjekad se rade i takve stvari da je sramota i pripovijedati. Sada sam se već ipak naučio, ali se čudim kako u takovu Sodomu mogu da se užive obiteljski ljudi. Cijela obitelj nekih bijednika najmila je kod naše gazdarice sobu, ali ne uz druge sobe, nego na drugoj strani, odjelito. Miran svijet! Nitko i ne čuje ništa o njirna. Stanuju u jednoj sobi, pregradili se u njoj pregradom. On je neki činovnik bez posla; nešto prije sedam godina otjeran je iz službe. Prezime mu je Gorškov; sjedunjav je, maljušan; hoda u takvoj zaprljanoj, takvoj otrcanoj odjeći da te boli gledati; kudikamo gori od mene! Tako je jadan, kržljav (sastajem se s njim katkad u hodniku), koljena mu dršću, je li od bolesti kakve bog bi ga znao; plašljiv je, boji se sviju, uklanja se; i ja sam gdjekad stidljiv i neodlučan, ali taj je još gori. Obitelj mu je žena i troje djece. Najstariji, dječak, sasvim je na oca, i on onako kržljav. Žena mu je nekad bila vrlo lijepa, i sad se na njoj vidi; obilazi bijednica u takvim jadnim prnjama. Zadužili su se, čuo sam, u gospodarice; nešto nije s njima previše prijazna. Čuo sam također da i sam Gorškov ima nekih neprilika, zbog kojih je i izgubio posao... ili jest ili nije parnica, ili jest ili nije pred sudom, pod istragom nekom, što li, ne znam Vam pravo reći. Siromašni su, siromašni — Gospode Bože moj! Navijek im je u sobi tišina i mir, kao da nitko i ne stanuje. Čak se ni djeca ne čuju. I ne dešava se da bi se djeca kada uznestašila, uzela se igrati, a to je loš znak. Meni se nekako desilo jedno veče da sam prošao pored njihovih vrata; u taj se mah kuća bila nešto neobično umirila; čujem jecanje, onda šapat, opet jecanje, kao da plaču, ali tako tiho, tako žalostivo da mi se sve srce kidalo, i nakon toga me svu noć nije ostavljala misao o tim bijednicima da nisam mogao ni čestito zaspati.

Pa, zbogom, prijateljice moja draga, Varenjka! Opisao sam Vam sve kako sam umio. Danas cio dan sve jednako mislim samo na Vas. Sve mi srce, rođena moja, gine za Vama. Ta ja evo znam, dušice moja, da nemate toploga kaputa. Ta ova petrogradska proljeća, vjetrovi, pa kišice sa snježićem — to je moja smrt, Varenjka! Tako je pročišćen zrak, da me Bog očuvao! Nemojte mi, dušice, zamjeriti na pismu; nema stila, Varenjka, nema nikakva stila. Bar da je kakav mu drago! Pišem što mi mune u pamet, tako, samo da Vas porazveselim čime bilo. Ta da sam učio štogod, bilo bi posve drugačije; ali što sam ja i učio? Ni za sitnež.

Vaš svagdašnji i vjerni prijatelj

Makar Devuškin

25. travnja

Poštovani gospodine
Makare Aleksejeviču!

Danas sam srela moju bratučedu Sašu! Užas! I ona če propasti, sirotica! Čula sam također od ljudi da se Ana Fjodorovna sve raspituje o meni. Neće ona, čini mi se, nikad prestati da me proganja. Kaže, hoće da oprosti meni, da zaboravi sve što je bilo, i da će me svakako pohoditi. Kaže, da Vi meni i niste nikakav rođak, da je ona meni bliža rođakinja, da Vi nemate nikakva prava plesti se u naše obiteljske prilike, i da je za me sramota i da je nepristojno što živim od Vaše milosti; kaže, da sam zaboravila na njeno gostoljublje, da je ona mene i majku spasila da možda ne umremo od gladi, da nas je pojila i hranila, i dulje nego dvije godine dana trošila na nas, da nam je povrh toga oprostila dug. Ni majku nije htjela da poštedi! A da zna bijedna majčica što su učinili od mene! Bog vidi!... Ana Fjodorovna kaže da ja po gluposti svojoj nisam umjela očuvati svoju sreću, da me je ona sama navraćala na sreću, da ni za što drugo nije kriva, i da ja sama nisam umjela, a možda i nisam htjela da branim svoju čast. A tko je onda kriv, Bože veliki? Ona veli da gospodin Bikov ima posve pravo, i da se neće oženiti svakom, koja... ali čemu da pišem! Ružno je slušati takvu nepravdu, Makare Aleksejeviču! Ne znam što se zbiva sa mnom. Dršćem, plačem,

ridam; ovaj sam Vam list pisala dva sata. Mislila sam da će barem priznati svoju krivicu preda mnom; a eto, kako ona sada! — Za Boga miloga, ne uzrujavajte se, prijatelju moj jedini, koji mi dobro želite! Fedora pretjeruje u svemu: ja nisam bolesna. Samo sam se malo prehladila jučer kad sam išla na Volkovo da za majčicu služim panihidu. Zašto niste pošli sa mnom — toliko sam Vas molila. Ah, bijedna, bijedna moja majčice, da ti ustaneš iz groba, da ti znaš, da ti vidiš što su uradili od mene!.

V. D.

20. svibnja

Draga moja Varenjka!

Šaljem Vam, dušice, malo grožđa; to je, vele, dobro za rekonvalescentkinju, a i doktor ga preporučuje za gašenje žeđi, dakle, samo za žeđ. Poželjeli ste onomad ružica, dušo, evo Vam ih šaljem danas. Imate li, dušice, apetita? — to je glavno. Ali, hvala Bogu što je sve prošlo i završilo se, i što se zauvijek završuju i nesreće naše. Iskazat ćemo hvalu Nebesima! A što se tiče knjiga, zasad ih ne mogu niotkud nabaviti. Ima, vele, jedna lijepa i vrlo visokim stilom napisana; kažu da je lijepa, ja je nisam čitao, ali je ovdje neobično hvale. Zamolio sam je za sebe; obećali su mi da će je poslati. Samo, hoćete li je Vi čitati? Vi ste mi u tom izbirljivi; teško je ugoditi Vašemu ukusu, znam ja već Vas, draga moja; vama zacijelo treba puno stihova, uzdisaja, ljubavnih zgoda — ali, dobavit ću i stihova, svega ću dobaviti; ima ondje prepisana jedna bilježnica.

Ja živim dobro. Vi se, dušo, molim Vas, ne brinite za mene. A što je Fedora mene ogovarala, sve je to besmislica i recite joj da je nalagala, svakako joj to kažite, brbljavici!... Nisam uopće prodao novu svakidašnju uniformu. Pa i zašto bih je, rasudite i sami, zašto bih je prodavao? Evo, dopade me, vele, četrdeset rubalja u srebru za nagradu, čemu bih dakle prodavao? Vi se, dušo, ne brinite — ona je sumnjičava, Fedora je sumnjičava! Oživjet ćemo mi, draga moja! Samo Vi, anđele, ozdravljajte, zaboga, ozdravljajte, ne ogorčujte starca! Tko vam to kaže da sam omršavio? Kleveta, opet kleveta! Zdrav sam zdravcat i toliko sam odebljao da me je i samoga stid, sit

sam i zadovoljan do grla; samo da Vi ozdravite! Eto, zbogom, anđele moj; ljubim vam prstiće i ostajem

Vaš vječno postojani prijatelj

Makar Devuškin

P. S. Ah, dušice moja, što Vi to zbilja i počeste pisati?... U kakve hirove upadate? Ta kako bih ja tako često dolazio k Vama, dušo, kako? Pitam Vas sada. Samo da se koristim noćnom tamom; ali sada gotovo i nema noći: takvo je vrijeme. Dušo moja, anđele, nisam gotovo ni odlazio od Vas doklegod ste bolovali, doklegod niste znali za sebe; ali i sam ne znam kako sam obavljao sve te poslove; ali zatim sam Vam prestao dolaziti, jer su počeli da bivaju radoznali i da ispituju. Ovdje je već i bez toga nastala neka brbljarija. Uzdam se u Terezu; ona nije brbljava; ali, ipak, rasudite Vi, dušo, kako će biti kad oni sve doznaju o nama? Što će misliti i što će reći onda? — Dušu, dakle, u se, draga moja, i počekajte dok ne ozdravite, a onda ćemo već gdjegod izvan kuće ureći rendezvous.

1. lipnja

Predragi Makare Aleksejeviču!

Toliko bih Vam htjela učiniti štogod ugodno i prijatno za svu vašu brigu i staranje o meni, za svu vašu ljubav prema meni, te sam se najzad odlučila na dosadan posao, prekopala po komodi i našla svoju bilježnicu, koju Vam sad i šaljem. Započela sam je još za sretnih dana svoga života. Često ste me radoznalo ispitivali o pređašnjem mojem živovanju, o majci, o Pokrovskom, o mojem boravku kod Ane Fjodorovne i napokon o nedavnim nesrećama mojim, i tako ste nestrpljivo željeli da pročitate tu bilježnicu, gdje sam bogzna zašto smislila da pribilježim neke trenutke iz mojega života, te ne sumnjam da ću vam neobično ugoditi svojom pošiljkom. A meni je nekako tužno bilo čitati ovo. Čini mi se da sam dvostruko ostarjela otkad sam u tim zapisima napisala posljednji redak. Sve je to pisano u različno doba. Zbogom, Makare Aleksejeviču! Strašno mi je ružno sada i često me muči besanica. Predosadno ozdravljenje!

V. D.

I

Bilo mi je tek četrnaest godina kad mi je umro otac. Djetinjstvo mi bješe najsretnije vrijeme mojega života. Započelo se nije ovdje, nego daleko odavde, u provinciji, u zabiti. Otac je bio upravitelj golemoga imanja kneza P. u t-skoj guberniji. Živjeli smo u jednom od kneževih sela, i živjeli tiho, mirno, sretno... Bila sam nestašna djevojčica, neprestano sam trčkarala po poljima, po gajevima, po vrtu, a za mene se nije nitko ni brinuo. Tata je bez prekida bio zabavljen poslovima, majčica se bavila kućanstvom; mene nisu ništa učili, a ja sam to i voljela. Znala sam u rano jutro pobjeći ili na jezero, ili u gaj, ili na sjenokošu, ili žeteocima — pa ne smeta što sunce peče, što otrkuješ i sama ne znaš kuda od veselja, što ćeš se izgrepsti o grmlje, izderati haljine — kod kuće će me kasnije grditi, ali ja i ne marim.

I, čini mi se, bila bih tako sretna da mi za svega života ne bješe odlaziti sa sela, nego živjeti na jednom mjestu. A međutim moradoh još kao dijete otići iz rođenoga kraja. Bilo mi je tek dvanaest godina kad smo se preselili u Petrograd. Ah, kako se tužno sjećam naših žalosnih priprema za put! Kako sam plakala kad sam se opraštala sa svim što mi bješe tako milo. Sjećam se da sam poletjela tati, zagrlila ga i plačući ga zaklinjala da bismo bar još malo ostali na selu. Tata se izderao na mene, majčica plakala; govorila mi da se mora, da poslovi iziskuju to. Stari je knez P. bio umro. Nasljednici otkazali tati službu. Tata je imao nešto novaca u prometu, u rukama privatnih ljudi u Petrogradu. Nadajući se da će poboljšati svoje prilike, smatrao je za potrebno da osobno bude ovdje. Sve sam to doznala od majke. Nastanili smo se na Petrogradskoj strani i proživjeli na istom mjestu sve do očeve smrti.

Kako je teško privikivati se na nov život! Doselili smo se u Petrograd s jeseni. Kad smo odlazili sa sela, bio je svijetao, topao, vedar dan i seoski se poslovi svršavali; po gumnima se gomilale već goleme kamare žita i jatila se kričljiva ptičja jata; sve je bilo tako jasno i veselo; a ovdje, kad smo ulazili u grad, kiša, truležna jesenska mrzavica, nepogode i bljuzgavica i rulja novih nepoznatih lica, negostoljubivih, nezadovoljnih, srditih! Nekako smo se sredili.

Sjećam se, svi su se kod nas tako žurbali, sve se skrbili, uređivali novo kućanstvo. Tate svejednako nije bilo kod kuće, majka nije imala mirna časa — a na mene su zaboravili sasvim. Tužno mi je bilo ustajati izjutra nakon prve noći u našem novom naselju. Prozori su nam gledali u neki žuti plot. Na ulici neprestano blato. Prolaznici su rijetki i svi se svojski umotavaju, svi strašno zebu.

A kod kuće je u nas po cijele dane bila strašna čama i dosada. Rođaka ni bliskih znanaca nismo gotovo ni imali. S Anom Fjodorovnom tata je bio u zavadi. (Nešto joj je i dugovao.) Dolazili su nam prilično često ljudi po poslovima. Obično su se prepirali, halabučili, vikali. Iza svakoga se pohoda tata strašno zlovoljio, srdio i cijele bi sate namršten šetao iz kuta u kut i nije ni s kim ni riječ progovarao. Majčica nije smjela tada ni da ga nagovori te je šutjela. Ja sam sjedala kudagod u zakutak uz knjigu — mirno, tiho, ne smijem ni da se ganem.

Tri mjeseca nakon našega dolaska u Petrograd dali me u institut. Tužno mi je bilo isprva među tuđim svijetom! Sve je tako suhoparno, neprijazno — guvernante takve vikačice, gospođice takve podrugljivke, a ja takva divljakinja. Strogo, iziskuje se mnogo! Svemu određeni sati, zajednički stol, dosadni učitelj — sve me je to isprva iskidalo, namučilo. Ondje nisam mogla ni spavati. Znala sam proplakati cijelu noć, dugu, dosadnu, hladnu noć. Kad naveče svi ponavljaju ili uče zadaće, sjedim uz razgovore ili riječi,[4] ne smijem da se ganem, a sve mislim na naš domaći zakutak, na tatu, na mamu, na staru moju dadilju, na njene priče... ah, kako se onda ražalostiš! Sa zadovoljstvom se sjećaš i najništavnije stvarčice u kući. Misliš te misliš: al' bi sada bilo lijepo kod kuće! Sjedjela bih u našoj sobici uz samovar, zajedno sa svojima; bilo bi tako toplo, ugodno, poznato. Kako bih, mislim, zagrlila sada majku, krepko krepko, vatreno vatreno! — Misliš te misliš, pa od jada tiho zaplačeš, u prsima gušiš suze, a riječi ne možeš da pamtiš. Za sutrašnji dan nećeš naučiti zadaću; ovu ti se noć prisniva učitelj, madame, gospođice; svu noć u snu kazuješ zadaće, a sutradan ne znaš ništa. Naredit će ti da klečiš i dat će ti samo jedno jelo. Bila sam nevesela, zlovoljna. Isprva su mi se sve gospođice smijale, draškale me, bunile kad kazujem zadaće, nizašto i ni zbog čega tužile se na mene

guvernanti. Ah, kakav je za me raj nastajao kad bi subotom po mene dolazila dadilja. Sva zanesena od radosti grlim je, moju staricu. Ona me odijeva, umotava, ne može putem da me stigne, a ja neprestano brbljam, brbljam, pripovijedam. Kući dolazim vesela, radosna, snažno grlim svoje, kao nakon rastanka od deset godina. Započinje se pričanje, razgovaranje, pripovijedanje, i sa svima se pozdravljaš, smiješ se, hohoćeš, trčiš, skačeš. S tatom se započinju ozbiljni razgovori, o naukama, o našim učiteljima, o francuskom jeziku, o L'homondovoj gramatici — i svi smo tako veseli, tako zadovoljni. i sad mi je veselje sjećati se tih časova. Uporno sam nastojala da učim i da ugađam tati. Vidjela sam da on posljednje što ima troši na mene, a promeće se bogzna kako. Svaki dan je postajao sve mračniji, nezadovoljniji, srditiji, značaj mu se sasvim iskvario; poslovi nisu uspijevali, dugovi nebrojeni. Majčica se bojala i plakati, bojala se i riječ kazati, samo da ne rasrdi tatu i razboljela se; sve mršavila te mršavila i počela ružno kašljati. Kad dođem iz instituta, sve su sama tužna lica: majčica tiho plače, tata se srdi. Započinju se prigovori, prijekori. Tata počinje govoriti da mu nisam ni na kakvu radost, ni na kakvu utjehu; da oni zbog mene otkidaju od usta posljednje što imaju, a ja još ne govorim francuski; u jednu riječ, svi neuspjesi, sve nesreće, sve, sve se iskaljivalo na meni i na majci. A tko bi i mogao mučiti bijednu majčicu? Kad je gledaš, srce ti se kida; spala u obrazima, oči joj upale, na licu joj sušičava boja. Izvlačila sam cd sviju. Započinjalo se svagda od sitnica, a onda je dolazilo bogzna do čega; često nisam ni razumijevala o čemu se radi. Što li mi se sve nije na rovaš upisivalo!... I francuski jezik, i da sam velika luda, i da je vlasnica našega instituta nemarna, glupa ženska; da se ne brine za naš moral; da tata još ne može naći službu, i da je L'homondova gramatika loša gramatika, a mnogo je bolja gramatika Zapoljskoga; da su za me uludo protratili mnogo novaca; da sam, očito, bez osjećaja — kamena, u jednu riječ, ja se jadnica valjano mučila, bubala razgovore i riječi, a svemu sam bila kriva, za sve odgovorna! I nije to bilo zato što me tata ne bi volio: ginuo je za mnom i za majkom. Ali, tako je to već, bio je takva karaktera.

Brige, ogorčenje, neuspjesi izmučili bijednog tatu do krajnosti: postao je nepovjerljiv, žučljiv; često je gotovo očajavao, započeo zanemarivati zdravlje, prehladio se i naglo se razbolio; mučio se nije

dugo i umro tako iznenada, tako naglo da se nekoliko dana nismo snašli od nesreće. Majka se sva ukočila, i bojala sam se, dapače, da ne bi poludjela. Tek što je umro tata, javili nam se vjerovnici kao iz zemlje, navalili hrpimice. Štogod smo imali dadosmo. Prodala se i naša kućica na Petrogradskoj strani što ju je tata bio kupio pol godine nakon naše preseobe u Petrograd. Ne znam kako su uredili drugo, ali mi ostadosmo bez krova, bez skloništa, bez kruha. Majčica je bolovala od bolesti koja ju je izjedala, nismo mogli da se prehranimo, nije bilo od čega živjeti, pred nama pukla propast. Bila sam onda navršila četrnaest godina. U taj nas mah pohodila Ana Fjodorovna. Sve nam govori da je neka vlasteoka i neka naša rođakinja. I majka je govorila da nam je rođakinja, ali vrlo daleka. Za tatina života nije nikad dolazila. Došla nam sa suzama u očima i govorila da suosjeća s nama; žalila nas zbog našega gubitka, zbog bijednoga našeg stanja, i dometnula da je tata sam bio kriv: da je živio preko svoje snage, da je predaleko zalazio i odviše se uzdao u svoju snagu. Iskazala želju da se prisnije združi s nama, ponudila da zaboravimo uzajamne neugodnosti; a kad je majka kazala da nije nikad osjećala neprijateljstva prema njoj, udarile joj suze, te ona odvela majku u crkvu i naručila panihidu za voljenoga. (Tako se izrazila o tati.) Nakon toga se svečano pomirila s majkom.

Nakon dugih uvoda i predobjava, pošto je jarkim bojama prikazala naše bijedno stanje, sirotovanje, bez nade i bez pomoći, pozvala nas Ana Fjodorovna, kako se sama izrazila, da se sklonimo k njoj. Majka joj zahvalila, ali dugo nije mogla da se odluči: a kako se ništa nije moglo učiniti, ni drugačije udesiti, izjavila je napokon Ani Fjodorovnoj da sa zahvalnošću primamo njenu ponudu. Kao danas sjećam se jutra kad smo se s Petrogradske strane selile na Vasiljevski otok. Bilo je jesensko, jasno, suho, mrazovito jutro. Majka je plakala: ja sam se strahovito žalostila; kidale mi se grudi, dušu mi morio neki neobjašnjeni, strašni jad... Bilo je teško vrijeme...

II

U početku, dok se mi, to jest ja i majka, nismo još uživjele u novom našem naselju, bilo nam je obadvjema nekako tjeskobno, neobično kod Ane Fjodorovne. Ana je Fjodorovna stanovala u svojoj

kući, u Šestoj liniji. U kući je bilo svega pet urednih soba. U tri je sobe stanovala Ana Fjodorovna i moja bratučeda Saša, koja se kod nje odgajala, dijete siroče, bez oca i majke. Kasnije smo u jednoj sobi stanovali mi, i, napokon, u posljednjoj sobi, do nas, siromašni student Pokrovski, podstanar Ane Fjodorovne. Ana je Fjodorovna živjela vrlo dobro, raskošnije nego što se moglo zamišljati; ali, imutak joj je bio zagonetan, baš kao i njeni poslovi. Vazda se vrzla, vazda bila u brizi, odvozila se i odlazila po nekoliko puta na dan; ali što je radila, o čemu se brinula i za što se brinula, nikako nisam mogla da pogodim. Znanaca je imala mnogo i različitih. Uvijek su joj dolazili gosti, i sve bogzna kakvi ljudi, vazda po nekim poslovima i na časak. Čim zazvoni zvonce, majčica me svagda odvodila u našu sobu. Ana se Fjodorovna zbog toga užasno srdila na majku i neprestano ponavljala da smo ponosite preko svake mjere, da baš i imamo čime da se ponosimo, i nije prestajala govoriti po cijele sate. Nisam onda razumijevala to prekoravanje zbog ponositosti; tek sam tako istom sada doznala, ili barem slutim, zašto se majka skanjivala bi li se nastanila kod Ane Fjodorovne. Zlobna je ženska bila Ana Fjodorovna; neprestano nas je mučila. Sve i danas mi je tajna zašto nas je zapravo i pozvala k sebi. Isprva je bila s nama prilično prijazna — a onda i pokazala otvoreno svoj karakter kad je vidjela da smo. bez ikakve pomoći i ne možemo nikud. Kasnije je postala prema meni veoma prijazna, štoviše, nekako grubo prijazna, do laskanja, ali sam isprva i ja trpjela zajedno s majkom. Svaki čas nas je prekoravala: neprestano nam je ponavljala svoja dobročinstva. Tuđim nas je ljudima predstavljala da smo joj siromašne rođake, bespomoćna udovica i sirota, koju je ona od milosti, zaradi kršćanske ljubavi prigrlila u svojem domu. Za stolom je šibala očima za svakim zalogajem što smo uzimale, a ako ne bismo jele, započinjala se opet stara pjesma: nama se, veli, gadi; nemojte zamjeriti: što Bog daje, dajem i ja; nek samo kod nas bude bolje! Tatu je svaki čas grdila; govorila da je želio biti bolji od drugih, ali se na zlo okrenulo; ženu je i kćer, veli, otjerao u prosjake, pa da se nije našla rođakinja dobrotvorne kršćanske duše, samilosne, bogzna, ne bi li nam možda bilo suđeno da na ulici sagnjijemo od gladi. Što li nije govorila! Nije toliko bilo gorko slušati je, koliko odurno. Majka je svaki čas plakala; zdravlje joj se iz dana u dan pogoršavalo, očito je

ginula, a međutim smo ona i ja radile od jutra do mraka, dostavljale radove što su u nas naručivali, i šile, što se nikako nije svidjelo Ani Fjodorovnoj: svaki čas je govorila da u njenoj kući nije modni salon. Ali, trebalo se odijevati; trebalo je spremiti za nepredvidljive troškove; trebalo je svakako imati svojih novaca. Skupljale smo za svaki slučaj i nadale se da ćemo se s vremenom moći kudagod preseliti. Ali, u poslu majčica izgubila ostatak zdravlja: slabila svakim danom. Bolest joj je, poput crva, očito podgrizala život i tjerala je prema grobu. Sve sam vidjela, sve osjećala, sve podnosila: sve se to zbivalo pred mojim očima!

Dani su prolazili za danima i svaki je novi dan nalikovao na jučerašnji. Živjele smo tiho, kao da i nismo u gradu. Ana se Fjodorovna malo-pomalo primirila kako se počela uvjeravati o svojoj potpunoj vlasti. Njoj, uostalom, nije nikad nitko ni mislio da se protivi. U našoj smo sobi bile od njena stana odijeljene hodnikom, a do nas je, kako sam već spominjala, stanovao Pokrovski. On je Sašu učio francuski i njemački jezik, povijest, zemljopis — sve nauke, kako je govorila Ana Fjodorovna, i za to je dobivao od nje stan i jelo; Saša je bila vrlo poučljiva djevojčica, ali i nestašnica i objašenjakinja; bilo joj je onda trinaestak godina. Ana Fjodorovna napomenula majci da ne bi bilo loše kad bih i ja počela učiti, jer nisam sve izučila u institutu. Majčica radosno pristala, i ja sam cijelu godinu dana učila kod Pokrovskoga zajedno sa Sašom.

Pokrovski je bio siromašan, vrlo siromašan mladić; zdravlje mu nije dopuštalo da odlazi redovito na nauke, pa su ga kod nas jedino od navade zvali studentom. Živio je skromno, mirno, tiho, tako da ga iz naše sobe nismo ni čule. Naoko je bio veoma čudan: tako je nespretno hodao, tako se nespretno klanjao, tako je čudno govorio da ga isprva nisam mogla ni gledati bez smijeha. Saša je s njim neprestano zbijala vragolije, pogotovu kad nam je držao instrukciju. A on je uz to bio razdražljive naravi, neprestano se srdio, za svaku sitnicu bio sav izvan sebe, tužakao nas, a često nije dovršavao instrukciju, nego rasrđen odlazio u svoju sobu. A u svojoj je sobi po cio dan sjedio uz knjige. Imao je mnogo knjiga, i sve skupih, rijetkih knjiga. Poučavao je još negdje, dobivao neku plaću, pa čim bi se stvorili u njega novci, odlazio bi i kupovao knjige.

S vremenom sam ga upoznala još bolje, pobliže. Bio je predobar, vrlo vrijedan čovjek, najbolji od sviju što sam ih upoznala. Majka ga je veoma cijenila. Kasnije je i meni bio najbolji prijatelj, razumije se, poslije majke.

Isprva sam, onako velika djevojka, obješenjačila zajedno sa Sašom, pa smo po cijele sate razbijale glavu kako bismo ga razdražile i ubile mu strpljivost. Srdio se užasno smiješno, a nas je to izvanredno zabavljalo. (Stid me je i sjećati se toga.) Jednom smo ga razdražile gotovo do suza, te sam jasno čula kako je prošaptao: »Zlobna djeca.« Ja se odjednom zbunila i zastidjela se, i bilo mi je gorko i sažalih ga. Sjećam se da sam se zarumenjela preko ušiju i gotovo sa suzama u očima stala ga moliti neka se umiri i neka ga ne vrijeđaju naše glupe nestasnosti, ali on zaklopio knjigu, nije dovršio pouku i otišao u svoju sobu. Cio sam se dan kidala od kajanja. Nisam mogla podnijeti misao da smo ga mi djeca svojom okrutnošću dotjerala do suza. Mi smo se, dakle, nadale njegovim suzama. Mi smo ih dakle željele; uspjele smo dakle da mu uništimo i ono malo strpljivosti; silom smo dakle primorale nesretnika, bijednika, da se sjeti svoga ljutog udesa! Svu noć nisam spavala od zlovolje, od tuge, od kajanja. Kažu da kajanje olakšava dušu — naprotiv. Ne znam kako se momu jadu primiješalo i samoljublje. Nisam trpjela da me smatra za dijete. Tada mi je bilo već petnaest godina.

Od toga dana stadoh mučiti svoju uobrazilju, stvarajući tisuće planova na koji bih način odjednom prisilila Pokrovskoga da promijeni svoje mišljenje o meni. Ali, gdjekad sam bila plašljiva i stidljiva; u tadašnjem svojem stanju nisam mogla ni na što se odlučiti, te sam se ograničavala na same sanjarije, i bog te pita, kakve sanjarije! Prestala sam jedino zajedno sa Sašom da se nestašim; on se prestao srditi na nas; ali mojemu je samoljublju to bilo malo.

Reći ću sada nekoliko riječi o jednom najneobičnijem, najzanimljivijem i najjadnijem čovjeku od sviju što sam ih ikad susrela. Govorim o njemu sada, baš na ovom mjestu mojih bilježaka, jer sve do toga vremena nisam ga gotovo ni zapazila; — tako mi je, odjednom, postalo sve zanimljivo što se tiče Pokrovskoga!

U kuću nam je dolazio katkad starčić, uprljan, loše odjeven, malen, prosjeđ, trom, nespretan, u jednu riječ, neobičan do krajnosti.

Na prvi se pogled moglo pomisliti o njemu kao da se nečega stidi, kao da se sam zapa od sebe. Zato se svejednako nekako prenemagao, nekako kreveljio; bilo je u njega takvih kretnja, takvih grimasa, te se gotovo bez zabune moglo zaključiti da nije pri pameti. Dođe nam, na primjer, pa stoji u trijemu pred staklenim vratima i ne usuđuje se u kuću. Ako tko od nas pođe — ja, ili Saša, ili tko od služinčadi, za koga je znao, da mu je skloniji — odmah on maše, doziva, pravi kojekakve znakove — i tek kad mu mahneš glavom i pozoveš ga — ugovoreni znak da u kući nema nikoga tuđega te može ući kadgod hoće — istom bi onda starac tihano otvarao vrata, radosno se smješkao, tro ruke od zadovoljstva i na prstima odlazio ravno u sobu Pokrovskomu. To mu je bio otac.

Kasnije sam potanko doznala cio životopis toga bijednoga starca. Nekad je negdje služio, bio je bez ikakvih sposobnosti i imao u službi najposljednje, najneznatnije mjesto. Kad mu je umrla prva žena (mati studenta Pokrovskoga), smislio da se oženi po drugi put i uzeo mještanku. Uz novu ženu krenulo u kući sve naopako; nikomu nije bilo od nje života; sve ih ona stjerala u rog. Student Pokrovski bio je onda još dijete od desetak godina. Maćeha ga zamrzila. Ali, maloga je Pokrovskoga milovala sudbina. Vlastelin Bikov, koji je znao činovnika Pokrovskoga i nekad mu bio dobrotvor, primio dijete pod svoje okrilje i smjestio ga u neku školu. A zanimao se za njega zato jer mu je znao pokojnu mater, kojoj je Ana Fjodorovna, još kao djevojci, bila dobročiniteljka i udala je za činovnika Pokrovskoga. Gospodin Bikov, prijatelj i bliski znanac Ane Fjodorovne, ponijet velikodušnošću, dao je nevjesti za miraz pet tisuća rubalja. Kamo su nestali ti novci — ne zna se. Tako mi je sve to pripovijedala Ana Fjodorovna; a sam student Pokrovski nije nikad volio govoriti o svojim obiteljskim prilikama. Kažu da mu je mati bila vrlo lijepa, pa mi se čini čudno zašto se tako lakoumno udala za ovakva neznatna čovjeka... Umrla je još u mladim godinama, otprilike četiri godine nakon udaje.

Iz škole je mladi Pokrovski stupio u neku gimnaziju i onda na sveučilište. Gospodin Bikov, koji je vrlo često dolazio u Petrograd, nije ni tu odustao da i dalje bdi nad njim. Zbog lošega zdravlja, Pokrovski nije mogao da nastavi sveučilišne nauke. Gospodin ga Bikov upoznao s Anom Fjodorovnom, sam ga preporučio, i tako je

mladi Pokrovski primljen na hranu, uz pogodbu da Sašu uči sve što god bude trebalo.

A starac se Pokrovski, od jada zbog ženine krutosti, odao najružnijoj opačini te je gotovo vavijek bio pijan. Žena ga tukla, otjerala ga da stanuje u kuhinji i dotjerala ga dotle da se napokon naučio na batine i loše postupanje i nije se tužio. Nije još bio tako star čovjek, ali je od loših sklonosti gotovo ishlapio. Jedini znak čovječjih plemenitih osjećanja bila je u njemu bezgranična ljubav za sina. Govorili su da je mladi Pokrovski prava slika i prilika pokojne matere. Nisu li uspomene na pređašnju dobru ženu u starca propalice rodile takvom beskrajnom ljubavlju za njega? Starac nije znao ni o čem drugom govoriti nego o sinu i stalno ga je dva puta u tjednu pohađao. Češće pak nije smio dolaziti, jer mladi Pokrovski nije trpio očeve pohode. Od sviju njegovih mana prva je i najvažnija bila, ne može se poreći, nepoštovanje oca. Ali i otac je bio pokadšto najnesnosniji stvor na svijetu. Prvo, bio je užasno radoznao, drugo, svaki ga je čas smetao u poslu razgovorima i zapitkivanjem, najšupljijim i najbesmislenijim, a najzad, dolazio je gdjekad napit. Sin je pomalo odučavao starca od poroka, od radoznalosti i nespretnoga brbljanja, a najzad dotjerao dotle da ga je u svemu slušao kao proročište i nije smio ni zinuti bez njegova dopuštenja.

Bijedni starac nije mogao da se nadivi i naraduje svojemu Petenjki. (Tako je zvao sina.) Kad mu je dolazio u goste, gotovo svagda je bio nekakva zabrinuta lika, po svoj prilici zato što nije znao kako će ga dočekati sin. Obično se dugo skanjivao da uđe, a ako bih se ja tu desila, znao me po dvadesetak minuta ispitivati što je, kako je Petenjki? je li zdrav? Kakve je zapravo volje i nije li zaposlen nečim važnim? što zapravo radi? Piše li, ili se bavi kakvim razmišljanjem? Kad bih ga dovoljno ohrabrila i umirila, nakanio bi se starac najzad da uđe, pa je tiho, tiho, oprezno, oprezno otvarao vrata, promaljao najprije samo glavu, i kad bi vidio da se sin ne srdi, nego mu mahnuo glavom, ulazio je tiho u sobu, skidao kabanicu, šešir, koji mu je uvijek bio izgnječen, izrupčan, otkinutih oboda — sve vješao na klin, sve radio tiho, nečujno; onda sjedao oprezno gdjegod na stolicu te nije skidao očiju sa sina, hvatao mu sve kretnje, želio da svojemu Petenjki pogodi raspoloženje. Ako mu sin nije bio iole dobre volje, i starac to opažao, odmah se pridizao s

mjesta i rekao: »Došao sam, veli, Petenjka, tako, na časak. Daleko sam eto hodao, prolazio sam i svratio da se odmorim.« I onda je, bez riječi, pokorno uzimao svoju kabanicu, šeširić, opet tihano otvarao vrata i odlazio, smješkajući se na silu, da u duši zadrži jad što se natložio i da ga ne pokazuje sinu.

Ali kad se dogodi da sin lijepo dočeka oca, nije starac od radosti znao za sebe. Zadovoljstvo mu se očitavalo na licu, u gestama, u kretnjama. Kad bi sin zapodijevao s njim razgovor, starac se svagda pridizao malo sa stolice, odgovarao tiho, ponizno, gotovo sa strahopoštovanjem, i svagda nastojao da upotrebljava najodabranije, to jest nasmješnije riječi. Ali mu rječitost nije polazila za rukom: svagda bi se zbunio i usplahirio te ne bi znao kamo bi ruke djeo, kamo bi se djeo sam, i kasnije još dugo šaputao u sebi odgovor kao da se želi popraviti. Ako bi pak starcu pošlo za rukom da dobro govori, on se gizdao, popravljao na sebi prsluk, ogrlicu, frak i poprimao lik osobne dostojanstvenosti. A znao se toliko ohrabriti, dotle otići u svojoj smionosti da je tihano ustajao sa stolice, pristupao polici s knjigama, uzimao kojugod knjigu i čak ovdje čitao štogod, kakva mu drago bila knjiga. Sve je to činio tobože ravnodušno i hladnokrvno, kao da svagda smije ovako gospodariti sa sinovim knjigama, kao da mu ta sinova prijaznost i nije ništa neobično. Ali sam jednom vidjela kako se jadnik uplašio kad ga je Pokrovski zamolio da ne dira knjige. Zbunio se, užurbao se, postavio knjigu naglavce; onda htio da popravi, prevrnuo i postavio rez u vis, smješkao se, crvenio se i nije znao čime bi popravio svoj prestupak. Pokrovski je svojim savjetima pomalo odučavao starca od loših sklonosti i čim bi ga tri puta redom vidio trijezna, pri prvom bi mu pohodu davao na rastanku četvrt, pol rublja ili više. Gdjekad mu je kupovao čizme, ogrlicu ili prsluk. Zato se starac u svojoj ponovi ponosio kao pijetao. Pokadšto je dolazio k nama. Donosio je meni i Saši paprenjaka i jabuka, a neprestano razgovarao s nama o Petenjki. Molio nas je da učimo pažljivo, da slušamo, govorio da je Petenjka dobar sin, primjeran sin, i uz to učen sin. Uz to nam je tako smiješno namigivao lijevim okom, tako se smiješno kreveljio, da se nismo mogle susprezati od smijeha te smo mu se hihotale od sveg srca. Mamica ga je neobično voljela. Ali, starac je mrzio Anu Fjodorovnu, premda je pred njom bio manji od makova zrna.

Ubrzo prestadoh učiti kod Pokrovskoga. On me je smatrao kao i prije za dijete, nestašnu djevojčicu, jednaku Saši. To me je veoma boljelo, jer sam uporno nastojala da popravim svoje pređašnje vladanje. Ali on to nije opažao. To me je jadilo sve više. Nisam s Pokrovskim gotovo nikad govorila izvan obuke, a i nisam mogla govoriti. Crvenjela sam, bunila se i onda gdjegod u kutu plakala od jeda.

Ne znam čime bi se sve to završilo da našemu zbliženju nije pomogla jedna neobična zgoda. Jedne večeri, kad je majka sjedjela kod Ane Fjodorovne, ušla sam tihano Pokrovskom u sobu. Znala sam da ga nema kod kuće, i zaista ne znam zašto sam smislila da svratim u njega. Dotle nisam nikad zavirila u njegovu sobu, premda smo već godinu dana proživjeli jedno do drugoga. Srce mi je sada kucalo tako jako da mi se činilo: hoće da mi iskoči iz grudi. Ogledala sam se uokrug s nekom osobitom radoznalošću. Soba je u Pokrovskoga bila siromaški uređena; reda bješe malo. Na stolu i po stolicama leže papiri. Knjige i papiri! Snašla me čudna misao i u isti mah zaokupio neki neugodan osjeća] zlovolje. Činilo mi se da je njemu premalo mojega prijateljstva, mojega srca što voli. On je učen, a ja sam glupa i ništa ne znam, ništa nisam čitala, ni jednu knjigu... Tu pogledam zavidno na duge police što se lome pod knjigama. Prevladala me zlovolja, čama, neko bjesnilo. Poželjela sam i odmah odlučila da ću pročitati njegove knjige, sve do jedne, i to što prije. Ne znam, možda sam mislila da ću biti dostojnija njegova prijateljstva kad naučim sve što on zna. Poletim prema prvoj polici; ne misleći, ne zastajući, zgrabim u ruke prvu koja mi se desila, zaprašenu, staru knjigu, pa rumeneći se, blijedeći, dršćući od uzbuđenosti i straha, uzmem ukradenu knjigu, odlučivši da je pročitam u noći, uz noćnu svjetiljku kad majka zaspi.

Ali kako me je ozlovoljilo kad sam došla u našu sobu i brže rasklopila knjigu te ugedala neku staru latinsku knjigu, napola istrulu, izjedenu od crva. Ne gubeći vremena, vratim se. Tek što htjedoh knjigu metnuti na policu, začuje se u hodniku buka i nečiji bliski koraci. Ja se požurim, užurbam se, ali je odurna knjiga bila stajala u tako zbijenu redu, te kad sam izvadila jednu, sve se druge razmakle same od sebe i tako se zbile da sada za pređašnju drugaricu nije više bilo mjesta. Da uguram knjigu, nisam imala snage. Ali sam je

ipak gurnula štogod sam jače mogla. Zarđani čavao, na kojem se je držala polica i koji je, čini se, baš očekivao taj čas da se prelomi, prelomio se. Polica sletjela jednim krajem. Knjige se s bukom razasule po podu. Vrata se otvorila, i Pokrovski ušao u sobu.

Treba spomenuti kako on nije trpio da itko gospodari po njegovu vlasništu. Teško onomu tko bi mu dirnuo u knjige! Sudite, dakle, o mojem strahu kad su se knjige, male, velike, svakojakih formata, svakojake veličine i debljine, survale s police, poletjele, zaskakale pod stolom, pod stolicama, po svoj sobi. Htjedoh bježati, ali je bilo prekasno. — Svršeno je, mislim, svršeno! Propala sam, upropaštena sam! Nevaljalim se, nestašim se kao dijete od deset godina, ja, glupa djevojčura! Ja, glupara! — Pokrovski se užasno rasrdio. — »Eto, samo je to još trebalo! — zaviknuo. — Pa, zar vas nije stid obješenjačiti se tako!... Hoćete li se ikada opametiti?« — i sam poletio da skuplja knjige. Ja se sagnula da mu pomognem. — »Ne treba, ne treba — zaviknuo on. — Bolje biste učinili da niste dolazili onamo kamo vas ne zovu.« — Ali, nešto umekšan mojom pokornom kretnjom, nastavio je tiše, u nedavnom nastavničkom tonu, koristeći se nedavnim učiteljskim pravom: — »Eh, kad ćete se uozbiljiti, kad ćete se urazumiti? Ta pogledajte se, ta niste više dijete, niste malena djevojčica, ta ima vam već petnaest godina!« — I, po svoj prilici od želje da povjeruje je li istina da nisam više malena, pogledao me i zacrvenio se preko ušiju. Nisam razumjela; stajala sam pred njim i u čudu ga gledala razrogačenim očima. On se pridignuo, pristupio mi smetena lica, posve se zbunio, nešto progovorio, čini se, nešto se ispričavao, možda zato što je tek sada opazio da sam tako velika djevojka. Napokon sam razumjela. Ne sjećam se što se onda zbilo sa mnom; — smela sam se, zbunila, zarumenjela još jače neko Pokrovski, prekrila rukama lice i istrčala iz sobe.

Nisam znala što bih uradila, kamo bih se djela od stida. Već i to što me je zatekao u svojoj sobi! Puna tri dana nisam ga smjela ni pogledati. Crvenjela sam se do suza. Najstrašnije, najsmješnije misli vrzle su mi se po glavi. Jedna od njih, najmahnitija, bila je: da sam htjela otići do njega, objasniti se s njim, priznati mu sve, iskreno mu ispripovijedati sve i uvjeriti ga da nisam postupala kao glupa djevojčica, nego s dobrom namjerom. Bila sam već i odlučila da

odem, ali, hvala Bogu, nisam smogla hrabrosti. Zamišljam što bih uradila! I sad me stid kad se svega toga sjetim.

Nakon nekoliko dana majka se iznenada opasno razboljela. Već dva dana nije ustajala s kreveta, a treće je noći zapala u vrućicu i u bunilo. Jednu noć već nisam spavala jer sam dvorila majku, sjedjela joj uz postelju, nudila je pićem i u određene joj sate davala lijekove. Druge sam se noći posve izmučila. Pokadšto me osvajao san, pred očima mi se zelenjelo, vrtjelo mi se, i svakoga sam časa mislila da ću se srušiti od umora, ali su me razbuđivali slabi majčini jecaji, pa sam se trzala, budila se na trenutak i onda me opet svladavao san. Ne znam, ne mogu se sjetiti — ali je nekakav strašan san, neko užasno priviđenje zaokupilo moju smetenu glavu u mučnom času borbe između sna i jave. Probudila sam se u stravi. U sobi je bio mrak, noćna je svjetiljka dogorijevala, a traci svjetlosti čas su prelijavali svu sobu, čas malo titrali po zidu, čas sasvim nestajali. Bi mi od nečega strašno, neki me užas napade; mašta mi se uzbudi od strašna sna, čama mi pritisne srce... Skočim sa stolice i nehotice zaciknem od nekoga mučnog, veoma teškog osjećaja. U taj se mah otvore vrata, i Pokrovski uđe u našu sobu.

Sjećam se samo da sam se prenula na njegovim rukama. On me pažljivo posadio u naslonjač, dao mi čašu vode i obasuo me pitanjima. Ne sjećam se što sam mu odgovarala. — »Vi ste bolesni, vi ste i sami veoma bolesni — reče on, a bio me uhvatio za ruku — u vrućici ste, upropašćujete se, ne pazite na svoje zdravlje; umirite se, legnite, zaspite! Probudit ću vas za dva sata, umirite se malo... Ta legnite, legnite!« — nastavljao je i nije mi dopuštao da i riječ uzvratim. Umor mi oduzeo posljednju snagu; oči mi se sklapale od slabosti. Prilegla sam u naslonjač; odlučila sam bila da prospavam samo pol sata, a prespavala do jutra. Pokrovski me probudio tek onda kad je nastalo vrijeme da majci dam lijek.

Sutradan, kad sam se za dana malo odmorila i spremila se da opet sjedim u naslonjaču uz majčinu postelju, a čvrsto odlučila da sada ne zaspim, zakucao Pokrovski oko jedanaest sati na našim vratima. Otvorila sam mu. »Dosadno Vam je sjediti samoj — reče mi — evo vam knjiga; uzmite; ipak vam neće biti tako dosadno.« Uzela sam; ne sjećam se kakva je to bila knjiga; teško da sam tada i zavirila u nju, premda cijele noći nisam spavala. Neobična mi

unutarnja uzbuđenost nije dopuštala da zaspim; nisam mogla ostati na istom mjestu; nekoliko sam puta ustajala s naslonjača i šetala po sobi. Neko mi se nutarnje zadovoljstvo razlijevalo po svem biću. Neobično sam se veselila pažnji Pokrovskoga. Ponosila sam se brigom i njegovim staranjem za mene. Promislila sam i promaštala svu noć. Pokrovski nije više dolazio; znala sam da neće doći, als sam nagađala hoće li se pojaviti iduće večeri.

Naredne večeri, kad su već svi u kući bili polijegali, otvorio Pokrovski svoja vrata, ostao na pragu svoje sobe i počeo sa mnom razgovarati. Ne sjećam se sada ni jedne riječi što smo onda kazali jedno drugomu; sjećam se samo da sam se plašila, bunila, jedila se zbog same sebe i nestrpljivo očekivala da se završi razgovor, premda sam ga sama od srca željela, cijeli dan maštala o njemu te sastavljala svoja pitanja i odgovore... Od te se večeri započela prva veza našega prijateljstva. Za sve bolesti majčine svake smo noći provodili zajedno po nekoliko sati. Ja sam malo-pomalo svladala svoju neodlučnost, premda mi je poslije svakoga našeg razgovora još vazda bilo štošta zbog čega bih se ljutila na sebe. Uostalom, s tajnom sam radošću i s ponosnim zadovoljstvom vidjela da on radi mene zaboravlja svoje odurne knjige. Slučajno se, u šali, zapodjeo jednom razgovor o tome kako su popadale s police. Trenutak je bio neodlučan, nekako sam bila odviše otvorena i prostodušna; vatrenost, čudno me oduševljenje zanijelo, i ja mu priznala sve... da sam željela učiti, znati štogod, da sam se jedila što me smatraju za djevojčicu, dijete... Ponavljam da sam bila u izvanredno čudnu raspoloženju; srce mi se rastopilo, na oči mi navrle suze — nisam ništa zatajila, ispripovijedala sam sve, sve — o prijateljstvu spram njega, o želji da ga volim, da s njim živim u srdačnu skladu, da ga utješim, da ga umirim. On me pogledao nekako neobično, zbunjeno, začuđeno, i ne reče ni riječi. Mene odjednom snašla užasna bol, tuga. Učinilo mi se da me on ne razumije, da mi se možda podruguje. Odjednom sam zaplakala kao dijete, zaridala, nisam mogla da se suzdržim; baš kao da sam dobila, nekakav napadaj. On mi uhvatio ruke, ljubio ih, pritiskivao ih na prsa, savjetovao me, tješio me; bio je neobično ganut; ne sjećam se što mi je govorio, ali sam i plakala, i smijala se, i opet plakala, crvenjela, ni riječi nisam mogla izustiti od radosti. Uostalom, opazila sam, uza svu svoju uzbuđenost,

da je u Pokrovskoga ipak ostala neka zbunjenost i namještenost. Čini se, nije se mogao nadiviti mojemu zanosu, mojemu oduševljenju, ovakovom nenadanom, žarkom, plamenom prijateljstvu. Možda mu je isprva bilo samo zanimljivo; kasnije mu je nestalo neodlučnosti, te je s isto onako priprostim, iskrenim čuvstvom primao moju privrženost, moje ljubazne riječi, moju pažnju, i uzvraćao sve to istom pažnjom, isto tako prijateljski i ljubazno, kao moj iskreni prijatelj, kao moj rođeni brat. Mojemu je srcu bilo tako toplo, tako dobro... Nisam krila, nisam tajila ništa; on je sve to vidio i svaki mi se dan sve više i više približavao.

Doista se i ne sjećam o čemu li sam se narazgovarala s njim za tih bolnih i u isti mah slatkih sati naših sastanaka, po noći, uz svjetiljčicu treperava svjetla, gotovo uza samu postelju moje bijedne bolesne majke... O svemu što nam se iz srca kidalo, sto je molilo da bude izrečeno — i mi smo bili gotovo sretni... Ah, bilo je to i tužno i radosno vrijeme — sve zajedno; i sad me obuzima i tuga i radost kad god ga se sjetim. Uspomene, bile radosne, bile gorke, svagda su bolne; barem je tako u mene; ali i ta je muka slatka. A kad srcu dotešča, kad ga zaboli, kad je u čami i tuzi, onda ga uspomene osvježuju i oživljuju, kao što rosne kapi za vlažne večeri, nakon vruća dana, osvježuju i oživljuju bijedni, kržljavi cvjetić što je izgorio od danje žege.

Majčica je ozdravljala, ali sam i dalje sjedjela po noči uz njenu postelju. Pokrovski mi je često davao knjige; isprva sam čitala da ne zaspim, onda pažljivije, onda s pomamom; preda mnom se pojavilo iznenada mnogo štošta novo, dosad neznano, nepoznato. Nove misli, novi dojmovi mahom, bujnom strujom potekli su mome srcu. I što me je više uzbuđenja, više zabuna i rada stajalo primanje novih dojmova, to su mi oni bili draži, to su mi slađe potresali dušu. U jedan mah, iznenada, zgrnuli mi se u srcu te mu ne puštaju da se odmori. Neka neobična zbrka stala da uzbunjuje cijelo moje biće. Ali to duševno nasilje nije moglo i nije bilo tako moćno da me sasvim razori. Bila sam prevelika sanjarka, i to me je spasilo.

Kad je minula majčina bolest, prestadoše naši večernji sastanci i dugi razgovori; polazilo nam je pokadšto za rukom da se porazgovorimo kojom riječju, često plitkom i neznatnom, ali mi je godilo da svemu pripisujem zasebno značenje, zasebnu cjelinu, koja

se razumijeva. Život mi je bio pun, a ja sretna, mirno, tiho sretna. Tako je prošlo nekoliko tjedana.

Jednom nam tako svratio starac Pokrovski. Dugo je brbljao s nama, bio neobično veseo, srdačan, razgovoran; smijao se, šalio se na svoj način, riješio napokon zagonetku o svojem zanosu i rekao da će upravo za tjedan dana biti Petenjkin rođendan, i da će on tom prilikom svakako doći sinu; da će obući nov prsluk, a žena mu obećala kupiti nove čizme. Jednom riječi, starac je bio veoma sretan i brbljao o svemu štogod mu je na pamet padalo.

Njegov rođendan! Taj mi rođendan nije davao mira ni po danu ni po noći. Odlučila sam da svakako podsjetim Pokrovskoga na moje prijateljstvo i da mu štogod poklonim. Ali što? Napokon smislim da mu poklonim neku knjigu. Znala sam da želi imati Puškinova sabrana djela, u posljednjem izdanju, i ja odlučila kupiti Puškina. Imala sam svojih novaca, tridesetak rublja, što sam zaradila ručnim radom. Te sam novce bila ostavila za novu haljinu. Odmah sam poslala našu kuharicu, staru Matrjonu, da se raspita što stoji kompletan Puškin. Nevolja! Za svih jedanaest knjiga, kad se priračuna trošak za uvez, cijena je bila barem šezdeset rubalja. Otkud bih ja smogla novaca? Mislila sam te mislila i nisam znala na što bih se odlučila. Nisam htjela moliti od majke. Dakako, majka bi mi zacijelo pomogla; ali onda bi svi u kući doznali za naš poklon; a uz to bi se taj poklon pretvorio u zahvalnost, u plaću Pokrovskom za rad od cijele godine dana. Željela sam da mu poklonim sama, tajom od sviju. A za njegov rad sa mnom htjela sam da mu budem zauvijek obvezna, bez ikakve plaće, osim mojega prijateljstva. Naposljetku sam smislila kako ću se iskopati iz neprilike.

Znala sam da se kod antikvara u Gostinom dvoru[5] može gdjekad za polovicu jeftinije, ako se samo pocjenkaš, kupiti knjiga, često i malo upotrebljavana i gotovo posve nova. Odlučim da svakako odem u Gostini dvor. Tako se i zbilo; sutradan se desila neka potreba, i kod nas, i kod Ane Fjodorovne. Majka je pobolijevala, Ana se Fjodorovna u dobar čas ulijenila tako da moradoše sve naloge povjeriti meni, i ja krenula zajedno s Matrjonom.

Na moju sreću veoma brzo nađoh Puškina, i u vrlo krasnu uvezu. Započnem se cjenkati. Najprije se zacijenilo skuplje nego u

knjižarama; ali onda, uostalom s priličnom mukom, nekoliko puta odlazeći, natjeram trgovca da popusti i da svoj zahtjev ograniči na samo deset rubalja u srebru. Kako sam se veselila cjenkanju!... Bijedna Matrjona nije razumijevala što mi je i zbog čega kupujem tolike knjige. Ali užas! Sva mi je glavnica od trideset rubalja u papirima, a trgovac nikako ne popušta. Najposlije ga stadoh moliti, molila sam i molila i napokon namolila. Popustio, ali samo dva rublja i pol, i zabogmao se da to popušta jedino meni, jer sam tako lijepa gospođica, a drugomu ne bi popustio nizašto. Još mi nedostaju dva rublja i pol! Gotovo sam zaplakala od jada. Ali u tom mi jadu pomogla neočekivana zgoda.

U neposrednoj blizini, za drugim stolom s knjigama, opazim starca Pokrovskoga. Oko njega se zgrnulo četiri-pet antikvara; do kraja ga zbunili, posve mu dojadili. Svaki mu od njih nudi svoju robu, i što li mu ne nude, i što bi on da kupi! Jadni starac stoji među njima kao utučen i ne zna čega bi se prihvatio od onoga što mu nude. Pristupim mu i zapitam ga što radi ovdje. Starac mi se neobično obradovao; volio me je do ludila, možda i nije manje nego Petenjku. »Pa, eto, kupujem knjige, Varvaro Aleksejevna — odgovori mi on — Petenjki kupujem knjige. Eto će mu skoro biti rođendan, a on voli knjige, pa mu ih eto i kupujem«... Starac se uvijek smiješno vladao, a sada je još bio u najužasnijoj smušenosti. Čemugod zapita za cijenu, sve stoji rubalj u srebru, dva rublja, tri rublja u srebru; velikim knjigama nije više ni pitao za cijenu, nego samo zavidno na njih pogledavao, listao ih prstima, prevraćao u rukama i opet vraćao na mjesto. — »Ne, ne, to je skupo — govorio je u pol glasa — nego, eto, možda odavde štogod« — i onda opet započinjao prebirati tanke sveščiće, pjesmarice, almanahe; sve je to bilo vrlo jeftino. — »A zašto kupujete sve to? — upitam ga — sve su to užasne tričarije« — »Ah, nije — odgovori mi — pogledajte samo, kakvih ovdje ima lijepih knjiga; ima vrlo lijepih knjiga.« — Te je posljednje riječi tako žalosno otegnuo pjevuckajući, te mi se učinilo kao da bi htio zaplakati od jeda što su lijepe knjige skupe, i samo što mu nije kanula suzica s blijedih obraza na crveni nos. Upitam ga ima li mnogo novaca? — »Pa, eto — jadnik izvadi sve svoje novce, umotane u zaprljan, novinski list — eto komad od pol rublja, od dvadeset kopjejaka, u bakru dvadeset kopejaka.« ja ga odmah odvukla mojem antikvaru. — »Evo cijelih

jedanaest knjiga stoji svega trideset i dva i pol rublja; ja imam trideset; dometnite dva rublja i pol, pa ćemo te knjige zajedno kupiti i pokloniti.« Starac da poludi od radosti; izasuo sve svoje novce, a antikvar mu natovario cijelu našu zajedničku knjižnicu. Moj starčić natrpao sve džepove knjigama, složio ih na ruke, strpao pod oba pazuha i odnio svojoj kući, a meni obećao da će sutra sve knjige potajno donijeti do mene.

Sutradan došao starac sinu, po prilici satić prosjedio po običaju kod njega, onda svratio nama i presmiješna tajnovita lika do mene prisjeo. Najprije mi, smješkajući se, tarući ruke od ponosna zadovoljstva što ima neku tajnu, kazao da su knjige sasvim neopazice prenesene nama u kut u kuhinju, pod Matrjoninom paskom. Onda je razgovor, naravno, prešao na očekivani rođendan; onda se starac raspripovijedao kako ćemo darivati, i što se dalje udubijivao u svoj predmet, što je više govorio o njem, to mi je jasnije bivalo da mu je nešto na duši, o čemu ne može, ne smije, dapače se i boji govoriti. Sve sam čekala i šutjela. Nestalo tajne radosti, tajnoga zadovoljstva što sam mu dosad lako čitala u čudnim manirama, kreveljenju, namigivanju lijevim okom. Od časa je do časa bivao sve nemirniji i sjetniji i napokon nije izdržao.

— Poslušajte — započeo plašljivo u pol glasa — poslušajte, Varvaro Aleksejevna... znate li šta, Varvaro Aleksejevna?... — Starac se užasno zbunio. — Vidite: kad mu dođe rođendan, uzmite deset knjiga i poklonite mu ih Vi sami, to jest od sebe, sa svoje strane; a ja ću onda uzeti samo jedanaestu knjigu i također ću je pokloniti od sebe, to jest, upravo sa svoje strane. Eto, dakle, vidite — Vi ćete imati nešto da poklonite, i ja ću imati nešto da poklonim. — Tu se starac smeo i zašutio. Pogledala sam ga; on je plašljivo očekivao moju presudu. — »A zašto želite, Zahare Petroviču, da ih ne poklanjamo zajedno?« — »Pa tako, Varvaro Aleksejevna, to vam je tako... ta ja, ovaj...« — u jednu riječ, starac se zbunio, zacrvenio, zapeo u svojoj rečenici i nije mogao da se makne.

— Vidite — objasnit će naposljetku. — Ja se, Varvaro Aleksejevna, pokadšto nestašim... to jest, želim vam reći da se gotovo neprestano obijestim i svagda se obijestim... držim se onoga što ne valja... to jest, znate, napolju bude strašna studen, sluče se gdjekad također različite neugodnosti, ili se ondje kakogod rastužiš,

ili se dogodi štogod loše, pa ne mogu pokadšto da se suzdržim, nego se uzobijestim i prepijem gdjekad. Petruši je to veoma neugodno. On se, vidite, Varvaro Aleksejevna, srdi, grdi me i čita mi različne moralne pouke. Htio bih mu, dakle, sada pokazati svojim darom da se popravljam i započinjem se dobro vladati. Evo sam skupljao da kupim knjigu, dugo sam skupljao, jer ja gotovo nikad i nemam novaca, već jedino ako se dogodi da mi katkad dade Petruša. On to zna. Vidjet će, dakle, za što upotrebljavam svoje novce, i doznat će da ja sve to radim za njega jedinoga.

Silno mi je žao bilo starca. Nisam dugo razmišljala. Starac me gledao nemirno. »Ta, slušajte, Zahare Petroviču — rekoh — poklonite mu ih sve vi!« — »Kako sve? Sve dakle knjige?«

— »Pa da, sve knjige.« — »I od mene?« — »Od vas.« — »Od jedinoga mene? To jest, u moje ime?« — »Pa da; u vaše ime.« Razlagala sam, čini mi se, vrlo jasno, ali me starac vrlo dugo nije mogao shvatiti.

— Pa da — govorio je zamišljen — da! Bit će to vrlo dobro, bilo bi to veoma dobro, ali kako ćete vi, Varvaro Aleksejevna? — »Pa ja neću ništa pokloniti.« — »Što? — uzviknuo starac, koji se gotovo uplašio — vi, dakle, nećete Petenjki ništa pokloniti, vi njemu, dakle, nećete ništa pokloniti?« — Starac se uplašio; u taj je čas, čini mi se, pripravan bio odreći se svoga prijedloga, samo da bih mu i ja mogla čime obdariti sina. Dobrijan je bio taj starac! Uvjerih ga da bih voljela pokloniti štogod, ali mu ne želim otimati užitak. — »Ako vam sin bude zadovoljan — dodam — i vi se budete veselili, veselit ću se i ja, jer ću tajno u svojem srcu osjećati kao da sam mu zaista ja poklonila.« I onda se starac posve umirio. Proboravio kod nas još dva sata, ali za sve to vrijeme nije mogao da se skrasi na mjestu, nego je ustajao, vrzao se, bučio, nestašio se sa Sašom, kradom me ljubio, štipao me za ruku i tiho se kreveljio Ani Fjodorovni. Napokon ga Ana Fjodorovna istjerala iz kuće. U jednu riječ, starac se u zanosu tako raspojasao kako, možda, još nikad nije bio.

Svečanoga dana došao točno u jedanaest sati, ravno sa službe božje, u prilično zakrpanom fraku, i zaista u novom prsluku i novim čizmama. U svakoj mu je ruci bila po jedna knjiga. Svi smo sjedili u velikoj sobi kod Ane Fjodorovne i pili kavu. (Bila je nedjelja.) Starac započeo, čini mi se, time kako je Puškin bio vrlo dobar pjesnik, onda,

buneći se i metući, prešao odjednom na to da se valja dobro vladati, pa ako se čovjek ne vlada dobro, to znači da se obijesti; kako loše sklonosti upropašćuju i uništavaju čovjeka; nabrajao je dapače nekoliko pogubnih primjera nesuzdržljivosti i završio time da se od nekoga vremena sasvim popravio i sada se vlada primjerno, dobro. Da!je i prije osjećao opravdanost sinovih pouka, da je sve to osjećao odavno i sve slagao na srcu, ali se sada zaista počeo suzdržavati. Za dokaz tome poklanja knjige od novaca što ih je dugo vremena skupljao.

Nisam mogla da se suzdržim od suza i smijeha slušajući bijednog starca; ta znao je nalàgati kad je trebalo! Knjige su prenesene Pokrovskomu u sobu i postavljene na policu. Pokrovski se odmah dosjetio istini. Starca pozvaše na objed. Toga smo dana svi bili veseli. Poslije objeda smo se igrali zaloga, kartali se; Saša se nestašila, ja nisam zaostajala za njom. Pokrovski je bio pažljiv prema meni i sve je tražio zgodu da se sa mnom razgovara nasamo, ali ja mu se nisam puštala. To mi je bio najljepši dan za četiri godine mojega života.

A sada će zaredati same tužne, teške uspomene, počet će pripovijest o mojim crnim danima. Zato mi se možda pero i miče sporije i kao da se nećka da dalje piše. Zato sam možda s tolikim zanosom i s tolikom ljubavlju prolazila u pameti najsitnije potankosti mojega maloga živovanja za sretnih mi dana. Ti su mi dani bili tako kratki; odmijenio ih jad, gorki jad, koji će se bogzna kada dokončati.

Nesreće su moje započele bolešću i smrću Pokrovskoga.

Razbolio se dva mjeseca nakon ovih posljednjih zgoda što sam ih opisala. Za ta dva mjeseca neumorno je nastojao da si uredi život, jer sve dotle nije imao određena položaja. Poput svih sušičavih, sve do posljednjega časa nije gubio nadu da će dugo živjeti. Mogao je dobiti negdje učiteljsko mjesto; ali taj mu je zanat bio oduran. Služiti gdjegod u državnoj službi, nije mogao zbog bolesti. Uz to bi i dugo morao čekati na prvu plaću. Ukratko, Pokrovski je svuda vidio same neuspjehe; narav mu se kvarila. Zdravlje mu se pogoršavalo, a on to nije opažao. Primakla se jesen. Svaki dan je u svojoj lakoj kabanici trčkarao za svojim poslovima molio i prosio kakvegod mjesto — i to ga je mučilo u duši; prokvašivao je noge, kisnuo na kiši i najposlije

pao u postelju, s koje nije više ustao... Umro je u kasnu jesen, potkraj mjeseca listopada.

Za sve njegove bolesti nisam mu gotovo ni izbivala iz sobe, njegovala sam ga i dvorila. Često nisam po cijele noći spavala. On je malokad bio pri svijesti; često je bio u bunilu; govorio je bogzna o čemu, o svojem mjestu, o svojim knjigama, o meni, o ocu.. i tu sam doznala o njegovim prilikama mnogo, što prije nisam znala ni slutila. Za prvo vrijeme njegove bolesti svi su me naši gledali nekako čudno; Ana je Fjodorovna klimala glavom. Ali, ja sam svima gledala ravno u oči, i nisu me više osuđivali zbog moje sućuti za Pokrovskoga — barem ne majka.

Gdjekada me Pokrovski prekoravao, ali to je bilo rijetko. Gotovo za sve je vrijeme bio u nesvjestici. Gdjekad je po cijele noći govorio s nekim dugo predugo, nejasnim, mračnim riječima, i hripljivi mu se glas muklo razlijegao po tijesnoj sobi kao u grobnici; onda mi je bivalo strašno. Osobito posljednje noći bio je kao u bjesnilu, užasno se mučio, morila ga čama; njegovi su mi jecaji kidali dušu. Svi su u kući bili u nekoj zaplašenosti. Ana se Fjodorovna neprestano molila da ga Bog što prije primi. Dozvali su doktora. Doktor reče da će bolesnik svakako umrijeti do jutra.

Starac je Pokrovski svu noć proboravio u hodniku, pred samim vratima sinove sobe; ondje mu prostrli nekakvu rogožinu. Svaki čas je ulazio u sobu; strašno ga bješe gledati. Tako ga je utukao jad da se činio sasvim bezosjećajnim i nesklapnim. Glava mu se tresla od straha. I sam je drhtao sav, i sve šaputao nešto u sebi, o nečem raspravljao sam sa sobom. Činilo mi se da će od jada poludjeti.

Pred svanuće je starac, umoran od duševne boli, zaspao na svojoj rogožini kao zaklan. U osmom satu počeo sin umirati, a ja probudila oca. Pokrovski je bio pri potpunoj svijesti i oprostio se sa svima nama. Začudo! Nisam mogla plakati ali mi se duša kidala.

Ali su me najgore izmorili i izmučili posljednji njegovi trenuci. Sve me je nešto molio dugo, dugo, jezikom koji mu se kočio, a ja nisam mogla ništa razabrati iz njegovih riječi. Srce mi se trgalo od boli! Cio je sat bio nemiran, sve je ginuo za nečim, mučio se da neki znak učini rukama što mu se hladile, i onda opet započinjao moliti žalosno, hripljivim, muklim glasom; ali su mu riječi bile sami glasovi bez veze, te opet nisam mogla ništa razumjeti. Privodila sam mu sve

naše, davala mu da pije, ali on je neprestano sjetno mahao glavom. Naposljetku sam razumjela što želi. Molio je da pomaknem zastor na prozoru i da otvorim kapke. Jamačno je želio da posljednji put gledne na dan, na svjetlo božje, na sunce. Ja odgrnula zastor, ali dan što se rađao bješe žalostan i tužan, kao život što se gasi u ovoga na samrti. Sunca nije bilo. Oblaci su zastirali nebo maglenim pokrovom, a bilo je veoma kišno, tmurno, tužno. Sitna je kiša lupkala u prozore i prala ih strujama hladne, prljave vode; bilo je sumorno i mračno. U sobu su tek malo upadale zrake blijedoga dana i jedva nadvladavale svjetlo u svjetiljci, zapaljenoj pred svetačkom slikom. Samrtnik me pogledao tužno i pretužno i zaklimao glavom. Začas je umro.

Za pogreb se pobrinula sama Ana Fjodorovna. Kupila mu posve prost lijes i unajmila tovarna kola. Da se osigura za troškove, pograbila Ana Fjodorovna sve knjige i sve stvari pokojnikove. Starac se prepirao s njom, halabučio, oteo joj koliko je god mogao knjiga, natrpao s njima sve svoje džepove, naslagao ih u šešir, kudgod je mogao, vucario ih sva tri dana i nije se s njima rastajao ni onda kad je trebalo ići u crkvu. Za svih tih dana bio je kao izbezumljen, kao da je pobenavio, i s nekom se čudnom brižljivošću svejednako starao oko lijesa; čas je pokojniku namještao vjenčić, čas je palio i usekivao svijeće. Vidjelo se da mu se misli ne mogu ni na čemu valjano zaustaviti. Ni majka ni Ana Fjodorovna nisu bile u crkvi na opijelu. Majka je bolovala, a Ana se Fjodorovna već bila sasvim sabrala, pa se posvadila sa starcem Pokrovskim i ostala. Bila sam jedina ja i starac. Za službe me spopao silan strah — kao slutnja o budućnosti. Jedva sam odstojala u crkvi. — Zatim zaklopili lijes, zabili, natovarili na kola i povezli. Otpratila sam ga samo do kraja ulice. Kola potjerao kočijaš kasom. Starac je trčao za njima i naglas plakao, plač mu drhtao i prekidao se od trke. jadnik je izgubio šešir i nije ni stao da ga digne. Glava mu kisnula, vjetar se dizao; mrzavica ga brijala i šibala po licu. Starac kao da nije osjećao nepogodu te plačući trčkao s jedne strane kola na drugu. Skuti mu se na starom kaputu razmaknuli na vjetru kao krila. Iz svih su mu se džepova promaljale knjige, u rukama mu je bila neka golema knjiga koju je čvrsto držao... Prolaznici skidali kape i krstili se. Neki se zaustavljali i čudili se bijednom starcu. Knjige su mu svaki čas ispadale iz džepova u blato.

Zaustavljali ga, pokazivali mu izgubljeno, a on ih dizao i opet jurio za lijesom u dostig. Na uglu mu se pridružila neka starica prosjakinja da s njim otprati lijes. Kola zakrenula najposlije za ugao i nestala mi s očiju. Odoh kući i u strašnoj se tuzi bacim majci na grudi. Krepko sam je, krepko stiskala rukama, ljubila je, ridala i plakala, bojažljivo se privijala uz nju, kao da nastojim da u zagrljaju zadržim svoga posljednjeg prijatelja i da ga ne predam smrti. Ali je smrt već stajala nad bijednom majčicom.

— — —

11. lipnja

Kako sam Vam, Makare Aleksejeviču, zahvalna za jučerašnju šetnju na otoke! Kako je ondje svježe, lijepo, kakvo je ondje zelenilo! — Odavno nisam vidjela zelenila — dok sam bolovala, sve mi se činilo da moram umrijeti i da ću svakako umrijeti — sudite, dakle, što li sam jučer osjećala, kako sam se osjećala! — Nemojte se srditi na me što sam jučer bila tako sjetna; bilo mi je veoma dobro, veoma ugodno, ali za najljepših mojih časova svagda se zbog nečega žalostim. A što sam plakala, to su sitnice; i sama ne znam zašto neprestano plačem. Bolesna sam, razdražljiva; moji su dojmovi nezdravi. Nenaoblačeno blijedo nebo, zapad sunčani, večernje zatišje — sve to — ja i ne znam — nekako sam jučer voljna bila sve te dojmove primati teško i mučno, tako da mi se srce prepunjalo i duša molila suze. Ali zašto Vam pišem sve to? Sve se to teško priča srcu, a prepričava se još teže. Ali Vi ćete me možda i razumjeti. — I tuga, i smijeh! Kako ste Vi zaista dobri, Makare Aleksejeviču! jučer ste mi tako gledali u oči da u njima pročitate što osjećam, i oduševljavali ste se mojim zanosom. Bio to grm, drvored, trak vode — Vi ste već tu, pa stojite preda mnom, dotjerujete se i neprestano mi zavirujete u oči, kao da mi pokazujete sve ono što posjedujete. To dokazuje da je u Vas dobro srce, Makare Aleksejeviču. Zato Vas i volim. Ali, zbogom. Danas opet bolujem: jučer sam smočila noge i zato sam se prehladila; i Fedora je nešto bolesna, pa sada obje kunjamo. Ne zaboravljajte me, navratite mi počešće.

Vaša

V.D.

12. lipnja

Draga moja Varvaro Aleksejevna!

A ja sam mislio, dušo, da ćete mi sve jučerašnje opisati pravim stihovima, a od Vas evo samo obični listić. Govorim o tom da ste mi, doduše, malo napisali u svojem listiću, ali ste zato opisali neobično lijepo i slatko. I prirodu, i različne seoske slike, i sve ono drugo o osjećajima — u jednu riječ, sve ste to tako lijepo opisali. A u mene, eto, nema dara. Da načrčkam i deset stranica, nikako ništa ne izlazi, ništa ne možeš opisati. Pokušavao sam već. — Pišete mi, rođena moja, kako sam dobar, dobroćudan čovjek, nesposoban naškoditi bližnjemu, razumijevam blagost Gospodinovu što se objavljuje u prirodi, i iskazujete mi najzad različite hvale. Sve je to istina, dušo, sve je to prava istina; ja sam i zaista takav kako Vi velite, i sam znam to; ali kad pročitaš što Vi pišete, nehotice će ti se ganuti srce, a onda će ti doći različite tegobne misli. Ali, poslušajte evo mene, dušo, štošta ću Vam ispripovijediti, rođena moja.

Počet ću od toga da mi je bilo tek sedamnaest godina kad sam stupio u službu i naskoro će izbiti evo već trideset godina mojemu službovanju. Ali, što da se i govori, nanosio sam se dosta svakidanjih uniforma; omužao sam, opametio se, vidio sam ljudi; poživio sam, mogu kazati da sam poživio, tako te me jednom htjedoše čak predložiti da dobijem križ. Možda ne vjerujete, ali Vam zaista ne lažem. Pa što ćete, dušo — nađoše se za sve to zlobni ljudi! A reći ću vam, rođena moja, da sam, doduše, neuk čovjek, možda i glup čovjek, ali srce mi je isto takvo kao i u koga drugoga. Znate li dakle, Varenjka, što mi je učinio zlobnik? A sramota je kazati što je učinio; zapitajte zašto je učinio. Pa zato, jer sam ja mironja, pa zato, jer sam ja tihan, pa zato, jer sam ja dobrijan! Nisam im bio po ćudi, te udri po meni! Najprije se započelo tim da »vi, vele, Makare Aleksejeviču, ovo te ono« a onda nastalo — »nemojte, vele, Makara Aleksejeviča ni pitati«. A sada završili tim — da je »dakako već to Makar Aleksejevič!« Eto, vidite, dušo, kako je stvar pošla; sve na Makara Aleksejeviča; jedino su znali uraditi da su Makara Aleksejeviča unijeli

u poslovicu u cijelom uredu. I nisu samo od mene stvorili poslovicu i gotovo pogrdnu riječ — nego uzeli na oko cipele, uniformu, moju kosu: sve im to nije po ćudi, sve treba preobraziti! I sve se to od pamtivjeka ponavlja svakoga božjeg dana. Priučio sam se, jer ja se priučavam na sve, jer ja sam miran čovjek, jer ja sam malen čovjek; ali ipak zašto sve to? Kakvo sam zlo učinio ikomu? Jesam li komu preoteo čin? Jesam li koga ocrnio pred starješinama? Nagradu izmolio? Jesam li kakav ugovor skrpio? Ta grijeh vam je i pomisliti to, dušo! Ali, otkud bih ja sve to radio? Ta razmotrite samo, rođena moja, imam li ja uopće sposobnosti za spletku i častoljublje? Čemu, dakle, takve napasti na mene, oprosti, Gospode! Ta Vi me smatrate za vrijedna čovjeka, a Vi ste, dušo, kudikamo bolji od njih sviju. Ta koja je najveća građanska vrlina? Onomad su Jevstafij Ivanovič, u privatnom razgovoru, izjavili da je najvažnija građanska vrlina znati zarađivati novac. Govorili su od šale (znam da je od šale), nauka je pak ta da ne treba nikomu biti na teret — a ja nisam nikomu na teret! Imam svoj zalogaj kruha; istina, prost zalogaj kruha, pokadšto i tvrd; ali ga imam, radom sam ga zaradio, zakonito ga i bez prijekora trošim. Pa što ću! Ta znam i sam da ne činim mnogo ovim što prepisujem; ali ipak se ponosim time: ja radim, ja prolijevam znoj. Zar je grijeh prepisivati? »On, vele, prepisuje!« Pa što je u tom nečasno? Pismo mi je tako čitljivo, lijepo, ugodno ga je gledati, i njegova je preuzvišenost zadovoljna; za njih prepisujem najvažnije spise. Ali, stila nemam, ta ja to znam i sam da ga, prokletoga, nemam; zato i nisam napredovao u službi, pa, eto, i Vama sada, rođena moja, pišem priprosto, bez zamišljaja i onako kako mi misao pada na srce... Znam sve to; ali kad bi svi uzeli spisateljevati tko bi prepisivao? Evo kakvo pitanje zadajem i molim Vas, dušo, odgovorite. Svjestan sam, dakle, sada da sam nužan, prijeko potreban, i da se tričarijom ne može čovjek zbuniti. Možda i jesam štakor, ako su pronašli sličnost! Ali taj je štakor potreban, štakor donosi koristi, za toga se štakora drže, tomu štakoru dopada nagrada, eto kakav je to štakor! — Ali, dosta je o tome, rođena moja; ta i nisam htio govoriti o tom, ali sam se tako malo raspalio. Ipak godi pokatkad odati i sebi priznanje. Zbogom, rođena moja, draga moja, dobra moja tješiteljice! Svratit ću se, svakako ću svratiti, pohodit ću

vas, zvijezdo moja. A Vi se ne dosađujte dotle. Knjigu ću Vam donijeti. Eto, zbogom, Varenjka.

Vaš iskreni zaštitnik

Makar Devuškin

20. lipnja

Poštovani gospodine Makare Aleksejeviču!

Pišem Vam na brzu ruku, žurim se, dovršavan oročen posao. Vidite što je posrijedi: može se dobra kupnja učiniti. Fedora kaže da neki njen znanac prodaje radnu uniformu, novu novcatu, donje haljine, prsluk i kapu, a, kažu, vrlo jeftino; kupite dakle! Ta sad niste u nuždi, pa imate i novaca; sami velite da imate. Nemojte, molim vas, škrtariti; ta sve je to potrebno. Ded, pogledajte se, u kakvom ste starom odijelu. Sramota! Sve zakrpa na zakrpi. Novoga nemate; to ja znam, premda me uvjeravate da imate. Bog bi znao kako li ste ga spiskali. Poslušajte, dakle, mene, kupite, molim Vas. Učinite to meni za volju; ako me volite, kupite!

Poslali ste mi na dar rubenine; ali, poslušajte, Makare Aleksejeviču, ta Vi se upropašćujete. Zar je to šala koliko ste na mene potrošili — strahovitih novaca! Ah, kako volite rasipati! Meni ne treba; sve je to bilo sasvim izlišno. Znam, uvjerena sam da me volite; suvišno je zaista da me darovima podsjećate na to; meni je teško primati ih od Vas; znam što vas oni stoje. Jednoč za sve vijeke — okanite se! Čujete li? Molim Vas, zaklinjem Vas. Molite me, Makare Aleksejeviču, da Vam pošaljem nastavak mojih zapisaka, želite da ih dovršim. Ne znam kako mi se pisalo i ovo što sam napisala! Ali u mene ne bi bilo snage da sada govorim o svojoj prošlosti; ne želim ni misliti na nju; strah me hvata od tih uspomena. A najteže mi je govoriti o svojoj bijednoj majci koja je svoje bijedno dijete ostavila kao plijen tim nemanima. Srce mi krvari kad se i sjetim. Sve je to tako svježe: nisam dospjela ni premisliti, kamoli se umiriti, premda je otada više od godine dana. Ali Vi znate sve.

Govorila sam Vam o sadašnjim mislima Ane Fjodorovne; ona mene jedinu krivi za nezahvalnost i odbija svaku osvadu da je bila u zajednici s gospodinom Bikovim. Zove me s sebi; veli da prosjački

životarim, da sam udarila lošim putem. Veli, ako joj se vratim, da će prihvatiti i sve urediti s gospodinom Bikovom, i primorati ga da popravi svoju krivicu prema meni. Veli, kako mi gospodin Bikov želi dati miraz. Bog bio s njima! Meni je. dobro i ovdje, s Vama, kod dobre moje Fedore, koja me svojom privrženošću podsjeća na pokojnu moju dadilju. Vi ste mi, doduše, dalek rođak, ali me zakriljujete svdjim imenom. A njih ne znam; zaboravit ću ih ako budem mogla. Što bi oni još od mene? Fedora veli da su to same brbljarije, da će me se oni naposljetku okaniti. Dao Bog!

V. D.

21. lipnja

Draga moja dušo!

Hoću da pišem, a ne znam odakle da počnem. Ta evo kako je sve to čudno, dušo, da ja i Vi sad ovako živimo. Uz to velim da nikad nisam svoje dane provodio u takvoj radosti. Ali, baš kao da me je Gospod obdario kućicom i obitelji! Djetešce moje, ljepojko! Ta što ondje raspredate o one četiri košuljice što sam Vam poslao. Ta trebale su vam — doznao sam od Fedore. A meni je, dušo, osobita sreća da Vas zadovoljavam; to je meni zadovoljstvo, to Vi meni pustite, draga; ne dirajte me i ne protivite mi se! Nikada mi nije ovako bilo, dušo. Sada sam se, evo, uputio u svijet. Prvo, živim dvostruko, jer i Vi živite tik do mene i na moju radost; a, drugo, danas me je pozvao na čaj jedan stanar, moj susjed, Ratazjajev, onaj isti činovnik kod kojega se održavaju spisateljske večeri. Danas je sastanak; čitat ćemo literaturu. Eto kako mi je sada, dušo — eto! Pa, zbogom. Ta ja sam sve to napisao samo tako, bez ikakve vidne svrhe i jedino zato da vas izvijestim o svojoj sreći. Poručili ste mi, dušice, po Terezi, da vam treba šarene svile za vezivo: kupit ću, draga, kupit ću, i svile ću kupiti. A sutra ću uživati kad Vam učinim tu uslugu. Znam i gdje ću kupiti. A sada ostajem

Vaš iskreni prijatelj

Makar Devuškin

22. lipnja

Poštovana gospođo Varvaro Aleksejevna!

Javljam Vam, rođena moja, da se kod nas u stanu dogodila pretužna zgoda, istinski, istinski vrijedna da se požali! Danas prije pet sati izjutra umro je Gorškovu mališ. Ne znam samo od čega; da li je bio kakav škrlet, bogzna! Pohodio sam te Gorškove. Eh, dušo, kod tih Vam je siromaština! I kolik nered! A i nije čudo: sva obitelj živi u jednoj sobi koja je samo radi pristojnosti razdijeljena zastorima. Kod njih je već i ljesić — prost, ali prilično lijep ljesić; kupili su gotov, mališu je bilo nekih devet godina; pobuđivao je, vele, nade. A žalosno ih je gledati, Varenjka! Mati ne plače, ali posvema je tužna, jadnica. Možda im je i odlanulo što je jedan spao s grbače; — a ostalo im je još dvoje, napršče i mala djevojčica, bit će joj nešto preko šest godina. Kakva je to radost gledati kako se evo muči dijete, i još rođeno dijete, a ničim mu ne možeš pomoći! Otac sjedi u staru, isprljanu fraku na iskrhanoj stolici. Suze mu teku, a možda i ne teku od žaljenja, nego tako, od običaja, oči kaplju. Tako je čudan! Kad mu progovoriš, sve se crveni, mete i ne zna što bi odgovarao. Mala djevojčica, kćerka, stoji naslonjena na lijes, a tako je, jadnica, tužna, sjetna. A ja ne volim, dušo, Varenjka, kad dijete zapada u sjetu; neugodno je gledati! Nekakva lutka od krpa leži do nje na podu — a ona se ne igra; drži prstić na ustima; stoji — ni da bi se ganula. Gospodarica joj dala bombona, a ona ne jede. Žalosno je to, Varenjka, je li?

Makar Devuškin

25. lipnja

Preljubazni Makare Aleksejeviču! Vraćam Vam Vašu knjigu. To je nadasve nevaljala knjiga — ne vrijedi ni da se uzme u ruke. Otkud ste iskopali takvu dragocjenost? Bez šale, zar Vam se, Makare Aleksejeviču, sviđaju takve knjige? Obećali su mi da će mi ovih dana nabaviti štogod za čitanje. Dat ću i Vama, ako hoćete. A sada, do viđenja. Zaista nemam vremena da više pišem.

V. D.

26. lipnja

Draga Varenjka! Evo što je posrijedi: ja zaista i nisam čitao onu knjižurinu, dušo. Istina je, pročitao sam nešto, vidim da je budalaština, jedino radi svijeta napisana, da ljude nasmijava; ali, mislim, valjda je i zaista veselo; možda će se i Varenjki svidjeti; tako sam je uzeo i poslao Vam.

A evo mi Ratazjajev obećao, dat će mi da pročitam nešto zaista književno, pa ćete imati knjiga i Vi, dušo. Ratazjajev se razumije u to, pravi vještak; piše on i sam, ah, kako piše! Pero mu je tako živo, a stila silesija, to jest ovako u svakoj riječi — ma što — u najispraznijoj, eto u najobičnijoj, najpodlijoj riječi, što bih, na priliku, gdjekad rekao Faljdoniju ili Terezi, eto i tu ima u njega stil. Odlazim mu na večeri. Mi pušimo, a on nam čita, čita do nekih pet sati, a mi sve slušamo. Objavljenje, a ne literatura! Takva milota, cvijeće, naprosto cvijeće, sa svake strane veži kiticu! Tako je druževan, dobar, prijazan. Pa, a što sam ja pred njim, pa što? — Ništa. On je čovjek s reputacijom, a što sam ja? — Naprosto me nema: a i meni je dobrostiv. Ja mu štošta prepisujem. Nemojte samo misliti, Varenjka, da je tu kakva lukavština, da mi on baš zato i jest milostiv, jer mu prepisujem. Ne vjerujte brbljarijama, dušo, brbljarijama podlim ne vjerujte! Nije, ja to činim sam od sebe, od svoje volje, da njemu ugodim, a što je on meni sklon, to on čini da meni ugodi. Razumijem, dušo, delikatnost postupka. On je dobar, vrlo dobar čovjek i pisac, kome nema ravna.

A književnost je lijepa stvar, Varenjka, vrlo lijepa, to sam prekjučer doznao od njih.. Duboka stvar! Okrepljuje, poučava ljudima srce — i svašta je još o svem tom napisano kod njih u knjizi. Vrlo je lijepo napisano! Književnost je slika, to jest u neku ruku slika i ogledalo; strasti, izražaj, takva fina kritika, uputa na pouku i dokument. Svemu sam se tomu uvještio od njih. Reći ću Vam otvoreno, dušo, sjediš tako među njima, slušaš (pušiš možda lulu kao i oni) — a kad počnu da raspravljaju i da se prepiru o različitim temama, onda ja prosto izmičem, dušo, onda ćemo ja i Vi morati baš da izmičemo. Tu se ja pokazujem naprosto bukvanskim bukvanom, sam se sebe stidim te cijelo veče tražim kako bih u opću temu priklopio bar pola riječce, ali te pola riječce baš ti navlaš i nema. I požalit ćeš, Varenjka, sebe, što ovaj nisi takav, nego ti je, štono

poslovica veli, glava ko ćup, a ti glup. Ta što ja sad i radim za dokolice? — Spavam glupan glupanski. A mjesto nepotrebnoga bih se spavanja mogao zabaviti i ugodnim; tako sjesti i pisati. I meni na korist, i drugima je lijepo. Ali ded Vi, dušo, pogledajte samo, koliko oni dobivaju, Bog im oprostio! Evo, na primjer, Ratazjajev, što on dobiva? Što li je njemu napisati arak? Pa gdjekojega je dana znao napisati i pet araka, a po tri stotine rubalja, veli, dobiva za arak. Kakvagod ondje zgodica, ili štogod zanimljivo — pet stotina, daj ne daj, makar pukao, ali daj, a ako nećeš — trpamo mi gdjekad u džep i po tisuću! Što velite, Varvaro Aleksejevna? Ali što? — Ima on ondje sveščić pjesmica, i sve same sitne pjesmice — sedam tisuća, dušo, sedam tisuća on traži, pomislite! Ta to je nepokretno imanje, golema kuća! Kaže da mu daju pet tisuća, ali on ne prima. Razumijem ga, govorim mu — primite, velim, gospodine, pet tisuća od njih i pljunite, ta novci su pet tisuća! — Neću, kaže on, dat će sedam, hulje! Tako je promećuran, zaista!

Pa kad je već riječ o tom, dušo, ja ću Vam, neka bude, prepisati mjestance iz »Talijanskih strasti«.[6] Tako mu se zove djelo. Evo pročitajte, Varenjka, i prosudite sami!

»... Vladimir zadrhtao, i strasti se bijesno uzburkale u njem, i krv mu uskipjela...

— Grofice — zaviknuo — grofice! Znate li vi, kako je užasna ta strast, kako je beskrajna ta bezumnost? Ne, nisu me varali moji sni! Ja volim, volim zanosno, bijesno, bezumno! Sva krv tvojega muža neće preliti bijesni, uzburkani zanos moje duše! Ništave zapreke neće zaustaviti paklenoga ognja što razrušava sve, što brazdi moje izmorene grudi. O Zinaido, Zinaido!...

— Vladimire!... — prošaptala grofica izbezumljeno, naginjući se njemu na rame.

— Zinaido! — uzviknuo zaneseni Smeljski.

Iz grudi mu se oteo uzdah. Požar buknuo jarkim plamenom na oltaru ljubavi i izbrazdio grudi nesretnim patnicima.

— Vladimire!... — šaputala opojena grofica. Grudi joj se nadimale, obrazi purpurili, oči gorjele...

Sklopljen je nov, užasan brak!

— — —

Za pol sata ušao stari grof u boudoir svoje žene.

„— Pa što je, dušice, ne biste li naredili da za dragoga gosta postave samovarčić? — reče on, potapavši ženu po obrazu.«

Eto, dakle, pitam Vas, dušo, nakon toga — pa, kako Vam se čini? Istina je, nešto je slobodno, o tom nema sumnje, ali je zato lijepo. Baš je lijepo, vrlo je lijepo! A evo, dopustite, ispisat ću vam još odlomčić iz pripovijesti Jermak i Zulejka.

Zamislite, dušo, da je kozak Jermak, divlji i grozni osvojitelj Sibirije, zaljubljen u Zulejku, kćer sibirskoga cara Kučuma, koju je zarobio. Zgoda je upravo iz vremena Ivana Groznoga, kako vidite. Evo razgovora Jermakova i Zulejkina.[7]

„— Ti me voliš, Zulejko! O ponovi, ponovi!...

— Ja te volim, Jermače! — prošaptala Zulejka.

— Nebo i zemljo, zahvaljujem vam! Ja sam sretan!... Vi ste mi dali sve, sve za čim je od maloće težio uzbuđeni moj duh. Evo, dakle, kuda si me vodila, zvijezdo vodiljo moja, evo, dakle, zašto si me dovela ovamo, za Kameni Pojas! Svemu ću svijetu pokazati moju Zulejku, i ljudi, bijesne nemani, neće se usuditi da me krive! O, da oni razumiju te tajne muke njene nježne duše, da oni mogu vidjeti cijelu pjesmu u jednoj jedinoj suzici moje Zulejke! O, daj mi da ti poljupcima zbrišem tu suzicu, daj da ju ispijem, tu nebesku suzicu... ti nebesnice!

— Jermače — reče Zulejka — svijet je zloban, ljudi su nepravedni! Oni će nas proganjati, oni će nas osuditi, mili moj Jermače! Što će bijedna djevojka, koja je odrasla među rođenim snjegovima u Sibiriji, u jurti svojega oca, raditi u vašemu hladnom, ledenom, bezdušnom, samoljubivom svijetu? Ljudi me neće razumjeti, žuđeni moj, ljubljeni moj!

— Onda će se kozačka sablja razmahnuti iznad njih i zviznuti! — zaciknuo Jermak, divlje šibajući očima.«

Kakav je pak sada Jermak, Varenjka, kad dozna da mu je zaklana Zulejka! Slijepi starac Kučum iskoristio je noćnu tamu i prokrao se, dok nije bilo Jermaka, u njegov šator te zaklao svoju

kćer, želeći zadati smrtni udarac Jermaku koji mu je oteo žezlo i krunu.

„— Volim strugati željezom po kamenu! — zaviknuo Jermak u divljem bjesnilu, bruseći na šamanskom kamenu sablju demeškinju. — Treba mi njihove krvi, krvi! Treba ih piliti, piliti, piliti!!!«

I nakon svega toga Jermak, jer ne može da preživi svoju Zulejku, skače u Irtiš i tim se sve svršava.

Eto, a ovo je, na primjer, tako, odlomčić i u šaljivo opisanom obliku, napisan zapravo za izazivanje smijeha.

»Poznate li Ivana Prokofjeviča Željtopuza? Ma, onaj isti što je Prokofija Ivanoviča ugrizao za nogu. Ivan je Prokofjevič čovjek tvrda karaktera, ali zato rijetkih vrlina; naprotiv, Prokofij Ivanovič izvanredno voli rotkvu s medom. Dok je, dakle, s njim bila još poznata Pelageja Antonovna. A znate... li Pelageju Antonovnu? Pa to je ona ista što uvijek naopako oblači suknju.«

Da svisneš od smijeha, Varenjka, naprosto da svisneš! Valjali smo se od smijeha kad nam je to čitao. Takav je on, oprostio mu Gospodin! Uostalom, dušo, to je doduše nešto fantastično, i preobijesno ali zato je nedužno bez ikakva slobodarstva i liberalnih misli. Mora se napomenuti, dušo, da se Ratazjajev krasno vlada, i zato je izvrstan pisac, nije onakav kakvi su drugi pisci.

A što je, zaista, ta evo mi pokadšto pada na pamet misao... eto, da ja napišem štogod, eto, što če onda biti? Eto, evo, na primjer, recimo, da odjednom iznebuha osvane na svijet knjiga pod naslovom »Pjesme Makara Devuškina!« A što biste Vi onda kazali, anđele moj? Kako bi to na Vas djelovalo i što biste pomislili? A o sebi velim, dušo, čim bi moja knjiga izišla na svijet, ja se nikako ne bih smio pokazati na Nevskom prospektu. Ta kako bi to i bilo kad bi svak govorio: evo ide spisatelj literaturni i pjesnik Devuškin, ovo je, veli, glavom Devuškin! Pa, što bih ja onda radio, na primjer, sa svojim čizmama? Čizme su mi, spomenut ču Vam uz put, dušo, gotovo uvijek pokrpljene, a i potplati se, da istinu kažem, odlupljuju gdjekad vrlo nepristojno. Pa, što bi onda bilo kad bi svi doznali da su piscu Devuškinu zakrpljene čizme! Doznala bi kakva comtesse-duchesse, pa što bi ona, dušica, kazala? Možda ona ne bi ni opazila: jer, kako ja sudim, comtesse se ne bave čizmama (jer i čizme se razlikuju od čizama), ali njoj bi pripovijedali sve, izdali bi me moji prijatelji. Evo,

Ratazjajev bi me prvi izdao: on odlazi grofici V., kaže da je pohađa svaki put, i bez okolišanja je pohađa. Veli, takva je dušica, literarna, veli, takva dama. Obješenjak je taj Ratazjajev!

Ali, dosta o tome; ta ja sve tako pišem, anđele moj, iz nestašluka, da Vas razvedrim. Zbogom, draga moja. Mnogo sam Vam ovdje načrčkao, ali to je zapravo zato jer sam danas u najveselijem duševnom raspoloženju. Objedovali smo danas svi zajedno kod Ratazjajeva, a oni (obješenjaci, dušo!) okrenuli da piju takvu romanée... ali, što da Vam i pišem o tom! Samo pazite da ne biste štogod pomislili o meni, Varenjka. Ta ja sve to ovako. Poslat ću Vam knjiga, svakako ću Vam poslati... Ovdje ide iz ruke u ruku jedno djelo Paul de Kocka,[8] ali Paul de Kocka nećete, dušo, dobiti... Nipošto! Vama ne pristaje Paul de Kock. Govore o njemu, dušo, da on sve petrogradske kritičare navodi na plemenito zgražanje. Šaljem Vam funticu bombona — kupio sam ih samo za Vas. Pojedite, dušice, a uz svaki se bombon sjećajte mene. Ali nemojte gristi kandis, nego ga samo isiskajte, jer će Vas zaboljeti zubići. A možda volite i šećerlame? Javite mi! Zbogom, dakle, zbogom. Krist s vama, draga moja. A ja ću ostati navijek

Vaš najvjerniji prijatelj

Makar Devuškin

27. lipnja

Poštovani gospodine Makare Aleksejeviču!

Fedora kaže, ako ushtjednem, neki će se ljudi drage volje zauzeti za mene i naći mi vrlo dobro guvernantsko mjesto u jednoj kući. Što mislite, prijatelju moj — bih li išla ili ne bih? Onda Vam, dakako, neću biti na teret, a i mjesto je, čini se, valjano; ali, u drugu ruku nekako je tjeskobno ići u nepoznatu kuću. Oni su neka vlastela. Počet će se obavještavati o meni, započet će me ispitivati, bit će radoznali — pa, što ću reći onda? Uz to sam tako zazorljiva od ljudi, divljakinja, volim se dugo vrijeme domaćiti u priviknutom zakutku. Nekako je ljepše ondje gdje se naučiš; makar živjela na pol i u jadu, ipak je ljepše. Uz to i u drugo mjesto; a bogzna, kakva će biti služba; možda će me

naprosto prisiliti da njegujem djecu. A i ljudi su takvi: mijenjaju već treću guvernantu u dvije godine. Posavjetujte mi dakle, Makare Aleksejeviču, za boga miloga, bih li išla ili ne bih? — A zašto nikad ne svratite do mene? Samo se porijetko javljate. Viđamo se gotovo samo nedjeljom na službi božjoj. Kako zazirete od svijeta! Baš kao i ja! Ta ja sam Vam upravo rođakinja. Vi me ne volite, Makare Aleksejeviču, a mene samu katkad hvata strašna tuga. Gdjekad, osobito u sumraku, sjedim sama samcata. Fedora ode kudagod. Sjedim, mislim te mislim — sjećam se svega staroga, i radosnoga i žalosnoga — sve mi prolazi ispred očiju, sve se pomalja kao iz magle. Javljaju mi se poznata lica (započinjem privići gotovo kao na javi) — najčešće vidim majku... A kakvi mi bivaju sni! Osjećam da mi je zdravlje pokvareno; tako sam slaba; evo i danas, kad sam izjutra ustajala iz postelje, pozlilo mi; povrh toga tako ružno kašljem! Osjećam, znam, da ću nabrzo umrijeti. Tko će me sahraniti? Tko će mi ići za lijesom? Tko će žaliti za mnom?... I morat ću možda umrijeti u tuđem mjestu, u tuđoj kući, u tuđem kutu!... Bože moj, kako je tužno živjeti, Makare Aleksejeviču! — Što me Vi, prijatelju, neprestano hranite bonbonima? Zaista ne znam otkud smažete tolike novce? Ah, prijatelju, čuvajte novce, zaboga, čuvajte ih! — Fedora prodaje sag što sam izvezla; daju pedeset rubalja u papiru. To je vrlo dobro: mislila sam, bit će manje. Fedori ću dati tri rublja u srebru, a sebi ću sašiti haljinicu, tako, prostu, topliju. Vama ću napraviti prsluk, sama ću napraviti, i dobru ću tkaninu izabrati.

Fedora mi dobavila knjigu — »Pripovijest Bjelkina«, koju Vam šaljem ako hoćete čitati. Samo je nemojte, molim Vas, uprljati ni zadržati: knjiga je tuđa; — to je Puškinovo djelo. Preklanjske sam godine čitala te pripovijesti zajedno s majkom, i sada mi je tako tužno bilo nanovo ih čitati. Ako imate kakvih knjiga pošaljite mi ih — ali samo ako ih niste dobili od Ratazjajeva. On će zacijelo dati svoje djelo ako je štogod tiskao. Kako Vam se sviđaju njegova djela, Makare Aleksejeviču? Takve tričarije... Al sam se zabrbljala! Kad sam tužna, volim brbljati o čem bilo. To je lijek: odmah ti odlane, a osobito ako iskažeš sve što ti je na srcu. Zbogom, zbogom, prijatelju moj.

Vaša V. D.

28. lipnja

Dušo Varvaro Aleksejevna!

Nemojte se jaditi! Kako Vas nije stid! Ta nemojte, anđele moj; kako Vam se i javljaju takve misli? Vi niste bolesni, dušice, niste nikako bolesni; vi cvatete, odista, cvatete: bljedunjavi ste nešto, ali ipak cvatete. I kakvi su Vam to sni i kakva priviđenja! Stid Vas bilo, draga moja, nemojte; pljunite na te sne, naprosto pljunite! Zašto ja dobro spavam? Zašto meni ne biva ništa? Pogledajte mene, dušo! Živim po volji, spavam mirno, zdrav sam zdravcat, momak od oka; milota me gledati. Nemojte, nemojte, dušice, stid Vas bilo. Popravite se! Ta ja znam Vašu glavicu, dušo, čim se što dogodi, već počinjete maštati i ginuti za nečim. Meni za volju prestanite, dušice! Da odete u svijet? — Nikad! Ne, ne i ne, a i što Vi to mislite, što Vas to snalazi? I još u drugo mjesto! Ta ne, dušo, neću dopustiti, oboružat ću se svom snagom protiv takve namjere. Prodat ću svoj frak i u samoj ću košulji hodati ulicama, ali Vi nam nećete oskudijevati. Ne, Varenjka, ne; znam ja već Vas! To je ludovanje, pravo ludovanje! A istina je da je sve skrivila Fedora: očito je glupa žena, na sve Vas je naputila. A Vi njoj, dušo, ne vjerujte! Pa Vi jamačno još i ne znate sve, dušice?... Ona je glupa žena, svadljiva, karljiva; i svoga je pokojnoga muža otjerala sa svijeta. Ili Vas je valjda rasrdila kakogod? Ne, ne, dušo, nizašto! I što ću ja onda, što će meni preostati da radim? Ne, Varenjka dušice, izbijte Vi to iz svoje glavice? Što vam nedostaje kod nas? Mi ne možemo da Vam se naradujemo, Vi nas volite, pa živite s mirom, šijte ili čitajte, a ako Vas je volja, i ne šijte — svejedno, samo živite uz nas! A prosudite i sami, pa, na što će to nalikovati onda?... Ja ću Vam, evo, dobaviti knjiga, a onda ako hoćete, i opet ćemo se kuda uputiti na šetnju. Samo nemojte, dušo, nemojte, saberite pamet i ne ludujte zbog tričarija! Doći ću do Vas, i vrlo brzo, ali Vi za to primite moje iskreno i otvoreno priznanje: ne valja Vam, dušice, nikako ne valja! Ja sam, dakako, neuk čovjek te i sam znam da sam neuk, da sam učio sirotinjski, ali ne navraćam govor na to, nije meni do toga, već, ako Vas je volja, ja ću se zauzeti za Ratazjajeva. On mi je prijatelj i zato ću se zauzeti za nj. Dobro on piše, snažno, i opet, dobro on piše. Ne

slažem se s Vama i nikako se ne mogu složiti. Pisano je cvjetno, otržito, s figurama, različitih misli ima; vrlo dobro! Vi ste možda čitali bez osjećaja, ili niste bili dobro raspoloženi kad ste čitali, na Fedoru ste se rasrdili štogod, ili Vam se štogod neugodno dogodilo. Ne, pročitajte to s osjećajem, ljepše, kad ste zadovoljni i veseli i u ugodnu duševnu raspoloženju, eto, na primjer, kad Vam je u ustima bonbon — onda pročitajte! Ne poričem (tko bi i poricao), ima i boljih pisaca od Ratazjajeva, ima dapače i mnogo boljih, ali i oni su dobri, i Ratazjajev je dobar; oni dobro pišu, i on dobro piše. On je za sebe, on sebi tako piše, i vrlo dobro čini što piše. Pa zbogom, dušo; ne mogu više da pišem; moram žuriti, imam posla. A gledajte, dušo, zvijezdo nenagledivа, umirite se, i Gospod bio s Vama, a ja ostajem

Vaš vjerni prijatelj

Makar Devuškin

P.S. Hvala Vam za knjigu, rođena moja, pročitat ćemo i Puškina; a večeras ću svakako svratiti do Vas.

1. srpnja

Dragi moj Makare Aleksejeviču!

Ne, prijatelju, ne, nema meni života među vama. Razmislila sam i rasudila da vrlo loše činim što se odričem onako povoljna mjesta. Ondje ću imati barem siguran zalogaj kruha; nastojat ću, zaslužit ću prijaznost tuđega svijeta, uznastojat ću čak i da promijenim svoju narav, ako ustreba. Bolno je i teško, dabome, živjeti među tuđim ljudima, tražiti tuđu milost, kriti se i prisiljavati se, ali Bog će mi pomoći. Ne mogu zauvijek zazirati od svijeta. Događalo mi se već tako nešto. Sjećam se dok sam bila još mala i odlazila u institut. Nedjeljom se cio dan nestašim kod kuće, skačem, gdjekad me i izgrdi majka — sve to nije ništa, sve je lijepo u srcu, vedro u duši. Nastaje veče, a mene snalazi smrtna tuga, treba u devet sati ići u institut, a ondje je sve tuđe, hladno, strogo, guvernante su ponedjeljkom tako srdite, i tako me tišti u srcu da bih plakala; odem u kut i poplačem sama samcata, krijem suze — reći će da sam lijena; a ja i ne plačem što treba da učim. — Što, dakle? Privikoh se, pa kad

sam kasnije odlazila iz instituta, i onda sam plakala, opraštajući se s drugaricama. A i ne činim pravo što živim na teret Vama dvoma. Ta je misao meni muka. Otvoreno Vam govorim sve to jer sam naučila biti iskrena. Zar ne vidim kako Fedora ustaje svaki dan rano rancato i počima prati rublje, i do kasne noći radi? — a stare kosti vole mir. Zar ja ne vidim kako se Vi upropašćujete zbog mene, posljednju kopjejku tratite, na mene trošite? To nije prema Vašim prilikama, prijatelju moj! Pišete da ćete posljednje prodati, a mene nećete ostaviti u nuždi. Vjerujem, prijtelju moj, vjerujem u Vaše dobro srce — ali to Vi sada govorite tako. Sada imate novaca kojima se niste nadali, dobili ste nagradu; a kasnije? Znate i sami — vazda bolujem; ne mogu raditi tako kao Vi premda bih od sve duše voljela, a i nema uvijek rada. Što mi dakle preostaje? Da ginem od jada gledajući Vas dvoje srdačnih. Čime bih Vam mogla bilo kako pomoći? I zašto sam Vam tako prijeko potrebna, prijatelju moj! Kakvo sam Vam dobro učinila? Jedino sam Vam privržena iz dna duše, volim Vas vjerno, snažno, od sveg srca, ali — gorke sudbine moje! — umijem voljeti, i mogu voljeti, ali to jedino, a ne mogu činiti dobro, uzvraćati Vam dobročinstva. Ne zadržavajte me više, razmislite i kažite mi svoj posljednji sud! U tom očekivanju ostajem

i voli Vas V. D.

1. srpnja

Ludilo, ludilo, Varenjka, naprosto ludilo! Da Vas ostavim ovako, što li sve ne biste Vi premislili u svojoj glavici. I ono ne valja, i ovo ne valja! A sad vidim da je sve to ludilo. Ta što Vam i nedostaje kod nas, dušo, kažite samo to! Vas vole, Vi volite nas, svi smo zadovoljni i sretni — što biste više? Onda, a što ćete raditi među tuđim svijetom? Ta Vi zacijelo još i ne znate što je tuđ čovjek?... Ne, izvolite samo mene ispitati, pa ću vam kazati što je tuđ čovjek. Znam ja njega, dušo, dobro ga znam; događalo mi se da jedem njegov kruh. Zloban je, Varenjka, zloban, toliko zloban da će srdašce uginuti, kako će ga on izmoriti ukorom, prijekorom i rđavim pogledom. Kod nas Vam je toplo, dobro — kao da ste se u gnjezdašce sklonili. Pa i kako ćete nas ostaviti bez glave? A što ćemo raditi bez Vas; što ću ja, starac, raditi onda? Vi nama ne trebate? Niste nam korisni? Kako ne biste

bili korisni? Nije, dušo, nego Vi sami rasudite, kako ne biste bili korisni! Meni ste veoma korisni Varenjka. Vaš je utjecaj tako blagotvoran... Evo sad mislim na Vas i veseo sam... Napisat ću vam pokatkad pismo i u njemu ću izložiti sve osjećaje, a na to dobivam od Vas podroban odgovor. — Nakupovao sam Vam garderobicu, načinio šešir; od Vas dolazi pokadšto kakva komika, pa ja i za komisijom... Ne, kako Vi ne biste bili korisni? Ta i što ću sam samcat raditi u starosti, za što ću pristajati? Možda i niste pomislili na to, Varenjka; ali pomislite baš na to — za što će on, veli, pristajati bez mene? Naučio sam se na Vas, rođena moja. — A što će ovako biti od toga? Otići ću na Nevu, pa je kraj. I, zaista, bit će tako, Varenjka, ta što mi bez Vas i preostaje da radim! Ah. dušice moja, Varenjka! Očito želite da me tovarna kola odvezu na Volkovo groblje; da kakva prosjakinja baba, klopotnica isprati jedina moj lijes, da me ondje zaspu pijeskom i da odu, a mene ondje ostave sama. Grijeh je to, grijeh, dušo! Zaista, grijeh, bogami, grijeh! Šaljem Vašu knjigu, prijateljice moja, Varenjka, pa ako Vi, prijateljice moja, zapitate za sud moj o Vašoj knjizi, reći ću Vam da nisam otkad živim, pročitao takve divne knjige. Pitam sada sebe, dušo, kako li sam sve dosad živio kao kakav bukvan, Bog mi oprostio! Šta sam radio? Iz kakvih sam ja šuma? Ta ništa ja ne znam, dušo, ama ništa ne znam! Reći ću bez ševrdanja, Varenjka, — nisam učen čovjek; čitao sam dosad malo, vrlo sam malo čitao, gotovo ništa; čitao sam Sliku čovjekovu,[9] umno djelo; čitao sam Dječaka što svašta svira o praporcima,[10] i Ibikove ždralove,[11] to je sve, a ništa više nisam nikada čitao. Sada sam tu iz Vaše knjige pročitao Nadglednika na stanici; reći ću Vam, dušo, događa se tako, živiš, a ne znaš da je tik do tebe knjiga, u kojoj je sav tvoj život razložen potanko. A što ni sam nisi prije mogao pogoditi, evo ovdje, kad započneš čitati takvu knjigu, pomalo se svega sjećaš, ispituješ, odgonetaš. I, napokon, evo zašto sam još zavolio Vašu knjigu: gdjekoje djelo, kakvo bilo da bilo, čitaš te čitaš, gdjekad makar puknuo, tako je lukavo, i kao da ga i ne razumiješ. Na primjer — ja sam tup, od prirode sam tup, pa ne mogu čitati prezamašna djela; a ovo čitaš kao da si sam napisao, kao da je on to, za primjer velim, uzeo moje srce, kakvo već bilo, izvratio mu naličje i opisao sve potanko — eto kako je! A i sve je jednostavno,

Bože moj; dašto! Zaista bih i ja tako napisao; zašto i ne bih napisao? — Ta i ja osjećam to isto, upravo tako kao u knjizi, a i sam sam bivao pokadšto u takvim istim prilikama, kao, na primjer, taj Samson Virin, jadnik. A koliko Samsona Virinih luta među nama, isto takvih dragih sirotana! I kako je sve vješto opisano! Gotovo da su mi udarile suze na oči, dušo, kad sam pročitao da se on propio, grešnik, tako da je izgubio pamet, postao drevna pijanica, te cio dan spava pod ovčjim kožuhom, punčem zapija jad, plače žalosno, prljavim skutom briše oči kad se sjeti svoje ovčice što je zalutala, kćerke Dunjaše! To Vam je prirodno! Ded pročitajte: to je prirodno! To živi! Sam sam to vidio — sve to živi evo oko mene; evo, na primjer, Tereze — čemu da daleko idemo! Evo, na primjer, i naš jadni činovnik — ta on je možda isto takav Samson Virin, samo mu je drugo prezime, Gorskov. — Pojava je opća, dušo, može se dogoditi i Vama i meni. I grof, koji stanuje na Nevskom prospektu ili na obali, i on će biti to isto, samo će se činiti drugačijim, jer kod njih je sve po svojem, po višem tonu, ali i on će biti to isto, sve se može dogoditi, i meni se može dogoditi to isto. Tako je, dušo, a Vi biste još da odete od nas; ta grijeh bi me mogao snaći, Varenjka. I sebe i mene možete upropastiti, rođena moja. Ah, zvijezdo moja, izbijte, zaboga, iz glavice sve te slobodne misli i nemojte me suvišno mučiti. Ili, kako biste, ptičice moja slabašna, koja još nije opernatila, prehranili sami sebe, očuvali se od propasti, zaštitili se od zlikovaca! Manite se, Varenjka, popravite se; ne slušajte besmislene savjete i brbljarije, nego još jednom pročitajte vašu knjigu, pažljivo je pročitajte: to će vam koristiti.

Govorio sam Ratazjajevu o Nadgledniku na stanici. On mi reče da je sve to starinsko, a sada su se uobičajile knjige sa slikama i s različnim opisima; nisam zapravo razabrao valjano što mi je tu govorio. A završio je da je Puškin dobar, proslavio je svetu Rusiju, i mnogo mi je još govorio o njemu. Jest, vrlo je lijepo, Varenjka, vrlo lijepo; pročitajte još jednom pažljivo knjigu, poslušajte moje savjete i poslušnošću svojom usrećite mene starca. Onda će sam Gospod nagraditi Vas, rođena moja, svakako će Vas nagraditi.

Vaš iskreni prijatelj

Makar Devuškin

6. srpnja

Poštovani gospodine Makare Aleksejeviču!

Fedora mi donijela danas petnaest rubalja u srebru. Kako se poveselila jadnica kad sam joj dala tri rublja u srebru! Pišem Vam na brzu ruku. Krojim Vam sada prsluk — divna tkanina — žuta sa cvjetićima. Šaljem Vam jednu knjigu: tu su same različite pripovijesti; pročitala sam neke; pročitajte jednu pod naslovom Kabanica.[12] — Nagovarate me da odem s Vama u kazalište; neće li to biti skupo? Samo kudagod na galeriju. Već veoma davno nisam bila u kazalištu, i ne sjećam se zaista kada. Samo se opet sve bojim neće li biti skupa ta zamisao. Fedora samo maše glavom. Veli da ste počeli živjeti sasvim preko svojih mogućnosti; a i sama to vidim; koliko ste potrošili samo na mene! Pazite, prijatelju moj, da ne bi bilo nezgode. I tako mi je Fedora govorila o nekim glasovima, da ste imali, čini se, razmiricu sa svojom gospodaricom jer joj niste platili; strašno se bojim za Vas. Onda, zbogom, žurim se. Prava sitnica; mijenjam vrpce na šeširu.

V. D.

P. S. Znate, ako pođemo u kazalište, uzet ću novi šešir, a ogrnut ću se crnim ogrtačem. Hoće li biti lijepo?

7. srpnja

Poštovana gospođo Varvaro Aleksejevna!

... Ja, dakle, neprekidno o jučerašnjem. — Jest, dušo, i nas je u ono vrijeme spopadalo ludovanje. Zatelebao se u onu glumicu, preko ušiju se zatelebao, ali to još nije bilo ništa, nego je najčudnije da je gotovo nisam ni vidio, i u kazalištu sam bio samo jedan put, a ipak sam se zatelebao. Stanovala onda u sobi do moje sobe petorica mladih, vatrenih ljudi, združio se s njima, i nehotice se združio, premda sam se uvijek od njih držao u pristojnim granicama. Ali, da ne zaostanem za njima, odobravam im u svemu. Napripovijedali oni meni o toj glumici! Svako veče, kad god je predstava, cijela je družba

— za ono što je potrebno u njih nikada nije bilo novaca — cijela je družba odlazila u kazalište, na galeriju, pa plješću te plješću, izazivaju te izazivaju tu glumicu — naprosto luduju! A onda mi i ne daju zaspati; svu bogovetnu noć pričaju o njoj, svaki je zove svojom Glasom, svi su u nju jedinu zaljubljeni, svima je jedna miljenica na srcu. Uzbunili oni i mene naivnoga; bio sam onda još mlad. I sam ne znam kako sam se s njima stvorio u kazalištu, na četvrtom katu, na galeriji. Vidio sam odande samo okrajak zastora, ali sam sve čuo.

U glumice je zaista bio lijep glas — zvučan, slavujski, meden. Svima nam otpadoše ruke od pljeskanja, vikali smo i vikali — u jednu riječ, gotovo da su nas i pograbili, jednoga su, istina je, i odveli. Došao ja kući, hodam kao ošamućen — u džepu mi preostao samo rubalj u srebru, a do plaće ima još dobrih desetak dana. Što mislite, dakle, dušo? Sutradan, prije nego što ću u ured, svratio se ja do parfumera Francuza, kupio kod njega neki parfem i mirisava sapuna za sav svoj novac — ne znam ni sam zašto sam onda pokupovao sve to. A i nisam objedovao kod kuće nego sve prolazio pored njenih prozora. Stanovala je na Nevskom, na četvrtom katu. Došao sam kući, odmorio se možda sat i opet otišao na Nevski, samo da prođem pored njenih prozora. Poldrug sam mjeseca hodao tako, letio za njom; svaki čas sam naimao brze fijakeriste i sve tjerao pored njenih prozora; sam sam se uvalio, zadužio, a zatim je i odnemario — dosadilo mi! Evo dakle, dušo, što od čestita čovjeka može da uradi glumica! Uostalom, mlad sam, mlad sam bio tada!...

M. D.

8. srpnja

Moja poštovana gospođo
Varvaro Aleksejevna!

Hitim da Vam vratim Vašu knjigu[13] koju sam dobio dne 6. ovog mjeseca, a ujedno se žurim da se u ovom listu objasnim s Vama. Ne valja, dušo, ne valja što ste me naveli na takvu krajnost. Dopustite, dušo: svako je stanje odredio Višnji čovjeku za sudbinu. Onomu je određeno da bude s generalskim epoletama, ovomu da služi kao titularni savjetnik; taj ima da zapovijeda, a tomu se treba bez prigovora i sa strahom pokoravati. To je već proračunato po čovjekovoj sposobnosti; neki je sposoban za jedno, drugi za drugo, a sposobnosti je udesio sam Bog. — U službi sam već oko trideset godina; služim bez prigovora, trijezna sam vladanja, nisam nikad prekoren za neurednost. Kao građanin smatram, po priznanju svojem, da imam nekih mana, ali isto tako i vrlina. Starješine me cijene, a i njegova je preuzvišenost zadovoljna sa mnom; nisu mi, doduše, iskazivali još dosad nikakvih osobitih znakova blagonaklonosti, ali znam da su zadovoljni. Rukopis mi je prilično čitljiv i krasan, nije prekrupan, ali ni presitan, više navraća na kurziv, ali u svakom slučaju zadovoljava; kod nas možda jedino Ivan Prokofjevič tako piše. Doživio sam do sjedina; ne znam na sebi velika grijeha. Dakako, tko i ne griješi u sitnicama? Svatko je grešan, pa i Vi ste grešni, dušo! Ali za velike krivice i drzovitosti nisam nikad prekoren, da bih štogod uradio protiv naredaba, ili smetao javni mir, za to nisam nikad prekoren, toga nije bilo; čak sam i križić morao dobiti — ali svejedno! Sve ste to morali po duši znati, i on bi morao znati. Ne, nisam se tomu nadao od Vas, nisam, Varenjka! Od vas se tomu nikako nisam nadao.

Što? Ako je tako, ne možeš ni mirno živjeti u svojem zakutku — kakav on bio da bio — da živiš i nikomu vodu da ne mutiš, prema poslovici, da nikoga ne diraš, znajući za strah božji, a i tebe da ne diraju, da ne provaljuju u tvoju rupčagu i gledaju kako ti ondje, vele, živiš na domu, je li ti, na primjer, dobar prsluk, imaš li donjih haljina, što trebaju; imaš li čizme i čime su potkovane; što jedeš, što piješ,

što prepisuješ. Pa i što je, dušo, ako ja, na primjer, ondje gdje je pološa cesta, prođem gdjegod na prstima, čuvam čizme! Čemu pisati o drugom da je katkad u oskudici, da ne pije čaj? Baš kao da svi i moraju svakako piti čaj? A zar ja gledam svakomu u usta kakav on zalogaj ondje žvače? Koga sam ja i vrijeđao na takav način? Ne, dušo, čemu da vrijeđaš druge kad tebe ne diraju! Ali, eto i Vama primjer, Varvaro Aleksejevna, eto što znači ono: služiš te služiš, revno, usrdno; — što? — i same starješine te cijene (bilo što bilo, ipak me cijene) — i, eto, tkogod baš pred samim nosom tvojim, bez ikakva vidljiva razloga, ni pet, ni šest, sklepa o tebi paskvil. Dakako, istina je, gdjekad si daješ sašiti štogod novo — raduješ se, ne spavaš, a raduješ se, nove čizme, na primjer, obuvaš s takvom požudom; — to je istina, osjećao sam, jer ti godi vidjeti svoju nogu u finoj gizdelinskoj čizmi — to je istinito opisano! Ali se ipak istinski čudim kako su Fjodor Fjodorovič bez pažnje propustili knjigu i nisu se zauzeli za sebe. Istina je, on je još mlad dostojanstvenik i voli se pokadšto izderati; zašto se i ne bi derao? Zašto i ne bi iskarao, ako našega čovu treba iskarati? Pa da, recimo, tako, na primjer, radi tona iskarati — pa i radi tona je potrebno; treba priučavati, treba poprećivati; jer naš čovo — među nama neka to ostane, Varenjka — ništa neće uraditi bez prijetnje, svaki nastoji da se gdjegod broji, ondje i ondje, veli, služi, a od posla bježi kao vrag od tamjana. A jer ima i različitih činova i pošto svaki čin iziskuje posve podesan ukor prirodno je da, nakon toga, i ton ukora bude različit prema činu — to je u redu! Ta na tom je sazdan svijet, dušo, da svi mi jedan drugomu određujemo ton, da svaki od nas kara jedan drugoga. Bez te opreznosti ne bi ni svijet opstojao i ne bi bilo reda. Istinski se čudim kako su Fjodor Fjodorovič takvu uvredu propustili bez pažnje!

I čemu se piše takvo nešto? I zašto ono treba? Zar će meni zato koji od čitalaca načiniti kabanicu? Hoće li mi kupiti nove čizme? — Neće, Varenjka, pročitat će i još će zaiskati nastavak. Skrivaš se gdjekad, skrivaš, pritajuješ se u onom čime ne osvajaš, bojiš se pokadšto i promoliti nos kud bilo da bilo, jer dršćeš od presude, jer će ti iz svega štogod ima na svijetu, iz svega sačiniti paskvil — i eto ti već sav građanski i obiteljski život tvoj obilazi po književnosti, sve se naštampalo, pročitalo, ismijalo, presudilo! Pa onda se ne smiješ ni na ulici pokazati; ta tu je sve tako predočeno da ćeš našega čovu

poznati sada i po samom hodu. Ali, kamo sreće da se bar pod kraj popravio, da je štogod ublažio, da je barem iza onog mjesta, gdje mu na glavu sipaju papire, dometnuo: — pri svem tom je, veli, bio krepostan, dobar građanin, nije od svojih drugova zasluživao takvo vladanje, slušao je starije (tu bi se mogao priklopiti kakavgod primjer), nikomu nije zla želio, vjerovao je u Boga i umro je (ako mu se hoće da on svakako umre) — oplakan. A najbolje bi bilo i ne ostavljati ga da umire jadnik, nego učiniti tako da bi mu se našla kabanica, da bi Fjodor Fjodorovič — što ja to? — da bi ga onaj general, kad pobliže dozna njegove vrline, pozvao u svoju kancelariju, promaknuo ga u viši čin i dao mu dobru plaću, te bi, vidite, bilo evo ovako: zloća bi se kaznila, a vrlina bi slavila slavlje i drugovi kancelaristi bi ostali svi kratkih rukava. Ja bih, na primjer, učinio tako, a što tu ima osobito u njega, što tu ima dobro? Tako, neki pusti primjer iz svakidašnjega podloga živovanja. A i kako ste se nakanili da meni pošaljete takvu knjigu, rođena moja! Ta to je zlonamjerna knjiga, Varenjka; to naprosto ne nalikuje na istinu, jer i ne može biti da bi postojao takav činovnik. Ne, ja ću se pritužiti, Varenjka, formalno ću se pritužiti.

Najpokorniji vaš sluga
Makar Devuškin

27. srpnja

Poštovani gospodine Makare Aleksejeviču!

Posljednji događaji i Vaša pisma uplašili su me i prenerazili, bacili me u nedoumicu, a pripovijedanje mi Fedorino objasnilo sve. Ali čemu tako očajavati i odjednom propasti u takav bezdan u kakav ste propali Vi, Makare Aleksejeviču? Vaša me objašnjenja nisu nikako zadovoljila. Vidite li, jesam li imala pravo kad sam bila prionula da primim ono povoljno mjesto što mi se nudilo? Uz to me i posljednja moja zgoda plaši, bez svake šale. Velite da Vas je Vaša ljubav prema meni primorala da se krijete od mene. I onda sam već vidjela da sam Vam za mnogošto obvezna kad ste me uvjeravali kako na me trošite samo svoju uštedu, što vam, rekoste, leži u štedionici za svaki slučaj. A sada, kad sam doznala da i niste imali nikakvih novaca,

nego ste, pošto ste slučajno doznali za moje bijedno stanje i ganuli se njime, odlučili da unaprijed podignete plaću i da je potrošite, a kad sam bolovala, čak ste i prodali svoje odijelo — sada sam, kad se je sve to otkrilo, zapala u takav mučan položaj da još ne znam kako bih primila sve to i što bih mislila o tom. Ah, Makare Aleksejeviču! Trebali ste zastati pri prvim svojim dobročinstvima što Vam ih je udahnulo smilovanje i rodbinska ljubav, a niste trebali posljednje novce rasipati na nepotrebno. Vi ste, Makare Aleksejeviču, iznevjerili naše prijateljstvo jer mi niste bili iskreni, a sada, kad vidim, da se Vaše posljednje potrošilo na moje odijevanje, na bombone, na izlete, na kazališta i na knjige, sve to sada skupo plaćam žaljenjem što sam bila neoprostivo vjetrenjasta (jer sam od Vas primala sve i nisam se brinula za Vas samoga), i sve to, čime ste htjeli da meni pribavite užitak, preobratilo se sada u moj jad i ostavilo za sobom jedino uzaludno žaljenje. Opažala sam u posljednje vrijeme Vašu sjetu, pa, iako sam i sama sjetno očekivala nešto, ipak mi nije ni na pamet padalo ovo što se je sada dogodilo. Što? Zar ste već toliko mogli klonuti duhom Makare Aleksejeviču! Što će sada misliti o Vama, što će sada kazati o Vama svi oni koji Vas znaju? Vi, kojega smo ja i svi cijenili radi njegove duševne dobrote, skromnosti i razboritosti, Vi sad odjednom zapadcste u takvu odurnu opačinu, u kojoj Vas valjda nikad prije nisu vidjeli. Kako je meni bilo kad mi je Fedora pripovijedala da su Vas pijana našli na ulici i s redarstvom Vas odvezli u stan! Okamenila sam se od čuda, premda sam se nadala nečemu neobičnomu, jer ste već četvrti dan negdje izbivali. A jeste li pomislili Makare Aleksejeviču, što će reći Vaše starješine kad doznadu pravi uzrok Vašemu izostanku? Velite da se svi smiju, da su doznali za našu vezu te i mene spominju Vaši susjedi u svojim porugama. Ne obazirite se na to, Makare Aleksejeviču, i, zaboga, umirite se! Mene plaši još i Vaša zgoda s tim časnicima; nešto sam načula o njoj. Rastumačite mi što sve to znači. Pišete da ste mi se bojali sve otkriti, bojali ste se da svojim priznanjem ne izgubite moje prijateljstvo, bili ste očajni jer niste znali čime bi me pomogli u mojoj bolesti, prodali ste sve da mene poduprete i da me ne pustite u bolnicu, zadužili ste se koliko ste god mogli da se zadužite i svaki dan imate neprilika s gospodaricom — ali krijući sve to od mene, odabrali ste ono što je najgore. Sada sam ipak doznala sve. Žacali

ste se prisiliti me na priznanje da sam ja bila uzrok Vašemu nesretnomu stanju, a sada ste me dvostruko razjadili svojim vladanjem. Sve me je to prenerazilo, Makare Aleksejeviču. Ah, prijatelju moj! Nesreća je zarazna bolest. Nesretnici i bijednici treba da se klone jedan drugoga da se ne bi zarazili još gore. Ja sam Vam donijela takvih nesreća kakvih Vi niste iskusili prije u svojem skromnom, osamljenom životu. Sve me to muči i ubija.

Pišite mi sada sve iskreno, što je s vama bilo i kako ste se odlučili na takav postupak. Umirite me, ako je moguće. Ne nagoni me samoljublje da sada pišem o svojem miru, nego prijateljstvo moje i ljubav prema Vama, a njih mi neće ništa izbrisati iz srca. Zbogom. Očekujem nestrpljivo Vaš odgovor. Loše ste sudili o meni, Makare Aleksejeviču.

Srdačno Vas pozdravlja

Varvara Dobroselova

28. srpnja

Najdraža moja Varvaro Aleksejevna!

Pa, dakle, kad se sada sve svršilo i sve se malo-pomalo vraća u prijašnje stanje, kazat ću Vam dušo, evo ovo: brinete se što će o meni pomisliti, a na to žurim da Vam kažem, Varvaro Aleksejevna, kako mi je moja ambicija draža od svega. Poradi toga, i izvješćujući vas o svojim nesrećama i o svim tim neurednostima, obavještavam Vas da od starješina nitko još ništa ne zna, a i neće znati, tako da će me svi oni cijeniti kao i prije. Jednoga se bojim: brbljarija se bojim. Doma kod nas stanodavka samo viče, a sada, kad sam joj uz pomoć Vaših deset rubalja otplatio jedan dio duga, samo gunđa i ništa više. Što se pak tiče drugih, ni oni ništa; od njih ne treba jedino iskati u zajam novaca, pa ni oni ništa. A za završetak mojim objašnjenjima kazat ću Vam, dušo, da Vaše poštovanje prema meni cijenim više od svega na svijetu i time se tješim sada u časovima mojih neurednosti. Hvala Bogu što minuše prvi udari i prve trzavice i što ste to primili tako da me smatrate za vjerolomna prijatelja i sebeljupca zbog toga što sam Vas zadržavao uz sebe i varao Vas, jer nisam kadar da se rastanem s Vama i jer Vas volim kao svoga anđelića. Sada sam se

gorljivo prihvatio službe i počeo dobro vršiti službu. Jevstafij Ivanovič ni riječ nije rekao kad sam jučer prolazio kraj njih. Neću da krijem od Vas, dušo, ubijaju me dugovi i loše stanje moje garderobe, ali to opet nije ništa, i molim Vas da ni radi toga ne očajavate, dušo. Šaljete mi još pol rublja, Varenjka, i taj mi je polurubalj probo srce. Tako je dakle sada ispalo, tako je dakle! To jest, ne pomažem ja, stari glupan, Vama, anđele, nego Vi, sirotice moja bijedna, meni! Dobro je uradila Fedora što je uzajmila novaca. Zasad nemam nikakvih nada, dušo, da ću dobiti, a ako se zarode ikakve nade, pisat ću Vam potanko o svem. Ali brbljarije, brbljarije mi zadaju najviše briga. Zbogom, anđele moj. Ljubim Vam ručicu i molim Vas, ozdravljajte! Zato Vam ne pišem potanko, jer se žurim u ured, a hoću pomnjom i gorljivošću da zbrišem sve svoje krivice zbog zanemarivanja službe; a dalje pripovijedanje o svojim događajima i o pustolovini sa časnicima odgađam za veče.

Cijeni Vas i srdačno pozdravlja

Makar Devuškin

28. srpnja

Ah, Varenjka, Varenjka! Sada je grijeh baš na Vašoj strani i ostat će na Vašoj savjesti. Listom svojim do kraja ste me smeli, stjerali me u nepriliku, te sam istom sada, kad u dokolici proniknuh u nutrinu svoga srca, razabrao da sam pravo učinio, doista pravo. Ne govorim o svojoj raskalašenosti (ne bilo je, dušo,, ne bilo je!), nego o tom da Vas volim i da mi nikako nije bilo nerazborito voljeti Vas, nikako nije bilo nerazborito. Vi, dušo, ne znate ništa; a kad biste znali samo zbog čega je sve to, zašto moram da Vas volim, govorili biste drugačije. Vi sve to samo tako mudrujete, a ja sam uvjeren da Vam je u srcu sasvim drugačije.

Dušo moja, ja i sam ne znam i ne sjećam se dobro svega sto mi se zbilo sa časnicima. Moram Vam spomenuti, anđele moj, da sam donde bio u najužasnijoj smetenosti. Zamislite, cijeli sam mjesec već, štono riječ, visio o koncu. Stanje mi bješe prejadno. Od Vas sam se krio, kod kuće također, ali gospodarica se moja dala u viku i graju. Ne bi mi ni stalo bilo. Neka se dere nevaljalica žena, ali, prvo, sramota je, a drugo, ona je, bogzna kako, doznala za naše druženje

i toliko se o tom razvikala po svoj kući, da sam zamro i začepio uši. Ali stvar je takva da drugi nisu čepili uši, nego ih, naprotiv, naćulili. I sada ja, dušo, ne znam, kuda bih se djeo...

I eto, anđele moj, sve to, sve te trice i kučine svakojakih nevolja dotukoše me najzad. Čujem odjednom čudne priče i od Fedore: da Vam je u kuću došao nedostojan snubok i uvrijedio Vas nedostojnom ponudom; da Vas je uvrijedio, strašno uvrijedio, sudim ja, dušo, po sebi, jer sam se i sam strašno uvrijedio. Onda sam, anđele moj, pobenavio, onda sam se i smeo i posvema propao. Istrčao sam, prijateljice moja Varenjka, u nekom nečuvenom bjesnilu, htio sam da odem do njega, zavodnika; nisam ni znao što sam kanio da učinim, jer ja ne dam da vas, anđela mojega, vrijeđaju! Ali, žalosno je bilo! A u taj mah bješe kiša, bljuzgavica, strašan jad!... Htjedoh se već vratiti... Onda sam pao, dušo. Sreo sam Jemelju, Jemeljana Iljiča;[14] on je činovnik, to jest bio je činovnik, a sada nije više činovnik, jer su ga otpravili od nas. — I ne znam što on radi, kako li životari; pošao sam dakle s njim. — Onda — ali, zar je Vama, Varenjka, drago čitati o prijateljevim nevoljama, o njegovim bijedama, čitati povijest iskušenja što ih je on pretrpio? Trećega dana naveče, to me je Jemelja i navrkao, otišao ja njemu, časniku. Za adresu sam zapitao našega dvornika. Kad se već riječ povela o tome, ja sam, dušo, odavno pazio na tog junaka; tragao sam za njim dok je još stanovao u kući kod nas. Sada vidim da sam učinio nepristojnost jer nisam bio pri sebi kađ su me njemu najavili. Ja se, Varenjka, zaista i ne sjećam ničega; sjećam se samo da je kod njega bilo vrlo mnogo časnika ili mi se udvojilo — bogzna. Ne sjećam se ni što sam govorio, samo znam da sam mnogo govorio u plemenitom mojem negodovanju. Ali su me tada istjerali i niza stepenice bacili, to jest nisu me baš bacili, nego su me samo tako izgurali. Vi već znate, Varenjka, kako sam se vratio: eto to je sve. Ponizio sam dakako sebe, i ambicija mi je nastradala, ali nitko ne zna to, nitko od tuđih ne zna, osim Vas, no, a to je u takvom slučaju isto kao da i nije bilo. Možda i jest tako, Varenjka, što Vi mislite? Samo pouzdano znam to da je lanjske godine kod nas Aksentij Osipovič isto tako drsko napao na ličnost Petra Petroviča, ali tajom, učinio je to tajom. Dozvao ga u podvornikovu sobu, vidio sam sve to kroz pukotinu; ondje je već

izradio kako treba, ali na plemenit način, jer nitko nije vidio osim mene: a ja ništa, to jest, hoću da kažem, nisam kazivao nikomu. No, a nakon toga Petar Petrovič i Aksentij Ivanovič ništa. Petar je Petrovič, znate, tako ambiciozan, te nije nikomu kazao, pa se oni i sada pozdravljaju i rukuju. Ne poričem, Varenjka, ne smijem poreći, duboko sam pao, a što je najužasnije, izgubio sam u svom osobnom mišljenju, ali tako mi je zacijelo već kod rođenja pisalo, takva mi je već zacijelo sudbina — a sudbini ne možeš izmaći, znate i sami. — Evo Vam, dakle, potanko objašnjenje mojih nevolja i bijeda, evo — sve je tako, makar se i ne čitalo, ipak pristaje. — Ponešto pobolijevam, dušo moja, i nestalo je moje nestašnosti. Potom iskazujući Vam sada privrženost i poštovanje, ostajem, milostiva gospođo, Varvaro Aleksejevna,

Vaš najpokorniji sluga

Makar Devuškin

29. srpnja

Poštovani gospodine
Makare Aleksejeviču!

Pročitala sam oba Vaša pisma, pa sam odahnula! Slušajte, prijatelju, Vi ili meni prešućujete nešto te ste mi napisali samo jedan dio svih svojih neugodnosti, ili... zaista, Makare Aleksejeviču, iz Vaših pisama odzvanja još neka poremećenost... Dođite mi, zaboga, dođite mi danas; ali slušajte, znate, dođite nam točno na objed. Ja i ne znam kako ondje živite i kako ste uredili s Vašom stanodavkom. Vi o svemu tom ne pišete ništa i kao da namjerice prešućujete. Do viđenja, dakle, prijatelju moj; svratite nam svakako danas; a najbolje biste učinili da nam i uvijek dolazite na objed. Fedora kuha vrlo dobro. Zbogom.

Vaša

Varvara Dobroselova

1. kolovoza

Dušo, Varvaro Aleksejevna!

Vi se veselite, dušo, što Vam je Bog dao prilike da i Vi možete uzvratiti dobro dobrim i da meni zahvalite. Ja to vjerujem, Varenjka, i vjerujem u anđeosku dobrotu Vašega srca, i ne velim za prijekor — samo me nemojte prekoravati, kao onda, što sam u starim godinama zapao u dug. Pa zgriješio sam, što ću! — Ako baš hoćete, svakako da tu ima nekakva grijeha! Ali od Vas mi je, prijateljice moja, preteško to slušati! A nemojte se srditi na mene što to govorim, sve mi je, dušo, zamrlo u grudima. Bijedni su ljudi hiroviti: — tako je već priroda udesila. Osjećao sam to i prije. Bijednik Vam je izbirljiv; on i svijet božji promatra i svakoga prolaznika ispod oka gleda, i oko sebe zbunjenim pogledom šiba, i prisluškuje svaku riječ — da ne govore, misli, štogod o njemu. Što je on tako, vele, nenaočit? Što li on zapravo osjeća? Kakav će on, na primjer, biti s te strane, a kakav s one? I svatko zna, Varenjka, da je čovjek bijednik gori od dronjka i ni od koga ne može steći nikakvo poštovanje, ma što pisao — oni, črčkari, ma što pisali, sve će u čovjeku bijedniku biti onako kako je i bilo. A zašto će biti tako kao i prije? Pa zato, jer po njihovu sudu u bijedna čovjeka treba sve da bude izvraćeno na naličje, jer u njega ne smije biti ničega svetoga, ambiciji kakvoj ne smije biti ni traga! Evo Jemelja govori onomad da su negdje skupljali za njega, dakle su mu na neki način za svaki desetak službenu pretragu obavili. Mislili su da mu nizašto daju svoje desetake — ali nije; platili su zato što su im pokazivali bijedna čovjeka. Danas se, dušo, i dobročinstva čine nekako čudno, a možda su se i uvijek činila tako, tko bi ih znao! Ili ne umiju da čine ili su baš veliki vještaci — jedno od toga dvoga. Vi to možda niste znali, eto Vam dakle! U drugom nismo ništa, ali u tom smo slavni! A otkud čovjek bijednik zna sve to i misli na sve to? Otkud? Pa iz iskustva! Pa zato, na primjer, jer zna da kraj njega ima takav gospodin koji ide kudagod u restauraciju, i govori sam sebi: što če, veli, taj goljo činovnik jesti danas? Ja ću jesti papillotes sautées, a on će možda jesti kašu bez maslaca. — A što se njega tiče što ću ja jesti kašu bez maslaca? Ima takvih ljudi, Varenjka, ima ih, te samo to i misle. I obilaze oni, opadači nepristojni, i gledaju, stupaš li cijelom nogom na kamen ili samo vrškom; da tomu i tomu činovniku, iz toga i toga ureda, titularnom savjetniku, goli prsti vire iz cipele, da su mu laktovi proderani — i onda sve to zapisuju i takve tričarije

štampaju... A što se tebe tiče što su meni laktovi proderani? Jest, ako mi, Varenjka, oprostite tu prostu riječ, reći ću vam da je u bijedna čovjeka u tom pogledu isti stid, kao i Vaš, da primjerom kažem, djevojački. Ta Vi se nećete — oprostite mi prostu riječcu — svlačiti pred svima; eto isto tako ni bijednik čovjek ne voli da mu zaviruju u rupčagu i pričaju kakve su mu ondje obiteljske prilike — eto. To je isto, Varenjka, što i vrijeđati me, zajedno s mojim neprijateljima, koji napadaju poštenu čovjeku na čast i ambiciju!

A i u uredu sam sjedio danas kao medvjedić, kao očupani vrabac, i gotovo sam umro od stida zbog samoga sebe. Stitkao sam se, Varenjka! Žacaš se, dakako, kad ti se kroz odjeću sjaju goli laktovi, a dugmeta se njišu na končićima. A u mene je, kao navlaš, sve to bilo u takvu neredu! I preko volje ćeš klonuti duhom... Što... sam Stepan Karlovič započeo danas govoriti sa mnom o poslu, govorio te govorio, pa kao tobože iznenada priklopio: »Ah vi, prijatelju, Makare Aleksejeviču«! ali nije izgovorio drugo, što je mislio, ali ja se i sam dosjetio svemu i tako. se zacrvenio da mi se zacrvenjela i ćela. Zapravo nije to ništa, ali ipak uznemiruje, navodi na teško razmišljanje. Da nisu štogod dokučili! Ne dao Bog da bi išta dokučili! Priznajem, sumnjam, veoma sumnjam na jednoga čovjeka. Ta što je stalo tim zlotvorima! Izdat će! Izdat će za manje nego za groš sav tvoj privatni život; — ništa im nije sveto.

Znam sada čije je to djelo: Ratazjajevljevo. On je s nekim u našem uredu poznat, pa mu je zacijelo, u razgovoru, ispripovijedao sve i još dodao; ili je možda pripovijedao u svojem uredu, a ono ispuzalo i dopuzalo u naš ured. A u stanu kod nas svi do jednoga znaju, i prstom pokazuju u Vaš prozor; to ja već znam da pokazuju. A kad sam jučer pošao k Vama na objed, svi oni poizvirivali kroz prozore, a gospodarica rekla da se, eto veli, združio vrag s djetetom pa i Vas okrstila zatim nepristojno. Ali sve to nije ništa spram prljave namjere Ratazjajevljeve da nas metne u literaturu i da nas opiše u finoj satiri; sam je govorio to, a meni su pripovijedali dobri naši ljudi. Ne mogu ni na što da mislim više, dušo, i ne znam, na što bih se odlučio. Što da se taji grijeh, razgnjevili smo Gospoda Boga, anđele moj! Vi ste mi, dušo, htjeli poslati neku knjigu da ubijem dosadu. Ne bilo je, knjige, dušo! Što je ona, knjiga? To je bajka o osobama! I roman je besmislica, i radi besmislice je napisan, tako da besposleni

ljudi čitaju; vjerujte mi, dušo, vjerujte mojemu dugoljetnom iskustvu. I što je ako nam nabijaju uši kakvimgod Shakespeareom, da u literaturi, vele, vidiš, ima Shakespeare — pa i Shakespeare je besmislica, sve je to puka besmislica, i sve je načinjeno jedino za paskvil!

Vaš

Makar Devuškin

2. kolovoza

Poštovani gospodine
Makare Aleksejeviču!

Ne brinite se nizašto; dat će Bog — sve će se urediti. Fedora je i sebi i meni pribavila mnogo posla, i mi se preveselo prihvatile rada; možda ćemo sve popraviti. Ona sumnja da je u posljednje moje neprilike upletena Ana Fjodorovna; ali, sada mi je svejedno. Danas sam nekako neobično vesela. Vi biste uzajmili novaca — sačuvaj Bože! Nećete se kasnije iskopati iz nevolje kad budete morali vraćati. Bolje je da živite s nama familijarnije, dolazite nam češće i nemojte paziti na Vašu stanodavku! Što se, pak, tiče drugih Vaših neprijatelja i kivnih ljudi, to sam uvjerena, da Vas, Makare Aleksejeviču, muče izlišne sumnje! Pazite, ta sama sam Vam govorila posljednji put da Vam je stil izvanredno nejednak. Onda, zbogom, do viđenja. Očekujem vas svakako.

Vaša

V. D.

3. kolovoza

Moj anđele, Varvaro Aleksejevna!

Žurim da Vam javim, milo moje, da su mi se zarodile neke nade. Ali, dopustite, kčerkice moja — pišete, anđele, neka ne posuđujem! Draga moja, ne mogu bez zajma; i meni je loše, a i Vas može začas da zadesi ono što ne valja! Ta Vi ste slabašni; zato i pišem da svakako moram uzajmiti. Nastavljam dakle.

Pripomenut ču Vam, Varvaro Aleksejevna, da u uredu sjedim do Jemeljana Ivanoviča. Nije to onaj Jemeljan kojega Vi znate. Ovaj je isto kao i ja, titularni savjetnik, te ja i on gotovo da nismo u cijelom našem uredu najstarije korjenike među službenicima. On je dobra duša, nesebična duša, ali vrlo nerazgovorljiv i vavijek nalik na pravoga medvjeda. Zato je poslen, pero mu piše čistim engleskim pismom, pa ako ču da reknem svu istinu, ne piše lošije od mene — vrijedan čovjek! Bliže se nisam nikad družio s njim, nego samo tako, po običaju, zbogom i zdravo; a ako mi je gdjekad trebao nož, dešavalo se, zamolim, dajte mi, velim, Jemeljane Ivanoviču, nož, u jednu riječ, bilo je samo ono što iziskuje društveni život. On mi, dakle, veli danas: »Što ste se, Makare Aleksejeviču, zamislili tako?« Vidim, da mi čovjek želi dobro, pa sam mu se otkrio — tako je i tako, velim, Jemeljane Ivanoviču, to jest, nisam sve kazao, a i neču, sačuvaj Bože, nikada kazati, jer nemam odvažnosti da kažem nego mu otkrio da sam, velim, u stisci, i tome nalik. »Pa vi, prijatelju — veli Jemeljan Ivanovič — uzajmite; evo, uzajmite pa makar i od Petra Petroviča, on daje na kamate; i ja sam posuđivao; i kamate uzima pristojne, nisu tegobne.« Pa, Varenjka, zaigralo mi srce. Mislim te mislim, možda če Gospod ganuti dušu Petru Petroviču dobrotvoru, pa če mi pozajmiti. Računao sam več da bih platio i stanodavki, i Vama bih pomogao, a i ja bih se dobro pokrpio, jer me ovako stid, tjeskobno mi je i na mjestu sjediti, osim onoga što mi se još podruguju naši podrugljivci, Bog bio s njima! A i njegova preuzvišenost prolaze gdjekad kraj našega stola; ali, ne dao Bog, da bace pogled na mene i opaze da sam nepristojno odjeven! A kod njih je glavno sjajna čistoća. Oni možda i neće ništa reči, ali ču ja umrijeti od stida — eto što če biti. Poradi toga se upeo, sakrio stid u poderani džep i uputio se Petru Petroviču, i pun nade, i ni živ ni mrtav od očekivanja — sve zajedno. Pa što, Varenjka, ta sve se i završilo besmislicom! On je bio nešto zaposlen, govorio je s Fedosejem Ivanovičem. Ja mu prišao sa strane i trgnuo ga za rukav, kao velim, Petre Petroviču, hej Petre Petroviču! — On se obazro a ja nastavljam: da je, velim, evo tako i tako, tridesetak rubalja, i tako dalje. — Isprva me nije razumio, a onda, kad sam mu sve objasnio, neobično se nasmijao, pa ništa, zašutio. Ja opet k njemu s istim. A on će meni: imate li zalog? — A zaronio u svoj spis, piše i ne gleda

mene. — Ja se malo dao u nepriliku. — »Nemam, velim, Petre Petroviču, zaloga nemam« — pa i objašnjavam mu da ću, velim, dok dobijem plaću vratiti, svakako vratiti, smatrat ću to za prvu dužnost. — Tu ga netko zovnuo, ja ga pričekao, on se vratio pa počeo da zarezuje pero, a mene kao da i ne opaža. A ja sve o svojem, ne bi li se, velim, moglo kakogod, Petre Petroviču? A on šuti i kao da ne čuje; ja postojao, postojao, ali, mislim, pokušat ću posljednji put, pa ga trgnuo za rukav. On ni da bi riječ izgovorio, zarezao pero i počeo pisati; otišao ja dakle. Oni, dušo, vidite, možda i jesu vrijedni ljudi, ali su ponositi, vrlo ponositi — što ću ja! Gdje bi se mi mjerili s njima, Varenjka! Zato sam vam i napisao sve to. — Jemeljan se Ivanovič nasmijao također i zaklimao glavom, ali me ohrabrio nadom, dobrijan. Jemeljan Ivanovič je vrijedan čovjek. Obećao da će me preporučiti jednomu čovjeku; taj čovjek, Varenjka, živi na Viborškoj strani, i on daje na kamate, nekakav iz četrnaestoga činovnoga razreda. Jemeljan Ivanovič veli, taj će svakako dati; sutra ću, anđele moj, otići — a? Što Vi mislite? Ta nevolja je ako ne uzajmim. Gospodarica zamalo da me ne istjera iz stana i neće da mi daje objed. A i cipele su mi strašno loše, dušo, a i dugmeta nemam, a i koječega još! Pa ako tkogod od starijih opazi ovakvu nepristojnost? Nevolja je, Varenjka, nevolja, naprosto nevolja!

Makar Devuškin

4. kolovoza

Ljubazni Makare Aleksejeviču!

Zaboga, Makare Aleksejeviču, uzajmite koliko-toliko novaca, štogod možete brže; nizašto Vas u današnjim prilikama ne bih zamolila za pomoć, ali kad biste samo znali kakvo je moje stanje! U ovom stanu ne možemo nikako ostati. Dogodile su mi se najužasnije neugodnosti, i da samo znate u kakvoj sam sada pomutnji i uzrujanosti! Zamislite, prijatelju moj: jutros ulazi čovjek nepoznat, vremešan, gotovo starac, s odličjima. Ja se začudila, ne razumijem što bi on kod nas. Fedora je u taj mah bila otišla u dućan. On me počeo ispitivati kako živim i što radim, pa, i ne sačekavši odgovora, rekao da je stric onomu časniku; da se strašno srdi na sinovca zbog

nevaljala njegova vladanja, i zbog toga što nas je po svoj kući iznio na glas; rekao mi da je njegov sinovac deran i vjetrogonja, i da me je on voljan uzeti u zaštitu; posavjetovao mi da ne slušam mladića, dometnuo da me žali kao otac, da prema meni njeguje očinske osjećaje i da je voljan u svemu pomagati mi. Ja se sva zarumenjela, nisam znala što bih i pomislila, ali se nisam naglila da zahvaljujem. On me silom uhvatio za ruku, potapšao me po obrazu, rekao mi da sam nadasve ljepuškasta, i da je izvanredno zadovoljan što imam na obrazima jamičice (bogzna što je govorio!), i napokon me htio poljubiti, govoreći da je već starac (bio je tako gadan). Uto je ušla Fedora. On se malo smeo i opet nastavio kako osjeća prema meni poštovanje zbog moje skromnosti i pristojnosti, i neobično želi da se ne tuđim od njega. Onda zovnuo Fedoru u stranu i pod nekom čudnom izlikom htio joj dati nešto novaca. Fedora, razumije se, nije primila. Zatim će on kući, pa još jednom ponovio sva svoja uvjeravanja, rekao da će još jednom doći i donijeti mi naušnice (čini mi se i sam je bio vrlo smeten), posavjetovao mi da promijenim stan i preporučio mi jedan krasan stan, što je on uočio a neće mene ništa stajati; rekao mi da me je veoma zavolio zato jer sam poštena i razumna djevojka, posavjetovao mi da se čuvam razuzdane mladeži i napokon rekao da zna Anu Fjodorovnu i da mi Ana Fjodorovna poručuje po njemu kako će me i sama pohoditi. Sada sam razumjela sve. Ne znam šta se u meni zbilo; prvi sam put doživjela ovako nešto; buknula sam i postidjela ga posvema. Fedora mi pomogla i gotovo ga istjerala iz stana. Zaključismo da je sve to skuhala Ana Fjodorovna, jer otkud bi on inače i znao za nas?

Sada se obraćam Vama, Makare Aleksejeviču, i molim Vas za pomoć. Ne ostavljajte me, zaboga, u takvom stanju! Uzajmite, molim Vas, bar išta novaca, nemamo čime da se iselimo iz stana, a ovdje ne možemo nikako dulje ostati; tako mi savjetuje i Fedora. Treba nam barem dvadeset i pet rubalja; vratit ću vam te novce; zaradit ću ih; Fedora će mi ovih dana pribaviti još posla, pa ako Vas budu odbijale velike kamate, ne pazite na njih i pristanite na sve. Sve ću Vam vratiti, samo mi, zaboga, nemojte uskratiti pomoć! Teško mi je uznemiravati Vas sada kad ste u takvim prilikama ali je u Vama sva moja nada! Zbogom Makare Aleksejeviču, mislite na mene i Bog Vam dao da uspijete!

V. D.

4. kolovoza

Draga moja Varvaro Aleksejevna!

Svi, eto, ovi neočekivani udarci i mene potresaju! Eto, takve strašne nevolje i moj duh ubijaju! Povrh toga što taj klatež svakojakih čankoliza i starkelja, koji nisu vrijedni Vas, mojega anđelića, hoće da Vas obore na bolesničku postelju, povrh svega toga oni bi, ti čankolizi, i mene da unište. I uništit će me, kunem se da će me uništiti. Ta sam sam evo sada voljniji da umrem nego da Vam ne pomognem! — Da Vam ne pomognem, to bi za me bila smrt, Varenjka, prava, istinska smrt, a ako vam pomognem, odletjet ćete od mene kao ptičica iz gnjezdašca, koju su sove, grabljivice ptice, kanile iskljucati. Eto to mene i muči, dušo. A i Vi, Varenjka, kako ste samo okrutni! Kako Vi to? Vas muče, Vas vrijeđaju, Vi ptičice moja, stradavate, i još jadikujete što morate da me uznemirujete, i još obećavate da ćete odraditi dug, to jest, da istinu reknem, ubijat ćete se sa slabašnim svojim zdravljem da me o roku izbavite. Ta smislite samo, Varenjka, o čemu govorite! A čemu biste šili, čemu biste radili, brigom morili bijednu svoju glavicu, kvarili lijepe očice i ubijali zdravlje? Ah, Varenjka, Varenjka! Vidite, draga moja, ja nikud ne pristajem, i sam znam da nikud ne pristajem, ali ću uraditi tako da ću pristajati! Sve ću prevladati, i sam ću pribaviti uzgredne poslove, prepisivat ću različite spise različitim književnicima, otići ću k njima, sam ću otići, navalit ću se na posao, jer oni, dušo, i traže dobrih pisara, znam da traže, a Vama neću dopustiti da se premarate; neću Vam dopustiti da izvršite takvu pogubnu namjeru. Ja ću, anđele moj, svakako uzajmiti i prije ću umrijeti nego što bih odustao od zajma. I pišete, dušo moja, neka se ne uplašim velikih kamata — i neću se uplašiti, dušo, neću se uplašiti, ni od čega se sada neću uplašiti. Dušo, zaiskat ću četrdeset rubalja u papiru; to nije mnogo, Varenjka, što Vi mislite? Može li se meni na prvu riječ povjeriti četrdeset rubalja? To jest, htio bih reći, smatrate li me za sposobnoga da na prvi pogled udahnem povjerenje i pouzdanje? Može li se po fizionomiji, na prvi pogled suditi o meni povoljno? Sjetite se, anđele,

jesam li sposoban da udahnem? Što mislite Vi osobno? Znate, obuzima me takav strah — kao bolest, istina je, kao bolest! Od četrdeset rubalja odvajam dvadeset i pet za vas, Varenjka; dva rublja u srebru stanodavki, a drugo određujem za svoj osobni potrošak. Vidite, gospodarici bih morao dati i poviše, pa i prijeka je potreba; ali, smislite sve, dušo, prebrojte sve moje potrebe, pa ćete i razabrati da nikako ne mogu više dati, čemu, dakle, da se i govori o tom, pa i ne treba spominjati. Za rubalj u srebru kupit ću cipele; i ne znam više, hoću li u starima moći sutra u ured. Rupčić oko vrata također bih trebao, jer, staromu će naskoro minuti godina; ali jer ste obećali da ćete mi od stare vaše pregače skrojiti ne samo rubac nego i naprsnik, to neću na rubac više ni misliti. Imam, dakle, cipele i rubac. Sada dugmeta, prijateljice moja! Ta Vi ćete priznati, malešna moja, da ne mogu biti bez dugmeta; a meni se iskrzala gotovo polovica ruba. Dršćem kad pomislim da njegova preuzvišenost može opaziti takvu neurednost, pa će kazati — i što će kazati! Neću, dušo, čuti što će kazati, jer ću umrijeti, umrijeti, na mjestu umrijeti, onoga ću časa umrijeti od stida, od same pomisli! — Oh, dušo! — Preostat će, evo, još od svih potreba tri rublja, a to je za život, i za pol funtice duhana, jer ja, anđele moj, ne mogu živjeti bez duhana, a evo je već deveti dan kako nisam lulu uzeo u usta. Da po savjesti kažem, kupio bih i ne bih Vam kazao, ali me je stid. Kod Vas je, eto, nevolja, nema što je najpreče, a ja ovdje uživam svakakve slasti; zato Vam, dakle, i govorim sve to da me ne bi grizla savjest. Iskreno Vam priznajem, Varenjka, sada sam u krajnjoj nevolji, to jest, nikad nisam doživio nešto nalik na ovo. Stanodavka me prezire, ni od koga mi nema nikakva poštovanja; oskudica najstrahovitija, dugovi; a u uredu, gdje mi od druga činovnika ni prije nije bilo blaženstva — sada, dušo, što da se i govori! Krijem, brižno krijem sve od svih, i sam se krijem, i kad ću u ured ulazim sve porebarke, uklanjam se svima. Ta morate priznati, ima u mene duševne snage... A što je, ako ne bude dao! Nemojte, bolje je, Varenjka, da i ne mislite o tom i da takvim mislima ne ubijate unaprijed svoju dušu. Zato i pišem ovo kako bih Vas upozorio da na to ne mislite i zlom se mišlju ne mučite. Ah, Bože moj, što će onda biti od Vas! Istina je, nećete se onda iseliti iz toga stana, i ja ću biti s Vama — ali nije, neću se onda ni ja vratiti, nego ću naprosto zginuti gdjegod, propasti. Evo sam Vam se tu raspisao,

a trebao bih da se obrijem, ipak je pristojnije, a pristojnost uvijek uspijeva. Pa dao Bog! Pomolit ću se, pa put pod noge!

M. Devuškin

5. kolovoza

Najljubazniji Makare Aleksejeviču!

Barem da Vi ne očajavate! I tako je dosta jada. — Šaljem vam trideset kopjejaka u srebru; više ne mogu nikako. Kupite si što Vam je najpotrebnije, da bar do sutra preživite kakogod. Nama samima nije preostalo gotovo ništa, a sutra i ne znam što će biti. Žalost, Makare Aleksejeviču! Ali ne tugujte: nije pošlo za rukom, pa što ćete! Fedora veli da nije još nesreća, da zasad možemo ostati i u ovom.stanu, pa sve da smo se i preselile, ipak bi nam bio slab probitak, jer ako budu htjeli, naći će nas svagdje. Ali opet nam nekako ne valja ostajati sada ovdje. Da nisam tužna, pisala bih Vam štošta.

Kako ste Vi čudne naravi, Makare Aleksejeviču! Previše Vas se sve doima srca, zbog toga ćete uvijek biti najnesretniji čovjek. Pozorno čitam sva Vaša pisma i vidim da se u svakom pismu toliko mučite i brinete za mene, koliko se niste nikad brinuli za sebe. Svi će, dakako, reći da je u Vas dobro srce, ali ja ću reći da je i predobro. Dajem Vam prijateljski savjet, Makare Aleksejeviču. Zahvalna sam Vam, vrlo sam Vam zahvalna za sve što ste učinili za mene, ja sve to i te kako osjećam; rasudite dakle sami kako mi je kad vidim da Vi i sada, nakon svih naših nevolja, kojima sam ja bila nehotični uzrok — da Vi i sada živite samo u onom u čem i ja: u mojim radostima, u mojim jadima, u mojem srcu! Kad Vam se sve tuđe ovako doima srca i kad tako suosjećate u svemu, onda zaista imate zbog čega da budete najnesretniji čovjek. Danas, kad ste nakon ureda ušli k meni, uplašila sam se gledajući Vas. Bili ste tako blijedi, zaplašeni, očajni: propali ste u licu — a sve zato jer ste se bojali da mi ispričate svoju nevolju, jer ste se bojali da me ne biste ožaiostili, mene uplašili, a kad ste vidjeli da se zamalo nisam nasmijala, gotovo Vam je nekako odlanulo u srcu. Makare Aleksejeviču, ne tugujte, ne očajavajte, budite razboritiji — molim

Vas, zaklinjem Vas za to. Pa vidjet ćete da će sve biti dobro, da će se sve okrenuti na bolje; inače će Vam teško biti živjeti, navijek jadujući i bolujući zbog tuđega jada. Zbogom, prijatelju moj: preklinjem Vas, ne brinite se odviše za mene.

V. D.

5. kolovoza

Draga moja Varenjka!

Pa dobro, anđele moj, dobro! Zaključili ste da još nije nevolja u tome što nisam smogao novaca. Pa dobro, ja sam miran, sretan sam Vama za volju. Čak se i veselim što me starca ne napuštate i u tom stanu ostajete! Ali ako ću sve da kažem, sve mi se srce ispunilo radošću kad sam vidio da ste u svojem listiću tako lijepo napisali o meni i dužnu pohvalu odali mojim osjećajima. Ne govorim to od ponosa, nego zato, jer vidim koliko me volite kad se toliko brinete za moje srce. Pa dobro; čemu da sada i govorimo o mojem srcu! Srce je samo za sebe — a Vi, eto, naređujete, dušo, da ne budem malodušan. Jest, anđele moj, ja ću, ako hoćete, i sam kazati da se ne treba predavati malodušnosti; ali, uza sve to odlučite sami, dušo moja, u kakvim ću cipelama otići sutra u službu. — Eto, to je, dušo; a ovakva misao može upropastiti čovjeka, posvema ga upropastiti. A glavno je, rođena moja, ja i ne jadikujem radi sebe, ne patim radi sebe; meni je svejedno, makar i na ciču zimu izlazio bez kabanice i bez cipela, pretrpjet ću i dalje ću istrajati, ne marim: ja sam prost, sitan čovjek — ali što će kazati ljudi? — Što će početi govoriti moji neprijatelji, svi ti zlobni jezici, kad pođem bez kabanice? Ta zbog ljudi i hodaš u kabanici, a i cipele valjda nosiš također za njih. U takvom su mi slučaju cipele, anđele, dušice moja, potrebne za potporu časti i dobromu imenu: u poderanim je cipelama propalo i jedno i drugo — povjerujte, dušo, povjerujte mojemu dugoljetnomu iskustvu, poslušajte mene starca, koji znam svijet i ljude, a ne slušajte kojekakva črčkala i piskarala.

A nisam Vam, dušo, još ni ispripovijedao potanko kako je to sve zapravo bilo danas. A natrpio sam se toga, toliku sam duševnu tegobu pretrpio za jedno jutro da je drugi ne bi pretrpio ni za cijelu

godinu dana. Evo kako je bilo: — krenuo ja ponajprije rano rancato da i njega zateknem i u službu stignem. Takva je kiša, takva bljuzgavica bila danas! Ja se, zvijezdo moja, umotao u kabanicu, idem, idem i sve mislim: — »Gospode oprosti mi, velim, grijehe i učini da se ostvare želje!« — Prošao ja kraj ...ske crkve, prekrstio se, za sve se grijehe pokajao i sjetio se kako sam nedostojan dogovarati se s Bogom. Pokunjio se i ni na što nisam htio da gledam; tako pođem i ne razbirajući put. Ulice su bile puste, a koga sam susretao, bili su sami zaposleni, zabrinuti ljudi, pa i nije čudo: tko će i krenuti u šetnju u tako rano doba i po takvom vremenu! Sreo sam se s družbom zaprljanih radnika; prignječile me seljačine! Obuzela me plašljivost, snašla me tjeskoba, nisam na novce zaista htio više ni misliti — na sreću, pa na sreću! Baš kod Voznesenskoga mosta odlupio mi se potplat te i sam ne znam u čemu sam otišao. A tu sam sreo našeg pisara Jermolajeva, otegnuo se, stoji, očima me prati kao da moli napojnicu; ah, brate, pomislio ja, napojnica, kakva ti je tu napojnica! Šuštao ja užasno, zaustavio se, odmorio se malo, pa se uputio dalje. Namjerice sam razgledavao uza što bih mislima prionuo, zabavio se, ohrabrio, ali ništa; nijedna misao nije mogla ni uza što prionuti, i još sam se ublatio tako da sam se sam sebe zastidio. Ugledam napokon, iz daljine, drvenu, žutu kuću, s mezaninom na način belvedera — pa, dakle, mislim to i jest, dakle, tako mi je i govorio Jemeljan Ivanovič — Markovljeva kuća. (Taj Markov, dušo, daje na kamate.) Ja se tu smeo, ta znao sam da je Markovljeva kuća, a ipak sam zapitao stražara — čija je velim, brate, ova kuća? Stražar je takav prostak, preko volje i govori, kao da se srdi na nekoga, riječi cijedi kroz zube — pa tek veli: to je Markovljeva kuća. — Svi su ti stražari tako bezosjećajni, ali što je meni do stražara? — Ali, ipak je nekako bio loš i neugodan dojam, u jednu riječ, sve jedno prema drugomu; iz svega izvodiš štogod nalik na tvoje stanje, i svagda tako biva. Prošao ja ulicom tri puta kraj kuće, a što dulje hodam, sve mi je gore — ne, mislim, neće dati, nipošto neće dati! I nepoznat sam čovjek, i škakljiva je moja stvar, i ne osvajam figurom — ali, mislim, kako udes dosudi, samo da se kasnije ne kajem, za pokušaj me neće pojesti — pa i otvorih polagano vrata. A tu druga nevolja: napalo me tričavo, glupo kućno pseto: da iskoči iz kože, laje na sav glas! — I eto takvi podli, sitni

slučajevi razbješnjuju svagda čovjeka, anđele, i prožimaju ga plašljivošću i nište mu svu odlučnost što je bio pribrao; tako sam ušao u kuću ni živ ni mrtav, ušao i nabasao na nevolju — nisam razabrao što je u mraku dolje pred vratima, pa koraknuo i spotaknuo se o neku ženu, a žena cijedila mlijeko iz muzlice u krčage i sve mlijeko prolila. Zavrištala, zacičala glupara — kuda ti, veli, gospodine, srljaš, što ćeš? i počela vraški nizati. Spominjem tom prilikom, dušo, da mi se uvijek tako zbivalo u ovakvim poslovima; vidi se, tako mi je već suđeno; vavijek Vam ja zapinjem za štogod uz put. Na halabuku se promolila matora vještica i Čuhonka gospodarica, ja ravno k njoj — ovdje, pitam, stanuje Markov? Ne stanuje, veli ona; postojala, ogledala me valjano. — »A što će vam?« — Ja joj objašnjavam, tako i tako, velim, Jemeljan Ivanovič — pa i sve drugo — velim, imam neki posao. Starica doviknula kćerku — ušla i kćerka, povelika djevojčica, bosa. — »Zovni oca; gore je, kod stanara — izvolite«! Ušao ja. Soba je prilična, po zidovima vise slike, sve neki portreti generala, stoji divan, okrugao stol, katančica, kaloper — mislim, mislim, ne bih li se pokupio, bih li zbilja pravodobno otišao ili ne bih? I zaista, dušo, htjedoh pobjeći! Bolje će biti, mislim, da dođem sutra, i vrijeme će biti ljepše, i ja ću počekati — a danas se i mlijeko prolilo, i generali tako srdito gledaju... Ja već na vrata, a ušao on — onakav, prosjed, lopovskih očica, u zaprljanoj domaćoj haljini i potpasan konopcem. Obavijestio se, po čemu i kako, a ja ću mu: tako i tako, velim, evo, Jemeljan Ivanovič — četrdesetak rubalja, govorim, stvar je takva — ali nisam izgovorio. Vidio sam mu po očima da je posao propao. »Ne — odgovori — nemam novaca; a imate li kakav zalog«? Počeo sam objašnjavati da zaloga nemam, ali, eto, Jemeljan Ivanovič — u jednu riječ, objašnjavam što treba. Saslušao sve — a što, veli, Jemeljan Ivanovič! Ja nemam novaca. — Ali, mislim, tako je, sve je tako, znao sam ja to, slutio sam — pa, naprosto, Varenjka, bolje bi bilo da se poda mnom rasjela zemlja, takva jeza, noge mi se ukočile, mravci mi pošli po leđima. Gledam ja njega, a on gleda mene i samo što ne veli — odlazi ti, brate, ovdje tebi nema posla — i posvema bih se bio zastidio da je tako bilo u kojoj drugoj zgodi. — A što će vam, za što vam trebaju novci? — (Eto što je zapitao, dušo). Ja već zinuo, samo da ne stojim tako uludo, ali me nije htio ni slušati — ne, veli, nemam novaca, s drage

bih volje, veli. Tumačio ja njemu, tumačio, ne ne treba mi mnogo, velim, vratit ću vam, velim, vratit ću o roku, i vratit ću još prije roka, i kamate neka uzima kakve hoće, i vratit ću, tako mi Boga. Sjetio sam se u taj čas Vas, dušo, sjetio se Vašeg polurublja — ali ne, veli on, što kamate, nego da je zalog! A ja nemam novaca, bogami, nemam, dao bih, kaže, drage volje — još se i zabogmao, razbojnik!

Sada sè, rođena moja, i ne sjećam kako sam izišao, kako sam prešao Viboršku stranu, kako sam dopao na Voznesenski most; užasno sam sustao, prozebao, protresla me groznica i tek u deset sati stigoh u ured. Htjedoh se očistiti od blata, ali Snjegirjov, podvornik, rekao da se ne može jer će se pokvariti četka, a četka je, veli, gospodine, erarska. Eto takvi su oni sada, dušo, tako da i u te gospode" zamalo te nisam gori od krpe o koju otiru noge. Ta mene to i ubija, Varenjka? — Ne ubijaju mene novci nego svi ti nemiri, smiješci, šale. Njegova preuzvišenost može kakogod iznenada se osvrnuti na mene — ah, dušo, prošla su moja zlatna vremena! Danas sam pročitao sva Vaša pisma; žalosno je, dušo! Zbogom, rođena, Gospod Vas čuvao!

M. Devuškin

P.S. Htjedoh Vam, Varenjka, jad svoj opisati napol u šali, ali se vidi, ne polazi mi za rukom šala. Želio sam Vam ugoditi. Svratit ću do Vas, dušo, svakako ću svratiti.

11. kolovoza

Varvaro Aleksejevna! Draga moja dušo! Propao sam ja, propali smo oboje, oboje zajedno, propali bez spasenja. Moja reputacija, ambicija — sve je izgubljeno! Ja sam propao, i Vi ste propali, dušo, i Vi zajedno sa mnom, propali smo bez spasenja! Ja sam to, ja sam Vas odveo u propast! Mene proganjaju, dušo, preziru, podsmijevaju mi se, a gospodarica me naprosto počela grditi; razvikala se na mene danas, iskarala me, ispsovala me na pasje ime. A naveče kod Ratazjajeva netko od njih počeo naglas čitati jedan moj koncept za pismo što sam Vam pisao i nepažnjom izgubio iz džepa. Dušo moja, kolikomu su me ruglu izvrgli! Slavili i slavili nas, hohotali i hohotali, izdajice! Ja ušao među njih i uglavio da je Ratazjajev nevjera i rekao

mu da je izdajica! A Ratazjajev mi odgovorio da sam sam izdajica, da se bavim različitim osvajanjem; govori — vi ste se krili od nas, vi ste, veli, Lovelace; i sada me svi zovu Lovelacom, i nemam drugačijega imena! Čujete li — oni sada znaju sve, o svemu su izviješteni, i za Vas, rođena, znaju, i za sve štogod je u Vas, sve znaju! A što! Faljdoni isto tako, i on je uz njih; šaljem ga danas u kobasičarnicu da donese nešto; ne ide, pa ništa, imam posla, veli. Ta ti moraš — kažem mu ja. »Ta nije, veli on, ne moram; Vi ne plaćate mojoj gospodarici pa ni ja ne moram Vama.« Nisam od njega, od neobrazovanoga seljaka, otrpio uvredu pa mu rekoh da je glupan, a on meni: »Od glupana sam čuo.« Mislim da mi je u pijanstvu rekao takvu prostotu pa mu kažem: »ti si, velim, pijan, ti seljačino!« A on će meni: »Jeste li me vi počastili? Ni sami nemate da nešto popijete; i sami od tamo nekakve prosjačite — i još priklopio — »Eh,« veli, »ja sam još neki gospodin«! Eto, dušo, eto, dokle je stvar dotjerala! Stid me je, Varenjka, živjeti! Kao da sam kakav oglašenik; gore mi je nego kakvoj skitalici bez putnice. Teške nevolje! Propao sam, jednostavno propao! Propao bez spasenja!

M. D.

13. kolovoza

Najljubazniji Makare Aleksejeviču! Nad nama su same nevolje i nevolje, već i sama ne znam što bih radila! Što će od Vas biti sada — a u mene je slaba nada; danas sam glačalom opekla lijevu ruku; ispustila je iznenada, udarila se i opekla, sve odjednom. Ne mogu nikako raditi, a Fedora pobolijeva već treći dan. Ja sam u mučnu nemiru. Šaljem Vam trideset kopjejaka u srebru; to je gotovo sve posljednje naše, a Bog vidi kako bih Vam željela pomoći sada u vašoj nuždi. Nelagodno je do suza! Zbogom, prijatelju moj! Vrlo biste me utješili kad biste danas došli k nama.

V. D.

14. kolovoza

Makare Aleksejeviču! Što je to s Vama! Vi se zacijelo ne bojite Boga! Vi ćete me doista natjerati u ludilo! Zar Vas nije stid! Vi se

upropašćujete, pomislite samo na svoj ugled! Vi ste pošten, plemenit, ambiciozan čovjek; a kad svi doznadu za vas? Ta Vi ćete naprosto morati umrijeti od stida! Ili, zar Vam nije žao svojih sjedina? Ne bojite li se Boga! Fedora je rekla da Vam više neće pomagati, a i ja Vam neću davati novaca. Do čega ste me dotjerali, Makare Aleksejeviču! Vi, po svoj prilici, mislite, meni je svejedno što se Vi tako loše vladate; Vi još ne znate što ja trpim radi Vas! Ne smijem ni proći našim stubama; svi me gledaju, prstom u me upiru i takve strahote govore; jest, upravo govore da sam se splela s pijancem. Kad Vas dovoze, svi stanari s prezirom pokazuju na vas: evo, vele, dovezli su onoga činovnika. A ja ne znam iskazati kako me je stid za Vas. Kunem Vam se da ću se odseliti odavde. Otići ću kudagod za sobaricu, za pralju, a ovdje neću ostati. Pisala sam Vam da nas pohodite, a Vi niste došli. Vidi se, Vama nije stalo do mojih suza i molba, Makare Aleksejeviču! I otkud ste uzajmili novaca? Za Boga miloga, čuvajte se! Ta propast ćete, propast ćete nizašto! I stid je i sramota tolika! Jučer Vas gospodarica nije htjela ni pustiti, prenoćili ste u trijemu: sve znam. Kad biste znali kako mi je teško bilo kad sam sve to doznala. Dođite do mene, bit će Vam dobro kod nas: zajedno ćemo čitati, sjećat ćemo se prošlosti. Fedora će pripovijedati o svojim bogomoljskim hodočašćima. Meni za volju, dragi moj, ne ne upropašćujte se, i mene ne upropašćujte. Ta za vas jedinoga i živim, radi Vas i ostajem s Vama. Tako Vi sada! Budite plemeniti, čvrsti u nevoljama; sjetite se kako siromaštvo nije mana. A i čemu biste očajavali: sve je to privremeno! Dat će Bog — sve će se popraviti, samo se Vi suzdržite sada. Šaljem vam dvadeset kopjejaka, kupite duhana ili čega ushtjednete, samo zaboga nemojte trošiti na loše stvari! Dođite do mene, svakako dođite! Vas će možda kao i prije biti stid, ali nemojte se stidjeti: to je lažni stid. Samo se odlučite na iskreno kajanje! Uzdajte se u Boga! On će sve udesiti da bude najbolje.

V. D.

19. kolovoza

Varvaro Aleksejevna, dušo!

Stid me je, zvijezdo moja, Varvaro Aleksejevna, strašno sam se zastidio. Ali što tu i ima osobito, dušo? Zašto ne bih razveselio svoje srce? Onda i ne mislim na potplate, jer potplat je tričarija, i svagda će ostati prost, jadan, prljav potplat. Pa i cipele su tričarija! I grčki su mudraci hodali bez cipela, pa čemu bi naš čovo tetošio takvu nedostojnu stvar? Zašto bi onda vrijeđali, zašto bi me prezirali? Ah, dušo, dušo, našli ste što ćete pisati! A Fedori kažite da je nesklapna, nemirna, nagla žena, uz to glupa, neizrecivo glupa! Što se pak tiče mojih sjedina, i u tom se varate, rođena moja, jer ja i nisam takav starac kako Vi mislite. Jemelja Vas pozdravlja. Pišete da ste se ražalostili i plakali; a ja Vam pišem da sam se također ražalostio i plakao. A za završetak, želim Vam svakojega zdravlja i sreće, što se pak mene tiče, također sam zdrav i sretan i ostajem Vaš, anđele moj, prijatelj

Makar Devuškin

21. kolovoza

Poštovana gospođo i ljubazna prijateljice
Varvaro Aleksejevna!

Osjećam da sam kriv, osjećam da sam Vam skrivio, ali, po mojem sudu, i nema, dušo, nikakva probitka otud što sve to osjećam, pa govorili Vi što mu drago. Osjećao sam sve to i prije mojega prijestupa, ali sam, evo, klonuo duhom, klonuo sa sviješću o krivici. Anđele moj, nisam zao i nisam kruta srca: a da bih raskidao srdašce Vaše, draga moja, treba biti ni više ni manje nego krvoločni tigar, a u mene je ovčje srce, i ja, kako znate, nemam krvoločnoga nagona; dakle, anđele moj, ja i nisam posvema kriv za svoj prijestup, jer ni srce ni misli moje nisu krive; pa i ne znam što je krivo. Takva je to već mračna pojava, dušo! Poslali ste mi tridesetak kopjejaka u srebru, a zatim ste mi poslali dvadeset; srce mi je zamrlo gledajući Vaše sirotinjske novce. Sami opekoste sebi ruku, nabrzo ćete gladovati, a pišete mi neka kupim duhana. Pa, kako mi bješe postupiti u takvom slučaju? Zar da tako, bez grižnje savjesti, kao razbojnik opljačkam Vas, siroticu! Onda sam klonuo duhom, draga, to jest, isprva, jer sam i preko volje osjećao da nikud ne pristajem, te

da sam i sam možda tek malo bolji od svojega potplata, i držao sam nedoličnim da se smatram za išta što ima vrijednosti, nego sam, naprotiv, počeo smatrati sebe za nešto nedolično i do nekoga stupnja nepristojno. Pa, a kad sam izgubio poštovanje prema samomu sebi, kad sam se odao poricanju dobrih svojstava svojih i svoje vrijednosti, onda sve ode u propast, onda dolazi i pad, neminovni pad! Tako je već odredila sudbina, i ja tomu nisam kriv. U prvi sam mah bio izišao da se malo osvježim. Onda zaredalo sve jedno za drugim: i priroda onako plačljiva, vrijeme studeno, i kiša; pa i Jemelja se desio tu. On je, Varenjka, već bio založio sve što je imao, sve mu otišlo na svoje mjesto, te kad sam ga susreo nije bio već dva dana ni kap jednu gucnuo, tako da je htio već da založi i ono što se nikako ne može založiti, jer takvih zaloga i nema. Pa što ćete Varenjka, popustio sam više od smilovanja za čovječanstvo, nego od svoje sklonosti. Evo, dakle, kako je nastao taj grijeh, dušo! Kako li smo ja i on plakali! Vas smo se sjećali. Predobar je on, veoma je dobar čovjek i vrlo osjećajan čovjek, ja, dušo, osjećam i sam sve to; sa mnom se zato i zbiva sve tako što sve to snažno osjećam. Znam što ja Vama, draga moja, dugujem! Kad sam Vas upoznao, počeo sam najprije i samoga sebe bolje poznavati, i počeo Vas voljeti; a dok ne bješe Vas, anđeliću moj, bio sam osamljen i kao da spavam, a ne živim na svijetu. Oni su, zlotvori moji, govorili da ni figura moja nije pristojna i gadili me se, pa se i ja počeo gaditi sama sebe; govorili su da sam tup, i ja sam zaista mislio da sam tup, a kad ste mi se javili Vi, osvijetlili ste sav moj tamni život tako da mi se osvijetlilo i srce i duša, i ja sam stekao duševni mir, i doznao da nisam gori od drugih; da se jedino ne blistam ničim, nemam sjaja, nemam tona, ali ipak sam čovjek, srcem i mislima sam čovjek. E pa, a sada, kad sam osjetio da sam se, proganjan od sudbine i ponižen do nje, odao poricanju svoje vrijednosti, ja sam, utučen od svojih nevolja, klonuo duhom. I kako sada sve znate, dušo, molim Vas u suzama, ne budite više radoznali o toj nevolji, jer srce mi se kida te me obuzima gorčina i jad.

Iskazujem Vam, dušo, poštovanje i ostajem Vaš vjerni

Makar Devuškin

3. rujna

Nisam dovršila pređašnji list, Makare Aleksejeviču, jer mi je teško bilo pisati. Gdjekad se pojave trenuci kad volim da budem sama, da sama tugujem, sama čamim, bez sudionika, i takvi me trenuci počinju snalaziti sve češće i češće. U mojim uspomenama ima nešto što ne mogu objasniti, što me privlači nesvjesno, tako snažno da po nekoliko sati bivam neosjetljiva za sve oko sebe i zaboravljam sve, sve što je današnje. I nema u današnjem mojem životu dojma, bilo ugodnoga, bilo teškoga, bilo tužnoga, koji mi ne bi napominjao štogod slično u mojoj prošlosti, a najčešće moje djetinjstvo, moje zlatno djetinjstvo!

Ali poslije ovakvih mi trenutaka svaki put bude teško. Nekako slabim; maštanje me moje umara, a zdravlje mi se i bez toga sve više i više pogoršava.

Ali me danas oživjelo svježe, jarko, sjajno jutro, kakvih ovdje malo ima s jeseni, i ja ga radosno dočekala. Nastala nam dakle već jesen! Kako sam voljela jesen na selu! Bila sam još dijete, ali i onda sam već mnogo osjećala. Jesensko sam veče voljela više nego jutro. Sjećam se, dva koraka od naše kuće, pod gorom, bilo je jezero. To jezero — kao da ga gledam i sada — to je jezero bilo široko, svijetlo, čisto kao kristal! Kad bude tiho veče, jezero je mirno; drveće, što raste na obali, ni da bi zatreperilo, voda je nepomična, kao zrcalo. Hladi! Studi! Rosa pada po travi, po seljačkim kućama na obali pale se svjetla, stada se dogone — onda polagano šmugnem iz kuće da pogledam svoje jezero, pa ne mogu da ga se nagledam. Ribari zapalili tik do vode kakav naramak suha granja, a svjetlo se daleko, daleko razlijeva po vodi. Nebo je tako hladno, modro, a po krajevima isprugano samim crvenim, ognjenim prugama, a te pruge sve blijede i blijede; izlazi mjesec; zrak je tako zvučan, te prhne li neka zaplašena ptica ili trska zazuji od lagačkoga vjetrića — sve se čuje. Iz modre se vode ishlapljuje bijela para, fina, prozirna. Daljina se mrači; sve nekako tone u maglu, a u blizini je sve tako oštro osječeno, kao da je nožem obrezano — čun, obala, otoci; kakvagod bačva, ostavljena, zaboravljena kraj same obale, tek se njiše na vodi, rakitova se grančica s požutjelim lišćem plete s trskom, usprhne galeb, koji je okasnio, čas zaroni u hladnu vodu, čas opet

usprhne i utone u maglu — zagledavala sam se, zaslušavala sam se — divno mi je, lijepo mi je bilo! A još sam bila djetešce, dijete!...

Tako sam voljela jesen, poznu jesen, kad se već poželo žito, posvršavali se svi radovi, kad se već po kućama započinju sijela, kad već svi očekuju zimu. Onda sve postaje mračnije, nebo se tmuri oblacima, žuto se lišće poput staza vijuga po krajevima ogoljele šume, a šuma se modri, crni — osobito večerom, kad se spusti vlažna magla, i drveće titra iz magle poput gorostasa, poput nezgrapnih, strašnih prikaza. Kad ti se dogodi da zakasniš na šetnju, da zaostaneš za drugima, te ideš sama, žuriš se — tjeskobno ti je! Đršćeš kao list; samo što nije, misliš, provirio iz ove šupljine netko strašan; dotle projurio šumom vjetar, zahujio, zašumio, zavio tako žalostivo, potrgao s kržljavih grana oblak lišća, zavitlao ih, a za lišćem prolijeću dugim, širokim, bučnim jatom ptice, uz divlju, pronicavu kriku, pa se nebo crni i sve njima zastire. Bude ti strašno, a onda, kao da čuješ nekoga, nečiji glas, kao da ti netko šapće: »Trči, trči, dijete, ne kasni; strašno će biti ovdje odmah, trči, trči!« — strava ti spopada srce, te bježiš, bježiš da ti zastaje dah. Dotrčiš zaduhana kući; kod kuće buka, veselje; dijele se poslovi svima nama djeci: da trijebimo grah ili čistimo mak. Vlažna drva veselo pucketaju u peći, i majčica veselo promatra naš veseli rad; stara dadilja Uljana pripovijeda o starim vremenima ili priča strašne priče o čarobnjacima i mrtvacima. Mi se djevojčice stišćemo jedna uz drugu, a svima smiješak na usnama. Odjednom zašutimo sve zajedno... čuj! lupa! kao da netko kuca! — Nije bilo ništa; to staroj Frolovni zuji kolovrat; koliko smo se nasmijale! A onda po noći ne spavamo od straha, prisnivaju nam se strašni sni. Probudiš se, a ne smiješ da se ganeš i do svanuća dršćeš pod pokrivačem. Ujutro ustaješ svježa kao cvijetak. Pogledaš na prozor: mrzavica prožela cijelo polje, fino jesensko inje visi s ogoljelih grana, jezero se prevuklo ledom tananim kao list, iz jezera se diže bijela para, vesele ptice ciče. Sunce svijetli naokolo jarkim zrakama i zrake razbijaju tanki led kao staklo. Svijetlo je, jarko, veselo! U peći opet pucketa oganj, svi sjedamo uz samovar, a na prozore nam virka naš garov Polkan, koji je prozebao za noći te prijazno maše repom. Seljak se kraj prozora proveze na dobrom konju u šumu po drva. Svi su tako zadovoljni, veseli!...

Po gumnima se spremilo silno žito; na suncu se zlate veliki stogovi, pokriveni slamom, uživanje ti je gledati! I svi su mirni, svi su radosni: sve je Gospod obdario rodnom ljetinom; svi znaju da će zimus imati kruha; seljak zna da će mu žena i djeca biti siti; zato večerom i ne prigušuje glasne pjesme djevojačke i igre u kolu; zato se svi na blagdan Gospodnji sa suzama zahvalnim mole u božjem hramu!... Ah, kako je zlatno, zlatno bilo moje djetinjstvo!...

I rasplakala sam se sada kao dijete kad sam se zanijela u uspomene. Tako sam se živo, tako živo sjetila svega, tako je jasno iskrsnula preda mnom sva prošlost, a sadašnjost mi je tako tmurna, tako mračna!... Kako će se to završiti, kako će se završiti sve to? Znate, u meni je neko uvjerenje, neka pouzdana vjera, da ću jesenas umrijeti. Teško sam, teško bolesna. Često mislim na to da ću umrijeti, ali nikako ne bih htjela da umrem ovdje, da ležim u ovdašnjoj zemlji. Možda ću i opet pasti u postelju, kao i onda s proljeća, a još nisam dospjela ni da se oporavim. Evo i sada mi je vrlo teško. Fedora je danas otišla nekud na cio dan, te sjedim sama. A od nekoga se vremena bojim ostajati sama; sve mi se čini da je sa mnom u sobi još netko drugi, da netko govori sa mnom; osobito kad se u što zamislim i odjednom prenem iz zamišljenosti te mi tako bude strašno. Zato sam Vam i napisala tako dugo pismo; kad pišem, prolazi me to. Zbogom; završujem pismo jer nemam ni papira ni vremena. Od novaca što sam dobila za svoje haljine i šešir preostao mi je samo jedan rubalj u srebru. Dali ste stanodavki dva rublja u srebru; to je vrlo dobro; zašutjet će sada na neko vrijeme.

Popravite si kakvogod odijelo! Zbogom, tako sam sustala. Ne razumijem zašto tako slabim, najsitniji me rad umara. Ako izbije posao, kako ću raditi? To me i ubija

V. D.

5. rujna

Draga moja Varenjka!

Danas sam, anđele moj, okušao mnogo dojmova. Prvo, cio me dan boljela glava. Da se kakogod osvježim, izišao sam da se prošetam Fontankom. Veće je bilo tako mračno, vlažno. U šestom se

satu već mrači — evo kao što i sada! Kiše nije bilo, zato je bilo magle koja nije gora od dobre kiše. Po nebu hodaju oblaci u dugim, širokim prugama. Silan narod hoda obalom, i u toga su naroda kao navlaš tako strašna lica što navraćaju sjetu, pijani seljaci, prćave žene Čuhonke, u čizmama i gologlave, udruženi nadničari, kočijaši, moji drugovi po nekom poslu, dječaci, kakav bravarski naučnik u prugastoj dugoj haljini, iscijeđen, kržljav, lica okupana u zadimljenom ulju, s bravom u ruci; bivši vojnik, hvat visok, koji čeka trgovca za nožić ili za brončan prsten — eto takva je publika. Vrijeme je očito bilo takvo da druge publike nije ni moglo biti. Brodarski kanal Fontanka! Barki je toliko mnoštvo da ne razumiješ gdje se je sve to moglo smjestiti. Na mostovima sjede žene s mokrim paprenjacima i gnjilim jabukama, i sve same prljave, mokre žene. Dosadno je šetati se Fontankom! Pod nogama mokri granit, sa strana visoke, crne, zadimljene kuće; pod nogama magla, nad glavama također magla. Tako je tužno, tako mračno bilo današnje veče.

Kad sam skrenuo u Gorohovu ulicu, već se mračilo i počeli paliti plin. Odavno već nisam bio u Gorohovoj ulici — nisam dospijevao. Bučna ulica! Kakvi bogati dućani, trgovine; sve se blista, gori, tkanina, cvijeće za staklom, različiti šeširići s vrpcama. Pomislio bih da je sve to porazlagano radi ukrasa, ali nije; ta ima ljudi koji sve to kupuju i poklanjaju svojim ženama. Bogata ulica! Njemačkih pekara živi u Gorohovoj vrlo mnogo, i oni su, po svoj prilici, vrlo imućan svijet. Koliko kočija prolazi svakoga časa; kako cesta podnosi sve to! Raskošne kočije, stakla kao zrcala, unutra baršun i svila, plemićki lakaji, s epoletama, s mačem. Zavirkivao sam u sve kočije, sjede sve same dame, nagizdane, možda kneginjice i grofice. Zacijelo je takvo vrijeme da se sve žuri na plesove i u društva. Zanimljivo je vidjeti iz blizine kneginju i uopće odličnu damu; vrlo je lijepa valjda; nisam je nikad vidio; nego jedino ovako, kao sada, kad zavirim u kočiju. Tu sam se sjetio Vas. — Ah, draga moja, rođena moja! Kad se sada sjetim Vas, sve mi srce gine! Zašto ste, Varenjka, Vi tako nesretni? Anđeliću moj! Ta po čemu ste Vi najgori? Vi ste mi dobri, krasni, učeni, zašto vam je dopala tako loša sudbina? Zašto se sve zbiva ovako, da, eto, dobro čeljade živi u pustolini, a drugomu se sreća nameće i sama? Znam, znam, dušo, ne valja tako misliti, to je slobodarstvo; ali po iskrenosti, po istinskoj istini, zašto je jednoj još u

materinskoj utrobi sama sudbina graknula sreću, a druga mora da izlazi na svijet iz nahodišta? Ta događa se da sreća često dopada glupanu Đukanu. Ti, veli, glupane Đukane, prekopavaj po djedovskim kesama, pij i jedi, veseli se, a ti, ovakoviću onakoviću, samo se oblizuj; ti si, veli, kao stvoren za to, brate moj! Grijeh je dušo, grijeh misliti tako, ali tu ti se nekako i preko volje šulja u dušu grijeh. I Vi biste se, rođena moja, zvijezdo, mogli voziti u isto takvoj kočiji. Generali bi lovili Vaš dobrostivi pogled — a ne čovo poput mene, ne biste hodali u staroj platnenoj haljinici, nego u svili i zlatu. Ne biste bili mršavi i kržljavi kao sada, nego šećerna figurica, svježa, rumena, puna. A ja bih onda bio sretan već zbog toga što bih makar i s ulice, kroz sjajno osvijetljene prozore, pogledao Vas, što bih Vam ugledao makar i sjenu i poveselio bih se od same misli da ste ondje sretni i veseli, ptičice moja ljepušna. A što je sada? Ne samo da su Vas zločesti ljudi upropastili, nego Vas vrijeđa bilo kakva ništarija, nevaljalac. Jer mu gizdelinski pristaje frak, jer Vas on gleda kroz zlatni lornjon, bestidnik, zato mu sve polazi za rukom, zato se mora blagostivo slušati i njegova nepristojna besjeda! Je li zaista tako, draga! A zašto je sve to tako? Pa zato, jer ste Vi sirotica, zato, jer ste Vi bez zaštite, zato, jer nemate jaka prijatelja koji bi Vam bio dolična potpora. A kakav je to čovjek, kakvi su to ljudi što se ne susprežu da vrijeđaju siroticu? To su neke ništarije, a nisu ljudi, naprosto ništarije; jedino se broje da to jesu, a odista ih i nema, o tom sam uvjeren. Eto, takvi su oni, ti ljudi! A po mojem sudu, rođena moja, eto onaj s orguljama, što sam ga danas sreo u Gorohovoj, prije će zavrijediti poštovanje nego oni. Ako obilazi i muči se cio dan, te očekuje loš, nevaljao groš da se prehrani, zato je on sam svoj gospodar, sam sebe hrani. Neće on zamoliti milostinju; zato se on muči za ljudski užitak kao navijeni stroj — evo, kao da veli, pružam užitak čime mogu. Prosjak je, prosjak on, istina, sveđ isti prosjak, ali je zato plemenit prosjak, i sustao je, prozebao je, ali sve se muči, ma i na svoj način, ali ipak se muči. I mnogo ima poštenih ljudi, dušo, koji, doduše, malo zarađuju prema mjeri i koristi svojega rada, ali se nikomu ne klanjaju, ni od koga ne mole kruha. Eto, i ja sam isto takav, kakav je i taj s orguljicama, to jest nisam takav kao on, nisam nipošto takav kao on, nego sam, u svojem smislu, u plemenitom, u plemićkom pogledu isto takav kao i on, trudim se, prema svojim

snagama, čime mogu, velim. Ništa veliko ne mogu dati; ali, gdje ničega nije, ni car ne ije.

O onom sam orguljašu počeo govoriti zato, dušo, jer mi se je danas dogodilo da sam dvostruko osjetio svoju siromaštinu. Zaostao da pogledam orguljaša. Takve mi misli navrvjele u glavu — pa zaostao da se rastresem. Stojim ja, stoje kočijaši, djevojka neka, i još mala djevojčica, sva zaprljana. Orguljaš se namjestio pred nečijim prozorima. Vidim mališa dječaka od svojih desetak godina, i bio bi ljepušan, ali mu je oko bolesno, kržljav, u samoj košuljici i još u nečem, tek da ne stoji bos, zinuo i slušao glazbu — djetinje doba! Zagledao se kako u Nijemca igraju lutke, a njemu se ukočile i ruke i noge i dršće i grize kraj na rukavu. Opažam da mu je u rukama neki papirić. Prošao jedan gospodin i dobacio orguljašu neki sitni novac i novac pao baš u onaj pregrađeni sandučak u kojem je prikazan Francuz kako igra s damama. Čim je zveknuo novac, trgnuo se moj mališ, plašljivo se ogledao uokolo i očito pomislio da sam mu ja poklonio novac. Pritrčao mi, ručice mu dršću, glasić dršće, pružio put mene papirić te govori: — list! Raskiopio ja list — pa što, zna se sve: — dobrotvori moji, piše, umire djeci mati, troje djece gladuje, pomozite nam dakle; a kad umrem, neću na Vas, dobrotvori moji, zaboraviti na onom svijetu, jer Vi sada niste zaboravili moje mališe. — Eto, što ćeš; sve je jasno, iz života, a što da im dadem ja? Pa, nisam im dao ništa. A kako mi bješe žao. Mališ jadan, pomodrio od studeni, možda i gladan, i ne laže, bogami, ne laže: znam ja to sve. Ali samo je to ružno što te gadne majke ne čuvaju djecu, nego ih polugolu šalju s listovima na takvu studen. Ona je možda glupa žena, nema karaktera; ali možda i nema nikoga tko bi se pobrinuo za nju, pa ona podavila možda noge te sjedi, i zaista je bolesna. Ali svejedno bi se morala obratiti kamo treba; uostalom, možda je i prava lupeškinja, namjerice šalje gladnoga, kržljavoga dječaka da vara svijet, gradeći se bolesnim. I što će jadni mališ naučiti s tim listovima? Samo će mu osuroviti srce; hoda on, trčka, moli. Idu ljudi, ali nemaju vremena. Srca su im kamena; riječi su im surove. »Odlazi! Nosi se! Što luduješ!« — Eto što on čuje od sviju, i djetetu osurovi srce, i uzalud dršće na studeni jadni, zaplašeni mališa, kao ptice što je ispalo iz razvaljena gnjezdašca. Zebu mu ruke i noge, dah mu zastaje. Kad pogledaš, on već i kašlje, i ne treba dugo čekati

i bolest će mu kao pogani gmaz umiljeti u prsa, a, eno se, gledaj, već i smrt nadvila nad njega gdjegod u smradnu zakutku, bez njege, bez pomoći — eto svega njegova života! Eto kakav on biva, život! Ah, Varenjka, muka je slušati kad prose, pa proći i ne dati ništa, reći mu: »Bog će dati.« Gdjekoja prošnja i nije ništa. (I prošnja ima različitih, dušo.) Gdjekoja je prošnja duga, otegnuta, navična, naučena napamet, upravo prosjačka; njemu ti i nije tolika muka udijeliti, to je davni prosjak, vajkadašnji, po zanatu prosjak, taj se priviknuo, misliš, on će premoći i zna kako će premoći. A gdjekoja je prošnja nenavična, prosta, strašna — evo kao što i danas, kad sam uzeo mališu list, tu je isto kraj ograde stajao neki, nije prosio od sviju, nego veli meni: »Daj mi, gospodine, groš, za božju volju!«, ali takvim grubim, prostim glasom da sam zadrhtao od nekoga strašnog osjećaja, a nisam mu dao groš: nisam imao. I još bogati ljudi ne vole da se bijednici na glas tuže na jadnu sudbinu — uznemiravaju, vele, dosađuju! Pa bijeda je uvijek dosadljiva: — valjda ih bune u snu gladni jecaji!

Da Vam priznam, rođena moja, počeo sam Vam sve to opisivati donekle zato da razgalim srce, a još više zato da Vam pokažem primjerak lijepoga stila mojih sastava, jer Vi, jamačno, i sami priznajete da se meni od nedavna uobličuje stil. Ali me sada snašla tolika čama da sam i sam počeo do dna duše suosjećati s mojim mislima, a premda i sam znam, dušo, da tom sućuti neću ništa postići, ipak na neki način iskazujem sam sebi priznanje. I zaista, rođena moja, često samoga sebe bez ikakva razloga ubijaš, ne cijeniš sebe ni koliko prebijenu paru, svrstavaš sebe u ništavce. A ako se izrazim usporedbom, to možda biva zato jer sam i sam zaplašen i zbunjen kao, na primjer, i taj jadni dječak što je prosio milostinju. A sada ću Vam, dušo, za primjer, reći slikovito; evo, poslušajte me: neka se meni, rođena moja, u rano jutro, kad se žurim u ured, desi da se zagledam u grad kako se on budi, ustaje, dimi se, vri, ori — pred takvim ću se prizorom gdjekad tako umanjiti, kao da me je tko zvrcnuo po radoznalom nosu, pa ću se odšuljati svojim putem manji od makova zrna i odmahnuti na sve rukom. A sada razmotrite što se zbiva u tim crnim, zadimljenim, velikim kućerinama, proniknite u to i rasudite onda sami, bi li bilo pravo da sebe besmisleno svrstavate bilo kamo i da zapadate u nedostojnu

zabunu. Pazite, Varenjka, govorim slikovito, a ne u pravom značenju. Pa, pogledajmo, što je u tim kućama. Ondje se u kakvu zadimljenom kutu, u kakvoj vlažnoj rupčagi, koja se za nuždu smatra stanom, probudio iz sna kakav obrtnik; a u snu mu se, za primjer govorim, svu noć prisnivale cipele što ih je jučer nehotice podrezao, kao da se baŠ takva tričarija i mora prisnivati čovjeku! Ali, on je obrtnik, on je cipelar: mora mu se oprostiti ako neprestano misli samo na svoj predmet. Ondje mu djeca pište i žena mu je gladna; i ne ustaju gdjekad tako jedino cipelari, rođena moja. Ne bi to ništa ni bilo, i ne bi vrijedilo pisati o tom, ali evo kakva se zgoda dešava uz to: baš tu, u toj istoj kući, u katu nad njima ili pod njima, u pozlaćenim odajama, prebogatoj su se ličnosti možda snile po noći te iste cipele, to jest cipele na drugi način, druge fazone, ali ipak cipele, jer u ovom smislu, što ja mislim, dušo, svi mi, rođena moja, ispada da smo pomalo cipelari. I sve to ne bi bilo ništa, samo je loše što nikoga nema uz tu prebogatu ličnost, nema čovjeka, koji bi joj šapnuo na uho, da je dosta, navodno, misliti na takvoga, treba misliti na sebe jedinoga, za sebe jedinoga živjeti, ti nisi, navodno, cipelar, djeca su ti zdrava, žena ne moli jela, ogledaj se oko sebe, nećeš li svojim brigama naći plemenitiji predmet nego što su tvoje cipele! Eto to vam htjedoh kazati slikovito, Varenjka. To je možda preslobodna misao, rođena moja, ali ta misao je katkad tu, katkad se javlja, i onda preko volje bukne iz srca plamenom riječju. I zato nije bilo razloga da sebe svedem na prebijenu paru, jer sam se uplašio od same buke i lomljave! A završit ću sada time, dušo, kako ćete možda pomisliti da je ovo kleveta što govorim, ili me je tako snašla Čama te sam to prepisivao iz knjige? Nije, dušo, razuvjerite se — nije to: kleveta mi se gadi, čama me nije snalazila, i ni iz kakve knjige nisam ništa prepisivao — tako je to!

Došao sam kući loše raspoložen, sjeo za stol, ugrijao čajnik i spremio se da srknem čašicu dvije čaja. Odjednom vidim, ulazi Gorškov, naš siromašni stanar. Još jutros sam bio opazio da se on sve vrze oko stanara i želi da mi priđe. A uz put ću vam reći, dušo, da je njihovo živovanje kudikamo lošije od mojega. Još i koliko! Žena, djeca! — Da sam, dakle, Gorškov, i ne znam što bih učinio na njegovu mjestu! Ušao, dakle, moj Gorškov, pozdravlja, suzica mu kao i uvijek s trepavica kaplje, struže nogama, a ne može ni riječ da

izrekne. Posadio sam ga na stolicu, doduše na pokrpanu, ali druge nije bilo. Ponudio mu čaja. On se dugo nećkao, dugo se nećkao, ali napokon uzeo čašu. Htio najprije da pije bez šećera, opet se počeo nećkati, ali ga stadoh uvjeravati da treba uzeti šećera; dugo se prepirao, nećkao se, a napokon metnuo u svoju čašu najmanji komadićak i počeo me uvjeravati da je čaj neobično sladak. Ah, koliko ljude uništava siromaština! — »Onda, kako je, što je prijatelju?« — ja ću njemu. — »Pa, eto, tako i tako, veli, dobrotvore moj, Makare Aleksejeviču, učinite milost gospodnju, priskočite u pomoć nesretnoj obitelji; djeca i žena nemaju Šta jesti; a ocu, meni, veli, znate kako je!« Htjedoh govoriti, ali on mi se uteče u riječ: »Ja se, veli, sviju bojim ovdje, Makare Aleksejeviču, to jest, nije da se bojim, nego se, znate, ustručavam, oni su sve sami ponosni i naduti ljudi. Ne bih vama, prijatelju i dobrotvore moj, ni dodijavao: znam da je u vas bilo neprilika, znam, da ne možete mnogo dati, ali mi pozajmite, molim vas, bar nešto; i zato sam se, veli, usudio zamoliti vas, jer znam vaše dobro srce, znam da ste i sami oskudijevali, da i sada trpite nevolje — pa da srce vaše zato i osjeća smilovanje.« — A završio je tim: da oprostite, veli moju drzovitost i moju nepristojnost, Makare Aleksejeviču. — Ja mu odgovaram da bih drage volje, ali nemam ništa, baš ništa. — »Prijatelju, Makare Aleksejeviču — govori on meni — ne molim mnogo, nego tako i tako — (tu je sav pocrvenio) — žena, veli, djeca, gladni — makar svojih deset kopjejaka«. Ali tu je i mene zaboljelo srce. Koliko su, mislim, mene nadmašili! A meni svega preostalo dvadeset kopjejaka ali sam na njih računao; htjedoh ih sutra potrošiti na krajnje potrebe. — »Ne, dragi moj, ne mogu; evo, tako i tako«, velim. — »Prijatelju, Makare Aleksejeviču, kolikogod hoćete, veli, makar deset kopjejaka«. Pa, izvadio sam iz ladice i dao svojih dvadeset kopjejaka, dušo, ipak je dobro djelo! Ah, siromaština! Razgovorio sam se s njim: ta kako ste vi, prijatelju, pitam, zapali u toliku oskudicu, i još u tolikoj oskudici unajmljujete sobu za pet rubalja u srebru? Objasnio mi on, da ju je unajmio prije pol godine i platio za tri meseca unaprijed; a onda nastale takve prilike da jadnik nije znao ni kuda ni kamo. Očekivao je kako će mu se do toga vremena dovršiti njegova stvar. A stvar je njegova neugodna. On, vidite, Varenjka, odgovara za nešto pred sudom. Parbi se s nekim trgovcem, koji je s dobavom za državu

počinio lupeštinu; prijevaru otkrili, trgovca pred sud, a on u svoj razbojnički posao upleo i Gorškova, koji se također nekako tu desio. A uistinu je Gorškov kriv jedino za nemarnost, zbog neopreznosti, zbog neoprostive nepažnje za erarski probitak. Već nekoliko godina teče proces: svejednako nalaze kojekakve začkoljice protiv Gorškova. — »A nepoštenje, kojim me opadaju — kaže mi Gorškov — nisam skrivio, nisam nikako skrivio, lupeštinu i grabež nisam skrivio.« Taj ga je proces nešto zaprljao; istjerali ga iz službe, pa ako i nisu ustanovili da je mnogo kriv, ipak on sve donde dok se posve ne opravda ne može utjerati od trgovca neku veću svotu novaca, koja mu pripada, a pred sudom se osporava. Vjerujem mu, ali mu sud ne vjeruje na riječ; stvar je takva, same kvake i petlje da ih za sto godina nećeš raspetljati. Čim malo raspetljaju, a trgovac još jednu kvaku, i još kvaku. Od srca suosjećam s Gorškovim, rođena moja, sažaljevam ga. Čovjek je bez službe; radi nepouzdanosti ga nigdje ne primaju; što je bilo uštede, pojelo se; stvar je zamršena, a ipak se mora živjeti; a, međutim, što ćete, nego se baš u nedoba rodilo dijete — pa eto troška; sin se razbolio — trošak, umro — trošak; žena bolesna; on pobolijeva od neke stare bolesti: u jednu riječ, stradao, potpuno stradao. Ali ovih dana, veli, očekuje povoljno rješenje svoje stvari, te da o tom nema za sada više nikakve sumnje. Žao mi je, žao vrlo mi ga je žao, dušo! Smilovao sam ga. On je izgubljen, zaplašen čovjek; traži okrilja, pa sam ga eto i smilovao. Zbogom, dakle, dušo, Krist s vama, da ste mi zdravi! Draga moja! Kad se sjetim Vas, kao da lijek mećem na bolnu dušu, pa ako i trpim za Vas, i trpjeti mi je za Vas lako.

Vaš istinski prijatelj

Makar Devuškin

9. rujna

Dušo Varvaro Aleksejevna!

Pišem vam izbezumljen. Posve sam uzrujan zbog strašnoga događaja. U glavi mi se vrti. Osjećam kako se sve vrti oko mene! Ah, rođena moja, što ću da Vam pripovjedim sada! Mi to, evo, nismo ni slutili. Ne, ne vjerujem da nisam slutio; sve sam to slutio. Sve je to

unaprijed osjećalo moje srce. Štoviše, onomad sam u snu vidio nešto nalik.

Evo što se dogodilo! — Pripovjedit ću Vam bez stila, onako, kako mi Gospod stavi u dušu. Otišao ja danas u ured. Došao, sjedim, pišem. A treba da znate, dušo, i jučer sam pisao također. Jučer mi, dakle, prilazi Timofej Ivanovič, i osobno mi izvolijeva naređivati, ovo je, veli, potreba, hitan spis. Prepišite, kaže, Makare Aleksejeviču, čistije, brže i brižno: danas ide na potpis. — Moram Vam spomenuti, anđele, da jučer nisam znao za sebe, ni na što nisam mario da gledam; takav me obuzeo jad, čama! — Na srcu mi studen, na duši tama; na pameti ste mi neprestano bili Vi, bijedna moja zvijezdo. Latio se, dakle, da prepisujem; prepisao čisto, lijepo, samo ne znam, ili me, pravije da Vam kažem, smeo valjda sam nečastivi, ili je odredila kakva tajna sudbina, ili je naprosto tako moralo biti — samo sam ispustio cio redak; smisao je ispao bogtepita kakav, naprosto, nije nikakav ni ispao. Sa spisom smo jučer zakasnili i predali ga njegovoj preuzvišenosti tek danas. I, kao da nije ništa ni bilo, dolazim danas u obično vrijeme i smještam se do Jemeljana Ivanoviča. Moram Vam spomenuti, rođena moja, da sam se odnedavna počeo dva puta gore nego prije ustručavati i stidjeti. U posljednje vrijeme nisam nikoga ni gledao. Čim komu zaškripi stolica, vec u meni trne duša. Upravo tako sam se danas nagnuo, smirio, sježio se, tako te je Jefim Akimovič (takvo zabadalo, kakvoga i nije bilo na svijetu prije njega) rekao da svi čuju: što ste se, Makare Aleksejeviču, veli, skunjili tako? I onda se tako nakreveljio da su svi, koliko ih god bješe oko njega i mene, pucali od smijeha, dakako na moj račun. I razveli, razveli! I uši sam začepio, i zažmurio, sjedim i ni da se ganem. Takav mi je već običaj; tako oni brže dižu ruke od mene. Odjednom čujem buku, trku, žurbu; slušam — ne varaju li me uši? Zovu mene, traže me, zovu Devuškina. Zadrhtalo mi srce u grudima, i sam ne znam više od čega sam se uplašio: samo znam da sam se tako uplašio kako mi se još nikad u životu nije dogodilo. Srastao sam sa stolicom — i kao da nije ništa bilo, kao da to i nisam ja. Ali, eto, opet započeli, sve bliže i bliže. Evo već nad samim uhom mojim: Devuškina, vele, Devuškina! Gdje je Devuškin? Uzgledavam, preda mnom je Jevstafij Ivanovič; govori: »Makare Aleksejeviču, njegovoj preuzvišenosti, brže! Nevolju ste napravili sa spisom«! Jedino je to rekao, ali je

dosta, zar nije istina, dosta je rečeno, dušo? Ja zamro, sledio se, obeznanio se, idem — i, naprosto, otputio se ni živ ni mrtav. Vode me kroz jednu sobu, kroz drugu sobu, kroz treću sobu, u kabinet — javio se ja. Ne mogu Vam pouzdano kazati što sam onda mislio. Vidim, njegova preuzvišenost stoje, oko njih sve oni. Čini mi se, nisam se poklonio; zaboravio sam. Tako sam se snebio da mi zadrhtaše i usne i noge. A i bješe razloga, dušo. Prvo me je stid; pogledao sam na desnu stranu u ogledalo, tako, prosto, pa da poludiš što sam ondje vidio. A drugo, uvijek sam sve činio tako kao da me i nema na svijetu. Tako da su i njegova preuzvišenost teško i znali da postojim. Možda su čuli, onako letimice, da je kod njih u uredu Devuškin, ali nikad nisu ulazili u bližu vezu s njim.

Započeše gnjevno: »Što vi to radite, gospodine! Na što pazite? Potreban je spis, hitno potreban, a vi ga kvarite. I kako vi to« — tu se njegova preuzvišenost obratila Jevstafiju Ivanoviču. Čujem samo kako do mene dolijeću glasovi riječi: — »Nemarnost! Neopreznost! Dovodite u nepriliku«! — Otvorio bih usta zbog nečega. Htjedoh moliti za oproštenje, ali nisam mogao, htjedoh pobjeći, nisam se usudio ni pokušati, a tu... tu se, dušo, dogodilo nešto takvo da i sada još jedva držim pero od stida. — Moje dugme — do bijesa s njim! — moje dugme, što mi je visjelo na končiću, odjednom se otrglo, odskočilo, zaskakutalo (očevidno sam nehotice zapeo za nj), zazveckalo, otkotrljalo se i upravo, baš upravo, prokleto dugme, pred noge njegove preuzvišenosti, i to usred sveopće šutnje! Eto, to mi je bilo sve opravdanje, isprika, sav odgovor, sve što sam se spremao da kažem njegovoj preuzvišenosti! Posljedice su bile užasne. Njegova preuzvišenost obratila odmah pažnju na moju figuru i na moju odjeću. Sjetio sam se onoga što sam vidio u ogledalu: poletio sam da lovim dugme! Snašlo me ludilo! Nagnuo se, htio bih zgrabiti dugme, a ono se kotrlja, vrti, ne mogu ga uhvatiti, u jednu riječ, proslavio sam se spretnošću. Sada sam već i osjetio, da me izdaju posljednje snage, da je već sve, sve izgubljeno! Sva je reputacija izgubljena, sav čovjek propao! A uto mi u oba uha od jednoga maha zazujali i Tereza i Faljdoni. Uhvatio sam najzad dugme, pridigao se, uspravio se, a kad sam već glupan, da barem stojim mirno, ruke niz tijelo! Ma kako. Započeo sam pridešavati dugme otrgnutim končićima, kao da će se od toga i pričvrstiti, i još se smješkam, i još

se smješkam. Njegova se preuzvišenost isprva odvratila, onda me opet pogledala — čujem, kažu Jevstafiju Ivanoviču: »Kako to?... Pogledajte, kakva je lika!... Kako on!... Što on!..“ — Ah, rođena moja, što li je tu — kako on? i što on? Proslavio sam se! Čujem, Jevstafij Ivanovič govori: — »Nije ukoren, ni za što nije ukoren, primjerna je vladanja, plaća je dovoljna, kakva, mu pripada...« »Pa, olakšajte mu kakogod — veli njegova preuzvišenost. — Dajte mu predujam«... »Ta uzeo je, vele, uzeo, za toliko je vrijeme uzeo predujam. Zacijelo su mu takve prilike, ali dobra je vladanja i nije ukoren, nikada nije ukoren«. — Ja, anđele moj, gorim, u paklenom ognju gorim! Umirem! — »Pa, — veli njegova preuzvišenost glasno — neka se što brže prepiše opet; Devuškin, hodite amo, prepišite opet iznova bez pogreške; ali poslušajte«... tu se njegova preuzvišenost okrenula drugima, izdala različite odredbe, i svi se razišli. Čim se razidoše, njegova preuzvisenost brže vadi bilježnicu i iz nje banku od sto rubalja. — »Evo vam — veli — što mogu, smatrajte, kako vas volja, uzmite...« — i turnuo mi u ruku. Ja, anđele moj, zadrhtao, sva mi se duša stresla; ne znam, što je bilo sa mnom; htjedoh da im poljubim ručicu. A on se sav zacrvenio, dušo moja, i — eto tu ni za dlačicu ne zastranjujem od istine, rođena moja: uhvatio moju nedostojnu ruku i potresao je, baš je uhvatio i protresao, kao jednakomu sa sobom, kao da sam general kao i on. »Idite, veli, što mogu... Ne zbunjujte se, a sada smo grijeh prepolovili.«

Evo, dušo, kako sam sada odlučio: Vas i Fedoru molim, a da imam djece, i njima bih naložio, neka se Bogu mole, to jest evo kako: za rođenoga oca neka se ne mole, a za njegovu preuzvišenost neka se mole svaki dan i dovijeka! Još ću vam reći, dušo, i to govorim svečano — slušajte me dobro, dušo — kunem vam se, kako sam god pogibao od duševnoga jada za tužnih dana naše hude sreće, gledajući Vas, Vaše nevolje, i sebe, i svoje poniženje i svoju nesposobnost, unatoč svemu tomu, kunem Vam se, nije meni toliko drago tih sto rubalja koliko mi je drago što mi je sama njegova preuzvišenost izvoljela stisnusti nedostojnu ruku, meni ništavcu, pijancu! Tim me je ona vratila samomu meni. Tim je postupkom uskrsnula moj duh, život mi je zasladila zauvijek, i ja sam čvrsto uvjeren, kakogod bio grešan pred Višnjim, molitva će moja za sreću i probitak njegove preuzvišenosti doprijeti do prijestolja Njegova!...

Dušo! Sada sam u užasnoj duševnoj uznemirenosti, u užasnoj uzbuđenosti! Srce mi kuca, hoće iz prsiju da iskoči. I sam sam nekako posve oslabio. — Šaljem vam 45 rubalja u papiru, 20 rubalja dajem stanodavki, 35 rubalja ostavljam kod sebe: za 20 ću rubalja popraviti odjeću, a 15 ću ostaviti za život. Tek sada su mi svi ti jutrošnji dojmovi potresli cijelo biće. Prileći ću. Ja sam, uostalom, miran, vrlo miran. Samo mi se duša kida, i čuje se ondje, u dubini, duša mi dršće, treperi, kreće se. — Doći ću k vama; sada sam naprosto pijan od svih tih osjećaja... Bog vidi sve, dušo moja, draga moja najdraža!

Vaš dostojni prijatelj

Makar Devuškin

10. rujna

Ljubazni moj Makare Aleksejeviču!

Neiskazano se veselim Vašoj sreći i znam da cijenim vrline Vašega starješine, prijatelju moj. Sada ćete dakle odahnuti od jada! Ali, samo nemojte, zaboga, opet uludo trošiti novce! Živite tiho, štogod možete skromnije, i još od današnjega dana započnite neprestano ostavljati u stranu bar nešto, kako vas ne bi opet iznenadile nevolje. Za nas se, zaboga, ne brinite! Ja i Fedora proživjet ćemo kakogod. Čemu ste nam toliko novaca poslali, Makare Aleksejeviču! Nama nikako ne trebaju. Mi smo zadovoljne i onim što imamo. Istina je, trebat će nam naskoro novaca za preseobu iz ovoga stana, ali se Fedora nada da će od nekoga dobiti davni, stari dug. Pridržavam, uostalom, dvadeset rubalja za krajnje potrebe. Drugo Vam vraćam. Čuvajte, molim Vas, novce, Makare Aleksejeviču! Zbogom! Živite sada mirno, budite zdravi i veseli. Pisala bih Vam više, ali osjećam užasan umor; jučer nisam cio dan ustajala iz postelje. Dobro ste učinili što ste obećali da ćete svratiti k meni. Posjetite me, molim Vas, Makare Aleksejeviču.

V. D.

11. rujna

Mila moja Varvaro Aleksejevna!

Molim vas, rođena moja, ne rastajte se sa mnom sada kad sam posve sretan i zadovoljan svime. Draga moja! Ne slušajte Fedoru, a ja ću raditi sve štogod Vas volja; vladat ću se dobro, od samoga ću se poštovanja prema preuzvišenosti vladati dobro i pažljivo; opet ćemo jedno drugomu pisati vesele listove, povjeravati jedno drugomu svoje misli, svoje radosti, svoje brige, ako bude briga; živjet ćemo udvoje složno i sretno. Počet ćemo se baviti književnošću... Anđele moj! U mojoj se sudbini sve promijenilo, i sve se promijenilo nabolje. Stanodavka je postala dogovornija, Tereza pametnija, pa i sam Faljdoni postao je nekako okretan. S Ratazjajevim sam se pomirio. I sam sam u radosti otišao njemu. On je zaista dobar čovo, dušo, i sve je bila besmislica štogod su loše govorili o njemu. Otkrio sam sada da je sve to bila prljava kleveta. Nije ni mislio da nas opisuje: i sam mi je govorio to. Čitao mi je novo djelo. A što me je onda okrstio Lovelacom, to nije nipošto pogrda ili kakvo nepristojno ime: on mi je objasnio. To je riječ po riječ uzeto iz tuđega i znači: žustar čovo, ili ako se krasnije rekne, književnije, onda to znači: momče promećurno — eto! A ne znači ništa drugo. Šala je bila nedužna, anđele moj! Ja se, prostak, od gluposti uvrijedio. Ali sada sam mu se već ispričao... I vrijeme je danas tako izvrsno, Varenjka, tako lijepo. Istina, jutros je bilo malen mraz, kao da kroz sito sije. Svejedno! Zato se je zrak nešto osvježio. Otišao sam da kupim cipele i kupio sam divne cipele. Prošetao sam se Nevskim. Pročitao sam »Pčelicu«. Da! O glavnom sam Vam zaboravio pripovijedati.

Vidite što je:

Jutros sam se porazgovorio s Jemeljanom Ivanovičem i s Aksentijem Mihajlovičem o njegovoj preuzvišenosti. Jest, Vafenjka, nisu oni sa mnom jedinim postupili milostivo. Nisu iskazali dobročinstvo meni jedinomu, nego su po dobroti svojega srca poznati svem svijetu. Iz mnogih se mjesta njemu u čast uznose hvale i liju suze zahvalnice. Kod njih se sirotica jedna odgojila. Izvoljeli su je udomiti: udali su je za poznata čovjeka, za jednoga činovnika, koji je za zasebne zadatke bio dodijeljen samoj njegovoj preuzvišenosti. Sina jedne udovice smjestili su u nekoj kancelariji i mnogo su još učinili različitih dobročinstava. Smatrao sam, dušo, za

svoju dužnost, da i sam prinesem svoj prilog, te sam postupak njegove preuzvišenosti ispripovijedao da svi čuju; sve sam ispričao i ništa nisam zatajio. Bacio sam stid o zid. Što će ikakav stid, ikakva ambicija u ovakvoj zgodi! Baš na sav glas — neka se proslave djela njegove preuzvišenosti! Govorio sam zanosno, sa žarom sam govorio i nisam se rumenio, naprotiv, ponosio sam se što mi se posrećilo da pripovijedam o tome slučaju. Ispripovijedao sam sve (jedino sam Vas, dušo, razborito prešutio), i o mojoj stanodavki, i o Faljdoniju, i o Ratazjajevu, i o cipelama, i o Markovu — sve sam pripovijedio. Neki su se ondje između se smijuckali, pa, istina je, svi su se smijuckali. Ali to zato što su zacijelo našli štogod smiješno u mojoj figuri, ili zbog mojih cipela — upravo zbog cipela. A s lošom kakvom namjerom nisu mogli to činiti. Tako, mladost, ili zato jer su bogati ljudi, ali s lošom, zlom namjerom nikako se nisu mogli podsmijevati mojemu govoru. To jest, nipošto zbog njegove preuzvišenosti — to oni nisu mogli nikako učiniti. Zar nije istina, Varenjka?

Sve dosad ne mogu nekako da se osvijestim. Sve su me te zgode tako zbunile! Imate li drva? Nemojte da se prehladite, Varenjka; časom se možete prehladiti. Oh, dušo moja, ubijate me svojim tužnim mislima. Molim se već Bogu, kako mu se molim za Vas, dušo! Imate li, na primjer, vunene čarapice, ili onako, štogod toplije odjeće. Pazite, draga moja! Ako vam ustreba štogod, nemojte, za Boga Stvoritelja, vrijeđati starca! Dođite jednostavno ravno do mene! Sada su prošla loša vremena. Za mene se ne brinite! U budućnosti je sve tako svijetlo, lijepo!

A tužno je vrijeme bilo, Varenjka! Pa da, svejedno je sada, minulo je! Proteći će godine, pa ćemo uzdahnuti i za tim vremenom. Sjećam se svojim mladih godina! Jošte kako! Gdjekad nisam imao ni kopjejke. Hlad, glad, a veselje, pa šta! Izjutra se prošetaš Nevskim, sretneš ljepuškasto lice i cijeli si dan sretan. Divno, divno je bilo vrijeme, dušo! Lijepo je živjeti na svijetu, Varenjka! Osobito u Petrogradu. Sa suzama u očima kajao sam se jučer gospodu Bogu da mi Gospod oprosti sve grijehe moje za tužno vrijeme: roptanje, liberalne misli, razuzdanost i žestinu. Vas sam se sjećao u molitivi s ganućem. Vi ste me jedini, anđele, krijepili, Vi ste me jedini tješili, davali mi blagostive savjete i pouku. Nikad to ne mogu zaboraviti,

dušo. Sve sam Vaše listiće izljubio danas, draga moja! Pa, zbogom, dušo. Kažu, ima negdje nedaleko odavde odijelo na prodaju. Raspitat ću se dakle malo. Zbogom, anđele. Zbogom!

15. rujna

Poštovani gospodine
Makare Aleksejeviču!

Sva sam užasno uzbuđena. Poslušajte šta je kod nas bilo. Slutim nešto kobno. Evo rasudite sami, najdraži prijatelju moj: gospodin je Bikov u Petrogradu. Fedora ga je srela. Vozio se, naložio da se zaustavi kočija, pristupio sam Fedori i počeo ispitivati gdje stanuje. Ona isprva nije kazivala. Onda on reče, smješkajući se, da zna tko kod nje stanuje. (Očito mu je sve ispričala Ana Fjodorovna.) Onda Fedora nije otrpjela, nego ga tu isto na ulici stala prekoravati, koriti, rekla mu da je nemoralan čovjek, da je on uzrok svim mojim nesrećama. A on odgovorio, kad čovjek nema ni prebijene pare, dakako, da je nesretan. Fedora mu rekla da bih znala živjeti od rada, da bih se mogla udati, ili pak, što se veli, naći kakvo mjesto, a sada sam zauvijek izgubila sreću, uz to sam bolesna i nabrzo ću umrijeti. Na to je on napomenuo da sam još premlada, da meni još vri u glavi i da su se naše vrline potamnjele (njegove riječi). Mislile smo, ja i Fedora, da on ne zna naš stan, kad odjednom jučer, tek što sam otišla u Gostini dvor u kupovinu, ulazi on u sobu; čini mi se, nije htio mene zateći kod kuće. Dugo je ispitivao Fedoru o našem živovanju, sve razgledavao kod nas; gledao moj posao, napokon zapitao: — »Kakav je to činovnik što se zna s vama?« U taj ste mah Vi prolazili dvorištem; Fedora mu pokazala Vas; on je pogledao i osmjehnuo se; Fedora ga je molila neka ode, rekla mu da i tako već pobolijevam od jada i da će mi biti vrlo neugodno ako ga budem vidjela kod nas. On je pošutio; rekao da je tako došao, nije imao posla te htio dati Fedori 25 rubalja; ona dakako nije primila. — Što li to znači? Zašto je dolazio k nama? Ne razumijem otkud on sve zna o nama! Gubim se u nagađanju. Fedora veli da je Aksinja, njegova zaova, koja dolazi k nama, poznata s praljom Nastasjom, a Nastasjin je brat podvornik u onom uredu gdje služi znanac nećaka Ane Fjodorovne. Nije li se,

dakle, prošuljala kakogod brbljarija? Uostalom, vrlo lako može biti da se Fedora i vara: ne znamo što bismo smislile. Zar će nam on opet doći! Žacam se od same te misli! Kad mi je Fedora sve to jučer pripovijedila, tako sam se uplašila da sam se gotovo onesvijestila od straha. Što bi oni još? Ne želim ni znati za njih! Što je njima do mene jadnice! Ah! U kolikom sam strahu sada: sve mislim da će ovoga časa ući Bikov. Što će biti od mene! Što mi još sudbina pripravlja? Zaboga, dođite mi odmah sada, Makare Aleksejeviču. Dođite, zaboga, dođite!

18. rujna

Dušo Varvaro Aleksejevna!

Današnjega dana se kod nas u stanu zbio žalostan, ničim neobjašnjiv i nenadan događaj. Naš bijedni Gorškov (spomenuti Vam se mora, dušo) posve je oslobođen. Presuda je već odavno pukla, a danas je otišao da čuje konačnu odluku. Parnica se po nj završila veoma sretno. Kolika mu je god bila krivica zbog nemarnosti i neopreznosti — od svega je potpuno oslobođen. Presudilo se da trgovac mora njemu isplatiti znatnu svotu novaca, tako da su mu se i prilike neobično popravile i s poštenja mu se zbrisala ljaga, a sve krenulo nabolje — u jednu riječ, najpotpunije mu se ispunila želja. Došao je danas u tri sata kući. Posve spao u licu, blijed kao krpa, usne mu dršću, a on se smješka — zagrlio ženu, djecu. Svi smo jatimice dolazili da mu čestitamo. Bio je vrlo ganut našim postupkom, klanjao se na sve strane, svakomu od nas po nekoliko puta stiskao ruku. Meni se, štoviše, učinilo da je narastao i uspravio se, i da mu nema više u očima suzice. Bio je neobično uzbuđen, jadnik. Nije mogao dva časka da prestoji na mjestu: uzimao je u ruke sve što bi mu bilo na dohvatu, onda opet bacao, neprestano se smiješio i klanjao, sjedao, ustajao, opet sjedao, govorio bogznašto — govori: »Čast moja, čast, dobro ime, djeca moja« — i kako li je govorio! Čak je i zaplakao. I mi se ponajviše rasplakali. Ratazjajev ga je očevidno htio ohrabriti te je rekao: — »Što će, prijatelju, časti, kad nema kruha i masti: novci, prijatelju, novci su glavna stvar; eto zato hvalite Bogu!« — onda ga potapšao po ramenu. Učinilo mi se da se

Gorškov uvrijedio, to jest nije da je baš pokazao nezadovoljstvo nego samo nekako čudno pogledao Ratazjajeva i uklonio s ramena njegovu ruku. A prije ne bi toga bilo, dušo! Ali, različitih ima karaktera. — Evo ja se, na primjer, u takvim radostima ne bih pokazao ponositim; ta što, rođena moja, gdjekad i izlišan poklon i poniženje iskazuješ ni rad čega drugoga nego od nastupa duševne dobrote i od izlišne mekoće srca... ali o meni se tu i ne radi! — »Jest, veli, dobri su i novci; hvala Bogu, hvala Bogu!...« I onda je za sve vrijeme, dok smo bili kod njega, ponavljao: »Hvala Bogu, hvala Bogu!...« Žena njegova naručila finiji i obilatiji objed. Kuhala im je sama stanodavka. Naša je gospodarica donekle dobra žena. A do objeda nije Gorškov mogao da presjedi na mjestu. Svraćao u sve sobe, zvali ga ili ne zvali. Uđe tako, nasmiješi se, sjedne na stolicu, rekne štogod, gdjekad ništa i ne rekne — te ode. Kod pomorskog zastavnika je čak i karte uzeo u ruke; posadili ga, dakle, kao četvrtoga. Pokartao se, pokartao, zbrkao u igri neku besmislicu, tri-četiri puta otkartao i okanio se kartanja. »Ne, veli, ta ja tako, ja, veli, samo to tako«, i otišao od njih. Mene sreo u hodniku, uhvatio za obje ruke, pogledao mi ravno u oči, ali tako čudno, stisnuo mi ruku i otišao, a sve se smješka, ali nekako se teško, neobično smješka, kao mrtvac. Žena mu plakala od radosti; sve je kod njih bilo veselo, blagdanski. Odručali su brzo. A nakon ručka će ženi: — »Poslušajte, dušice, ja ću evo malo da prilegnem«, i otišao u postelju. Dozvao kćerku, položio joj ruku na glavicu i dugo, dugo milovao dijete po glavi. Onda se opet obratio ženi: »A što Petenjka? Petja naš, veli, Petja?...« Žena se prekrižila i odgovorila da je on umro. — »Jest, jest, znam, sve znam, Petenjka je sada u kraljevstvu nebeskom.« — Žena vidi da on ne zna za sebe, da ga je ta zgoda sasvim potresla, te mu govori: — »Da vi, dušice, zaspite!« — »Jest, dobro je, odmah ću... malko« — onda se okrenuo, malo poležao, zatim se obrnuo, htio reći nešto. Žena nije razabrala, zapitala ga: »Što je, prijatelju?« A on ne odgovara. Ona počeka malo — pa, misli, zasnuo, i otišla na sat gazdarici. Za sat se navratila — vidi, muž joj se još nije probudio, nego leži i ni da se gane. Ona pomislila da spava, sjela i počela nešto raditi. Pripovijeda da se neko pol sata zanesla bila u misli, pa se i ne sjeća što je mislila, samo veli da je i zaboravila na muža. Ali odjednom se trgla od nekoga iznenadnog uzbuđenja i ponajprije ju je

prenerazila grobna tišina u sobi. Pogledala na postelju i vidjela da muž leži neprestano u istom položaju. Prišla mu, strgla pokrivač, gleda — a on već leden — umro, dušo, umro Gorškov, iznenada umro, kao da ga je grom udario. A od čega je umro — bogzna. Mene je to, Varenjka, toliko prenerazilo da se sve dosad ne mogu osvijestiti. Nekako ne vjerujem da bi ovako prosto mogao umrijeti čovjek. Kakav je bijednik, jadnik taj Gorškov! Ah, sudbine li, sudbine! Žena u suzama, sva zaplašena. Djevojčica se nekud zavukla u kut. Kod njih je ondje takav metež, bit će liječnička istraga... ne znam Vam pouzdano reći. Samo mi je žao, ah, kako mi je žao! Tuga ti je pomisliti da zaista ne znaš ni dana ni sata... Gineš tako nizašto...

Vaš

Makar Devuškin

19. rujna

Poštovana gospođo
Varvaro Aleksejevna!

Žurim da Vam javim, prijateljice moja, Ratazjajev mi je našao posla kod jednoga pisca. — Dovezao mu se neki, donio mu debeo rukopis — hvala Bogu, mnogo posla. Samo je tako nerazgovjetno napisano, te ne znam kako bih se i prihvatio posla; traže što brže. Sve nekako piše o nečem što je kao da i ne razumijem... Uglavili smo 40 kopjejaka po arku. Pišem Vam zato sve ovo, rođena moja, jer će sada biti uzgrednih novaca. — Eto, a sada zbogom, dušo. Ja ću ravno na posao.

Vaš vjerni prijatelj

Makar Devuškin

23. rujna

Dragi moj prijatelju
Makare Aleksejeviču!

Već treći dan nisam Vam, prijatelju moj, ništa pisala, a mnogo sam, mnogo briga imala, mnogo nemira.

Prekjučer je kod mene bio Bikov. Bila sam sama. Fedora je bila nekud otišla. Ja sam mu otvorila i tako se uplašila kad sam ga opazila da se nisam mogla ni smjesta maknuti. Osjećala sam da sam problijedjela. On ušao, po svojem običaju, s glasnim smijehom, uzeo stolicu i sjeo. Dugo se nisam mogla osvijestiti, naposljetku sjedoh u kut za posao. Čini mi se, moja ga je vanjština prenerazila. Tako sam omršavjela u posljednje vrijeme; obrazi mi i oči upale, bila sam blijeda kao krpa... zaista će me teško prepoznati onaj tko me je znao prije godine dana. Dugo me je i uporno gledao, napokon se opet razvedrio. Rekao mi je nešto; ne sjećam se šta sam mu odgovorila, i on se opet nasmijao. Sjedio je kod mene cijeli sat; dugo je govorio sa mom, ispitivao štošta. Naposljetku me je prije rastanka uhvatio za ruku i rekao (pišem Vam od riječi do riječi); »Varvaro Aleksejevna! Među nama govoreći, Ana Fjodorovna, Vaša rođakinja, a moja dobra znanica i prijateljica, nadasve je podla ženska«. (Tu ju je još okrstio jednim nepristojnim imenom) »I Vašu je bratučedu zavela s puta, i Vas je upropastila. Ja sam se, opet, u tom slučaju pokazao podlacem; ali, što ćete, tako biva u životu.« Tu je on zahohotao na sav glas. Onda napomenuo da nije vješt lijepim riječima, a ono glavno, što je potrebno bilo objasniti i što mu je plemenita dužnost nalagala da ne prešućuje, iznio je već, te kratkim riječima pristupa drugomu. Rekao mi sada da prosi moju ruku, da smatra za svoju dužnost vratiti mi čast, da je bogat, da će me nakon svadbe odvesti u svoje selo u stepi, da ondje kani loviti zečeve, da u Petrograd neće dolaziti nikad više, jer je u Petrogradu ružno, da ima ovdje u Petrogradu, kako je sam kazao nevaljalca sinovca, pa se zakleo da će ga lišiti baštine, i baš zato, to jest jer želi da bi imao zakonita nasljednika, prosi moju ruku, i to mu je glavni razlog prosidbi. Onda napomenuo da vrlo siromaški živim, da nije čudo što sam bolesna kad stanujem u takvoj straćari, prorekao mi neizbježivu smrt ako samo mjesec dana ostanem ovdje, rekao da su u Petrogradu jadni stanovi i najposlije, ne treba li mi štogod?

Toliko me je prenerazila njegova prosidba da sam zaplakala i sama ne znajući zašto. Njemu se moje suze učiniše zahvalnošću te mi reče da je uvijek bio uvjeren kako sam dobra, osjećajna i učena gospođica, ali da se na to nije mogao odlučiti sve donde dok se sasvim potanko ne obavijesti o mojem sadašnjem vladanju. Ispitivao

me je sada o Vama, rekao da je sve čuo, da ste Vi čovjek plemenitih načela, da on sa svoje strane ne želi da Vama duguje i hoće li Vama dosta biti 500 rubalja za sve što ste učinili za mene? A kad sam mu objasnila da ste Vi meni učinili ono što se nikakvim novcima ne može platiti, rekao mi da je sve to besmislica: da su sve to romani, a ja sam još mlada i čitam pjesme, da romani upropaščuju mlade djevojke, da knjige samo kvare moral te da on ne trpi nikakvih knjiga; posavjetovao mi da proživim njegove godine i da onda govorim o ljudima: »Onda čete, veli, i upoznati ljude.« Zatim mi je rekao neka dobro razmislim o njegovim ponudama, da će mu biti vrlo neugodno ako tako važan korak učinim nepromišljeno, dometnuo da nepromišljenost i zanašanje upropaščuju neiskusnu mladež, ali da on iznad svega želi povoljan odgovor s moje strane; da će, napokon, u protivnom slučaju, biti primoran oženiti se u Moskvi trgovkinjom, jer sam se, veli, zakleo da ću nevaljalca sinovca lišiti baštine. Na silu mi ostavio u ruci pet stotina rubalja, za bombone, kako reče; rekao mi da ću na selu odebljati kao palačinka, da ću kod njega živjeti kao bubreg u loju, da je on sada zaokupljen teškim brigama, cijeli je dan trčao po poslu, a i sada je između poslova skoknuo do mene. Onda otišao. Dugo sam mislila, mnogo sam razmišljala, mučila se mislima, prijatelju moj, i napokon se odlučila. Prijatelju moj, poći ću za njega, moram pristati na njegovu ponudu. Ako me itko može spasiti od moje sramote, vratiti mi pošteno ime, odvratiti od mene siromaštvo, oskudicu i nesreću u budućnosti, onda je to jedini on. Čemu se još mogu nadati od budućnosti, što mogu iziskivati od sudbine? Fedora veli da ne treba ispustiti svoju sreću; kaže — što se u takvom slučaju i zove srećom? Ja, barem za sebe, ne nalazim drugoga puta, veliki moj prijatelju. Što da radim? Radim i tako sam sve zdravlje upropastila; postojano raditi ne mogu. Da odem u svijet? Umrijet ću od čame, a i neću nikomu ugoditi. Bolešljiva sam od prirode i zato ću uvijek biti breme na tuđim rukama. Ne idem, dakako, ni sada u raj, ali što da radim, prijatelju moj, što da radim? Između čega da biram?

Nisam Vas molila za savjet. Htjela sam promisliti sama. Odluka, što ste je sada pročitali, nepromjenjljiva je, i ja ću je odmah poslati Bikovu, koji i onako požuruje konačnu odluku. Rekao mi je da ne može otezati sa svojim poslovima, da mora otputovati i da ne može radi sitnica odgađati poslove. Bog bi znao hoću li biti sretna, moja je

sudbina u svetoj, nedokučivoj vlasti Njegovoj, ali sam se odlučila. Kažu da je Bikov dobar čovjek: on će me cijeniti; možda ću i ja cijeniti njega. Što bi se više i moglo očekivati od našega braka?

Obavještavam Vas o svemu, Makare Aleksejeviču. Uvjerena sam da ćete razumjeti sav moj jad. Ne odvraćajte me od moje namjere. Vaše će nastojanje biti uzaludno. Omjerite u svojemu srcu sve što me je prisililo da postupim tako. Isprva sam bila strašno nemirna, ali sam sada mirnija. Što će biti — ne znam. Što će da bude, neka bude; kako Bog da!...

Došao je Bikov, ostavljam pismo, ne dovršujem ga. Mnogo sam Vam još htjela kazati. Bikov je već ovdje.

23. rujna

Dušo Varvaro Aleksejevna!

Žurim, dušo, da Vam odgovorim; žurim, dušo, i saopćavam Vam da sam zaprepašten. Sve to nekako ne valja... Jučer smo pokopali Gorškova. Da, tako je to, Varenjka, tako je to; Bikov je postupio plemenito; ali, vidite, rođena moja, Vi, dakle, pristajete. Dakako, u svemu je volja božja; tako je, svakako mora da bude tako, to jest, u tom mora svakako da bude volja božja; i providnost je Stvoritelja nebeskoga dakako, i dobrostiva i nedokučiva, i sudbina također, i ona isto tako. I Fedora suosjeća s Vama. Vi ćete, dakako, biti sretni, dušo, živjet ćete u obilju, zvijezdo moja, nenagledljiva moja, anđele moj — ali, vidite, Varenjka, čemu tako brzo?... Da, poslovi... gospodin Bikov ima posla — dakako, tko i ne bi imao posla, i u njega može biti poslova... vidio sam ga kad je odlazio od Vas. Naočit, naočit muškarac; dapače i vrlo naočit muškarac. Ali sve to nekako ne valja, i nije riječ baš o tomu što je on naočit muškarac, ali ja sada nekako i ne znam za sebe. Samo, kako ćemo mi sada jedno drugomu pisati? Ja, kako ću ja ostati sam! Ja, anđele moj, sve mjerim, sve mjerim kako ste mi ono pisali, sve to mjerim u svojem srcu, te razloge. Već sam dovršavao prepisivanje dvadesetog arka, a, međutim, izbili ovi događaji! Ta vi odlazite, dušo, pa i treba štošta da pokupujete, različite cipele, haljinicu, a mene dobro poznaju u jednoj trgovini u Grohovoj; sjećate se kako sam Vam je sve opisivao.

— Ali ne! Vi to, dušo, što Vi to! Ta ne možete Vi sada otići, nipošto ne možete, nikako ne možete. Ta treba mnogo toga da pokupujete, a i kočiju da nabavite. Uz to je i vrijeme sada loše; pogledajte, kiša lije kao iz kabla, i takva neprestana kiša, i još... još to, ta bit će Vam hladno, anđele moj; srdašcu će Vam biti hladno! Ta Vi se, eto, bojite tuđega čovjeka, a idete. A kako ću ja ovdje ostati sam? Da! Fedora, eto, kaže kako Vas očekuje velika sreća... ta ona je žestoka ženska i želi mene upropastiti. Hoćete li danas, dušo, na večernju? Otišao bih da Vas vidim. Istina je, doduše, dušo, prava istina da ste Vi učena gospođica kreposna i osjećajna, ali bi bolje bilo da se on oženi trgovkinjom! Što mislite Vi, dušo? Bolje neka se oženi trgovkinjom! — Čim se smrkne, skoknut ću do Vas, Varenjka, na jedan sat. Ta sad se rano mrači, pa ću skoknuti. Svakako ću Vam, dušo, danas doći na jedan sat. Vi sad, evo, očekujete Bikova, a kad on ode, onda, dakle... Počekajte, eto, dušo, skoknut ću.

Makar Devuškin

27. rujna

Moj prijatelju Makare Aleksejeviču!

Gospodin je Bikov rekao da moram svakako imati do tri tuceta košulja od nizozemskoga plama. Treba, dakle, što prije naći krojačice za dva tuceta, a vremena imamo vrlo malo. Gospodin se Bikov srdi, kaže da je strahota, koliko je petljanja s tim krpama. Svadba ćc nam biti za pet dana, a sutradan nakon svadbe putujemo. Gospodin se Bikov žuri, kaže da ne treba mnogo vremena gubiti na tričarije. Izmučila sam se poslovima i jedva stojim na nogama. Strašno mnogo poslova, a bilo bi zaista i bolje da ih nikako i nema. I još i nemamo dosta svilenih i končanih čipaka, treba dakle dokupiti, jer gospodin Bikov kaže da on neće da mu žena hoda kao kuharica, te da ja moram svakako »zvrcnuti po nosu sve vlasteoke«. Tako je sam govorio. Molim Vas, dakle, Makare Aleksejeviču, obratite se gospođi Chiffon u Gorohovoj ulici i zamolite, prvo, da nam pošalje krojačice. a drugo, da bi i sama izvoljela doći. Danas sam bolesna. U novom nam je stanu tako hladno i užasan je nered. Tetka gospodina Bikova jedva i diše od starosti. Bojim se da ne bi umrla prije našega

odlaska, ali gospodin Bikov kaže da nije ništa, oporavit će se. U kući nam je užasan nered. Gospodin Bikov ne stanuje kod nas, pa se služinčad razbjegla bogzna kamo. Dešava se da nas poslužuje jedina Fedora, a sobar gospodina Bikova, koji nadzire sve, nestao je ne zna se kamo evo već treći dan. Gospodin Bikov dolazi svakog jutra, svejednako se srdi i jučer je istukao kućepazitelja, te je zato imao neprilika s policijom... Nisam imala po komu bih Vam poslala pismo. Šaljem Vam ga gradskom poštom. Da! Umalo nisam zaboravila najvažnije. Recite gospođi Chiffon neka svilene čipke svakako promijeni prema jučerašnjem uzorku, i neka osobno svrati do mene da pokaže novi izbor. I kažite joj još, predomislila sam se o canevasu, treba ga vesti kukicom. I još: na rupicama neka se ime tamburira, razumijete li? Neka se tamburira, a neka se ne veze! Pazite, dakle, nemojte zaboraviti, neka se tamburira! Evo još, gotovo sam zaboravila! Javite joj, zaboga, neka se listići na pelerini vezu ispupčeno, vriježe i bodlje cordonnet, a onda neka se ogrlica optoči čipkama ili širokim nabranim porupčićima. Molim Vas, javite joj, Makare Aleksejeviču!

Vaša

V. D.

P.S. Stid me je što Vas neprestano mučim svojim nalozima. Eto, i prekjučer ste cijelo jutro trčkali. Ali, što ću! Kod nas u kući nema nikakva reda, a ja pobolijevam. Nemojte mi dakle zamjeriti, Makare Aleksejeviču! Takva čama! Ah, što će to biti, prijatelju moj, dragi moj, dobri moj Makare Aleksejeviču! Bojim se i zaviriti u svoju budućnost. Sve nešto slutim i kao da živim u nekoj sumaglici.

P.S. Zaboga, prijatelju moj, nemojte da zaboravite štogod od toga što sam sada napisala. Sve se bojim da se ne biste kakogod zabunili. Pamtite dakle, tamburirati, a ne vesti.

V. D.

27. rujna

Poštovana gospođo
Varvaro Aleksejevna!

Sve sam Vaše zadatke brižno izvršio. Madame Chiffon kaže da je i sama kanila tamburirati, i to je doličnije, kako li, ne znam više, nisam pravo razabrao. I još, Vi ste ondje napisali nabrane porupčiće, pa je ona govorila i o nabranim porupčićima. Ali sam, dušo, zaboravio, što mi je govorila o nabranim porupčićima. Jedino se sjećam da je govorila veoma mnogo; takva je gadna ženska! Što li je bilo? Ali će Vam sama ispripovijedati sve. Sam se, dušo moja, sasvim razuzdao. Danas nisam ni u ured odlazio. Ali Vi ne smijete očajavati rođena moja. Zaradi Vašega mira pripravan sam optrčati sve trgovine. Vi pišete da se bojite zaviriti u budućnost. Ta danas ćete u sedam sati doznati sve. Madame Chiffon doći će sama do vas. Nemojte, dakle, očajavati i nadajte se, dušo, možda će ipak sve krenuti nabolje, eto! Ja sve o onom, o prokletim nabranim porupčićima — ah, dodijaše mi ti nabrani porupčići, nabrani porupčići! Skoknuo bih do vas, anđele, skoknuo bih, svakako bih skoknuo; i tako sam do dva puta prilazio Vašim kućnim vratima. Ali svejednako Bikov, to jest, htio bih reći, gospodin Bikov je svejednako tako srdit, pa onaj, ne valja... Ali što ja to!

Makar Devuškin

28. rujna

Poštovani gospodine
Makare Aleksejeviču!

Zaboga, otrčite odmah draguljaru. Kažite mu da ne treba praviti naušnice s biserom i smaragdima. Gospodin Bikov kaže da je to prebogato, preskupo. On se srdi; kaže da mu se ionako ispraznila kesa i da ga pljačkamo, a jučer je rekao da se ne bi ni vezivao kad bi bio znao za tolike troškove. Kaže da ćemo odmah otputovati čim budemo vjenčani, gostiju neće biti, a ja neka se i ne nadam da ću se vrtjeti i igrati, daleko je još do svetaca. Eto kako on govori! A bog zna treba li mi sve to! Gospodin je Bikov sam i naručivao sve. Ne smijem mu ništa odgovarati: tako je žestok. Što će biti od mene?

V. D.

28. rujna

Draga moja Varvaro Aleksejevna!

Ja, to jest draguljar kaže: dobro; a ja o sebi htjedoh najprije kazati da sam se razbolio i ne mogu ustati iz postelje. Evo sada, kad je došlo vrijeme briga, potreba, napala me i prehlada, do vraga s njom! Javljam Vam također da su, kao vrhunac mojih nevolja, i njegova preuzvišenost izvoljeli biti strogi te su vikali, a pod kraj se sasvim izmučili, bijedni. Javljam Vam evo o svemu. I još htjedoh napisati štogod, ali se bojim dodijavati Vam. Ta ja sam, dušo, glup, prost čovjek, pišem, što mi se zgodi, pa biste Vi možda štogod... Ali, Što ja to!

Vaš

Makar Devuškin

29. rujna

Varvaro Aleksejevna, rođena moja!

Danas sam vidio Fedoru, draga moja. Ona kaže da se već sutra vjenčate, a prekosutra putujete, i gospodin Bikov naima već kola. O njegovoj sam Vas preuzvišenosti već izvijestio, dušo. I još: — pregledao sam račune iz trgovine u Gorohovoj; sve je dobro, samo je vrlo skupo. Ali zašto se gospodin Bikov srdi na Vas? Pa, sretni bili, dušo! Veselim se; jest, ja ću se veseliti ako Vi budete sretni. Došao bih u crkvu, dušo, ali ne mogu, bole me krsta. Ja, evo, neprestano o pismima: tko će nam ih dakle dostavljati sada, dušo? Da! Vi ste Fedoru obasuli dobročinstvima, rođena moja! Dobro ste djelo učinili, prijateljice moja; vrlo ste dobro učinili to. Dobro djelo! A za svako će Vas dobro djelo blagosloviti Bog. — Dobra djela ne ostaju bez nagrade i vrlina će svagda biti ovjenčana vijencem pravednosti božje, kad bilo da bilo. Dušo! Htio bih Vam napisati mnogo; svakoga sata, svakoga časa sve bih Vam pisao, sve bih vam pisao! Kod mene je ostala još jedna Vaša knjiga, »Pripovijesti Bjelkina«, ali, znate dušo, nemojte mi je uzeti, poklonite mi je, draga moja! Ne zato što bih baš toliko želio čitati. Ali i sami znate, dušo, primiče se zima; večeri će biti duge; tužno će biti, pa da se onda čita. Preselit ću se,

dušo, iz svoga stana u Vaš stari stan i stanovat ću kod Fedore. S tom se čestitom ženom neću sada rastajati nipošto; uz to je ona i tako radina. Jučer sam pažljivo razgledavao Vaš prazni stan. Kako su ondje bili Vaši đerđefi, a na njima vezivo, tako su ostali nedirnuti i stoje u kutu. Razgledao sam Vaše vezivo. Preostalo je još kojekakvih otkidaka. Na jedno moje pisamce bili ste počeli omotavati konce. U sobi sam našao papirić, a na papiriću piše: — »Poštovani gospodine, Makare Aleksejeviču, žurim — to je sve. Očito Vas je netko prekinuo na najzanimljivijem mjestu. U kutu za zastorom stoji Vaš krevetac... Draga moja!!! Pa, zbogom, zbogom; zaboga, odgovorite mi štogod što brže na ovaj list.

Makar Devuškin

30. rujna

Neocjenjivi moj prijatelju
Makare Aleksejeviču!

Sve se završilo! Moj je ždrijeb pao; ne znam kakav je, ali sam pokorna volji Gospodnjoj. Sutra putujemo. Opraštam se s Vama posljednji put, neocjenjivi moj, prijatelju moj, dobrotvore moj, rođeni moj! Ne tugujte za mnom, živite sretno, sjećajte me se i blagoslov božji sišao na Vas! Ja ću Vas se često sjećati u svojim mislima, u svojim molitvama. Eto se i završilo to vrijeme! Malo ću radosti odnijeti u novi život iz uspomena prošlosti; s tim će mi dragocjenija biti uspomena na Vas, s tim ćete dragocjeniji biti mojemu srcu. Vi ste jedini moj prijatelj; samo ste me Vi ovdje voljeli. Ta ja sam vidjela sve, ta ja sam znala kako ste me voljeli! Bili ste sretni od jednog mog osmijeha, od jednoga retka u mojem pismu. Sad ćete morati da se odviknete od mene. Kako ćete ostati ovdje sami! S kim ćete ostati ovdje, dobri, neprocjenjeni, jedini moj prijatelju! Ostavljam Vam knjigu, đerđefe, započeti list; kad budete gledali te započete retke, onda u mislima čitajte dalje sve što biste željeli da od mene čujete ili pročitate, sve što god bih Vam napisala; a šta li ne bih napisala sad! Sjećajte se bijedne Vaše Varenjke, koja Vas je tako silno voljela. Svi su Vaši listovi ostali u komodi kod Fedore u gornjoj ladici. Pišete da ste bolesni, a gospodin me Bikov danas ne pušta nikamo. Pisat ću

Vam, prijatelju moj, zaričem Vam se; ali samo Bog zna šta se može dogoditi. Da se, dakle, oprostimo sada zauvijek, prijatelju moj, zbogom, zbogom. Pa sretno živjeli; pa bili zdravi! Dovijeka ću se moliti za Vas. O, kako sam tužna, kako mi je duša ojađena. Gospodin me Bikov zove. Vječito Vas voli

V. D.

P.S. Duša mi je puna, tako puna suza sada... Suze me stežu, kidaju. Zbogom! Bože, kako sam tužna!

Sjećajte se, sjećajte se Vaše bijedne Varenjke!

— — —

Dušo, Varenjka, draga moja, neocjenjiva moja! Vas vode, Vi putujete. Da, bolje da sada trgaju srce iz mojih grudi nego Vas od mene! Što to činite? Evo plačete, a putujete?! Dobio sam evo ovoga časa od Vas pisamce, sasvim pokapano suzama. Neće Vam se dakle na put; Vas dakle silom vode; Vama je dakle žao mene; Vi me dakle volite! Ta kako čete, s kim čete biti sada? Ondje če Vašemu srdašcu biti tužno, mrsko i hladno. Ispit če ga jad, žalost če ga slomiti. Umrijet čete ondje, sahranit če Vas ondje u crnu zemljicu; neće biti ondje nikoga ni da zaplače za Vama! Gospodin če Bikov neprestano loviti zečeve... Ah, dušo, anđele! Na što ste se Vi to odlučili? Kako ste mogli da se odlučite na takav korak? Što ste učinili, što ste učinili od sebe? Ta Vas če u grob otjerati; oni če Vas umoriti ondje, anđele. Ta Vi ste, dušo, slabašni kao perce! I gdje sam bio ja? Kud sam ja glupan zvjerao! Vidim, dijete se obijesti, naprosto glava boli dijete! Mjesto da bih naprosto — ali ne, ja arciglupan i ne mislim ništa, i ne vidim ništa, kao da i pravo radim, kao da se i ne tiče mene; i još sam trčao za nabranim porupčičima!... Ne, Varenjka, ja ču ustati, ja ču sutra možda ozdraviti, ustat ču dakle!... Bacit ču se pod kotače dušo; neću dopustiti da otputujete! Pa i što je to odista? S kakvim se pravom sve to radi? Ja ću otputovati s Vama; ako me ne povezete, potrčat ću za Vašom kočijom i trčat ću, kolikogod mi snage budu dale, doklegod ne ispustim dušu. Ali znate li Vi samo što je ondje, dušo, kamo putujete? Vi to možda ne znate, zapitajte, dakle, mene! Ondje je stepa, gola stepa; gola kao evo dlan! Onuda

obilazi bezosjećajna žena, i neobrazovan seljak, pijanac obilazi. Ondje se sad osušilo lišće s drveća, ondje su kiše, ondje je studen — a Vi putujete onamo! Pa, gospodin Bikov ima ondje posla; on će ondje biti sa zečevima; a što ćete Vi? Hoćete li, dušo, postati vlasteoka? Pa, anđele moj! Ded, pogledajte sebe, nalikujete li Vi na vlasteoku? — Ta kako može to biti, Varenjka! Komu ću ja pisma pisati, dušo? Da! Evo, mislite, dušo — komu će, pita on, pisati pisma? A koga ću nazivati dušom; koga ću tim imenom, takvim ljubaznim imenom nazivati? Gdje bih Vas našao onda, anđele moj? Ja ću umrijeti, Varenjka, umrijet ću svakako; moje srce neće pretrpjeti takvu nesreću! Volio sam Vas kao svjetlo Gospodnje kao rođenu sam Vas kćer volio, sve sam volio u Vama, dušo, rođena moja! Samo sam za Vas jedinu i živio! I radio sam, i spise sam pisao, i hodao, i šetao, i opažanja svoja nanosio na papir u obliku prijateljskih pisama, sve zato jer ste Vi, dušo, živjeli ovdje, sučelice, u blizini. Vi možda i niste znali to, a sve je bilo baš tako! Jest, poslušajte, dušo, rasudite, draga moja, mila, zar se može dogoditi da nas ostavite? Rođena moja, ta ne možete, ne smijete otići; naprosto to ne može baš nikako biti! Ta pada kiša, a Vi ste slabašni, prehladit ćete se. Kočija će Vam prokisnuti; svakako će prokisnuti. Čim se izvezete iza brklje, skrhat će se kočija; navlaš će se skrhati. Ta ovdje u Petrogradu grade nadasve loše kočije! Znam ja sve te kolare; samo da im je fazončica, samo da izmajstorišu kakvugod igračkicu, a ne da bude valjano! Ja ću se, dušo, na koljena baciti pred gospodina Bikova, ja ću mu dokazati. Dokažite mu i Vi, dušo, i razložito mu dokažite! Recite mu da ostajete i da ne možete putovati!... Ah, zašto on nije u Moskvi uzeo trgovkinju! Za njega je bolja trgovkinja, njemu bi ona pristajala kudikamo bolje; znam ja već zašto! A ja bih Vas ovdje držao kod sebe. Ta što je on vama, dušo, taj Bikov? Zbog čega Vam je odjednom tako omilio? Možda zato jer Vam neprestano kupuje nabrane porupčiće, možda zato? Ta i što su nabrani porupčići? Čemu nabrani porupčići? Ta oni su, dušo, tričarija! Tu se radi o čovječjem životu, a nabrani su porupčići krpa, dušo, nabrani su porupčići, dušo, krpica! Ta ja ću Vam i sam, čim dobijem plaću, nakupovati nabranih porupčića; nakupovat ću ih, dušo, imam ondje i poznatu trgovinu, pa samo dopustite da sačekam plaću, anđele moj, Varenjka! Ah, Gospode, Gospode! Vi dakle

svakako putujete! Ah, dušo... Pa, napišite mi još, još mi napišite pisamce o svemu, a čim otputujete, napišite mi pismo i odande. Ta inače, anđele moj nebeski, bit će ovo posljednje pismo, a nikako ne može biti tako da ovo bude posljednje pismo! Ta kako, ovako iznenada, baš doista da bude posljednje! Ta nije, pisat ću Vam, a pišite i Vi... Jer, meni se sada i stil uobličuje... Ah, rođena moja, što je stil! Ta sada i ne znam da ja to pišem, nikako ne znam, ništa ne znam, i ne pročitavam, i stil ne dotjerujem, nego pišem samo da pišem, samo da Vam napišem što više... Draga moja, rođena moja, dušo moja!

DVOJNIK
PETROGRADSKA POEMA

GLAVA I

Bilo je malo do osam izjutra kad se titularni savjetnik Jakov Petrovič Goljatkin prenuo iz duga sna, zijevnuo, protegnuo se i najzad posve otvorio oči. Minutu-dvije proležao je, uostalom, nepomičan, na postelji, kao čovjek koji još nije sasvim siguran je li se probudio ili pak, još spava, je li na javi i u zbilji sve ovo što se sada oko njega zbiva, ili je to nastavak njegovih zbrkanih tlapnja u snu. Ali ubrzo počeše osjećaji gospodina Goljatkina jasnije i razgovjetnije zadobivati svoje obične, svakidašnje dojmove. Kao znanci pogledaše ga zeleni, prljavi, zadimljeni, prašni zidovi njegove male sobice, komoda od tisovine i stolice, stol obojen crvenom bojom, turski divan crvenkaste boje od voštana platna sa zelenkastim cvjetićima i, napokon, odjeća, skinuta jučer brže-bolje te zgužvana i bačena na divan. Napokon, jesenski dan, sumoran i prljav, tako mu je srdito i s takvom kiselom grimasom zavirio kroz mutni prozor u sobu, i gospodin Goljatkin nije nipošto više mogao sumnjati da nije u nekom tridesetom carstvu, nego u gradu Petrogradu, u prijestolnici, u Šestilavočnoj ulici,[15] na trećem katu vrlo velike, kapitalne kuće, u svom stanu. Kad je učinio tako važno otkriće, gospodin Goljatkin grčevito sklopi oči, kao da žali za tek minulim snom i želi ga vratiti na časak. Ali za tren on iskoči iz postelje, jer je valjda, najposlije, natrapao na onu ideju oko koje su mu se vrtjele dosad rastresene misli, nesvrstane u pravi red. Skočivši iz postelje, pritrčao je odmah malomu okruglomu ogledalcu što mu stoji na komodi. Premda je figura, što se odbila s ogledala, pospana, prilično kratkovidna, i prilično ćelava, bila bez osobitih svojstava, da na prvi pogled nije zadržavala baš ničiju izuzetnu pažnju, njen je vlasnik, kako se čini, bio zadovoljan svim onim što je ugledao u zrcalu. »To bi bilo zgodno«, reče gospodin Goljatkin u pol glasa, »to bi bilo zgodno kad bih danas pogriješio u čemugod, kad bi se zbilo, na primjer, štogod da ne valja — da je iskočio kakav sporedni prištić ili nastala kakva god druga neprilika; ali zasad nije loše; zasad je sve dobro.«

Obradovavši se što je sve u redu, metne gospodin Goljatkin zrcalo na pređašnje mjesto, pa, unatoč tomu što je bio bos i još i sad imao na sebi onaj kostim u kojem je običavao spavati, pritrči prozoru i počne s velikim zanimanjem tražiti očima nešto na kućnom dvorištu, kamo gledaju prozori iz stana. Čini se da ga je posve zadovoljilo i ono što je našao na dvorištu; lice mu se zasjalo samozadovoljnim smiješkom. Onda — pošto je, uostalom, zavirio najprije za ogradu u komoricu Petruški, svomu sobaru, i uvjerio se da u njoj nema Petruške — priđe na prstima stolu, otvori jednu ladicu, počeprka po najdaljem kutiću u toj ladici, izvadi najzad ispod starih požutjelih papira i kojekakvih tričarija zelenu otrcanu novčarku, otvori je oprezno — te pažljivo i s užitkom zaviri u najdalji skriveni pretinac u njoj. Po svoj je prilici svežnjić zelenkastih, sivkastih, crvenkastih i različitih šarenkastih novčanica također vrlo prijazno i odobravajući pogledao gospodina Goljatkina: lice mu se zasjalo kad je položio pred sebe na stol rasklopljenu novčarku i krepko protro ruke od najvećega zadovoljstva. Onda je izvadio iz nje pozamašni svežnjić novčanica te po stoti put, uostalom od jučerašnjega dana, počeo ih prebrojavati, brižno protirući svaki listić među palcem i kažiprstom. »Sedam stotina pedeset papirnih rubalja!« završi najzad polušaptom. »Sedam stotina pedeset rubalja... znatna je svota! To je pristojna svota«, nastavi drhtavim glasom, nešto iznemoglim od zadovoljstva, stiskajući svežnjić u rukama i smješkajući se značajno: »To je veoma pristojna svota! Pristojna svota komu bilo! Želio bih da vidim sada čovjeka kojemu bi ta svota bila ništava svota? Takva svota može daleko odvesti čovjeka...«

»Ali što je to? — pomisli gospodin Goljatkin — ta gdje je Petruška?« — Još svejednako zadržavajući onaj isti kostim zaviri po drugi put za pregradu. Petrušku opet nije našao za pregradom, a srdio se, žestio se i bio izvan sebe jedino samovar, postavljen ondje na pod, neprestano prijeteći da će prekipjeti i nešto vatreno, naglo brbljao svojim zamršenim jezikom, mrmljajući i šuteći gospodinu Goljatkinu po svoj prilici ovako: uzmite me, veli, dobri ljudi, ta ja sam dospio i gotov sam.

»Do vraga!« — pomisli gospodin Goljatkin. — »Ta lijena mrcina može na kraju dotjerati čovjeka u krajnji bijes; ta gdje se on skiće?« — U pravednu negodovanju uđe u predsoblje što se sastoji od

malena hodnika, odakle na kraju vode vrata u trijem, i ugleda svojega službenika okruženoga priličnom gomilom svakakve lakajske, domaće i usputne fukare. Petruška nešto pripovijeda, drugi slušaju. Kao da se ni tema razgovora, ni sam razgovor ne sviđaše gospodinu Goljatkinu. Zovnuo on odmah Petrušku i vratio se u sobu, posve nezadovoljan, dapače ozlovoljen. »Ta bi mrcina za groš prodala čovjeka, pogotovo gospodara«, pomislio u sebi, »i prodao je, zacijelo je prodao, spreman sam se kladiti, prodao je za manje od kopjejke. No, što je?...«

— Donijeli su livreju, gospodine.

— Obuci je i dođi amo!

Petruška obukao livreju i, glupo se smješkajući, ušao u gospodarevu sobu. Odjeven je bio smiješno preko svake mjere. Na njemu bješe zelena, vrlo iznošena livreja, sa zelenim istrcanim vrpcama, sašivena, kako se čini, za čovjeka, koji je za cio aršin višega rasta od Petruške. U rukama drži šešir, također s vrpcama i sa zelenim perjem, a o boku mu lakajski mač u kožnim koricama.

Na kraju, da slika bude potpuna, Petruška je, po svom običaju da uvijek bude u negližeju, po domaću, bio sada i bos. Gospodin Goljatkin ogledao Petrušku odasvud i kao da je bio zadovoljan. Livreja je očito bila uzajmljena za neku svečanu zgodu. Još se opažalo, da je Petruška za vrijeme pregleda gledao gospodara kao da nešto neobično očekuje i neobično radoznalo pazio na svaku njegovu kretnju, što je posvema zbunjivalo gospodina Goljatkina.

— Pa, a kočija?

— I kočija se odmah dovezla.

— Na cijeli dan?

— Na cijeli dan. Dvadeset i pet papirnih rubalja.

— I cipele su donijeli?

— I cipele su donijeli.

— Bukvane! Zar ne možeš kazati: donijeli su! Daj ih ovamo!

Pošto je izrazio svoje zadovoljstvo što mu cipele dobro pristaju, gospodin Goljatkin zaište čaja, i da se umije i obrije. Obrijao se vrlo brižno i isto se tako umio, na brzu ruku srknuo čaja i prihvatio se glavnog i završnog odijevanja: obukao gotovo posve nove hlače; onda naprsnik s brončanim dugmetima, prsluk s vrlo jarkim i ugodnim cvjetićima; oko vrata ovezao šaren svilen rupčić, a napokon

navukao običnu uniformu, također novu novcatu i brižljivo očišćenu. Dok se je oblačio, nekoliko je puta s divljenjem pogledavao na svoje cipele, svaki čas dizao sad jednu sad drugu nogu, uživao u fazoni i neprestano šaputao nešto sebi pod nos i pokatkad s izrazitom grimasom namigivao svojoj misli. Tog je jutra gospodin Goljatkin bio posvema rastresen i nije gotovo ni primijetio kako se na njegov račun smješka i krevelji Petruška, koji mu pomaže pri odijevanju. Najposlije, kad je posvršavao sve što treba, i posve se obukao, gospodin Goljatkin turi u džep novčarku, nauživao se napokon i Petruške, koji se obuo i tako se sasvim opremio, a kad je razabrao da je već sve uređeno i da se nema više šta čekati, strci niz stepenice žurno, s nekim trepetom na srcu. Modra najamna kočija, s nekim grbovima, s tutnjavom se dovezla pred ulazne stepenice. Petruška, namigujući se s kočijašem i s kojekakvim zjakama, posadio gospodara u kočiju, nenaviknutim glasom i jedva susprežući luđački smijeh zavikne: »Tjeraj!« Skočio je otrag na potegu, i sve se to, s bukom i tutnjavom, zvečeći i treskajući, odvalja na Nevski prospekt. Tek što se je modra kočija izvezla na kapiju, gospodin Goljatkin grčevito protare ruke i udari u tih, nečujan smijeh, kao čovjek vesele ćudi kojemu je pošlo za rukom da odigra divnu majstoriju i toj se majstoriji neobično veseli. Ali odmah nakon nastupa veselja, smijeh je zamijenio neki čudni zabrinuti izražaj na licu gospodina Goljatkina. Unatoč tomu što je vrijeme bilo vlažno i tmurno, spustio on oba prozora na kočiji te počeo pažljivo promatrati prolaznike i desno i lijevo, ali bi odmah pokazivao doličan i ozbiljan lik čim bi primijetio da ga tko gleda. Na zaokretu s Litejne na Nevski prospekt zadrhtao je od najneugodnijeg osjećaja, namrštio se kao jadnik kojemu očepiše žulj, i brže se bolje, štoviše sa strahom, stisnuo u najtamniji kut u svojoj kočiji. Posrijedi je bilo to da je sreo dva druga po službi, dva mlada činovnika iz iste oblasti, gdje služi i sam. A kako se učinilo gospodinu Goljatkinu, činovnici se i. sami nadasve začudili kad ovako sretoše svoga druga; jedan je od njih čak i prstom pokazao na gospodina Goljatkina. Gospodinu se Goljatkinu učinilo dapače da ga je drugi glasno zovnuo po imenu, što je dakako vrlo nepristojno na ulici. Naš se junak pritajio i nije se odazvao. »Kakvi su derani!« počeo je rasuđivati sam u sebi. »Ali i kakvo je to čudo? Čovjek u kočiji; čovjek treba da bude u kočiji, pa je

i uzeo kočiju. Naprosto tričarija! Znam ja njih — naprosto su derani, koji bi trebali da budu još išibani! Oni bi se uz plaću igrali pisma i orla i kojekuda se vucarali, to bi im bio posao. Rekao bih štošta svima njima, ali neka...« Gospodin Goljatkin nije završio, zamro. Dva hitra kazanska konjića, vrlo poznata gospodinu Goljatkinu, upregnuta u gizdavu drošku, naglo su prestigla s desne strane njegovu kočiju. Gospodin što sjedi na droški prilično je iznenada i neoprezno promolio glavu kroz prozor na kočiji, pa kao da se i sam beskrajno začudio takvomu nenadanomu susretu, nagnuo se kolikogod je mogao i sa zanimanjem počeo zagledavati u onaj kut u kočiji kamo se je naš junak brže sakrio. Na droški je gospodin Andrej Filipovič, načelnik odjela u uredu gdje i gospodin Goljatkin služi u svojstvu pomoćnika ravnatelja ureda. Kad je gospodin Goljatkin vidio da ga je gospodin Andrej Filipovič doista prepoznao, da ga gleda pažljivo i da se nikamo ne može sakriti, zacrvenio se preko ušiju. »Bih li pozdravio ili ne bih? Bih li se javio ili ne bih? Bih li priznao ili ne bih?« — mislio je u neopisivu jadu naš junak — »ili bih se pričinio, da nisam ja, nego netko drugi, moja slika i prilika, i da se. držim kao da nije ništa bilo? Baš nisam ja, nisam ja — to ti je sve.« Ali droška nabrzo prestigla kočiju, te prestao magnetizam starješmskih pogleda. Ali, on se sve još crvenio, smješkao se, nešto mrmljao u sebi... »Glup sam bio što se nisam javio,« pomisli najzad, »trebao sam junački, i s iskrenošću kojoj ne bi nedostajalo plemenitosti: — tako je i tako, da reknem, Andreju Filipoviču, ja sam pozvan na objed, i to je sve!« Onda se naš junak odjednom sjetio da se obrukao, te planuo kao oganj, namrštio obrve i dobacio strašan izazovan pogled prednjemu kutu u kočiji, pogled i određen za to da u prah i pepeo satre sve njegove neprijatelje. Napokon on iznenada, kao po nekom nadahnuću, trgne uzicu privezanu za lakat kočijašu fijakeristi, zaustavi kočiju i naredi neka se vrati na Litejnu. Posrijedi je bilo to da je gospodin Goljatkin uzmorao odmah, po svoj prilici radi osobnog mira, nešto nadasve zanimljivo kazati svojemu doktoru, Krestjanu Ivanoviču. I premda se s Krestjanom Ivanovičem poznavao tek od nedavna, upravo ga je i u svemu jedanput pohodio prošloga tjedna, zbog kojekakvih potreba, ali je doktor, kako vele, isto što i duhovnik — bilo bi glupo kriti se, a njemu je i dužnost da zna svoga pacijenta. »Ali, hoće li i valjati sve?« nastavljao naš junak

kad je izlazio iz kočije pred ulazom u četverokatnicu na Litejnoj, gdje je naredio kočiji da stane, »hoće li valjati sve to? Hoće li biti pristojno? Hoće li dolikovati? Uostalom, ta što,« nastavi penjući se uza stepenice, odišući i susprežući se da mu ne kuca srce, koje mu običava kucati na svim tuđim stepenicama, »pa što? ta ja o svojem, i tu nema ničega pokudnoga... Bilo bi glupo da se krijem. Tako ću i učiniti, kao da nije ništa, nego tako, na prolasku... I vidjet će da to i mora da bude tako.«

Ovako rasuđujući popeo se gospodin Goljatkin u prvi kat i stao pred stanom broj pet, gdje je na vratima bila obješena crvena mjedena pločica s natpisom

Krestjan Ivanovič Ruthenspitz
doktor medicine i kirurgije

Naš junak stao, brže dao svojoj fizionomiji doličan lik, široke volje, ali s nekom Ijubaznošću, L spremio se da trgne uzicu zvonca. Kad se već spremio da trgne zvonce, onoga maha i gotovo u pravi tren rasudi, ne bi li bolje bilo sutra, a sada, zasad nije velika potreba. Ali, kako je gospodin Goljatkin začuo odjednom na stepenicama nečije korake, odmah preinači svoju novu odluku i u isti mah, s najodlučnijim izrazom lica, pozvoni Krestjanu Ivanoviču na vratima.

GLAVA II

Doktor medicine i kirurgije Krestjan Ivanovič Ruthenspitz, veoma krepak, premda već i vremešan čovjek, obdaren gustim obrvama i zaliscima što mu sijede, izrazitim, blistavim pogledom, kojim je samim, činilo se, rastjerivao sve bolesti, i napokon sa znatnim odličjem, presjedio je cijelo jutro kod kuće u kabinetu, u udobnom svojem naslonjaču, pio kavu, što mu je svojim rukama donijela njegova supruga, pušio cigaru i od časa na čas propisivao pacijentima recepte. Kad je propisao posljednju bočicu nekomu starčiću, koji boluje od hemoroida, i bolnoga starčića ispratio na pobočna vrata, sjeo Krestjan Ivanovič očekujući idući posjet. Ušao je gospodin Goljatkin.

Kako se čini, Krestjan Ivanovič nije nipošto očekivao, a nije ni želio da vidi pred sobom gospodina Goljatkina, jer se odjednom na trenutak smeo i preko volje pokazao na licu neki neobičan, može se čak kazati nezadovoljan izraz. Kako je gospodin Goljatkin sa svoje strane gotovo svagda nekako po nezgodi običavao klonuti i zbuniti se u onim časovima, kad bi mu se dešavalo da s kim zapodjene razgovor o svojim poslovima, to ni sada nije pripravio prvu rečenicu, koja mu je u takvim prilikama pravi kamen spoticanja, nego se nadasve svojski smeo, nešto progunđao — čini se, uostalom, ispriku — i ne znajući što bi dalje radio, uzeo stolicu i sjeo. Ali kad se sjetio da je sjeo bez ponude, odmah je osjetio svoju nepristojnost, požurio se da popravi svoju pogrešku u nepoznavanju svijeta i dobroga tona, pa odmah ustao sa sjedala što je zauzeo bez ponude. Onda se snašao, nejasno razabrao da je počinio u isti mah dvije gluposti, ni časa ne časeći odlučio se na treću, to jest pokušao da se ispriča, progunđao nešto smješkajući se, pocrvenio, zbunio se, navlas zašutio, najposlije sjeo te nije više ustajao, a samo se, za svaki slučaj, osigurao onim istim izazovnim pogledom, u kojem je neobična snaga, da u mislima satire u pepeo i mrvi u prah sve neprijatelje gospodina Goljatkina. Povrh toga, taj je pogled potpuno iskazivao nezavisnost gospodina Goljatkina, to jest govorio je jasno, da gospodin Goljatkin baš ništa ne kani, da je on sam za sebe, kao i svi, i da on nikako ne haje ni za što. Krestjan Ivanovič kašljucnuo, zakreštao, čini se za znak odobrenja i pristanka na sve to, i uperio inspektorski, ispitljivi pogled u gospodina Goljatkina.

— Ja sam, Krestjane Ivanoviču — započeo gospodin Goljatkin sa smiješkom — došao i po drugi put da vas uznemirujem, te se sada po drugi put osmjeljujem da vas molim za blagostivost vašu... — Gospodin je Goljatkin očevidno bio u neprilici što da kaže.

— Hm... da! — reći će Krestjan Ivanovič, pošto je iz usta ispustio struju dima i cigaru položio na stol — ali treba da se držite upute; ta ja sam vam objasnio da vam se liječenje mora sastojati u promjeni vaših navika... No, zabave; no, treba da pohađate, prijatelje i znance, a u isti mah da ne budete neprijatelj boci; isto tako da se držite vesela društva.

Gospodin Goljatkin, sve se još smješkajući, odgovori brzo, kako se njemu čini, da je on kao i svi, da je on kod svoje kuće, da se

zabavlja kao i svi... da može, dakako, pohađati kazalište, jer ima sredstava, da je po danu u uredu, a večerom kod kuće, da on baš ništa, odmah uz put primijeti, dapače, da on, koliko mu se čini, nije gori od drugih, da živi kod kuće, u svojem stanu, i, napokon, da je kod njega Petruška. Tu gospodin Goljatkin zapne.

— Hm, ne, takav red ne valja, i nisam uopće kanio da vas to pitam. Samo se zanimam da doznam, jeste li velik ljubitelj vesela društva, provodite li veselo vrijeme... Pa, da li sada nastavljate melankoličan ili veseo način života?

— Ja, Krestjane Ivanoviču?

— Hm!... ja velim — prekine ga doktor — treba korjenito da preinačite sav svoj život i u nekom smislu da prelomite svoju narav. (Krestjan Ivanovič je jako naglasio riječ »prelomite«, i zastao na časak značajno.) Ne tuđite se vesela života; pohađajte predstave i klub i, u svakom slučaju, ne budite neprijatelj boci. Ne valja sjediti kod kuće... nipošto ne smijete sjediti kod kuće.

— Krestjane Ivanoviču, ja volim tišinu — reći će gospodin Goljatkin, dobacujući Krestjanu Ivanoviču pogled pun. značenja i očevidno tražeći riječ da što spretnije iskaže svoju misao — u stanu smo samo ja i Petruška... ja bih da kažem: moj sluga, Krestjane Ivanoviču. Ja bih da kažem, Krestjane Ivanoviču, da ja idem svojim putem, zasebnim putem, Krestjane Ivanoviču. Ja sam za sebe, i koliko se meni čini, ne zavisim ni od koga. Ja, Krestjane Ivanoviču, odlazim i na šetnju.

— Kako?... Da! Ali sada nije nikako ugodno šetati se, vrijeme je veoma loše.

— Jest, Krestjane Ivanoviču. Ja sam, Krestjane Ivanoviču, doduše miran čovjek, kako sam vam, čini mi se, imao već čast objasniti, ali put moj ide odjelito, Krestjane Ivanoviču. Životu je širok put... Ja hoću... ja hoću, Krestjane Ivanoviču, da reknem time... Oprostite mi, Krestjane Ivanoviču, hisam vješt lijepu govoru.

— Hm!... velite...

— Velim da biste mi oprostili, Krestjane Ivanoviču, što nisam, koliko se meni čini, vješt lijepu govoru — reče gospodin Goljatkin napol uvrijeđenim tonom, nešto se metući i pletući. — U tom pogledu nisam ja, Krestjane Ivanoviču, onakav kakvi su drugi — dometnuo s nekim osobitim smiješkom — i ne znam mnogo govoriti, nisam se

učio da stilu pridajem krasotu. Zato ja, Krestjane Ivanoviču, djelujem; zato ja djelujem, Krestjane Ivanoviču.

— Hm!... Kako vi to... djelujete? — odvrati Krestjan Ivanovič. Onda nastade na časak šutnja. Doktor pogleda gospodina Goljatkina nekako neobično i nepovjerljivo. A i gospodin Goljatkin prilično nepovjerljivo pogleda ispod oka doktora.

— Krestjane Ivanoviču — uzeo da nastavlja gospodin Goljatkin neprestano u pređašnjem tonu, nešto rasrđen i u neprilici od krajnje uporitosti Krestjana Ivanoviča — Krestjane Ivanoviču, ja volim mir, a ne svjetsku buku. Ondje kod njih, velim, u otmjenom svijetu, Krestjane Ivanoviču, treba da znaš cipelama glačati parkete... (tu je gospodin Goljatkin malko strugnuo nogom po podu) ondje se to iziskuje, i dosjetke se također traže... treba da znaš praviti nadasve srdačne komplimente... to se ondje očekuje. A ja to nisam učio, Krestjane Ivanoviču — svim tim lukavštinama nisam se učio, nije bilo kada. Priprost sam, nedomišljat čovjek i nema u meni vanjskog sjaja. U tom ja, Krestjane Ivanoviču, odlažem oružje; polažem ga, da govorim u tom pogledu. — Sve je to gospodin Goljatkin izgovorio, razumije se, takvim načinom, koji je jasno kazivao, da naš junak nipošto ne žali, što u tom pogledu polaže oružje i što se nije učio lukavštinama, nego baš sasvim protivno. Krestjan ga je Ivanovič slušao i gledao u pod s vrlo neugodnom grimasom na licu, i kao da je unaprijed nešto slutio. Nakon tirade gospodina Goljatkina nastade poduga, značajna šutnja.

— Vi ste se, čini mi se, nešto udaljili od predmeta — reče napokon Krestjan Ivanovič u pol glasa — priznajem, nisam vas mogao posve razumjeti.

— Nisam vješt lijepom govoru, Krestjane Ivanoviču; čast mi je već bila izjaviti vam, Krestjane Ivanoviču, da nisam vješt lijepu govoru — reći će gospodin Goljatkin ovaj put oštrim i odlučnim tonom.

— Hm!...

— Krestjane Ivanoviču — započeo opet gospodin Goljatkin tihim, ali vrlo značajnim glasom, donekle svečano i zastajući kod svake točke. — Krestjane Ivanoviču, kad sam ušao ovamo, započeo sam s isprikama. Sada ponavljam pređašnje i opet molim da me za neko vrijeme udostojite pažnje. Nemam šta kriti od vas, Krestjane

Ivanoviču. Mali sam čovjek, znate i sami; ali, na moju sreću, ja ne žalim što sam mali čovjek. Baš naprotiv, Krestjane Ivanoviču; i da sve kažem, čak se i ponosim što nisam veliki čovjek nego mali. Nisam spletkar — pa i tim se ponosim. Ne radim tajom, nego otvoreno, bez lukavštine, te premda bih mogao i ja škoditi i čak znam, komu bih i kako učinio, Krestjane Ivanoviču, neću ipak da se prljam i u tom pogledu perem ruke. U tom pogledu, velim, ja ih perem, Krestjane Ivanoviču! — Gospodin Goljatkin na časak značajno zašutio; govorio je s krotkim oduševljenjem.

— Ja idem ravno — Krestjane Ivanoviču — nastavi naš junak — otvoreno i bez stranputičenja, jer to prezirem i prepuštam drugima. Ne nastojim da ponizim one koji su možda od mene i od vas ponešto valjaniji... to jest, ja bih da reknem, od mene i od njih, nisam htio da kažem: od vas. Polovičnih riječi ne volim; mizernih dvoličnosti ne marim; kleveta mi se i brbljarija gadi. Krinku natičem samo u maskeradi, a ne hodam s njom pred ljudima svaki dan. Zapitat ću vas samo, Krestjane Ivanoviču, kako biste se vi svetili svojemu neprijatelju, najljućemu svojemu neprijatelju — onomu, kojega biste vi smatrali za takvog? — završi gospodin Goljatkin i dobaci Krestjanu Ivanoviču izazovan pogled.

Premda je gospodin Goljatkin izgovorio sve to neobično razgovjetno, jasno, s uvjerenjem, mjereći riječi i računajući na najsnažniji efekt, ipak je s nemirom, s krajnjim nemirom sada gledao Krestjana Ivanoviča. Sav se sada pretvorio u gledanje, te plašljivo, sa zlovoljnom, sjetnom nestrpljivošću očekuje odgovor Krestjana Ivanoviča. Ali na čudo i na potpunu zbunjenost gospodina Goljatkina, Krestjan je Ivanovič progunđao nešto pod nos; onda primaknuo naslonjač do stola te prilično suho ali uljudno rekao nešto tako, da mu je vrijeme skupocjeno, da on nekako ne razumije sasvim; da je, uostalom, spreman poslužiti čimegod može, prema svojim silama, ali ostavlja sve ostalo što ga se ne tiče. On uzeo pero, primaknuo papir, izrezao iz njega ceduljicu doktorska oblika i rekao da će odmah propisati što treba.

— Ne, ne treba, Krestjane Ivanoviču! Ne, to nikako ne treba! — reče gospodin Goljatkin, a pridignuo se s mjesta I hvata Krestjana Ivanoviča za ruku. — To, Krestjane Ivanoviču, nipošto ne treba tu...

A međutim, dok je sve to govorio gospodin Goljatkin, nastala je u njemu neka neobična promjena. Sive. mu oči bljesnule nekako čudno, usne mu zadrhtale, sve mu se mišice, sve mu se crte na licu počele kretati, micati. Sav je drhtao. Gospodin se Goljatkin poveo za prvom svojom kretnjom, zaustavio Krestjanu Ivanoviču ruku te je stajao sada nepomičan, kao da i sam ne vjeruje sebi nego očekuje nadahnuće za dalje postupke.

Onda nastade prilično čudan prizor.

Nešto preneražen, Krestjan Ivanovič kao da je na časak prirastao uz svoj naslonjač, zbunio se, te upiljio oči u Goljatkina, koji isto tako gleda njega. Najzad Krestjan Ivanovič ustao, pridržavajući se malo za suvratak na uniformi gospodina Goljatkina. Nekoliko su časaka stajala tako obojica, nepomično i ne skidajući oči jedan s drugoga. Onda se krenula, ali na neobično čudan način, i druga kretnja gospodina Goljatkina. Usne mu se zatresle, podbradak zaskakutao i naš junak sasvim iznenada zaplakao. Jeca on, klima glavom, udara se desnicom u prsa, ljevicom se uhvatio također za suvratak na kućnoj haljini Krestjana Ivanoviča, pa hoće da govori i da odmah nešto objasni, ali ne može ni riječi da izrekne. Napokon se Krestjan Ivanovič snašao od čuđenja.

— Nemojte, umirite se, sjednite! — izgovori on najzad, nastojeći da gospodina Goljatkina posadi u naslonjač.

— Imam neprijatelja, Krestjane Ivanoviču, imam neprijatelja; imam ljutih neprijatelja koji su se zakleli da će me upropastiti... — odgovori Goljatkin bojažljivo i šapatom.

— Nemojte, nemojte, kakvi neprijatelji! Ne treba spominjati neprijatelje. To nikako ne treba. Sjednite, sjednite — nastavio Krestjan Ivanovič, posađujući gospodina Goljatkina napokon u naslonjač.

Gospodin Goljatkin sjeo napokon te ne skida očiju s Krestjana Ivanoviča. Krestjan Ivanovič se vrlo nezadovoljan ushodao po svojem kabinetu iz kuta u kut. Nastala duga šutnja.

— Zahvalan sam vam, Krestjane Ivanoviču, veoma zahvalan, i te kako osjećam sve što ste sada učinili za mene. Do groba neću zaboraviti vašu prijaznost, Krestjane Ivanoviču — reče najzad gospodin Goljatkin uvrijeđeno i ustajući sa stolice.

— Nemojte! Nemojte! Velim vam, nemojte! — prilično strogo odgovori Krestjan Ivanovič na istup gospodina Goljatkina, još jednom ga posađujući na mjesto.

— Onda, kako je kod vas? Pripovjedajte mi što kod vas sada ima neugodno — nastavio Krestjan Ivanovič — i o kakvim neprijateljima govorite? Što je kod vas?

— Ne, Krestjane Ivanoviču, bolje da se mi toga sada okanimo — odgovori gospodin Goljatkin, a oči oborio prema zemlji — bolje da sve to sklonimo na stranu, dok bude vrijeme... dok bude drugo vrijeme, kad će se sve pokazati, i krinka će spasti s nekih lica i štošta će se pokazati. A sada, zasad, razumije se, nakon onoga što se je dogodilo s nama... priznajte i sami, Krestjane Ivanoviču... Dopustite, da vam zaželim dobro jutro, Krestjane Ivanoviču —: reče gospodin Goljatkin, ovaj put odlučno i ozbiljno, ustajući s mjesta i hvatajući se šešira.

— A, pa... kako hoćete... hm... (Nastala na časak šutnja.) — Sa svoje strane, vi znate, da mogu... i iskreno vam želim dobro.

— Razumijem vas, Krestjane Ivanoviču, razumijem, savršeno vas razumijem sada... U svakom mi slučaju oprostite što sam vas uznemirio, Krestjane Ivanoviču.

— Hm... ne, nisam vam htio to reći. Uostalom, kako hoćete. Medikamente nastavite uzimati...

— Nastavit ću uzimati medikamente kako velite, Krestjane Ivanoviču, nastavit ću i u istoj ću ih ljekarni kupovati... Sad ću i ja biti ljekarnik, Krestjane Ivanoviču, važna je stvar već...

— Što? U kojem bi smislu to da kažete?

— U vrlo običnom smislu, Krestjane Ivanoviču. Htio bih da kažem, danas je svijet krenuo tako...

— Hm...

— I svaki dječak, ne samo ljekarnički, pred čestitim čovjekom diže danas nos.

— Hm. A kako vi to razumijevate?

— Govorim, Krestjane Ivanoviču, o nekom čovjeku... o zajedničkom našem znancu, Krestjane Ivanoviču, na primjer, eto o Vladimiru Semjonoviču.

— A!...

— Jest, Krestjane Ivanoviču; i ja znam neke ljude, Krestjane Ivanoviču, koji se ne drže odviše općega mišljenja da gdjekad valja istinu kazati.

— A!... Kako to?

— Pa tako: to je, uostalom, sporedna stvar: znaju tako pokadšto ponuditi jaje sa sokom.

— Što ponuditi? Što ponuditi?

— Jaje sa sokom, Krestjane Ivanoviču, to je ruska poslovica. Znaju pokadšto u zgodan čas čestitati komu, na primjer; ima takvih ljudi, Krestjane Ivanoviču.

— Čestitati?

— Da, čestitati, Krestjane Ivanoviču, kao što je onomad učinio jedan moj prisni znanac!...

— Jedan vaš prisni znanac... a! Pa što je to? — reče Krestjan Ivanovič i pažljivo pogleda gospodina Goljatkina.

— Da, jedan moj prisni znanac čestitao čin, postignuće asesorskoga čina, drugomu također vrlo prisnomu znancu i k tomu dobromu znancu, kako se veli, najslađemu prijatelju. Pristalo tako uz riječ. »Od srca se, veli, veselim slučaju, da vam, Vladimire Semjonoviču, prinesem čestitku, iskrenu čestitku svoju za postignuće čina. I to se više veselim što je danas nestalo kumova i stričeva, po kojima bi išlo.« — Tu gospodin Goljatkin obješenjački mahne glavom i zažmurenim očima pogleda Krestjana Ivanoviča...

— Hm... To je dakle rekao...

— Rekao je, Krestjane Ivanoviču, rekao, pa uz to i pogledao Andreja Filipoviča, ujaka našemu čudesnome Vladimiru Semjonoviču. A što je meni do toga, Krestjane Ivanoviču, što je on postao asesor? Što je meni stalo? I hoće da se ženi, a mlijeko mu se, dopustite da reknem, nije još osušilo na usnama. Baš sam mu i rekao. Tako je, velim, Vladimire Semjonoviču! Sada sam sve kazao; dopustite, dakle, da odem...

— Hm...

— Da, Krestjane Ivanoviču, dopustite mi, dakle, sada, velim, da odem. A onda, da u jedan mah ubijem jednim kamenom dva vrapca — kako sam junaka utukao s kumovima i stričevima, obratio se ja Klari Olsufjevni (bilo je to prekjučer kod Olsufija Ivanoviča) — ona baš bila otpjevala osjećajnu romansu — »osjećajno ste, velim,

izvoljeli otpjevati romanse, ali vas ne slušaju čista srca«. I natucam time jasno, razumijete, Krestjane Ivanoviču, da ne tražite sada u njoj, nego podalje...

— A! Pa što on!

— Progutao, Krestjane Ivanoviču, kako veli poslovica.

— Hm.

— Jest, Krestjane Ivanoviču. I samomu starcu govorim

— »Olsufije Ivanoviču, velim, znam što vam dugujem, potpuno cijenim vaša dobročinstva kojima ste me obasuli gotovo od mojega djetinjstva. Ali otvorite oči, Olsufije Ivanoviču, velim. Pogledajte! Na čistinu i otvoreno vodim stvar, Olsufije Ivanoviču.«

— A što on?

— Da, Krestjane Ivanoviču. Eto kako je...

— A što on?

— Pa što bi, Krestjane Ivanoviču. Mrmlja; i ovo i ono, i ja znam tebe, i njegova je preuzvišenost dobrotvoran čovjek — i razvezao se, i razbrbljao se... Kako se kaže, čestito posrnuo...

— Ah! Tako je dakle sada!

— Jest, Krestjane Ivanoviču. I svi smo mi takvi, što ćete, starkelja u grob gleda, na tamjan zaudara, kako se veli, a neka se splete kakva bablja brbljarija, on več sluša; bez njega se ne može...

— Brbljarija, velite?

— Jest, Krestjane Ivanoviču, spleli oni brbljariju. Umiješao svoju ruku ondje i naš medvjed, i njegov nečak, naš čudesko. A združili se s babama, razumije se, i skuhali stvar. Što mislite? Što su smislili da ubiju čovjeka?

— Da ubiju čovjeka?

— Jest, Krestjane Ivanoviču, da ubiju čovjeka, moralno da ubiju čovjeka. Razglasili... neprestano govorim o svojem prisnom znancu...

Krestjan Ivanovič klimnuo glavom.

— Razglasili o njem... Priznajem vam, stid me je i govoriti, Krestjane Ivanoviču.

— Hm...

— Razglasili da je več potpisao obvezu za ženidbu, da je več ženik na drugoj strani... I što mislite, Krestjane Ivanoviču, koga uzima?

— Zaista?

— Vlasnicu kuharnice, neku pristojnu Njemicu, kod koje ruča, i mjesto da joj isplati dugove, nudi joj ruku.

— To oni govore?

— Vjerujete Ii, Krestjane Ivanoviču? Njemica, podla, gadna, bestidna Njemica, Karolina Ivanovna, ako znate...

— Priznajem s moje strane...

— Razumijem vas, Krestjane Ivanoviču, razumijem, i ja sa svoje strane osjećam to...

— Recite mi molim vas, gdje sada živite?

— Gdje ja sada živim, Krestjane Ivanoviču?

— Jest... hoću... prije ste, čini mi se, živjeli...

— Živio sam, Krestjane Ivanoviču, živio sam, živio sam i prije. Kako ne bih živio! — odgovori gospodin Goljatkin i poprati svoje riječi kratkim smijehom te svojim odgovorom zbuni malo Krestjana Ivanoviča.

— Ne, niste valjano razumjeli; ja sam htio sa svoje strane…

— I ja sam htio, Krestjane Ivanoviču, sa svoje strane, i ja sam htio — nastavio gospodin Goljatkin. — Ali sam, Krestjane Ivanoviču, dobrano zasjeo kod vas. Sada ćete mi, nadam se, dopustiti... da vam zaželim dobro jutro...

— Hm..,

— Jest, Krestjane Ivanoviču, razumijem vas; sada vas potpuno razumijem — reče nas junak malo se šepireći pred Krestjanom Ivanovičem. — Dopustite mi, dakle, da vam zaželim dobro jutro...

Tu naš junak strugne nožicom i iziđe iz sobe, a Krestjana Ivanoviča ostavi u krajnjem čudu. Kad je silazio niz doktorove stube, smješkao se i radosno tro ruke. Na vanjskim stubama, kad je udahnuo svježi zrak i osjetio se na slobodi, bio je zaista voljan da ode ravno u. ured — ali, uto odjednom zatutnjala pred ulazom njegova kočija: pogledao i sjetio se svega. Petruška mu već otvara vratašca. Neki čudan i do krajnosti neugodan osjećaj zaokupi gospodina Goljatkina. Kao da je časkom i pocrvenio. Nešto ga bocnulo. Počeo već dizati nogu na potegu, kad se odjednom okrete i pogleda na prozore Krestjana Ivanoviča. Dakako da jest! Krestjan Ivanovič stoji na prozoru, gladi desnicom zaliske i prilično radoznalo gleda našega junaka.

»Taj je doktor glup«, pomisli gospodin Goljatkin sakrivajući se u kočiju, »do krajnosti glup. On možda i dobro liječi svoje bolesnike, ali ipak je... glup kao panj.« Gospodin Goljtakin sjedne, Petruška zavikne »Tjera)!«, i kočija se opet otkotrlja na Nevski prospekt.

GLAVA III

Cijelo je to jutro prošlo gospodinu Goljatkinu u teškim brigama. Kad je dospio na Nevski prospekt, naredi naš junak da se stane kod Gostinoga dvora. Iskoči iz kočije, potrči pod arkade, za njim Petruška, i ode pravo u trgovinu srebrnine i zlatnine. Vidjelo se, već po samom liku gospodina Goljatkina, da mu se glava puši od samih: briga i da su se golemi poslovi na njega navalili. Pogodio je potpun servis za ručak i čaj za više od. tisuću i pet stotina, rubalja u papiru, iscjenkao u toj istoj svoti cigarnik zgodna oblika i potpun srebrn pribor za brijanje, pocjenkao se napokon još o nekim na svoj način korisnim i ugodnim stvarčicama, a napokon obećao da će po ovo, što je pogodio, svratiti svakako sutra ili čak danas, uzeo broj dućana, saslušao pažljivo trgovca, koji je molio za kaparu, pa obećao i kaparu u pravo vrijeme. Nakon toga se brže oprostio sa začuđenim trgovcem i pošao duž dućana, za njim cijelo jato trgovačkih pomoćnika, a on se svaki čaš obazire za Petruškom i brižno traži neki novi dućan. Uz put skoknuo u mjenjačnicu, razmijenio sve svoje krupne novčanice u sitne, izgubio je, doduše, kod mijenjanja, ali; ipak. je promijenio i novčarka mu znatno odebijala, što mu je, čini se, pribavilo krajnje zadovoljstvo. Napokon se zaustavio u trgovini različitih ženskih tkanina. Nakupovao opet gospodin Goljatkin za znatnu sumu, i ovdje obećao trgovcu da će svakako svratiti, uzeo broj dućana, a na pitanje o kapari opet ponovio da će na vrijeme dati i kaparu. Onda je posjetio još nekoliko dućana, u svima trgovao, pogađao se za različite stvarčice, gdjekad se dugo prepirao s trgovcem, odlazio iz dućana, vraćao se po koja tri puta — u jednu riječ, pokazivao neobičnu djelatnost. Iz Gostinoga se dvora naš junak otputio u jednu poznatu trgovinu pokućstva, gdje je opet pogodio namještaj za šest soba, nauživao se jedne modre i veoma fantastične ženske toalete po posljednjem ukusu, uvjerio trgovca da će svakako poslati po sve, izišao iz trgovine, po svojem običaju

obećavajući kaparu, onda se odvezao još kojekuda i nakupovao štošta. U jednu riječ, činilo se da i nema kraja njegovim poslovima. Najzad sve je to počelo strašno dogrđivati i samomu gospodinu Goljatkinu. Pa i bog bi znao zbog čega ga odjednom počela gristi savjest. Ni za što ne bi pristao sada da se sretne s Anđrejom Filipovičem ili čak s Krestjanom Ivanovičem. Gradski je sat izbio najzad tri sata. Kad je gospodin Goljatkin sjeo napokon u kočiju, od sviju kupnji što ih je sklopio toga dopodneva, bio je zapravo jedino par rukavica i bočica parfema za poldrug rublja u papiru. Kako je gospodinu Goljatkinu bilo još prilično rano, naredi on kočijašu da stane pred poznatim restaurantom na Nevskom prospektu, za koji je dosad znao samo po čuvenju, siđe s kočije i pohiti da založi, da se odmori i da sačeka neko vrijeme.

Pošto je založio onako kako jede čovjek pred kojim je bogat službeni ručak, dakle tek nešto pregrizao, kako se veli, na jedan zub, i ispio čašicu votke, sjedne gospodinu Goljatkin u naslonjač, skromno se ogleda uokolo i mirno se smjesti uz tanke narodne novinice. Pročita koja dva retka, ustane, pogleda se u zrcalo, udesi se i zagladi se; onda priđe prozoru i pogleda je li mu tu kočija... onda opet sjedne na svoje mjesto i uzme novine. Opažalo se da je naš junak do krajnosti uzrujan. Kad je pogledao na sat i vidio da je tek tri i četvrt, treba dakle joŠ dosta da čeka, i kad je prosudio kako je nepristojno sjediti ovako, naruči gospodin Goljatkin čokoladu, za koju, uostalom, u ovaj čas nije osjećao osobitu želju. Pošto je ispio čokoladu i primijetio da je vrijeme nešto isteklo, iziđe da plati. Odjednom ga netko udari po ramenu.

Okrene se i opazi pred sobom svoja dva uredska druga, one iste s kojima se jutros sreo na Litejnoj — još vrlo mlade momke i po godinama i po činu. Naš junak nije bio s njima ni ovako ni onako, ni u prijateljstvu ni u otvorenom neprijateljstvu. Razumije se, s obadviju se strana pazilo na pristojnost; daljega pak zbliženja nije bilo, a i nije moglo biti. Susret u ovaj čas, do krajnosti je bio neugodan gospodinu Goljatkinu. On se malo namrštio i na časak se zbunio.

— Jakove Petroviču, Jakove Petroviču! — zacvrkutala oba registratora — vi ovdje? Po kakvom...

— A vi ste to gospodo! — brže ih prekinuo gospodin Goljatkin, a nešto se smeo i sablaznio zbog čuđenja tih činovnika i u isti mah

familijarnoga njihova vladanja, ali se, uostalom, ma i preko volje, prikazivao da je široke volje i momak od oka. — Dezertirali ste, gospodo, he-he-he... — Tu je, dapače, da se ne bi ponizio ni spustio do kancelarijske mlađarije, s kojom je svagda ostajao u potrebnim granicama, pokušao da jednoga mladića potapša po ramenu; ali srdačnost nije u ovoj prilici pošla gospodinu Goljatkinu za rukom te je, mjesto pristojno-familijarne kretnje, ispalo nešto sasvim drugo.

— Pa, a što je, medvjed naš sjedi?

— Tko je to, Jakove Petroviču?

— Pa, medvjed; kao da ne znate koga zovu medvjedom?... — Gospodin se Goljatkin nasmijao i okrenuo se nadstojniku da od njega primi izvratak. — Ja govorim o Andreju Filipoviču, gospodo — nastavi, kad je završio s nadstojnikom i sad se vrlo ozbiljno obratio činovnicima. Oba su registratora značajno namignula jedan drugomu.

— Sjedi još i pita za vas, Jakove Petroviču — odgovori jedan od njih.

— Sjedi, a! Onda neka sjedi, gospodo! I za mene je pitao, a?

— Jest, pitao, Jakove Petroviču; ali što je to s vama, namirisani ste, napomađeni, kao neki gizdelin?

— Tako, gospodo, tako! Okanite se... — odgovori gospodin Goljatkin gledajući u stranu i usiljeno se osmjehne. Kad činovnici vidješe, da se gospodin Goljatkin smiješi, udariše u hohot. Gospodin se Goljatkin nešto naduo.

— Kazat ću vam, gospodo, prijateljski — reče naš junak pošto je malo pošutio, kao da je odlučio da nešto otkrije činovnicima, kako i mora da bude. — Vi mene znate svi, gospodo, ali dosad ste me znali samo s jedne strane. Ne treba zbog toga nikomu zamjeravati, a ja priznajem da sam donekle i sam bio kriv.

Gospodin Goljatkin stisnuo usne i važno pogledao činovnike, a činovnici opet namignuli jedan drugome.

— Vi me, gospodo, niste znali. Nije prava prilika da se sada i ovdje objašnjavam. Ima, gospodo, ljudi koji ne vole stranputice i maskiraju se samo za maskeradu. Ima ljudi koji ne vide pravi čovječji zadatak u vještom glačanju parketa cipelama. Ima i takvih ljudi, gospodo, koji neće govoriti da su sretni i da potpuno žive kad im, na primjer, dobro pristaju hlače. Ima, napokon, ljudi koji ne vole skakati i

ulagivati se, a glavno, gospodo, turati svoj nos onamo gdje mu nije mjesto... Ja sam, gospodo, kazao gotovo sve; dopustite mi da sada odem...

Gospodin Goljatkin zastade. Kako su gospoda registratori bili sada potpuno zadovoljni, to odjednom obojica do krajnosti neuljudno prasnuše u smijeh. Gospodin Goljatkin bukne.

— Smijte se, gospodo, smijte se zasad! Poživjet ćete i vidjet ćete — reče im s osjećajem uvrijeđenoga dostojanstva, uzevši šešir i uzmičući prema vratima.

— Pa, kazat ću i više — dometne obraćajući se posljednji put gospodi registratorima — kazat ću i više — vas ste dvojica sa mnom ovdje u četiri oka. Evo, gospodo, mojih načela: ako ne pođe za rukom, istrajavam, ako pođe, držim se, i ni u kojem slučaju ne potkopavam nikoga. Nisam spletkar i ponosim se time. Za diplomata ne bih pristajao. Govori se još, gospodo, da ptica i sama leti na lovca. Istina je, ja sam se voljan složiti s tim; ali, tko je tu lovac, tko ptica? To je još pitanje, gospodo!

Gospodin Goljatkin završi svoju krasnorječivost s najozbiljnijim izrazom lica, to jest, visoko uzdignutih obrva i stisnutih usana oprosti se poklonom s gospodom činovnicima i onda ode, a njih ostavi u krajnjem čudu.

— Kamo zapovijedate? — zapitao je prilično surovo Petruška, kojemu je valjda bilo već dodijalo da obilazi po zimi — kamo zapovijedate? — zapitao gospodina Goljatkina i dočekao strašni njegov pogled što sve uništava, a naš se junak već dva puta osiguravao njime toga jutra, pa mu se utekao sada po treći put kad je silazio niza stube.

— Do Izmajlskoga mosta.

— Do Izmajlskoga mosta. Tjeraj!

»Ručak neće kod njih početi prije petoga sata, ili čak u pet sati,« mislio je gospodin Goljatkin — »nije li sada prerano? Pa mogu ja doći i nešto ranije; uz to je to i obiteljski ručak. Mogu dakle bez cifranja, kako se kaže među čestitim ljudima. Naš medvjed također kaže da će sve biti bez cifranja, zato i ja također...« Tako je mislio gospodin Goljatkin, a međutim mu sve rasla te rasla uzrujanost. Vidjelo se kako se sprema na nešto vrlo glavoboljno, da se ne rekne još više, pa šapće u sebi, razmahuje desnom rukom, neprestano

virka na prozore na kočiji, pa kad bi sada tko vidio gospodina Goljatkina, ne bi zaista kazao da se sprema na dobar objed, bez ceremonija i to još u svojemu obiteljskom krugu — bez cifranja, kako se kaže među čestitim ljudima. Napokon, kod samoga Izmajlovskoga mosta, gospodin je Goljatkin pokazao na jednu kuću; kočija se s tutnjavom dokotrlja do kapije i stane na ulazu s desne strane. Na prozoru u prvom katu opazi gospodin Goljatkin žensku figuru i rukom joj dobaci poljubac. Nije, uostalom, ni sam znao što radi, jer u taj čas kao da nije bio ni živ ni mrtav. S kočije je sišao blijed, zbunjen; popeo se na vanjske stube, skinuo šešir, makinalno se snašao i krenuo uza stepenice, ali je u koljenima osjećao malu drhtavicu.

— Olsufij Ivanovič? — upita slugu koji mu je otvorio.

— Kod kuće su, to jest nisu, nisu kod kuće.

— Kako? Što ti govoriš, mili moj? Ja — ja dolazim na ručak, brate. Ta ti mene znaš?

— Kako ne bih znao! Zabranjeno je da vas primimo.

— Ti... ti, brate... ti se jamačno varaš, brate. To sam ja. Ja sam, brate, pozvan; dolazim na ručak — reći će gospodin Goljatkin, zbacujući kabanicu i pokazujući očitu namjeru da se uputi u sobe.

— Dopustite, ne smije se! Zabranjeno je da budete primljeni, naređeno je da vas se odbije. Tako je!

Gospodin Goljatkin problijedi. U taj se isti mah otvore vrata od nutarnjih soba, te uđe Gerasimovič, stari sobar Olsufija Ivanoviča.

— Eto oni hoće da uđu, Jemeljane Gerasimiču, a ja...

— A vi ste glupan, Aleksejiču. Odlazite u sobe, a ovamo pošaljite podlaca Semjoniča. Ne smije se — reče on uljudno ali odlučno, obraćajući se gospodinu Goljatkinu. — Nikako se ne može. Mole da oprostite; ne mogu primiti.

— Jesu li baš tako kazali, da me ne mogu primiti? — neodlučno zapita gospodin Goljatkin. — Oprostite, Gerasimiču. A zašto ne može nikako?

— Nikako ne može biti. Javio sam; rekoše: zamoli neka oprosti. Ne mogu, vele, primiti.

— A zašto? A kako to? Kako...

— Dopustite, dopustite!

— Ali, kako.to? Ne može biti! Javite... Ta kako je to? Dolazim na ručak...

— Dopustite, dopustite!

— E pa, to je, uostalom, druga stvar, kad mole da oprostim: ali dopustite, Gerasimiču, kako to, Gerasimiču?

— Dopustite, dopustite! — odvrati Gerasimič, vrlo odlučno uklanjajući rukom gospodina Goljatkina i praveći širok put dvojici gospode, što su u taj isti mah ulazila u predsoblje. Gospoda što ulaze bili su Andrej Filipovič i njegov nećak Vladimir Semjonovič. Obojica u nedoumici pogledaše gospodina Goljatkina. Andrej Filipovič htjede da progovori nešto, ali gospodin se Goljatkin bio već odlučio: izlazio je već iz predsoblja Olsufija Ivanoviča, oborio oči, pocrvenio, smješkao se, lice mu odavalo potpunu zbunjenost. — Svratit ću kasnije, Gerasimiču; objasnit ću se: nadam se, da će se sve to brzo razjasniti u svoje vrijeme — reći će on na pragu i jednom nogom na stubama...

— Jakove Petroviču, Jakove Petroviču... — začuo se glas Andreja Filipoviča, koji je pošao za gospodinom Goljatkinom.

Gospodin je Goljatkin bio onda već na prvom zakretnom potrijemku. Naglo se okrenuo Andreju Filipoviču.

— Što želite, Andreju Filipoviču? — reče prilično odlučnim tonom.

— Što vam je, Jakove Petroviču? Na koji način?...

— Ništa, Andreju Filipoviču. Ovdje sam sam po sebi. To je moj privatni život, Andreju Filipoviču.

— Što je?

— Kažem, Andreju Filipoviču, da je to moj privatni život i da se tu, koliko se meni čini, ne može naći ništa pokudno, što se tiče mojih službenih prilika.

— Što! Što se tiče službenih... Što vam je, gospodine?

— Ništa, Andreju Filipoviču, baš ništa; drzovita djevojčura, ništa više...

— Što!... Što?... — Andrej se Filipovič smeo od čuda. Gospodin Goljatkin, koji je dosad razgovarao s Andrejem Filipovičem odozdo sa stepenica i tako gledao kao da će mu skočiti ravno u oči — kad je vidio da se načelnik odjela malo zbunio, zakoraknuo korak naprijed, gotovo i sam ne znajući. Andrej Filipovič je uzmaknuo. Gospodin je Goljatkin koraknuo na još jednu stepenicu, pa još na jednu, Andrej se Filipovič uznemiren ogledao uokolo. Gospodin se Goljatkin odjednom popeo brzo uza stepenice. Još brže skočio Andrej

Filipovič u sobu i zalupio za sobom vrata. Gospodin Goljatkin ostao sam. Pred očima mu se zamračilo. Posve se zbunio te sada stoji u nekoj besmislenoj dvoumici, kao da se sjeća također neke besmislene zgode koja se tek nedavno zbila. »Ah, ah!« zašaputao, smješkajući se na silu. Međutim se dolje na stepenicama razlegli glasovi i koraci, valjda novih gostiju što ih je pozvao Olsufij Ivanovič. Gospodin se Goljatkin nešto osvijestio, brže dignuo svoj rakunov ovratnik, zakrio se njime koliko je mogao i počeo silaziti niza stepenice, nahramajući i prestajkujući s noge na nogu, žureći se i spotičući se. Osjećao je u sebi da je nekako oslabio i zanijemio. Zbunio se toliko da je izišao na ulazne stepenice te nije ni dočekao kočiju nego pošao sam ravno, preko prljavoga dvorišta, prema svojoj kočiji. Kad je prišao svojoj kočiji i spremao se da se u njoj smjesti, gospodin Goljatkin u mislima zaželje, da bi bilo najbolje propasti u zemlju ili se sakriti makar i u mišju rupicu zajedno s kočijom. Činilo mu se da ga gleda sve što je u kući Olsufija Ivanoviča. Znao je da će, svakako, odmah tu umrijeti ako se obazre.

— Šta se ti, bukvane, smiješ? — reče on brzorečicom Petruški koji se bio spremio da ga smjesti u kočiju.

— Pa što bih se smijao? Ništa; kamo biste se sada odvezli?

— De, vozi kući!

— Tjeraj kući! — zaviknuo je Petruška i popeo se na stražnju potegu.

»Takvo vranje grlo!« pomisli gospodin Goljatkin. Međutim mu se kočija bila podaleko odmakla od Izmajlovskoga mosta. Odjednom naš junak svom snagom trgnu konopac i dovikne kočijašu neka se odmah vrati. Kočijaš okrene konje i za dvije minute opet stigne Olsufiju Ivanoviču u dvorište. — »Ne treba, glupane, ne treba, natrag!« — zaviknuo gospodin Goljatkin — a kočijaš baš kao da očekuje takav nalog: nije ni na što uzvraćao, nije se zaustavljao kod ulaza, nego se uokrug provezao dvorištem i opet se izvezao na ulicu.

Kući se gospodin Goljatkin nije odvezao nego je, kad je prešao Semjonovski most, naredio kočiji da skrene u uličicu i da stane pred gostionicom prilično skromne vanjštine. Kad je sišao s kočije, isplati naš junak kočijaša i tako se oslobodi napokon svoje kočije. Petruški naloži neka ide kući i neka ga čeka, a sam uđe u gostionicu, uzme

zasebnu sobu i naruči objed. Osjećao se vrlo loše, a glava kao da mu je sva razdešena i zbrkana. Dugo je uzrujan hodao po sobi; najzad sjeo na stolicu, podupro rukama čelo i počeo iz sve snage nastojati da prosudi i riješi štošta što se tiče njegovih sadašnjih prilika...

GLAVA IV

Dan, svečani rođendan Klare Olsufjevne, jedinice kćeri državnoga savjetnika Berendejeva, nekadašnjega dobrotvora gospodina Goljatkina — dan, koji se proslavio sjajnim, divnim svečanim objedom, takvim objedom, kakva davno nisu vidjeli među zidovima činovničkih stanova kod Izmajlovskoga mosta i u okolici — objedom, koji je bio sličniji kakvoj Baltazarovoj gozbi nego objedu — koji se je odlikovao nečim babilonskim, s pastrvama i voćem od Jelisejeva i iz Miljutinih dućana, sa svakakvom tovnom govedinom i činovničkim razrednim rasporedom — taj svečani dan što se proslavio takvim svečanim objedom, završio je sjajnim plesom, obiteljskim, malim, srodničkim plesom, ali ipak sjajnim po ukusu, obrazovanosti i pristojnosti. Dabogme, posve se slažem, ima takvih plesova, ali rijetko. Takvi se plesovi, sličniji obiteljskim radostima nego plesovima, mogu priređivati samo u takvim domovima kao što je, na primjer, dom državnoga savjetnika Berendejeva. Reći ću i više: sumnjam, dapače, da bi se kod sviju državnih savjetnika mogli priređivati takvi plesovi. O, da sam pjesnik! — razumije se, barem onakav kakvi su Homer ili Puškin; s manjim talentom ne smiješ ni da se guraš — zacijelo bih vam, o, čitatelji, oslikao jarkim bojama i širokim kistom sav taj visoko svečani dan. Ne, otpočeo bih svoju poemu s objedom, a osobito bih istakao onaj dirljivi i ujedno svečani trenutak kad se ispila prva zdravica u čast carici svečanoga dana. Oslikao bih vam najprije te goste, kako su zaronili u smjerno šutanje i očekivanje, koje je sličnije demostenskoj rječitosti nego šutnji. Oslikao bih vam onda Andreja Filipoviča, kao najstarijega među gostima, koji ima čak neko pravo na prvenstvo, a ukrašen je sjedinama i odličjima što dolikuju sjedinama, kako je ustao i dignuo iznad glave čašu zdravicu s iskričavim vinom — vinom što se naročito dovozi iz daleke kraljevine za piće u ovakvim trenucima —

vinom što je sličnije božanskomu nektaru nego vinu. Oslikao bih vam goste i sretne roditelje svečaričine, kako i oni digoše čaše za Andrejem Filipovičem i uperiše u njega oči, pune očekivanja. Oslikao bih vam, kako je taj često spominjani Andrej Filipovič, pošto je najprije prolio suzu u čašu, izgovorio čestitku i želju, izrekao zdravicu i ispio u zdravlje... Ali, priznajem, skrušeno priznajem, ne bih znao oslikati svu svečanost onoga trenutka kad se je sama svečarica Klara Olsufjevna, poput proljetne ruže, zarumenjela rumenilom blaženstva i stidijivosti te od punoće osjećaja pala u naručje nježnoj majci, kako je zasuzila nježna majka i kako je tom prilikom zaridao i sam otac, dostojni starac i državni savjetnik Olsufij Ivanovič, kojega su u dugom službovanju izdale noge, a sudbina ga za takvu usrdnost nagradila kapitalom, domom, imanjem i krasoticom kćerkom — zaridao kao dijete i kroz suze proglasio da je preuzvišeni gospodin dobrotvoran čovjek. Ne bih mogao oslikati sveopći zanos srdaca, što je nastupio odmah nakon toga časa — zanos, što se je jasno očitovao čak u vladanju jednoga mladoga registratora, koji je u taj tren bio sličniji državnomu savjetniku nego registratoru, pa je i on zasuzio, slušajući Andreja Filipoviča. Andrej Filipovič, opet, nije u tom svečanom trenutku nikako nalikovao na koleškoga savjetnika i načelnika odjela u jednom odsjeku — nije, činio se nečim drugim... ne znam samo, čime se baš činio, ali se nije činio koleškim savjetnikom. Bio je viši! Napokon... oh! zašto ne vladam tajnom visokoga snažnoga stila da oslikam sve te krasne i poučne trenutke čovječjega života, što su kao naročito udešeni za dokaz, kako gdjekad vrlina slavi slavlje nad zloćom, slobodarstvom, opačinom i zavišću! Neću ništa kazati, nego ću vam šuteći — što će ljepše biti od svake rječitosti — pokazati toga sretnoga mladića, što je ušao u dvadeset šesto proljeće, nećaka Andreju Filipoviču, kako i on ustaje te i on izriče zdravicu, a u njega bulje zaplakane oči svečaričinih roditelja, ponosite oči Andreja Filipoviča, stidljive oči same svečarice, oduševljene oči gostinske i dapače prilično zavidne oči nekih mladih službenih drugova toga sjajnoga mladića. Ne velim ništa, premda ne mogu da ne kažem kako sve na tom mladiću — koji je sličniji starcu nego mladiću, da kažemo u smislu povoljnom za njega — sve, počevši od cvjetnih obraza pa do samoga asesorskoga čina što je na njemu, sve to u ovom svečanom trenutku samo što nije progovaralo:

do ovako visokoga stupnja može, evo, da dovede čovjeka moralnost! Neću opisivati kako je napokon Anton Antonovič Setočkin, stolni načelnik u jednom odsjeku, službeni drug Andreju Filipoviču i nekad Olsufiju Ivanoviču, uz to stari kućni prijatelj i krsni kum Klari Olsufjevni — starčić bijel kao snijeg, također izrekao zdravicu, pa zakukurijekao i izgovorio vesele stihove; kako je on ovakvim pristojnim zaboravljanjem pristojnosti, ako se tako može kazati, do suza nasmijao cijelo društvo i kako ga je za toliko veselje i ljubaznost poljubila sama Klara Olsufjevna, po roditeljskom nalogu. Reći ću samo da su, napokon, gosti, koji su, dakako, nakon takva objeda morali da se uzajamno smatraju rođacima i braćom poustajali od stola; kako su onda starčići i ljudi ozbiljni, nakon kratka vremena, upotrijebljena za prijateljski razgovor, i dapače za štokakve, razumije se, veoma pristojne i ljubazne iskrenosti, dostojanstveno otišli u drugu sobu te, ne gubeći zlatno vrijeme, razdijelili se na partije i s osjećajem osobne vrijednosti posjedali za stolove, pokrivene zelenim suknom; kako su dame sjele u gostinskoj sobi, postale sve odjednom neobično ljubazne i počele razgovarati o različitim stvarima; kako je, napokon, sam visoko poštovani domaćin, kojega u vjernoj i pravoj službi izdadoše noge, što je već spomenuto, počeo na štakama prolaziti između gostiju, a podupirali ga Vladimir Semjonovič i Klara Olsufjevna, i kako je on također postao odjednom neobično ljubazan te odlučio da improvizira malen skroman ples, ne mareći za troškove; kako je za tu svrhu poslan po glazbenike neki okretni mladić, onaj isti što je za objedom više nalikovao na državnoga savjetnika nego na mladića; kako zatim dođoše glazbenici, čitavih jedanaest momaka, i kako se, napokon, upravo u osam i pol sati, razlijegoše zamamni zvuci francuske četvorke i drugih različnih plesova... Ne treba ni govoriti da mi je pero slabo, tupo i tromo da dolično oslika ples što ga je improvizirala neobična ljubaznost sjedokosoga domaćina. Pa i kako, pitam, kako bih mogao ja, skromni pripovjedač veoma zanimljivih, uostalom, na svoj način zgoda gospodina Goljatkina, kako bih mogao oslikati tu neobičnu i doličnu mješavinu krasote, sjaja, pristojnosti, veselja, ljubazne ozbiljnosti, nestašnosti, radosti, sve te igre i smijeh sviju tih činovničkih dama, sličnijih vilama nego damama — da kažem u smislu povoljnom za njih — s njihovim ljiljansko-ružičastim ramenima

i lišcima, njihovim zračnim strukovima, s njihovim nestašno-skakutavim, homeopatskim, da govorim visokim stilom, nožicama? Kako bih vam, napokon, oslikao te sjajne činovne kavalire, mladiće, i dostojanstvene, radosne i dolično zamagljene koji u razmacima između plesova puše lulu u dalekoj zelenoj sobi i koji ne puše u tim razmacima lulu — kavalire, na kojima je, od prvoga do posljednjega, doličan čin i prezime — kavalire, koji su duboko proniknuti osjećajem otmjenosti i osjećajem svoje vrijednosti — kavalire, koji najviše govore francuski s damama, a kad govore ruski, onda izrazima najvišega tona, komplimentima i dubokim frazama — kavalire, koji će se samo u pušaćoj sobi usuditi na neke ljubazne odstupe od najvišega tona, na neke fraze prijateljske i ljubazne familijarnosti, kao što su, na primjer: »Ti, veli, ovakav onakav, Petka, ljudski si odvalio polku« ili: »Ti, veli, ovakav, onakav, Vasja, baš si pricvrljio svoju damicu kako si htio.« Za sve to, kako sam već imao čast da vam objasnim, oj, čitatelji, manjkavo je pero moje, i zato šutim. Obratimo se radije gospodinu Goljatkinu, jedinomu, pravomu junaku vrlo istinite naše pripovijesti.

Riječ je o tome da je on sada u veoma čudnu, da se ne rekne i više, stanju. I on je, gospodo, ovdje, to jest nije na plesu, ali gotovo i jest na plesu; on, gospodo, ništa; on je doduše sam za sebe, ali u taj čas stoji na putu koji nije sasvim ravan; stoji on sada — čudno je i kazati — stoji sada u trijemu, na stražnjim stepenicama u stanu Olsufija Ivanoviča. Ali to nije ništa što on tu stoji: to on tako za sebe. Stoji, gospodo, u kutu, stisnuo se na mjestance koje doduše, nije toplije, ali je tamnije, zakrio se donekle golemim ormarom i starim zaslonom, med svakakvim smećem, ropotarijom, starežem, pa se krio neko vrijeme i zasad samo kao gledalac sa strane promatrao kako teče opća stvar. On, gospodo, sada samo motri; ta i on, gospodo, može ući... zašto i ne bi ušao? Treba samo da korakne, pa će ući. Tek je maloprije — prestojavajući, uostalom, već treći sat na zimi, među ormarom i zastorom, među svakakvom ropotarijom, smećem i starežom — citirao, za svoje opravdanje, jednu frazu blagopokojnoga francuskog ministra Villèlea, da će »sve, veli, doći po redu, samo ako umiješ da čekaš«. Tu je frazu gospodin Goljatkin pročitao nekad u knjizi, uostalom u posve sporednoj, ali sada je se sjetio u veoma zgodan čas. Fraza mu, prvo, vrlo dobro pristaje uz

sadašnje stanje, a drugo, što li ne bi palo na pamet čovjeku koji gotovo puna puncata tri sata očekuje u trijemu, u tami na zimi sretan rasplet svojih prilika? Kad je citirao, kako se već reklo, u veoma zgodan čas frazu bivšega francuskog ministra Villèlea, gospodin se Goljatkin odmah, ne zna se zašto, sjetio i bivšega turskog vezira Marcimirisa,[16] pa i krasne markize Lujze, koje je životopis nekad čitao u knjizi. Onda mu palo na pamet kako su jezuiti postavili čak načelo da sva sredstva drže podesnima, samo da bi se postigla svrha. Kad se je malo ohrabrio ovakvim historijskim punktom, gospodin će Goljatkin reći sam sebi: što su jezuiti? Jezuiti su svi do jednoga bili najveći glupani, sve će ih on pozaticati za pojas, a da se samo na časak isprazni zalogajnica (ona soba što izlazi ravno na trijem, na stražnje stepenice gdje se sada nalazi gospodin Goljatkin), ne bi on mario za sve jezuite, nego bi ni pet ni šest prošao najprije iz bifetne sobe u čajnu, onda u onu sobu gdje se sada kartaju, a onda ravno u dvoranu gdje sada plešu polku. I hoće proći, svakako će proći, unatoč svemu će proći, provući će se — eto na, i nitko neće opaziti; a onda on već zna što treba da radi. U takvu, dakle, stanju, gospodo, nalazimo sada junaka posve istinite naše pripovijesti, premda je i teško objasniti što s njim biva zapravo u ovaj mah. Posrijedi je to da se do trijema i do stuba znao dokopati, jer zašto se i ne bi, misli, dokopao, kad se svi dokopavaju; ali nije smio prodrijeti dalje, nije smio učiniti to javno... nije zato jer išta ne bi smio, nego zato, jer sam nije htio, jer je volio tajom. I eto on, gospodo, iščekuje sada tajom, i iščekuje upravo dva sata i pol. Zašto i ne bi iščekivao? I sam je Villèle iščekivao. »A što će tu Villèle?« misli gospodin Goljatkin. — Kakav je tu Villèle? Ali kad bih ja sada, ovaj... odjednom provalio?... Ah ti, figurante! — reče gospodin Goljatkin i uštinu se ukočenom rukom za ukočeni obraz. — ti glupančiću, ti goljo — takvo ti je i prezime!... — Ali to laskanje svojoj osobi u ovaj je čas bilo samo tako, uz put, bez ikakve vidljive svrhe. Već je krenuo i isturio se naprijed; čas je nastupio; zalogajnica se ispraznila i nikoga nema u njoj; gospodin je Goljatkin sve to vidio kroz prozor; u dva se koraka stvorio na vratima i već ih počeo otvarati. »Bih li išao ili ne bih? Pa, bih li išao ili ne bih? Otići ću, zašto ne bih otišao? Junaku svuda puca put!« Kad se ovako ohrabrio, naš junak odjednom i posve

iznenada uzmače za zastor. Ne, misli on, a ako tkogod uđe? I jest, uđoše; što sam i zjao dok nije nikoga bilo? Da mi je onako... ni pet ni šest provaliti!... Ne, otkud bih i provalio, kad mi je takva narav! Gle te podle tendencije! Uplašio se kao kokica! Uplašiti se, to je naš posao; eto tako je! Iskvariti, to je svagda naš posao: za to vi nas i ne pitajte! Stoj dakle tu kao panj, eto ti na! Da mi je sada kod kuće ispiti šalicu čaja... A bilo bi tako ugodno ispiti jednu šalicu. Ako se kasnije vratim, Petruška će, po svoj prilici, gunđati. Ne bih li otišao kući? Do vraga sve to! Idem, i gotovo! Kad je tako rasudio o svojim prilikama, gospodin se Goljatkin naglo suknuo naprijed, kao da je tko dirnuo u njemu kakvo pero, u dva se koraka stvorio u zalogajnici, zbacio kabanicu, skinuo šešir, brže turio sve to u kut, udesio se i zagladio se; onda... onda krenuo u čajnu sobu, iz čajne sobe šuknuo u drugu sobu, provukao se gotovo neopazice između kartaša, koji su se bili ražestili; onda... onda... tu je gospodin Goljatkin zaboravio sve što se oko njega zbiva, te kao da je pao s neba osvanuo pravo, u plesnoj dvorani.

Kao za prkos, u taj čas nisu plesali. Dame su u slikovitim grupama šetale po dvorani. Muškarci se zgrtali u društvanca ili švrljali po sobi, pristupajući damama. Gospodin Goljatkin nije opažao ništa od toga. Vidio je samo Klaru Olsufjevnu, do nje Andreja Filipoviča, onda Vladimira Semjonoviča, te još dva-tri mlada časnika, i još dva-tri mladića, koji daju ili su već ostvarili štokakve nade, kako se je moglo suditi na prvi pogled... Vidio je i još kojekoga. Ili nije; nije nikoga više ni vidio, ni na koga nije gledao... kretalo ga je ono isto pero, po kojemu je i skočio nezvan na tuđi ples, pa srnuo naprijed, onda i opet naprijed, uz put nabasao na nekog savjetnika, očepio mu nogu, zgodno već stao na haljinu jednoj časnoj starici i malo je poderao, gurnuo slugu što je nosio poslužavnik, gurnuo i još nekoga, a sve to nije opazio, ili, pravije da se kaže, opazio, ali se već tako neprestano provlačio, ne pazeći ni na koga, sve dalje i dalje naprijed, te se odjednom stvorio pred samom Klarom Olsufjevnom. Bez ikakve sumnje, on bi u taj čas s najvećim užitkom propao u zemlju i ne bi ni okom trenuo; ali što je učinjeno, ne možeš vratiti... ta nikako ne možeš vratiti. Što da se radi dakle? — Ako ne pođe za rukom, istraj, ako pođe, drži se! Gospodin Goljatkin, razumije se, nije bio spletkar i nije vješt da cipelama glača parket... — Tako se već

dogodilo. Uz to su se i jezuiti nekako ovamo upleli... Ali do njih i nije gospodinu Goljatkinu! Sve, što je hodalo, bučilo, govorilo, smijalo se — odjednom se stišalo i malo se po malo zgrnulo oko gospodina Goljatkina. Gospodin Goljatkin, uostalom, kao da ništa ne čuje, ništa ne vidi, ne može da gleda... ni na što ne može da gleda; oborio oči zemlji, pa tako i stoji, ali je uz put zadao sebi poštenu riječ da će se još noćas ubiti kakogod. Kad je sebi zadao tu poštenu riječ, gospodin Goljatkin reče u mislima: »Bilo što mu drago!« i na svoje najveće čudo stade odjednom iznenada govoriti.

Započeo gospodin Goljatkin s čestitkama i doličnim željama. Čestitke prođoše dobro, ali na željama naš junak zapeo. Osjećao je da će sve mahom otići do vraga ako zapne. Tako se i dogodilo — zapeo i zaglibio se... zaglibio se i zacrvenio se; zacrvenio se i zbunio se; zbunio se i uzgledao; uzgledao i obišao očima uokolo — i zamro... Svi stoje, svi šute, svi iščekuju: nešto podalje zašaputali; nešto pobliže zahihotali. Gospodin Goljatkin dobacio Andreju Filipoviču pokoran, zbunjen pogled. A Andrej Filipovič odvratio takvim pogledom da bi naš junak, kad ne bi već bio ubijen posvema, potpuno, svakako bio ubijen po drugi put — kad bi moglo da bude tako. Šutnja se otegla.

— To se više tiče domaćih prilika i moga privatnog života, Andreju Filipoviču — progovori jedva čujnim glasom polumrtvi gospodin Goljatkin — to nije službena zgoda, Andreju Filipoviču...

— Stidite se, gospodine, stidite se! — progovori Andrej Filipovič polušapatom, s neiskazanim negodovanjem na licu — progovori, uhvati Klaru Olsufjevnu za ruku i okrene se od gospodina Goljatkina.

— Ne treba ničega da se stidim, Andreju Filipoviču — odgovorio jé gospodin Goljatkin, također polušapatom, pa obilazi svojim nesretnim pogledima uokolo, zbunio se i nastoji u toj zgodi da nađe, u začuđenoj gomili, sredinu i svoj društveni položaj.

— Pa, pa ništa, i ništa, gospodo! Pa, što je? Svakomu se to može dogoditi — šaptao je gospodin Goljatkin, kretao se pomalo s mjesta i nastojao da se iskopa iz gomile što ga okružuje. Propustiše ga. Naš je junak prošao nekako između dva reda radoznalih, začuđenih promatrača. Sreća ga je napuštala, a gospodin Goljatkin je to i sam osjećao. Dabome, dao bi bilo što samo da mu je sada biti, ne povređujući pristojnosti, na pređašnjem mjestu u trijemu, kod

stražnjih stepenica, ali kako se to nije nikako moglo, započeo se skrbiti kako bi šmugnuo kudagod u kut, pa da ondje stoji tako — skromno, pristojno, za sebe, nikoga da ne dira, da ne svraća na sebe svu pažnju, ali uz to i da stekne naklonost gostinsku i domaćinovu. Ali, gospodin je Goljatkin osjećao da ga nešto vuče, kao da se njiše, pada. Najzad se dovukao do jednoga kuta i stao u nj, kao tuđ, ravnodušan promatrač, rukama se odupro na naslone dviju stolica, zahvatio ih na takav način u potpunu svoju vlast, pa nastojao, kolikogod može, da hrabro pogleda goste Olsufija Ivanoviča što se zgrnuše oko njega. Bliže od sviju stajao mu je neki časnik, visok, lijep momak pred kojim se osjetio kao pravi crv.

— Te su dvije stolice, poručnice, određene: jedna za Klaru Olsufjevnu, a druga za kneginjicu Čevčehanovu koja sada pleše; sada ih, poručnice, čuvam za njih — reče gospodin Goljatkin zadišući se i upirući u gospodina poručnika pogled koji moli. Poručnik se okrene šuteći, s ubojnim smiješkom. Kad se posjekao na jednom mjestu, pokuša naš junak da okuša svoju sreću s druge strane, te se obrati pravo jednomu uglednomu savjetniku, sa znamenitim križem o vratu. Ali ga je savjetnik omjerio takvim hladnim pogledom, da je gospodin Goljatkin jasno osjetio kao da su ga iznenada polili cijelim kablom hladne vode. Gospodin se Goljatkin stišao. Odluči da mu je najbolje zašutjeti, ne progovoriti, pokazati da on samo tako, da je i on takav kakvi su svi, i da je njegov položaj, koliko mu se barem čini, također doličan. U tu svrhu prionuo je pogledom uz suvratke na svojoj uniformi, a onda podigao oči i zaustavio ih na gospodinu veoma dostojanstvene vanjštine. »Na tom je gospodinu vlasulja, bit će gola glava, gola baš kao moj dlan.« Kad je učinio tako važno otkriće, gospodin se Goljatkin sjeti i arapskih emira, kojima također ostaje gola glava bez kose kad se skine s glave zelena čalma, koju oni nose za znak svoga srodstva s prorokom Muhamedom. Onda, valjda po osobitom sukobu ideja o Turcima u svojoj glavi, gospodin je Goljatkin dotjerao i do turskih papuča i tu se zgodno sjetio da Andrej Filipovič nosi cipele, sličnije papučama nego cipelama. Opažalo se da se gospodin Goljatkin donekle snašao u svojem stanju. »Da se evo taj luster«, munulo mu glavom, »da se evo taj luster sruši sad s mjesta i padne na društvo, ja bih odmah poletio da spasim Klaru Olsufjevnu. Kad bih je spasio,

rekao bih joj: ne uzrujavajte se gospođice; nije ništa, a spasitelj vaš sam ja.« Zatim... Tu je gospodin Goljatkin skrenuo oči u stranu, tražeći Klaru Olsufjevnu, i opazio Gerasimiča, staroga sobara Olsufija Ivanoviča. Gerasimič se s najzabrinutijim, najslužbenijim svečanim licem šuljao pravo njemu. Gospodin Goljatkin zadršće i namršti se od nekoga nesvjesnoga, a u isti mah najneugodnijega osjećaja. Makinalno se ogledao uokolo: palo mu na pamet da kakogod, tako kradom, postrance, tihano šmugne od zla, da se u jedan mah skunji, to jest da se pričini kao da on i ne sanja ni o čem, kao da se i ne radi o njemu. Ali prije nego što je naš junak dospio da se na išta odluči, već je pred njim stajao Gerasimič.

— Vidite, Gerasimiču — reče naš junak, sa smiješkom se obraćajući Gerasimiču — ded, vi naredite — eto vidite, svijeća ondje u svijećnjaku, Gerasimiču — sad će pasti: vi, dakle, znate, naredite da se popravi; zaista će sad pasti, Gerasimiču…

— Svijeća? Neće, svijeća stoji uspravno; ali za vas netko ondje pita.

— A tko ondje pita za mene, Gerasimiču?

— Ne znam zaista, tko pita. Sluga nečiji. Ovdje je, veli, Jakov Petrovič Goljatkin? Zovnite ga, dakle, veli, radi vrlo potrebnog i hitnog posla... eto tako.

— Nije, Gerasimiču, varate se; u tome se, Gerasimiču, varate.

— Sumnjivo je...

— Nije, Gerasimiču, nije sumnjivo; tu, Gerasimiču, nema ničega sumnjivoga. Nitko ne pita, Gerasimiču, za mene, nema nikoga tko bi za mene pitao, a ja sam ovdje kod kuće, to jest u svojem mjestu, Gerasimiču.

Gospodin Goljatkin je odahnuo i ogledao se uokolo. I jest! Svi, kojigod su u dvorani, svi su u nekom svečanom očekivanju uperili u njega pogled i napeli sluh. Muškarci se zgrnuli pobliže te osluškuju, a podalje uzbuđene dame šapuću. I sam se domaćin javio blizu gospodina Goljatkina, i premda mu se po licu nije moglo primijetiti da i on izravno i neposredno sudjeluje u prilikama gospodina Goljatkina, jer se sve to radilo na fin način, ipak je po svem tom junak naše pripovijesti jasno osjetio da je nastupio odlučan trenutak. Gospodin je Goljatkin jasno vidio da je nastalo vrijeme smionom udaru, vrijeme da budu posramljeni njegovi neprijatelji. Gospodin se Goljatkin

uzrujao. Osjetio je neko nadahnuće i drhtavim, svečanim glasom počeo opet, obraćajući se Gerasimiču koji čeka.

— 7Ne, prijatelju moj, mene nitko ne zove. Ti se varaš. Reći ću i više: varao si se i jutros kad si me uvjeravao... kad si se usudio uvjeravati me, velim (gospodin Goljatkin podigao glas), da bi me Olsufij Ivanovič, dobrotvor moj od pamtivjeka, koji mi je u nekom pogledu zamijenio oca, tjerao od svojih vrata u času obiteljske i najsvečanije radosti njegovu roditeljskom srcu. (Gospodin se Goljatkin, zadovoljan sa samim sobom ali s dubokim osjećajem, ogledao uokolo. Na trepavicama mu vrcnule suze.) Ponavljam, prijatelju moj — završio naš junak — ti si se prevario, ljuto si se, naprosto prevario...

Čas je svečan. Gospodin Goljatkin osjeća da je efekt bio najpouzdaniji. Gospodin Goljatkin stoji, skromno oborio oči te očekuje zagrljaj Olsufija Ivanoviča. Među gostima se opaža uzbuđenost i nedoumica, pa i sam nepokolebljivi, užasni Gerasimič zamucao u riječi »sumnjivo«... kad odjednom bezobzirni orkestar ni pet ni šest udario u polku. Sve propade, sve se u vjetar rasu, Gospodin Goljatkin zadrhtao, Gerasimič uzmakao, sve se, štogod je u dvorani, uzbibalo kao more, i Vladimir Semjonovič poletio kao prvi par s Klarom Olsufjevnom, a lijepi poručnik s kneginjicom Čevčehanovom. Gledaoci se radoznalo i u zanosu guraju da gledaju kako se pleše polka — ples je zanimljiv, nov, moderan, svima zavrtio glavom. Gospodina Goljatkina zaboravili na neko vrijeme. Ali odjednom se sve uzbudilo, uzbunilo, uskomešalo... dogodila se neobična zgoda. Klara Olsufjevna, umorna od plesanja, jedva dišući od umora, zažarenih obraza i silno uzbibanih grudi, iznemogla je i pala u naslonjač... Sva se srca uperila divnoj čarcbnici, svi žure i jagme se da je pozdrave i da joj zahvale za iskazani užitak — kad se odjednom pred njom stvori gospodin Goljatkin. Gospodin je Goljatkin blijed, posve razdešen i čini se da je i on nekako iznemogao, jedva se kreće. Smješka se radi nečega; pruža ruku moleći. Klara Olsufjevna nije u. čudu dospjela da trgne ruku i nehotice ustane na poziv gospodina Goljatkina. Gospodin se Goljatkin njihnuo naprijed, najprije jedan put, onda drugi put, onda dignuo nogu, onda nekako strugnuo, onda nekako topnuo, onda se spotaknuo... i on htjede da pleše s Klarom Olsufjevnom. Klara Olsufjevna zaciknula; svi poletjeli

da joj otmu ruku iz ruke gospodina Goljatkina, i u jedan mah odgurnuše našega junaka gotovo na deset koraka razmaka. Oko njega se također skupio krug. Začulo se vriskanje i kričanje dviju starica, koje je gospodin Goljatkin pri uzmaku gotovo oborio. Zabuna je užasna; svi pitaju, svi kriče, svi raspravljaju. Orkestar je zašutio. Naš se junak vrti u svojem krugu, i makinalno, blago se smješkajući, gunđa nešto u sebi, »zašto, veli, i ne bih, polka je, veli, barem koliko se njemu čini, nov i veoma zanimljiv ples, stvoren za zabavu damama... ali ako je stvar potekla tako, on je, ako oni hoće, voljan da pristane«. Ali za pristanak gospodina Goljatkina čini se da nitko i ne pita. Junak je nas osjetio da je odjednom nečija ruka pala na njegovu ruku, da se druga ruka malo uprla u leđa, i da ga s nekim osobitim marom upravljaju na neku stranu. Najzad je opazio da ide ravno prema vratima. Gospodin Goljatkin htjede nešto reći, nešto učiniti... Ali nije, ništa više on neće. Samo se makinalno osmjehuje. Napokon osjeti da mu navlače kabanicu, da su mu nabili na glavu šešir, da se najzad stvorio u trijemu, u mraku i na zimi, najposlije i na stepenicama. Ondje se spotaknuo i činilo mu se da pada u bezdan; htjede zaviknuti, ali se odjednom stvori u dvorištu. Osjetivši svježi zrak, na časak je zastao i u isti tren začuo zvuke orkestra koji je nastavio da svira. Gospodin se Goljatkin u jedan mah sjeti svega, i učinilo se kao da su mu se opet vratile sve sile što su mu bile klonule. Trgnuo se s mjesta na kojem je dosad stajao kao prikovan, i navrat-nanos poletio van, kud bilo da bilo, na zrak, na slobodu, kud ga noge nose.

GLAVA V

Na svim petrogradskim zvonicima, koji pokazuju i izbijaju satove, otkucala je upravo ponoć kad je gospodin Goljatkin posve izbezumljen istrčao na obalu Fontanke, baš blizu Izmajlovskoga mosta, spašavajući se od neprijatelja, od proganjanja, od tuče zvrčaka kojima ga obasuse, od krike usplahirenih starica, od ohova i ahova ženskih i od ubojitih pogleda Andreja Filipoviča. Gospodin je Goljatkin bio ubijen — posve ubijen, u potpunom smislu riječi, pa ako je očuvao u ovom času sposobnost da bježi, bilo je to jedino po nekom čudu, po čudu, kojemu se je najzad i sam nećkao da vjeruje.

Noć je bila užasna — novembarska — mokra, maglovita, kišljiva, snježna, nabređana prehladama, kihavicama, groznicama, grloboljama, vrućicama svakojakih vrsta i načina, u jednu riječ, svim darovima petrogradskoga studenoga. Vjetar zavija po pustim ulicama, uzbacuje vodu u Fontanki do iznad karika i podbadački dirka po obali tanke svjetiljke, pa ga i one prate, savijajući tankim, pronicavim škriputom, i od toga se sastavlja beskrajni, piskutljivi, zveketavi koncert, vrlo poznat svakomu petrogradskomu žitelju. Udarila susnježica. Mlazovi kišne vode, prekidani vjetrom, prskaju gotovo vodoravno, kao iz vatrogasne štrcaljke, pa bodu i sijeku lice nesretnomu gospodinu Goljatkinu, kao tisuću pribadača i ukosnica. U noćnoj tišini, koju prekida samo daleka huka od kočija, vjetar što zavija i svjetiljke što škripuću, sumorno se čuje pijuskanje i žubor vode što teče sa sviju krovova, izvanjskih stepenica, iz oluka i krovnih vijenaca na granitni pločnik. Ni žive duše nema, ni u blizini ni u daljini, a čini se da je i ne može biti u takvo vrijeme i po takvoj nepogodi. Sam samcat, dakle, gospodin Goljatkin, sam samcat sa svojim očajem, kasa u ovaj mah po pločniku uz Fontanku običnim svojim, sitnim, čestitim koračićem i žuri se da što prije dotrči u svoju Šestilavočnu ulicu, na svoj treći kat, u svoj stan.

Premda su snijeg, kiša i sve to, čemu ni imena nema, kad se pod petrogradskim novembarskim nebom uzvitla vijavica i tmora, u jedan mah, iznenada napali i onako ubijenoga nesrećama gospodina Goljatkina, bez ikakve milosti i predaha, prodirali mu do kostiju, lijepili mu oči, propirivali ga sa svih strana, skretali ga s puta i sasvim ga zbunjivali, premda se je sve u jedan mah survalo na gospodina Goljatkina, kao da se namjerice združilo i složilo sa svim njegovim neprijateljima da njemu svojski zasoli dan, večer i noć — uza sve to, gospodin Goljatkin nije gotovo ni osjećao taj posljednji dokaz kako ga progoni sudbina: toliko ga je strašno potreslo i prenerazilo sve ono što mu se zbilo prije nekoliko časaka kod gospodina državnoga savjetnika Berendejeva! Da sada kakav tuđ, nezainteresirani promatrač pogleda tako sa strane jadno trčkanje gospodina Goljatkina, i toga bi odmah prožeo sav strahoviti užas njegovih nevolja, pa bi svakako kazao da se gospodin Goljatkin čini sada takav kao da bi sam od sebe da se nekud sakrije, kao da bi sam od sebe da pobjegne nekud! Da! Tako zaista i jest! Reći ćemo još više:

gospodin Goljatkin ne želi samo da pobjegne od sebe samoga, nego da i sasvim uništi sebe, da se pretvori u prah. U ovim sad časovima ne čuje on ništa oko sebe, ne razumije ništa što se oko njega zbiva, i takav je, kao da njemu zaista nema ni nemilosti ružne noći, ni duga puta, ni kiše, ni snijega, ni vjetra, ni sve ljute nepogode. Kaljača, što je spala gospodinu Goljatkinu s cipele na desnoj nozi, ostala je u blatu i snijegu, na pločniku na Fontanki, a gospodin Goljatkin nije ni mislio da se vrati po nju, i nije opzio da je nestala. Tako je zapanjen da je nekoliko puta, naglo, bez obzira na sve unaokolo, posve zaokupljen mišlju o svojem maloprijašnjem strašnom padu, zastajao nepomično kao stup nasred pločnika; u tom on času umire, nestaje, onda se, kao da je bjesomučan, naglo trza s mjesta te bježi, bježi i ne ogleda se, kao da izmiče od nečije potjere, od neke još užasnije nevolje... Zaista užasno stanje!... Napokon, kad mu iznemogoše sile, gospodin Goljatkin stao, naslonio se na ogradu na obali, kao da mu je odjednom, sasvim iznenada, potekla krv iz nosa te se uporno zagledao u Fontankinu mutnu, crnu vodu. Ne zna se koliko je baš vremena proboravio u tom poslu. Zna se samo da je u tom trenutku gospodin Goljatkin dotjerao do takva očaja, toliko se iskidao, toliko izmučio, toliko iznemogao i klonuo i onako već slabim preostacima duha, da je zaboravio na sve, i na Izmajlovski most, i na Šestilavočnu ulicu, i na svoju sadašnjost... Pa i što je zaista? Ta njemu je svejedno: stvar se svršila dakako, odluka je potvrđena i potpisana; što on mari?... Odjednom... odjednom je zadrhtao po svem tijelu i nehotice odskočio koja dva koraka u stranu. U neobjašnjivu se nemiru stao obazirati uokolo; ali nema nikoga, ništa se osobito nije dogodilo, a međutim... međutim mu se učinilo da je netko maloprije, ovoga trenutka, stajao ovdje kod njega, do njega, pa i on se nalaktio na ogradu na obali i — čudna stvar! nešto mu brzo kazao, isprekidano, nije posve razumljivo, ali o nečem što je njemu vrlo blisko, što se njega tiče. »Što, da se to nije meni prividjelo? — reče gospodin Goljatkin, još jednom se obazirući uokolo. — A gdje ja to stojim?... Ah, ah!« — završio klimnuvši glavom, a međutim se s nemirnim, tužnim osjećajem počeo zagledavati u mutnu, vlažnu daljinu, pa svom silom napreže oči i svom silom nastoji da kratkovidnim svojim pogledom prodre kroz tu mokrinu što se prostire pred njim. Ali nema ništa novo, ništa osobito ne pada u oči

gospodinu Goljatkinu. Čini se da je sve u redu, kako treba da bude, to jest snijeg vije još jače, krupnije i gušće, na dvadeset koračaja ne vidiš ni prsta pred očima, svjetiljke škripuću još pronicavije nego prije, a vjetar se čini kao da još plačnije, još žalosnije oteže sjetnu svoju pjesmu, kao prosjak kojega se ne možeš otresti kad prosi ma i prebijenu paru da se prehrani. — Ah, ah, ta što je to meni? — ponovi opet gospodin Goljatkin, krećući iznova putem i neprestano se ovlaš obazirući uokolo. A, međutim, u svem se biću gospodina Goljatkina oglasio neki novi osjećaj: jest i nije čama, jest i nije strah.., grozničav mu trepet proletio po žilama. Čas nesnosivo neugodan! »Pa, ništa — reći će da se ohrabri — pa, ništa; možda to i nije baš ništa, i ne kalja ničiju čast. Možda je tako i trebalo da bude — nastavio, i sam ne razumijevajući što govori — možda će se sve to u svoje vrijeme okrenuti na najbolje, i neće nikomu biti zamjerke, i sve će se opravdati.« — Ovako govori, riječima sebi olakšava gospodin Goljatkin, pa se otresao malo, stresao sa sebe snježne pahuljice, što mu se kao gusta kora nagomilale na šeširu, na ovratniku, na kabanici, na ogrlici, na cipelama i na svemu — ali sve još ne može da odgurne od sebe, da zbaci sa sebe neobični osjećaj, neobičnu, nejasnu svoju čamu. Negdje se daleko razlegao topovski pucanj. »Kakvo je vrijeme, — pomisli naš junak — čuj, da ne bi bilo poplave? Očito, voda je porasla prejako.« — Tek što je to pomislio, kad pred sobom opazi prolaznika, što mu dolazi u susret, a po svoj je prilici, kao i on, zakasnio zbog kakve zgode. Pojava bi se činila ništava i slučajna; ali gospodin se Goljatkin, ne zna se zašto, smeo, čak se i uplašio, i zapao ponešto u nepriliku. Nije da bi se bojao loša čovjeka, nego tako, možda... »a i tko bi ga znao, toga kasnioca,« munulo gospodinu Goljatkinu glavom, »možda je on ovo isto, možda on i jest tu ono glavno, i ne ide uludo, nego ide sa ciljem, siječe mi put i vrijeđa me.« Nego, možda gospodin Goljatkin i nije pomislio upravo to, već samo tako osjetio časkom nešto slično i veoma neugodno. Uostalom, nije bilo vremena da misli i osjeća; prolaznik je već bio dva koraka pred njim. Gospodin se Goljatkin odmah, po svagdašnjem svojem običaju, požuri da udesi posve osobit lik, koji jasno kazuje da je on, Goljatkin, sam za sebe, da on neće ništa, da je svima dosta širok put, i da on, Goljatkin, ni u koga ne dira. Odjednom je zastao kao ukopan, kao da ga je munja ošinula, i onda

se brzo okrenuo za prolaznikom, koji je tek prošao kraj njega — okrenuo se takva lica kao da ga je nešto trglo odostrag, kao da mu je vjetar okrenuo vjetrenicu. Prolaznik brzo nestaje u snažnoj mećavi. I on ide žurno, isto je kao i gospodin Goljatkin odjeven i umotan od glave do pete, isto tako kao i on zacapkao, usitnio po pločniku na Fontanki brz, sitan koračić, nešto s trupkalicom. — »Što, što je to?« — šapće gospodin Goljatkin i smiješi se ne vjerujući — ali mu zadrhtalo cijelo tijelo. Jeza mu prošla po leđima. Međutim, prolaznik je iščeznuo posve, ne čuju mu se više koraci, a gospodin Goljatkin sve još stoji i gleda za njim. Ali se, najposlije, malo-pomalo snašao — »Ta što je to — pomislio zlovoljno — zar sam zaista pomjerio pameću?« — okrenuo se i krenuo svojim putem, pa sve više i više ubrzava i učešćava korake i nastoji da ni na što više i ne misli. Zbog toga je napokon zaklopio i same oci. Odjednom mu je kroz zavijanje vjetra i huku nepogode doletjela opet do ušiju lupa nečijih vrlo bliskih koračaja. Zadršće i otvori oči. Pred njim je opet, na dvadesetak koračaja od njega, neki crni čovuljak koji mu se brzo približava. Čovuljak se žuri, brza, hiti, a razmak se naglo smanjuje. Gospodin Goljatkin čak već i vrlo dobro razabire svojega novoga zakašnjeloga druga — razabrao i zaciknuo od čuda i užasa; noge mu zaklecale. To je onaj isti, poznati mu pješak, koji je prije desetak minuta prošao kraj njega, a sada se odjednom, sasvim iznenada, opet javio pred njim. Ali nije gospodina Goljatkina prenerazilo samo to čudo, nego se gospodin Goljatkin prenerazio tako da je zastao, zaciknuo, čak mu i doviknuo nešto, želeći ga valjda što prije zaustaviti. Neznanac zaista i stao, nekih desetak koračaja od gospodina Goljatkina i to tako da mu je na cijelu pojavu padalo svekoliko svjetlo od svjetiljke, što stoji u blizini — stao, okrenuo se gospodinu Goljatkinu te, nestrpljivo i zabrinuta lica, čeka što će on reći. — »Oprostite, ja sam se možda i prevario« — progovori naš junak drhtavim glasom. Neznanac se šuteći i zlovoljno okrene, i brzo produži svojim putem, kao da se žuri da nadoknadi ona dva časka što je izgubio s gospodinom Goljatkinom. Što se pak tiče gospodina Goljatkina, njemu zadrhtale sve žilice, koljena mu zaklecala, iznemogla, te on stenjući sjeo na kolobran kraj pločnika. A i bilo je zaista od čega ćeš zapasti u takvu zabunu. Riječ je o tome da mu se taj neznanac učinio sada nekako poznatim. Sve to ne bi još ništa bilo. Ali je prepoznao, doista gotovo

prepoznao sada tog čovjeka. Često je viđao toga čovjeka, nekad ga je viđao, pa i tek nedavno; gdje li je to bilo? da nije bilo jučer? Ali i opet nije to glavno što ga je gospodin Goljatkin često viđao: a i nema u tom čovjeku baš ništa osobito — na prvi pogled ne uzbuđuje taj čovjek baš ničiju osobitu pažnju. Tako, čovjek je kao i svi, čestiti, razumije se, kao i svi čestiti ljudi, a možda ima štokakvih, čak i prilično znatnih vrlina — u jednu riječ: sam je po sebi čovjek. Gospodin Goljatkin ne osjeća čak ni mržnju, ni neprijateljstvo, pa ni bilo kakvu zlu namjeru spram toga čovjeka, čak, naprotiv, činilo bi se — a međutim (i u tomu je glavna snaga), a međutim se ni za kakvo blago na svijetu ne bi želio sastati s njim, i osobito sastati se tako, kao, na primjer, sada. Reći ćemo i više: gospodin Goljatkin zna vrlo dobro toga čovjeka i zna, dapače, kako ga zovu, kako je tomu čovjeku prezime: a ne bi ni za što, i opet ni za koje blago na svijetu htio kazati njegovo ime, privoljeti se i priznati, da ga evo ovako zovu, ovako po ocu, a ovako po prezimenu. Je li dugo ili kratko potrajala smetenost gospodina Goljatkina, je li baš dugo sjedio na stupu uz pločnik, ne znam kazati, samo se on napokon malo prenuo i naglo počeo trčati, ne ogledavajući se, što je brže mogao; pamet mu se zaokupila: dva puta se spotaknuo, gotovo i pao — i tom prilikom osirotjela gospodinu Goljatkinu i druga cipela, koju je također ostavila njena kaljača. Napokon gospodin Goljatkin malo uspori korak, da odahne, brže se ogleda unaokolo i opazi da je, i ne primjećujući, pretrčao sav svoj put po Fontanki, prešao Anjičkov most, prešao jedan dio Nevskoga prospekta i sada stoji na zaokretu u Litejnu ulicu. Stanje mu u ovaj mah nalikuje na čovjeka koji stoji nad strašnom strminom, a pod njom se odranja zemlja, već se uzdrmala, već se krenula, posljednji se put ljulja, pada, odvlači ga u bezdan, a međutim nesretnik nema ni snage ni osjećaja duha da odskoči natrag, da odvrati oči od propasti što zja; bezdan ga privlači, te on napokon sam skače u nj i ubrzava čas svoje propasti. Gospodin Goljatkin zna, osjeća i duboko je uvjeren da će mu se svakako putem dogoditi još neko zlo, da će sc na njega zgrnuti još kakva neugodnost, da će, na primjer, opet sresti svojega neznanca: ali, za čudo, on taj susret i želi, smatra ga neizbježivim, i jedino moli da bi se sve to što brže završilo, da mu se stanje makar kako odluči, ali samo što brže. A, međutim, on sve bježi te bježi, i kao da ga

kreće neka tuđa sila, jer u svemu svojem biću osjeća da je nekako oslabio i onijemio: uopće ne može misliti, premda mu se ideje poput trna hvataju za sve. Neko izgubljeno psetance, posve mokro i prozeblo, prikrpilo se gospodinu Goljatkinu, pa i ono trči pored njega, hitro, podvijena repa, poklopljenih ušiju, te pokadšto pogledava na njega plašljivo, razborito. Neka daleka, odavno već zaboravljena misao — uspomena na neku zgodu koja se je odavno zbila — pala mu sada na pamet, lupa kao maljicom po glavi, dodijava mu, ne napušta ga. »Ah, to gadno psetance!« šapće gospodin Goljatkin, a i sam ne razumije sebe. Napokon ugledao svojega znanca na zaokretu u Talijansku ulicu. Ali, sada mu neznanac ne dolazi vise u susret nego ide na onu istu stranu kud i on, i također trči nekoliko koračaja pred njim. Uđe najzad u Šestilavočnu ulicu. Gospodinu Goljatkinu zasta dah. Neznanac stao upravo pred onom kućom gdje stanuje gospodin Goljatkin. Začuo se zveket zvonca i gotovo u isti mah škripa željeznoga zasuna. Otvorila se vrata, neznanac se sagnuo, projurio i iščezao. Gotovo u taj isti mah prispio i gospodin Goljatkin i kao strijela uletio u kapiju. Ne slušajući dvornika, koji je zagunđao, potrčao zadihan na dvorište i odmah opazio svojega zanimljivog suputnika, izgubljenog na čas. Neznanac promaknuo kod ulaza na one stepenice što vode u stan gospodina Goljatkina. Gospodin Goljatkin poleti za njim. Stepenice su tamne, vlažne, prljave. Na svim je zaokretima zgomilana silesija svakojake stanarske ropotarije, tako da bi tuđ, neupućen čovjek, koji bi po mraku dospio na te stube, morao neko pola sata putovati po njima, riskirajući da polomi noge, te proklinjući zajedno sa stubama i svoje znance što su se tako neudobno nastanili. Ali suputnik gospodina Goljatkina kao da je znanac, kao da je domaći čovjek, ustrčao gore lako, bez teškoće i s potpunim poznavanjem prostora. Gospodin ga Goljatkin gotovo stiže; dapače ga je neka dva-tri puta udario po nosu rub neznančeve kabaniec. Srce mu zamire. Tajnoviti čovjek stao upravo pred vratima gospodina Goljatkina, kucnuo, i (čemu bi se uostalom u drugo vrijeme začudio gospodin Goljatkin) Petruška, kao da je čekao i nije lijegao da spava, odmah otvorio vrata te sa svijećom u ruci pošao za čovjekom što je ušao. Posve izbezumljen utrčao u stan junak naše pripovijesti; ne skidajući kabanice ni šešira, prošao hodnik, pa, kao da ga je grom ošinuo, zastao na pragu svoje

sobe. Potpuno se ostvarile sve slutnje gospodina Goljatkina. Čega se je god plašio i što je nagađao, sada se na javi zbilo. Dah mu se pretrgnuo, u glavi mu se zavrtjelo. Neznanac sjedi pred njim, i on s kabanicom i šeširom na njegovoj postelji, blago mu se smješka, nešto zažmurio i prijateljski mu klima glavom. Gospodin Goljatkin htjede da zavikne, ali nije mogao — da protestira na bilo koji način, ali mu snage ne dosegoše. Kosa mu se na glavi nakostriješila i on se od straha, bez svijesti, skljckao. A bilo je i zašto. Gospodin je odmah prepoznao svojega noćnog drugara. Noćni mu drugar nije bio nitko drugi nego on sam — sam gospodin Goljatkin, ali isti isticati, kakav je i on sam — u jednu riječ, kako se to zove, njegov dvojnik u svakom pogledu...

GLAVA VI

Sutradan, točno u osam sati, prenuo se gospodin Goljatkin na svojoj postelji. Odmah mu se, mahom, naglo javile u mašti i pameti sve neobičnosti jučerašnjega dana i cijela nevjerojatna, strašna noć, s njenim, gotovo nemogućim zgodama. Tolika bjesomučna paklena zloba njegovih neprijatelja i osobito posljednji dokaz te zlobe slediše srce gospodinu Goljatkinu. Ali, u isti je tren sve to tako čudno, nerazumljivo, neobično, čini se tako nemogućim da je zaista i teško vjerovati u sve to: gospodin bi Goljatkin drage volje priznao da je sve to tlapnja, koja se ne može zbiti, časovita zbrka u mašti, pomračenju uma, kad bi mu sreća dala da ne zna, po gorkom životnom iskustvu, dokle može zloba gdjekad dotjerati čovjeka, dokle može gdjekad doprijeti bjesomučnost neprijatelja, kad se osvećuje za čast i ambiciju. Uz to ugruhani udovi gospodina Goljatkina, zamagljena glava, bolna krsta i teška kihavica i te kako posvjedočuju i potvrđuju svu vjerojatnost noćašnje šetnje, a djelomice i svega ostaloga što se dogodilo za šetnje. A, i napokon, gospodin Goljatkin zna već odavno, poodavno, da se kod njih ondje nešto priprema, da kod njih ondje ima neki drugi. Ali, što je? Kad je dobrano promislio, gospodin Goljatkin odluči da prešuti, da se pokori i da zbog toga zasad ne prosvjeduje. »Možda su namislili samo da me zaplaše, a kad vide da ja ništa, da ne prosvjedujem i da se posve smirujem, mirno trpim, onda će odustati, i sami će odustati, i još će prvi odustati.«

Takve su, dakle, misli bile gospodinu Goljatkinu u glavi kad se je otezao na postelji, oporavljao ugruhane udove i čekao da mu sada, po običaju, uđe u sobu Petruška. Čeka on već neko četvrt sata; čuje, kako se lijenčina Petruška za pregradom maje sa samovarom, a ipak se ne može odlučiti da ga zovne. Reći ćemo i više: gospodin se Goljatkin sada i nešto pobojava suočenja s Petruškom. »Ta bogzna, misli on, bogzna, kako sada sve to promatra taj lupež. On sve šuti te šuti, ali je svojeglav.« Napokon, zaškripila vrata i Petruška se javio sa poslužavnikom na rukama. Gospodin ga Goljatkin plašljivo pogleda ispod oka, nestrpljivo iščekujući što će biti, iščekujući neće li on najzad kazati štogod o određenoj zgodi. Ali Petruška ne reče ništa već je naprotiv nekako šutljiviji, suroviji i srditiji nego obično, na sve gleda ispod oka; vidi se, uopće, da je s nečim preko svake mjere nezadovoljan; nije ni jedan jedini put pogledao gospodara, što je, da se uz put rekne, malko bocnulo gospodina Goljatkina; postavio je na stol sve što je donio, okrenuo se i šuteći otišao za svoju pregradu. »Zna, zna, sve zna, danguba!« gunđa gospodin Goljatkin i laća se čaja. Ama ništa nije naš junak ispipao iz svojega sluge, premda je Petruška nekoliko puta nakon toga ulazio u sobu zbog koječega. Gospodin se Goljatkin nadasve uznemirio. Tjeskobno mu je da ide u ured. Obuzima ga strašna slutnja da baš ondje nešto ne valja. »Ta ako odem, misli, i naiđem na štogod! Nije li bolje da sada potrpim? Nije li bolje da sada počekam? Neka oni ondje rade što ih volja; a ja bih da danas ovdje počekam, da saberem snage, da se oporavim, da pobolje promislim o svemu tome, onda da ulučim časak i da banem među njih kao grom iz vedra neba, pa nikomu ništa«. Premišljajući tako, puši gospodin Goljatkin lulu za lulom; vrijeme leti; gotovo je već devet i pol sati. »Ta već je evo devet i pol sati, misli gospodin Goljatkin, i kasno je da dođem. Osim toga sam i bolestan, razumije se, bolestan, doista bolestan; tko će i reći da nisam? Što marim! A ako pošalju da se uvjere, neka dođe egzekutor;[17] što ja zaista i marim? Bole me evo leđa, kašalj, kihavica; a, napokon, ne mogu ići, nikako ne mogu po tom vremenu, mogao bih se razboljeti, a onda možda i umrijeti; sada je osobito takvo umiranje«... Takvim je razlozima gospodin Goljatkin umirio napokon sasvim svoju savjest i unaprijed se pred samim sobom opravdao radi ukora, kojemu se

nada od Andreja Filipoviča, za nemar u službi. Uopće, u ovakvim prilikama naš junak neobično voli da sebe u svojim očima pravda različitim neoborivim dokazima i da tako posve umiruje svoju savjest. Kad je, dakle, sada posve umirio svoju savjest, prihvati se lule, nabije je, a tek što je čestito zapušio — skoči naglo s divana, odbaci lulu, brže se umije, obrije, zagladi, navuče običnu uniformu i sve ostalo, zgrabi neke spise i pohrli u ured

Ušao je gospodin Goljatkin u svoj odjel plašljivo dršćući u očekivanju nečega vrlo lošeg — u očekivanju, doduše, nesvjesnom, nejasnom, ali u isti mah i neugodnom; plašljivo je sjeo na svoje svagdašnje mjesto do stolnoga načelnika Antona Antonoviča Setočkina. Ne gledajući nikamo, ne rastresajući se ničim, zaronio je u sadržinu spisa što leže pred njim. Odlučio je i zadao sebi riječ da će se, kolikogod može, uklanjati svemu izazovnomu, svemu što ga može kompromitirati, kao što su: neskromna pitanja, koječije šale i nepristojne aluzije na sve sinoćnje zgode; odlučio je, dapače, kloniti se svih običnih uljudnosti prema službenim drugovima, to jest pitanja za zdravlje i drugo. Ali, očito je, također, da tako ne smije ostati, ne može. Nemir i neobaviještenost o čemugod što njega dira u živac, muči ga uvijek jače nego samo ono što ga dira u živac. I zato, unatoč riječi, što ju je sebi zadao, da se neće upuštati ni u što, ma što se radilo, nego se kloniti svega, štogod bilo, gospodin Goljatkin pokadšto, kradom, polako, polagano diže glavu i tajom virka sa strane, desno, lijevo, zaviruje drugovima u fizionomije i po njima nastoji prosuditi ima li što novo i osobito što se njega tiče, ali mu kriju radi kakvih nelijepih ciljeva. Nagađa da je sva njegova jučerašnja zgoda svakako u vezi sa svim onim što ga sad okružuje. Napokon je počeo, u svojem jadu, željeti da bi se sve riješilo, bilo kako, ali samo da bi se riješilo što brže; makar i s kakvom nevoljom — svejedno je. Tu je baš sudbina zatekla gospodina Goljatkina i nije još dospio ni da poželi, a sumnje mu se odjednom raspršile, ali na najneobičniji i najneočekivaniji način.

Vrata iz druge sobe odjednom su škripnula tiho, plašljivo kao da time poručuju da je vrlo neznatna ličnost koja ulazi, i nečija se spodoba, uostalom, vrlo poznata gospodinu Goljatkinu, neodlučno pojavila pred onim istim stolom za kojim sjedi naš junak. Naš junak ne diže glavu — ne, nazreo je tu spodobu samo letimice, najsitnijim

pogledom, ali je sve već doznao, sve razumio. Gori on od stida, pa u spis zagnjurio jadnu glavu, s onim istim ciljem, s kojim i noj, kad ga proganja lovac, zatiče glavu u jarki pijesak. Pridošlica se poklonio Andreju Filipoviču i odmah se za tim začuo službeni prijazni glas, onakav kakvim starješine po svim uredima govore nižima, novajlijama u službi. Sjednite evo ovamo, progovorio Andrej Filipovič, pokazujući novajliji na stol Antona Antonoviča, evo ovamo, sučelice gospodinu Goljatkinu, a poslom ćemo vas odmah zabaviti — Andrej Filipovič završi time da je pridošlicu brzom gestom dolično opomenuo, a onda zaronio u bit različitih spisa, kojih leži pred njim cijela hrpa.

Gospodin Goljatkin uzgledao najzad, pa ako se nije onesvijestio, bilo je samo zato jer je već otprve naslutio što je posrijedi, jer je već otprve sve unaprijed pogodio, dosjetivši se tko je taj došljak. Prva je kretnja gospodina Goljatkina bila da se brzo ogledao oko sebe — nema li tu kakva šuškanja, ne istresa li se o tom kakva kancelarijska dosjetka, nije li se komu nakreveljilo lice od čuda, nije li, najzad, pao tkogod od preplašenosti pod stol. Ali, na najveće čudo gospodina Goljatkina, ni na komu se nije javilo ništa nalik, pržanje gospode drugova i službenih kolega gospodina Goljatkina zaprepastilo ga. Činilo mu se da to nema pametna smisla. Gospodin se Goljatkin čak i uplašio od takve neobične šutnje. Zbiljnost ističe sebe; stvar je čudna, nezgrapna, jeziva. Ima od čega da se trgneš. Sve je to, razumije se, samo munulo glavom gospodinu Goljatkinu. A on kao da je na žeravici. Onaj što sad sjedi sučelice gospodinu Goljatkinu, to je užas gospodina Goljatkina, stid gospodina Goljatkina, jučerašnja mora gospodina Goljatkina, jednom riječju, sam je gospodin Goljatkin — nije onaj gospodin Goljatkin što sada sjedi na stolici, pa zinuo i pero mu se stisnulo u ruci; nije onaj što služi u svojstvu pomoćnika stolnoga načelnika; nije onaj što se voli skunjiti i ugurati se u svjetinu; nije, najzad, onaj čiji hod jasno govori: »Ne dirajte mene, i ja vas neću dirati« ili »ne dirajte mene, ta ja ne diram u vas« — nije, to je drugi gospodin Goljatkin, posve drugi, ali u isti mah i posve sličan prvomu — istoga rasta, iste građe, isto odjeven, s istim čelom — u jednu riječ, ništa, baš ništa se nije zaboravilo da bude potpuna sličnost, te da ih uzmeš i postaviš jednoga do drugoga, nitko se, ama baš nitko ne bi latio da odredi koji je zapravo

pravi Goljatkin, a koji lažni, tko je stari, a tko novi, tko je original, a tko kopija.

Junak je naš, ako se može usporediti, sada u stanju čovjeka s kojim se zabavlja neki nestašnik, te za šalu kradom upravlja na njega staklo što žeže. »Što je to, san ili nije? — misli on — je li sadašnjost ili nastavak jučerašnjega? Ta što? Po kakvom se pravu sve to radi? Tko je dopustio takvoga činovnika, tko je dao pravo na to? Spavam li ja, sanjam li ja?« Gospodin Goljatkin pokuša da se uštine, pokuša dapače nakaniti se da uštine koga drugoga... Ne, nije san, eto na. Gospodin Goljatkin osjeti, da s njega curi znoj, da se njemu zbiva što dosad niti je bivalo niti se vidjelo, te da se navrši nesreća, već je zato nepristojno, jer gospodin Goljatkin razumijeva i osjeća svu štetu što je on u takvoj paskvilnoj stvari prvi primjer. Stao je dapače sumnjati napokon o svojemu postojanju, pa, iako je unaprijed bio pripravan na sve, te je i sam želio da se na bilo koji način riješe njegove sumnje, ipak je samo postojanje te zgode vrijedilo dakako da iznenađuje. Jad ga davi i muči. Pokatkad mu posve nestaje i pameti i pamćenja. Kad se prene nakon takva časka, opaža da makinalno i nesvjesno miče perom po papiru. Ne vjerujući sebi, započinje pregledavati sve što je napisao — i ne razumijeva ništa. Najposlije, drugi gospodin Goljatkin, koji je sve dosad sjedio dostojanstveno i mirno, ustao i iščezao na vrata drugoga odjela po nekom poslu. Gospodin se Goljatkin ogleda oko sebe — ništa, sve je tiho; čuje se samo škripanje perima, šuštanje preokretanih listova i govor po kutovima podalje od sjedala Andreja Filipoviča. Gospodin Goljatkin pogleda Antona Antonoviča, pa kako je, po svoj prilici, fizionomija našega junaka potpuno iskazivala njegovu sadašnjost i potpuno se slagala s cijelim smislom zgode, dakle u nekom pogledu bila veoma značajna, to dobri Anton Antonovič odloži pero u stranu i s nekim neobičnim suosjećanjem zapita gospodina Goljatkina za zdravlje.

— Ja, Antone Antonoviču, hvala Bogu — mucajući progovori gospodin Goljatkin. — Ja sam, Antone Antonoviču posve zdrav; ja, Antone Antonoviču, ništa sada — nadoveže neodlučno, ali nikako još ne vjerujući Antonu Antonoviču, kojega je često razumijevao.

— A! Meni se učinilo da niste zdravi; a i ne bi bilo čudo, začas može to da bude! Danas su pogotovo sve same takve zaraze.

Znate...

— Da, Antone Antonoviču, znam, da ima takvih zaraza... Ja, Antone Antonoviču, nisam zato — nastavio gogospodin Goljatkin, uporito se zagledavajući u Antona Antonoviča — ja, vidite, Antone Antonoviču, i ne znam kako bih vam, to jest, da reknem, s koje bih se strane prihvatio te stvari, Antone Antonoviču...

— Što? Ja vas... znate... priznajem, ne razumijem baš dobro; vi.... znate, objasnite se pobliže, u kojem ste pogledu ovdje u neprilici — reče Anton Antonovič, a i sam zapao malo u nepriliku kad je vidio da su gospodinu Goljatkinu čak i suze vrcnule na oči.

— Ja, zaista... ovdje, Antone Antonoviču... tu ima činovnik, Antone Antonoviču.

— Pa! Sve još ne razumijem.

— Ja bih htio reći, Antone Antonoviču, da je ovdje činovnik koji je tek stupio u službu.

— Jest ima; vaš prezimenjak...

— Što? — uzviknuo gospodin Goljatkin.

— Velim: vaš prezimenjak; također Goljatkin.. Nije li vam brat?

— Nije, Antone Antonoviču, ja...

— Hm! gle, molim vas, a meni se učinilo, da vam je valjda blizak rođak. Znate, takva sličnost, neke vrste obiteljska sličnost.

Gospodin se Goljatkin ukipio od čuda i časkom mu se ukočio jezik. Ovako na laku ruku razglabati o takvoj nezgrapnoj, neviđenoj pojavi, o pojavi koja je u svojoj vrsti zaista rijetka, o pojavi koja bi prenerazila i najnezainteresiranijeg promatrača — govoriti a obiteljskoj sličnosti kad se to vidi kao u ogledalu!

— Znate što bih vam posavjetovao, Jakove Petroviču — nastavio Anton Antonovic. — Otiđite doktoru i posavjetujte se s njim. Znate, nekako naoko kao da niste posve zdravi. Osobito vaše oči. Znate, u njima je neki osobiti izražaj.

— Nije, Antone Antonoviču, ja dakako osjećam... to jest, sve bih htio zapitati kakav je taj činovnik?

— Što to?

— To jest, niste li, Antone Antonoviču, primijetili u njemu štogod osobito... štogod odviše značajno?

— To jest?

— To jest, htio bih kazati, Antone Antonoviču, takvu začudnu sličnost s kim, na primjer, sa mnom dakle, na primjer. Vi ste, Antone Antonoviču, maloprije spomenuli obiteljsku sličnost, letimice ste nabacili primjedbu... Znate, ima gdjegod blizanaca koji su sasvim kao dvije kapi vode, tako da se i ne mogu razaznavati? Eto o tome ja govorim.

— Da — reče Anton Antonovič, pošto je malo razmislio i kao da ga je prvi put prenerazila takva pojava — da! Istina je, sličnost zapanjuje, i vi niste pogrešno sudili, zaista bi se jedan mogao učiniti drugim — nastavio on, sve više i više otvarajući oči. — I znate, Jakove Petroviču, to je dapače čudesna sličnost, fantastična, kako se gdjekad veli, to jest, posve vaša slika i prilika... Jeste li opazili, Jakove Petroviču? I sam sam htio zamoliti vas za objašnjenje, ali, priznajem, nisam isprva pazio na to kako je trebalo. Čudo, zaista čudo! A znate, Jakove Petroviču, vi niste rodom odavde, velim?

— Nisam.

— Ni on nije ovdašnji. Možda je iz istoga kraja odakle ste i vi. Gdje je vaša majka najviše živjela, ako smijem zapitati?

— Vi ste kazali... vi ste kazali, Antone Antonoviču, da on nije ovdašnji?

— Da, nije iz ovdašnjega kraja. I zaista, kako je to čudno — nastavio razgovorljivi Anton Antonovič, kojemu je pravi blagdan brbljucati o koječem — zaista, može da zaokupi radoznalost: ta koliko ćeš puta proći, zadjenuti se, ugrunuti, a nećeš ga opaziti. Uostalom, nemojte se smesti. Događa se to. To, znate — evo ću vam reći, to se isto dogodilo mojoj tetki s materine strane: i ona je prije smrti vidjela sebe dvojako...

— Nije, ja — oprostite, Antone Antonoviču, što vas prekidam — ja bih, Antone Antonoviču, htio doznati kakav je to činovnik, to jest, na kakvoj je osnovi ovdje?

— Pa, na mjestu pokojnoga Semjona Ivanoviča, na praznom mjestu: ispraznilo se mjesto, te njim popunili. Ta eto, zaista, taj srdačni Semjon Ivanovič, pokojni, vele, ostavio troje djece — sve manje od manjega. Udovica se bacala njegovoj preuzvišenosti pred noge. Ali, kažu, da ona krije: ima ona novčine, ali je krije...

— Ne, Antone Antonoviču, ja evo svejednako govorim o onoj pojavi.

— Što to? Pa da! A što se toliko zanimate za to? Velim vam: nemojte se smesti. Sve je to donekle privremeno. Pa što? Ta vi ste po strani, to je uredio već sam Gospod Bog, to je već njegova volja bila i grijeh je tome se protiviti. A vi tu, Jakove Petroviču, koliko razumijem, niste nikako krivi. Zar ima malo čudesa na svijetu! Darežljiva je majka priroda, a od vas se neće zbog toga tražiti odgovornost, za to vi nećete odgovarati. Ta evo, zaradi primjera, a uz priliku reknem, vi ste valjda čuli, kako su oni — kako li se zovu? — da, sijamski dvojci, srasli leđima, pa žive, i jedu, i spavaju zajedno, silne novce, kazuje se, zarađuju.

— Dopustite, Antone Antonoviču...

— Razumijem vas, razumijem! Da! Pa što onda? — ništa! Velim vam, po. svem mojem razumijevanju, ne smijete se zbunjivati. I što je? On je činovnik kao činovnik, čini se da je poslovan čovjek. Kaže, da je Goljatkin, nije ovdašnji, kaže, titularni savjetnik. Osobno je raspravljao s njegovom preuzvišenošću.

— A što oni kažu?

— Ništa, dovoljno je, vele, raspravio, iznio razloge, evo, veli, tako i tako, vaša preuzvišenosti, nemam imetka, a želim da služim i osobito pod vašim laskavim starješinstvom... pa, i sve, što već treba, znate, sve je spretno rekao. Pametan je čovjek zacijelo. A, razumije se, došao je s preporukom, ta bez nje se i ne može...

— Pa, a od koga... to jest, htio bih da kažem, tko li je baš umiješao svoju ruku u taj sramotni posao?

— Da. Lijepa je, kažu, preporuka, njegova se preuzvišenost, kažu, nasmijala s Andrejem Filipovičem.

— Nasmijali se s Andrejem Filipovičem?

— Da, samo se tako osmjehnuli i kazali da je već dobro, i neka, i oni sa svoje strane nisu protivni, samo neka vjerno služi...

— Pa, dalje. Vi mene, Antone Antonoviču, donekle oživljujete, molim vas — dalje.

— Dopustite, ja opet nešto vas... Pa, da, pa, ništa, zgoda nije zamršena, nemojte se, velim vam, zbunjivati, niti išta sumnjivo u tom nalaziti...

— Neću. Ja bih, dakle, da vas upitam, Antone Antonoviču, zar nije njegova preuzvišenost ništa više nadovezala... o meni, na primjer?

— To jest, dakako! Jest! Pa, nije ništa, možete da budete posve mirni. Znate, dabogme, razumije se, zgoda je prilično začudna... a ja, na primjer, nisam isprva gotovo ni opazio. Ne znam zaista zašto nisam opazio sve donde dok mi niste napomenuli. Ali vi možete biti posve mirni. Nisu kazali ništa osobito, ama baš ništa — priklopio dobrijan Anton Antonovič ustajući sa stolice.

— Ja, dakle, Antone Antonoviču...

— Ah, oprostite mi! I tako sam se razbrbljao o tričarijama, a evo ima važan, hitan posao. Treba, eto da se obavijestim.

— Antone Antonoviču! — razlegao se uljudan dozivajući glas Andreja Filipoviča — njegova je preuzvišenost zvala vas.

— Odmah, odmah, Andreju Filipoviču, idem odmah. — I Anton Antonovič uhvatio u ruku hrpu spisa, poletio najprije Andreju Filipoviču, a onda u kabinet njegove preuzvišsnosti.

»Pa tako je to onda — misli u sebi gospodin Goljatkin — takva je, dakle, igra kod vas... To nije loše; stvar je dakle krenula najneugodnijim putem« — govori u sebi naš junak, tare ruke i od radosti ne zna ni za stolicu pod sobom. »Stvar je, dakle, naša obična stvar. Sve se, dakle, svršava tričarijicama, a nikako se ne rješava. I zaista, nitko ništa, i ni da pisnu, razbojnici, sjede i zabavili se poslovima; divota, divota! Volim dobra čovjeka, volio sam ga i svagda sam pripravan cijeniti ga... Ali i to, kad se smisli, taj Anton Autonovič... čudno je da mu se povjeravaš: odviše je sijed i od starosti je čestito posrnuo. Ali najdičnija je i najgolemija stvar to što njegova preuzvišenost nisu ništa kazali, nego tako propustili: dobro je, odobravam! Samo što se ovamo miješa Andrej Filipovič sa svojim osmijesima? Što bi on tu? Stari petljanac! Vazda mi je na putu, vazda je spreman da kao crna mačka čovjeku pretrči preko puta, vazda mi radi za inat i uz prkos: uz prkos i za inat.«

Gospodin se Goljatkin opet ogledao uokolo i opet oživio od nade. Osjeća on, uostalom, da ga ipak buni jedna daleka misao. Palo mu čak na pamet da se sam kakogod nametne činovnicima, da i sam istrči pred rudu, što više, da kakogod (kad izlaze iz ureda ili kad pristupi tobože u poslu) u razgovoru natukne — eto, da rekne, gospodo, tako i tako, eto takva sličnost što zapanjuje, čudna pojava, paskvilna komedija — to jest, da se podrugne sam svemu tome i da tako ispita dubinu opasnosti. Jer iz mire tri vraga vire, završio naš

junak u mislima. Ali je to gospodin Goljatkin samo pomislio; u pravo se vrijeme predomislio. Razumio je što to znači izmaknuti se daleko. »Takva ti je narav! — reče sebi i kvrcne se malko rukom po čelu — odmah ćeš zaigrati, obradovao si se! Pravedna si ti duša! Ali bolje je da i ja i ti potrpimo, Jakove Petroviču, da počekamo i da potrpimo!« — Pri svem tom, kako već spomenusmo, gospodin se Goljatkin preporodio potpuno nadom, kao da je uskrsnuo od mrtvih. »Ništa — misli on — baš kao da mi je pet stotina pudova palo s prstiju! Eto ti zgode! A sandučak se prosto otvarao. Pravo i veli Krilov... Pravo i veli Krilov, majstor, obješenjak je taj Krilov, i velik basnopisac! A što se tiče onoga, neka služi, neka služi sebi u zdravlje, samo neka nikomu ne smeta i neka ni u koga ne dira; neka služi — ja pristajem i odobravam!«

A međutim prolaze sati, lete, i neopazice izbila četiri sata. Ured se zatvorio, Andrej Filipović uzeo šešir, pa kako je običaj, svi se poveli za njim. Gospodin Goljatkin pričeka malko, koliko je potrebno, i iziđe namjerice kasnije od sviju, posljednji, kad su se svi već bili razišli na različite putove. Kako je izišao na ulicu, kao da mu je u raju, te ga snašla želja, makar i zaobilazno, da se prošeta Nevskim prospektom. »Eto sudbine! — naš će junak — iznenada se sve preokrenulo.« I razvedrilo se, i mrzavica, i saonice. I mrzavica pristaje Rusu, s mrzavicom se Rus divno slaže. Ja volim Rusa. I snježić, i prvi pršić, kako bi rekao lovac, tu bih zeca potjerao po prvom pršiću. Haj! Ali, neka, ništa!«

Tako se očituje zanos gospodina Goljatkina, a međutim sve mu još nešto kopka po glavi — ili jest ili nije jad, a pokadšto mu tako cijedi srce, da gospodin Goljatkin ne zna čime bi se utješio. »Uostalom, počekajmo dan, te ćemo se onda radovati. Pa, što i jest? Ali, razmislit ćemo, vidjet ćemo. Pa, de razmišljaj, mladi prijatelju moj, de razmišljaj. Ali, isto sam takav čovjek kao i ti, prvo sasvim isti. I, pa što je onda? Ako sam takav čovjek, zar da plačem? Što ja marim? Ja sam po strani; zviždim, eto na! Tuda si udario, pa eto ti na! Neka on služi! Ali, čudo i neobičnost, kažu, kao sijamski dvojci... A što će oni, sijamski dvojci? Recimo, dvojci su, ali i veliki su se ljudi pokadšto činili čudacima. I iz same se povijesti zna da je slavni Suvorov kukurijekao — Ali, on je sve to radio iz politike; i veliki vojskovođe... ali i što će vojskovođe? Ja sam, eto, sam za sebe, to je

sve, i neću ni za koga da znam, i u nedužnosti svojoj prezirem neprijatelja. Nisam spletkar i ponosim se time. Ispravan sam, prostodušan, čist, ugodan, nezloban...«

Odjednom je gospodin Goljatkin zašutio, zamucao i zadrhtao kao list, dapače zaklopio na časak oči. Ali kako se nadao da je razlog njegovu strahu naprosto iluzija, otvorio napokon oči i plašljivo pogledao ispod oka na desnu stranu. Ne, nije iluzija!... Do njega prebira nogom jutrošnji mu znanac, smješka se, zavirkuje mu u lice i očekuje, čini se, priliku da zapodjene razgovor. Ali, razgovor se ne zapodijeva. Tako prodaše njih dvojica pedesetak koračaja. Gospodin Goljatkin samo nastoji da se što jače zamota, da se zakopa u kabanicu i da šešir nabije na oči što dublje može. Da se prekrši uvreda, njegovu su drugu i kabanica i šešir isti isticati, kao da su ovoga časa skinuti s ramena gospodinu Goljatkinu.

— Poštovani gopodine — izgovori najzad naš junak, nastojeći da govori gotovo šapatom, i ne gledajući druga — mi, čini mi se, idemo različnim putovima... O tom sam dapače i uvjeren — reče pošto je malko pošutio. — Uvjeren sam, napokon, da ste me posve razumjeli — nadoveže napokon prilično oštro.

— Želio bih — progovori najzad drug gospodina Goljatkina — ja bih želio... vi ćete mi valjda velikodušno oprostiti... ne znam komu bih se obratio ovdje... moje prilike — nadam se, da ćete mi oprostiti drzovitost — meni se čak učinilo da ste, pokrenuti milosrđem, jutros bili osjetljivi prema meni. Ja sam pak od prvoga pogleda osjetio da me nešto privlači vama, ja... — Tu gospodin Goljatkin poželi svojem novom drugu u službi da propadne u zemlju.

— Kad bih se smio nadati da ćete me, Jakove Petroviču, milostivo izvoljeli saslušati...

— Mi — mi ovdje — mi... bolje hajdemo do mene, — odgovori gospodin Goljatkin. — Prijeći ćemo sada na onu stranu Nevskoga, ondje će udobnije biti i meni i vama, a onda ćemo uličicom... bolje da udarimo uličicom.

— Dobro... Izvolite, hajdemo uličicom — plašljivo će smjerni suputnik gospodina Goljatkina, kao da tonom svog odgovara natuca, otkud bi on to znao i da je u svom položaju voljan zadovoljiti se i uličicom. Što se pak tiče gospodina Goljatkina, on nikako ne

razumije što se. to s njim zbiva. Ne vjeruje sebi. Nije se još povratio od čuda.

GLAVA VII

Snašao se malo na stepenicama kad je ulazio u svoj stan. »Ah, glupe li glave! — pogrdio se u misli — ta kuda ga vodim? Sam turam glavu u petlju. Što će pomisliti Petruška kad nas ugleda zajedno? Što će se taj gad sad usuditi da pomisli? A on je sumnjičav.« — Ali prekasno već bješe da se kaje; gospodin Goljatkin kucnuo, vrata se otvorila i Petruska počeo skidati kabanice s gosta i gospodara. Gospojin Goljatkin pogleda uzgred, samo dobaci Petruski letimičan pogled, nastojeći da mu pronikne u fizionomiju i da mu pogodi misli. Ali, na najveće svoje čudo opazi da mu se sluga i ne misli čuditi, nego, naprotiv, baš kao da je i očekivao nešto takvo. I sada je, dakako, mrk kao vuk, gleda ispod oka i kao da se sprema nekoga pojesti. »Ta da nije sve njih danas začarao tkogod — pomisli naš junak — da ih nije pretekao koji bijes! Svakako se danas nešto neobično zbiva sa cijelim svijetom. Do vraga, kakva je to muka!« Sve ovako misleći i premišljajući uveo gospodin Goljatkin gosta u svoju sobu i uljudno mu ponudio da sjedne. Gost mu je bio, čini se, u krajnjoj zabuni, veoma se plašio, pokorno pazio na svaku kretnju domaćinovu, lovio mu poglede i kao da mu je po njima nastojao pogoditi misli. Nešto poniženo, utučeno i zaplašeno odražavalo mu se u svim gestama, tako da je u taj čas, ako se smije usporediti, prilično nalikovao na onoga čovjeka što nije imao svoje odjeće te obukao tuđu: rukavi mu se zasukuju, struk mu je gotovo na zatiljku, a on svaki čas popravlja na sebi kratki prslučić, čas se vrca postrance i uklanja se, čas smjera da se gdje sakrije, čas zavirkuje svima u oči i osluškuje, ne govore li ljudi štogod o njegovim prilikama, ne podsmijevaju mu li se, ne stide li se ga — i crveni se čovjek, i zbunjuje se čovjek, i stradava mu samoljublje... Gospodin je Goljatkin postavio svoj šešir na prozor; od neoprezne kretnje šešir mu odleti na pod. Gost odmah poletio da ga digne, čistio svu prašinu, pažljivo ga postavio na pređašnje mjesto, a svoj šešir postavio na pod, do stolice na kojoj se je skromno smjestio na kraju. Ta sitna zgoda donekle je otvorila oči gospodinu Goljatkinu; razabrao je da je on u velikoj nuždi te nije više zapadao u nepriliku kako bi započeo sa svojim gostom, nego sve to, kako i treba, prepustio njemu samome. Gost pak i sam nije ništa započinjao, ili se plašio, ili

se stidio ponešto, ili od uljudnosti očekivao da otpočne domaćin — ne zna se, teško bješe razabrati. U taj je čas ušao Petruška, zastao na vratima i uperio oči u stranu, posve protivnu onoj na kojoj su i gost i gospodar njegov.

— Zapovijedate da uzmem dvije porcije objeda? — reći će nehajno, promuklim glasom.

— Ja, ja ne znam... vi — da, uzmi, brate, dvije porcije.

Petruška otišao i gospodin Goljatkin pogledao gosta. Gost se zacrvenio do ušiju. Gospodin je Goljatkin bio dobar čovjek, pa u dobroti svoje duše sastavio odmah teoriju.

»Siromah čovjek, misli, a i u službi je tek jedan dan; nastradao u svoje vrijeme, sva je prilika; možda je pristojno ruho sve njegovo dobro, i nema ni za objed. Eh, kako je utučen! Pa ništa; to je donekle i bolje...«

— Oprostite mi, što ja — započeo gospodin Goljatkin — pa molim, kako bih vas zvao?

— Ja... ja sam... Jakov Petrovič — gotovo prošaptao gost kao da se žaca i stidi, kao da moli za oproštenje što se i on zove Jakov Petrovič.

— Jakov Petrovič — ponovi naš junak, a nije imao snage da prikrije zabunu.

— Da, upravo tako... Vaš sam imenjak — odgovori smjerni gost gospodina Goljatkina, a ohrabrio se da se nasmiješi i da rekne nešto šaljivije. Ali odmah ustuknuo i napravio najobzirnije lice, uostalom nešto zbunjeno, kad je vidio da domaćinu nije sada do šale.

— Vi... dopustite da vas zapitam, u kakvom povodu imam čast...

— Znajući vašu velikodušnost i vaše vrline — prekinuo ga gost naglo, ali plašljivim glasom, i malo se pridignuo sa stolice — usudio sam se obratiti vama i zamoliti vas za vaše... poznanstvo i okrilje... — završio gost u očitoj neprilici za izražaje i birajući riječi, koje nisu prelaskave i ne ponizuju prejako, da se ne bi kompromitirao u ambiciji — ali i takve riječi, koje nisu presmione i ne odaju nedoličnu jednakost. Uopće se može reći, da se gost gospodina Goljatkina vlada kao odličan prosjak s pokrpanim frakom i s odličnom putnicom u džepu, koji se još nije uvježbao kako valja pružiti ruku.

— Zbunjujete me — odgovori gospodin Goljatkin, ogledavajući sebe, svoje zidove i gosta — čime bih dakle mogao... ja bih, to jest,

da kažem, u kojem vam zapravo pogledu mogu poslužiti u bilo čemu?

— Ja sam, Jakove Petroviču, od prvoga pogleda osjetio da me srce vuče k vama, i, oprostite mi velikodušno, ponadao sam se u vas — usudio se ponadati se u vas, Jakove Petroviču. Ja... ja sam ovdje izgubljen čovjek, Jakove Petroviču, siromah, mnogo sam stradavao, Jakove Petroviču, i ovdje još ponovo. Kad sam doznao da ste vi, uz obična, prirođena svojstva vaše krasne duše, moj prezimenjak...

Gospodin se Goljatkin namrštio.

— Moj prezimenjak, i rodom iz istoga kraja odakle i ja, odlučio sam da vam se obratim i da vam razložim svoje tegobno stanje.

— Dobro, dobro, zaista, ja ne znam što bih vam kazao — odgovori gospodin Goljatkin zbunjeno. — Poslije objeda ćemo se dakle razgovarati...

Gost se pokloni; objed bude donesen. Petruška prostro stol, i gost se zajedno s domaćinom prihvatio jela. Objed nije potrajao dugo, je su se žurili — domaćin zato, jer nije bio u svojoj običnoj kolotečini, a i stidio se što je objed loš — stidio se donekle zato jer je htio dobro pogostiti gosta, donekle pak zato jer je želio pokazati da ne živi prosjački. A i gost je bio strašno smeten i do krajnosti se zbunio. Kad je jednom uzeo kruha i pojeo svoj komad, bojao se pružiti ruku za drugim komadom, stidio se uzimati bolje zalogaje i svaki čas uvjeravao kako nije uopće gladan, kako je objed bio krasan i kako je on sa svoje strane sasvim zadovoljan i do groba će to osjećati. Kad su odručali, zapuši gospodin Goljatkin svoju lulicu, ponudio gostu drugu lulu, pripravljenu za znanca, te njih dvojica sjednu sučelice i gost počne pripovijedati svoje zgode.

Pripovijest gospodina Goljatkina mlađega potrajala je neka tri-četiri sata. Priča njegovih doživljaja bila je, uostalom, sastavljena od najispraznijih, najjadnijih, ako se tako može reći, zgoda. Riječ je bila o službovanju negdje u državnom uredu, u guberniji, o državnim odvjetnicima i predsjednicima, o štokakvim kancelarijskim spletkama, o duševnoj pokvarenosti jednog pomoćnika ravnatelja ureda, o revizoru, o nenadanoj promjeni starješinstva, o tom kako je Goljatkin drugi posve nedužan nastradao; o staroj, prastaroj tetici njegovoj, Pelagiji Semjonovni; o tom kako je zbog različitih spletaka svojih neprijatelja izgubio mjesto i dopješačio u Petrograd; o tom

kako se je mučio i sirotovao tu u Petrogradu, kako je dugo uludo tražio mjesto, sve potrošio, pojeo, gotovo već i na ulici živio, hranio se tvrdim kruhom i prolijevao suze, spavao na golom pođu, a, najzad, kako se neki dobrijan uzeo skrbiti za njega, preporučio ga i velikodušno smjestio na novo mjesto. Gost gospodina Goljatkina pripovijedao je i plakao te brisao suze modrim kockastim rupčićem, koji veoma nalikuje na voštano platno. A završio je time da se posve otkrio gospodinu Goljatkinu i priznao mu kako za sad ne samo da nema ništa za življenje ni da se pristojno udesi, nego nema ni čime bi nabavio uniformu, jer nije mogao, završi, ni za cipeletine da skucka, a običnu je uniformu uzajmio na kratko vrijeme.

Gospodin se Goljatkin ganuo, istinski ga dirnulo. Ali, unatoč tomu što je životna priča njegova gosta bila beznačajna, svaka riječ te povijesti padala mu na srce kao mana nebeska. Riječ je o tome da je gospodin Goljatkin zaboravljao posljednje svoje sumnje, dopustio svojemu srcu slobodu i radost te najzad u mislima sam sebe proglasio glupanom. Sve je tako prirodno! Baš mu i bješe zašta jadovati i dizati toliku graju! Pa ima, zaista ima jedna neprilična okolnost — ali to nije nevolja: ne može okaljati čovjeka, uprljati mu ambiciju i uništiti mu karijeru kad čovjek nije kriv, kad se sama priroda umiješala amo. Uz to gost moli za okrilje, gost plače, gost krivi sudbinu, čini se tako neuputan, nezloban i naivan, jadan, ništav, pa kao da se sada i sam stidi, premda možda i u drugom pogledu, što ovako čudno nalikuje licem na domaćinovo lice. Vlada se pouzdano što samo može da bude, sve nastoji da ugodi domaćinu i takav je, kakav je čovjek kojega mori grižnja savjesti te on osjeća da je skrivio drugom čovjeku. Ako, na primjer, zapodjene razgovor o kojoj dvojbenoj stvari, gost se odmah slaže s mišljenjem gospodina Goljatkina. Ako se kakogod po zabuni usprotivi svojim mišljenjem gospodinu Goljatkinu i onda opazi da je zalutao s puta, odmah popravlja što je rekao, objašnjava se i onoga časa izjavljuje da on sve razumijeva isto onako kao i domaćin, misli isto što i on, i sve promatra sasvim istim očima kao i on. Jednom riječju, gost se svakojako upinje da se složi s gospodinom Goljatkinom, te je tako gospodin Goljatkin napokon zaključio kako mu je gost zacijelo veoma ljubazan čovjek u svakom pogledu. Među inim bi donesen čaj; bilo je već oko devet sati. Gospodin je Goljatkin bio dobre volje,

razveselio se, razigrao se, zavezao se malko te se, napokon, upustio s gostom u najživlji, najzanimljiviji razgovor. Kad je vesele volje, voli gospodin Goljatkin pripovijedati gdjekad štogod zanimljivo. Tako i sada: ispripovijedao gostu mnogo o prijestolnici, o njenim zabavama i krasotama, o kazalištu, o klubovima, o Brjulovljevoj slici,[18] o tom kako su dva Engleza posebno doputovala iz Engleske u Petrograd da pogledaju ogradu Ljetnoga vrta, i odmah otputovala; o službi, o Olsufiju Ivapoviču; o tom da Rusija iz sata u sat ide put savršenstva, i da tu »Danas cvatu nauke lijepe«; o anegdoti koju je nedavno pročitao u »Sjevernoj Pčeli«, i da u Indiji ima zmija udav, neobične snage; napokon o barunu Brambeusu itd., itd. Jednom riječju, gospodin je Goljatkin potpuno zadovoljan, prvo, zato jer je sasvim miran, drugo, jer ne samo da se ne boji svojih neprijatelja, nego je sada dapače pripravan da ih sve izazove na najodlučniji boj; treće, jer sam osobno pruža okrilje i, najposlije, čini dobro djelo. Priznaje, uostalom, u duši, da još nije u ovaj čas sasvim sretan, da u njem ima još jedan crv, najsitniji, pa mu još i sada grize srce. Muči ga do krajnosti sjećanje na sinoćnju večer kod Olsufija Ivanoviča. Mnogo bi sada dao da nije štošta od onoga što se zbilo jučer. »Uostalom, ta nije to ništa!«, završio najzad naš junak i čvrsto odlučio u duši da će se odsad dobro vladati i neće zapadati u takve pogreške. Kako se gospodin Goljatkin sada posve raspojasao i odjednom postao gotovo presretan, naumi on čak i da se naužije života. Petruška donio rum, te su načinili punč. Gost i domaćin iskapili po čašu, i po dvije. Gost se pokazao još ljubaznijim nego prije, pa i on objavio poviše dokaza iskrenosti i ugodne svoje naravi, neobično ulazio gospodinu Goljatkinu u volju, činilo se da se raduje jedino njegovom radošću, i gledao ga kao istinskoga i jedinoga dobrotvora. Uzeo pero i listić papira te zamolio gospodina Goljatkina neka ne gleda što će on pisati, a kad je dovršio, sam pokazao domaćinu sve što je napisao. Pokazalo se da je to kitica od četiri stiha, napisana prilično osjećajno, uostalom, krasnim stilom i pismom, a kako se vidi, sastavio ju je sam ljubazni gost. Stihovi su bili ovi:

Sve da mene zaboraviš,
Tebe nikad neću ja;

Sve u žicu može biti,
Nemoj me zaboraviti!

Sa suzama u očima gospodin je Goljatkin zagrlio gosta,, napokon se posve raznježio te säm povjerio gostu neke svoje intimnosti i tajne, pri čemu se govor snažno navraćao na Andreja Filipoviča i na Klaru Olsufjevnu. »Ta ja i ti, Jakove Petroviču, združit ćemo se — govorio naš junak gostu — ja i ti, Jakove Petroviču, živjet ćemo kao riba i voda, kao rođena braća; mi ćemo se, prijane, služiti lukavstvom, zajedno ćemo se služiti lukavstvom; mi ćemo sa svoje strane spletkariti uprkos njima.... »njima ćemo uprkos spletkariti. A od njih se ne povjeravaj nikomu. Ta ja znam tebe, Jakove Petroviču, i razumijem tvoju narav: ta ti ćeš baš sve ispripovijedati, ti istinita dušo! Kloni se ti, brate, sviju njih!« Gost pristajao sasvim, zahvaljivao gospodinu Goljatkinu, pa najzad i on udario u suze. »Znaš, Jaša — nastavio gospodin Goljatkin drhtavim, iznemoglim glasom — ti se, Jaša, nastani zasad kod mene, ili se nastani zauvijek. Mi ćemo se združiti. Što misliš, brate, a? Ali nemoj se ti zanemarivati, nemoj roptati što je među nama sada evo ovakva okolnost: grijeh je, brate, roptati; to je priroda! A majka je priroda darežljiva, tako je to brate, Jaša! Govorim ti, jer te volim, jer te bratski volim. A ja i ti, Jaša, služit ćemo se lukavstvom, i sa svoje ćemo ih strane potkopavati, i zvrckati ih po nosu.« Punč dotjerao najzad do treće i četvrte čaše po glavi, i onda gospodin Goljatkin počeo doživljavati dva osjećaja: jedan, da je neobično sretan, a drugi, da ne može više stajati na nogama. Gosta je, razumije se, pozvao da prenoći. Postelju su nekako sastavili od dvaju redova stolica. Gospodin Goljatkin mlađi izjavi da je pod prijateljskim krovom mekano spavati i na golu podu, da će on zaspati, gdjegod mu se zbilo, s pokornošću i zahvalnošću; da je sad u raju i da je, napokon, pretrpio za svojega vijeka i nesreća i jada, sve je vidio, sve pretrpio, a tko bi znao budućnost, možda će još pretrpjeti. Gospodin Goljatkin je prosvjedovao protiv toga i počeo dokazivati da se treba nadati samo u Boga. Gost se posve slagao s njim i govorio da nitko nije, razumije se, takav kao Bog. Tu gospodin Goljatkin stariji napomenu da u nekom pogledu imaju pravo Turci kad čak i u snu zazivaju ime Božje. Onda, uostalom ne slažući se s nekim učenjacima u nekojim klevetama, što se dižu na turskoga

proroka Muhameda, i priznajući da je on velik političar svoje vrste, gospodin Goljatkin je prešao na veoma zanimljivo opisivanje alžirske brijačnice, o kojoj je čitao u nekoj knjizi među različitim stvarima. Gost i domaćin mnogo su se nasmijali turskoj prostodušnosti; ali nisu mogli uskratiti dolično divljenje njihovu fanatizmu, uzbuđivanom opijem... Gost se napokon počeo svlačiti, a gospodin Goljatkin otišao za pregradu, donekle od duševne dobrote, jer možda onaj i nema, misli, čestite košulje, pa da ne zbunjuje čovjeka, koji je i onako nastradao, a donekle zato da se uvjeri, koliko može, o Petruški, da ga ispita, razveseli, ako bude mogao, i da pridobije čovjeka, pa da svi budu sretni i da ne bude nikakva nesporazuma među njima. Treba spomenuti da Petruška i dalje ponešto zadaje brige gospodinu Goljatkinu.

— Ti, Petre, legni sada spavati — blago će gospodin Goljatkin kad je ušao u odjel svojega sluge — ti sada legni spavati, a sutra me probudi u osam sati. Razumiješ, Petruša?

Gospodin je Goljatkin govorio neobično meko i prijazno. Ali Petruška šuti. Vrze se sada oko svoje postelje, pa se i ne okreće gospodaru, što bi morao, uostalom, učiniti i od samoga štovanja prema njemu.

— Jesi li me čuo, Petre? — nastavio gospodin Goljatkin. Ti evo sada legni spavati, a sutra me, Petruša, probudi u osam sati; razumiješ li?

— Pa zapamtio sam, što ćete! — progunđao pod nos Petruška.

— Pa, tako je, Petruša; zato jedino govorim, da i ti budeš spokojan i sretan. Evo, sada smo svi mi sretni, pa da i ti budeš spokojan i sretan. A sada ti želim laku noć. Zaspi, Petruša, zaspi; svi mi moramo raditi... Znaš, brate, nemoj misliti štogod...

Gospodin Goljatkin započeo, ali zastao. »Neće li biti odviše, pomisli, nisam li se predaleko izmahnuo? Tako je svagda; ja pretjerujem svagda.« Naš junak otišao od Petruške veoma nezadovoljan sa samim sobom. Uz to ga malo i uvrijedilo Petruškino prostaštvo i nepopustljivost. »Šališ se s obješenjakom, gospodar iskazuje obješenjačku čast, a on to ne osjeća — pomislio gospodin Goljatkin. »Uostalom, takva je već podla tendencija u svega toga soja!« Ljuljajući se, on se vrati u sobu, a kad je vidio da mu je gost već legao, sjeo na časak do njega na postelju. »Priznaj, Jaša —

započeo šaptom i klimajući glavom — »ta ti si, nitkove, meni skrivio! Ti znaš, imenjače, onaj...« — nastavio, šaleći se prilično familijarno s gostom. Napokon se gospodin Goljatkin prijateljski oprostio s njim i otišao spavati. Gost međutim zahrkao. Gospodin Goljatkin također legao u postelju, a šaptao dotle sam u sebi i smijuckao se: »Ta ti si danas pijan, golube moj, Jakove Petroviču, nitkove, ti goljo — takvo ti je već prezime! Pa, čemu si se obradovao? Ta sutra ćeš se rasplakati, ti plačko... što bih radio s tobom?« Tu se u svem biću gospodina Goljatkina javio prilično neobičan osjećaj, nekako nalik na sumnju ili kajanje. »Ta raspojasao sam se, misli, ta bruji mi sada u glavi i ja sam pijan; nisam se suzdržavao, ja glupan, i namljeo sam tri koša gluparija, i još sam se, polac, spremao na lukavštine! Dabogme, prva je vrlina opraštati i zaboravljati uvrede, ali ipak je to loše! Eto tako je!« Tu se gospodin Goljatkin pridigne, uzme svijeću i na prstima ode da još jednom vidi gosta što spava. Dugo je, zamišljen duboko, stajao kraj njega. »Neugodna slika! Paskvil, najčistiji paskvil, pa je kraj!«

Napokon je gospodin Goljatkin legao. U glavi mu buči, prašti, zvoni. On se počeo zanositi, zanositi u san... upinjao se isprva da na nešto misli, da se sjeti nečega vrlo zanimljivoga, da riješi neku vrlo važnu, vrlo škakljivu stvar — ali nije mogao. San mu saletio pobjedničku glavu, i on zaspao onako kako obično spavaju ljudi koji su nenavikli ispili pet čaša punča na kakvoj prijateljskoj večeri.

GLAVA VIII

Kao i obično, sutradan se gospodin Goljatkin probudio u osam sati; a kad se je probudio, odmah se sjetio svih sinoćnih zgoda — sjetio se i namrštio se. »Kako sam se jučer razbudalio!« pomislio, pridignuo se s postelje i pogledao gostu na postelju. Ali kako se začudio kad u sobi ne bješe ne samo gosta, nego ni postelje na kojoj je spavao gost! »Ta što je to? — gotovo je uzviknuo gospodin Goljatkin — što li bi to bilo? Što znači sada ta novina?« Dok je gospodin Goljatkin, u dvoumici, zinuvši, gledao prazno mjesto, škripnula su vrata i Petruška ušao sa čajnim poslužavnikom. »A gdje je, gdje je?« progovori naš junak jedva čujnim glasom, pokazujući prstom jučerašnje mjesto što je bilo ustupljeno gostu. Petruška

isprva nije odgovorio ništa, nije čak ni pogledao gospodara, nego svrnuo pogled u kut na desnoj strani, tako da je i gospodin Goljatkin morao pogledati u kut na desnoj strani. Ali iza kratke šutnje odgovori Petruška promuklim glasom da »gospodara nema kod kuće«.

— Ti si glupan; ta ja sam tvoj gospodar, Petruška! — reče gospodin Goljatkin iskidanim glasom i izbeči oči u slugu.

Petruška ne odgovori ništa, ali pogleda gospodina Goljatkina tako da je pocrvenio do ušiju — pogleda ga s nekim uvredljivim prijekorom koji nalikuje na pravu grdnju. Gospodinu Goljatkinu klonule ruke, kako se veli. Napokon izjavi Petruška da je drugi otišao već prije koja poldrug sata i nije htio da čeka. Odgovor je bio dakako i nalik na istinu; vidjelo se da Petruška ne laže, da je uvredljivi pogled njegov i riječ drugi, što je upotrijebio samo posljedica cijele ove poznate neukusne zgode, ali ipak je, makar i nejasno, razumijevao da tu nešto ne valja i da mu sudbina kuha još neku poparu, koja nije nipošto ugodna. »Dobro je, vidjet ćemo, misli on, vidjet ćemo sve to u svoje vrijeme... Ah, Gospode Bože moj! — zastenjao je za dovršetak sasvim drugačijim glasom — i zašto sam ga pozivao, zbog čega sam učinio sve to? I zaista sam turam glavu u njihovu lupešku petlju, sam tu petlju splećem. Ah, glavo, glavo! Ta i ne možeš izdržati da se ne izbuncaš kao kakav kancelist, kakav mlakonja, mlitonja truli, ti brbljavče, ti babo!... Sveci moji! I stihove je obješenjak napisao, i ljubav mi izjavio! Kako bih mu, obješenjaku, najpristojnije pokazao put na vrata ako se vrati? Razumije se, mnogo ima različitih putova i načina. Tako i tako, da reknem, uz moju ograničenu plaću... Ili da ga zaplašim kakogod, da reknem: pošto sam smislio evo to i to, primoran sam izjaviti... treba da reknem, plaćati napola stan i jelo, a novce unaprijed davati. Hm, nije, do vraga, nije! To će me okaljati. Nije baš fino! Ili da kakogod učinim evo ovako: da odjednom uputim Petrušku, neka njemu kakogod zasoli, neka ga kakogod zanemari, neka mu naprostači i tako ga istisne? Da ih tako nadražim obojicu... To je opasno, a i opet, ako se gleda s takva gledišta — pa da, nikako ne valja! Nipošto ne valja! A ako on ne dođe? I to će biti loše! Izbuncao sam mu se sinoć!... Ah, loše je, loše! Ah, pološa je naša stvar! Ah, prokleta sam ja glava! Ne možeš da utuviš što treba, ni da smisliš što je razborito! Pa, ako on dođe i odbije? I dao Bog, da bi došao! Veoma bih volio da on dođe...« Tako

je razmišljao gospodin Goljatkin, srkao čaj i neprestano pogledavao na sat na zidu. »Za četvrt sata će biti devet; ta vrijeme mi je već da idem. A nešto će biti! Što će tu biti! Želio bih znati što li se tu baš osobito krije — svrhu, dakle, pravac i različite tamo začkoljice. Dobro bi bilo doznati kud zapravo smjera sav taj svijet i kakav će im biti prvi korak...« Gospodin Goljatkin nije mogao dulje trpjeti, bacio neispušenu lulu, obukao se i požurio u ured želeći da preduhitri, ako bude mogao, opasnost, i da se osobnom nazočnošću uvjeri o svemu. A opasnosti ima: to on i sam zna da opasnosti ima. »Pa mi ćemo nju... prokljuvati — govori gospodin Goljatkin, skidajući u predsoblju kabanicu i kaijače — odmah ćemo mi proniknuti u sve te poslove." Kad se odlučio na taj postupak, naš se junak snašao, udesio doličan službeni izraz lica i baš htio ući u susjednu sobu, kad se iznenada, na samim vratima, sudario s njim jučerašnji znanac, prijatelj i drug. Gospodin Goljatkin mladi kao da nije opazio gospodina Goljatkina starijega, premda se s njim sreo gotovo s nosom u nos. Gospodin je Goljatkin mlađi, čini se, zaposlen, nekuda se žuri, zaduhao se; lik mu je tako služben, tako poslovan da bi mu, čini ti se, svatko mogao pročitati pravo s lica: »poslan s osobitim nalogom...«

— Ah, vi ste to, Jakove Petroviču! — reče naš junak, hvatajući svojega jučerašnjega gosta za ruku.

— Poslije, poslije, oprostite, pripovijedit ćete poslije — Z.aviknuo gospodin Goljatkin mlađi, težeći naprijed.

— Pa, dopustite: vi ste, Jakove Petroviču, čini mi se, htjeli, onaj...

— Što? Objasnite brže.

Jučerašnji se gost gospodina Goljatkina zaustavi sada, kao na silu i preko volje, te primakne uho baš pred nos gospodinu Goljatkinu.

— Reći ću vam, Jakove Petroviču, da se čudim dočeku... dočeku, kakvomu se, mislim, nikako nisam mogao nadati.

— Svemu ima određena forma. Javite se tajniku njegove preuzvišenosti, a zatim se obratite, kako je propis, gospodinu kancelarijskomu upravitelju. Imate li molbenicu...?

— Vi, ja ne znam, Jakove Petroviču, vi ste meni naprosto na čudo, Jakove Petroviču! Vi me zacijelo ne prepoznajete ili se šalite prema prirođenoj vam veseloj naravi.

— A, vi ste to! — reče gospodin Goljatkin mlađi, kao da je tek u ovaj mah razabrao gospodina Goljatkina starijega — vi ste to dakle? Pa, kako je, jeste li dobro spavali?

Gospodin se Goljatkin mlađi sada osmjehnuo malo, osmjehnuo se uredski i službeno, ali nipošto nije onako kako bi trebalo (jer, u svakom je slučaju dugovao zahvalnost gospodinu Goljatkinu starijemu), osmjehnuo se dakle uredski i službeno, nadovezao kako se i on vrlo veseli što je gospodin Goljatkin dobro spavao, onda se poklonio malko, uzvrckao se malko na nogama na mjestu, pogledao desno, lijevo, zatim oborio oči, namjerio vratima na strani, prošaptao nabrzo da je poslan s osobitim nalogom i šmugnuo u susjednu sobu. Nestao kao da ga nije ni bilo.

— Gle ti majstorije!... — prošaptao naš junak, a ukočio se na časak — gle ti majstorije! Takvo je dakle ovdje stanje!... — Gospodin Goljatkin osjeti sad kako mu mravci prođoše po tijelu. — Uostalom — nastavio u sebi, šuljajući se u svoj odjel — uostalom, ta ja sam već odavno govorio o takvoj stvari, odavno sam već slutio da je on za osobite naloge — baš sam jučer govorio da je taj čovjek namješten svakako za nečije osobite naloge.

— Jeste li, Jakove Petroviču, dovršili jučerašnji spis? — zapita Anton Antonovič Sjetočkin gospodina Goljatkina kad je sjeo do njega — je li vam tu?

— Tu je — prošapće gospodin Goljatkin, gledajući ponešto zbunjen, svoga pomoćnika ravnatelja ureda.

— Tako! Velim zato, jer je Andrej Filipovič već dva puta pitao. Za čas može zaiskati njegova preuzvišenost...

— Pa dovršen je...

— E, dobro.

— Ja sam, Antone Antonoviču, čini mi se, uvijek obavljao svoju dužnost kako treba, staram se za poslove što mi naređuju viši, pomno se njima bavim.

— Jest. Pa, što biste vi time htjeli reći?

— Ništa, Antone Antonoviču. Samo bih htio objasniti, Antone Antonoviču, da ja... to jest, htio sam kazati kako gdjekad zlonamjernost i zavist, tražeći svoju svakidašnju odurnu hranu, ne štede nikoju osobu...

— Oprostite, ja vas dobro ne razumijem. To jest, na koju osobu šibate sada?

. — To jest, htjedoh reći samo, Antone Antonoviču, da idem ravnim putem, a prezirem stranputicu, da nisam spletkar te, ako smijem da kažem tako, time se imamo pravo i ponositi...

— Da! Sve je to tako, i po svemu, kolikogod ja razumijem, Priznajem da je vaše mišljenje posve pravo; ali dopustite, da i ja vama napomenem, Jakove Petroviču, da se u dobru društvu osobne uvrede nipošto ne dopuštaju; iza leđa sam, na primjer, pripravan trpjeti ih — jer koga i ne grde iza leđa! — ali u oči, od volje vam, ni ja, gospodine moj, na primjer, ne dopuštam da mi govorite drskosti. Osjedio sarn, gospodine moj, u državnoj službi i ne dopuštam da mi se u starim godinama govore drskosti...

— Nije, ja, Antone Antonoviču, vidite, Antone Antonoviču, vi, čini mi se, Antone Antonoviču, niste me dobro razumjeli. A ja, molim vas, Antone Antonoviču, ja sa svoje strane mogu samo držati čašću...

— Pa molim da i nama oprostite! Mi smo učeni na starinski način. A da učimo po vašem, po novom, prekasno nam je. U službi domovini dosad nam je, čini se, dostajalo razbora. Kako i sami znate, gospodine moj, imam znak za dvadesetpetogodišnju besprijekornu službu...

— Osjećam, Antone Antonoviču, sa svoje strane potpuno osjećam sve to. Ali nisam govorio o tom, nego o krinki, Antone Antonoviču...

— O krinki?

— To jest, vi opet... bojim se da ćete i sada drugačije razumjeti smisao, to jest smisao mojih riječi, kako sami kažete, Antone Antonoviču. Samo razvijam temu, to jest propuštam ideju, Antone Antonviču, kako nisu rijetki ljudi koji nose krinku, te je sada teško pod krinkom poznati čovjeka.

— Pa, znate, i nije sasvim teško, gospodine. Gdjekad je i prilično lako, gospodine, gdjekad i ne treba daleko odlaziti i tražiti.

— Ne, znate, ja, Antone Antonoviču, govorim o sebi, da ja, na primjer, natičem krinku samo kad mi treba, to jest jedino o pokladama i za vesele sastanke, to kažem u pravom smislu, ali se ne maskiram pred ljudima svaki dan, to kažem u drugom skrovitijem smislu. Eto, to sam htio kazati, Antone Antonoviču.

— Pa, okanimo se zasad svega toga, a i nemam kada — reče Anton Antonovič, pridignuvši se sa svoga mjesta i skupljajući neke spise za referat njegovoj preuzvišenosti. — A vaše je, kako ja sudim, da ne pokrzmate i da se u svoje vrijeme objasnite. I sami ćete razabrati na koga treba da se tužite i koga da krivite, a s tim vas molim najpokornije da me oslobodite daljih privatnih objašnjenja i razgovora koji su na štetu službi.

— Ne ja, Antone Antonoviču — započeo za Antonom Antonovičem, koji se udaljivao, govoriti gospodin Goljatkin, malo problijedivši — ja, Antone Antonoviču, ovaj, to nisam ni mislio. — »Ta što je to?« — nastavio već u sebi naš junak kad je ostao sam. »Kakvi vjetrovi pirkaju ovdje i što znači ta nova začkoljica?« U to isto vrijeme, dok se naš zbunjeni, napol utučeni junak spremao da riješi to novo pitanje, začula se u susjednoj sobi buka, javilo se neko poslovno kretanje, vrata se otvorila, a Andrej Filipovič, koji je tek maloprije bio otišao u poslu u kabinet njegove preuzvišenosti, pojavio se zadihan na vratima i zovnuo gospodina Goljatkina. Kako je gospodin Goljatkin znao što je posrijedi te nije htio da ga Andrej Filipovič mora čekati, skoci sa svojega mjesta, pa se, kako treba, uzvrpoljio odmah svojski, dotjerujući i udešavajući sveščić koji traže, a i sam se spremajući da za sveščićem i Andrejom Filipovičem ode u kabinet njegove preuzvišenosti. Odjednom, i gotovo ispod ruke Andreju Filipoviču, koji je u to vrijeme stajao na samim vratima, šmugnuo u sobu gospodin Goljatkin mlađi, vrzući se zadihan, izmoren u službi, važna, odlučna službena lica, i dojurio ravno gospodinu Goljatkinu starijemu, koji se ni u snu nije nadao takvomu napadaju...

— Spise, Jakove Petroviču, spise... njegova preuzvišenost izvoljela je zapitati, da li su vam gotovi? — zacvrkutao u pol glasa i brzorječicom drug gospodina Goljatkina starijega — Andrej Filipovič vas čeka...

— Znam i bez vas da me očekuje — reći će gospodin Goljatkin također brzorječicom i šapatom.

— Nije, ja, Jakove Petroviču, nije tako: ja, Jakove Petroviču, ne mislim nipošto to, ja suosjećam, Jakove Petroviču, ja od srca sudjelujem.

— Od kojega molim najponiznije da me izbavite. Dopustite, dopustite...

— Vi ćete ih, razumije se, omotati omotićem, Jakove Petroviču, a treću ćete stranicu označiti zalogom; dopustite, Jakove Petroviču...

— Ali, dopustite napokon...

— Ta ovdje je mrljica od tinte, Jakove Petroviču, jeste li opazili mrljicu od tinte?..

Uto Andrej Filipovič po drugi put zovnuo gospodina Goljatkina.

— Odmah, Andreju Filipoviču, samo ću malo, evo ovdje... Poštovani gospodine, razumijete li ruski?

— Najbolje će biti da se ostruže nožem, Jakove Petroviču, najbolje se uzdajte u mene: najbolje ne dirajte sami, Jakove Petroviču, nego se pouzdajte u mene — ja i sam nožem gdjekad...

Andrej Filipovič po treći put zovnuo gospodina Goljatkina.

— Ali, molim vas, gdje je tu mrljica? Ta meni se čini da tu i nema mrljice?

— I još golema mrljica, eto je! Dopustite, evo sam je vidio, evo, dopustite... samo dopustite meni, Jakove Petroviču, ja to katkad nožem, ja od suosjećanja, Jakove Petroviču, i nožem ću od čista srca... evo ovako, evo i gotovo je...

U taj čas, i posve nenadano, gospodin Goljatkin mlađi naglo, ni pet ni šest, pošto je svladao gospodina Goljatkina starijega u trenutnoj borbi, što je nastala među njima, i svakako protiv njegove volje, zgrabio spis što traži starješina, te ga, mjesto da ga ostruže nožem od čista srca, kako je vjerolomno uvjeravao gospodina Goljatkina starijega — brzo savio, turio pod pazuho, u dva se skoka stvorio kraj Andreja Filipoviča, koji nije opazio nijednu njegovu smicalicu, i pohitio s njim u direktorov kabinet. Gospodin Goljatkin stariji ostao prikovan na mjestu pa drži u rukama nož i kao da se sprema da njime nešto struže...

Naš junak nije još uopće shvatio da je u novoj neprilici. Nije se još bio snašao. Osjetio je udar, ali je mislio da je to nešto samo tako. U strašnu, neopisivu jadu trgnuo se napokon s mjesta i poletio pravo u direktorov kabinet, ali uz put molio nebesa da bi se sve navratilo kakogod na najbolje i da se dobro svrši...U posljednjoj sobi pred direktorovim kabinetom sudario se baš nosom u nos s Andrejem Filipovičem i sa svojim prezimenjakom. Njih se dvojica već vraćaju,

gospodin se Goljatkin ukloni. Andrej Filipovič govori, smješkajući se i veselo. Prezimenjak gospodina Goljatkina starijega smjeska se također, vrpolji se, skakuće u pristojnu razmaku od Andreja Filipoviča i oduševljeno mu šapće nešto u uho, a Andrej mu Filipovič najdobrostivijm načinom klima glavom. Naš je junak odmah shvatio što je posrijedi. Bilo je to da je njegov posao (kako je kasnije doznao) gotovo nadmašio očekivanje njegove preuzvišenosti i dospio zaista u roku i na vrijeme. Njegova je preuzvišenost bila nadasve zadovoljna.

Govorili su, dapače, da je njegova preuzvišenost zahvalila gospodinu Goljatkinu mlađemu, veoma zahvalila; rekla mu da će ga se u prvoj prilici sjetiti i da ga nikako neće zaboraviti.. Razumije se, gospodinu je Goljatkinu bio prvi posao da prosvjeduje, da prosvjeduje veoma odlučno, do krajnih granica mogućnosti. Gotovo i ne znajući za sebe i blijed kao smrt poleti on Andreju Filipoviču. Ali Andrej Filipovič, kad je čuo da je stvar gospodina Goljatkina bila privatna, ne htjede da sluša, nego odlučno napomenu kako nema nijednoga slobodnog časa ni za svoje potrebe.

Suhi ton i oštro odbijanje preneraziše gospodina Goljatkina. »Pa bolje da kakogod s druge strane... bolje da odem Antonu Antonoviču.« Na nesreću gospodinu Goljatkinu, ni Antona Antonoviča nije bilo: »I on je negdje zaposlen! Ta nije on bez namjere zamolio da ga oslobodim objašnjenja i razgovora!« pomisli naš junak. »Eto kuda je namjerio — stari petljanac! Kad je tako, naprosto ću morati zamoliti njegovu preuzvišenost.«

Još neprestano blijed i osjećajući potpunu zbrku u glavi, u silnoj nedoumici na što bi se upravo odlučio, sjeo gospodin Goljatkin na stolicu. »Bilo bi kudikamo bolje, da je sve to samo tako«, misli cn neprestano. »Zaista, ovakva nejasna stvar bila je i sasvim nevjerojatna. To je, prvo, i besmislica, drugo, ne može se ni dogoditi. Po svoj mi se prilici kakogod prividjelo, ili se stvorilo štogod drugačije, a ne ono što je zaista bilo, ili sam zacijelo glavom odlazio onamo... i nekako sam sebe držao za drugoga... jednom riječju, to je uopće nemoguća stvar.«

Tek što je gospodin Goljatkin zaključio da je to stvar koja se nikako ne može dogoditi iznenada uleti u sobu gospodin Goljatkin mlađi sa spisima u obadvjema rukama i pod pazuhom. Rekao uzgred neke potrebne riječ-dvije Andreju Filipoviču, razgovorio se još

koje s kim, iskazao ljubaznost nekima, familijarnost drugima, pa se gospodin Goljatkin mlađi, koji se gradio kako nema suvišna vremena da ga uzalud trati, spremao već, čini se, otići iz sobe, ali na sreću gospodina Goljatkina starijega zastao baš na vratima i počeo uz put razgovarati s dva-tri mlada činovnika, koji su se ondje zadesili. Gospodin Goljatkin stariji poleti ravno put njega. Tek što je gospodin Golajtkin mlađi opazio manevar gospodina Goljatkina starijega, odmah se poče vrlo uznemireno ogledavati, kuda bi brže strugnuo. Ali je naš junak već uhvatio svoga jučerašnjega gosta za rukave. Činovnici, što su bili oko dvojice titularnih savjetnika, razmakli se, te radoznalo čekaju što će biti. Stari titularni savjetnik razabira dobro da povoljno mišljenje nije sada uz njega, razabira dobro da protiv njega spletkare; a zbog toga je i potrebnije da se sada ne preda. Čas je odlučan.

— Da? — progovori gospodin Goljatkin mlađi, prilično drzovito gledajući gospodina Goljatkina starijega.

Gospodin Goljatkin stariji jedva i diše.

— Ne znam, poštovani gospodine — započe on — na koji ćete način sada objasniti neobičnost vašega vladanja prema meni.

— Pa! Nastavite! — gospodin Goljatkin mlađi, se ogleda sada uokolo i namigne činovnicima, što ih okružuju, za znak da će se baš odmah i otpočeti komedija.

— Drzovitost i bestidnost vaših postupaka, poštovani gospodine moj, prema meni u ovom slučaju, još više vas razobličuju... nego sve moje riječi. Ne uzdajte se u svoju igru: prilično je loša...

— Pa, Jakove Petroviču, ded mi sada kažite, kako ste spavali? — odgovori gospodin Goljatkin mlađi, gledajući ravno u oči gospodinu Goljatkinu starijem.

— Vi se, poštovani gospodine, zaboravljate — reče sasvim zbunjeni titularni savjetnik, koji je jedva i osjećao tlo ispod svojih nogu. — Nadam se da ćete promijeniti ton...

— Dragi moj! — progovori gospodin Goljatkin mlađi i prilično se nepristojno nakrevelji gospodinu Goljatkinu starijemu, pa ga odjednom, posve iznenada, kao da mu laska, uhvati s dva prsta za prilično punački desni obraz. Naš junak planuo kao ognaj... Čim je drug gospodina Goljatkina starijega opazio da mu se protivnik trese svim udovima, nijem od bijesa, crven kao rak, dotjeran najposlije do

krajnje granice, pa bi se mogao odlučiti na formalni napadaj, odmah ga je on sam pretekao, i to na najbestidniji način. Potapšao ga još neka dva puta po obrazu, poškakljao ga još neka dva puta, i s njim se, koji se bio ukočio i obezumio od bijesa, poigrao ovako još nekoliko trenutaka, na sveopću zabavu mlađarije koja ih okružuje, a onda gospodin Goljatkin mlađi, s bestidnošću koja zbunjuje dušu, zvrcnuo napokon gospodina Goljatkina starijega po jedrom trbušiću i rekao mu s najpakosnijim smiješkom, koji daleko nišani: »Šališ se, brate, Jakove Petroviču, šališ se! Lukavštine ćemo stvarati ja i ti, Jakove Petroviču, lukavštine!« Zatim, i prije nego što je naš junak dospio da se iole snađe od posljednjega napadaja, gospodin Goljatkin mlađi odjednom (pošto je najprije dobacio samo smiješak gledaocima što ih okružuju) napravio najzauzetiji, najzaposleniji, najslužbeniji izraz lica, oborio oči zemlji, zgurio se, skupio se, brzo izrekao: »Po osobitom nalogu«, ritnuo se svojom pokratkom nožicom i šmugnuo u susjednu sobu. Naš junak nije vjerovao očima i još se i dalje nije mogao snaći...

Napokon se snašao. Kad je u jedan mah razabrao da je propao, da se u nekom pogledu uništio, da je okaljao sebe i uprljao svoju reputaciju, da je pred drugim ljudima ismijan i popljuvan, da je izdajnički pogrđen od onoga kojega je još jučer smatrao za prijatelja, pravoga i najpouzdanijega, da se na kraju svojski obrukao — gospodin se Goljatkin da u potjeru za neprijateljem. U ovaj čas nije htio ni misliti na svjedoke svoje bruke. »Svi su oni među sobom u dogovoru — govori on sam sebi — jedan drugoga brani i jedan drugoga huška na mene.« Ali kad je prešao deset koraka, naš junak jasno razabra da mu je svaka potjera utaman i uludo, pa se zato vrati. »Nećeš izmaći misli on — bit će kada da se i tebi nađe jača karta, platit će vuk kožom.« S razjarenom hladnokrvnošću i najenergičnijom odlučnošću došao je gospodin Goljatkin do stolice i sjeo na nju. »Nećeš izmaći!« — reče opet. Ne radi se sada o bilo kakvoj pasivnoj obrani: dahnulo nešto odlučno, napadajno, pa tko je u taj čas vidio gospodina Goljatkina, kako se crveni i jedva susprežе uzbuđenost kad je žabo pero u tintarnicu, i s kakvom je žestinom počeo drljati po papiru, taj je mogao unaprijed zaključiti da stvar neće proteći samo tako i da se ne može završiti na bilo kakav jednostavan način. Na dnu svoje duše stvorio je odluku i u dnu

svojega srca se zakleo da će je izvršiti. Uistinu ne zna još posve pravo kako će postupiti, to jest, bolje rečeno, uopće ne zna; ali svejedno, ništa! »A samozvanstvom i bestidnošću, poštovani gospodine, u naše se doba ništa ne postiže. Samozvanstvo i bestidnost, poštovani gospodine moj, ne vode dobru, nego dovode do vješala. Griška je Otrepev[19] jedini, gospodine moj, uspio samozvanstvom, zavarao slijepi narod, ali i to ne na dugo vrijeme.« Unatoč toj posljednoj zgodi, gospodin Goljatkin odluči da počeka donde dok s nekih osoba spadne krinka i dok se štošta ne otkrije. Za to treba, prvo, da se što prije dovrši uredovno vrijeme, a donde odlučio naš junak ne poduzimati ništa. A onda, kad se dovrši uredovno vrijeme, on će se nečega prihvatiti. Zna on kako će onda postupiti čim se toga prihvati, kako će udesiti cio plan svoga rada da zbukta ponos i da zgazi zmiju što u preziru nemoći grize prašinu. A dopustiti da te prlja kao krpu, o koju brišu blatne cipele, to gospodin Goljatkin ne može. Ne može on na to pristati, pogotovu u današnjoj zgodi. Da nije posljednjega posramljenja, naš bi junak možda i pristao uvući dušu u se, možda bi i pristao šutjeti, pokoriti se i ne prosvjedovati tvrdokorno; prepirao bi se, zamjerio bi malko, dokazao bi kako ima pravo, onda bi malo popustio, onda bi možda i još malo popustio, onda bi posve pristao, onda bi, pogotovu kad bi protivna strana svečano priznala da on ima pravo, onda bi se možda i pomirio, dapače bi se malko i ganuo, dapače bi se — tko bi znao! — izleglo možda novo prijateljstvo, krepko, žarko prijateljstvo, još veće od jučerašnjega, tako da bi to prijateljstvo moglo najzad posve zasjeniti neugodnost one prilično nepristojne sličnosti dvojice ljudi, te bi se oba titulama savjetnika još kako radovala i poživjeli bi najzad i do sto godina. Kazat ćemo napokon sve: gospodin se Goljatkin počeo čak malo kajati što se zauzeo i za svoje pravo te odmah za to doživio neugodnost. »Da se pokorio, misli gospodin Goljatkin, — da rekneš: našalio se ja — oprostio bih mu, još i više bih mu oprostio, samo da mi to javno prizna. Ali, poput krpe ne dam se prljati. Kad nisam još kakvim ljudima dopuštao da me prljaju, neću pogotovo dopustiti da razuzdan čovjek udari na to. ja nisam krpa; ja, gospodine moj, nisam krpa!« Jednom riječju, naš se junak odlučio. »Sami ste vi, gospodine moj, krivi!« A odlučio je da prosvjeduje i

prosvjedovao je iz sviju sila, doklegod može. Takav je on već čovjek! Dopustiti da bude vrijeđan, na to on ne bi nikako mogao pristati, a pogotovo dopustiti da se o njega brišu kao o krpu, i najzad dopustiti to sasvim pokvarenom čovjeku. Ne prepiremo se, uostalom, ne prepiremo. Može biti, ako bi tko ushtio, ako bi se komu već, na primjer, eto tako, na svaki način, uslitjelo da gospodina Goljatkina pretvori u krpu, on bi ga i pretvorio, pretvorio ga bez protivljenja i bez kazne (gospodin je Goljatkin osjećao to gdjekad i sam), pa bi se stvorila krpa, a ne Goljatkin — tako bi se stvorila podla, prljava krpa, ali ta krpa ne bi bila prosta, ta bi krpa bila s ambicijom, ta bi krpa bila s oduševljenjem i s osjećajima što su duboko skriveni u prljavim borama te krpe, ali ipak s osjećajima...

Sati se otegli nevjerojatno dugo i najzad izbila su četiri sata. Za kratko vrijeme su svi poustajali i za načelnikom krenuli svojim kućama. Gospodin se Goljatkin umiješao među svijet; oko mu ne drijema i ne pušta iz vida koga treba. Naposljetku naš junak spazi kako je njegov drug pritrčao kancelarijskim podvornicima, što razdaju kabanice, te se po podlom svom običaju vrpolji oko njih, očekujući svoju kabanicu. Čas je odlučan. Gospodin se Goljatkin progurao nekako kroza svijet, pa, da ne zaostane, i sam išče kabanicu. Ali znanac i prijatelj gospodina Goljatkina dobio prije kabanicu, jer i tu mu je pošlo za rukom da se na svoj način dodvorava, ulaska, umili šapatom i podlostima. Kad je gospodin Goljatkin mlađi obukao kabanicu, pogleda ironično gospodina Goljatkina starijega, na taj mu način otvoreno i drsko prkoseći, onda se s prirođenom svojom bezobraštinom ogledao uokolo, uzvrckao se najposlije oko činovnika — valjda da ostavi za sobom povoljan dojam — jednomu rekao riječ, s drugim prošaputao o nečem, s trećim se smjerno iscmakao, četvrtomu uputio osmijeh, petomu pružio ruku, te veselo šmugnuo niza stube. Gospodin Goljatkin stariji za njim, pa, na svoje neopisivo zadovoljstvo, ipak ga dostigao na posljednjoj stepenici i zgrabio za ovratnik na kabanici. Gospodin Goljatkin mlađi kao da se nešto uplašio te se zbunjen ogledao uokolo.

— Kako da vas razumijem? — prošaptao on najzad slabim glasom gospodinu Goljatkinu.

— Poštovani gospodine, ako ste samo plemenit čovjek, nadam se, da ćete se sjetiti jučerašnjega našega prijateljevanja — progovori

naš junak.

— A, da! Što, onda? Jeste li dobro spavali?

Gospodinu se Goljatkinu starijemu od bjesnila ukočio na čas jezik.

— Dobro sam spavao... Ali, dopustite, da i vama kažem, poštovani gospodine, vaša je igra vrlo spletena...

— Tko to kaže? To kažu moji neprijatelji — odgovori isprekidano onaj koji sebe naziva gospodinom Goljatkinim i u isti se mah s tom riječi oslobodi iz slabih ruku pravoga gospodina Goljatkina. Kad se oslobodio, poletio je niza stube, ogledao se uokolo, spazio kočiju, pritrčao joj, sjeo u drošku i za tren nestao s očiju gospodinu Goljatkinu starijemu. Očajan i od svih ostavljen, titularni savjetnik se obazro oko sebe, ali nije bilo druge kočije. Pokušao da trči, ali mu noge klecaju. Izobličena lica, rastvorenih usta, utučen, zguren, prislonio se na svjetiljku i tako ostao nekoliko časaka nasred pločnika. Činilo se da je sve propalo gospodinu Goljatkinu...

GLAVA IX

Kao da se sve urotilo protiv gospodina Goljatkina, pa i sama priroda; ali on još stoji na nogama i nije pobijeđen; on osjeća da nije pobijeđen. Pripravan je da se bori. S tolikim je osjećajem i s tolikom energijom protro ruke kad se prenuo od prvoga čuda da se već po samom liku gospodina Goljatkina moglo prosuditi da neće popustiti. Uostalom, opasnost je pred nosom, očita je; gospodin Goljatkin osjeća i to; ali kako da se s njome ponese, s opasnošću — to je pitanje. Časkom je munula gospodinu Goljatkinu glavom misao; »Ne bih li sve to ostavio tako, ne bih li naprosto odustao? Pa što? Pa, ništa. Ja ću za sebe, kao da i nisam ja«, misli gospodin Goljatkin. »Propuštam sve kraj sebe; nisam ja, eto ti sve; i on će za sebe, možda će odustati; povrpoljit će se, objješenjak, povrpoljit će se, povrckat će se, pa će i odustati. Eto, tako je! ja ću pobijediti skromnošću. A i gdje je opasnost? Ali, kakva opasnost? Želio bih da mi tko pokaže u toj stvari opasnost! Tričava stvar! Obična stvar!...« Tu gospodin Goljatkin zape. Riječ mu zamrla na jeziku; čak je i sebe opsovao za tu misao; pri tom dapače optužio i sebe za nevaljalštinu, za plašljivost zbog te misli; ali stvar mu se ipak ne miče s mjesta.

Osjeća, prijeka mu je potreba da se u ovaj čas odluči na bilo što; osjeća i to da bi skupo platio onomu tko bi mu rekao na što treba zapravo da se odluči. Ta kako da to pogodi? Ali i nema vremena da pogađa. Za svaki slučaj, kako ne bi gubio vrijeme, unajmio je kočiju i poletio kući. »Što? Kako ti je sada? pomislio, kako želiš da ti bude sada, Jakove Petroviču? Što ćeš učiniti? Što ćeš učiniti sada, ti podlace, ti objěšenjače! Dotjerao si sebe do kraja, pa sada plačeš, cmizdriš!« Tako sebe bocka gospodin Goljatkin, poskakujući na truskavoj kočiji svoga Vanjke.[20] U ovaj je mah gospodin Goljatkin osjećao neki silan užitak, gotovo čak i razbluđu, bockati sebe i tako kidati svoje rane. »Pa, kad bi ondje sada — misli on — došao kakav čarobnjak ili kad bi se kakogod službenim načinom desilo tako te bi rekli: daj, Goljatkine, prst s desne ruke pa češ biti sretan, samo prsta neće biti — dao bih prst, doista bih ga dao, ne bih se ni namrštio i dao bih ga. Do vraga sve to! — uzviknuo najzad očajni titularni savjetnik — ali, čemu sve to? Sve je to i moralo da bude; evo svakako to; evo baš to, kao da nije moglo ništa drugo ni biti! I sve je bilo isprva dobro, svi su bili zadovoljni i sretni; ali ne, moralo se to zbiti! Uostalom, riječima nećeš ništa isposlovati. Treba raditi!«

Kad se dakle gospodin Goljatkin odlučio na nešto i ušao u svoju sobu, nije ni časa časio, nego prihvatio lulu, pa je srče iz sve snage, izbacuje pramenove dima i desno i lijevo, i neobično se uzrujan ustrčkarao po sobi. Dotle je Petruška počeo prostirati stol. Napokon se gospodin Goljatkin ipak odlučio, odbacio naglo lulu, ogrnuo kabanicu, rekao da neće kod kuće objedovati i istrčao iz stana. Na stepenicama ga stigao zadihani Petruška, držeći u rukama šešir, što ga je bio zaboravio. Gospodin Goljatkin uzeo šešir, htio uz put da se malo opravda pred Petruškom, da Petruška ne bi pomislio štošta — takva je, da rekne, zgoda, zaboravio sam eto, šešir itd. — ali kako Petruška nije htio ni da gleda, nego odmah otišao, to i gospodin Goljatkin bez ikakva objašnjavanja ustaknuo šešir, strčao niza stepenice, te, neprekidno ponavljajući da će sve možda krenuti na bolje i da će se stvar već nekako udesiti, premda je osjećao, među inim, čak u petama jezu — izišao na ulicu, najmio kočiju i poletio Andreju Filipoviču. »A ne bi li bolje bilo sutra? — pomislio gospodin Goljatkin kad je na vratima na stanu Andreja Filipoviča hvatao za

uzicu od zvonca — a i što ću ja osobito kazati? Ovdje i nema osobitoga. Stvar je tako jadna, pa, napokon, i jest zaista jadna, tričava, to jest gotovo tričava stvar... ona je kao i sva ta zgoda...« Gospodin Goljatkin trgnuo naglo uzicu za zvonce; zvonce zazvonilo, iznutra se začuli nečiji koraci... Gospodin Goljatkin je sada donekle i prokleo sama sebe zbog svoje žurbe i smionosti. Padoše mu sada na pamet nedavne neugodnosti, na koje je gospodin Goljatkin u poslu gotovo zaboravio, i sukob s Andrejem Filipovičem. Ali, prekasno je već bježati; vrata se otvorila. Na sreću gospodina Goljatkina, odgovoriše mu da Andrej Filipovič nije ni dolazio iz ureda, niti je objedovao kod kuće. »Znam gdje je objedovao: on objeduje kod Izmajlovskoga mosta«, pomislio naš junak i neobično se obradovao. Na slugino pitanje, što bi o njemu javio, reče: ja, prijatelju moj, dobro, ja ću, prijatelju, kasnije — pa dapače nekako živahno strčao niza stepenice. Kad je izišao na ulicu, odluči otpustiti kočiju i platiti kočijaša. A kad je kočijaš zaiskao nadoplatu — čekao sam, veli, gospodine, dugo, i nisam za vašu milost žalio trkača — nadoplatio još petak, dapače drage volje, te krenuo pješice.

»Stvar je, istinabog, takva — misli gospodin Goljatkin, — da se ne može ostaviti ovako; ali ako se rasudi tako, tako zdravo, čemu bi se o tom vodila briga? Pa neću valjda svejednako o tom govoriti, čemu bih vodio brigu? Čemu bih se vozao, kinjio, mučio, ubijao? Prvo, stvar se uredila i ne možeš je preinačiti! Da rasudimo ovako: dolazi čovjek — dolazi čovjek, s dovoljnom preporukom, vele, sposoban činovnik, dobra vladanja, samo siromah i kojekakve je neprilike pretrpio — trzavice nekakve — ali siromaštvo nije opačina: ne tiče me se dakle. I zaista, kakva je to besmislica? Smirio se dakle, udesio se, od same se prirode udesio čovjek tako da nalikuje na drugoga čovjeka, kao da su dvije kapi vode, prava slika i prilika drugoga čovjeka: zašto, dakle, da ne bude primljen u ured! Ako je već sudbina, ako je jedina sudbina, ako je jedina slijepa fortuna tu kriva — zar da se o njega obrišu kao o krpu, zar da mu ne daju služiti... a gdje bi onda, nakon toga, bila pravednost? Ta siromah je, izgubljen, zaplašen; tu srce boli, tu ti milosrđe zapovijeda da ga prigrliš! Jest! Dabome, dobri bi bili poglavari kad bi tako sudili kao ja vijoglavac! Baš mi valja glava! Dostaje u njoj pokadšto gluposti za desetoricu! Ne, ne! I jesu dobro učinili, i hvala im što su prigrlili

siromaha jadnika... Ali, da, recimo, da smo dvojci, to je sve — eto što je! Što onda? Pa ništa! Svi se činovnici mogu priučiti... a da tko tuđi dođe u naš ured, zacijelo ne bi u tome našao ništa nepristojno i uvredljivo. Tu ima dapače nešto ganutljivo; ovakva je, rekao bih, misao: Providnost je Božja, rekao bih, stvorila dvije slike i prilike, a kad ie dobrotvorno poglavarstvo vidjelo Providnost Božju, zakrililo oba blizanca! Dabogme da bi — nastavio gospodin Goljatkin, a odmah i malo snizio glas — dabogme da bi... dabogme da bi bilo bolje, kad ne bi bilo svega toga, ganutljivoga, i kad ne bi ni bilo nikakvih blizanaca... Vrag odnio sve to! I čemu je to bilo potrebno? I kakva je tu bila potreba koja ne trpi nikakvo odgađanje?! Gospođe Bože moj! Kakvu li su poparu skuhali vrazi! Ali on je eto i takva karaktera, takve je nestašne, ružne naravi — takav je podlac, takav vjetrogonja, ulizica, čankoliz, takav je on Goljatkin! Može i da se glupo vlada i da okalja moje prezime, gad! A ti sada i pazi na njega i dvori ga! To ti je kazna! Ali što! podlac — pa neka je podlac, zato je drugi poštenjak. Pa neka bude podlac, a ja ću biti poštenjak — i reći će: evo onaj je Goljatkin podlac, ne gledajte ga, i nemojte ga miješati s drugim; a ovaj je pošten, krepostan, krotak, nezloban, veoma pouzdan u službi i vrijedan da bude promaknut u činu; eto, tako je to! Pa dobro... a ako onoga... A ako oni ondje onoga... zamijene! Ta od njega je sve moguće! Ah, Gospode Bože moj!... i podmetnut će čovjeka, podmetnut će čovjeka, podlac — kao krpu će podmetnuti čovjeka, i neće razmisliti da čovjek nije krpa. Ah, Gospode Bože moj! Kolike li nesreće!...«

I tako premišljajući i jadikujući, trčao je gospodin Goljatkin, ne razabirajući puta, a gotovo i sam ne znajući kuda. Snašao se na Nevskom prospektu, a i to tek zato jer se s nekim prolaznikom sudario tako spretno i svojski da su sve vrcale iskre. Gospodin Goljatkin nije dizao glave, nego samo progunđao ispriku i tek kad je već prilično prolaznik bio odmaknuo, koji je progunđao nešto što nije bilo sasvim laskavo — dignuo on nos u vis i ogledao se da vidi gdje je i što je. Kad se ogledao i opazio da je baš pred onim restaurantom u kojem se odmarao kad se spremao Olsufiju Ivanoviču na svečani objed, osjetio je naš junak iznenada da ga štipka i čupka u želucu, sjetio se da nije objedovao, a svečanom se objedu ne nada nigdje, te zato, ne gubeći putem vremena, poletio uza stepenice gore u

restaurant da na brzu ruku pregrize štogod i da se mnogo ne zadrži. I premda je u restaurantu sve prilično skupo, ipak ta ništavna zapreka nije sada zaustavila gospodina Goljatkina: a i nije imao vremena da se sada zaustavlja zbog takvih sitnica. U sjajno osvijetljenoj sobi stoji povelika skupina gostiju pred tezgom, na kojoj su nagomilane sve one različite stvari što ih čestiti ljudi upotrebljavaju za zakusku. Konobar jedva dospijeva da nalijeva, poslužuje, daje izvratak i prima novce. Gospodin Goljatkin. čekao svoj red, a kad je dočekao, skromno pružio ruku za kolačićem-uštipkom. Otišao u kut, okrenuo nazočnima leđa i založio s apetitom, pa se okrenuo konobaru, postavio na stol tanjurčić; znajući cijenu, izvadio deset kopjejaka u srebru i položio na tezgu novac loveći konobarove poglede da mu pokaže: »Evo — da mu rekne — leži novac; jedan uštipak« itd.

— Od vas dobivam rubalj i deset kopjejaka — procijedi konobar kroz zube.

Gospodin se Goljatkin valjano začudio.

— Meni govorite?... Ja... ja sam, čini mi se, uzeo jedan kolačić.

— Jedanaest ste uzeli — uvjereno odvrati konobar.

— Vi... koliko se meni čini... vi se, čini mi se varate... Doista sam, čini mi se, uzeo jedan kolačić.

— Ja sam brojao; uzeli ste jedanaest komada. Kad ste uzeli, morate i platiti; kod nas se ništa ne daje besplatno.

Gospodin Goljatkin se zaprepasti. »Je li to čarolija, što li, što se sa mnom zbiva?«, pomislio. Međutim je konobar očekivao odluku gospodina Goljatkina; okružili gospodina Goljatkina; on se mašio već u džep da izvadi rubalj srebra, da odmah plati, da ukloni napast. »Pa ako je jedanaest, neka bude jedanaest — misli i crveni se kao rak — pa što onda, ako se pojelo jedanaest kolačića? Ali, čovjek je gladan pa je pojeo jedanaest kolačića; pa, neka jede u svoje zdravlje; pa, ne treba se tu ničemu čuditi i ničemu smijati«… Odjednom, kao da je nešto bocnulo gospodina Goljatkina; uzgledao on i — u isti mah shvatio zagonetku, razumio svu čaroliju; u isti se mah riješile sve teškoće... Na vratima susjedne sobe, gotovo za leđima konobaru i sučelice gospodinu Goljatkinu, na vratima, koja je, među inim, naš junak držao za ogledalo, stoji čovuljak — stoji on, stoji glavom gospodin Goljatkin — nije stari gospodin Goljatkin, nije junak naše

pripovijesti, nego drugi gospodin Goljatkin; novi gospodin Goljatkin. — Drugi gospodin Goljatkin čini se da je dobre volje. Smješka se gospodinu Goljatkinu prvomu, klima mu glavom, namiguje mu očima, poskakuje i gleda tako — nek samo štogod sušne, on će se skunjiti, on će i u drugu sobu, a možda i na stražnji izlaz, pa ode... i svako će proganjanje biti uzaludno. U rukama mu je posljednji komadičak desetoga uštipka, što ga je on pred očima gospodina Goljatkina otpravio u usta i mljasnuo od zadovoljstva. »Podmetnuo, podlac!« pomislio gospodin Goljatkin i kao oganj planuo od stida. »Nije se zastidio od javnosti! Vide li njega? Čini se, nitko ga ne opaža...« Gospodin Goljatkin baci rubalj srebra tako kao da je njim opalio sve prste pa, i ne primjećujući još bezobrazni konobarov smiješak, smiješak slavlja i mirne moći, iskopao se iz svijeta i izletio glavom bez obzira. »Hvala mu što bar nije do kraja kompromitirao čovjeka!« pomisli stariji gospodin Goljatkin. »Hvala razbojniku i njemu, i sudbini, što se još sve dobro uredilo. Naprostačio je jedino konobar. Pa što je, on je imao pravo! Treba da dobije rubalj i deset kopjejaka, imao je dakle pravo. Bez novca, veli, nikomu kod nas ne daju! Bar da je bio uljudniji, danguba!...«

Sve je to govorio gospodin Goljatkin dok je silazio na vanjske stepenice. Ali na posljednoj stepenici zastao kao ukopan i odjednom pocrvenio, a suze mu udarile na oči od boli što mu nanese povreda njegova častoljublja. Koji časak prostojao ukočen, a onda odjednom odlučno udario nogom, jednim skokom skočio sa stepenice na ulicu, te, glavom bez obzira, zadišući se, ne osjećajući umor, poletio kući u Šestilavočnu ulicu. Kod kuće nije sa sebe ni skidao gornje odjeće, unatoč svojoj navici da se kod kuće raskomoti, nije čak ni uzeo najprije lulu nego.odmah sjeo na divan, primaknuo tintarnicu, uzeo pero, dohvatio listovni papir te rukom, drhtavom od nutarnjega uzbuđenja, počeo pisati ovu poslanicu:

»Poštovani moj gospodine Jakove Petroviču!

Ne bih se nikako laćao pera da me na to nisu prisilile moje prilike, i Vi sami, poštovani moj gospodine. Vjerujte, jedina me je prijeka potreba primorala da s Vama uđem u ovakvo objašnjenje, i zato prije svega molim, da ovaj moj postupak ne smatrate namjernim mojim

naumom da Vas, poštovani gospodine moj, uvrijedim, nego neizbježnom posljedicom ovih prilika što nas vezuju.«

»Čini se, dobro je, pristojno, uljudno, makar i bez snage i tvrdoće?.... Nema, čini mi se, što bi ga uvrijedilo tu. Uz to ja i imam pravo«, pomislio gospodin Goljatkin pročitavajući što je napisao.

»Neočekivana i neobična Vaša pojava, poštovani gospodine moj, one burne noći, nakon prostoga i nepristojnoga postupka mojih neprijatelja prema meni, kojima prešućujem ime od prezira prema njima, bješe začetak svim nesporazumima što danas postoje među nama. Vaša pak, poštovani gospodine, uporita želja, da ne popustite i da silom uđete u krug mojega života i sviju mojih odnosa u praktičnom životu, prelazi čak i granice što ih iziskuje i sama uljudnost i obični društveni život. Mislim, ne treba da ovdje spominjem, kako ste Vi, poštovani gospodine moj, ugrabili moj spis i moje pošteno ime da zadobijete milost poglavarstva — milost koju niste zaslužili. Ne treba da spominjem ovdje ni to, kako ste namjerno i uvredljivo izbjegavali objašnjenja koja su o toj zgodi prijeko potrebna. Najposlije, da sve kažem, ne spominjem ovdje ni Vaš posljednji, čudni, može se kazati, nerazumljivi postupak prema meni u kavani. I ne mislim da jadikujem što sam uludo izgubio rubalj srebra, ali ne mogu da ne iskažem sve svoje negodovanje kad se sjetim vašega javnog napadaja, poštovani gospodine moj, na štetu moje časti i još k tomu u nazočnosti nekoliko osoba, meni doduše nepoznatih, ali pri svemu tom veoma dobra tona...

»Ne zalazim li predaleko? — pomislio je gospodin Goljatkin. — Neće li biti mnogo; nije li preuvredljivo; ta aluzija na dobri ton, na primjer?... Onda, pa ništa! Treba mu pokazati tvrdoću značaja. Mogu mu, uostalom, za ublaženje, polaskati i podmazati na kraju. Ali, vidjet ćemo.«

»Ali, ja Vas ne bih, poštovani gospodine umarao svojim listom kad ne bih bio čvrsto uvjeren da će plemenitost srdačnih osjećaja i otvoreni, prostodušni značaj pokazati Vama samomu, kako ćete popraviti sve propuste i uspostaviti sve kao prije.

Usuđujem se da u potpunoj nadi ostanem uvjeren da nećete moje pismo primiti s uvredljive za Vas strane, a ujedno i nećete uskratiti da se naročito o toj zgodi izjavite pismeno, po mojem slugi.

U tom očekivanju, čast mi je ostati, poštovani gospodine, najpokorniji Vaš sluga

J. Goljatkin«

— Pa, sve je eto dobro. Stvar se uredila, dotjerala je i do pisma ali, tko je kriv? Sam je on kriv; sam dotjeruje čovjeka do prijeke potrebe da zahtijeva pismene dokumente. A ja imam pravo...

Kad je posljednji put pročitao pismo, gospodin ga Goljatkin složi, zapečati i zovne Petrušku, Petruška dođe, po svojem običaju, sanjivih očiju i na nešto preko svake mjere srdit.

— Uzet ćeš, brate, evo ovo pismo... razumiješ?

Petruška šuti.

— Uzet ćeš ga i odnijeti u ured; ondje ćeš naći dežurnoeubemijskog sekretara Vahramejeva. Vahramejev je danas dežurni. Razumiješ li to?

— Razumijem.

— Razumijem! Zar ne možeš kazati: razumijem, gospodine. Zapitat ćeš za činovnika Vahramejeva i kazat ćeš mu da je, kazat ćeš — tako i tako, kazat ćeš, gospodar vas pozdravlja i najpokornije vas moli, da potražite u adresaru našega ureda gdje stanuje, kazat ćeš, titularni savjetnik Goljatkin?

Petruška pošutio i, kako se učinilo gospodinu Goljatkinu, osmjehnuo se.

— Ti ćeš, dakle, Petre, zapitati njih za adresu te ćeš doznati gdje stanuje činovnik Goljatkin što je tek stupio u službu?

— Na zapovijedi

— Zapitat ćeš za adresu i na tu ćeš adresu odnijeti ovo pismo, razumiješ?

— Razumijem!

— Ako ondje... kamo budeš odnio pismo, onaj gospodin kojemu ćeš to pismo dati, Goljatkin... Što se smiješ, zvekane?

— Pa, što,bih se smijao? Što ja marim! Ja ništa! Nema se zašto smijati čovjek kao ja...

— Pa, dakle... ako onaj gospodin bude pitao: kako tvoj gospodar, kako on ondje; što on, onaj... pa, ako bude štogod ispitivao.,. ti šuti, i odgovaraj: moj gospodar, reci, ništa, nego moli od vas, reci, odgovor, svojom rukom. Razumiješ li?

— Razumijem, gospodine!

— Pa, dakle reci, gospodar moj, reci, kaži, ništa, reci, i zdrav je, i u goste, reci, baš se sprema; a od vas, reci, mole oni pismen odgovor. Razumiješ li?

— Razumijem.

— Pa, idi!

»Eto još i s tim zvekanom posla! Smije se u sebi pa je kraj. A čemu se on smije? Doživio sam nevolju, doživio sam evo takvu nevolju! Ali možda će se sve preokrenuti na bolje... Taj će se lupež zacijelo sada vucarati dobra dva sata, još će kamo zapasti... Ne može se nikamo poslati. Eto ti nevolje... eto kakva me je nevolja snašla!«

Osjećajući ovako potpuno svoju nevolju, odlučio se naš junak da u dvosatncj pasivnoj ulozi čeka povratak Petruške. Po prilici sat je hodao po sobi, pušio, onda ostavio lulu i sjeo uz neku knjigu, onda prilegao na divan, onda se opet prihvatio lule, onda se opet ustrčao po sobi. Htjede da razmišlja, ali nije mogao baš ni o čem da razmišlja. Agonija pasivnoga stanja porasla najzad do posljednjeg stupnja, te gospodin Goljatkin odluči da učini nešto. »Petruška će doći tek za sat — misli, — ključ mogu predati dvorniku, a ja ću dotle, onaj... istražiti stvar, istražiti ću svoj dio stvari.« — Da ne gubi vremena i da brže istraži stvar, gospodin Goljatkin uzme šešir, iziđe iz sobe, zaključa stan, svrati dvorniku, uruči mu ključ zajedno s deset kopjejaka — gospodin je Goljatkin postao nekako neobično darežljiv — i uputio se kuda treba. Gospodin se Goljatkin uputio pješice, najprije prema Izmajlovskomu mostu. U hodu mu prošlo po prilici pol sata. Kad je stigao do cilja svog puta, uđe ravno u dvorište poznate mu kuće i pogledava u prozore stana državnoga savjetnika Berenđejeva. Osim triju prozora, zastrtih crvenim gardinama, svi su drugi prozori mračni. »Kod Olsufija Ivanoviča danas jamačno nema gostiju — pomisli gospodin Goljatkin — sad oni jamačno svi sjede sami kod kuće.« Pošto je neko vrijeme prestojao na dvorištu, naš junak već htjede da se odluči na nešto. Ali odluci nije bilo suđeno da se stvori, čini se. Gospodin se Goljatkin predomislio, okanio se i vratio se na ulicu. »Ne, nisam smio ovamo dolaziti. Što ću ovdje?.... Bolje ću ja, ovaj... i zapravo ću osobno istražiti stvar.« Kad je stvorio takvu odluku, gospodin se Goljatkin uputio u svoj ured. Put nije

kratak, uz to strašno blato, a mokar snijeg sniježi u najgušćim pahuljicama. Ali našemu junaku nema sada, čini se, nikakvih teškoća. Prokvasio se, istinabog, a i zablatio se svojski, »ali neka je sve zajedno, zato sam postigao cilj«. I zaista, gospodin Goljatkin je već prilazio svome cilju. Tamna masa goleme državne zgrade zacrnjela se već u daljini pred njim. »Stoj! — pomisli on — a kamo i što ću tu raditi? Doznat ću, recimo, gdje on stanuje; a međutim se Petruška zacijelo već vratio i donio mi odgovor. Samo uludo tratim skupocjeno svoje vrijeme, samo sam tako protratio svoje vrijeme. Pa ništa: sve se to može još ispraviti. Ipak, ne bih li i zaista svratio Vahramejevu? Ali neću! Kasnije ću već... Eh, nisam trebao ni odlaziti od kuće. Ali što ću, takva mi je već narav! Takav sam već stvoren, pa, trebalo ne trebalo, na vijek smjeram da kakogod istrčim... Hm!... koliko li je sati? Jamačno već devet. Petruška može doći i neće me zateći kod kuće. Uradio sam pravu glupost što sam otišao... Ah, zaista, petljanija!«

Pošto je ovako iskreno priznao da je učinio pravu glupost, pohrli naš junak natrag kući u Šestilavočnu. Dotrčao, umoran, izmučen. Već od dvornika dozna, da Petruški nema još ni traga. »Pa, tako! To sam i slutio — pomisli naš junak — a međutim je već devet sati. Eh, kakav je on nevaljalac! Navijek pijančuje kojekuda! Gospode Bože moj! Crn mi danak svanuo jadniku!« Tako razmišljajući i jadikujući, otključao gospodin Goljatkin stan, upalio svjetlo, sasvim se razodjenuo, ispušio lulu, te izmoren, sustao, izlomljen, gladan prilegao na divan da dočeka Petrušku. Svijeća dogara tmurno, svjetlo treperi po zidovima... Gospodin Goljatkin gleda te gleda, misli te misli, i napokon zaspao kao zaklan...

Probudio se vrlo kasno. Svijeća gotovo posve dogorijela, dimi se i samo što se nije posve ugasila. Gospodin Goljatkin skoči, trgne se i sjeti se svega, baš svega. Iza pregrade se razliježe gromko hrkanje Petruškino. Gospodin Goljatkin poleti prema prozoru — nigdje ni svjetlašca. Otvori prozor — tišina, grad kao da je izumro, spava. Bit će, dakle, po prilici, dva-tri sata; i jest: sat se za pregradom upeo i izbio dva sata. Golajtkin poleti za pregradu.

Nekako, ali nakon duge muke, prodrmao on Petrušku i uspio da ga posadi na postelju. U taj se mah svijeća ugasila. Prošlo je desetak časaka dok je gospodin Göljatkin pronašao drugu svijeću i

zapalio je. Dotle je Petruška uspio da opet zaspi. »Ti gade, ti nevaljalče!« reče gospodin Goljatkin, opet ga drmajući, »hoćeš li ustati, hoćeš li se probuditi?« Nakon muke od pol sata pošlo je gospodinu Goljatkinu za rukom potpuno razbuditi slugu i izvući ga iza pregrade. Sada istom razabra naš junak da je Petruška, kako se veli, mrtav pijan i da jedva stoji na nogama..

— Ti dangubo! — zaviknuo gospodin Goljatkin. — Ti razbojnice! Glavu si mi skinuo! Gospode, kuda li je... I čemu sam ga napisao? I zar mi je trebalo da ga napišem? Raskakao se ja glupan sa častoljubljem! Onamo srnuo za ćastoljubljem! Eto ti častoljublja, ti podlace, eto ti častoljublja!... Pa, ti! A gdje si djeo pismo, ti razbojnice? Komu si ga dao?...

— Nisam nikomu dao nikakvo pismo; nisam ni imao nikakva pisma... eto na!

Gospodin Goljatkin u očaju zalamao rukama.

— Slušaj, Petre... poslušaj, poslušaj me...

— Slušam...

— Kamo si išao? Odgovaraj I

— Kamo sam išao... dobrim sam ljudima išao! Što me briga!

— Ah, Gospode Bože moj! Kamo si najprije otišao? Jesi li bio u uredu?... Slušaj, Petre; ti si možda pijan?

—1 Ja pijan? Eto, ni s mjesta se ne maknuo ako sam gut-gut-gutnuo — eto...

— Nemoj, nemoj, svejedno je što si ti pijan... Samo sam tako zapitao, dobro je što si pijan; ne velim ništa, Petruša, ne velim ništa... Možda si samo tako zaboravio, pa ćeš ss sjetiti svega. Pa, ded se sjeti, jesi li bio kod činovnika Vahramejeva — jesi ili nisi?

— Niti sam bio, niti ima takav činovnik. Evo makar odmah...

— Nemoj, nemoj, Petre! Nemoj, Petruša, ta ja ne velim ništa. Ta ti vidiš, da ja ništa ne velim... Pa i što je to! Napolju je hladno, vlažno, pa se čovjek napio, pa ništa. Ne srdim se. I ja sam se, brate, danas napio... Priznaj, sjeti se, brate: jesi li bio kod činovnika Vahramejeva?

— Pa, kao sada, tako je bilo, pa pravo da kažem — bio sam eto, eto makar odmah...

— Pa, dobro, Petruša, dobro je što si bio. Vidiš, ja se ne srdim... De, de — nastavio naš junak da još više udobrovolji slugu pa ga tapše po ramenu i smješka mu se, — pa, nakitio si se, gade, malko...

za desetak si se napio? Obješenjak si ti! Pa ništa, pa vidiš da se ne srdim... ne srdim se, brate, ne srdim se...

— Nije, nisam obješenjak, kako vas volja... samo sam se svratio dobrim ljudima, a nisam obješenjak i nisam nikad bio obješenjak...

— Pa nemoj, nemoj, Petruša! Poslušaj, Petre: ta ja te ne grdim, ako te i zovem obješenjakom. Ta ja to velim tebi za zabavu, u plemenitu smislu govorim o tom. Ta to znači, Petruša, da si polaskao kojemu čovjeku kad mu kažeš da je spadalo, prefriganac i da ga nitko neće ošuknuti. To mnogi čovjek voli... No, pa, ništa! Ded mi, dakle, reci sada, Petruša, nemoj tajiti, reci iskreno kao prijatelju... pa, jesi li bio kod činovnika Vahramejeva i da li ti je on dao adresu?

— I adresu mi je dao, i adresu mi je dao također. Dobar činovnik! I tvoj je gospodar, veli, dobar čovjek; veoma dobar, veli, čovjek; kaži, veli, gospodaru, zahvali mu i kaži, da ja, veli, volim — evo, veli kako cijenim tvojega gospodara! Zato, jer je, veli, tvoj gospodar, Petruška, dobar čovjek, veli, i ti si, veli, također dobar čovjek, Petruška — eto...

— Ah, Gospode Bože moj! A adresa, adresa, judo! — Te je posljednje riječi gospodin Goljatkin izgovorio gotovo šaptom.

— I adresu... i adresu je dao.

— Dao? Gdje stanuje dakle on, Goljatkin, činovnik Goljatkin, titularni savjetnik?

— Pa Goljatkin ti je, veli, u Šestilavočnoj ulici. Kad odeš, veli, u Šestilavočnu, onda na desno, stepenicama, u treći kat. Eto ondje ti je, veli, Goljatkin...

— Huljo! — zavikne naš junak, kojega je najzad izdala strpljivost — razbojniče! Ta to sam ja; ta ti o meni govoriš. A ono je drugi Goljatkin; ja govorim o drugom, huljo!

— Pa kako vas volja! Što me briga! Kako vas volja — eto!

— A pismo, pismo...

— Kakvo pismo? Nije ni bilo nikakva pisma, nisam ni vidio nikakva pisma.

— A kamo si ga djeo, obješenjače!?...

— Predao sam ga, predao sam pismo. Pozdravi, veli, zahvali, dobar je, veli, tvoj gospodar. Pozdravi, veli, gospodara...

— A tko je to kazao? Je li to Goljatkin kazao?

Petruška pošutio malo i osmjehnuo se cijelim ustima a gleda gospodaru pravo u oči...

— Slušaj, razbojniče! — započeo gospodin Goljatkin pa se zadiše i zbunjuje od bijesa — što si učinio od mene! Govori, što si učinio od mene! Upropastio si me, zlikovce! Glavu si mi skinuo s ramena, Judo!

— Pa, kako vas sada volja! Što me briga! — odlučnim će tonom Petruška, uzmičući za ogradu.

— Hodi ovamo, hodi ovamo, razbojniče...

— Neću vam sada prići, nikako neću. Baš me briga! Otići ću dobrim ljudima... A dobri ljudi žive u poštenju, dobri ljudi žive bez varke i nikad u njih ne bivaju dva čovjeka mjesto jednoga...

Gospodinu se Goljatkinu sledile ruke i noge, a duh mu se zamutio...

— Jest — nastavi Petruška — u njih nikad ne bivaju dva čovjeka mjesto jednog i pošten svijet ne vrijeđaju...

— Dangubo, ti si pijan! Spavaj sada, razbojniče! A sutra ćeš već izvući — progovorio gospodin Goljatkin tek da se čuje.

Što se pak tiče Petruške, on je progunđao još nešto; onda se čulo kako se izvalio na postelju da je sve pucalo, otegnuo da zijeva, protegnuo se i najposlije zahrkao snom pravednika, kako se veli. Gospodin Goljatkin ni živ ni mrtav. Vladanje Petruškino, njegove veoma čudne, premda daleke aluzije, na koje, dakle, ne treba ni da se srdi, pogotovo jer govori pijan čovjek, i, napokon, posve loši tok kojim udara stvar — sve je to do temelja potreslo gospodina Goljatkina. »I što me je našlo da ga prekoravam usred noći«, govori naš junak, a sve mu tijelo dršće od nekoga bolnoga osjećaja. »I nadalo se meni da se pletem s pijanim čovjekom! Kakvoj ćeš pameti i da se nadaš od pijana čovjeka! Čim zine, laže. O čemu je on uostalom natucao, razbojnik? Gospode Bože moj! I zašto sam pisao sva ta pisma, ja dušogubac, ja samoubojica! Ne može se šutjeti! Morao sam se izbuncati! Ta što mi je i stalo! Propadaš, nalikuješ na krpu, pa se mora, treba onamo s ambicijom, velim, čast mi stradava, velim, treba da spašavaš svoju čast! Baš sam ja samoubojica!«

Tako govori gospodin Goljatkin, a sjedi na svojem divanu i ne smije da se sagne od straha. Odjednom mu oči zastale na jednoj strani koja mu je do najvišega stupnja uzbudila pažnju, tlapnja, nije li varka, pružao prema njoj ruku, u nadi, plašljivo, s neopisivom radoznalošću... Ne, nije varka! Nije tlapnja! Pismo je, zaista pismo,

doista pismo i naslovljeno na nj. Gospodin Goljatkin uzeo pismo sa stola. Srce mu strašno kuca. »To je jamačno donio onaj hulja — pomisli on — i tu položio, a onda i zaboravio; zacijelo se sve tako zbilo; baš se to zaista zbilo sve tako...« Pismo je od činovnika Vahramejeva, mladog kolege u službi i nekadašnjega znanca gospodina Goljatkina. »Ali sam sve to slutio i prije — pomislio naš junak — i sve sam to, štogod će sada biti u pismu, slutio također...« Pismo je bilo ovakvo:

»Poštovani gospodine Jakove Petroviču!

Vaš je sluga pijan i ništa se čestito ne može očekivati od njega i zbog toga radije odgovaram pismeno. Žurim da Vas obavijestim kako sam spreman, sa svom pouzdanošću i točnošću udovoljiti vašoj molbi, da predajem vaša pisma osobi koja nam je oboma poznata... Ta mi je osoba zamijenila prijatelja, ime joj neću spominjati da joj uludo ne krnjim ugled, a sada stanuje zajedno s nama u stanu Karoline Ivanovne, gdje je prije, dok ste bili kod nas, stanovao pješački časnik koji je doputovao iz Tambova. Uostalom, tu osobu možete nači među ljudima čestitim i iskrena srca, Što se o drugima ne može reći. Moju vezu s Vama namjeravam od danas prekinuti, jer u prijašnjem prijateljskom tonu i drugarskoj skladnosti ne možemo ostati. Zato Vas molim, poštovani moj gospodine, čim primite ovo moje otvoreno pismo, da mi odmah pošaljete dva rublja u srebru što mi pripadaju za britvu inozemne izrade, koju sam vam, ako se još sjećate, prije sedam mjeseci prodao na dug, u vrijeme dok ste još s nama stanovali kod Karoline Ivanovne, koju od svega srca poštujem. Činim to na ovaj način jer ste Vi, po pripovijedanju pametnih ljudi, izgubili čast i ugled i postali opasni po moralnost nevinih i nepokvarenih ljudi; neke osobe ne žive po pravdi, riječi su im lažne, a njihova dobronamjerna vanjština izaziva sumnju. Za obranu ugleda Karoline Ivanovne, koja je uvijek bila moralna vladanja i poštena žena, a uz to i djevojka, iako ne mlada, ali iz dobre inozemne obitelji — može se uvijek i svagdje naći sposobnih ljudi, za što su me neke osobe zamolile da usput spomenem u ovome mom pismu, i to u svoje ime. U svakom pak slučaju sve ćete doznati u svoje vrijeme, ako niste doznali sada, unatoč tome što ste se, po pripovijedanju

pametnih ljudi, ozloglasili na sve strane po prijestolnici, dakle ste mogli, poštovani gospodine, na mnogim mjestima već dobiti dolične obavijesti o sebi. Za završetak svoga pisma javljam Vam, poštovani moj gospodine, da poznata Vam osoba, kojoj iz određenih razloga ne spominjem ovdje ime, a vrlo je cijene ljudi čestitih načela, i povrh toga je vesele, ugodne naravi — uspijeva i u službi i među svim razboritim ljudima, vjerna je svojoj riječi i ne vrijeđa iza leđa one s kojima je lice u lice u prijateljskim odnosima.

U svakom slučaju ostajem najpokorniji sluga Vaš

N. Vabramejev.«

»P.S. Slugu svojega otjerajte: pijanac je i po svoj vam prilici zadaje mnogo briga, pa uzmite Jevstafija, koji je prije služio kod nas, a sada nema mjesto. Današnji Vaš sluga nije samo pijanac, nego je povrh toga i varalica, jer je još prošlog tjedna prodao Karolini Ivanovni za nižu cijenu funtu šećera u komadima, a to, po mojem mišljenju, nije mogao drugačije učiniti nego što je na lukav način okrao vas, na malo i u raznim rokovima. To Vam pišem jer Vam želim dobro, unatoč tome što neke osobe znaju samo vrijeđati i varati sve ljude, a osobito one poštene i dobre naravi. Povrh toga ih ruže i. prikazuju u krivom svjetlu, a sve to iz zavisti i zato što sami sebe ne mogu takvima nazvati.

V.«

Kad je pročitao Vahramejeljevo pismo, naš junak još dugo ostane nepomičan na svojem divanu. Neka nova svjetlost poče prodirati kroz svu tu nejasnu, zagonetnu maglu što ga okružuje već dva dana. Naš je junak počeo ponešto shvaćati... Pokušao je ustati s divana i malo prošetati po sobi da se osvježi, da nekako sabere misli, da ih uperi na određeni predmet i. onda, kad se malo oporavi, da zrelo razmisli o svom položaju. Ali čim htjede ustati, odmah, onemoćao i bez snage pade na prijašnje mjesto. »To sam, dabome, unaprijed i slutio, ali, ipak, kako to on piše i koji je stvarni smisao njegovih riječi? Smisao, recimo, znam, ali kamo to vodi? Da je rekao otvoreno: evo, da kaže, tako je i tako, traži se to i to, to bih i izvršio. A ovako, neugodan je taj preokret što ga stvar zadobiva. Eh, da što prije osvane sutrašnji dan i da se što prije domognem problema. Već

znam što ću raditi. Reći ću: tako i tako, na razloge pristajem, čast svoju ne prodajem, i ovaj... izvolite; uostalom, kako se ovamo umiješao on, ta određena osoba, neugodna ličnost? I zašto se baš ovamo umiješao? Ah, samo da što prije dođe dan! Ali, sutra će me oni, spletkari, već ozloglasiti, oni to rade uz prkos. Glavno je đa ne treba gubiti vrijeme nego sad, na primjer, napisati bar pismo i reći, to i to, i eto na to i to pristajem. A sutra, čim svane da pošaljem pismo, ali i da sam već zarana, ovaj... i s druge strane da udarim na njih i da upozorim dragoviće... Ipak će me oni obrukati, i to je sve!«

Gospodin Goljatkin primaknuo papir, uzeo pero i napisao ovu poslanicu, kao odgovor na pismo gubernijskoga tajnika Vahramejeva:

»Poštovani gospodine
Nestore Ignatijeviču!

S tužnim čuđenjem u mom srcu pročitao sam Vaše uvredljivo pismo, jer jasno vidim da pod imenom nepristojnih osoba i drugih ljudi s lažnom dobronamjernošću podrazumijevate mene. S iskrenom žalošću vidim kako se brzo, uspješno i nadaleko ukorijenila kleveta na štetu mojih probitaka, moje časti i mojega dobroga glasa. To je još ružnije i uvredljivije što čak i pošteni ljudi i oni koji plemenito misle, i, što je glavno, obdareni iskrenom i otvorenom naravi, odustaju od zauzimanja za interese plemenitih ljudi i s najboljim se svojstvima svog srca lijepe uz opake ljude kojih, na našu nesreću, u ovo naše teško i nemoralno vrijeme, ima sve više. I na kraju da kažem da ću svoj dug, koji ste naznačili od dva rublja u srebru, smatrati za svoju svetu obavezu i u cijelosti ga vratiti.

Što se pak tiče Vaših, poštovani gospodine, aluzija o određenoj osobi ženskog roda, o namjerama, snovima i drugim zamislima te osobe, reći ću Vam, poštovani moj gospodine, da sam mutno i nejasno razumio sve te aluzije. Dopustite mi, cijenjeni moj gospodine, da svoje plemenite misli i svoje pošteno ime očuvam neokaljano. U svakom slučaju spreman sam na osobno objašnjenje, jer pouzdanost usmenog objašnjenja više cijenim od pisanog, a osim toga sam pripravan pristupiti i miroljubivim, razumije se, obostranim dogovorima. U tu svrhu molim Vas, poštovani gospodine, obavijestite

tu osobu da sam spreman na osobne razgovore i povrh toga je zamolite neka odredi vrijeme i mjesto sastanka. Teško mi je bilo čitati, poštovani gospodine, aluzije o tome kako sam ja Vas uvrijedio, iznevjerio se našemu prijašnjem prijateljstvu i o Vama davao loše izjave. Sve to pripisujem nesporazumu, prljavoj kleveti, zavisti i zlonamjernosti onih ljudi koje mogu da nazovem najvećim svojim neprijateljima. Oni vjerojatno ne znaju da je nevinost jača već po svojoj nevinosti, i da će bestidnost, bezobraština i neukusna familijarnost nekih osoba, kad bilo da bilo, zaslužiti sveopći prezir i da će te osobe propasti baš zbog svoje pokvarenosti i nepristojnosti. Na kraju Vas molim, poštovani gopodine, javite tim osobama kako njihova čudna namjera i neplemenita želja da druge istisnu s položaja, a koje su ti zauzeli samim svojim životom na ovome svijetu, i da sami na njih dođu, da ta namjera zaslužuje prezir, sažaljenje i, na kraju, ludnicu; i, dalje, da su takvi postupci zakonom strogo zabranjeni što je, po mojem mišljenju, posve u redu, jer svatko treba da bude zadovoljan svojim mjestom. Svemu ima granica, pa ako je to šala, onda je to nepristojna šala, a reći ću još i više: sasvim nemoralna, jer smijem da Vas uvjeravam, poštovani moj gospodine, da su moje ideje, što sam ih gore razložio o svojim mjestima, zaista moralne.

U svakom slučaju, čast mi je ostati

Vaš pokorni sluga
J. Goljatkin.“

GLAVA X

Uopće se može kazati, da su događaji jučerašnjega dana potresli gospodina Goljatkina. Naš junak je spavao veoma loše, to jest, nije nikako mogao ni na pet minuta da ponovo zaspi: kao da mu je kakav obješčnjak nasuo u postelju isjeckane čekinje. Svu je noć proboravio u nekom polusnu, polubdjenju, premetao se s jedne strane na drugu, s boka na bok, hukao, stenjao, na časak zaspao, za časak se opet budio, a sve je to pratio neki neuobičajeni jad, nejasne uspomene, nezgrapne prikaze — u jednu riječ, sve štogod može da bude neugodno... Čas mu se javlja u nekom čudnom, zagonetnom polusvijetlu lik Andreja Filipoviča — mršava i srdita spodoba, suha,

kruta pogleda i opora uljudna rječkanja... I tek što gospodin Goljatkin počne prilaziti Andreju Filipoviču da mu se kakogod, ovako ili onako, opravda i da mu dokaže da on nipošto nije takav kako su ga opisali neprijatelji, nego je ovakav i takav, te dapače osim običnih prirođenih svojih svojstava ima još, eto, ovo i ovo — a već se javlja osoba, poznata po svojim nedoličnim namjerama, pa kakvimgod sredstvom, koje nadasve zbunjuje dušu, u jedan mah ruši gospodinu Goljatkinu sve što on započinje, odmah i gotovo pred očima gospodina Goljatkina ocrnjuje do kraja njegovu reputaciju, baca u blato njegovu ambiciju, i onda odmah zauzima njegovo mjeto u službi i u društvu. Čas gospodina Goljatkina svrbi glava od kakve zvrčke, koju je nedavno stekao i ponizno primio, dobio je ili u društvenom životu, ili kakogod po službenoj dužnosti, gdje je teško prosvjedovati protiv zvrčke... I dok gospodin Goljatkin počinje razbijati glavu o tom zašto je baš teško prosvjedovati barem protiv takve zvrčke — dotle se ta ista misao o zvrčki prelijeva u kakav drugi oblik — u oblik kakve poznate male ili prilično znatne podlosti, koju je vidio, čuo ili sam nedavno učinio — a često je i nije učinio radi podla razloga, pa ni radi kakve podle pobude, nego tako — gdjekad, na primjer, slučajno, iz delikatnosti; drugi put, jer je bez ikakve obrane, a najzad zato... zato, u jednu riječ, gospodin Goljatkin zna to već dobro: zašto! Gospodin se Goljatkin sada crveni u snu, pa guši crvenilo i gunđa nešto u sebi, da bi se ovdje, na primjer, veli, mogla pokazati čvrstoća značaja, znatna bi se čvrstoća značaja mogla pokazati u tom slučaju... a zatim završava, »što je čvrstoća značaja!... Čemu bih je, misli, sada spominjao!«... Ali, najjače gospodina Goljatkina razbješnjuje i ljuti to što mu se odmah i baš u takav čas, zvali ga ili ne zvali, javlja osoba poznata po bezobraštini i po zlobnosti svojih namjera, pa i ona, unatoč tomu, što je stvar, čini se, već poznata — i ona isto tako gunđa s nepristojnim smiješkom: »Što i jest, veli, čvrstoća značaja! Kakva bi bila, veli, čvrstoća značaja u mene i u tebe, Jakove Petroviču!...« Čas gospodin Goljatkin sanja da je u jednom krasnom drušvu, poznatom po oštroumnosti i plemenitosti tona sviju osoba, koje to društvo sačinjavaju; da se gospodin Goljatkin u svojem redu odlikovao ljubaznošću i oštroumnošću, da su ga svi zavoljeli, dapače ga zavoljeli i neki od njegovih neprijatelja koji su tu bili, što je neobično godilo gospodinu Goljatkinu, da su mu

svi priznali prvenstvo, i da je, najposlije, sam gospodin Goljatkin osluhnuo, kako je ondje isto domaćin nekoga od gostiju odveo u stranu, pohvalio gospodina Goljatkina... i odjednom, otud, odonud, opet se javila osoba, poznata po svojoj zlonamjernosti i zvjerskim nagonima, u liku gospodina Goljatkina mlađega, i odmah, u jedan mah, u jedan mig, samom svojom pojavom, gospodin Goljatkin mlađi ruši sve slavlje i svu slavu gospodina Goljatkina starijega, potamnjuje Goljatkina starijega te napokon dokazuje da Goljatkin stariji, ujedno i pravi, nipošto nije pravi nego patvoreni, a pravi je on, da na kraju Goljatkin stariji nikako nije ono čime se on gradi, nego ovakav i onakav, ne treba, dakle, i nema prava pripadati društvu ljudi dobronamjernih i dobra tona. I sve se to zbilo tako brzo da gospodin Goljatkin nije dospio ni zinuti, a svi se već i dušom i tijelom odali drskom, lažnom gospodinu Goljatkinu i s najdubljim prezirom odbacili njega, pravoga i nedužnoga gospodina Goljatkina. Nije bilo nijedne osobe kojoj bezobrazni gospodin Goljatkin ne bi za jedan čas preokrenuo mišljenje. Nije bilo nijedne osobe, pa ni najneznatnije, u cijelom društvu, kojoj se nekorisni i lažni gospodin Goljatkin ne bi ulagivao po svojemu, na najslađi način, kojoj se ne bi po svojemu dodvorio, kojoj ne bi na svoj način pokadio čimegod najugodnijim i najslađim, pa okađena osoba samo njuška i kiše za znak najvišega zadovoljstva. A što je glavno, sve se to zbiva za tren: da se diviš brzomu hodu sumnjivoga i nekorisnoga gospodina Goljatkina! Čim, na primjer, uspije da se sliže s jednim, da zadobije njegovu milost — nisi ni okom trenuo, a on zadobio već i drugoga. Slizao ti se tajom s njim, oteo mu milostiv smješak, ritnuo se svojom pokratkom, okruglastom, ali prilično nezgrapnom nožicom, i već je evo s trećim, i već se dodvorava trećemu, i s njim se također prijateljski liže; nisi ni zinuo, nisi još dospio ni da se začudiš, a on već kod četvrtoga, i s četvrtim je već u istim prilikama — užas: čarolija, to je sve! I svi ga vole, i svi ga ljube, i svi ga uznose, i svi u zbora proglašuju kako ljubaznost i namjere satiričnoga uma njegova kudikamo nadvisuju ljubaznost i satirična svojstva pravoga gospodina Goljatkina, i odbijaju sadašnjega gospodina Goljatkina, i već gruhaju i tjeraju pravoga gospodina Goljatkina, poznatoga po ljubavi prema bližnjemu!... U jadu, u užasu, u bjesnilu istrčao je veliki stradalac gospodin Goljatkin na ulicu i počeo se pogađati s

kočijašem da poleti ravno njegovoj preuzvišenosti, a ako ne bude tako, onda barem do Andreja Filipoviča — ali, užas! Kočijaši nikako neče da voze gospodina GoIjatkina: »Ne mogu se, vele, gospodaru, voziti dvojica sasvim slična; vaše gospodstvo, vele, valjan čovjek smjera da živi u poštenju, a ne kakogod, i u dvoje nikad ne biva.« Izvan sebe od stida ogledava se uokolo do srži pošteni gospodin Goljatkin i zaista se uvjerava na svoje oči da kočijaši i Petruška, koji se složio s njima, imaju pravo, jer je pokvareni gospodin Goljatkin zaista također tu, do njega, nedaleko od njega, te se po podlim navadama svoje naravi i ovdje, i u ovoj kritičnoj zgodi, sprema učiniti nešto veoma nepristojno, što nikako ne pokazuje osobitu plemenitost značaja, koja se stječe obično odgojem — plemenitost, kojom se u svakoj podesnoj prilici hvalisao odurni gospodin Goljatkin drugi. Ne znajući za sebe, postiđen i očajan, poletio je upropašteni i doista pravi gospodin Goljatkin kud ga noge nose, na volju sudbini; ali sa svakim mu korakom, sa svakim udarom noge njegove o granit na pločniku iskače, kao iz zemlje, svaki put po jedan isti isticati, odurni gospodin Goljatkin. I svi ti posve slični, čim se pojaviše, udariše u trku jedan za drugim, te se u dugom nizu, kao guščja povorka, otežu i nahramaju za gospodinom Goljatkinom starijim, tako da on ne može nikamo da pobjegne od posve sličnih — i od užasa zastaje dah gospodinu Goljatkinu, svakako vrijednom sažaljenja, i na kraju se namnožila strašna silesija posve sličnih, te kad je redar vidio takvo narušavanje pristojnosti, morade zgrabiti sve te dvojnike za vrat i strpati ih u stražarnicu koja se nalazila kraj njega — Koči se i ledi naš junak kad se budi, a koči i ledi se, jer osjeća da se jedva veselije provodi vrijeme i na javi... Teško je, muka je... Snalazi ga takav jad, kao da mu tko izjeda srce u prsima...

Najzad nije gospodin Goljatkin mogao dulje trpjeti. »Ta neće to biti!« uzviknuo, odlučno se pridižući s postelje, i odmah se za tim uzvikom sasvim prenuo.

Činilo se da se već odavno razdanjuje. U sobi je nekako neobično svjetlo; sunčane se zrake gusto probijaju kroz zamrznuta stakla i obilno se prosipaju po sobi, na veliko čudo gospodinu Goljatkinu, jer po svojem redu sunce zaviruje k njemu samo u podne, a dosad nije gotovo nikad bivalo takvih izuzetaka u tečaju nebeskoga svjetlila, bar koliko može da se sjeti sam gospodin

Goljatkin. Tek što je naš junak dospio da se tomu začudi, zabrujao je već za pregradom sat na zidu i na taj se način posve spremio da izbija. »A eto!« pomislio gospodin Goljatkin i u tužnom očekivanju spremio da sluša... Ali da se posvema i dokraja zapanji gospodin Goljatkin, sat mu se upeo i izbio samo jedan put. »Kakva je to zgoda?« uzviknuo naš junak, skačući s postelje. Onakav, kakav je bio, ne vjerujući svojim ušima, poletio je za pregradu. Na sam je zaista jedan sat. Gospodin Goljatkin pogleda na Petruškinu postelju, ali u sobi. nema Petruški ni traga: postelja mu se čini da je već davno namještena i ostavljena, ni cipela mu nema nigdje — nesumnjiv znak da Petruške nema kod kuće. Gospodin Goljatkin poleti prema vratima: vrata zaključana. »Ta gdje je Petruška?« nastavio šaptom, posvema strašno uzrujan i osjećajući priličnu drhtavicu u svim udovima... Odjednom mu jedna misao munula glavom... Gospodin Goljatkin poleti stolu, razgleda, počeprka uokolo — i jest: njegova jučerašnjega pisma Vahramejevu nema... Petruške za pregradom također nema, na zidnom satu je jedan sat, a u jučerašnjem se pismu Vahramejevijevu spominju neke točke, uostalom vrlo nejasne na prvi pogled, ali sada su se posve razjasnile. Napokon i Petruška — očevidno potkupljeni Petruška! Jest, jest, tako je!

»Tako se dakle, glavni čvor zavezivao! — uzviknuo gospodin Goljatkin i udario se po čelu te sve više i više otvarao oči — dakle, u gnijezdu te gadne Njemice krije se sada sva glavna nečista sila! Ona je, dakle, činila samo stratešku diverziju kad me je upućivala na Izmajlovski most — odvraćala mi oči, zbunjivala me (nevaljalica i vještica) i na takav način kopala lagume!!! Jest, tako je! Ako se samo s te strane pogleda stvar, to će, sve će to i biti baš tako! Sada se sasvim razjašnjava i pojava onoga gada: sve to pristaje jedno uz drugo. Oni su njega već odavno držali, pripravljali i za crni ga dan spremali. Eto, kako je sada, kako se sve razjasnilo! Kako se sve to riješilo? Pa ništa! Još nije izgubljeno vrijeme!...« Sada se gospodin Goljatkin s užasom sjeti da se već započeo drugi sat popodne. »Što je ako su sada i dospjeli...« Iz prsiju mu se otelo jecanje... »Ta nije, lažu, nisu dospjeli — vidjet ćemo...« Nekako se obukao, zgrabio papir, pero i nadrljao ovu poslanicu:

»Poštovani gospodine
Jakove Petroviču!

Ili Vi, ili ja, ali zajedno ne možemo! I zato Vam javljam, da čudna, smiješna i u isti mah nemoguća Vaša želja da se gradite mojim blizancem i da se izdajete za takvoga neće poslužiti ni za što drugo nego za potpuni gubitak časti i Vaš poraz. I zato Vas molim, radi Vašega probitka, da se uklonite i da oslobodite put ljudima istinski plemenitima i dobronamjernima. U protivnom slučaju pripravan sam se odlučiti i na najkrajnjije mjere. Odlažem pero i čekam... Uostalom, ostajem pripravan na usluge i — na pištolje.

J. Goljatkin.«

Energično protro naš junak ruke kad je završio pisamce. Onda navukao kabanicu, nataknuo šešir, otključao drugim, pričuvnim ključem stan i uputio se u ured. Do ureda je došao, ali se nije usudio ući, bilo je zaista prekasno, dva i pol sata na satu gospodina Goljatkina. Iznenada je jedna, činilo se, vrlo nevažna štvar riješila gospodinu Goljatkinu neke sumnje: iza ugla uredske zgrade javila se odjednom zadihana i zažarena spodobica, kradom, štakorskim korakom šmugnula na ulazne stepenice i onda odmah u trijem. To je pisar Ostafjev, čovjek dobro poznat gospodinu Goljatkinu, čovjek donekle potreban i za desetak kopjejaka pripravan na sve. Poznajući Ostafjevljevu žilicu, dosjetio se naš junak, da će on nakon izbivanja radi najpreče potrebe valjda još i pomamniji biti za desetacima nego prije, te odlučio da ih ne žali i odmah šmugnuo na stepenice, a onda za Ostafjevim i u trijem, zovnuo ga i tajnovita izraza pozvao ga u stranu, u skrovit zakutak, za golemu željeznu peć. Kad ga je odveo onamo, poče naš junak ispitivati.

— Pa, što je, prijatelju, kako ondje, ovaj... ti me razumiješ?

— Slušam vas, vaše gospodstvo, zdravlje želim vašem gospodstvu.

— Dobro, prijatelju, dobro, hvala ti, dragi prijatelju. Pa, eto vidiš, kako je, moj prijatelju?

— Što biste htjeli pitati? — Tu Ostafjev malo pridrži rukom svoja usta što su se iznenada otvorila.

— Ja, eto vidiš, moj prijatelju, ja ovaj... nemoj da ti misliš štogod... Pa, što je, je li Andrej Filipovič ovdje?...

— Ovdje je.

— I činovnici su ovdje?

— I činovnici, također, kako treba.

— I njegova preuzvišenost također?

.— I njegova preuzvišenost također. — Tu pisar još i po drugi put pridrži usta što su mu se otvorila te nekako radoznalo i čudno pogleda gospodina Goljatkina. Barem se tako učinilo našem junaku.

— I nema ništa osobito, moj prijatelju?

— Nema, doista nema.

— O meni, dakle, dragi prijatelju, nema li štogod ondje, samo štogod... tako, a? Samo tako, prijatelju moj, razumiješ?

— Nema, ništa se još ne čuje zasad. — Tu pisar opet pridrži usta i opet nekako čudno pogleda gospodina Goljatkina. A posrijedi je to da naš junak nastoji sada prodrijeti u Ostafjevljevu fizionomiju da iz nje pročita ne krije li se tu što. I zaista kao da se nešto krilo: a to, da Ostafjev postaje sve prostiji i suši i ne ulazi sada više u interese gospodina Goljatkina s onakvim, zanimanjem kao na početku razgovora. »Ima on donekle pravo — pomisli gospodin Goljatkin — ta što sam ja njemu? Možda je već i dobio s druge strane, pa je zato i bio otišao za najprečom potrebom. A ja ću mu evo ovaj... Gospodin Goljatkin razabrao, da je nastalo vrijeme desetacima.

— Evo ti, dragi prijatelju...

— Od srca zahvaljujem vašem gospodstvu.

— Još više ću ti dati.

— Slušam, vaše gospodstvo.

— Sada ću ti, odmah ću ti dati još više, a kad se ovo završi, dat ću ti još toliko. Razumiješ li?

Pisar šuti, ukočio se kao kolac i netremice gleda u gospodina Goljatkina.

— Pa, govori sad: o meni se ništa ne čuje?...

— Čini mi se da još, zasad... ovaj... ničega nema zasad...

Ostafjev odgovara isprekidano, isto kao i gospodin Goljatkin poprima ponešto tajnovit lik, trza nekako obrvama, gleda u zemlju, nastoji pogoditi dolični ton, jednom riječju svom silom nastoji da

zaradi što mu je obećano, jer što mu je dano smatra već svojim i zauvijek stečenim.

— I ne zna se ništa?

— Zasad se još ne zna.

— A poslušaj... ovaj... možda će se znati?

— Kasnije će se, razumije se, možda znati.

— Loše je! —pomisli naš junak. — Poslušaj: evo ti još, dragi moj.

— Od srca sam zahvalan vašem gospodstvu.

— Je li Vahramejev jučer bio ovdje?...

— Bili su.

— A nije li bilo koga drugoga, sjeti se, brate?

Pisar počeprka časkom po svojim uspomenama i ne sjeti se ničega što treba.

— Nije, nikoga drugoga nije bilo.

— Hm!

Nastala šutnja.

— Poslušaj, brate, evo ti još: govori sve, sve do dna..

— Slušam.

Ostafjev stoji sada posve pitom: to i treba gospodinu Goljatkinu.

— Razjasni mi, brate, kako on?

— Pa ništa, dobar je — odgovorio pisar i otvorenim očima gleda gospodina Goljatkina.

— A kako dobro?

— Pa tako! — Ostafjev značajno trgne obrvama. Uostalom. on doista zapada u nepriliku i ne zna što bi još govorio. »Loše!« pomisli gospodin Goljatkin.

.— Nema li on ništa dalje s Vahramejevim?

— Pa sve je kao i prije.

— Ded razmisli!

— Ima, kažu.

— Pa, dakle, što je?

Ostafjev pridržao rukama usta.

— Nema li odande pismo za mene?

— Pa danas je podvornik odlazio Vahramejevu u stan, onamo, njihovoj Njemici, otići ću dakle i zapitati ako treba.

— Molim te, brate, za Boga Stvoritelja!... Ja samo tako... Nemoj, brate, da misliš štogod, ja samo tako. I raspitaj se, brate, doznaj, ne

sprema li se ondje štogod na moj račun. Što radi on? Eto što meni treba; to doznaj, dragi prijatelju, a ja ću ti nakon toga zahvaliti, dragi prijatelju...

— Slušam, vaše gospodstvo, a na vaše su mjesto sjeli danas Ivan Semjonič.

— Ivan Semjonič? A! Da! Za-a-ar?

— Andrej Filipovič su im naredili neka sjednu.

— Za-a-ar? Zbog čega to? Doznaj to, brate; za Boga Stvoritelja, doznaj to, brate; doznaj sve to — a ja ću tebi zahvaliti, dragi moj, eto što meni treba... A ti nemoj da misliš štogod, brate...

— Slušam, slušam, odmah ću otići onamo. A zar vi, vaše gospodstvo, nećete danas ući?

— Neću, prijatelju moj, ja samo tako, ta ja samo tako, došao sam samo pogledati, dragi prijatelju, a onda ću ti i zahvaliti, dragi moj.

— Slušam. — Pisar brzo i usrdno potrča uza stepenice, a gospodin Goljatkin ostao sam.

»Loše! — pomislio. — Ah, loše, loše! Ah, posalac naš... kako je sada gospodin pološ! Što li znači sve to? Što upravo znače, na primjer, neke aluzije toga pijanca, i čija je to majstorija, čija je to majstorija? Evo kakva je to majstorija. Zacijelo su doznali pa ga i posadili... Pa. i što je — posadili? To ga je posadio Andrej Filipovič, Ivana Semjonoviča, da, ali zašto ga je posadio i s kakvom ga je upravo svrhom posadio? Valjda su doznali... To radi Vahramejev, to jest, ne radi VahrameJev, on je glup kao klada, Vahramejev, ali svi oni rade za njega, pa su radi toga istoga nauckali ovamo toga lupeža; a Njemica se natužakala, ćoravica! Uvijek sam sumnjao da sva ta spletka nije bez ičega, i da u svoj toj ženskoj, babljoj brbljariji ima svakako nešto; to sam isto govorio Krestjanu Ivanoviču, zakleli u se, velim, da će zaklati čovjeka, u moralnom smislu govoreći, te se uhvatili za Karolinu Ivanovnu. Ne, očito tu rade majstori! Tu, gospodine moj, radi majstorska ruka, a ne Vahramejev. Reklo se već, da je Vahramejev glup, a to... znam sada, tko ovdje radi za sve njih: to lupež radi, samozvanac radi! Uz to jedino i prianja, što donekle pokazuju i njegovi uspjesi u visokom društvu. A zaista bih želio da znam kako on sada... što je on ondje kod njih? Samo zašto su ondje uzeli Ivana Semjonoviča? Kojega im je vraga trebao Ivan Semjonovič? Kao da nisu mogli najmiti nikoga drugoga. Uostalom,

ma koga posadili, sve bi bilo isto, a samo znam da mi je on, Ivan Semjonovič, odavno bio sumnjiv, odavno sam opazio: takav oduran, takav gadan starkelja — kažu da posuđuje na kamate i uzima židovske kamate. A sve to majstoriše medvjed. U svu tu zgodu umiješao se medvjed. Otpočelo se ovako. Kod Izmajlovskoga se mosta otpočela: evo ovako se otpočelo...« Tu se gospodin Goljatkin namršti kao da je razgrizao limun, po svoj se prilici sjetio čega vrlo neugodnoga. »Pa ništa, uostalom!« pomislio. »A ja evo neprestano samo o svojem. Što to ne dolazi Ostafjev? Valjda je zasjeo ili su ga ondje kakogod zadržali. Ta to je donekle i dobro što ja tako spletkarim i sa svoje strane kopam lagume. Treba samo Ostafjevu dati deset kopjejaka, pa je ovaj... već na mojoj strani. Samo evo o čemu je riječ: je li on zaista na mojoj strani; možda oni njega također sa svoje strane... i sa svoje strane, u slozi s njim, spletku pletu. Ta nalikuje na razbojnika, hulja, na pravog razbojnika! Krije se, lupež! Nema ništa, veli, i od svega sam vam srca, veli, vaše gospodstvo, kaže, zahvalan! Ti razbojniče!«

Začula se buka... gospodin se Goljatkin skupio i skoknuo za peć. Netko sišao niza stube i izišao na ulicu. »Tko li to sada odlazi?« pomislio naš junak. Za časak se opet začuli nečiji koraci... Sada gospodin Goljatkin nije izdržao, nego iza svojega prsobrana promolio maljucni, maljucni vršak nosa — promolio i odmah trgnuo, kao da ga je tko bocnuo pribadačom. Sada prolazi, zna se tko, lupež, spletkar i nevaljalac — prolazi po običaju svojim podlim, sitnim koračićem, prebira i razmeće nožicama, kao da se sprema da se ritne na koga. »Podlac!« progovori u sebi naš junak. Ali gospodin Goljatkin nije mogao da ne opazi, kako je u podlaca pod pazuhom golema zelena lisnica njegove preuzvišenosti. »Opet on po posebnom nalogu«, pomisli gospodin Goljatkin, zacrveni se i još se više nego prije skupi od zlovolje. Tek što je gospodin Goljatkin mlađi promaknuo kraj gospodina Goljatkina starijega, a nije ga ni opazio, začuli se po treći put nečiji koraci, i sada se gospodin Goljatkin dosjetio da su to koraci pisara. I, zaista, neka prljava pisarska prikaza zavirila put njega iza peći; ali prikaza nije bila Ostafjevljeva, nego drugoga pisara, imenom Pisarenka. Začudio se tomu gospodin Goljatkin. — Zašto je on tu umiješao druge u tajnu? — pomislio naš junak. — Al' su barbari! Ništa im sveto nije!

— Pa, što je, moj prijatelju? — progovori, obraćajući se Pisarenku. — Od koga dolaziš, moj prijatelju?...

— Evo po vašem poslu. Ni od koga nema zasad nikakvih vijesti. A ako ih bude, javit ćemo vam.

— A Ostafjev?...

— Pa nikako ne može, vaše gospodstvo. Njegova je preuzvišenost već dva puta prolazila odjelom, pa i ja sada nemam više vremena.

— Hvala, dragi moj, hvala ti... Samo mi kaži...

— Bogami, nemam vremena... Svaki čas nas traže... A vi izvolite još postojati ovdje, te ako bude štogod o vašem poslu, mi ćemo vam javiti.

— Ne, nego ti meni, prijatelju, kaži...

— Dopustite; nemam kada — govori Pisarenko i otima se gospodinu Goljatkinu, koji ga je uhvatio za skut — zaista ne mogu. Izvolite ovdje još pričekati, pa ćemo vam javiti.

— Odmah, odmah, prijatelju! Odmah, dragi prijatelju! Evo sada, evo pisma, prijatelju; a ja ću ti zahvaliti, dragi moj.

— Slušam.

— Uznastoj da predaš, dragi moj, gospodinu Goljatkinu.

— Goljatkinu?

— Jest, prijatelju, gospodinu Goljatkinu.

— Dobro; čim odem odnijet ću mu. A vi zasad stojte tu. Ovdje vas nitko neće vidjeti...

— Ovaj, ja, prijatelju, nemoj ti misliti... ta ja stojim ovdje zato da me ne bi tkogod vidio. Ja, prijatelju, neću sada biti ovdje... bit ću eno ondje u uličici. Ondje je kavana; ondje ću dakle čekati, a ako se što dogodi, ti me izvješćuj o svem, razumiješ li?

— Dobro, samo me pustite; razumijem...

— A ja ću tebi zahvaliti, dragi moj — viče gospodin Goljatkin za Pisarenkom, koji se je najzad oslobodio... »Lupež, čini se da se poslije oprostačio« — pomislio je nas junak i kradom izišao iza peći. »Tu ima još začkoljica. To je jasno... Isprva bješe i ovo, i ono... Uostalom, zaista se i žurio; možda ima ondje mnogo posla. I njegova preuzvišenost je dva puta hodala po odjelu... Radi čega je to bilo?... Uh, ali svejedno! Pa, možda i nije ništa; sada ćemo vidjeti...«

Gospodin je Goljatkin otvorio vrata i htio već izići na ulicu kad iznenada, u taj isti tren, zagrmjela pred ulaznim stubama kočija njegove preuzvišenosti. Gospodin Goljatkin nije uspio ni da se snađe, a na kočiji se iznutra otvorila vratašca i uza stube ustrčao gospodin koji je sjedio u kočiji. Dovezao se nije nitko drugi nego onaj isti gospodin Goljatkin mlađi, koji je bio otišao prije desetak minuta. Gospodin se Goljatkin stariji sjeti da je do direktorova stana tek nekoliko koračaja. »On to po posebnom nalogu«, pomisli naš junak. Međutim, gospodin Goljatkin mlađi uzeo iz kočije debelu zelenu lisnicu i još neke spise, naredio, najzad, nešto kočijašu, otvorio vrata, gotovo vratima gurnuo gospodina Goljatkina starijega, namjerice ga nije vidio, radio mu, dakle, kao uz prkos, i pobrzao uz uredske stube. »Loše! — pomislio gospodin Goljatkin — ah, kud je naš posalac skrenuo sada! Gle ti njega, Gospode Bože moj!« Prestojao naš junak još koji časak i nije se micao — a napokon se odlučio. Nije dugo mislio, ali je osjećao kako mu srce silno lupa i podrhtavaju svi udovi kad je za svojim znancem potrčao uza stube. „A, bilo što mu drago; što se ja brinem? Mene se to ne tiče«, misli on, skidajući u predsoblju šešir, kabanicu i kaljače.

Kad je gospodin Goljatkin ušao u svoj odjel, bio je već sumrak. U sobi nije bilo ni Andreja Filipoviča, ni Antona Antonoviča. Obojica su s referatima u direktorovu kabinetu; a kako se zna, čulo se, direktor se opet žuri njegovoj visokoj preuzvišenosti. Zbog takvih prilika, i još zato, jer se sad umiješao i sumrak te se završilo uredsko vrijeme, neki se činovnici, najviše pak mladež, u ovaj isti mah kad je ušao naš junak, bave nekom vrstom besposlice, okupljaju se, razgovaraju, preklapaju, smiju se, štoviše, neki između najmlađih, to jest, između činovnika s najmanjim činom, počeli se kradom, tajom, u kutu kod prozora igrati »pismo-glava«. Znajući pristojnost i osjećajući u ovaj čas neku osobitu potrebu da stekne naklonost, gospodin je Goljatkin odmah prišao nekima s kojima se bolje slagao da im poželi dobar dan itd. Ali drugovi uzvratiše gospodinu Goljatkinu na pozdrav nekako čudno. Nemilo ga prenerazila neka sveopća hladnoća, dapače suhoparnost, može se reći, neka oporost u dočeku. Nitko mu nije pružio ruku. Neki su mu naprosto rekli »zdravo« i otišli; drugi samo kimnuli glavom, gdjekoji se naprosto okrenuli i pokazali da ništa ne opažaju, neki, najzad — i što najviše vrijeđa gospodina

Goljatkina — poneki od mladeži s najnižim činom, dječaci, koji se jedino znaju, kako se pravo izrazio o njima gospodin Goljatkin, igrati prigodice »pismo-glava« i povlačiti se kojekuda — malo-pomalo okružili gospodina Goljatkina, skupili se oko njega i gotovo mu zakrčili izlazak. Svi ga gledaju s nekom uvredljivom radoznalošću.

Loš znak. Gospodin Goljatkin to osjeća pa se razborito pripravio da sa svoje strane ništa ne primijeti. Odjednom, jedna sasvim nenadana zgoda do kraja je, kako se veli, dotukla i uništila gospodina Goljatkina.

U gomili mladih uredskih drugova, što ga okružiše, javio se odjednom, baš kao navlaš, u najtužniji čas po gospodina Goljatkina, gospodin Goljatkin mlađi, kao uvijek veseo, kao uvijek nasmiješen, također vrcav kao uvijek, jednom riječju: nestaško, nemirko, ulizica, smješljivac, brz na jeziku i na nogama kao i uvijek, kao i prije, baš kao i jučer, na primjer, u jednom času, veoma neugodnom po gospodina Goljatkina starijega. Nacerio se, vrcka se, skakuće, smiješi se smiješkom koji govori svima: »Dobro veče«, pa se ugurao u skupinu činovničku, jednom stisnuo ruku, drugoga potapšao po ramenu, trećega malko zagrlio, četvrtome objasnio u kakvoj ga je upravo zgodi zaposlila njegova preuzvišenost, kamo se vozio, što je radio, što je dovezao; petoga i, po svoj prilici najboljega svojega prijatelja, cmoknuo baš u usta — jednom riječju, sve se zbiva upravo kao i u snu gospodina Goljatkina starijega. Kad se do sita naskakao, sa svakim na svoj način popričao, sve ih pridobio za se, bilo to potrebno ili ne bilo, kad se u slast nalizao sa svima, gospodin Goljatkin mlađi odjednom, i valjda omaškom, prije no što je uspio opaziti svoga starijega prijatelja, pružio ruku i gospodinu Goljatkinu starijem. Po svoj je prilici i naš junak, također omaškom, premda je, uostalom, zamijetio neplemenitoga gospodina Goljatkina mlađega, odmah pomamno zgrabio ruku, što mu se tako nenadano pružila, i stisnuo je na najkrepčiji, najprijateljskiji način, stisnuo je s nekim neobičnim, posve neočekivanim uzbuđenjem, s nekim plačljivim osjećajem. Je li našega junaka prevarila prva kretnja njegova nepristojnoga neprijatelja, ili se nije snašao, ili je osjetio i shvatio u dubini svoje duše kako je bespomoćan — teško je kazati. Činjenica je, da je gospodin Goljatkin stariji, u zdravu stanju, od svoje volje i pred svjedocima svečano stisnuo ruku onomu koga naziva svojim

krvnim neprijateljem. — Ali kako se začudio, zaprepastio i razbijesnio, kako se prestravio i zastidio gospodin Goljatkin stariji kad je nedrug i njegov krvni neprijatelj, neplemeniti gospodin Goljatkin mlađi, uočivši pogrešku čovjeka, kojega je on nedužnog osobno proganjao i vjerolomno prezirao, bez ikakva stida, bez osjećaja, bez milosrđa i savjesti, s nepodnosivom bezobraštinom i prostaštvom istrgnuo odjednom ruku iz ruke gospodina Goljatkina starijega. Štoviše — otresao je svoju ruku, kao da ju je okaljao nečim posve nevaljalim; štoviše — pljunuo je u stranu i to popratio najuvredljivijom kretnjom; i ne samo to — izvadio je rupčić i odmah na najneđoličniji način obrisao njime sve prste koji su trenutak, bili u ruci gospodina Goljatkina starijega. Dok je to radio gospodin se Goljatkin mlađi, po svom podlom običaju, namjerice ogledavao uokolo, radio tako da svi vide njegovo vladanje, zagledavao svima u oči i očevidno nastojao da svima udahne najnepovoljnije mišljenje o gospodinu Goljatkinu. Činilo se, da je postupak odurnoga gospodina Goljatkina. mlađega budio opće negodovanje među činovnicima uokolo; čak je i vjetrenjasta mladež pokazala svoje nezadovoljstvo. Nasta gunđanje i žamor. Opće kretanje nije moglo umaći ušima gospodina Goljatkina starijega; ali, odjednom — šala, što je u zgodan čas došla, između ostalog, iz usta gospodina Goljatkina mlađega, razbila je i uništila našemu junaku i posljednje nade i pretegla opet u korist njegova krvnoga neprijatelja.

— To je naš ruski Faublas,[21] gospodo; dopustite da vam predstavim mladoga Faublasa — zapištao gospodin Goljatkin mlađi pa se, s prirođenom svojom bezobraznošću, vrcka i vrze između činovnika i pokazuje im zaprepaštenoga, ali ujedno i pravoga gospodina Goljatkina. — Da se poljubimo, dušice! — nastavio je s podmuklom prisnošću i krenuo prema i čovjeku kojega je izdajnički uvrijedio. Šala suvišnoga gospodina Goljatkina mlađega kao da je našla odjek ondje gdje je trebalo, pogotovu jer je u njoj bilo natuknica o jednoj zgodi koja je, očito, već razglašena i poznata svima. Naš junak osjetio je na plećima tešku ruku svojih neprijatelja. Ali, on se već odlučio. Vatrena pogleda, blijeda lica, s ukočenim smiješkom izvukao se nekako iz gomile te se, nejednakim i ubrzanim koracima, uputio u kabinet njegove preuzvišenosti. U pretposljednjoj sobi

susreo je Andreja Filipoviča, koji je tek bio izišao od njegove preuzvišenosti, pa iako je u sobi bilo svakakvih drugih ljudi, posve stranih u ovaj mah gospodinu Goljatkinu, naš se junak nije na to obazirao. Ravno, odlučno, smiono, čudeći se gotovo sam sebi i u sebi sam se hvaleći zbog smionosti, nije gubio vrijeme, nego oslovio Andreja Filipoviča, koji se neobično iznenadio takvu nenadanu napadaju.

— A!... Što biste vi... što želite? — zapitao načelnik odjela ne slušajući gospodina Goljatkina, koji je na nečem zapeo.

— Andreju Filipoviču, ja.. mogu li se ja, Andreju Filipoviču, sada, odmah, u četiri oka, razgovarati s njegovom preuzvišenošću? — rječito i razgovijetno će naš junak i upro najodlučniji pogled u Andreja Filipoviča.

— Što? Dakako da ne možete! — Andrej Filipovič omjerio je gospodina Goljatkina pogledom od glave do pete.

— Andreju Filipoviču, sve ovo govorim radi toga jer se čudim što ovdje nitko ne raskrinkava samozvanca i podlaca.

— Što-o?

— Podlaca, Andreju Filipoviču!

— O kome se to izvolijevate ovako izražavati?

— O određenoj osobi, Andreju Filipoviču. Ja, Andreju Filipoviču, ciljam na određenu osobu; imam pravo — Mislim, Andreju Filipoviču, da bi starješine morale poticati takve pobude — nadodao je gospodin Goljatkin očevidno ne znajući za sebe. — Andreju Filipoviču... pa valjda i sami vidite, Andreju Filipoviču, ta plemenita pobuda znači i moju dobronamjernost da starješinu smatram Za oca, Andreju Filipoviču, kao velim, smatram dobronamjernog starješinu za oca i slijepo mu povjeravam svoju sudbinu. Tako i tako, velim... eto tako... — Tu je gospodinu Goljatkinu zadrhtao glas, lice mu se zarumenjelo i dvije mu se suze pojavile na trepavicama.

Slušajući gospodina Goljatkina, Andrej se Filipovič toliko začudio da je nekako i nehotice uzmaknuo neka dva koraka.

Onda se uznemiren ogledao oko sebe... Teško je reći, čime bi završila stvar... Ali, odjednom se otvorila vrata na kabinetu preuzvišenoga gospodina i on glavom izišao s nekoliko činovnika. Za njim pošli svi oni što su u sobi. Preuzvišeni gospodin pozvao Anđreja Filipoviča i pošao s njim razgovarajući o nekim poslovima. Kad svi

krenuše i počeše izlaziti iz sobe, snašao se i gospodin Goijatkin. Smirio se, sklonio se pod okrilje Antonu Antonoviču Setočkinu, koji i sam šepa iza svih, a kako se učinilo gospodinu Goljatkinu, nadasve stroga i zabrinuta lica. »Nabuncao sam i tu; obrukao se — pomisli — ali svejedno«. — Nadam se da ćete se, bar vi, Antone Antonoviču, privoljeti da me saslušate i da shvatite moje neprilike — reče on tiho i glasom koji mu još nešto diršće od uzbuđenja. — Od svih odgurnut obraćam se vama. U nedoumici sam još i sada, Antone Antonoviču, ne znam što su značile riječi Andreja Filipoviča?

— U svoje će se vrijeme sve razjasniti — strogo i na predahe odgovori Anton Antonovič i, kako se učinilo gospodinu Goljatkinu, takva lika koji je jasno kazivao da Anton Antonovič ne želi nastavljati razgovora. — Uskoro ćete saznati sve. Još danas ćete službeno biti obaviješteni o svemu.

— Šta je to službeno, Antone Antonoviču? Zašto baš službeno? — plašljivo zapita naš junak.

— Nije na meni ni na vama, Jakove Petroviču, da rasuđujemo kako viša vlast odlučuje.

— A zašto viša vlast, Antone Antonoviču? — reče gospodin Goijatkin i skunji se još gore — zašto viša vlast, Antone Antonoviču... Možda želite štogod reći o jučerašnjem, Antone Antonoviču?

— Ta ne, ne o jučerašnjem; štošta drugo hramlje u vas.

— A što hramlje, Antone Antonoviču? Meni se čini, Antone Antonoviču da u mene ništa ne hramlje.

— S kim ste se namjeravali upuštati u lukavštine? — oštro presiječe Anton Antonovič gospodina Goljatkina koji se posve prenerazio. Gospodin Goijatkin zadršće i problijedi kao krpa.

— Dakako, Antone Antonoviču — reče jedva čujnim glasom — ako se prihvaćaju samo klevete i slušaju naši neprijatelji, a ne prihvaća opravdanje s druge strane, onda dakako… dakako, Antone Antonoviču, onda može čovjek i da nastrada, Antone Antonoviču, ni kriv ni dužan.

— Jest, jest; vaš nepristojni postupak na štetu plemenite djevojke iz one vrlo čestite i poznate obitelji koja vam je iskazivala dobročinstva?

.— A kakav ja to postupak, Antone Antonoviču?

— Jest, jest. A prema drugoj djevojci, koja je, doduše, siromašna, ali zato časnoga tuđinskoga porijekla, također ne znate za svoj postupak?

— Dopustite, Antone Antonoviču... izvolite, Antone Antonoviču, saslušati...

— A vaš vjerolomni postupak i klevetanje jedne druge ličnosti, okrivljavanje druge osobe za ono čemu ste sami krivi? A? Kako se to sve zove?

— Antone Antonoviču, ja njega nisam tjerao — izustio naš junak i zadrhtao — i Petrušku, to jest slugu mojega, nisam učio ništa onako... On je moj kruh jeo, Antone Antonoviču; koristio se mojim gostoljubljem — dodao je izrazito i s dubokim osjećajem naš junak, tako da mu je podbradak malo zadrhtao i gotovo mu opet udarile suze na oči.

— To, Jakove Petroviču, samo tako govorite, da je on jeo vaš kruh — odgovori Anton Antonovič cereći se, a u glasu mu se osjećalo lukavstvo, tako da je gospodinu Goljatkinu protrnulo srce.

— Dopustite, Antone Antonoviču da vas još upitam najponiznije: zna li to sve njegova preuzvišenost?

— Kako ne bi znala! A sad me pustite! Nemam vremena tu s vama... Još danas ćete znati sve što treba da znate.

— Dopustite, zaboga, još trenutak, Antone Antonoviču...

— Poslije ćete pripovijedati...

— Ne, Antone Antonoviču; ja, vidite, poslušajte samo, Antone Antonoviču... Ja nikakvo slobodarstvo, Antone Antonoviču, klonim se slobodarstva, ja sam sasvim spreman, sa svoje strane, pa sam i širio tu ideju...

— Dobro, dobro. Čuo sam već...

— Ne, to niste čuli, Antone Antonoviču. To je drugo, Antone Antonoviču, to je lijepo, zaista lijepo i ugodno slušati... Širio sam, kako sam već izjavio, tu ideju, Antone Antonoviču, da je evo Providnost Božja stvorila dva posve ista bića, a dobrotvorka viša vlast, kad je vidjela Providnost božju, prigrlila je dva blizanca. To je dobro, Antone Antonoviču. Vi vidite, da je to vrlo dobro, Antone Antonoviču,

i da sam ja daleko od svakog slobodarstva. Primam dobrotvorku višu vlast za oca. Tako i tako, velim, dobrotvorko viša vlasti, a vi

ovaj... velim... mladić mora da služi... Pomognite me, Antone Antonoviču, zauzmite se za mene, Antone Antonoviču... Ja ništa... Antone Antonoviču, zaboga, još jednu riječcu... Antone Antonoviču...

Ali Anton je Antonovič već daleko od gospodina Goljatkina... A naš junak ne zna gdje stoji, što čuje, što radi, što je s njim bilo i što će još biti od njega, tako ga je zbunilo i potreslo sve što je čuo i sve što mu se dogodilo.

Pogledom što moli traži on u skupini činovnika Antona Antonoviča, da se još više opravda u njegovim očima i da mu kaže nešto do krajnosti dobronamjerno i vrlo plemenito i ugodno o sebi samom... Ali, malo-pomalo, počela je kroz zbunjenost probijati nova svjetlost, nova, užasna svjetlost, te odjednom, iznenada obasjala pred njim svu perspektivu dosad posve neznanih i neslućenih prilika... U taj čas gurnuo netko u rebra našega posve zbunjenoga junaka. On se obazre. Pred njim stoji Pisarenko.

— Pismo, vaše gospodstvo.

— A!... Bio si već ondje, dragi moj?

— Nisam, doneseno je ovamo još jutros u deset sati. Donio Sergej Mihejev, podvornik, iz stana gubernijskoga tajnika Vahramejeva.

— Dobro, prijatelju, dobro, ja ću te već nagraditi, dragi moj.

Rekavši to, turio gospodin Goljatkin pismo u džep sa strane na uniformi i zakopčao svu dugmad; onda se ogleda uokolo i na svoje čudo opazi da je već u uredskom trijemu, u skupini činovnika koji se zgrnuše oko izlaza jer se završilo uredovno vrijeme. Ne samo da to nije dosad zamijetio gospodin Goljatkin, nego nije opazio ni zapamtio ni to kako se stvoriše na njemu odjednom kabanica i kaljače, a u rukama šešir. Svi činovnici stoje mirno i nepomično čekaju. Dogodilo se da je preuzvišeni gospodin stao dolje na stubama jer čeka svoju kočiju, koja je bogzna zašto zakasnila, te veoma živo razgovarala s dva savjetnika i s Andrejem Filipovičem. Nešto podalje od dvojice savjetnika i Andreja Filipoviča stoji Anton Antonovič Setočkin i još neki drugi činovnici pa se smješkaju kad vidješe da se njegova preuzvišenost izvoijeva šaliti i smijati. Činovnici što su se skupili gore na stubama smješkaju se također i čekaju da se njegova preuzvišenost opet nasmije. Ne smješka se jedini Fedosejič, trbušasti vratar, koji stoji kod vrata uz kvaku, ukočio se kao kolac i

nestrpljivo očekuje porciju svakidašnjeg svojeg užitka koji se sastoji u tom da naglo, jednim zamahom ruke širom otvori jedno krilo na vratima a onda se pokloni do zemlje i propusti njegovu preuzvišenost pokraj sebe. Ali, od svih je, čini se, najradosniji i najzadovoljniji nedostojni i neplemeniti neprijatelj gospodina Goljatkina. U taj tren zaboravio on dapače na sve činovnike, prestao čak i skakutati pred njima po svojem prilično podlom običaju, zaboravio dapače da iskoristi priliku i da se komu uliže i u tome trenutku. Sav se pretvorio u oči i uši, nekako se neobično skupio, valjda da bolje čuje, pa ne skida očiju s njegove preuzvišenosti, i samo mu pokadšto trzaju ruke, noge i glavu neki jedva primjetljivi grčevi, koji odaju sve unutarnje, skrovite pokrete njegove duše.

»Gle, što njega snalazi! — pomisli naš junak — razmeće se kao miljenik, lupež! Želio bih znati čime on zapravo uspijeva u društvu visokoga tona? Nema ni pameti, ni značaja, ni naobrazbe, ni osjećaja — sreća služi tog lupeža! Gospode Bože! Eto, kad smisliš, kako brzo može da uznapreduje čovjek i da se snađe svagdje među ljudima! I uznapredovat će taj čovjek, kunem se da će daleko uznapredovati, hulja, dokopat će se — sreća služi nitkova! Želio bih još doznati što on zapravo došaptava svima njima? Kakve on tajne uspostavlja sa svim tim svijetom, o kakvim tajnama oni govore? Gospode Bože! Da mi je tako, ovaj... i s njima bih također malo... tako i tako, rekao bih, zamolio bih ga tek... tako i tako, rekao bih, a neću više; skrivio sam, rekao bih, a mladić, vaša preuzvišenosti, treba u naše vrijeme da služi; a moja mutna zgoda nikako me ne zbunjuje — eto, tako je! Prosvjedovati ondje i kakogod također neću, i sve ću pretrpjeti strpljivo i mirno — eto, tako je! Zar da tako postupim?... Ali, njega, lupeža, nećeš smotati, nikakvim ga riječima nećeš umekšati; nikakav mu razbor nećeš utuviti u šuplju glavu... Uostalom, pokušajmo! Ako se zbude da u dobar čas pogodim, pokušat ću...«

U svome nemiru, u tuzi i zbunjenosti, osjećajući da ovako ostati ne može, da nastaje odlučni čas, da se mora objasniti s kim bilo, počeo se naš junak pomalo kretati prema onomu mjestu gdje stoji nedostojni, zagonetni njegov neprijatelj; ali u taj isti tren zatutnjala pred ulazom davno očekivana kočija njegove preuzvišenosti. Fedosejič trgnuo vrata, poklonio se do zemlje i propustio njegovu

preuzvišenost pokraj sebe. Svi što čekaju pojurili odjednom put izlaza i za trenutak odgurnuli gospodina Goijatkina starijega od gospodina Goijatkina mlađega. »Nećeš mi umaći!« naš će junak, protiskujući se kroza svijet i ne puštajući ga iz vida. Najzad se gomila razišla. Naš se junak osjetio na slobodi i pojurio u potjeru za neprijateljem.

GLAVA XI

Nestaje daha gospodinu Goljatkinu u prsima; kao na krilima leti on za svojim neprijateljem koji se brzo udaljuje. Osjeća u sebi strašnu energiju. Ali, unatoč toj strašnoj energiji, gospodin Goljatkin može se slobodno nadati da bi ga u ovaj čas i običan komarac, samo da u takvo vrijeme može živjeti u Petrogradu, vrlo lako oborio svojim krilima. Osjeća on da se posve ispuhao i oslabio, da ga nosi posve neobična i tuđa sila i da on nipošto ne hoda, nego mu, naprotiv, noge klecaju i uskraćuju poslušnost. Uostalom, sve bi se to moglo okrenuti na bolje. »Bilo ili ne bilo na bolje — mislio gospodin Goljatkin i gotovo se zadihao od trke — ali da je stvar propala, o tom sada nema ni najmanje sumnje; da sam posve propao, to je već poznato, određeno, riješeno i potpisano.« Uza sve to naš junak kao da je uskrsnuo od mrtvih, kao da je izvojštio bitku, kao da je odnio pobjedu kad mu je pošlo za rukom da se uhvati za kabanicu neprijatelju, koji je već bio zakoračio nogom u kočiju nekom Vanjki, s kojim se je upravo pogodio da ga nekuda odveze. »Poštovani gospodine! Poštovani gospodine!« zaviknuo je napokon uhvaćenom neplemenitom gospodinu Goljatkinu mlađemu. »Poštvani gospodine, nadam se da vi...«

— Nemojte, ne nadajte se, molim vas, više ničemu — izmičući odgovara bezosjećajni neprijatelj gospodina Goijatkina stojeći jednom nogom na stepenici kočije, a drugom se pak iz sve snage trza da dospije na drugu stranu kočije, uzalud maše njom po zraku i nastoji da zadrži ravnotežu i u isti mah pokušava svom silom da gospodinu Goljatkinu starijemu istrgne svoju kabanicu, za koju se ovaj bio zakvačio svim sredstvima što mu ih je dala priroda.

— Jakove Petroviču. samo deset minuta...

— Oprostite, nemam vremena.

— Priznajte i sami, Jakove Petroviču... molim vas, Jakove Petroviču... zaboga, Jakove Petroviču... tako i tako — da se objasnimo... svojski... Trenutak, Jakove Petrovicu!...

— Dragi moj, nemam vremena — odgovorio s neuljudnom prisnošću, ali pod likom duševne dobrote, naoko plemeniti neprijatelj gospodina Goijatkina — u drugo vrijeme, vjerujte, od sve duše i čista srca; ali sada — zaista ne mogu.

»Podlac!« pomislio naš junak.

— Jakove Petroviču! — zaviknuo tužno — nikad vam nisam bio neprijatelj. Zlobni su me ljudi ocrnjeli... Ja sam sa svoje strane spreman — Jakove Petroviču, je li po volji da se ja i vi, Jakove Petroviču, evo odmah vratimo... I ondje ćemo otvorena srca, kako ste pravo kazali malo prije, i jezikom iskrenim, plemenitim... evo u onu kavanu; onda će se sve samo od sebe razjasniti — eto tako, Jakove Petroviču! Onda će se svakako sve samo od sebe razjasniti...

— U kavanu? Dobro! Nisam protivan, svratimo u kavanu, ali uz jedan uvjet, radosti moja, uz jedan uvjet — da se ondje sve samo od sebe razjasni. Da reknemo: tako i tako, dragoviću — reći če gospodin Goljatkin mlađi, silazeći iz kočije, pa bestidno potapša našega junaka po ramenu — ti prljane; za tebe, Jakove Petroviču, pripravan sam poći i uličicom — kako ste vi tada, Jakove Petroviču, pravo izvoljeli sami napomenuti. Eto, zaista, štogod obješenjak ushtjedne, to i radi od čovjeka! — nastavio lažni prijatelj gospodina Goijatkina s lakim smiješkom vrteći se i motajući oko njega. Kavana u koju uđoše oba gospodina Goijatkina bila je daleko od velikih ulica i u taj čas posve prazna. Podebela se Nijemica pojavila za tezgom čim, se začulo zvonce. Gospodin Goljatkin i nedostojni njegov neprijatelj prijeđu u drugu sobu gdje se prilično nabuhao, ošišan i očešljan deran bavio oko peći s naramkom iver ja i mučio se da u njoj opet pod jari vatru što se gasila. Po narudžbi gospodina Goijatkina mlađega donesoše čokoladu.

— Al' je punačka ženica — progovorio Goljatkin mlađi i obješenjački namignuo gospodinu Goljatkinu starijemu.

Junak se naš zacrvenio i šutio.

— A, da, zaboravio sam, oprostite. Znam vaš ukus. Mi smo, gospodine, pomamni za tananim Njemicama; ja i ti, velim, dušo

pravedna, Jakove Petroviču, lakomi smo na tanane Njemice koje, uostalom, nisu i bez drugih draži; naimamo kod njih stanove, sablažnjujemo njihovu moralnost, za Biersuppe i za Milchsuppe srce im svoje posvećujemo i svakakve im obveznice potpisujemo — eto što mi činimo, ti Faublas, ti izdajnice!

Sve je to izgovorio gospodin Goljatkin mlađi i na taj način učinio sasvim nepotrebnu, uostalom i zlonamjernu, lukavu aluziju na određenu osobu ženskoga roda, pa se mota oko gospodina Goljatkina, smješka mu se ljubazno, lažljivo iskazujući tako srdačnost i radost što se sastao s njim. Ali kad je opazio da gospodin Goljatkin stariji nije baš tako glup i nipošto toliko neobrazovan i bez dobrih manira da bi mu odmah povjerovao, neplemeniti je čovjek odlučio promijeniti taktiku i započeti otvoreno raditi. Lažni je gospodin Goljatkin odmah izgovorio svoju prljavštinu i završio time da je s bestidnošću i prisnošću koja ozlojeđuje dušu, potapšao ozbiljnoga gospodina Goljatkina po ramenu. Ali se nije zadovoljio time nego se počeo šaliti s njim na način sasvim nepristojan u dobrom društvu, namjerio, naime, ponoviti svoju prijašnju gnusobu, to jest, unatoč protivljenju i lakim uzvicima uzbunjenoga gospodina Goljatkina starijega, uštinuo ga za obraz. Kad je naš junak vidio takvu pokvarenost, uskipio i zašutio... uostalom zasad.

— To je govor mojih neprijatelja — odgovori on najposlije drhtavim glasom suzdržavajući se razborito. U taj isti tren naš je junak nemirno pogledao prema vratima. Riječ je o tome da je gospodin Goljatkin mlađi, čini se, divne volje i voljan upustiti se u svakakve šale koje nisu dopuštene na javnom mjestu i, govoreći općenito, ne dopuštaju ih društvena pravila, pogotovu u visokom društvu.

— E, onda, kako hoćete — odgovori ozbiljno gospodin Goljatkin mlađi na misao gospodina Goljatkina starijega i metne na stol praznu čašu koju je ispio pohlepno. — Ali, ne mogu dugo s vama, uostalom... A kako sada živite, Jakove Petroviču?

— Samo vam jedno mogu reći, Jakove Petroviču — odgovori naš junak hladnokrvno i dostojanstveno — nikad vam nisam bio neprijatelj.

— Hm... no, a Petruška? Što velite? Ta Petruška, čini se? Pa, da! Što je, kako je on? Dobro? Kao i prije?

— I on također kao i prije, Jakove Petroviču — odgovori nešto u čudu gospodin Goljatkin stariji. — Ne znam, Jakove Petroviču... s moje strane... s plemenite, s iskrene strane, Jakove Petroviču, priznajte i sami, Jakove Petroviču...

— Da! Ali i sami znate, Jakove Petroviču — odgovori gospodin Goljatkin mlađi tiho, izrazitim glasom, himbeno se na taj način prikazujući tužnim čovjekom, punim kajanja i vrijednim sažaljenja — i sami znate, teško je naše vrijeme... Pozvat ću se na vas, Jakove Petroviču; pametan ste čovjek i pravilno ćete rasuditi — pleo gospodin Goljatkin mlađi, podlo laskajući gospodinu Goljatkinu starijemu. — Život nije igrarija — znate i sami, Jakove Petroviču — završio važno gospodin Goljatkin mlađi, praveći se tako pametnim i učenim čovjekom koji može suditi o velikim stvarima.

— Što se mene tiče, Jakove Petroviču — oduševljeno odgovori naš junak — ja sa svoje strane, jer prezirem okolišanje te govorim smiono i otvoreno, govorim iskrenim, plemenitim jezikom, a cijeli slučaj postavljam na plemenitu osnovu, velim vama, plemenito i otvoreno mogu tvrditi, Jakove Petroviču, da sam čist, i da je, znate i sami, Jakove Petroviču, uzajamna zabluda — sve može da bude — ljudski sud, mišljenje ropske svjetine... Govorim otvoreno, Jakove Petroviču, sve može da bude. Reći ću još, Jakove Petroviču, ako se tako sudi, ako se slučaj promatra s plemenita i visoka gledišta, onda ću odvažno kazati, bez lažna ću stida kazati, Jakove Petroviču, meni će čak i goditi ako otkrijem da sam se varao, da ste uman čovjek i povrh toga plemenit. Bez stida, bez lažna stida spreman sam to priznati... — završio naš junak dostojanstveno i plemenito.

— Udes, sudbina, Jakove Petroviču... ali okanimo se svega toga — s uzahom će gospodin Goljatkin mlađi. — Bolje da kratke trenutke našega sastanka upotrijebimo za korisniji i ugodniji razgovor, kao što se i priliči dvojici drugara u istoj službi... Zaista, nije mi nekako polazilo za rukama da za sve to vrijeme progovorim s vama ni dvije riječi... Nisam ja tomu kriv, Jakove Petroviču...

— Nisam ni ja — vatreno ga prekine naš junak — ni ja! Srce mi moje govori, Jakove Petroviču, da ja svemu tome nisam kriv. Krivit ćemo sudbinu za sve to, Jakove Petroviču — priklopio gospodin Goljatkin stariji sasvim pomirbenim tonom, a glas mu poče malo-pomalo slabiti i drhtati.

— A kako ste? Kako vaše zdravlje uopće? — dodao zabludjeli slatkim glasom.

— Nešto kašljucam — odgovorio još slađe naš junak.

— Čuvajte se! Sada je takav zarazan zrak, nije teško dobiti anginu, i ja, priznajem, počinjem se već umotavati u flanel.

— Zaista, Jakove Petroviču, nije teško dobiti anginu... Jakove Petroviču — reći će nakon kratke šutnje naš junak

— Jakove Petroviču! Vidim da sam se varao... S ganućem se sjećam onih sretnih trenutaka što nam se posrećilo proboraviti zajedno, pod siromašnim, ali smijem reći, gostoljubivim mojim krovom...

— Ali u svome pismu niste to napisali — donekle prijekorno reče gospodin Goljatkin mlađi koji je ovaj put, i to samo ovaj put, imao pravo.

— Jakove Petroviču! Bio sam u zabludi... Sada vidim jasno da sam bio u zabludi i u tom nesretnom svom pismu. Jakove Petroviču, stid me je zbog tega, Jakove Petroviču, vjerujte mi... Dajte mi to pismo da ga razđerem pred vašim očima, Jakove Petroviču, ili ako se to baš nikako ne može, molim vas, čitajte ga naopako — sasvim naopako, to jest namjerice s prijateljskim smislom, i dajte svim riječima u tom pismu suprotni smisao. Bio sam u zabludi. Oprostite mi, Jakove Petroviču, ja sam se posvema... ja sam se grdno varao, Jakove Petroviču.

— Tako kažete? — prilično rastreseno i ravnodušno zapitao vjerolomni prijatelj gospodina Goljatkina starijega.

— Kažem da sam se grdno varao, Jakove Petroviču, i da ja, sa svoje strane, bez ikakva lažna stida...

— Pa lijepo! To je veoma lijepo što ste se varali — prosto odgovori gospodin Goljatkin mlađi.

— Imao sam, Jakove Petroviču, čak ideju — nadovezao plemenito i iskreno naš junak koji nikako ne opaža užasnu nevjeru svoga lažnog prijatelja — u mene je bila dapače ideja da su, mislim, stvorena dva potpuna dvojnika...

— Ma, to je ideja!...

Poznat po svojoj beskorisnosti gospodin Goljatkin mlađi ustao sada i mašio se za šeširom. Još ne primjećujući varku, ustao i gospodin Goljatkin stariji pa se prostodušno i plemenito smiješi svom

lažnom prijatelju i u svojoj nedužnosti nastoji mu polaskati, ohrabrujući ga na novo prijateljstvo...

— Zbogom, vaša preuzvišenosti — uzviknuo odjednom gospodin Goljatkin mlađi. Naš junak je zadrhtao kad je na licu svoga neprijatelja opazio nešto čak razvratno pa, samo da ga se otrese, turio nemoralnom čovjeku u pruženu ruku dva prsta svoje ruke, i tada... tada je bestidnost gospodina Goljatkina mlađega prevršila svaku mjeru Nedostojnik prihvatio dva prsta gospodina Goljatkina starijega i najprije ih stisnuo, pa odmah, pred očima samoga gospodina Goljatkina odlučio da ponovi svoju bestidnu jutrošnju majstoriju. Ljudskom je strpljenju bio došao kraj...

Već je turao u džep rupčić kojim je obrisao prste kad se gospodin Goljatkin stariji snašao i pojurio za njim u drugu sobu kamo je, po svojoj gadnoj navici, ne bi li mu umakao, odmah pohrlio njegov nepomirljivi neprijatelj. Kao da se ništa nije zbilo, on stoji pred tezgom, jede piroške i posve mirno, kao čestit čovjek, udvara Njemici slastičarki. »Pred damama se ne smije«, pomisilo naš junak pa i on prišao tezgi, a od uzrujanosti nije znao za sebe.

— Ta zaista i nije ružna ženica! Što mislite? — opet otpoče gospodin Goljatkin mlađi svojim nepristojnim zabadanjem, uzdajući se u beskrajnu strpljivost gospodina Goljatkina. Debela, pak, Njemica gleda oba svoja gosta kositrenim praznim očima, jer očevidno ne razumije ruski pa se prijazno smješka. Naš junak planuo kao oganj na riječi gospodina Goljatkina mlađega koji ne zna za stid, te, kako se nije više mogao svladati, najzad naletio na njega s očitom namjerom da ga rastrga i da tako napokon završi s njim, ali gospodin je Goljatkin mlađi, po svom podlom običaju, bio već daleko: podbrusio pete i već je na ulaznim stepenicama.

Razumije se samo po sebi da se gospodin Goljatkin stariji nakon prve časovite zapanjenosti, što ga je snašla, pribrao i poletio što ga noge nose za drznikom, koji je već sjedao u kola što su ga čekala i očevidno se unaprijed o svemu dogovorio s kočijašem. Ali, u isti je čas debela Njemica, kad je vidjela da joj oba gosta bježe, zavrisnula i iz sve snage zazvonila svojim zvoncem. Naš se junak u trku okrenuo, dobacio joj novce za sebe i za bestidnika neplatišu, ne tražeći izvratak, pa je, unatoč tomu što se zadržavao, ipak dospio, makar i samo u letu, da uhvati neprijatelja. Zakvačio se naš junak

svim silama što mu ih je dala priroda, za kraj kočije, pa neko vrijeme jurio ulicom i penjao se u kočiju, koju svom silom brani gospodin Goljatkin mlađi. Kočijaš međutim i bičem, i vodicama, i nogom, i riječima potjerao svoje umorno kljuse, pa je ono, posve iznenada, pojurilo trkom, uze žvale na zub i po svome ružnom običaju uz svaki se treći korak ritnulo stražnjim nogama. Napokon je našemu junaku ipak uspjelo da se uspentra u kočiju, sučelice neprijatelju, leđima odupre o kočijaša, koljenima o bestiđnikova koljena, a desnicom se iz sve snage prihvatio za vrlo loši krzneni ovratnik na kabanici svoga pokvarenog i najljućeg neprijatelja.

Neprijatelji jure i neko vrijeme šute. Naš junak jedva diše, put je nadasve loš, te na svakom koraku odskakuje i u opasnosti je da slomi vrat. Povrh svega toga, njegov ljuti neprijatelj još nije voljan priznati da je pobijeđen nego nastoji da protivnika izgura u blato. Uza sve te neprilike i vrijeme je užasno. Snijeg pada u pahuljicama i svakojako nastoji da se na bilo koji način uvuče pod razdrljenu kabanicu pravomu gospodinu Goljatkinu. Uokrug je mutno i ne vidiš ni prsta pred nosom. Teško je razaznati kuda i kojim ulicama jure... Gospodinu se Goljatkinu učinilo da mu se zbiva nešto poznato. Jedan je tren nastojao sjetiti se nije li štogod slutio jučer, u snu, na primjer... Bijes mu narastao najzad do posljednjega stupnja jačine. Svalio se on na nemiloga protivnika i počeo vikati. Ali mu vika zamire na usnama... Nastao čas kad je gospodin Goljatkin zaboravio na sve i zaključio da sve to nije ama baš ništa i da se sve zbiva na tako nekakav neobjašnjiv način, pa bi bilo suvišno i sasvim uludo prosvjedovati zbog toga... Ali, odjednom i gotovo u onaj isti tren kad je naš junak sve to zaključivao, neki neoprezni udarac promijenio je tok zbivanja. Gospodin se Goljatkin kao vreća brašna svalio s kočije i odvaljao nekud, posve pravo shvaćajući u času pada da se zaista i vrlo nezgodno ražestio. Kad je najzad skočio, razabra da su se nekamo dovezli: kočija stoji nasred nečijega dvorišta, i naš junak shvati na prvi pogled da su to vrata one iste kuće u kojoj stanuje Olsufij Ivanovič. U taj isti tren primijeti da njegov znanac već ide put vanjskih stepenica i po svoj prilici Olsufiju Ivanoviču. U svom neopisivom jadu poletio je da dostigne neprijatelja, ali se na svoju sreću za vremena mudro predomislio. Ne zaboravivši da plati kočijaša, poletio gospodin Goljatkin na ulicu i potrčao koliko ga noge

nose i kud ga oči vode. Snijeg, kao i prije, pada u pahuljicama, mutno je, mokro i tamno kao i prije. Naš junak i ne ide, nego leti, te ruši sve putem — seljake, i žene, i djecu, a onda i sam uzmiče od seljaka, žena i djece. Oko njega i za njim čuje se plašljiv govor, vrisak, krika... Ali gospodin Goljatkin kao da ne zna za sebe i ni na što se ne osvrće... Osvijestio se, uostalom, kod Semjonovskoga mosta, a i to samo zato jer je nekako nezgodno zapeo i srušio dvije žene, s nekom robom što je nose, i s njima se zajedno srušio i sam. »Svejedno — pomislio gospodin Goljatkin — sve se to može još okrenuti na dobro«, te se odmah mašio u džep da rubljem srebra namiri razasute paprenjake, jabuke, grašak, svašta i koješta. Odjednom nova svjetlost obasjala gospodina Goljatkina; u džepu je napipao pismo što mu ga jutros dade pisar. Sjetio se, uz ostalo, da je u blizini poznata gostionica pa, ni časa ne časeći, skoknuo onamo, smjestio se uz stolić osvijetljen lojanicom te niti pazi na bilo šta, niti sluša konobara koji je došao radi narudžbe, nego izlomio pečat i počeo čitati ovo što ga je do kraja prenerazilo:

»Plemeniti čovječe, koji patiš zbog mene i koji si mom srcu najmiliji!

Ja patim, ja ginem — spasi me! Klevetnik! Klevetnik, spletkar i po beskorisnosti svojega mišljenja poznati čovjek opleo me svojim mrežama, i ja pogiboh! Ja sam pala! Ali, on je meni mrzak, a ti!... Nas su rastavljali, hvatali moja pisma tebi — a sve je to učinio nemoralni čovjek koji se okoristio jedinim svojim dobrim svojstvom — sličnošću s tobom. U svakom, pak, slučaju može čovjek i biti ružan, a osvajati umom, snažnim osjećajem i ugodnim vladanjem... Ginem! Mene udaju silom, i najviše tu spletkari moj otac, dobrotvor moj državni savjetnik Olsufij Ivanovič, vjerojatno jer želi zauzeti moje mjesto i moje odnose u visokom društvu... Ali, ja sam se odlučila i prosvjedujem svim sredstvima što mi je dala priroda. Čekaj me danas sa svojom kočijom točno u devet sati pred prozorima stana Olsufija Ivanoviča. Kod nas je opet ples i doći će lijepi poručnik. Ja ću izići, i mi ćemo odjuriti. Ima i drugih službenih mjesta gdje se još može koristiti domovini. U svakom slučaju pamti, prijatelju, da je nedužnost jaka već po svojoj nedužnosti. Zbogom! Čekaj me s

kočijom pred ulazom. Poletjet ću u okrilje tvog zagrljaja točno u dva sata poslije ponoći.

Tvoja do groba
Klara Olsufjevna.«

Kad je naš junak pročitao pismo, ostade nekoliko časaka kao zaprepašten. U strašnom jadu, u strašnom uzbuđenju, blijed kao krpa, s pismom u ruci, prošetao se nekoliko puta po sobi; da mu se prevrši nevolja, nije naš junak ni primijetio da u taj mah svi, koji su u sobi, motre samo njega. Po svoj prilici, neurednost njegove odjeće, nesuzdrživo uzbuđenje, hodanje ili, bolje rečeno, trčkanje, gestikulacija obadvjema rukama, možda nekoliko zagonetnih riječi izrečenih u vjetar i u rastresenosti — vjerojatno, sve je to bilo gospodinu Goljatkinu loša preporuka pred mišljenjem gostiju, pa i sam je konobar počeo sumnjivo pogledavati na nj. Kad se naš junak prenuo, opazi da stoji nasred sobe i gotovo nepristojnim, neuljudnim načinom gleda u jednoga starčića vrlo čestite vanjštine, koji je odručao, pomolio se pred ikonom Bogu i opet sjeo, pa i sam ne skida očiju s gospodina Goljatkina. Naš se junak mutno ogledao oko sebe i opazio da ga svi, baš svi, gledaju najzlobnije i najsumnjivije. Odjednom neki bivši vojni službenik, s crvenim ovratnikom, glasno zaiskao »Policijske novosti«.[22] Gospodin Goljatkin zadrhtao i porumenio: nekako nenadano oborio oči i primijetio da je u takvoj nepristojnoj odjeći u kakvoj ni kod kuće ne bi mogao biti, kamoli na javnom mjestu. Cipele, hlače i sva lijeva strana posve su mu zablaćeni, petlja na desnoj nogavici otrgnuta, a frak čak razderan na mnogim mjestima. U svom dubokom jadu prišao naš junak stolu, za kojim je čitao, i spazio da mu prilazi konobar s nekim neobičnim drzovito nasilnim izražajem na licu. Naš se junak zbunio, posve klonuo i počeo promatrati stol uz koji sada stoji. Na stolu su zaostali tanjuri od nečijega objeda, leži prljav ubrus i porazbacani su nož, viljuška i žlica, tek upotrijebljeni. »Tko li je to objedovao?« — pomisli naš junak. — »Zar ja? Pa sve može biti! Objedovao sam i nisam ni opazio; pa što ću?« Kad je uzgledao, smotri gospodin Goljatkin opet kraj sebe konobara koji se spremao da mu nešto kaže.

— Što sam dužan, brate? — zapita naš junak drhtavim glasom.

Gromki se smijeh razlijegao oko gospodina Goljatkina; i sam se konobar osmjehnuo. Gospodin Goljatkin razumio da se i tu obrukao i učinio neku strašnu glupost. Kad je sve to razumio, tako se zbunio da je morao posegnuti u džep za rupčićem, valjda zato da štogod radi i da ne stoji tek tako; ali, na neopisivo čudo, i sebi i svima, izvukao iz džepa mjesto rupčića bočicu s nekim lijekom što mu je prije četiri dana propisao Krestjan Ivanovič. »Lijek iz iste ljekarne«, munulo gospodinu Goljatkinu glavom. Odjednom zadrhtao i gotovo zavriskao od zaprepaštenja. Nova se svjetlost razlijeva... Tamna, crvenkasta odurna tekućina zlokobnim odsjevom bljesnula gospodinu Goljatkinu u oči. Bočica mu ispala iz ruku i odmah se razbila. Naš junak uzviknuo i odskočio neka dva koraka od tekućine što se razlila... Dršću mu svi udovi i znoj mu izbija po sljepoočicama i po čelu. »Život je dakle u opasnosti!« Međutim u sobi nastala uzbuna i kretanje; svi okružili gospodina Goljatkina, svi govore gospodinu Goljatkinu, a neki čak i hvataju gospodina Goljatkina. Ali, naš junak je nijem i nepomičan, ne vidi ništa, ne čuje ništa, ne osjeća ništa... Napokon, kao da se otrgnuo s mjesta, poletio iz gostionice, razgurao sve i svakoga od onih što ga htjedoše zadržati, gotovo onesviješten srušio se u prvu kočiju na koju je naišao i pojurio u stan.

U trijemu svoga stana sreo Mihejeva, uredskoga podvornika sa službenim pismom u rukama. »Znam, prijatelju, sve znam — odgovara slabim, tužnim glasom naš izmučeni junak — to je službeno...« U pismu je zaista bio nalog gospodinu Goljatkinu, s potpisom Andreja Filipoviča, da spise što ih ima preda Ivanu Semjonoviču. Gospodin Goljatkin uzeo pismo, dao podvorniku desetak, ušao u svoj stan i opazio da Petruška sprema i skuplja na hrpu sve svoje tralje i prnje, sve svoje stvari; očevidno namjerava ostaviti gospodina Goljatkina i od njega prijeći Karolini Ivanovnoj, koja ga je primamila kako bi joj zamijenio Jevstafija.

GLAVA XII

Petruška ušao, ljulja se, drži se nekako neobično nehajno i na licu mu neki sluganski svečani izražaj. Vidi se da je nešto smislio, da

osjeća kako ima pravo, pa se čini kao da je neki strani čovjek, to jest, nečiji tuđi sluga, ali nipošto prijašnji sluga gospodina Goljatkina.

— Pa, eto vidiš, dragi moj — počeo naš junak zadišući se — koliko je sada sati, dragi moj?

Petruška šuteći ode za pregradu, onda se vrati i prilično slobodnim tonom javi da će skoro biti sedam i pol.

— Pa, dobro, dragi moj, dobro! Eto, vidiš, dragi moj... dopusti da ti kažem, dragi moj, da se među nama, čini mi se, sada sve svršilo.

Petruška šuti.

— Pa sada, kad se među nama već sve svršilo, kaži mi sada otvoreno, kaži mi kao prijatelj gdje si bio, brate?

— Gdje sam bio? Među dobrim ljudima.

— Znam, prijatelju moj, znam. Uvijek sam bio zadovoljan s tobom, dragi moj, i dat ću ti svjedodžbu... Ali, što si kod njih sada?

— Pa što, gospodaru! I sami izvolijevate znati. Zna se, dobar te čovjek neće naučiti zlu.

— Znam, brate, znam! Danas su dobri ljudi rijetki, prijatelju moj; cijeni ih, prijatelju moj. Pa, kakvi su oni?

— Zna se kakvi su... Samo vam ja, gospodaru, ne mogu sada više služiti; i sami izvolijevate znati.

— Znam, dragi moj, znam tvoju revnost i urednost znam; vidio sam sve to, prijatelju moj, primjećivao sam. Priznajem dobra i poštena čovjeka, pa ako je i lakaj.

— Pa da, zna se! Naš čovjek, dakako, i sami izvolijevate znati, gdje je bolje. Tako je to već. Što me briga! Zna se, gospodaru, da se i ne može bez dobra čovjeka.

— Pa, dobro, brate, dobro; ja to osjećam... Pa, evo ti tvoji novci, i evo ti tvoja svjedodžba. Da se sada poljubimo, brate, da se oprostim s tobom... Ali sada, dragi moj, zamolit ću za jednu uslugu, za posljednju uslugu — reče gospodin Goljatkin svečanim tonom. — Vidiš, dragi moj, svašta se zbiva. Jad se krije, prijatelju moj, i u pozlaćenim dvorima, i nikud mu ne možeš umaći. Ti znaš, moj prijatelju, ja sam, čini mi se, s tobom uvijek bio prijazan.

Petruška šuti.

— Uvijek sam, čini mi se, s tobom bio prijazan, dragi moj... Ali, koliko mi sada imamo rubenine, dragi moj?

— Pa sve je na okupu. Platnenih košulja šest, čarapa tri para; četiri naprsnika; flanelska majica; donje odjeće dva komada. I sami znate sve. Ja, gospodaru, ništa od vašega... Ja, gospodaru, čuvam gospodarevo dobro. Ja vama, gospodaru, ovaj... zna se... a krivice bilo kakve meni — nikada, gospodaru; vi to i sami znate, gospodaru...

— Vjerujem, prijatelju moj, vjerujem. Ne govorim o tom, prijatelju moj, ne govorim o tom, vidiš, eto prijatelju moj...

— Zna se, gospodaru, to mi već znamo. Dok sam, eto, služio kod generala Stolbnjakova, pa su me puštali, odlazili su u Saratov... ondje im je imanje...

— Nije, prijatelju moj, ne govorim o tom, ja ništa... nemoj da misliš štogod, dragi moj prijatelju.

— Zna se. Pa našega čovjeka, i sami izvolijevate znati, za čas čovjeka opadnu. A sa mnom su svagdje bili zadovoljni. Bili su ministri, generali, senatori, grofovi. Bio sam kod svih, kod kneza Svinčatkina, kod Pereborkina pukovnika, kod Nedobarova generala, i oni su odlazili, putovali na imanja našima. Zna se.

— Da, prijatelju, da, dobro je, prijatelju moj, dobro je. Evo i ja sada putujem, prijatelju moj... Pred svakim je drugačiji put, prijatelju moj, i ne zna se na kakav put svaki čovjek može dospjeti. Ali, prijatelju moj, daj da se odjenem sada; da, metnut ćeš i moju običnu uniformu, druge hlače, ponjave, pokrivače, jastuke...

— Zapovijedate li da sve svežem u svežanj?

— Da, prijatelju moj, da; molim te i u svežanj... Tko bi znao što nam se može dogoditi. Ali, sada, dragi moj, otiđi i nađi kočiju...

— Kočiju?...

— Jest, prijatelju moj, prostraniju i na određeno vrijeme. A ti, prijatelju moj, nemoj štogod misliti.

— A hoćete li daleko putovati?

— Ne znam, prijatelju, to također ne znam. Perinu također, mislim, trebat će metnuti isto onamo. Što misliš, prijatelju? Uzdam se u tebe, dragi moj...

— Zar izvolijevate putovati odmah?

— Da, prijatelju, da! Nastala takva prilika... eto tako je, dragi moj, eto tako je...

— Zna se, gospodaru; eto, kod nas je u pukovniji isto tako bilo s poručnikom; ondje su od vlastelina... odveli...

— Odveo... Što? Dragi moj, ti...

— Da, odveli i na drugomu se odboru vjenčali. Sve je bilo unaprijed pripravljeno. Krenula potjera; onda se zauzeo knez, pokojni, pa, eto, i uredio stvar.

— Vjenčali se, ali... kako ti to, moj dragi? Otkud ti, dragi moj, znaš?

— Pa zna se već što! Glasovima se, gospodaru, puni zemlja. Sve znamo, gospodaru... dabogme, tko i nije zgriješio! Samo vam velim sada, gospodaru, dopustite mi da vam kažem, gospodaru, prosto seljački; kad je već skrenulo na to, i kazat ću vam gospodaru: vi imate neprijatelja — imate suparnika, gospodaru, jaka suparnika, eto...

— Znam, prijatelju, znam; ti, dragi moj, i sam znaš... Uzdam se dakle u tebe. Što da radimo sada, prijatelju? Što ćeš mi savjetovati?

— Pa, eto, gospodaru, ako ste sada, recimo, na primjer, udarili takvim putem, gospodaru, ustrebat će vam da štošta nakupujete — eto ponjava, jastuka, drugu perinu, za dvoje, dobar pokrivač, a evo ovdje, kod susjede dolje, mještanka je ona, ima dobar lisičji kaput, pa se može pogledati i kupiti, može se odmah otići i pogledati. To vam treba sada, gospodaru; dobar kaput, atlasom presvučenima lisičjem krznu...

— Pa, dobro, prijatelju, dobro, pristajem, prijatelju, uzdam se u tebe, potpuno se uzdam: molim te, makar i kaput, dragi moj... Samo brže, brže! Zaboga, brže! Kupit ću i kaput, samo te molim — brže! Skoro će osam sati, brže, zaboga, prijatelju! Požuri se, brže, prijatelju moj!

Petruška ostavi i nesvezani svežanj rubenine, jastuka, pokrivača, ponjava i svakakvih tralja, što je bio počeo skupljati i vezivati, te navrat-nanos poleti iz sobe. Gospodin Goljatkin međutim zgrabio još jednom pismo, ali ga nije mogao čitati. Uhvatio se obadvjema rukama za jadnu glavu i u čudu se naslonio na zid. Ni o čem ne može misliti, ništa ne može misliti, ništa ne može raditi, ni sam ne zna što se to s njim zbiva. Najzad, kad je vidio da vrijeme prolazi, a ne pojavljuje se još ni PetruŠka, ni kaput, gospodin Goljatkin odluči da ode sam. Kad je otvorio vrata u trijemu, začuje dolje buku, govor,

riječkanje i raspravljanje... Nekoliko susjeda brblja, viče, sudi i presuđuje o nečem — gospodin Goljatkin već zna o čem zapravo. Čuo se Petruškin glas, onda se začuli nečiji koraci. »Bože moj! Oni će ovamo sazvati sav svijet!« zastenjao gospodin Goljatkin pa od očaja zalamao rukama i poletio natrag u svoju sobu. Kad je dotrčao u sobu, pao na divan, licem na jastuk, gotovo i ne znajući za sebe. Možda časak preležao tako, onda skočio, pa, i ne čekajući Petrušku, obuo kaljače., nataknuo šešir, obukao kabanicu, zgrabio novčarku i navrat-nanos pojurio niza stube. »Ništa ne treba, ništa, dragi moj! Sam sve ću sam. Tebe zasad ne trebam, a međutim će se možda sve navratiti na dobro«, progunđao gospodin Goljatkin Petruški kad gaje sreo na stubama, onda istrčao na dvorište i napolje iz kuće. Srce mu zamire, on se još ne odlučuje... Kako bi, što bi radio, kako bi postupio u sadašnjem i kritičnom položaju.

— Ta eto: kako bih postupio, Gospode Bože moj? I zar je trebalo sve to da se sluči — uzviknuo najzad u očaju idući ulicom nasumce — zar je trebalo sve to da se sluči! Ta da nije bilo toga, baš toga, sve bi se sredilo, odmah bi se sredilo, jednim udarcem, jednim vještim, odlučnim udarcem. Prst dajem da mi se odsiječe ako se ne bi sredilo! Čak i znam na koji bi se način sredilo. Evo, kako bi se sve uredilo: ja bih tu, onaj, tako i tako, rekao bih, a meni, gospodine, dopustite da kažem, ni amo ni tamo, rekao bih, poslovi se ne obavljaju tako, rekao bih, gospodine moj, poštovani gospodine moj, poslovi se ne obavljaju tako i samozvanstvom nećeš kod nas pobijediti, samozvanac je, gospodine moj, čovjek, onaj beskoristan i nije na probitak domovini. Razumijete li vi to? Razumijete li vi to, rekao bih, moj poštovani gospodine?! Evo kako bih, ovaj... Ali, uostalom, ne, i što... nikako i nije, sasvim je drugačije... Što ja buncam, glupan glupanski! Ja, samoubojica jedan! To je, ovaj, velim, ti samoubojico, sasvim drugačije... Ali ti si pokvaren čovjek, eto kako se sada obavlja posao!... Ali, kamo ću se ja djeti sada? Što ću, na primjer, sada sa sobom? Kamo pristajem sada? Pa, kamo ti, za primjer da kažem, pristaješ sada, ti Goljatkine jedan, ti nevrijedniče jedan! Što ćeš dakle sada? Treba uzeti kočiju; hajde, velim, daj amo kočiju, noge ćemo prokvasiti, velim, ako ne bude kočije... A tko bi i pomislio? Eh, gospođice, eh, gospođice moja! Eh, djevojko moralnoga vladanja! Eh, hvaljena naša! Prodičili ste se, gospođice,

mora se reći, prodičili ste se!... A sve to dolazi od nemoralnosti u odgoju, i kako sam sada sve to promotrio i prokljuvao, vidim da to ne dolazi ni od čega drugoga nego od nemoralnosti. Da su je od maloće, ovaj... pokadšto i šibom, ali oni je sve bombonima, sve različitim slasticama kljukaju, i sam se starkelja kmezi kraj nje: »Ti ovakva moja, ti onakva lijepa moja, udat ću te za grofa!...« A ona im, eto, istupila, i pokazala nam sad svoje karte i, evo, veli, kakva je kod nas igra! Da su je od maloće držali kod kuće, ali oni nju u institut madami Francuskinji, nekakvoj tamo emigrantkinji Falbala, a tamo ona uči svašta dobro, kod emigrantkinje Falbala — pa, eto, i ispada sve ovako. Hajde, veli, poradujte se! U toliko sati, veli, budite u kočiji pred prozorima, i zapjevajte španjolski osjećajnu romancu; čekam vas, i znam, da me volite, i pobjeći ću s vama, i živjet ćemo u kolibi. Ali, na kraju, i ne može se to tako; ako je riječ o tome, gospođice moja, to se i ne može, to je i zakonima zabranjeno, čestitu i nedužnu djevojku odvesti iz roditeljske kuće i bez roditeljskog pristanka! A naposljetku, i čemu, zašto i kakva je za to potreba? Pa udala bi se ondje za koga treba, za koga joj je odredila sudbina, i priči je kraj. A ja sam čovjek u službi; zbog toga mogu izgubiti mjesto; mogu, gospođice, dopasti zbog toga pred sud! Eto što je! Ako niste znali! To radi Njemica. Sve to potječe od nje, od vještice, ona je skuhala svu tu poparu. jer su oklevetali čovjeka, jer su o njem smislili bablju brbljariju, bajku, po savjetu Andreja Filipoviča, zato i biva sve to. Zašto bi se inače i pleo amo Petruška? Što je njemu do toga? Što to treba tomu lupežu? Ne, ne mogu ja, gospođice, nikako ne mogu, nipošto ne mogu... A vi mi, gospođice, ovaj put oprostite kako god! Sve to, gospođice, potječe od vas, sve to ne potječe od Njemice, nipošto ne potječe od vještice nego jedino cd vas, jer je vještica dobra ženska, jer vještica nije ničemu kriva, a vi ste, moja gospođice, krivi — eto što je! Vi me, gospođice, navodite da krivo sudim... Tu propada čovjek, tu sam od sebe nestaje čovjek i samoga sebe ne može zadržati — kakva tu može biti svadba! I kako će se sve to svršiti? I kako će se to sada urediti? Ništa ne bih požalio da sve to doznam!...

Tako je u očaju premišljao naš junak. Kad se ponovo snašao, opazi da stoji negdje na Litejnoj ulici. Vrijeme je užasno: jugovina, sniježi, pada kiša — baš isto isticato kao i ono nezaboravljeno

vrijeme kad se u strašno ponoćno doba počeše sve nevolje gospodina Goljatkina. »Kakvo je tu putovanje! — misli gospodin Goljatkin gledajući vrijeme — tu je sveopća smrt... Gospođe Bože moj! Ta gdje bih, na primjer, našao ovdje kočiju? Eno ondje se na uglu, čini mi se, crni nešto. Pogledat ćemo, istražit ćemo... Gospode Bože moj!« nastavlja naš junak, a slabe, nesigurne korake upravio onamo gdje je smotrio nešto nalik na kočiju. »Nije, učinit ću evo ovako: otići ću, past ću pred noge, ako budem mogao, ponizno ću moliti. Tako je i tako, reći ću: u vaše ruke predajem svoju sudbinu, u ruke višoj vlasti; vaša preuzvišenosti, reći ću, zaštitite i učinite dobročinstvo čovjeku; tako je i tako reći ću eto to i to, protuzakonit postupak; nemojte me upropastiti, smatram vas za oca, nemojte me ostaviti... spasite ambiciju, čast, ime i prezime... i spasite od zlikovaca, od pokvarenoga čovjeka... On je drugi čovjek, vaša preuzvišenosti, a ja sam također drugi čovjek; on je za sebe, i ja sam također za sebe, zaista, sam za sebe; reći ću, eto tako je. Ne mogu nalikovati na nj, reći ću, promijenite, iskažite milost, zapovijedajte da se promijeni, da se uništi samovoljna bezbožna zamjena... da ne bude za primjer drugima, vaša preuzvišenosti. Smatram vas za oca; viša vlast, dakako, dobrotvorna i brižljiva viša vlast mora da potiče takve pokrete... Tu ima dapače nešto viteško. Smatram vas, reći ću, dobrotvorna viša vlasti, za oca i povjeravam vam svoju sudbinu, i neću prigovarati; povjeravam vam se i sam bježim od poslova... reći ću, eto tako!«

— Pa jesi li ti, dragi moj, kočijaš?

— Jesam.

— Kočiju bih, brate, za veče...

— A želite li se daleko voziti?

— Za veče, za veče: bilo kamo, dragi moj, bilo kamo.

— Da se ne želite voziti izvan grada?

— Jest, prijatelju; možda i izvan grada. Samo još ne znam pouzdano, prijatelju, ne mogu ti pouzdano kazati, dragi moj. Vidiš, dragi moj, možda će sve i krenuti nabolje. Zna se, prijatelju...

— Jest, zna se već, gospodaru, dakako, dao bog svakomu.

— Jest, prijatelju, jest, hvala ti, dragi moj; koliko tražiš, dakle, dragi moj?

— Želite li se odmah voziti?

— Jest, odmah, to jest, neću, počekat ćeš na jednom mjestu... tako malo, nećeš dugo čekati, dragi moj...

— Ali, ako već uzimate na cijelo vrijeme, onda po ovom vremenu ne mogu za manje od šest rubalja srebra...

— Pa dobro, prijatelju, dobro; a ja ću tebi zahvaliti, dragi moj. Ti ćeš me, dakle, odvesti sada, dragi moj.

— Sjednite; dopustite, tu ću malo popraviti — izvolite sjesti sada. Kamo zapovijedate da vozim?

— Prema Izmajlovskomu mostu, prijatelju.

Kočijaš se ispeo na kozlić i potjerao prema Izmajlovskomu mostu dva mršava kljuseta što je silom otrgnuo od jasala sa sijenom. Ali gospodin Goljatkin odjednom trgnuo za konopac, zaustavio kočiju i zatražio molećim glasom da okrene natrag, ne prema Izmajlovskomu mostu nego u neku drugu ulicu. Kočijaš zakrene u drugu ulicu, i za deset minuta novopribavljena kočija gospodina Goljatkina stala pred kućom u kojoj stanuje njegova preuzvišenost. Gospodin Goljatkin siđe s kočije, usrdno zamoli kočijaša neka počeka, potrči gore, u prvi kat, a srce mu zamire; trgne za zvonce, vrata se otvore i naš se junak stvori u predsoblju njegove preuzvišenosti.

— Izvolijevaju li njegova preuzvišenost biti kod kuće? — zapitao gospodin Goljatkin obraćajući se ovako slugi koji mu je otvorio.

— A što biste? — upita lakaj ogledavajući gospodina Goljatkina od glave do pete.

— Pa ja, prijatelju, ovaj... Goljatkin, činovnik, titularni savjetnik Goljatkin. Da reknem, tako je i tako, da se objasnim...

— Počekajte; ne može se...

— Ne mogu, prijatelju, počekati: moj je posao važan, posao koji ne trpi odgađanja...

— A od koga ste vi? Imate li spise?...

— Nemam, ja sam, prijatelju, po svom poslu... Javi, prijatelju, kaži, tako i tako, da se objasnim. A ja ću ti zahvaliti, dragi moj...

— Ne može se. Zabranili su primati, kod njih su gosti Izvolite ujutro u deset sati.

— Ta javite, dragi moj, ne mogu, ne mogu čekati... Vi ćete, dragi moj, odgovarati za to...

— Pa idi, javi! Zar ti je žao cipela? — reče drugi lakaj koji se bio izvalio na sanduk te dosad nije izustio ni riječi.

— Cipele da gazim! Zabranjeno je primanje, znaš? Njihov je red izjutra.

— Javi. Hoće li ti otpasti jezik?

— Pa javit ću — neće mi otpasti jezik. Zabranio je: reklo se — zabranio je. Uđite u sobu.

Gospodin Goljatkin uđe u drugu sobu; na stolu stoji sat. On pogleda: osam i pol sati. Srce ga zazeblo u prsima. Htjede već da se vrati, ali u taj mah dugonja lakaj stao na pragu druge sobe i glasno najavio prezime gospodina Goljatkina. — »To je grlo!« pomislio naš junak neopisivo ojađen — »Pa, da si kazao: ovaj... da rekneš, tako i tako, najpokornije i smjerno došao da se objasni — ovaj... izvolite milostivi primiti... A sada eto pokvaren cijeli naum, sav je moj posao otišao u vjetar. Uostalom... da, pa svejedno«... Ali nije bilo vremena za.razmišljanje. Lakaj se vratio, rekao »izvolite« i uveo gospodina Goljatkina u kabinet.

Kad je naš junak ušao, bilo mu je kao da je oslijepio jer nije vidio ama baš ništa. Protitrale mu, uostalom, pred očima dvije prilike: »Pa da, to su gosti«, munulo gospodinu Goljatkinu glavom. Najzad počeo naš junak jasno razaznavati zvijezdu na crnom fraku njegove preuzvišenosti, onda, držeći se postupnosti, prešao i na crni frak, a na kraju stekao sposobnost potpunoga promatranja.

— Što je? — javio se kraj gospodina Goljatkina dobro poznati glas.

— Titularni savjetnik Goljatkin, vaša preuzvišenosti.

— Pa?...

— Došao sam da se objasnim...

— Kako?... Što?

— Pa tako. Tako i tako, velim, došao sam da se objasnim, vaša preuzvišenosti...

— A vi... tko ste vi?

— Go-go-gospodin Goljatkin, vaša preuzvišenosti, titularni savjetnik.

— Što dakle trebate?

— Tako i tako, velim, smatram ga za oca: klonim se od poslova, i od neprijatelja me zaštitite — eto tako!

— Što je?...

— Zna se...

— Što se zna?

Gospodin Goljatkin šuti; podbradak mu se počeo pomalo trzati...

— Pa?

— Mislio sam viteški, vaša preuzvišenosti. Da je ovdje, velim, viteški, i poglavara smatram za oca... tako je i tako, velim, zaštitite me, u su... suzama m... molim da se takve po... pobude mo... moraju po... poticati...

Njegova se preuzvišenost okrene. Na nekoliko trenutaka je naš junak bio obnevidio. Na prsa mu nalegla tegoba. Dah mu zapinje. Ne zna gdje stoji... Nekako ga je stid i žalosti se. Bog bi znao što je bilo kasnije... Kad se naš junak snašao, primijeti da se njegova preuzviešnost razgovara s gostima, pa kao da s njima oštro i glasno raspravlja o nečem. Jednoga je od gostiju gospodin Goljatkin prepoznao odmah. To je Andrej Filipovič; drugoga pak nije; ali kao da je i to lice poznato — visoka, krupna spodoba, vremešna, veoma gustih obrva, a izrazita, oštra pogleda. Neznancu je o vratu odličje, a u ustima cigara. Neznanac puši, ne vadi cigaru iz usta i važno klima glavom, pogledavajući pokadšto na gospodina Goljatkina. Gospodin Goljatkin se našao nekako u neprilici; okrenuo oči u stranu i tu spazio još jednoga vrlo čudnoga gosta. Na vratima, koja su se našem junaku činila dosad ogledalom, kao što mu se već jednom dogodilo — pojavio se on — zna se tko: bliski znanac i prijatelj gospodina Goljatkina. Gospodin je Goljatkin mlađi zaista bio i dosad u drugoj sobici i nešto brzo pisao: sada je, očito iskrsla neka potreba — i on došao sa spisima pod pazuhom, pristupio njegovoj preuzvišenosti te, očekujući da se i na nj obrati pažnja, vrlo vješto uspio uplesti se u razgovor i dogovor, pošto se smjestio tik za leđa Andreju Filipoviču i donekle se sakrio za neznanca koji puši cigaricu. Gospodin Goljatkin mlađi kao da se neobično zanima za razgovor, osluškuje ga sada otmjeno, klima glavom, skakuće, smješka se svaki čas, uzgledava put njegove preuzvišenosti, kao da moli pogledom neka i njemu dopuste da priklopi svoje pol riječce. »Podlac«! pomisli gospodin Goljatkin i nehotice zakoraknuo korak naprijed. U taj se mah general okrenuo te prilično neodlučno sam glavom prišao gospodinu Goljatkinu.

— Pa, dobro, dobro; idite s bogom. Razmotrit ću vaš slučaj, a vas ću dati otpratiti...

General pogledao neznanca s gustim zaliscima, a ovaj kimnuo glavom za znak da se slaže.

Gospodin je Goljatkin osjećao i jasno shvaćao da njega drže za nekog drugog, a nikako ne za onog što je zapravo. »Bilo kako mu drago, objasniti se treba — pomislio — tako i tako, reći ću, vaša preuzvišenosti.« U nedoumici oborio sad oči i na krajnje svoje čudo spazio na cipelama njegove preuzvišenosti priličnu bijelu mrlju. »Zar su pukle?« pomislio gospodin Goljatkin. Ali nabrzo otkrio gospodin Goljatkin da njegovoj preuzvišenosti nisu nipošto napukle cipele nego samo neobično odsijevaju — fenomen, koji se odmah razjasnio time, što su cipele bile lakirane i neobično se blistale. To se zove Blick pomislio naš junak, a taj se izraz održava osobito u umjetničkim radionicama; a na drugim se mjestima taj odsjev naziva svijetli rub. Gospodin Goljatkin uznesao sada oči i shvatio da mora govoriti, jer bi sve veoma lako moglo krenuti po zlu... Naš junak istupi korak naprijed.

—: Tako i tako, velim, vaša preuzvišenosti — reče on — a samozvanstvom u naše doba nećeš pobijediti.

General nije ništa odgovarao nego snažno potegnuo za zvonce. Naš junak istupi još korak naprijed.

— On je podao i pokvaren čovjek, vaša preuzvišenosti — reče naš junak, ne znajući za sebe, zamirući od straha i pri svem tom smiono i odlučno pokazujući na nedostojnoga svojega blizanca, koji se u tome trenutku vrckao oko njegove preuzvišenosti.

Nakon riječi gospodina Goljatkina nastalo sveopće gibanje. Andrej Filipovič i nepoznata osoba zaklimali glavama; njegova preuzvišenost nestrpljivo trza iz sve snage zvonce, doziva sluge. Sada pak istupi naprijed gospodin Goljatkin mlađi.

— Vaša preuzvišenosti — reče on — ponizno molim za vaše dopuštenje da govorim. — U glasu gospodina Goljatkina mlađega osjećalo se nešto krajnje odlučno; sve u njem pokazuje da on osjeća kako ima potpuno pravo.

— Dopustite da vas upitam — započeo iznova, usrdnošću svojom pretječući odgovor njegove preuzvišenosti i obraćajući se ovaj put gospodinu Goljatkinu — dopustite da vas upitam, u čijoj se nazočnosti objašnjavate ovako? Pred kim stojite, u čijem se kabinetu nalazite?... — Gospodin se Goljatkin mlađi sav neobično uzbudio,

sav se zacrvenio i zazario od negodovanja i gnjeva; čak mu se javile u očima suze.

— Gospoda Basarvjukovi! — na sav glas zariknuo lakaj koji se pojavio na vratima kabineta. »Dobra plemićka porodica, iseljenici iz Malorusije«, pomislio gospodin Goljatkin i odmah osjetio da mu je netko vrlo prijateljskim načinom spustio jednu ruku na leđa, onda mu se spustila i druga ruka na leđa; podli blizanac gospodina Goljatkina vrti se pred njim, pokazuje put, i naš junak razabrao da ga vodi prema velikim vratima koje vode iz kabineta. »Isto isticato kao i kod Olsufija Ivanoviča«, pomislio i stvorio se u predsoblju. Kad se ogledao, ugledao kraj sebe dva lakaja njegove preuzvišenosti i blizanca.

— Kabanicu, kabanicu, kabanicu, kabanicu moga prijatelja! Kabanicu moga najboljega prijatelja! — zacvrkutao pokvareni čovjek otimajući jednomu slugi kabanicu iz ruku i bacajući je gospodinu Goljatkinu ravno na glavu, na podlu i gadnu porugu. Dok se gospodin Goljatkin stariji iskopavao ispod svoje kabanice, jasno je čuo smijeh dvaju lakaja. Ali već nije uopće slušao i nije pazio ni na što sporedno, nego je već izlazio iz predsoblja te se stvorio na osvijetljenim stepenicama. Gospodin Goljatkin mlađi za njim.

— Zbogom, vaša preuzvišenosti! — zaviknuo za gospodinom Goljatkinom starijim.

— Podlac! — izgovorio posve izbezumljeno naš junak.

— Pokvaren čovjek!...

— Pa neka i pokvaren čovjek... — tako odgovara dostojnomu gospodinu nedostojni njegov neprijatelj te po svojoj prirođenoj podlosti gleda s vrha stubišta, ravno i ni da bi okom trenuo, gospodinu Goljatkinu u oči kao da ga moli neka nastavi. Naš junak pljunuo od negodovanja i istrčao na ulazne stube; bio je tako utučen da se nikako ne sjeća tko ga je posadio u kočiju. Kad se pribrao, spazi da se vozi Fontankom. »Dakle prema Izmajlovskomu mostu?« pomislio gospodin Goljatkin. Još nečem htjede se sada gospodin Goljatkin domisliti, ali nije mogao; a bilo je nešto tako užasno što se ni objasniti ne može... »Pa ništa!« završio naš junak i odvezao se prema Izmajlovskom mostu.

GLAVA XIII

... Činilo se da će se vrijeme promijeniti nabolje. I zaista, susnježica, što je dosad padala u cijelim oblacima, malo se pomalo stala rijediti, rijediti i napokon posve prestala. Pokazalo se nebo, a po njemu se pogdjegdje zaiskrile zvijezde. Ali je bilo mokro, blatno, vlažno i zagušljivo, pogotovu za gospodina Goljatkina koji i onako jedva diše. prokvašena, otežala kabanica prožima mu sve udove nekom neugodnom toplom vlagom i svojom težinom podsijeca mu i onako iznemogle noge. Neka mu grozničava drhtavica obilazi oštrim, jetkim mravcima po cijelom tijelu; iznemoglost cijedi s njega hladan nezdrav znoj, te je gospodin Goljatkin već zaboravio da u toj zgodnoj prilici ponovi, s prirođenom svojom čvrstoćom i odlučnošću, omiljenu svoju rečenicu, da će sve ono, i sve to, možda, može biti, kakogod, zacijelo, svakako, urediti i okrenuti se nabolje. »Ali sve to nije zasad još ništa«, priklopio krepki naš junak, kojemu nije klonuo duh pa tare s lica kapi hladne vode što mu na sve strane teče s oboda okrugloga šešira, tako prokvašenoga da se ni voda ne drži više na njemu. Kad je dodao da sve to još nije ništa, naš junak pokuša sjesti na podebeo panj što je ležao kraj hrpe drva u dvorištu Olsufija Ivanoviča. Na španjolske serenade i na svilene ljestve nije se, dakako, više moglo ni misliti; ali o usamljenom zakutku, sve ako i nije sasvim topao, ali je zato udoban i skrovit, trebalo je misliti. Neobično ga je mamio, uz put rečeno, onaj isti zakutak u trijemu, u stanu Olsufija Ivanoviča, gdje je još prije, gotovo na početku ove istinite priče, prestojao naš junak dva sata između ormara i starog zaslona, među svakakvim domaćim i izlišnim traljama, prnjama i ropotarijom. Valja reći da i sada gospodin Goljatkin već puna dva sata stoji i čeka na dvorištu Olsufija Ivanoviča. Ali što se tiče osamljenoga i udobnoga zakutka, tu su se sada pojavile neke neprilike kojih prije nije bilo. Prva je neprilika što su valjda već opazili to mjesto te poduzeli neke obrambene mjere protiv njega još od one zgode na posljednjem plesu kod Olsufija Ivanoviča; a drugo, mora da čeka dogovoreni znak Klare Olsufjevne, jer svakako mora postojati kakavgod dogovorni znak. Tako se uvijek radilo, pa »nije se, veli, od nas započelo, neće se s nama ni završiti«. Gospodin se Goljatkin baš u dobar čas, uz put, sjetio nekakvog romana što ga je već odavno pročitao, gdje je junakinja u posve sličnoj prilici dala Alfredu dogovoreni znak time što je na

prozor privezala ružičastu vrpčicu. Ali sada, po noći, i u petrogradskom podneblju, koje je poznato po svojoj vlazi i nestalnosti, ne pristaje vrpca, jednom riječju, ne može je nikako ni biti. »Ne, tu nije do svilenih ljestava — pomislio naš junak, — nego ću bolje ovdje, tako za sebe, skrovito i tajom... bolje ću, na primjer, evo ovdje stati« — i odabrao na dvorištu mjestance, prema samim prozorima, kraj hrpe naslaganih drva. Po dvorištu hoda, dakako, mnogo stranih ljudi, konjušara, kočijaša, uz to tutnje točkovi i frkću konji itd., ali mjesto je ipak zgodno: opazili ga ili ne opazili, sada je barem dobro da se sve zbiva na neki način u tami, pa gospodina Goljatkina ne vidi nitko, a on može vidjeti baš sve. Prozori su jako osvijetljeni, neko je svečano primanje kod Olsufija Ivanoviča. Ali, glazba se još ne čuje. »Nije, dakle, ples, nego su se tako sastali nekim drugim povodom«, misli naš junak i prilično zamire. »Uostalom, je li to danas? — proletjele mu glavom, — nije li to pogreška u danu? Može biti, sve može biti... Eto, kako može sve da bude... Možda je još jučer napisano pismo, a do me nije stiglo, a zato nije stiglo, jer se u to upleo Petruška, lupež jedan, ili je sutra napisano, to jest, da ja... da sutra treba sve urediti, to jest čekati s kočijom...« Naš junak sav protrnuo i mašio se u džep za pismom da se obavijesti. Ali, na njegovo čudo, pisma nema u džepu. »Ta kako to? — zašapće polumrtvi gospodin Goljatkin — gdje li sam ga ostavio? Izgubio sam ga, dakle? I to još!« zastenjao je na kraju. »Ali ako sada dospije u loše ruke? (A možda je već i dospjelo!) Gospode! Što će biti od svega toga! Bit će tako, nešto će biti... Ah, tužne sudbine moje.« Gospodin Goljatkin kao list zadrhtao od pomisli da je nepristojnomu njegovu blizancu, kad mu jc bacio kabanicu na glavu, bila možda jedina namjera da ugrabi pismo koje je nekako nanjušio preko neprijatelja gospodina Goljatkina. »Uz to on i hvata — pomisli naš junak — a dokaz je... a i što će dokaz!« Nakon prvoga napada i zaprepaštenja navalila gospodinu Goljatkinu krv u glavu. Stenjući i škrgućući zubima, uhvatio se za zažarenu glavu, spustio se na svoj panj i počeo nešto preglavljivati... Ali mu se u glavi ni oko čega ne mogu sabrati misli. Promiču mu po pameti neka lica, sjeća se on čas nejasno, čas oštro nekih odavno zaboravljenih događaja, u glavu mu navaljuju neke melodije nekakvih glupih pjesama... Tuga je... tuga je bila neprirodna! »Bože moj! Bože moj! — pomislio naš junak kad se

malo pribrao pa prigušuje muklo ridanje u prsima — daj mi čvrst duh u beskrajnoj dubini mojih nevolja! Da sam propao, da sam nestao zauvijek — o tom nema više nikakve sumnje, i sve je to u redu, jer i ne može da bude nikako drugačije. Prvo, izgubio sam mjesto, doista sam izgubio, nikako ne može biti da ga nisam izgubio... Pa, recimo, da će se nekako i to urediti. Novci će moji dostajati, recimo, za prvo vrijeme: treba ondje kakav drugi stanić, treba i kakvoga namještaja... Prvo, neće kod mene biti Petruške. Mogu ja i bez lupeža... tako od ukućana; pa, dobro! I dolaziš i odlaziš kad te volja, pa i Petruška neće gunđati što kasno dolaziš — eto tako; zato je dobro od ukućana... Recimo, dakle, sve je to dobro; ali zašto svejednako ne govorim o pravom?« Misao o sadašnjem stanju opet sinula gospodinu Goljatkinu na pameti. Ogledao se oko sebe. »Ah, Gospode Bože moj! Gospode Bože moj! Ta o čemu ja to sada govorim?« pomislio, posve se zbunio i uhvatio za zažarenu giavu...

— Želite li se, gospodaru, nabrzo odvesti? — razlegao se glas kraj gospodina Goljatkina. Gospodin Goljatkin zadrhtao, a pred njim stoji njegov kočijaš, posvema prokvašen i prozebao; od nestrpljivosti i od besposlice smislio zaviriti gospodaru Goljatkinu za drva.

— Ja, prijatelju, ništa... ja ću, prijatelju, brzo, vrlo brzo, vrlo brzo, a ti počekaj...

Kočijaš otišao gunđajući preda se. »Što on to gunđa? — misli u suzama gospodin Goljatkin — ta najmio sam ga za veče, ta ja onaj... imam sada pravo... eto, tako je! Najmio sam ga za veče, pa kraj. Makar i ovako prestojao, svejedno je. Sve je od moje volje. Volja me voziti se ili ne voziti se. I što evo ovdje stojim za drvima, i to nije ništa... i da nisi ništa govorio; gospodaru se hoće, velim, da stoji za drvima, pa i stoji za drvima... i ne kalja ničiju čast — eto, tako je! Eto, tako je, gospođice moja, ako vas je baš volja da znate. A u kolibi, gospođice moja, velim vam, tako i tako, u naše doba ne živi nitko. Eto što je! A bez moralnosti, gospođice moja, u naše se privredno doba ništa ne postizava, čemu ste i vi sada poguban primjer... Treba, velim, biti predstojnik ureda i živjeti u kolibi, na morskom žalu. Prvo, gospođice moja, na morskim žalovima nema uredskih predstojnika, a drugo, ni postići to ne možemo ni vi ni ja. Jer, recimo za primjer, ja, evo, predajem molbu, dolazim — tako 1 velim, za predstojnika ureda, velim, ovaj... i od neprijatelja me zaštite... a vama ću kazati,

gospođice, ovaj… predstojnika imade, vele, mnogo, a vi niste ovdje kod emigrantkinje Falbala, gdje ste učili moralnost, za što ste i sami poguban primjer. A moralnost, gospođice, znači sjediti kod kuće, uživati kod oca i ne misliti prije vremena na ženike. Ženici će se, gospođice, u svoje vrijeme naći, tako je to! Dakako, različitih nadarenosti treba imati, kao što je: svirati gdjekada na glasoviru, govoriti francuski, pa povijest, zemljopis, vjeronauk i aritmetika — eto tako! — više ništa ne treba! Uz to i kuhinja, u upravno područje svakoj moralnoj djevojci mora svakako da ide kuhinja! A što je tu? Prvo, krasotice moja, milostiva gospođice, vas neće pustiti nego će za vama krenuti potjera, i onda pod vlast, u samostan. Što onda, gospođice moja? Što onda zapovijedate da činim? Hoćete li se povesti, gospođice moja, za nekim glupim romanom pa ćete mi zapovjediti da dolazim na neki bliski humak i da ginem u suzama gledajući hladne zidove vašega zatvora, i najzad da se povedem za pozivom nekih loših njemačkih pjesnika i pisaca romana te da umrem, je li, gospođice? Ali dopustite, prvo, da vam kažem prijateljski: tako se ne radi, a drugo, ja bih i vas i vaše roditelje nadasve čestito išibao što su vam dali da čitate francuske knjige, jer francuske knjige neće nikoga naučiti dobru. Ondje je otrov... zarazni otrov, gospođice moja. Zar mislite, dopustite da vas upitam, zar mislite da ćemo mi, velite, tako i tako pobjeći nekažnjeni, pa onaj... kolibicu, velite, na morskom žalu; pa ćemo gukati i o različitim osjećajima raspravljati, i tako ćemo proboraviti sav život u obilju i sreći; a onda će nam se naći čedo, a mi ćemo ovaj... tako i tako, reći ćemo, roditelju naš i državni savjetniče, Olsufije Ivanoviču, evo, reći ćemo, našlo nam se čedo, pa ovom zgodnom prilikom skinite prokletstvo i blagoslovite par. Ne, gospođice, i opet se ne radi tako, a prvo i prvo, gukanja neće biti, nemojte se nadati. Danas je, gospođice moja, muž gospodar, i dobra, valjano odgojena žena mora mu ugađati u svemu. A nježnosti, gospođice, ne vole danas, u privredno naše doba; prošla su, vele, vremena Jean-Jacques Rousseaua. Danas, na primjer, dolazi muž gladan iz ureda dušice, pita, nemaš li što da založim, da gucnem votke, da pojedem sleđa? Moraju vam dakle, gospođice, odmah biti spremni i votka i sleđ. Muž će s apetitom založiti, a vas neće ni pogledati nego će reći, ded otiđi, veli, mačkice, u kuhinju, pripazi na objed, i tek možda u tjednu jedan

će vas jedini put poljubiti, a i to ravnodušno... Eto kako je to po našem sudu, gospođice moja! A i to, velim, ravnodušno!... Evo kako će biti ako ćemo da raspravljamo, ako je već tako krenulo, pa treba da otpočnemo tako i promatrati prilike — A što ću ja tu? Zašto ste me, gospođice, upleli u svoje hirove? Dobrotvorni, velite, čovjek, koji pati zbog mene i svakojako je mio mome srcu itd. Ali, prvo, gospođice moja, ja vama ne pristajem, i sami znate, komplimentima nisam vješt, ne volim govoriti kojekakve damske namirisane tričarije, ne marim seladone, a i figurom se nisam, priznajem, prodičio. Lažnoga hvalisanja i stida nećete naći u nama nego vam se ispovijedamo sada u svoj svojoj iskrenosti. Eto kako je, velimo, mi imamo jedino iskreni i otvoren značaj i zdrav razbor; spletkama se ne bavimo. Nisam spletkar, velim, i ponosim se time — eto što je!... Hodam među čestitim ljudima bez krinke, a da vam sve kažem...«

Odjednom gospodin Goljatkin zadrhtao. Riđa, sasvim prokvašena brada njegova kočijaša opet zavirila put njega za drva...

— Odmah ću, prijatelju; odmah ću, znaš, prijatelju; odmah ću, prijatelju, odmah — odgovara gospodin Goljatkin drhtavim glasom koji ga izdaje.

Kočijaš počešao zatiljak, onda pogladio bradu, zatim koraknuo naprijed... zaustavio se i nepovjerljivo pogledao gospodina Goljatkina.

— Odmah ću, prijatelju; ja, vidiš... prijatelju... ja malko, vidiš, prijatelju, samo trenutak ovdje... vidiš, prijatelju...

— Zar se nećete uopće voziti? — reče napokon kočijaš odlučno i pristupajući gospodinu Goljatkinu.

— Nije, prijatelju, odmah ću. Vidiš, prijatelju, očekujem...

— Tako...

— Vidiš, prijatelju... Iz kojeg si sela, dragi?

— Mi smo kmetovi...

— U dobra gazde?...

— Nego...

— Jest, prijatelju; počekaj ovdje, prijatelju. Vidiš, prijatelju, jesi li odavno u Petrogradu?

— Pa već godinu dana vozim...

— I dobro ti je, prijatelju?

— Nego.

— jest, prijatelju, jest. Zahvali providnosti, prijatelju. Traži, prijatelju, dobra čovjeka. Danas su se prorijedili dobri ljudi, moj dragi; dobar će te čovjek umiti, nahraniti i napojiti, dragi moj. A gdjekad se, vidiš, i uz zlato suze liju, prijatelju... vidiš, tužan primjer; eto kako je to, dragi moj...

Kočijašu kao da se ražalilo na gospodina Goljatkina.

— Pa izvolite, ja ću počekati. Hoćete li dugo čekati?

— Neću, prijatelju, neću; ja više, znaš, ovaj... više i neću čekati, dragi moj... Što misliš, prijatelju? Uzdam se u tebe. Neću više čekati ovdje...

— Zar se nećete nikako odvesti?

— Neću, prijatelju; neću, a tebi ću zahvaliti, dragi moj... eto tako je. Koliko dobivaš, dragi moj?

— Pa kako smo se pogodili, gospodaru, toliko ćete i platiti. Dugo sam čekao, gospodaru, nemojte čovjeku na žao učiniti, gospodaru.

— Pa, evo tebi, dragi moj, evo tebi. — Gospodin Goljatkin dao kočijašu svih šest rubalja u srebru, ozbiljno odlučio da ne trati dulje vrijeme, to jest da ode s mirom, pogotovu jer je već napokon riješen slučaj i kočijaš otpušten, nema se, dakle, dalje šta čekati, krenuo iz dvorišta, izišao na kapiju, zakrenuo na lijevo, te nagnuo bježati glavom bez obzira, zadišući se i radujući se. »Možda će se i sve okrenuti nabolje — misli — a ja sam evo ovako umaknuo bijedi.« I zaista, gospodinu Goljatkinu nekako iznenada odlanulo neobično na duši. »Ah, da se okrene nabolje!« pomislio naš junak, ali i sam slabo vjerujući svojoj riječi. »Evo ja ću, ovaj«, misli. »Ne, bolje ću evo tako, ja ću s druge strane… Ili bolje da učinim evo ovako?...« Ovako sumnjajući te tražeći ključ i rješenje svih sumnja, naš junak dotrčao do Semjonovskoga mosta, a kad je dotrčao do Semjonovskoga mosta, razborito i konačno odlučio da se vrati. »I jest bolje«, pomislio. »Bolje mi je s druge strane, to jest evo kako. Bit ću tako — stran promatrač, pa kraj; ja sam, velim, promatrač, strana osoba, i to je sve, pa dogodilo se što mu drago, ja nisam kriv. Eto kako je! Eto tako će sad i biti«.

Kad je odlučio da se vrati, naš se junak zaista vratio, pogotovu jer je, po svojoj sretnoj zamisli, odredio sebe za posve stranu osobu. »I jest bolje: i ne odgovaraš ni za što, a i spazit ćeš što je trebalo... eto, kako je!« To jest, račun je najpouzdaniji, pa je svemu kraj. Kad se

umirio, zavukao se opet u mirnu tamu svoje skrovite i obrambene hrpe drva i počeo pažljivo gledati u prozore. Sada mu ne bješe dugo gledati i čekati. Odjednom se na svim prozorima u isti mah javilo neko neobično gibanje, počele promicati spodobe, odmicali se zastori, cijele se grupe ljudske načetiše na prozorima Olsufija Ivanoviča, svi traže i gledaju nešto na dvorištu. Siguran za svojom hrpom drva, naš junak počeo također radoznalo pratiti sveopće gibanje te sa zanimanjem izgledati i desno i lijevo, i tek toliko koliko je dopuštala kratka sjena hrpe drva za kojom se krio. Iznenada se uplašio, zadrhtao i od užasa gotovo sjeo gdje se nalazio. Učinilo mu se — jednom riječju, dosjetio se, napokon, da ne traže nekog i nešto nego naprosto traže njega, gospodina Goljatkina. Svi gledaju na njegovu stranu. Uteći ne može: spazit će ga... Poplašeni gospodin Goljatkin priljubio se štogod je mogao više uz drva i tek sada opazio da ga izdaje izdajnička sjena, da ga posvema ne prikriva. S najvećim bi zadovoljstvom pristao naš junak da se uvuče u kakvugod mišju rupicu među drvima i da ondje sjedi u miru, samo kad bi se to moglo. Ali se nikako nije moglo. U svojoj agoniji počeo najzad odlučno i ravno gledati u sve prozore istodobno; pa to i jest bolje... I odjednom samo što u zemlju ne propade od stida. Opazili ga doista, svi ga opazili u isti mah, svi mu domahuju rukama, svi mu klimaju glavom, svi ga zovu; evo kvrcnulo i otvorilo se nekoliko prozorčića, nekoliko mu glasova u isti mah dovikivalo... »Čudim se kako te djevojčure ne šibaju još u djetinjstvu« gunđa u sebi naš junak, posve zbunjen. Odjednom niz ulazne stube strčao on (zna se tko) u tek običnoj uniformi, bez šešira, zadihan pa se vrpolji, vrcka i poskakuje, vjerolomno pokazujući najveću radost što je napokon ugledao gospodina Goljatkina.

— Jakove Petroviču — zacvrkutao čovjek, poznat po svojoj ništavnosti. — Jakove Petroviču, vi ste ovdje. Prehladit ćete se. Tu je hladno, Jakove Petroviču. Izvolite u sobu.

— Jakove Petroviču! Ne, ja uopće ništa, Jakove Petroviču — ponizno promrmljao naš junak.

— Ne, ne možete, Jakove Petroviču, pozivaju vas, najpokornije vas pozivaju, čekaju nas. »Usrećite nas, vele, i dovedite ovamo Jakova Petroviča.« Eto tako.

— Neću, Jakove Petroviču, ja bih, vidite, ja bih bolje učinio... Bolje bi bilo da odem kući, Jakove Petroviču... — govori naš junak, a žari se na žeravici i mrzne se od stida i užasa, sve u isti mah.

— Ni-nipošto! — zacvrkutao odurni čovjek. — Ni-nipošto, hajdemo — reče odlučno i povuče gospodina Goljatkina starijega prema stubama. Gospodin Goljatkin stariji htjede isprva da uopće i ne ide, ali kako ga svi gledaju bilo bi glupo protiviti se i odupirati se, pa naš junak pošao — ali se i ne može reći da je pošao, jer i nije znao što se s njim zbiva. I tako je već svejedno, neka bude!

Prije nego što je naš junak dospio da se nekako snađe i povrati, stvorio se on u dvorani. Bio jc blijed, razbarušen, raščupan; mutnim očima ošinuo on po svem tom svijetu — užas! Dvorana, sve sobe — sve, sve je puno puncato. Tusta i tma ljudi, cijeli buket dama; sve se to gura oko gospodina Goljatkina koji je veoma jasno shvatio da ga potiskuju na neku stranu. »Ta nije prema vratima«, munulo gospodinu Goljatkinu glavom. I zaista ga ne potiskuju prema vratima nego prema udobnomu naslonjaču Olsufija Ivanoviča. Uz naslonjač stoji s jedne strane Klara Olsufjevna, blijeda, klonula, tužna, ali sjajno odjevena. Gospodinu Goljatkinu padoše osobito u oči mali bijeli cvjetići u njenoj crnoj kosi što stvara divan efekt. S druge strane uz naslonjač Vladimir Semjonovič, u crnom fraku, s novim sjajnim odličjem u zapučku. Gospodina Goljatkina vode ispod ruke, pa kako je već rečeno, ravno put Olsufija Ivanoviča — s jedne strane gospodin Goljatkin mlađi, koji je udesio pristojan i dobronamjeran izraz, čemu se naš junak neobično obradovao, a s druge ga strane vodi s najsvečanijim izrazom na licu Andrej Filipovič. »Što li je to?« pomislio gospodin Goljatkin. A kad je opazio da ga vode Olsufiju Ivanoviču kao da ga je munja obasjala. Glavom mu munula misao o uhvaćenom pismu. U samotnom strahu našao se naš junak pred naslonjačem Olsufija Ivanoviča. »Što kane sada? — pomislio. — Razumije se, sve će tako odvažno, to jest, s iskrenošću, koja nije bez plemenitosti; tako i tako, kazat će itd.« Ali čega se, čini se, junak bojao, to se i nije dogodilo. Olsufij je Ivanovič, kako se čini, veoma lijepo primio gospodina Goljatkina, pa ako mu i nije pružio ruku, ipak je, bar gledajući ga, zaklimao glavom, što udahnjuje svako poštovanje — zaklimao na neki svečano tužni, ali ujedno dobrostivi način. Tako se barem učinilo gospodinu Goljatkinu. Učinilo mu se,

dapače, da se je u tmurnim pogledima Olsufija Ivanoviča zablistala suza; uzgledao on i spazio kao da se i Klari Olsufjevnoj, koja tu stoji, također zablistala na trepavicama suzica — kao da je i u očima Vladimira Semjonoviča također nešto nalik — da, napokon, i nepokolebljiva, mirna dostojanstvenost Andreja Filipoviča također vrijedi koliko i opće suzno sudioništvo — da, se, najposlije, mladić, koji je nekad veoma nalikovao na dostojanstvena savjetnika, okoristio ovim časkom te odmah gorko zaridao... Ili se sve to možda samo tako učinilo gospodinu Goljatkinu jer se i sam neobično rasplakao i jasno osjećao kako mu žarke suze teku niz hladne obraze... Ridajućim glasom, izmiren s ljudima i sa sudbinom i nadasve voleći u ovaj tren ne samo Olsufija Ivanoviča, ne samo sve goste zajedno nego čak i pogubnoga svoga blizanca, koji sada, vidi se, nikako nije poguban, pa i nije blizanac gospodinu Goljatkinu nego neki tuđi i preko svake mjere ljubazan čovjek sam po sebi — obratio se naš junak Olsufiju Ivanoviču s dirljivim izlivom svoje duše, ali od obilja sveg, što se zgrnulo u njem, nije baš ništa mogao objasniti, nego je jedino veoma rječitom gestom, šuteći, pokazao na svoje srce... Zatim Andrej Filipovič, po svoj prilici da poštedi osjetljivost sjedokosoga starca, odveo gospodina Goljatkina malo u stranu i ostavio ga, ali ga nije, kako se čini. ostavio da slobodno odlučuje sam o sebi. Naš se junak počeo nekamo probijati kroz gustu gostinsku gomilu, smješkao se, mrmljao nešto preda se, ponešto se čudio, ali se doista posvema izmirio s ljudima i sa sudbinom. Svi ga propuštaju, svi ga gledaju s nekom čudnom radoznalošću i s nekom neobjašnjivom, zagonetnom sućuti. Naš junak otišao u drugu sobu — ta ista pažnja svagdje; nejasno osjeća kako se sav svijet tiska za njim, kako mu paze na svaki korak, kako svi tajom raspravljaju između sebe o nečem veoma zanimljivom, klimaju glavama, govore, sude, rede, šapuću. Gospodin bi Goljatkin vrlo rado volio doznati o čemu svi oni tako sude, rede, šapuću. Ogledao se naš junak i primijetio kraj sebe gospodina Goljatkina mlađega. Gospodin Goljatkin osjeti prijeku potrebu da ga uhvati za ruku i odvede u kraj, pa da uvjerljivo zamoli drugoga Jakova Petroviča da mu bude pri ruci u svim budućim namjerama i neka ga ne ostavlja u kritičnoj prilici. Gospodin Goljatkin mlađi dostojanstveno klimnuo glavom i krepko stisnuo ruku gospodinu Goljatkinu

starijemu. Od preobilnih osjećaja zatitralo srce u našega junaka. Ali se on guši, osjeća da ga nešto tako steže, steže; da ga sve te oči, što su se upiljile u njega, nekako gnjetu i dave... Gospodin Goljatkin opazio uzgred onoga savjetnika što nosi na glavi vlasulju. Savjetnik ga gleda strogim, ispitljivim pogledom koji nipošto nije ublažen sveopćom sućuti... Naš junak odluči otići ravno njemu, nasmiješiti mu se i odmah se objasniti s njim, ali mu to nekako ne polazi za rukom. Na jedan se trenutak gospodin Goljatkin gotovo posve zanio, nestalo mu i svijesti i osjećaja... Kad se prenuo, opazi da se vrti u široku krugu gostiju što ga okružiše. Iznenada iz druge sobe pozvali gospodina Goljatkina; krik poletio odmah kroza svu svjetinu. Svi se uzbudili, svi zagrajali, svi se natisli prema vratima prve dvorane; našega junaka gotovo iznijeli na rukama, a pri tom se savjetnik tvrda srca, s vlasuljom, stvorio kraj gospodina Goljatkina. Zatim ga on uhvatio za ruku i posadio do sebe, sučelice naslonjaču Olsufija Ivanoviča, ali u priličnom razmaku. Svi oni po sobama, svi posjedali u nekoliko redova oko gospodina Goljatkina i Olsufija Ivanoviča. Svi se stišali i smirili, svi svečano šute, svi pogledavaju u Olsufija Ivanoviča, očevidno očekujući nešto nesvakidašnje. Gospodin Goljatkin opazio da se uz naslonjač Olsufija Ivanoviča, također pravo prema savjetniku, smjestio drugi gospodin Goljatkin s Andrejem Filipovičem. Šutnja se otegla; zaista sve nešto očekuju. »Baš sasvim kao u nekoj porodici kad tko odlazi na dalek put, treba samo da poustaju i pomole se sada«, pomislio naš junak. Odjednom nastalo neobično kretanje i prekinulo sve razmišljanje gospodina Goljatkina. Dogodilo se nešto što se odavno očekivalo. »Dolazi, dolazi!« proletjelo kroz gomilu. »Tko dolazi?« proletjelo gospodinu Goljatkinu glavom, i on zadrhtao od nekoga čudnoga osjećaja. »Vrijeme je«, rekao je savjetnik i pažljivo pogledao Andreja Filipoviča. Andrej pak Filipovič glednuo Olsufija Ivanoviča. Dostojanstveno i svečano kimnuo glavom Olsufij Ivanovič. »Ustanimo«, progovori savjetnik dižući gospodina Goljatkina. Svi poustajali. Onda savjetnik uhvatio ruku gospodina Goljatkina starijega, a Andrej Filipovič gospodina Goljatkina mlađega, pa njih dvojica uvedoše dva potpuno slična čovjeka u gomilu, što ih je okruživala i u nekom očekivanju piljila u njih. Naš se junak u nedoumici ogledao oko sebe, ali ga odmah zaustavili i pokazali mu gospodina Goljatkina mlađega koji mu je

pružio ruku. »To hoće da nas mire«, pomislio naš junak i s ganućem pružio ruku gospodinu GoIjatkinu mlađemu; onda, onda pružio prema njemu svoju glavu. To isto učinio drugi gospodin Goljatkin... Gospodinu se Goljatkinu starijemu učinilo sada da se njegov nevjerni prijatelj smješka, da je nabrzo i objesenjački namiguno svima što ih okružuju, da je u nepristojnoga gospodina Goljatkina mlađeg na licu nešto zloslutno, da se dapače u času svoga

Judina poljupca iskreveljio u neku grimasu... Gospodinu Goljatkinu zazujalo u glavi, smračilo se pred očima; učinilo mu se da sva silesija, cijela povorka sasvim sličnih Goljatkina s bukom provaljuje na sva vrata u sobu; ali je bilo prekasno... Jeknuo glasni, izdajnički poljubac, i...

Sada se zbila sasvim nenadana zgoda... Vrata se u dvoranu bučno otvorila i na pragu se pojavio čovjek, a gospodin se Goljatkin sledio čim ga je ugledao. Noge mu prirasle uz zemlju. Krik mu zamro u zgrčenim prsima. Ali, gospodin je Goljatkin znao sve unaprijed i odavno je već slutio nešto nalik. Neznanac se dostojanstveno i svečano približava gospodinu Goljatkinu. Gospodin Goljatkin zna tu spodobu vrlo dobro... Vidio ju je, veoma ju je često viđao, i danas ju je vidio... Neznanac je visok, krupan muškarac, u crnom fraku s visokim odličjem o vratu, gustih, vrlo crnih zalizaka; samo još nema u ustima cigaru za daljnju sličnost. Zato je pogled neznančev, kako se već reklo, svojim užasom sledio gospodina Goljatkina. Dostojantvena i svečana lica pristupio strašni čovjek jadnomu junaku naše pripovijesti... Naš mu junak pružio ruku; neznanac mu prihvatio ruku i povukao ga za sobom... Zbunjena, razjađena lica ogledao se naš junak oko sebe.

— To je, to je Krestjan Ivanovič Ruthenspitz, doktor medicine i kirurgije, vaš davni znanac, Jakove Petroviču — zacvrkutao nečiji mrski glas uz samo uho gospodinu Goljatkinu. On se obazro: to je odurni, po podlim svojstvima svoje duše, blizanac gospodina Goljatkina. Nepristojna, zloslutna radost sija mu na licu; sa zanosom tare on ruke, sa zanosom vrti glavu, sa zanosom se vrcka oko sviju i svakoga, te se čini, da će odmah zaigrati od zanosa; napokon skočio naprijed, istrgnuo jednomu slugi svijeću i pošao ispred njih, osvjetljujući put gospodinu Goljatkinu i Krestjanu Ivanoviču. Gospodin Goljatkin osjeća jasno kako su se svi koliko god ih je bilo u

dvorani otisnuli za njim, kako se svi guraju, gnjetu jedan drugoga, i svi zajedno, glasno ponavljaju za gospodinom Goljatkinom da nije ništa; ne bojte se, Jakove Petroviču, ta to je stari vaš prijatelj i znanac, Krestjan Ivanovič Ruthenspitz... Zatim izišli na paradne, jarko osvijetljene stube; i na stubama je silan svijet. Bučno se otvorila vrata na ulazno stubište i gospodin se Goljatkin stvorio na stubištu zajedno s Krestjanom Ivanovičem. Pred ulazom stoji kočija, u koju su upregnuta četiri konja pa frču od nestrpljivosti. Zluradi gospodin Goljatkin mlađi u tri skoka štrcao niza stube i sam otvorio kočiju. Krestjan Ivanovič gestom, kao da opominje, mahnuo gopodinu Goljatkinu neka izvoli sjesti. Ali nikako i nije trebalo geste koja opominje; dosta je svijeta da ga posađuje... Zamirući od užasa, obazreo se gospodin Goljatkin; po svim se jarko osvijetljenim stubama nanizali ljudi; odasvud ga gledaju radoznale oči; i sam Olsufij Ivanovič sjedi na gornjem potrijemku povrh stuba u svojem udobnom naslonjaču te pažljivo, sa silnim suosjećanjem promatra sve što se zbiva. Svi čekaju. Gunđanje od nestrpljivosti proletjelo kroz svijet kad se gospodin Goljatkin obazro.

— Nadam se da tu nema ničega... ničega pokudnoga... ili što bi moglo izazvati strogost... i pažnju svih što se tiče mojih službenih prilika? — progovori napokon naš uzbunjeni junak. Uokolo buknuše razgovor i buka, a svi zanijekaše glavama. Gospodinu Goljatkinu briznule suze iz očiju.

— U tom slučaju sam pripravan... povjeravam se svima... i predajem sudbinu svoju u ruke Krestjanu Ivanoviču.

Čim je gospodin Goljatkin izgovorio da svoju sudbinu predaje posve u ruke Krestjanu Ivanoviču, svima se onima što ga okružuju oteo strašan, zaglušan, radostan uzvik i najzloslutnijim odjekom proletio kroz svjetinu što je čekala. Sad Krestjan Ivanovič s jedne strane, a s druge Andrej Filipovič uhvatili gospodina Goljatkina ispod ruke i počeli ga posađivati; a dvojnik, po podlom svojem običaju, pomaže mu odostrag. Nesretni gospodin Goljatkin dobacio svima i svemu posljednji pogled, pa, dršćući kao mače poliveno hladnom vodom — ako mi se doputi usporedba — popeo se u kočiju; za njim sjeo odmah i Krestjan Ivanovič. Vrata na kočiji se zalupila; začuo se udar bičem po konjima, konji trgnuli kočiju... svi se otisnuli za gospodinom Goljatkinom. Pronicavi, bijesni uzvici svih njegovih

neprijatelja pojurili za njim kao za sretan put. Neko su vrijeme promicala još neka lica oko kočije što odvozi gospodina Goljatkina; ali, malo-pomalo, stadoše zaostajati, zaostajati, dok, najzad, ne nestadoše posvema. Dulje od svih ostao je nepristojni blizanac gospodina Goljatkina. Turio ruke u džepove zelenih hlača svoje uniforme pa trčka zadovoljna lica i pritrčava kočiji čas s jedne čas s druge strane; a pokadšto se hvata za rub na prozoru, vješa se, uvlači kroz prozor glavu i za rastanak dobacuje gospodinu Goljatkinu poljupčiće; ali je i on počeo sustajati, sve se rjeđe i rjeđe javlja te, najposlije nesta. Muklo se steže srce gospodina Goljatkina; krv mu plamenim mlazom suklja u glavu; zagušljivo mu je, htio bi da se raskopča, da ogoli prsa, da ih obaspe snijegom i polije hladnom vodom. Napokon se zanio... A kad se prenuo, vidio je da ga konji voze nekim nepoznatim putem. Desno se i lijevo crne šume; tišina je i pustoš. Odjednom on zamro: u tami ga gledaju dva ognjena oka, a ta se dva oka blistaju zloslutnom, paklenom radošću. To nije Krestjan Ivanovič! Tko je to? Ili zar je to on? On je! To je Krestjan Ivanovič, ali nije prijašnji nego drugi Krestjan Ivanovič! To je užasni Krestjan Ivanovič!

— Krestjane Ivanoviču, ja... ja, čini mi se, ništa, Krestjane Ivanoviču — plašljivo i trepćuči započeo naš junak želeći da bar donekle pokornošću i smjernošću udobrovolji strašnoga Krestjana Ivanoviča.

— Vi dobivate državna stan, s drva, s Licht i s posluga, što niste vrijedna — strogo i užasno, kao osuda, glasio je odgovor Krestjana Ivanoviča.

Naš junak uzviknuo i uhvatio se za glavu. Jaoh! To je on već odavno slutio.

ROMAN U DEVET PISAMA

I

(Petar Ivanić Ivanu Petroviču)

Poštovani gospodine i najdraži prijatelju Ivane Petroviču!

Evo već je treći dan kako ja, može se reći, trčim za Vama, najdraži moj prijatelju, jer moramo razgovarati o hitnom poslu, a nigdje Vas ne mogu naći. Supruga se moja jučer, kad smo bili kod Semjona Aleksejeviča, vrlo zgodno našalila s Vama i kazala da su se od Vas i Tatjane Petrovne stvorila dva tumarala. Nema tri mjeseca kako ste se uzeli, a već zanemarujete svoje penate. Svi smo se mnogo smijali — od obilja našega iskrenoga raspoloženja prema Vama, razumije se — ali bez sve šale, najdraži moj, Vi ste mi zadali mnogo briga. Kaže mi Semjon Aleksejič da niste možda na plesu u klubu Sjedinjenoga društva? Ostavljam ženu kod supruge Semjona Aleksejiča i letim u Sjedinjeno društvo. Smijeh i jad! Zamislite moj položaj! ja na ples — a sam, bez žene! Ivan Andrejič, kojega sam sreo kod vratara, kad me spazio samoga, odmah razabrao (zlikovac!) moju neobičnu strast za zabave pa me uhvatio ispod ruke i htio silom odvesti u plesnu školu; tijesno mu je, veli, u Sjedinjenom društvu, nema mjesta gdje bi mu se raskrilila junačka duša, a od pačurlije i katančice zaboljela ga glava. Ondje ne nađoh ni Vas ni Tatjanu Petrovnu. Ivan Andrejič me uvjerava i zaklinje se da ste zacijelo u Aleksandrovskom kazalištu gdje se prikazuje »Teško pametnome«.

Letim u Aleksandrovsko kazalište; nema Vas ni ondje. Jutros sam mislio da ću Vas naći kod Čistoganova — prevario sam se. Čistoganov me šalje Perepalkinima — opet isto.

Jednom riječju, grdno sam se izmučio; rasudite koliko sam se zatražio! Sada Vam pišem. (Šta da radim?) Moj posao nije nipošto literaran (Vi me razumijete); najbolje bi bilo u četiri oka, prijeka mi je potreba da se objasnim s vama, i to što prije, pa vas zato molim da mi danas zajedno s Tatjanom Petrovnom dođete na čaj i na večernji razgovor. Moja će se Ana Mihajlovna neobično obradovati Vašemu posjetu. Zaista ćemo vam, kako se kaže, biti zahvalni do groba. Usput, najdraži moj prijatelju — kad je već došlo do pera, neka se

sve piše — primoran sam već sada da Vam prigovorim donekle i da Vas dapače ukorim, poštovani prijatelju, za jednu, čini mi se, vrlo nedužnu podvalu, kojom ste se zlobno poigrali sa mnom... Vi zlotvore, Vi nesavjesni čovječe! Oko sredine prošloga mjeseca dovodite mi u kuću svoga znanca, naime Jevgenija Nikolajiča, osiguravate ga prijateljskom i za mene, razumije se, nadasve svetom Vašom preporukom; radujem se slučaju, raširenih ruku primam mladića i ujedno turam glavu u zamku. Bila ili ne bila zamka, ali je nastala, kako se veli, lijepa majstorija. Nemam sada vremena da Vam objašnjavam, a i nezgodno je u pismu, samo Vas najponiznije molim, zlobni prijatelju i znanče, ne bi li se na koji bilo način, finije, nasamo, u uho, tajom, moglo prišapnuti Vašem mladiću da u prijestolnici ima mnogo kuća osim moje. Ne mogu više, prijatelju! Padam s nogu, kako veli naš prijatelj Simonevič. Sastat ćemo se, sve ću Vam ispripovijedati. Ne mislim reći da se mladić nije odlikovao, na primjer, vladanjem ili duševnim svojstvima, ili da se obrukao čim drugim. Naprotiv, on je dapače ljubazan i mio momčić; ali, počekajte, sastat ćemo se, a međutim ako ga sretnete, prišapnite mu, zaboga, prepoštovani. I sam bih to učinio, ali Vi znate, takva mi je narav: ne mogu, pa eto. A Vi ste ga preporučili. Uostalom, večeras ćemo se svakako objasniti podrobnije. A, sada, do viđenja. Ostajem itd.

P.S. Mališ moj pobolijeva već tjedan dana i svaki mu je dan sve gore i gore. Boluje od zubića; probijaju mu. Žena ga neprestano tetoši i žalosti se; jadnica. Dođite. Istinski ćete nas obradovati, moj najdraži prijatelju.

II

(Ivan Petrovič Petru Ivaniću)

Poštovani gopodine Petre Ivaniću!

Jučer sam dobio Vaše pismo, čitam i čudim se. Tražite me bogzna po kojim mjestima, a ja sam naprosto bio kod kuće. Do deset sam sati očekivao Ivana Ivaniča Tolokonova. Odmah zovnem ženu, naimam fijaker, trošim novac i dolazim Vama, po prilici u šest i pol sati. Vas nema kod kuće, a dočekuje nas Vaša supruga. Čekam Vas do deset i pol sati: dulje nisam mogao. Uzimam ženu, naimam

fijaker, trošim novce, vozim ženu kući, a ja odlazim Perepalkinima, mislim, neću li Vas ondje susresti, ali se opet prevarili u računu. Dolazim kući, ne spavam cijele noći, uznemirujem se, izjutra se tri puta navraćam vama, u 9, u 10 i u 11 sati, tri puta trošim novce, naimam fijaker, i opet me namagarčujete.

Čitajući pak Vaše pismo, čudio sam se. Pišete o Jevgeniju Nikolajiču, molite da mu prišapnem, a ne spominjete zašto. Hvalim opreznost, ali papir i papir nije jednak, a ja potrebne papire ne dajem ženi za kovrčanje kose. U nedoumici sam, najzad, u kakvom ste mi smislu izvoljeli sve to napisati. Ali, ako je već do toga došlo, zašto biste mene miješali u to! Ja ne turam nos u svašta i koješta. Mogli ste ga i sami odbiti; vidim jedino da se moram s Vama objasniti pobliže, odlučnije, a pri tom i vrijeme prolazi. A ja sam zaokupljen i ne znam što treba da se radi ako Vi budete zanemarivali ono što je dogovoreno. Put mi je pred nosom, put mnogo stoji, a žena još traži: da joj je sašiti baršunski kaput po modi. A što se tiče Jevgenija Nikolajiča, žurim da Vam napomenem: nisam gubio vremena nego sam ga jučer najzad obavijestio kad sam bio kod Pavla Semjoniča Perepalkina. Ima on svojih 500 duša u Jaroslavskoj guberniji a od bake se nada dobiti imanje od 300 duša blizu Moskve. Koliko pak ima novaca, ne znam, a mislim da Vi to znate bolje. Na kraju Vas molim da mi ureknete mjesto sastanku. Sreli ste jučer Ivana Andrejiča i pišete kako Vam je kazao da sam sa ženom u Aleksandrovskom kazalištu. A ja Vam pišem da on laže, i pogotovo mu se ne može vjerovati u takvim stvarima, to prije što je prekjučer prevario svoju baku za osam stotina rubalja u papiru. S tim mi je čast ostati.

P.S. Žena mi je zatrudnjela; uz to je plašljiva i melankolična. A u kazališne predstave uvode katkad i pucnjavu i umjetno stvorenu grmljavinu. I zato ne vodim ženu u kazališta, jer se bojim da bi se uplašila. A i ja ne volim osobito kazališne predstave.

III

(Petar Ivanić Ivanu Petroviču)

Najdraži moj prijatelju Ivane Petroviču!

Kriv sam, kriv i tisuću puta kriv, ali žurim da se opravdam. Jučer između pet i šest sati, baš u ono isto vrijeme kad smo Vas se istinski i srdačno sjećali, dojurio skoroteča od uje Stepana Aleksejiča s viješću da je tetici zlo. Bojeći se da ne bih uplašio ženu, ne kazujem joj ni riječi nego, pod izlikom da idem za drugim prijekim poslom, odlazim u tetinu kuću. Nađoh je jedva živu. Točno u pet sati udarila ju je kap, već treća u dvije godine. Karl Fjodorovič, njihov kućni liječnik izjavio da možda neće ni jednu noć proživjeti. Prosudite o mom stanju, najdraži moj prijatelju. Cijelu noć na nogama, u brigama i u tuzi! Tek ujutro, kad sam istrošio sve sile te me ubila tjelesna i duševna nemoć, prilegao sam još kod njih na divan, zaboravio reći da me na vrijeme probude, i probudio se u jedanaest i pol sati. Tetici je bolje. Idem ženi; ona se jadnica izmorila čekajući me. Prigrizao zalogajak ponečega, zagrlio mališa, umirio ženu i uputio se do Vas. A Vas nema kod kuće. Kod Vas zatekoh Jevgenija Nikolajiča. Vraćam se kući, uzimam pero i sad Vam pišem. Ne bunite se i ne srdite se na mene, moj iskreni prijatelju. Udrite, skidajte mi s ramena glavu što je skrivila, ali mi ne uskraćujte svoje sklonosti. Od Vaše sam supruge doznao da ćete večeras biti kod Slavjanovih. Svakako ću doći onamo. Očekujem Vas s najvećim nestrpljenjem.

P.s. Naš mališ tjera nas u pravi očaj. Karl Fjodorovič pripisao mu rabarbaru. Stenje, jučer nije nikoga prepoznavao. A danas počeo prepoznavati i sve tepa: papa, mama, bu... Žena je cijelo jutro u suzama.

IV

(Ivan Petrovič Petru Ivaniću)

Poštovani moj gospodine Petre Ivaniču!

Pišem Vam kod vas, u Vašoj sobi, na Vašem pisaćem stolu; a prije nego sam se prihvatio pera, načekao sam Vas se više od dva i pol sata. Dopustite sada da Vam otvoreno kažem, Petre Ivaniču, svoje iskreno mišljenje o toj ružnoj zgodi. Po Vašem posljednjem pismu zaključujem da Vas očekuju kod Slavjanovih, Vi me onamo pozivate, ja dolazim, sjedim pet sati, a Vas nema. Zar po Vašem sudu treba da budem ljudima na podsmijeh? Dopustite, poštovani gospodine... Dolazim do Vas izjutra jer se nadam da ću Vas zateći, i

ne povodim se tako za nekim varavim osobama što traže ljude po bogzna kakvim mjestima kad se mogu zateći kod kuće u svako pristojno odabrano vrijeme. Kod kuće Vama ni traga. Ne znam što me suzdržava da Vam ne kažem cijelu golu istinu. Reći ću samo to da sam, čini mi se, dokučio neke Vaše namjere kad kršite naše dogovore. I tek sada, kad smišljam svu stvar, ne mogu ne priznati kako se upravo divim lukavom pravcu Vašega uma. Sada jasno vidim da ste odavno snovali svoju nemilu namjeru. A za dokaz toj mojoj pretpostavci služi to što ste još prošlog tjedna, gotovo na nedopušten način, ugrabili ono Vaše pismo adresirano na moje ime, u kojem ste sami, makar i prilično nejasno i neskladno, razložili naše pogodbe o zgodi koja Vam je dobro poznata. Bojite se dokumenata, uništavate ih, a mene pravite budalom. Ali ne dopuštam da me drže budalom, jer me nitko dosad nije smatrao za takva, i svi su se u toj stvari lijepo držali prema meni. Ali, meni se otvaraju oči. Vi me zbunjujete, zamagljujete me Jevgenijem Nikolajičem, a kad ja, s vašim pismom od sedmoga ovoga mjeseca koje dosad nisam odgonetnuo, tražim da se objasnim s Vama, Vi mi uričete lažne sastanke, a sami se sakrivate. Mislite li, poštovani gospodine, da nisam sposoban da sve to opazim? Obećavate da ćete me nagraditi za vrlo dobro poznate Vam usluge što se tiče preporučavanja različitih osoba, a međutim, i ne zna se na koji način, udešavate tako da osobno posuđujete od mene znatne svote novaca bez potvrde, što nije bilo tek prošlog tjedna. A sada, kad ste uzeli novce, krijete se i još poričete moju uslugu što sam Vam je učinio u vezi s Jevgenijem Nikolajičem. Uzdate se možda u skorašnji moj odlazak u Simbirsk te mislite da neću dospjeti da raščistim s Vama. Ali izjavljujem svečano i zadajem Vam pri tom svoju poštenu riječ: ako bude do toga, ja sam naročito pripravan da još puna dva mjeseca proživim u Petrogradu, a stvari ću doskočiti, cilj ću postići i Vas ću pronaći. I mi znamo gdjekad prkositi. Na kraju Vam pak javljam: ako se još danas ne objasnite sa mnom, na moje zadovoljstvo, najprije pismeno, a zatim osobno, u četiri oka, i ako mi ne izložite opet u pismu sve glavne dogovore što su bili među nama te mi napokon ne objasnite svoje misli o Jevgeniju Nikolajiču, morat ću se latiti sredstava, veoma nemilih po Vas, a mrskih i meni samomu.

Dopustite da ostanem itd.

V

(Petar Ivanić Ivanu Petroviču)

11. studenoga

Najdraži, najpoštovaniji prijatelju moj Ivane Petroviču!

Do dna duše me ogorčilo Vaše pismo. I zar vas nije stid, dragi, ali nepravedni prijatelju moj, ovako postupati s onim koji Vam najviše dobra želi. Ponagliti se, a ne objasniti svu stvar i naposljetku me uvrijediti takvim uvredljivim sumnjama? — Ali žurim s odgovorom na Vaše optužbe. — Niste me, Ivane Petroviču, jučer zatekli zato jer su me naglo i sasvim nenadano pozvali samrtnoj postelji. Tetica Jevfimija Nikolajevna preminula je sinoć u 11 sati prije ponoći. Rođaci me jednoglasno odabrali za redatelja te tužne i žalosne ceremonije. Posla bješe toliko da nisam dospio sastati se s Vama, niti Vas izvijestiti barem jednim retkom. Duša mi se žalosti zbog nesporazuma što je nastao među nama. Moje riječi o Jevgeniju Nikolajiču, što sam ih izrekao u šali i uzgred, shvatili ste sasvim naopako te ste svoj stvari dali smisao koji me duboko vrijeđa. Spominjete novce i pokazujete svoju brigu za njih. Ali ja ne izmičem i pripravan sam posve udovoljiti Vašim željama i zahtjevima, premda ne mogu ovdje uzgred da Vam ne napomenem kako sam te novce, 350 rubalja, uzeo od Vas prošloga tjedna, uz određenu pogodbu, a nisam ih uzeo u obliku zajma. Da je zajam, imali biste priznanicu. Ne ponižavam se da objašnjavam druge točke izložene u Vašem pismu. Vidim da je to nesporazum, vidim u tom Vašu običnu naglost, žestinu i otvorenost. Znam, dobrodušnost i Vaš otvoreni značaj neće dopustiti da Vam u srcu ostane sumnja, i Vi ćete napokon sami prvi pružiti meni ruku. Prevarili ste se, Ivane Petroviču, strasno ste se prevarili!

Unatoč tomu što me je Vaše pismo duboko ranilo, još bih danas bio pripravan doći do vas i priznati krivicu, ali u takvim sam brigama još od jučerašnjega dana da sam sada dokraja utučen i jedva stojim na nogama. Ali da bi se prevršila mjera, žena mi je pala u postelju; bojim se ozbiljne bolesti. Što se pak tiče mališa, njemu je, hvala bogu, nešto bolje. Ali bacam pero... poslovi me zovu, a sva ih je sila. Dopustite, prijatelju moj, da ostanem itd.

VI
(Ivan Petrovič Petru Ivaniću)

14. studenoga

Poštovani gospodine Petre Ivaniču!

Čekao sam tri dana; nastojao sam ih korisno upotrijebiti — međutim, kako osjećam da su uljudnost i pristojnost prvi ukrasi svakomu čovjeku, nisam Vam od svoga posljednjega pisma, od devetoga ovoga mjeseca, spominjao sebe ni riječju ni djelom, djelomice zato da Vam omogućim kako biste izvršili kršćansku dužnost prema svojoj tetki, a djelomice zato jer mi je trebalo vremena da štošta razmislim i ispitam o određenoj stvari. Sada pak žurim da se s Vama objasnim na konačan i odlučan način.

Priznajem iskreno: kad sam čitao Vaša prva dva pisma, ozbiljno sam mislio da ne znate što hoću; poradi toga sam najviše i tražio da se sastanem s Vama i da se objasnim u četiri oka, a bojao sam se pera i krivio sam sebe zbog nejasnog načina izražavanja mojih misli na papiru. Vi znate da nemam valjana odgoja ni lijepih manira i da se klonim brbljavoga razmetanja jer sam iz gorkog iskustva napokon dokučio kako vanjština zna biti katkad varava i da se pod cvijećem gdjekad krije zmija. Ali ste me shvaćali; niste mi odgovarali kako bi trebalo jer ste u vjerolomstvu svoje duše odlučili unaprijed da se iznevjerite svojoj poštenoj riječi i drugarskim odnosima što su postojali među nama. A to ste sasvim dokazali svojim prljavim vladanjem prema meni u posljednje vrijeme, vladanjem štetnim po moje interese, čemu se nisam nadao i nikako nisam htio vjerovati do ovoga časa jer su me u samom početku našega poznanstva osvojile Vaše umne manire, finoća vašega ophođenja, poznavanje poslova i probitak što sam očekivao od druženja s Vama pa sam držao da sam našao istinskoga prijatelja, druga i dobra znanca. Ali sada sam jasno razabrao da ima mnogo ljudi koji pod laskavom i sjajnom vanjštinom kriju u srcu otrov, koji pamet svoju upotrebljavaju da bližnjem kuju spletke i na nedopušten ga način varaju, pa se zato boje pera i papira a usto svoju rječitost ne upotrebljavaju na korist bližnjemu i domovini nego na uspavljivanje i omamljivanje razbora onih koji s njima stupiše u različite poslove i dogovore. Vaše

vjerolomstvo prema meni, moj poštovani gospodine, jasno se može vidjeti iz ovoga što slijedi.

Prvo, kad sam Vam jasnim i razgovjetnim riječima u svom pismu prikazao, poštovani gospodine, svoje stanje, a ujedno Vas pitao u prvom pismu što razumijevate pod nekim svojim izrazima i nakanama, nadasve pak što se tiče Jevgenija Nikolajiča, Vi ste najviše nastojali da prešutite, i kad ste me zbunili sumnjama i dvojbama, mirno ste se udaljavali od problema. Zatim, poslije onakvih postupaka sa mnom, koji se i ne mogu okrstiti pristojnom riječju, stadoste pisati da ste Vi uvrijeđeni. Kako biste to nazvali, poštovani gospodine? Zatim, kad mi je dragocjen bio svaki čas, i kad ste me primoravali da jurim za Vama po cijeloj prijestolnici, Vi ste mi pod krinkom prijateljstva pisali pisma u kojima ste namjerice prešućivali posao i govorili o sasvim sporednim stvarima, naime o bolestima svoje supruge, koju doista cijenim, i o tom kako su Vašem mališu dali rabarbaru i da mu je tom zgodom probio zub. Sve ste to spominjali u svakom svom pismu s prljavom i za me uvredljivom redovitošću. Dabome, voljan sam priznati da muke rođenoga djeteta bole očinsku dušu, ali čemu to spominjati kad je drugo potrebnije i zanimljivije. Šutio sam i trpio; ali sada, kad je proteklo vrijeme, smatrao sam za dužnost da se objasnim. Najposlije, kad ste me nekoliko puta vjerolomno prevarili lažnim uricanjem sastanka, primorali ste me da igram, čini mi se, ulogu Vaše budale i lakrdijaša, što ja nikad ne kanim biti. Zatim, pošto ste me i najprije pozvali i kako treba prevarili, izvješćujete me da ste pozvani bolesnoj tetki, koju je udarila kap točno u pet sati; pa i to razlažete sa sramotnom točnošću. Na moju sreću, poštovani gospodine, za ta sam tri dana dospio da se raspitam te sam doznao da je vašu tetku udarila kap još uoči osmoga, malko prije ponoći. Po toj zgodi vidim da ste svetost rodbinskih prilika upotrijebili da zavarate posve strane ljude. Napokon, u posljednjem svojem pismu spominjete i smrt svoje rođakinje kao da se dogodila baš u to isto vrijeme kad sam trebao doći do vas radi dogovora o određenim stvarima. Ali ovdje prljavština Vašega smišljanja i Vaših izmišljotina premaša čak i svaku vjerojatnost, jer po najpouzdanijim obavijestima, kojima sam se po presretnom za me slučaju uspio poslužiti, i zgodno, i za vremena, doznao sam da je Vaša tetka preminula dvadeset i četiri sata nakon

onoga sata njene smrti što ste ga Vi bezbožno odredili u svome pismu. Neću nikad završiti ako budem nabrajao sve znakove po kojima sam doznao za Vašu nevjeru prema meni. Dosta je i to za nepristrana promatrača što me u svakom pismu nazivate iskrenim prijateljem i nadijevate mi ljubazna imena, a to niste, koliko razumijem, ni radi čega činili nego samo da uspavate moju savjest.

Pristupit ću sada glavnoj Vašoj varci i nevjeri prema meni, a koja se sastoji u tome što ste u posljednje vrijeme neprekidno prešućivali sve ono važno za naše opće interese — kako ste bezbožno ugrabili pismo u kojem, premda je to nejasno i nije mi sasvim razumljivo, objašnjavate naše uzajamne uvjete i pogodbe — kako ste barbarski i na silu posudili 350 rubalja u srebru bez potvrde, a ja sam Vam uzajmio kao Vaš napoličar — i, najposlije, kako ste prljavo oklevetali zajedničkoga našega znanca Jevgenija Nikolajiča. Vidim sada jasno, htjedoste mi dokazati, dopustite da reknem, da od njega, kao i od jarca, ni mlijeka ni vune, da on nije ni pečen ni kuhan, a to ste mu u grijeh upisali u pismu od šestoga ovoga mjeseca. A ja poznam Jevgenija Nikolajiča kao skromnog i čestitog mladića koji može baš tim da osvoji i stekne i zasluži priznanje u svijetu. Znam također da ste svake večeri u toku cijela dva tjedna turali u džep po nekoliko desetaka, a gdjekad i do stotine rubalja u srebru igrajući hazardne igre s Jevgenijem Nikolajičem. A sada sve to poričete, pa kud nećete da meni zahvalite što sam se namučio, tud ste još prisvojili i ne vraćate moje novce, pošto ste me najprije zaveli time što sam Vaš napoličar, i zamamili me različitim probicima što će me zapasti. Kad ste sada prisvojili na najnezakonitiji način moje i Jevgenija Nikolajiča novce, izbjegavate da mi se zahvalite te se služite klevetom, kojom ste nepromišljeno ocrnili pred mojim očima onoga koga sam svojim nastojanjem i brigom uveo u Vašu kuću. A Vi sami, naprotiv, kako pripovijedaju prijatelji, samo što se ne ližete s njim i svemu ga svijetu prikazujete kao svog prvog prijatelja, premda na svijetu nema takve budale koja ne bi odmah pogodila kamo šibaju sve Vaše namjere i što zapravo znači u zbilji Vaše prijateljevanje i drugovanje. A ja velim da znači varku, nevjeru, zaboravljanje pristojnosti i čovjekovih prava te da je bogomrsko i u svakom pogledu opako. Sebe iznosim za primjer i za dokaz. Čime sam Vas uvrijedio i radi čega ste sa mnom postupali na ovakav bezbožan način?

Završavam pismo. Ja sam se objasnio. Sada završavam: ako Vi, poštovani gospodine, u najkraće vrijeme po primitku ovoga pisma ne vratite potpuno, prvo, svotu što sam Vam dao, 350 rubalja u srebru, a drugo, sve svote što mi zatim pripadaju po Vašem obećanju, pribjeći ću svim mogućim sredstvima da Vas na povrat prisilim, čak i samom otvorenom silom; drugo, uteći ću se pod okrilje zakonima, a na kraju Vam javljam da ima i nekih dokaza koji ostaju u rukama Vašega najpokornijega sluge i poštovatelja te mogu da upropaste i osramote Vaše ime u očima svega svijeta.

Dopustite da ostanem itd.

VII

(Petar Ivanić Ivanu Petroviču)

15. studenoga

Ivane Petroviču!

Kad sam dobio Vaše prostačko i u isti mah neobično pismo, u prvi ga mah htjedoh razderati na komadiće — ali sam ga sačuvao radi neobičnosti. Uostalom, od srca žalim što je došlo do nesporazuma i neugodnosti. Odgovarati Vam isprva nisam htio. Ali me sili prijeka potreba. Potrebno je da Vam baš ovim recima javim da bi mi vrlo neugodno bilo kad bih Vas ikad vidio u svojoj kući, isto tako i mojoj ženi: ona je slaba zdravlja te joj škodi zadah od prljavštine.

Moja žena vraća vašoj supruzi njenu knjigu što je ostala kod nas, Don Quijote od Manche, sa zahvalom. Što se pak tiče Vaših kaljača, koje velite da ste zaboravili kod nas pri posljednjem posjetu, javljam sa žaljenjem da ih nisu nigdje našli. Međutim ih traže; ako ih nikako ne nađu, onda ću Vam kupiti nove.

Uostalom, čast mi je ostati itd.

VIII

Dne šesnaestoga studenoga dobiva Petar Ivanić gradskom portom na svoje ime dva pisma. Otvara prvi omot i vadi listić, fantastično složen, blijedo-ružičast papir. Rukopis njegove žene.

Adresirano na Jevgenija Nikolajiča, dne 2. studenog. U omotu se nije našlo ništa vise. Petar Ivanić čita:

Mili Eugene! Jučer nisam nikako mogla. Muž je cijelo veće bio kod kuće. Ali sutra dođi svakako točno u jedanaest. U deset i pol putuje muž u Carskoje, a vratit će se o ponoći. Ljutila sam se cijelu noć. Hvala za pošiljku vijesti i dopisa. Kolika hrpa papira! Zar je sve to ona ispisala? Uostalom, ima stila; hvala Ti; vidim da me voliš. Ne srdi se zbog jučerašnjega i dođi sutra, zaklinjem te.

A.

Petar Ivanić otvori drugo pismo.

Petre Ivaniču!

Moja noga ne bi i onako nikad zakoraknula u Vašu kuću; uludo ste izvoljeli šarati papir.

Idućeg tjedna putujem u Simbirsk, a najdraži drug i najljubazniji prijatelj ostaje Vam Jevgenij Nikolajič; želim sreće, a za kaljače se ne brinite.

IX

Dne sedamnaestoga studenoga dobiva Ivan Petrovič gradskom postom na svoje ime dva pisma. Otvara prvi omot i vadi listić, napisan nemarno i nabrzo. Rukopis njegove žene; adresirano Jevgeniju Nikolajiću, dne 4. kolovoza. U omotu se nije našlo ništa više. Ivan Petrovič čita:

Zbogom, zbogom, Jevgenije Nikolajiču! Gospod Vas nagradio i za to! Budite sretni, a moja je sudbina ljuta, strašna! Vaša je volja bila. Da nije tetke, ja bih Vam se tako povjerila. Ne podsmijevajte se ni meni ni tetki. Sutra se vjenčavamo. Tetka se raduje što se našao dobar čovjek te me uzima bez miraza. Danas sam ga prvi put pažljivo pogledala. Tako je dobar, čini se. Požuruju me. Zbogom, zbogom... Dragi moj! Sjetite se gdjekad mene, a ja Vas neću nikad

zaboraviti. Zbogom! Potpisat ću i ovo posljednje, kao i prvo moje... sjećate li se?

Tatjana

U drugom je pismu bilo ovo:

Ivane Petroviču! Sutra ćete dobiti nove kaljače, nisam navikao da išta izvlačim iz tuđih džepova, a i ne volim skupljati po ulicama komadičke svačega i koječega.

Jevgenij Nikolajič putuje ovih dana u Simbirsk radi poslova svojega djeda te me zamolio da mu se pobrinem za suputnika; ne biste li Vi?

GOSPODIN PROHARČIN

U stanu Ustinje Fjodorovne, u najtamnijem i najskromnijem zakutku, stanuje Semjon Ivanovič Proharčin, čovjek već vremešan, dobre misli i nesklon piću. Kako gospodin Proharčin, prema svome niskom činu, dobiva plaću sasvim po svojim službenim sposobnostima, to Ustinja Fjodorovna nikako ne može da od njega dobiva za stan više od pet rubalja na mjesec. Neki govore da ona ima tu svoj poseban račun; ali bilo kako mu drago, gospodin je Proharčin, baš kao za inat svojim klevetnicima, postao čak njen miljenik, razumijevajući tu čast u plemenitu i poštenu značenju. Mora se napomenuti da Ustinja Fjodorovna, vrlo čestita i krupna žena, koja osobito voli mrsnu hranu i kavu i s teškom mukom održava postove, drži u stanu nekoliko takvih podstanara koji plaćaju i dva puta više nego Semjon Ivanovič, ali kako nisu mirni nego su svi do jednoga »zlobni podrugljivci« njenu ženskomu poslu i sirotinji bez zakrilja, neobično gube u njenim očima, te da joj oni samo ne plaćaju za sobe, ne samo da ih ne bi držala nego ih ne bi htjela ni vidjeti u svojem stanu. A Semjon Ivanovič postao je njenim miljenikom od onoga istog časa kad je na Volkovo groblje odvezen umirovljenik, ili bi se možda kudikamo bolje kazalo, jedan izlučeni čovjek, zanesen strašću za žestokim pićem. Ta pijanica i isključeni čovjek, premda je i hodao podbijena oka, za hrabrost, po njegovim riječima, i imao jednu nogu, također nekako slomljenu zbog hrabrosti — ipak je znao steći i okoristiti se svom onom sklonošću za koju je bila sposobna Ustinja Fjodorovna te bi po svoj prilici još dugo poživio u svojstvu najvjernijega joj privrženika i gotovana da se nije najposlije na najgori i najjadniji način ubio pićem. A dogodilo se to sve još na Pescima dok je Ustinja Fjodorovna držala u svemu samo tri podstanara, od kojih se kod seobe u novi stan, gdje je posao postavljen na širu osnovu i primljeno desetak novih stanara, održao samo jedini gospodin Proharčin.

Je li sam gospodin Proharčin imao neospornih mana ili ih je bilo u svakoga od njegovih drugova — ali kao da od samoga početka prilike s obiju strana ne potekoše dobro. Napomenut ćemo ovdje da novi stanari Ustinje Fjodorovne, svi do jednoga, žive kao rođena braća; neki od njih služe zajedno; pa, uopće, svi po redu svakoga

prvoga u mjesecu prokartavaju jedan s drugim svoju plaću na banku, u preferansu, ili gube na kineskom biljaru; kad su vesele volje, vole svi zajedno u jatu da se naslade, kako su govorili, pjenušavim trenucima života; vole pokadšto da se razgovore o uzvišenim stvarima, i premda je u tom slučaju rijetko kad razgovor bez svađe, ipak im se nikad u takvim zgodama ne narušava uzajamni sklad jer su iz njihova društva protjerane predrasude. Od stanara su osobito zanimljivi: Mark Ivanovič, uman i načitan čovjek; onda još Oplevanijev, stanar; onda jos Prepolovenko, stanar, također skroman i dobar čovjek; onda još ima neki Zinovij Prokofjevič, kojemu je čvrsta nakana da dospije u više društvo; napokon pisar Okeanov, koji u svoje vrijeme umalo nije oteo Semjonu Ivanoviču palmu prvenstva i miljeništva; onda još drugi pisar Sućbin; Kantarjov, raznočinac;[23] a ima još i drugih. Ali svim tim ljudima Semjon Ivanovič kao da nije drug. Zla mu dakako ne želi nitko, pogotovu jer su svi još od samoga početka znali da ocjene Proharčina, te su zaključili, po riječima Marka Ivanoviča, da je o, Proharčin dobar i miran čovjek, premda i nije svjetski čovjek, pouzdan je, nije laskavac, ima dakako svojih mana, ali ako ikad nastrada, neće nastradati ni zbog čega nego zbog nedostatka mašte. Štoviše: premda je na takav način lišen svoje mašte, gospodin Proharčin, na primjer, spodobom svojom i manirama ne može nikoga iznenaditi u smislu povoljnim za sebe (za što se vole hvatati podrugljivci), ali i to je prolazilo nekako nezapaženo, kao da nije ništa ni bilo; u tom je Mark Ivanovič, jer je pametan čovjek uzeo, formalno Semjona Ivanoviča u zaštitu, te izjavio, prilično uspješno i kićenim stilom, da je Proharčin vremešan, ozbiljan čovjek i već odavno ostavio za sobom svoju epohu elegija. Ako se, dakle, Semjon Ivanovič nije znao složiti s ljudima, bilo je jedino zato jer je sam bio svemu kriv.

Prvo što zapaziše bila je bez sumnje štedljivost i škrtost Semjona Ivanoviča. To su odmah, opazili i zapamtili, jer Semjon Ivanovič ne bi nikako, nizašto i nikomu posudio svoj čajnik, ma i na najkraće vrijeme; a u tom je još najpravedniji zbog toga jer sam gotovo nikako i ne pije čaj nego, kad mu treba, pije neki prilično ugodni oparak od poljskoga cvijeća i nekih ljekovitih trava što on uvijek ima na zalihi u znatnoj količini. Ali i ne jede nipošto onako kako jedu svi drugi

stanari. Nikad, na primjer, nije dopuštao sebi da pojede sav objed što Ustinja Fjodorovna iznosi svaki dan njegovim drugovima. Objed stoji pol rublja; Semjon Ivanovič troši samo dvadeset i pet kopjejaka, i nikad više, pa zato uzima samo porciju ili blitvene juhe s pirogom, ili samo govedinu; a ponajviše ne jede ni blitvene juhe ni govedine nego jede podosta kruha od prosijana brašna s lukom, sa sirom, s kiselim kratavcem, ili s drugim začinom, što je kudikamo jeftinije, i tek onda kad ne može izdržati, vraća se opet na svoju polovicu objeda...

Ovdje priznaje biograf da se nizašto ne bi odlučio da govori o tako nevrijednim i dapače škakljivim, recimo više, za gdjekojega ljubitelja plemenita stila, dapače uvredljivim podrobnostima, kad u svim tim podrobnostima ne bi bila jedna osobitost, jedna crta koja prevladava u značaju junaka ove pripovijesti; jer gospodin Proharčin nije ni izdaleka tako siromašan kako je sam gdjekad uvjeravao, da ne bi imao ni stalne i zasitne hrane, ali radi protivno, ne boji se sramote i ljudskoga ogovaranja samo da zadovolji svoje čudne hirove: štedljivost i izlišnu opreznost što će se, uostalom, kasnije vidjeti mnogo jasnije. Ali ćemo se čuvati da ne dosadimo čitatelju opisivanjem svih hirova Semjona Ivanoviča, te ne samo da ispuštamo, na primjer, vrlo zanimljivi i za čitatelja vrlo smiješni opis njegovih odijela nego, dapače, kad samo ne bi bilo svjedočanstva Ustinje Fjodorovne, teško da bismo spomenuli i to kako se Semjon Ivanovič za svega života nikako nije mogao nakaniti da dade prati svoje rublje, ili se nakanjivao, ali tako rijetko da se u razmacima mogla posve zanemariti nazočnost rublja na Semjonu Ivanoviču. A u svjedočanstvu domaćičinu se kaže da je »Semjon Ivanbvič, mladi prijan, dušica mu se ugrijala, dva desetka godina gnusio kod nje zakutak, nemajući stida, jer ne samo da se za svoga života postojano i tvrdokorno tuđio od čarapa, rubaca i drugih sličnih predmeta, nego je i sama Ustinja Fjodorovna svojim očima vidjela, uz pomoć staroga zaslona, da on, prijan, nije gdjekad imao ni čime bi prikrio bijelo svoje tjelešce.« Takvi su se glasovi širili već nakon smrti Semjona Ivanoviča. Ali za svoga života (i to je bio jedan od glavnih razloga razdoru) nije nikako trpio, unatoč najprijaznijemu drugovanju, da bi itko bez dopuštenja zabadao nos u njegov zakutak, sve ako bi to bilo i uz pomoć staroga zaslona. Bio je čovjek

nedruževan, šutljiv i nesklon ispraznim razgovorima. Savjetnike nije volio nikakve, nije mario ni skorojeviće, i svagda je znao odmah na mjestu ukoriti podrugljivca ili skorojevića savjetnika, postidjeti ga, pa je bio kraj. »Ti si deran, ti si danguba, a nisi savjetnik, eto tako je; pazi ti, gospodine, na svoj džep i bolje broj, je li ti mnogo konca otišlo za obojke, eto tako je!« Semjon je Ivanovič bio priprost čovjek i svima je govorio ti. Nikako nije trpio kad tkogod, znajući mu svakidašnju ćud, započne od same obijesti navaljivati i zapitkivati što mu je u sandučiću... Semjon Ivanovič ima sandučić. Stoji mu pod posteljom i čuva ga kao zjenicu u oku; pa, iako svi znaju da u njemu nema ničega do starih krpa, dvaju-triju parova ološalih cipela i uopće svakakvih slučajnih tralja i otpadaka, ipak gospodin Proharčin vrlo visoko cijeni tu svoju pokretninu, i čak su čuli jednom kako on nije zadovoljan sa starom ali prilično jakom bravom te govorka da će nabaviti drugu, neku osobitu, njemački rad, s različitim izumima i s tajnim perom. A kad se jednom Zinovij Prokofjevič zanio u svojoj mladenačkoj brzopletosti i izvalio veoma nepristojnu i prostu misao da Semjon Ivanovič, po svoj prilici, krije i odvaja u svoj sanduk da ga namre potomcima, svi kojigod bijahu tu uokolo zapanjiše.se od neobičnih posljedica te upadice Zinovija Prokofjeviča. Prvo, gospodin Proharčin nije odmah ni smogao doličnih riječi na takvu golu i prostu misao. Dugo su mu se sipale iz usta riječi bez ikakva smisla, a najposlije tek razabraše da Semjon Ivanovič, prvo, prekorava Zinovija Prokofjeviča za neko njegovo prijašnje ružno djelo; onda se razaznalo kao da Semjon Ivanovič proriče kako Zinovij Prokofjevič neće nikad dospjeti u više društvo nego će ga eto krojač, kojemu je dužan za odijelo, istući, svakako istući što mu deran dugo ne plaća, i da »najposlije, derane — nadovezao Semjon Ivanovič — gle, ti hoćeš da prijeđeš u husarske potčasnike, ali nećeš prijeći, izjalovit će ti se, nego će tebe, derana, dok viša vlast dozna sve, uzeti i dati u pisare; eto što je, jesi li čuo, derane!« Onda se Semjon Ivanovič umirio, ali kad je preležao jedno pet sati kao da je, na najveće i opće čudo, smislio te odjednom opet počeo koriti i postiđivati Zinovija Prokofjeviča, isprva sam za sebe a onda se obratio njemu. Ali ni tim se nije završila stvar nego naveče, kad Mark Ivanovič i Prepolovenko stanar pripremiše čaj te pozvaše u društvo pisara Okeanova, Semjon je Ivanovič sišao sa svoje postelje, navlaš

sjeo uz njih, dao svojih dvadeset ili petnaest kopjejaka, pod izlikom da mu se odjednom prohtjelo piti čaj, započeo veoma opširno ulaziti u stvar i razjašnjavati kako je on čovjek siromah, samo čovjek siromah i ništa više, a čovjek siromah nema ni od čega da zgrće. Tu je gospodin Proharčin čak i priznao da je čovjek siromah jedino zato jer mu je sada došlo uz riječ; još prekjučer je od njega, drznika, htio uzajmiti rubalj, ali sada neće tražiti da se ne bi deran hvalio; eto kako je, a plaću imam, veli, toliku, te ni hrane ne mogu kupiti; a, napokon, on, čovjek siromah, evo ovakav kako ga vidite, svakoga mjeseca šalje svojoj snahi u Tver po pet rubalja, a da ne šalje u Tver snahi po pet rubalja na mjesec, umrla bi snaha, a da mu umre snaha hranjenica, Semjon bi Ivanovič već odavno nabavio sebi novo odijelo... I tako je dugo i opširno govorio Semjon Ivanovič o čovjeku siromahu, o rubljima i o snahi, i ponavljao jedno te isto kako bi bolje utuvio slušateljima te se napokon posve smeo, zašutio, i tek nakon tri dana kad nitko više nije ni mislio da se zadijeva o njega i svi bili zaboravili na njega, nadovezao, za dovršetak, po prilici tako da će Zinoviju Prokofjeviču kad stupi u husare odbiti u ratu nogu i mjesto noge mu dati štulu pa će doći Zinovij Prokofjevič i kazati: »Udijeli krušca, dobri čovječe, Semjone Ivanoviču!« A Semjon Ivanovič mu neće dati krušca, i neće pogledati silovita čovjeka, eto tako ti je, što ćeš s njim.

Sve se to, kako je i moralo da bude, pokazalo veoma zanimljivim i ujedno vrlo zabavnim. Ne premišljajući dugo, svi se domaćičini složili radi daljih istraživanja te, zapravo od same radoznalosti, odlučili da navale na Semjona Ivanoviča jatomice i konačno. A kako je gospodin Proharčin u posljednje vrijeme, to jest otad otkad je počeo živjeti u društvu, i sam neobično zavolio da doznaje, da zapitkuje i da biva radoznao, što on valjda čini radi nekih svojih tajnih razloga, to su se veze između obiju neprijateljskih strana započinjale bez ikakvih priprava unaprijed i bez usiljenosti, kao slučajno i same od sebe. Za zapodijevanje veza ima Semjon Ivanovič uvijek u pripremi svoj zasebni, popriličmo lukavi, uostalom vrlo domišljati manevar, donekle već poznat čitaocu, silazi sa svoje postelje po prilici u ono vrijeme kad treba da se pije čaj, pa ako spazi da su se drugi skupili gdjegod u skupinu da sastave napitak, prilazi im kao uman i prijazan čovjek, daje svojih obaveznih dvadeset kopjejaka i

izjavljuje da želi sudjelovati. Mladež namiguje između sebe, pristaje da im se pridruži Semjon Ivanovič i zapodijeva razgovor, isprva pristojan i fin. Onda koji domišljatiji, kao da ništa nije niti bilo, počne pripovijedati različite novosti, a najčešće o lažnim događajima koji nikako ne nalikuju na istinu. Eto, na primjer, netko je tobože čuo danas kako je njegova preuzvišenost kazala samomu Demidu Vasiljeviču da, po njezinom mišljenju, oženjeni činovnici »izlaze« ozbiljniji od neoženjenih i da su prikladniji za unapređenje; jer koji su mirni i u braku, stječu znatno više sposobnosti, i zato on, to jest pripovjedač, kako bi se bolje istakao i tako napredovao, nastoji da se što prije stupi u brak s kakvom Fevronjom Prokofjevnom. Ili, na primjer, kako se, tobože, počesto opazilo da su neki među njima bez ikakva društvena tona i bez lijepih, ugodnih manira, pa se i ne mogu sviđati damama u društvu, i zato će se odmah, kako bi se iskorijenilo to zlo, njima uzimati od plaće, a od skupljene svote uredit će se dvorana gdje će učiti da plešu i gdje će stjecati sve oznake plemenitosti, poštovanje prema starijima, snažan značaj, dobro, zahvalno srce i različite druge manire. I, najposlije, govore kako se, tobože, događa tako te neki činovnici, počinjujući od najstarijih, moraju zbog toga, kako bi odmah postali obrazovani, polagati neki ispit iz svih predmeta[24] i na taj će se način, nadovezuje pripovjedač, mnogo što raščistiti i neka će gospoda morati položiti svoje karte na stol — jednom riječju, pripovijedaju se nebrojene takve ili slične najbesmislenije priče. Naoko svi odmah vjeruju, zanimaju se za to, zapitkuju, nagađaju o sebi, a neki udešavaju turobno lice te počinju klimati glavom i svuda tražiti savjet kao, tobože, u tom smislu, što li će, vele, uraditi ako to i njih stigne? Samo se po sebi razumije da bi se od takva općenita pričanja zbunio i spleo i čovjek koji bi bio mnogo manje dobrodušan i miran od gospodina Proharčina. Osim toga, po svim se znakovima moglo bez ikakve pogreške zaključiti da je Semjon Ivanovič izvanredno ograničen i spor za svaku novu misao, neobičnu njegovoj pameti, pa kad čuje, na primjer, kakvu novost, svagda mora da je najprije nekako prekuhava i prežvakava, da se dovija, da se buni i plete, i napokon je svladava, ali i sada na neki osobiti način, svojstven samo njemu... Tako se iznenada otkrila u Semjona Ivanoviča zanimljiva i

dosad neslućena svojstva. Počelo se govoriti i naklapati, a sve to, kako je bilo, i s dodacima, dospjelo najzad svojim putem u kancelariju. Efektu je pripomoglo i to što je gospodin Proharčin, na kojem je od pamtivjeka bilo gotovo isto lice, odjednom, ni pet ni šest, promijenio fizionomiju: lice mu počelo bivati nemirno, pogledi strašljivi, plašljivi i nešto sumnjičavi; počeo pažljivo hodati, podrhtavati i osluškivati, a da bi mu se dovršila sva nova svojstva, strahovito je zavolio tražiti istinu. Ljubav za istinu dotjerao je napokon dotle da se usudio neka dva puta i kod samoga se Demida Vasiljeviča obavijestiti da li su vjerojatne novosti što ih on dobiva svaki dan na desetke, pa ako ovdje prešućujemo posljedice toga istupa Semjona Ivanoviča, ne činimo to ni radi čega drugoga nego zbog srdačnoga smilovanja za njegovu reputaciju. Na taj način pronađoše da je on mizantrop te zanemaruje društvenu pristojnost. Pronašli zatim da u njem ima mnogo čudaštva, i u tona se nisu sasvim prevarili jer se često opažalo da se Semjon Ivanovič zna gdjekad sasvim, sjedeći na mjestu, zanijeti, zinuti i dižući u zrak pero kao da se smrznuo ili okamenio te je onda sličniji sjeni razumnoga stvora negoli tomu istomu razumnom stvoru. Događa se počesto da kakav gospodin, koji se zablenuo, iznenada sretne njegov letimični, mutni pogled što nešto traži, zadrhti, poplaši se i odmah stavi na potreban spis ili mrlju ili sasvim kakvu nepotrebnu riječ. Nepristojno vladanje Semjona Ivanoviča: bunilo je i vrijeđalo istinski plemenite ljude... Najposlije. nije nitko više sumnjao o čudaštvu u glavi Semjona Ivanoviča kad se jednoga krasnoga jutra razglasilo po pisarnici da je gospodin Proharčin uplašio i samoga Demida Vasiljeviča; sreo ga u hodniku te tako bio čudan i neobičan da je ovaj morao uzmaknuti... Prestupak je Semjona Ivanoviča dopro napokon i do njega samoga. Doznavši za nj, odmah je ustao, pažljivo prošao između stolova i stolica, stigao u predsoblje, sam svojim rukama skinuo kabanicu, obukao je, otišao — i nestao na neodređeno vrijeme. Je li se uplašio ili ga je vuklo nešto drugo, ne znamo, ali neko ga vrijeme nije bilo ni kod kuće ni u kancelariji...

Nećemo sudbinu Semjona Ivanoviča objašnjavati baš njegovim čudaštvom; ali ne možemo ne upozoriti čitatelja da naš junak nije čovjek društven nego sasvim miran, i sve donde dok nije dospio u društvo, živio je u gluhoj, neprobojnoj samoći, odlikovao se

mirnoćom i dapače kao nekom tajnovitošću, jer sve je vrijeme svojega posljednjega boravka na Pescima preležao na postelji iza zaslona, šutio i nije podržavao nikakvih veza. Oba stara njegova sustanara živjela su isto kao on: obojica su bila također nekako tajnovita, i oni su petnaest godina preležali iza zaslona. U patrijarhalnom zatišju otezali su se jedan za drugim sretni dremljivi sati i dani, pa kako je i sve naokolo teklo svojim lijepim redom i poretkom, to se ni Semjon Ivanovič ni Ustinja Fjodorovna nisu više ni sjećali pravo kad ih je i sastavila sudbina. »Ili je deset godina, ili već petnaest, ili već i svih tih dvadeset i pet godina« — govori ona pokadšto novim svojim stanarima »kako se on, prijan, kod mene nastanio, dušica mu se ogrijala.« I zato je posve prirodno da se nadasve neugodno začudio junak naše pripovijesti, nenaviknut na društvo, kad se upravo pred godinu dana, on ozbiljan i skroman, našao odjednom usred bučnoga, nespokojnoga jata od desetak mladih momaka, svojih novih sustanara i drugova.

Nestanak Semjona Ivanoviča stvorio je po zakucima priličnu zabunu. Prvo, zato što je miljenik; a drugo, njegova putnica, koja se čuvala kod domaćice, u taj se mah slučajno izgubila. Ustinja Fjodorovna počela kukati — kako je činila u svim kritičnim zgodama; upravo dva dana prekoravala je, ružila stanare; jadikovala da su joj izmučili stanara kao pilence i upropastili ga »svi ti pakosni podrugljivci«, a treći dan ih otjerala sve da traže i da se domognu bjegunca pošto-poto, ili živoga ili mrtvoga. Naveče došao prvi pisar Sućbin i javio da je pronašao trag, da je bjegunca vidio na Ropotarskom trgu i na drugim mjestima, išao za njim, stajao blizu, ali se nije usudio govoriti s njim, iako je bio nedaleko od njega i kod požara kad se zapalila kuća u Krivoj uličici. Nakon pol sata došli Okeanov i raznočinac Kantarjov i potvrdili Sućbinu priču od riječi do riječi: i oni su stajali nedaleko, blizu, svega su desetak koraka išli od njega ali se i opet nisu usudili da ga oslove, a opazili su obojica da Semjon Ivanovič ide s prosjakom pijancem. Skupili se napokon i drugi stanari, pa kad su pozorno saslušali, zaključili da je Proharčin sada zacijelo u blizini i da će ubrzo doći; a oni su i prije svi znali da on hoda s tim pijancem. Prosjak pijanac bio je čovjek posve loš, silovit i ulizica, a po svemu se vidjelo da je nekako zaveo Semjona Ivanoviča. Iskrsnuo je bio upravo tjedan dana prije nestanka

Semjona Ivanoviča, zajedno s drugom Remnjovim, proživio kratko vrijeme u zakutku i ispripovijedao da stradava za pravdu, da je prije služio po kotarima, da je na njih naišao revizor, da su nekako za pravdu pokolebali njega i družbu, da je došao u Petrograd i pao Porfiriju Grigorjeviču pred noge, da su ga po preporuci smjestili u jednoj kancelariji, ali kako ga ljuto progoni sudbina, otpustili ga i odatle, a onda se ukinula i sama kancelarija, jer je preinačena; a u preinačeni novi činovnički status nisu njega primili, koliko zbog prave nesposobnosti za uredski posao, toliko zbog sposobnosti za neki drugi, sasvim drugačiji posao — a ujedno sa svim tim zbog ljubavi za pravdu i, napokon, zbog neprijateljskih spletaka. Kad je dovršio pripovijest, za koje je gospodin Zimovejkin nekoliko puta poljubio svojega surovoga, neobrijanoga prijatelja Remnjova, poklonio se redom svima u sobi do zemlje, nije zaboravio ni sluškinju Avdotju, sve ih okrstio dobrotvorima i rekao da je on čovjek nevrijedan, nametljiv, podao, silovit i glup, a neka dobri ljudi ne zamjeraju njegovoj jadnoj sudbini i priprostosti. Pošto je izmolio zaštitu, gospodin se Zimovejkin pokazao veseljakom, neobično se raspoložio, ljubio Ustinji Fjodorovni ruke unatoč skromnu njenu uvjeravanju da joj je ruka prosta, nije plemićka, a za veče obećao da će svemu društvu pokazati svoj talenat u jednom osobitom značajnom plesu. Ali sutradan se njegova stvar završila jadnim raspletom. Bilo zato jer se značajni ples pokazao i odviše značajnim, bilo zato jer je Ustinju Fjodorovnu, po njenim riječima, nekako »osramotio i obrukao, a ona je uz to poznata i sa samim Jaroslavom Iljičem, pa kad bi ushtjela, odavno bi bila žena višega časnika« — samo Zimovejkin morade da se gubi kući. Otišao on, opet se vratio, opet bio nečasno otjeran, svratio na se pažnju Semjonu Ivanoviču i zadobio njegovu milost, usput mu odnio nove hlače, a napokon se javio sad opet u svojstvu zavodnika Semjona Ivanoviča.

Čim je domaćica saznala da je Semjon Ivanovič živ i zdrav i da sad ne treba tražiti putnicu, odmah prestala jadikovati i počela se pribirati. Dotle neki stanari odlučili da bjeguncu prirede svečan doček: pokvarili zasunak, odmakli zaslon od njegove postelje, malo izgnječili postelju, uzeli poznati sanduk, smjestili ga na postelju kod nogu, a na postelju položili snahu, to jest lutku, spodobu načinjenu od staroga gospodaričina rupca, kapice i kaputića, ali sasvim nalik

na snahu, tako da se čovjek može doista prevariti. Kad su dovršili posao, počeše čekati, pa čim stigne Semjon Ivanovič, kazat će mu da mu je došla iz kotara snaha i smjestila se jadnica iza zaslona. Ali čekali oni i čekali, čekali i čekali... U tom čekanju Mark Ivanovič prokartao pol mjesečne plaće stanarima Prepolovenku i Kantarjovu, pocrvenio već i otekao sav nos Okeanovu od zvrčaka kartama po nosu koliko su se kartali »nosa« i na tri karte; sluškinja se Avdotja gotovo posve naspavala i dva puta se nakanjivala da ustane da donese drva, da naloži peć, i sav do kože prokisnuo Zinovij Prokofjevič, jer je svaki čas istrčavao u dvorište da se obavijesti o Semjonu Ivanoviču; ali nema još nikoga, ni Semjona Ivanoviča ni prosjaka pijanca. Napokon svi polijegali da spavaju, a za svaki slučaj ostavili iza zaslona snahu, i tek u četiri sata razlegla se lupa na kućnim vratima, ali zato tako jaka da je one što su čekali temeljito nagradila za rad kojim su se namučili. Bio je on, on glavom, Semjon Ivanovič, gospodin Proharčin, ali u takvu stanju da su svi huknuli i nikomu nije na pamet pala snaha. Bjegunac je stigao posve izbezumljen. Uveli ga, ili bolje da se kaže, unio ga na plećima, sav prokvašen i drhtav, odrpani noćni Vanjka. Na pitanje domaćičino, gdje se je jadnik tako nakvasio, Vanjka odgovorio: »Ta nije pijan, nije ni kapi gucnuo, ja ti jamčim, nego ga uhvatila nesvjestica, ili se kakogod ukočio, ili ga je možda udarila kap.« Počeli ga pregledati, naslonili krivca na peć da im bude zgodnije te vidjeli da se zaista nije opio, a i kap ga nije darnula nego je neka druga nevolja, jer Semjon Ivanovič ne može ni da makne jezikom i kao da ga spopadaju neki grčevi, i samo trepće očima pa u nedoumici bulji čas u jednogà čas u drugoga gledaoca, kostimiranoga na noćni način. Onda počeli ispitivati Vanjku gdje ga je uzeo. »Pa od nekakvih iz Kolomne — odgovorio on — vrag bi znao, ili su gospoda ili nisu, ali banče, vesela su gospoda; baš ovakvoga su mi predali; jesu li se potukli, ili su ga grčevi spopali. Sam bog zna što je bilo; a gospoda su vesela, dobra!« Prihvatili Semjona Ivanoviča, pridigli ga na snažna pleća i odnijeli u postelju. A kad je Semjon Ivanovič lijegao u postelju te tijelom dotaknuo snahu i noge upro u svoj sveti sanduk, zaviknuo iza svega glasa, gotovo se raskrečio te sav dršćući i tresući se zgrće i zaprema cijeli prostor na svojoj postelji pa uznemirenim ali neobično odlučnim pogledom šiba po nazočnima i kao da im govori da će prije

umrijeti nego će ikomu prepustiti ma i najsitniji trunak svoje siromaštine...

Semjon Ivanovič preležao neka dva-tri dana posve okružen zaslonom i tako odijeljen od svega božjega svijeta i svih izlišnih neprilika. Kako i treba da bude, sutradan su svi zaboravili na njega; vrijeme je međutim letjelo svojim tokom, sat za satom, a dan za danom. Polusan, polubunilo pritisli bolesniku otežalu, zažarenu glavu; ali on leži mirno, ne stenje i ne tuži se nego se stišao, šuti i drži se, priljubio se uz postelju, kao što zec prianja od straha uz zemlju kad začuje lov. Gdjekad nastaje u stanu duga, tužna tišina — znak da su svi stanari otišli na posao, pa kad se Semjon Ivanovič probudi, može do mile volje razbijati jad, osluškujući blisko šuškanje u kuhinji, gdje posluje domaćica, ili kako sluškinja Avdotja izgaženim cipelama odmjereno klopoće po svim sobama, pa hučući i stenjući sprema, otire i gladi sve kutove da napravi red. Tako prolaze cijeli sati, dremovni, lijeni, sanjivi, dosadni, kao voda što u kuhinji bučno, odmjereno teče s klupe u vedricu. Napokon dolaze stanari, redom ili hrpimice, te Semjon Ivanovič vrlo udobno može slušati kako grde, traže jelo, kako buče, puše, svađaju se, zabavljaju se, kartaju se i lupkaju šalicama, spremajući se da piju čaj. Semjon se Ivanovič makinalno upinje da se pridigne i da se na zakonit način pridruži priređivanju napitka, ali odmah zapada u sanjivost te sniva da već odavno sjedi za čajnim stolom, sudjeluje i razgovara, a Zinovij Prokofjevič dospio već da se okoristi slučajem i da u razgovor uplete neki projekt o snahama i o moralnom odnosu različitih dobrih ljudi prema njima. Semjon se Ivanovič požurio da se opravda i da uzvrati, ali moćna službena rečenica »često se opazilo«, što je u jedan mah poletjela sa svih jezika, napokon mu presjekla svako uzvraćanje te Semjon Ivanovič ne zna što bolje da smisli nego da opet započne sanjati o tom da je danas prvi u mjesecu te on u pisarnici dobiva rublje u srebru. Na stubama razložio papirni novac, žurno se ogledao uokolo i brže-bolje odijelio cijelu polovicu zakonite plaće, koju dobiva, te sakrio tu polovicu u cipelu, onda, svejednako na stubama i nikako ne pazeći na to da radi na svojoj postelji u snu, odlučio da će odmah čim dođe kući platiti domaćici što je ide za hranu i za stan, onda će nakupovati štošta što mu treba i pokazati komu već treba, tobože nenamjerno i nenadano, da su mu odbili od plaće, da mu

ništa i ne preostaje pa ne može sada ni snahi ništa poslati, a pri tom će i pojadikovati radi snahe, mnogo će o njoj govoriti sutra i prekosutra, i još će za desetak dana usput spomenuti njeno siromaštvo da drugovi ne zaborave. Kad je tako odlučio, opazi da tu na stubama stoji i Andrej Jefimovič, onaj isti maleni, vječno šutljivi ćelavi čovuljak, što je u pisarnici smješten za cijele tri sobe od sjedišta Semjona Ivanoviča i za dvadeset godina nije s njim progovorio ni riječ, pa i on broji svoje srebrne rublje, stresao glavom i veli njemu: »Novaca! Ne bude li ih, ni kaše neće biti — nadovezuje surovo i silazi niza stube te već na ulaznim stubama završuje — a ja, gospodine, imam sedmoro.« Ćelavi čovjek vjerojatno također ne opaža da radi kao prikaza, a nipošto ne radi na javi i u zbilji, pa pokazao upravo aršin i veršok nad zemljom, mahnuo rukom pravcem nadolje i progunđao da najstariji ide u gimnaziju; onda mrzovoljno pogledao Semjona Ivanoviča kao da je baš gospodin Proharčin skrivio što on ima sve sedmoro, nabio šeširić na oči, stresao kabanicom, skrenuo na lijevo i nestao. Semjon se Ivanovič strašno uplašio, pa iako je sasvim uvjeren o svojoj nedužnosti što se sedmoro djece steklo pod jedan krov, zapravo kao da baš tako izlazi da nije kriv nitko drugi nego Semjon Ivanovič. Uplašio se on i udario u bijeg jer mu se učinilo da se vratio ćelavi gospodin, pa ga sustiže, hoće da ga pretraži i da mu otme cijelu plaću, oslanjajući se na svoj nepobitni broj sedmoro i odlučno poričući svaku kakvu mu drago vezu kakvih bilo snaha sa Semjonom Ivanovičem. Proharčin bježi, bježi, zadihao se... uz njega bježi i sva silesija ljudi, i svi oni zveckaju svojim plaćama u stražnjim džepovima svojih kusih frakova; napokon potrčao sav svijet, zatutnjile vatrogasne štrcaljke i cijeli valovi svijeta iznijeli njega gotovo na svojim plećima do onoga istoga požara kod kojega je bio posljednji put s prosjakom pijancem. Pijanac — inače gospodin Zimovejkin — bio je već ondje, dočekao Semjona Ivanoviča, strašno se uzvrzao, uhvatio ga za ruku i odveo u najveću gužvu. Isto kao i onda na javi tutnji i bruji oko njih nepregledna svjetina, koja je između dva mosta zakrčila svu obalu uz Fontanku, sve okolne ulice i uličice; isto kao i onda odnijeli Semjona Ivanoviča zajedno s pijancem za nekakvu ogradu i ondje ih kao kliještima stisli u golemoj drvari, punoj gledalaca što su se skupili s ulica, s Ropotarskoga trga i iz svih okolnih kuća, gostionica i krčama.

Semjon Ivanovič vidi sve isto onako i osjeća kao i onda; u vihoru vrućice i bunila počinju pred njim promicati različita čudna lica. Sjeća se pokojega od njih. Jedan je onaj isti što je izvanredno imponirao svima, jedan hvat je visok, brci od aršina, a za požara je stajao Semjonu Ivanoviču za leđima i odostraga ga podbadao kad je naš junak u sebi osjetio nešto kao oduševljenje te zatoptao nogama, kao da želi na taj način zapljeskati junačkomu vatrogasnomu radu, koji je izvrsno pratio sa svoje uzvisine. Drugi je onaj isti krepki momak što je našega junaka gruhnuo i odgurnuo na drugu ogradu kad je naumio da se popne preko njega da možda koga spasi. Promakla ispred njega i spodoba onoga starca hemoroidnoga lica, u staroj vatenoj kućnoj halji, nečim potpasanoj, koji je još prije požara bio otišao u dućančić po dvopek i duhan za svoga stanara te se sada s vedricom i četvrtakom u rukama gura kroz svjetinu prema kući gdje mu gori žena, kći i trideset i pol rubalja u kutu pod perinom. Ali jasnije mu se od svega javila ona bijedna, grešna žena o kojoj je već počesto sanjao za bolesti — prikazala mu se onakva kakva je bila onda — u likovim opancima, sa štakom, s pletenim košićem na leđima, u dronjcima. Ona se razmahuje štakom i rukama te nadvikuje i požarnike i svijet o tom da su je odnekuda otjerala rođena djeca i tom su joj prilikom nestala i dva petaka. Djeca i petaci, petaci i djeca vrte joj se na jeziku u nerazumljivoj, glupoj besmislici, od koje svi uzmakoše pošto su se uzalud trudili da razumiju; ali se žena ne smiruje, svejednako viče, dere se, razmahuje se rukama i čini se da i ne pazi ni na požar, kamo ju je s ulice donijela svjetina, niti pazi na vaskoliki svijet što je oko nje, ni na tuđu nesreću, pa ni na ugarke i iskrice što već stadoše zaprašivati sav svijet uokolo. Napokon osjetio gospodin Proharčin da ga obuzima strava; jer vidi jasno da se to sada i ne zbiva samo onako, pa neće moći izbjeći nevolji. I zaista, tu se blizu njega ispeo neki seljak u razderanu zobunu, na drvo, nepotpasan ničim, opaljene kose i brade, te počeo dizati savkoliki božji narod na Semjona Ivanoviča. Svjetina se sve zbija i zbija, seljak se dere, a gospodin se Proharčin koči od užasa i odjednom se sjetio da je seljak onaj isti fijakerist kojega je upravo prije pet godina prevario na najnečovječniji način, nije mu platio nego šmugnuo na kućna vrata skroz kuću a u bijegu zabacivao pete kao da bos trči po usijanim pločama.

Gospodin Proharčin hoće da govori, da viče, ali glas mu zamire. Osjeća kako ga sva razjarena svjetina obavija kao šarena zmija, davi ga, guši ga. Upeo se iza sve snage i probudio se. Sad opazi da gori, da gori cijeli njegov zakutak, gori mu zaslon, cijeli stan gori, zajedno s Ustinjom Fjodorovnom i sa svim njenim stanarima, da mu gori postelja, jastuk, pokrivač, sanduk i napokon njegova dragocjena strunjača. Semjon Ivanovič skoči, zapne za strunjaču, povuče je za sobom i poleti. Ali u domaćičinoj sobi, kamo je dotrčao naš junak onakav kakav je, bez imalo pristojnosti, bos i u košulji, uhvatili ga, svezali i pobjednički odnijeli natrag za zaslon koji, među inim, nije ni gorio nego je prije gorjela Semjonu Ivanoviču glava i položili ga u postelju.

Upravo ovako i odrpani, neobrijani i surovi umjetnik orguljičar polaže u svoj pusti sanduk svojega pajaca, koji se navikao, izmlatio sve odreda, prodao dušu vragu i, napokon, završio svoje živovanje, do iduće predstave u jednom sanduku s onim istim vragom, s Arapima, s Petruškom lakrdijašem, s mam’zelle Katerinom i njenim sretnim ljubavnikom, policijskim kapetanom.

Odmah svi okružili Semjona Ivanoviča, i stari i mladi, poredali mu se oko kreveta i upravili u bolesnika lica puna očekivanja. Međutim se on prenuo, ali, ili od stida ili od čega drugoga, počeo odjednom iz sve snage navlačiti na sebe pokrivač jer je valjda želio da se pod njim sakrije od sudionika. Napokon Mark Ivanovič prekinuo prvu šutnju i kao pametan čovjek započeo vrlo prijazno govoriti da Semjon Ivanovič treba da se valjano umiri, da je ružno i sramotno bolovati, da tako čine samo mala djeca, da treba ozdraviti i onda na posao. Mark Ivanovič završio šalom, rekao da bolesnicima nije još sasvim određena plaća, pa kako on zna da će i činovi biti vrlo maleni, to, barem po njegovu mišljenju, takvo zvanje ili stanje ne donosi velikih, ozbiljnih probitaka. Jednom riječju, vidi se da se svi zaista zanimaju za nesreću Semjona Ivanoviča i da su vrlo meka srca. Ali on s neshvatljivim prostaštvom leži i dalje u postelji, šuti i uporno sve više navlači pokrivač na sebe. Međutim se Mark Ivanovič nije priznao pobijeđenim nego sjeknuo snagom i opet rekao Semjonu Ivanoviču nešto vrlo sladunjavo jer zna da se tako i mora postupati s bolesnim čovjekom; ali Semjona Ivanoviča nije to uopće ganulo; naprotiv, promrmljao kroz zube nešto sasvim nepovjerljivo i

odjednom započeo na posve neprijazan način šibati ispod oka i desno i lijevo kao da želi svojim pogledom satrti u prah sve sudionike. Sada se nije više moglo zaustaviti: Mark Ivanovič nije otrpio, pa kad je vidio da se čovjek naprosto zavjerio da će biti tvrdoglav, uvrijedio se i rasrdio se posvema te kazao, otvoreno i već bez nježnog okolišanja, da je vrijeme ustajati, da ne valja ljenčariti, da je glupo, nepristojno i uvredljivo za čovjeka derati se i obdan i obnoć o požarima, snahama, pijancima, bravama, sanducima i vrag bi znao o čem još, jer ako Semjon Ivanovič ne želi spavati, neka ne smeta drugima i neka sve to izvoli najzad zarovašiti za uho. Govor je djelovao svojski, Semjon se Ivanovič odmah okrenuo govorniku i tvrdo izjavio, doduše još slabim i promuklim glasom: »Ti, derane, šuti! Govoriš ututanj, govoriš gadarije! Čuješ li, zvekane! Jesi li ti knez, a? Razumiješ li stvar?« Kad je to čuo Mark Ivanovič, planuo, ali razabrao da je s bolesnim čovjekom, pa se velikodušno prestao vrijeđati, nego, naprotiv, pokušao da ga postidi, ali se porezao i tu, jer je Semjon Ivanovič odmah napomenuo da ne trpi šale, ako i jest Mark Ivanovič već spjevao pjesmu. Minutu-dvije potrajala šutnja; najposlije se Mark Ivanovič snašao od čuda te pravo, jasno, veoma rječito, premda ne i bez tvrdoće, rekao kako Semjon Ivanovič treba da zna da je među plemenitim ljudima, i da se, »poštovani gospodine, treba prisjetiti kako se postupa s plemenitom osobom«. Mark Ivanovič zna prigodice biti rječit i voli imponirati slušateljima. Semjon Ivanovič pak govori i postupa više na otržit način, valjda od duge navike da šuti, a osim toga, kad mu se, na primjer, desi da govori dugu rečenicu, onda, što se više udubljuje u nju, kao da mu svaka riječ rađa drugu riječ, druga riječ, čim se je rodila, treću, treća četvrtu itd., kao da se natrpavaju puna usta, pa se zakašljava i natrpane riječi počinju najzad da izlijeću u najslikovitijem neredu. Eto zato Semjon Ivanovič, iako je pametan čovjek, govori nekad besmislicu. »Lažeš ti — odgovara on sada — momče, dangubo! Dok samo objesiš torbu — prosjačit ćeš ti, ta ti si slobodar, ti si potucalo; eto ti na, pjesniče!«

— Ta vi, sve to još buncate, je li, Semjone Ivanoviču?

— A, slušaj — odgovori Semjon Ivanovič — bunca glupan, pijanac bunca, pas bunca, a mudri služi razumnomu. Čuješ, ti ne

znaš posla, vucibatino, učenjače, knjigo pisana! Pa da odjednom izgoriš, ti i ne bi opazio da ti je izgorjela glava, jesi li čuo tu priču?!

— Jesam... to jest, kako to... to jest, kako to velite, Semjone Ivanoviču, da će izgorjeti glava?...

Mark Ivanovič nije ni završio, jer je svima bilo jasno da se Semjon Ivanovič nije još otrijeznio te da bunca; ali domaćica nije otrpjela nego odmah priklopila da je kuća u Krivoj ulici izgorjela zbog ćelave djevojke,[25] da je ondje bila takva i da je svijećom zapalila spremište.

— Ta Semjone Ivanoviču! — uzviknuo posve izbezumljeno Zinovij Prokofjevič i prekinuo domaćicu. — Semjone Ivanoviču, vi ste ovakav, onakav, vi ste bivši, prost čovjek, zar sada šalu zbijaju s vama o vašoj snahi ili je to plesni ispit? Je li tako? Sudite li vi ovako?

— Slušaj, dakle, sada ti — odgovori naš junak, pridižući se s postelje, a sabrao posljednje sile i na kraju se rasrdio na sudionike — tko je lakrdijaš? Ti si lakrdijaš, pas je lakrdijaš, ti lakardijašiš čovječe, a po tvojoj zapovijedi, gospodine, neću zbijati šale; čuješ, derane, nisam ja tvoj, gospodine, sluga!

Semjon Ivanovič htjede još štošta kazati, ali je iznemogao i pao na postelju. Sudionici se zabezeknuli, zinuli svi odreda, jer su sada dokučili kamo je Semjon Ivanovič zagazio te ne znaju otkud bi započeli; odjednom škripnula u kuhinji vrata, otvorila se i znanac pijanac — inače gospodin Zimovejkin — plašljivo promolio glavu, po svojem običaju oprezno onjuškujući mjesto. Kao da su ga čekali; svi mu mahom zamahali neka se žuri, a Zimovejkin se neobično obradovao i nije ni skinuo kabanicu nego se brže, potpuno obučen, progurao do postelje Semjona Ivanoviča.

Vidjelo se da je Zimovejkin probdio svu noć na nekom važnom poslu. Desna mu je strana na licu zalijepljena nečim; vjeđe mu otekle i vlažne od krmeljivih očiju; frak i cijelo odijelo mu je poderano, a lijeva mu je strana na odjeći poprskana nečim nadasve gadnim, možda blatom iz kakve bare. Pod pazuhom su mu nečije gusle što ih nekamo nosi na prodaju. Kao da se i nisu prevarili kad su ga zovnuli u pomoć, jer se, čim je doznao o čemu se radi, obratio Semjonu Ivanoviču, koji je već zagrdio, te mu rekao kao čovjek koji ga je nadmašio i osim toga poznaje majstoriju: »Što ti to, Senjka, ustaj!

Što ti to, Senjka, Proharčine mudrace, pamet u glavu! Jer ja ću tebe svući odatle ako se budeš razmetao; ne razmeći se!« Takav kratak ali snažan govor zadivio je nazočne; još jače su se svi zadivili kad vidješe kako se Semjon Ivanovič, čuvši sve to i ugledavši pred sobom takvo lice, toliko snebio i zapao u zabunu i plahost da se je jedva jedvice, i tek kroz zube, šaptom, usudio da progunđa potreban odgovor: »Ti, nesretniče, odlazi — rekao — nesretniče, lopove! Čuješ li, razumiješ li? Tko si, što si, knez, nema ti ravna!«

— Ne, brate — otegnuo odgovarati Zimovejkin, a očuvao sabran duh — ne valja ti, brate mudrace, Proharčine, ti proharčinski[26] čovječe! — nastavio Zimovejkin, nešto parodirajući Semjona Ivanoviča i zadovoljno se ogledavajući uokolo. — Ne razmeći se! Smiri se, Senja, smiri, jer ću saopćiti, sve ću ispripovijedati, braco moj, razumiješ li?

Semjon Ivanovič kao da je sve razabrao, jer je, kad je saslušao završetak govora, zadrhtao i odjednom se počeo brzo i sasvim zbunjeno ogledavati uokolo. Zadovoljan efektom htjede gospodin Zimovejkin nastaviti, ali je Mark Ivanovič pretekao njegovu revnost, sačekao dok se Semjon Ivanovič nije stišao, smirio i gotovo se posve umirio, pa započeo nemirnjaku dugo i razumno tuviti da je, »prvo, beskorisno gajiti ovakve misli kakve su mu sada u glavi, drugo nije samo beskorisno nego dapače i škodljivo; napokon nije toliko škodljivo, koliko je čak i nemoralno; a razlog je tomu taj što Semjon Ivanovič sve navodi u napast i služi lošim primjerom«. Od takva su govora svi očekivali razumnu posljedicu. Uz to je Semjon Ivanovič bio sada posvema tih i uzvraćao umjereno. Započelo se. skromno rječkanje. Obraćaju mu se bratski, obavještavaju se zašto se toliko splahirio. Semjon Ivanovič odgovori, ali slikovito. Uzvratiše mu. Semjon Ivanovič uzvrati. Uzvratili još jedanput sa svake strane, a onda se već umiješali svi, i stari i mladi, jer se odjednom zapodjeo razgovor o tako divnom i čudnom predmetu da nikako nisu znali kako bi sve to iskazali. Prepirka izazvala na kraju nestrpljivost, nestrpljivost viku, vika pak suze, i Mark Ivanovič otišao, napokon, s pjenom na ustima pošto je izjavio da još nije poznavao ovako zatucana čovjeka. Oplevanijev pljunuo, Okeanov se uplašio, Zinovij Prokofjevič udario u suze, a Ustinja Fjodorovna u dernjavu pa nariče

»da joj odlazi stanar, i da je pomjerio pameću, i da će umrijeti mlad, bez putnice, neće se javiti tko je, a ona je sirotica, nju će goniti od nemila do nedraga.« Jednom riječju, svi najposlije razabrali jasno da je sjetva bila dobra, da je sve što se za sijalo rodilo stostrukim rodom, da je tlo blagosloveno, te Semjon Ivanovič uspio da si u njihovu društvu pomuti glavu svojski, do kraja i konca. Svi zašutješe, pa kad su vidjeli da se od svega toga uplašio Semjon Ivanovič, tad se preplašiše i sami sudionici...

— Što! — uzviknuo Mark Ivanovič — ta čega se to bojite? Jeste li pomjerili pameć.u? Tko i misli na vas, moj gospodine? Imate li prava da se bojite? Tko ste vi? Što ste vi? Ništica, trice i kučine, eto! Što lupetate? Ako su na ulici prignječili ženu, zar će i vas pregaziti? Ako koji pijanac nije pripazio na džep, zar će i vama podrezati skute? Ako je izgorjela; kuća, zar će i vama odgorjeti glava, a? Je li tako, gospodine? Je li tako prijatelju? Je li?

— Ti, ti, ti si glup — gunđa Semjon Ivanovič — nos će ti pojesti, sam ćeš ga pojesti s lukom, a nećeš opaziti...

— Zvekan sam, neka sam zvekan! — viče Mark Ivanovič i ne sluša — makar ja i bio zvekast čovjek. Ta i ne moram polagati ispit, ni ženiti se, ni učiti plesati; poda mnom se, gospodine, neće provaliti zemlja. Što je, prijatelju? Nema vam dakle prostrana mjesta? Hoće li se ispod vas provaliti pod?

— Pa šta? Zar će tebe pitati? Zatvorit će, kao da me i nije.

— Neće. Što će zatvoriti? Što bi još, a?

— Pa pijanca su izbacili...

— Izbacili; ali, on je pijanac, a vi ste, i ja sam čovjek!

— Pa, čovjek. Ali ona stoji, a nije...

— Nije! A tko je ona?.

— Pa ona, kancelarija... kan-ce-la-rija!!!

— Jest, blaženi čovječe! Ta ona je potrebna, kancelarija...

— Ona je potrebna, čuješ; i danas je potrebna, sutra je potrebna, a preksutra možda i nije potrebna. Eto, čuo si priču...

— Ta dat će vam godišnju plaću! Toma, ti Toma, ti nevjerni čovječe! Svagdje cijene po starješinstvu...

— Plaća? A ja eto pojeo plaću, dolaze lopovi, otimaju novce; a ja imam snahu, čuješ li? Snahu! Ti zatucani...

— Snahu! Vi ste čovjek...

— Čovjek; jesam čovjek, a ti si, načitan, glupan; čuješ, zatucan si, zatucan si čovjek, eto ti! A ja ne govorim preko tvojih šala; a ono je takvo mjesto da ce se časom dokinuti. I Demid, čuješ, Demid Vasiljevič kaže da se dokida mjesto...

— Ah, vi, Demid, Demid! Napasniče, ta...

— Jest, pljus pa je gotovo i ti češ biti bez mjesta; evo ti ga…

— Ta vi, najposlije, naprosto lažete, ili ste šenuli! Recite nam naprosto što je? Priznajte, ako vam je takva nevolja! Ne treba se stidjeti! Jesi li šenuo, prijatelju, a?

— Šenuo! Pomjerio pameću! — razleglo se uokolo, i svi od očaja lamaju rukama, a domaćica već obadvjema rukama obuhvatila Marka Ivanoviča da ne bi kakogod rastrgao Senjona Ivanoviča. — Poganine, poganska dušo, mudrače! — moli ga Zimovejkin. — Senja, blagostivi, prijazni, ljubazni čovječe! Ti si priprost, ti si krepostan, jesi li čuo? To potječe od tvoje kreposti; a silovit sam i glup ja, prosjak sam ja; valjda me nije ostavio dobri čovjek; vidiš, iskazuju ti čast; hvala i njima i domaćici; evo se, vidiš, i do zemlje klanjam, evo, evo; dužnost, dužnost izvršujem domaćice! — I zaista se Zimovejkin, pa i s nekim pedantskim dostojanstvom, poklonio uokolo do zemlje. Nakon toga htjede Semjon Ivanovič govoriti, ali sada mu nisu više dali; svi se upleli, počeli ga moliti, uvjeravati, tješiti i postigli da se Semjon Ivanovič dapače posvema zastidio, a napokon slabim glasom zamolio da se objasni.

— Pa eto; dobro — reče — ja sam prijazan, miran, čuješ, i krepostan, odan i vjeran; krv, znaš, posljednju kap, čuješ ti, derane, tko si, što si... neka ga, mjesta; ja sam siromah; a ako ga uzmu, čuješ, ti tko si, što si — šuti sada, razumij — ako uzmu pa onaj... jest mjesto, brate, a onda ga i nema. — Razumiješ? A ja, brate, mogu i s torbom, čuješ li?

— Senjka! — zajaukao posve očajan Zimovejkin i nadvikao svu buku što se digla — ti si slobodan mislilac! Odmah ću te prijaviti! Što si ti? Tko si ti? Nasilnik, je li, ti benasta glavo? Silovita, glupa čovjeka svitlat će s mjesta i bez otpuštanja; tko si ti?!

— Pa onaj...

— Što onaj?

— Pa eto ti ga!...

— Što eto ti ga?

— Pa on je eto slobodan, ja sam slobodan; a kad ležiš te ležiš, i onaj...

— Što?

— I ono i slobodni mislilac...

— Slo-bo-dni mi-sli-lac! Senjka, ti si slobodni mislilac!!

— Stoj! — zaviknuo gospodin Proharčin, mahnuo rukom i prekinuo započeti krik — ne velim, onaj... Razumij, ta razumij, beno; ja sam miran, danas miran, sutra miran, a zatim i neću biti miran nego prost; za čas ti eto slobodnoga mislioca!...

— Ta što vi govorite! — zagrmio najzad Mark Ivanovič i skočio sa stolice, na koju je bio sjeo da se odmori, i veoma uzrujan pritrčao postelji, izbezumljen sav dršćući od ljutine i bijesa — što vi govorite? Vi beno! Nemate ni kučeta ni mačeta. Zar ste vi sami samcati na svijetu? Zar je za vas stvoren svijet? Jeste li vi kakav Napoleon? Što ste vi? Tko ste vi? Jeste li vi Napoleon, a? Jeste li ili niste Napoleon?! Ta govorite, gospodine, jeste li vi Napoleon ili niste?

Ali gospodin Proharčin nije više odgovorio na to pitanje. Ne zato da bi se zastidio što je Napoleon, ili da bi se plašio preuzeti takvu odgovornost — ne, nije se više mogao ni prepirati, ni govoriti o stvari... Nastala bolna kriza. Sitne mu suze potekle naglo iz sivih očiju što se blistaju grozničavim žarom. Koščatim rukama, što su mu izmršavile od bolesti, pokrio zažarenu glavu, pridignuo se na postelji te jeckajući počeo govoriti da je puka sirotinja, da je tako nesretan, priprost čovjek, da je glup i neuk, pa neka mu oproste dobri ljudi, neka ga pripaze, zaštite, nahrane, napoje, u bijedi ne ostave, i bogzna što je još najadikovao Semjon Ivanovič. A dok je jadikovao, s divljim se strahom ogledavao oko sebe kao da očekuje da će se ovoga maha srušiti strop ili provaliti pod. Svi se ražalili gledajući jadnika i svima se smekšala srca. Domaćica rida već kao ženka, nariče o svojoj siromaštini pa sama položila bolesnika u postelju. Mark Ivanovič kad je razabrao da ne koristi dirati u Napoleonovu uspomenu, i sam odmah zapao u dobrodušnost te i on počeo pomagati. Drugi, da i oni učine štogod, ponudili malinov naljev, jer on, vele, pomaže od svega i vrlo će goditi bolesniku; ali Zimovejkin odmah pobio sve i priklopio da u ovakvoj zgodi nema boljega lijeka od kakve sluzave titrice. Što se pak tiče Zinovija Prokofjeviča, on, kako je dobra srca, plače, polijeva se suzama i kaje se što je

Semjona Ivanoviča plašio različitim izmišljotinama, pa kad je sasvim proniknuo u posljednje bolesnikove riječi, kako je puki siromah i da bi ga morali nahraniti, počeo skupljati priloge, zasad samo tu po sobama. Svi su uzdisali, svima je žao i teško, a onamo se svi čude kako se i mogao toliko uplašiti čovjek? I zbog čega se uplašio? Da je bar na visoku mjestu, da ima ženu, da je narodio djecu; da su ga bar pozvali pred bilo kakav sud; ali, eto, i sasvim je tričav čovjek, sa samim sandukom s njemačkom bravom, ležao je dvadeset i više godina za zaslonom, šutio, niti je znao za svijet ni za jad, štedio, i odjednom smislio sada čovjek da zbog bilo čije nesklapne, puste riječi, izgubi pamet te da ga svega spopadne strah kako je odjednom teko živjeti na svijetu... A i nije se dosjetio čovjek da je i drugima teško! »Da je uočio samo to — govorio je kasnije Okeanov — da je, evo, svima teško, očuvao bi čovjek glavu, prestao bi da trabunja i prtio bi se kako može i dokle može.« Cio dan je tekao razgovor jedino o Semjonu Ivanoviču. Dolazili su mu, obavještavali se o njemu, tješili ga; ali pred veče mu dogrdjele utjehe. Jadnika snašlo bunilo, vrućina, onesvijestio se, pa već htjedoše poletjeti po doktora; stanari se svi složili i zadali si uzajamno riječ da će cijelu noć redom paziti na Semjona Ivanoviča, miriti ga, a ako se što dogodi, sve će odmah buditi. Da ne bi pozaspali, sjeli da se kartaju, a uz bolesnika ostavili znanca pijanca, koji je cijeli dan proboravio u stanu, kraj bolesnikove postelje i zamolio da smije prenoćiti. Kako su se kartali na kredu a igra nije bila nikako zanimljiva, nabrzo ih spopala dosada. Okanili se karata, onda zapodjeli o nečem prepirku, zatim počeli bučati i lupati, naposljetku se razišli po zakucima, dugo se još srdito dovikivali i razgovarali, pa kako se odjednom svi rasrdili, ne htjedoše više vršiti službu nego pozaspali. Nabrzo se stišalo po zakucima, kao u praznoj pivnici, pogotovo jer je bila silna studen. Među onima koji su posljednji zaspali, bio je Okeanov, »i da li je bilo u snu ili na javi — govorio je kasnije — meni se prividjelo, baš pred jutro, da se blizu mene razgovaraju dva čovjeka«. Okeanov je pripovijedao da je prepoznao Zimovejkina, i da je Zimovejkin počeo buditi staroga prijatelja Remnjova, i dugo su šapćući razgovarali; onda je Zimovejkin izišao te se čulo kako u kuhinji namjerava otključati vrata. A ključ je — uvjeravala je kasnije domaćica — ležao pod njenim jastucima i nestao te noći. Napokon mu se pričulo — pričao je

Okeanov — kao da su obojica otišli bolesniku za zaslon i ondje zapalili svijeću. Ništa više ne znam, veli, sklopile mi se oči; a probudio sam se zatim zajedno s drugima kad su svi, koliko god ih je bilo po zakucima, poskakali mahom s postelje, jer se iza zaslona razlegao takav krik da bi se prenuo i mrtvac — i sada se mnogima učinilo da se ondje naglo ugasila svijeća. Nastala uzbuna; svima klonulo srce; udarili u viku kad čuše krik, ali se u taj mah za zaslonom digla graja, vika, psovanje i tučnjava. Pojačali svjetlo i razabrali da se tuku Zimovejkin i Remnjov, prekoravaju se i grde se; a kad ih osvijetliše, zaviknuo jedan: »Nisam ja, nego razbojnik!« a drugi, imenice Zimovejkin: »Ne diraj, nisam kriv; odmah ću priseći!« U licu nisu ni bili kao ljudi; ali u prvi čas i nije nikom bilo do njih: bolesnika nije bilo na pređašnjem mjestu za zaslonom. Odmah razdvojili borce, odvukli ih i razabrali da gospodin Proharčin leži pod posteljom, vjerojatno u dubokoj nesvjestici, a na sebe povukao i pokrivač i jastuk tako da je na krevetu ostala jedino gola, stara, masna strunjača. (Ponjave nije na njoj nikad ni bilo.) Izvukli Semjona Ivanoviča, ispružili ga na strunjaču, ali odmah opazili da se ne vrijedi toliko mučiti jer je bio gotov; ruke mu se koče, a on tek što je živ. Stali kraj njega: sve još malo dršće i trese se cijelim tijelom, upinje se da nešto učini rukama, ne miče jezikom, ali trepeće očima sasvim onako kako trepeće, vele, još topla, krvlju oblivena živa glava što je tek odskočila ispod krvnikove sjekire.

Na kraju sve je tiše i tiše; zamrla i smrtna drhtavica i grčevi; gospodin Proharčin otegnuo noge i otputio se za svojim dobrim djelima i grijesima. Je li se Semjon Ivanovič uplašio nečega, ili mu se prisnio kakav san, kako je kasnije uvjeravao Remnjov, ili je bila kakva druga nevolja — ne zna se; ali je istina da se sada pojavio u stanu i sam egzekutor i osobno objavio da je Semjon Ivanovič otpušten zbog slobodoumlja, nasilništva i pijanstva, pa da sad uđe na druga vrata kakvagod prosjakinja, pod titulom snahe Semjona Ivanoviča, čak da Semjon Ivanovič dobije nagradu od 200 rubalja ili da se najzad upali kuća i da počne gorjeti na Semjonu Ivanoviču glava, ne bi on možda sada ni prstom maknuo na takve glasove. Dok nije minulo prvo zaprepaštenje, dok nazočni ne stekoše dar govora te ne zapadoše u metež, nagađanje, sumnju i kriku — dok je Ustinja Fjodorovna izvlačila ispod kreveta sanduk, na vrat na nos

prekopavala pod uzglavljem, pod strunjačom pa i po cipelama Semjona Ivanoviča — dok su počeli da ispituju Remnjova i Zimovejkina — iznenada stekao svu prisutnost duha stanar Okeanov, koji je dosad bio najograničeniji, najmirniji, najtiši stanar, otkrio svoj dar i talenat, uhvatio kapu i šmugnuo iz stana. I kad u uzrujanim i dosad mirnim zakucima dotjeraše do kraja svi užasi te anarhije, otvorila se vrata, te iznenada, kao da je pao s neba, osvanuo najprije jedan gospodin otmjene vanjštine, stroga ali nezadovoljna lica, za njim Jaroslav Iljič, za Jaroslavom Iijičem njegova pratnja i svi što treba da budu, a iza sviju — zbunjeni gospodin Okeanov. Gospodin stroge ali otmjene vanjštine pristupio pravo Semjonu Ivanoviču, opipao ga, nakreveljio se, slegnuo ramenima i rekao ono što su svi znali, naime, da je pokojnik već umro, a sam nadovezao jedino da se isto tako u snu dogodilo onomad jednomu vrlo uglednomu, velikom gospodinu koji je također iznenada umro. Gospodin s plemenitim ali nezadovoljnim držanjem otišao od postelje, rekao da su ga uludo uznemirili, i otišao. Odmah ga zamijenio Jaroslav Iljič (pri čemu su Remnjov i Zimovejkin predani u ruke komu treba), ispitao ponekoga, vješto se domogao sanduka što ga je domaćica već nastojala otvoriti, metnuo cipele na pređašnje mjesto, a primijetio da su sasvim izrupčane i nisu ni za što, zaiskao opet jastuk, zovnuo Okeanova, zatražio ključ od sanduka, koji se našao u džepu znanca pijanca, i svečano, pred onima pred kojima treba, otvorio blago Semjona Ivanoviča. Sve je bilo na mjestu — dvije krpe, jedan par čarapa, polurubac, stari šešir, nekoliko dugmeta, stari potplati i sare od čizama, jednom riječju »šilo, sapun i bijelo bjelilo«, to jest trice, starež, smet, sitnice koje zaudaraju po tezgi; dobra je jedino njemačka brava. Pozvali Okeanova, oštro su porazgovorili s njim; ali Okeanov je bio pripravan da prisegne. Zaiskali jastuk, ogledali ga: samo je prljav, ali u svakom drugom pogledu nalikuje na jastuk. Prihvatili se strunjače, htjeli da je dignu, zastali malo da smisle, ali odjednom posve iznenada, nešto teško, zvučno palo na pod. Nagli se, počeprkali i spazili papirni svitak a u svitku desetak rubalja srebra. »Ehe-he-he!« reče Jaroslav Iljič, pokazujući na strunjači jedno oštećeno mjesto odakle strše dlake i pahuljice. Ogledali oštećeno mjesto i uvjerili se da je tek malo prije prerezano nožem, a dugo je po prilici pol aršina; turili ruku u derotinu

i zvukli domačićin kuhinjski nož kojim je prorezana strunjača te je onda bačen valjda na brzu ruku onamo. Nije Jaroslav Iljić dospio ni da izvuče iz derotine nož i da opet kaže »ehe-he!« jer je odmah ispao i drugi svitak, a za njim se jedan za drugim izavaljala dva polurublja, jedan četvrtak, a onda neki sitniš i jedan starinski, golemi petak. Sve to odmah pohvatali rukama. Sad pomisliše da ne bi bilo loše posve rasparati strunjaču nožicama. Zaiskali nožice...

Međutim je dogarao lojani ugarak i osvjetljivao izvanredno zanimljiv prizor za promatrača. Desetak se stanara zgomilalo kraj kreveta u najslikovitijim kostimima, svi neočešljani, neobrijani, neumiveni, pospani, kakvi su bili kad su lijegali. Neki su posve blijedi, drugima izbija na čelo znoj, neke hvata jeza, neke vrućina. Domaćica posvema oglupavila pa tiho stoji skrštenih ruku i očekuje milost Jaroslava Iljiča. Odozgo s peći, zaplašeno ali radoznalo, gledaju glave sluškinje Avdotje i domaćičine miljenice mačke; unaokolo su porazbacani razderani i polomljeni zasloni; otvoreni sanduk pokazuje svoju prostu nutrinu; leže pokrivač i jastuk, posuti pahuljicama iz strunjače, a, najposlije na drvenom se tronogom stolu zablistala i sve raste hrpa srebra i svakakvih novaca. Jedini je Semjon Ivanovič posve očuvao svoju hladnokrvnost, mirno leži na postelji te se čini da i ne sluti da ga pljačkaju. A kad su donesene nožice i pomoćnik Jaroslava Iljiča, od želje da se dodvorava, ponešto nestrpljivo protresao strunjaču, da je zgodnije izvuče vlasniku ispod leđa, Semjon Ivanovič, znajući što je uljudnost, najprije je prepustio još nešto mjesta, prevrnuo se na bok, a pretraživačima okrenuo leđa; onda, od drugoga udarca, legao ničice, napokon opet još malo popustio, a kako u postelji nije bilo posljednje daske sa strane to je on posve iznenada bubnuo naglavce pa mu se vide samo dvije koščate, mršave, modre noge, što strše u vis kao dvije grančice ogorjela drveta. Kako se gospodin Proharčin toga jutra već po drugi put svraća pod svoju postelju, to je odmah izazvao sumnju, i neki stanari, pod vodstvom Zinovija Prokofjeviča, otpuzaše isto onamo da vide nije li štogod sakriveno i ondje. Ali su se pretraživači uzalud sudarili čelima, pa kako se Jaroslav Iljič odmah izderao na njih i naložio im neka Semjona Ivanoviča odmah maknu s toga nepriličnoga mjesta, dvojica najrazboritija uhvate svaki obadvjema rukama po jednu nogu, izvuku nenadanoga kapitalista na

svjetlo božje i polože ga upoprijeko na postelju. Međutim, dlake i pahuljice lete, srebrna hrpa raste — a Bože moj, čega li sve nema tu!... Plemeniti srebrni rublji, ozbiljni, jaki poldrugači, ljepuškasti novac polovak, pučani četvrtaci, dvadesetaci, pa i babljі sitniš što puno ne obećava, desetaci i petaci srebra — sve u zasebnim papirima, u najmetodičnijern i najsolidnijem redu. Ima i rijetkosti: neka dva žetona, jedan napoleondor, jedan ne zna se kakav ali vrlo rijedak novac... Neki su rublji također starodrevni; izlizani i isjeckani jelisavetski, njemački krstaši, petrovski novci, katarinski, ima, na primjer, starih novaca, vrlo rijetkih sada, starih novaca od petnaest kopjejaka, probušenih da se nese u ušima, sasvim izlizanih ali sa zakonitim brojem točaka: ima i bakra, ali sav je već zelen, rđav... Našli jednu crvenu banku[27] — ali više nije bilo. Napokon, kad se svršila sva operacija, pa kad su nekoliko puta protresli prevlaku od strunjače i razabrali da ništa ne zveči, složili sve novce na stolu i počeli brojati. Na prvi bi se pogled mogao čovjek i grdno prevariti i nagađati čak ravno o milijunu — toliko je golema hrpa! Ali milijun nije bio, premda se nabrala svota, uostalom izvanredno znatna — ukupno 2497 rubalja i pol, a da se jučer ostvarilo Zinoviju Prokofjeviču skupljanje, možda bi u svemu bilo dvije tisuće i pet stotina rubalja u asignacijama. Novce uzeli, pokojnikov sanduk zapečatili, saslušali domaćičine jadikovke i uputili je kada i kuda treba da preda dokaz o pokojnikovu dugu. Od koga treba, uzeli potpis; natuknulo se sada o snahi; ali, kako se uvjeriše da je snaha bila u nekom smislu mit, to jest proizvod slabe mašte Semjona Ivanoviča, zbog čega su, po obavijestima, počesto prekoravali pokojnika to se odmah okaniše te ideje kao beskorisne, škodljive i štetne dobromu glasu gospodina Proharčina; time se sve i završilo. A kad se slegao prvi strah, kad se pribraše i doznaše šta je bio pokojnik, smirili se, stišali se i počeli nepovjerljivo zirkati jedan na drugoga. Nekih se izvanredno duboko dojmio postupak Semjona Ivanoviča, pa kao da su se i uvrijedili... Toliki kapital! Tako zgrnuo čovjek! Mark Ivanovič se snašao i počeo tumačiti zašto se tako odjednom poplašio Semjon Ivanovič, ali ga ne slušaju više. Zinovij se Prokofjevič nešto duboko zamislio, Okeanov se malo napio, a drugi se nekako povukli u se, a mali čovuljak Kantarjov, koji se diči

vrapčjim nosom, iselio se pred veče iz stana pošto je vrlo brižno slijepio i svezao svoje sandučiće, svežnjiće i hladno objasnio radoznalima da su teška vremena a ovdje se mora plaćati više nego što džep može podnijeti. A domaćica se dere, i ne prestaje, jadikuje i proklinje Semjona Ivanoviča što je zakinuo njenu siromaštinu. Zapitali Marka Ivanoviča, zašto pokojnik nije svoje novce nosio u banku. »Neuk je bio, majčice; nije mu dostajalo mašte«, odgovorio Mark Ivanovič.

— Pa i vi ste neuki — uspleo se Okeanov — dvadeset godina istrajao čovjek, od jedne se zvrčke uzljuljao, a vi kuhali blitvenu juhu, niste imali kada!... A-ah, majčice!

— Oh, mladi moj — nastavila domaćica — što je banka! Da je on meni donio svoju šačicu novaca i da mi je rekao: uzmi, mladojko Ustinjuška, eto ti plaća, a ti mene mladoga hrani doklegod me hladna zemlja nosi, tako mi ove ikone, hranila bih ga, pojila bih ga, pazila bih ga. Ah, napasniče, varalico takva! Prevario, obmanuo siroticu!...

Približili se opet postelji Semjona Ivanoviča. Sada on leži kako treba, u svojem najboljem, doduše i jedinom odijelu, ukočeni podvoljak pokriven kravatom, svezanom ponešto nespretno, umiven, očešljan, jedino nije valjano obrijan zato jer se u stanu nije našla britva: jedina britva, svojina Zinovija Prokofjeviča, iškrbala se još lanjske godine te je povoljno prodana na Ropotarskom trgu, a drugi odlaze u brijačnicu. Još nisu dospjeli da sve dovedu u prijašnji red. Polomljeni zaslon leži kao i prije, otkriva usamljenost Semjona Ivanoviča i kao da je znamen kako smrt trga zastor sa svih naših tajna, spletaka, petljanja. Nutrina strunjače također nije pokupljena nego leži uokolo u gustim hrpama. Pjesnik bi cijeli taj zakutak, što se iznenada ohladnio, vrlo zgodno usporedio s razorenim gnijezdom »domaće« lastavice: sve je bura razbila i rastrgala, poubijane su ptičice i majka, a vjetar im je raznio toplu posteljicu od paperja, perja, pahuljica... Ali je Semjon Ivanovič više nalik na staroga sebičnjaka i lopova vrapca. Sada se smirio, čini se da se posve pritajio, kao da i nije on kriv, kao da se on i nije laćao majstorija da prevari i nasadi na najnepristojniji način sve dobre ljude, i to bez stida i bez savjesti. Sada on ne čuje više ridanja i plača osirotjele svoje domaćice koju je ražalostio. Naprotiv, kao iskusan, prepreden kapitalist, koji ne bi čak

ni u grobu htio da u besposlici protrati i jedan časak, čini se da se sav dao u neke spekulativne račune. Na licu mu se javila neka duboka misao, a usne se stisle u tako značajnu liku kakav se za života nipošto ne bi mogao ni naslutiti da pripada Semjonu Ivanoviču. Kao da se umudrio. Desno mu oko nekako obješenjački zažmurilo; čini se, Semjon bi Ivanovič nešto da kaže, da saopći nešto vrlo važno i da se objasni, ne trateći vremena, i to što brže, jer su ga poslovi saletjeli, a nema kada... I kao da se čuje: »Što ćeš, veli, ti? Prestani, čuješ, glupa ženo! Ne cmizdri! Naspavaj se, majko! Ja sam, veli, umro; sada ne treba više; što će, zaista! Lijepo je ležati... To jest, ja, čuješ, i ne govorim o tom; ti si žena, što samo može da bude, razumij: ono, ja sam eto umro sada; kako, dakle, onaj, to jest, valjda to i ne može biti, ako, dakle, i nisam umro, čuješ, a ako ustanem, što će onda biti, a?«

GAZDARICA

PRVI DIO

I

Ordinov odlučio napokon da promijeni stan. Njegova gazdarica, vrlo siromašna, postarija udovica i činovnica, kod koje je stanovao, radi nepredviđenih prilika otputovala iz Petrograda nekud u zabit, rođacima, a nije počekala ni do prvoga u mjesecu — do roka najmu. Mladić ostao u stanu do roka te žalio za starim zakutkom i zlovoljio se što mora da ga ostavi; bio je siromah, a stanovi skupi. Sutradan nakon gazdaričina odlaska uzeo kapu, krenuo da luta petrogradskim uličicama pa traga za svakom ceduljicom, pribijenom na kućna vrata, i traži kuće nešto crnje, napučenije i golemije, jer se u njima najzgodnije nalazi traženi zakutak kod kakvih siromašnih stanara.

Traži već dugo, veoma marljivo, ali naskoro ga zaokupio novi, gotovo nepoznati osjećaj. Isprva rastreseno i nemarno, onda s pažnjom, napokon s jakom radoznalošću počinje da razgleda. Svjetina i ulični život, buka, gibanje, novost predmeta, novost stanja — sav taj sitni život i svakidašnje tričarije što su odavno dojadile poslenomu i zaokupljenomu petrogradskomu čovjeku, koji uzaludno ali brižno traži cijeloga života sredstva da se smiri, stiša i skrasi gdjegod u toplu gnijezdu, stečenu radom, znojem i drugim sredstvima — sva ta kukavna proza i dosada uzbudila, naprotiv, u njemu neki tihi, radosni, svijetli osjećaj. Po blijedim mu obrazima pala laka rumen, oči mu se zablistale kao od nove nade, te on pomamno, duboko počeo udisati hladni, svježi zrak. Neobično mu laknulo.

Provodio je uvijek tih, posve usamljen život. Prije neke tri godine, kad je stekao svoj akademski naslov i donekle se oslobodio, otišao nekomu starčiću, kojega je dotle znao po čuvenju, i dugo je čekao dok se livrirani sobar nije privolio da ga najavi po drugi put. Onda ušao u visoku, mračnu, pustu dvoranu, strašno dosadnu, kakvih još ima u starinskim, obiteljskim viasteoskim domovima, koji su se oduprli vremenu, te u dvorani ugleda starčiča, okićenog odličjima i ukrašenoga sjedinama, očeva prijatelja i kolegu, a svojega skrbnika. Starčić mu uručio štipetak novaca. Svota se pokazala veoma

ništava: bio je to preostatak pradjedovske baštine, na bubanj prodane za dug. Ordinov je ravnodušno preuzeo novce, zauvijek se oprostio sa skrbnikom i izišao na ulicu. Veče je bilo jesensko, hladno i mračno; mladić se zamislio i neka mu neshvatljiva sjeta kida srce. U očima mu gori oganj; osjeća groznicu, jezu i žar naizmjence. Putem sračunao da uz svoja sredstva može proživjeti otprilike dvije-tri godine, napol gladujući, i četiri godine. Smrklo se, promiče kiša. On pogodi pravi zakutak, na koji je naišao, i za sat se preseli. Ondje kao da se zatvorio u samostan, kao da se je rastao sa svijetom. Za dvije godine podivljao potpuno.

Podivljao je, a nije to ni opazio; nije mu, međutim, ni na pamet padalo da postoji i drugi život — bučan, buran, koji vazda uzbuđuje, vazda se mijenja, vazda zove i svagda je, bilo kad bilo, neizbježiv. Neće, doduše, biti da nije čuo za taj život, ali ga nije nikad znao ni tražio. Još od djetinjstva živi usamljen; sada se ta usamljenost ustalila. Proždire ga najdublja, najnezasitljivija strast što čovjeku iscrpljuje život i ne daje ovakvim bićima kakav je Ordinov ni jedan zakutak u sferi drugoga, praktičnoga, životnoga rada. Ta je strast nauka. Ona mu, međutim, izjeda mladost, polaganim, opojnim otrovom truje mu noćni mir, otima mu zdravu hranu i svježi zrak, kojega nikad nije bilo u njegovu zagušljivom zakutku, a Ordinov, opojen strašću, ne želi to opažati. Mlad je i zasad ne iziskuje mnogo. Strast je stvorila od njega dijete za vanjski život i stvorila ga zauvijek nesposobnim, da bi neke dobre ljude prisilio neka se uklone kad to bude trebalo, da bi sebi razgraničio među njima bilo kakav zakutak. Nauka nekih spretnih ljudi — kapital je u rukama; Ordinovljeva je nauka oružje okrenuto protiv njega.

U njemu ima više nesvjesnoga zanosa, nego logički jasnoga razloga da uči i da zna, kao i u svakom drugom pa i u najsitnijem radu, kojigod ga je dosad zaokupljivao. još za djetinjstva se pročuo kao čudak i nije nalikovao na drugove. Roditelja nije poznavao; od drugova je radi svoje čudne, nedruževne naravi trpio nečovječnost i prostaštvo pa zato postao zaista nedruževan i mrk i malo-pomalo se predao usamljenosti. Ali, u samotnim mu radovima nije bilo nikada, a nema ni sada reda i određena sistema; sada je to samo prvi zanos, prvi žar, prva vrućica umjetnikova. Sam je stvarao sebi sistem; taj se sistem proživljavao u njemu godinama, i u duši mu već malo-pomalo

iskrsavala tamna, još nejasna, ali nekako divna utješna slika ideje, utjelovljene u nov, prosvijetljen oblik, a taj mu se oblik pomalja iz duše i kida tu dušu; još mu plašljivo osjeća originalnost, istinitost i izvornost: stvaranje se već ravna njegovim silama, uobličuje se i jača. Ali dalek je još rok utjelovljenju i stvaranju, možda vrlo dalek, možda ga i neće biti!

Sada on hoda ulicama, kao otuđen, kao pustinjak, koji je iznenada iz svoje gluhe pustinje ušao u bučan, buran grad. Sve mu se čini novo i čudno. Ali toliko je tuđ tomu svijetu, što vri i tutnji oko njega, te i nije ni pomislio da se čudi svojemu čudnomu osjećaju. Kao da i ne zapaža svoje divljaštvo; naprotiv, u njemu se rodio neki radosni osjećaj, neka opojenost, kao u gladnoga, kojemu nakon duga posta dadoše piti i jesti; čudno je, dabome, da je takva sitna novost stanja, kao što je promjena stana, mogla zamagliti i uzbuditi petrogradskoga žitelja, pa ma i Ordinova; ali istina je i to, da mu se dosad gotovo nikad nije dešavalo da od kuće odlazi za poslom.

Sve mu se više i više sviđa lutati ulicama. U sve on zuri kao flâner.[28]

Ali i sada, vjetrenjast kao i uvijek, čita u slici, što se je jarko rasklopila pred njim, kao u knjizi između redaka. Sve ga preneražava, ne gubi ni jedan dojam te misaonim pogledom gleda u lice ljudima što hodaju, zagledava se u fizionomiju svemu što ga okružuje, s ljubavlju osluškuje narodni govor, kao da sa svime uspoređuje svoje zaključke, što su se rodili u tišini samotnih noći. Često ga preneražava kakvagod sitnica, rađa ideju, i prvi se put ozlovoljio što se ovako živ zakopao u svojoj ćeliji. Ovdje sve ide brže; bilo mu je puno i naglo, um, prigušen samoćom, potican i uskriljivan jedino naporom, egzaltiranom djelatnošću, radi sada brzo, mirno i smiono. Uz to kao da nekako nesvjesno želi i sebe da ugura kakogod u taj život, koji mu je tuđ i dosad ga je jedino po umjetničkom instinktu znao, ili, da se bolje rekne, samo istinito slutio. Srce mu i nehotice zakucalo od čežnje za ljubavlju i suosjećanjem. Pozornije se zagledava u ljude što prolaze kraj njega; ali ljudi su tuđi, zabrinuti i sjetni... I malo-pomalo počela nehotice opadati Ordinovljeva bezbrižnost; guši ga već zbilja, udahnjuje mu neki nehotični strah poštovanja. Počeo sustajati od novih, dosad

nepoznatih dojmova, što navrvješe na njega, kao bolesnik koji radosno ustaje prvi put s bolesničke postelje i pada, izmoren svjetlom, blijeskom, vihorom života, bukom i šarenilom svjetine što prolazi mimo njega, zamagljen, zavrćen od gibanja. Zaokupila ga čama i sjeta. Započeo se bojati za cio svoj život, za svoj rad i čak za budućnost. Nova mu misao ubija mir. Palo mu odjednom na pamet da je za svoga života bio usamljen, da ga nitko nije volio, a ni njemu se nije posrećilo da ikoga voli. Neki prolaznici, s kojima je na početku šetnje slučajno zapodijevao razgovor, gledali su ga surovo i čudno. Vidio je da ga drže za luđaka ili za najoriginalnijega čudaka, što je, uostalom, bilo posve istinito. Sjetio se da je i uvijek svima bilo u njegovoj nazočnosti nekako teško, da su mu se još u djetinjstvu uklanjali radi turobne, uporne njegove naravi, da se teško, prigušeno i neprimjetljivo za druge javlja suosjećaj, što je u njemu, ali se u tom suosjećaju nekako nikad nije zapažala moralna jednakost, i to ga je mučilo, dok je još bio dijete, a nikako nije nalikovao na drugu djecu, svoje vršnjake. Sada se sjetio i razabrao da su ga i uvijek, u svako doba, svi ostavljali i obilazili.

Nije ni opazio kako je zašao na jedan kraj Petrograda, daleko od gradskoga središta. Nešto poručao u samotnoj gostionici i opet krenuo da luta. Prošao je opet mnoge ulice i trgove. Za njim se otegle duge žute i sive ograde, počeli se javljati mjesto bogatih domova starodrevni kućerci, a zajedno s njima goleme tvorničke zgrade, nezgrapne, pocrnjele, crvene, s visokim dimnjacima. Sve je bez svijeta i pusto; sve je nekako mrko i neprijazno; tako se barem čini Ordinovu. Već je veče. Dugom uličicom izišao na mali trg gdje stoji parohijalna crkva.

Rastresen ušao u crkvu. Služba se upravo bila dovršila; crkva je gotovo sasvim prazna i samo dvije starice kleče još kraj ulaza. Crkvenjak, sijed starac, gasi svijeće. Zrake sunca na zapadu širokim se mlazom liju odozgor kroz uski prozor na kupoli i osvjetljuju jedan oltar morem blijeska; ali zrake slabe sve više i više, i što je tamnija bivala magla, koja se zgušćuje pod svodovima hrama, to se žarče blistaju pogdjegdje pozlaćene ikone, obasjane trepetavom rumeni od kandila i svijeća. U nastupu čame što duboko uzbuđuje i nekoga prigušenog osjećaja, Ordinov se naslonio na zid, u najmračnijem kutu u crkvi, i na čas se zanio. Prenuo se kad se hramu pod

svodovima razlegao odmjereni, mukli zvuk, kako uđoše dvoje parohijana. On uzgleda i neka ga neizreciva radoznalost zaokupi pri pogledu na to dvoje došljaka. Bili su starac i mlada žena. Starac je visoka rasta, uspravan još i krepak, ali mršav i bolesnički blijed. Naoko se čini da je trgovac koji je doputovao odnekud iz daljine. Na njemu je dug, crn, očevidno blagdanji kaftan, postavljen krznom, raskopčan. Ispod kaftana se vidi neka druga ruska odjeća s dugim polama, posve zakopčana odozdol sve do gore. Goli mu je vrat nemarno povezan jarkim crvenim rupcem; u rukama mu šubara. Duga, rijetka, prosjeda brada pada mu na prsa, a ispod nadnesenih, namrštenih obrva blista se ognjen pogled, grozničavo zažaren, bahat i dug. Ženi je dvadesetak godina, a divna je krasotica. Na njoj je bogata, modra bundica, postavljena krznom, a na glavi bijel atlasan rubac, vezan ispod podvoljka. Ide oborenih očiju, i neka se turobna dostojanstvenost, razljevena po svoj njenoj spodobi, oštro i tužno odražava od slatkoga obrisa djetinjski nježnih, krotkih crta njena lica. Nešto je neobično u tom neočekivanom paru.

Starac stao nasred crkve i poklonio se na sve četiri strane, premda je crkva posve prazna; isto učinila i njegova pratilica. Onda ju on uhvatio za ruku i poveo stalnoj velikoj ikoni Bogorodičinoj na ikonostasu, kojoj je u čast sagrađena crkva: ikona se sija ispred oltara zasljepljivim blijeskom ognjeva, što odsijevaju od odežde, a ona plamti od zlata i dragoga kamenja. Crkvenjak, koji je posljednji ostao u crkvi, s poštovanjem se poklonio starcu, a starac mu kimnuo glavom. Žena ničice pala pred ikonu. Starac prihvatio kraj od pokrova, sto visi ikoni s podnožja, i pokrio joj glavu. Gluho se ridanje razleglo po crkvi.

Ordinova prenerazila svečanost cijeloga toga prizora te je nestrpljivo očekivao njegov kraj. Za koja dva časa žena digla glavu i opet joj jarko svjetlo iz kandila obasjalo dražesno lice. Ordinov zadrhtao i zakoraknuo korak. Ona već pružila ruku starcu, te oboje tiho iziđoše iz crkve. Suze joj vrcaju na tamne modre oči, obrubljene dugim trepavicama, što se blistaju na mlječnoj bjelini lica i valjaju se niz problijedjele obraze. Na usnama joj titra smiješak; ali na licu joj se opažaju tragovi nekoga djetinjskoga straha i tajnovitoga užasa. Plašljivo se privija uz starca i vidi se da sva dršće od uzbuđenja.

Preneražen, pokrenut od nekoga neznanoga slatkog osjećaja, pobrzao Ordinov za njima i u crkvenom predvorju presjekao im put. Starac ga pogledao neprijazno i surovo; pogledala ga i ona, ali bez svake radoznalosti i rastreseno, kao da je zaokuplja druga, daleka misao. Ordinov pođe za njima, ni sam ne znajući što radi. Posve se već smrklo; on ide podalje. Starac i mlada žena ušli u veliku, usku ulicu, prljavu, punu svakojakih obrtnika, brašnara i konačišta, koja ide ravno prema gradskim brkljama, i zakrenuli iz nje u usku, dugu uličicu s dugim plotovima s obadviju strana, koja udara u golemi, pocrnjeli zid velike trokatnice, gdje se kroz kapiju može proći u drugu, također veliku i vrlo naseljenu ulicu. Oni već prilaze kući; odjednom se starac okrenu i nestrpljivo pogleda Ordinova. Mladić stao kao ukopan; i samomu se učinilo čudnim kud se zanio. Starac se ogledao i po drugi put, kao da se želi uvjeriti je li djelovala njegova grožnja, a onda oboje, on i mlada žena, uđoše na usku kapiju u kućno dvorište. Ordinov se vrati.

Bio je najlošije volje i zlovoljio se na samoga sebe kad je shvatio da je uludo protratio dan, uludo se umorio i još završio glupošću, jer je zgodi, koja je više nego obična, prišio značenje cijela događaja.

Kakogod se izjutra zlovoljio na sebe što je podivljao, ipak mu je bilo u nagonu da bježi od svega što bi ga moglo zabaviti, preneraziti i potresti u vanjskom, a ne u nutarnjem, njegovu umjetničkom svijetu. Sada je s tugom i s nekim kajanjem pomislio na svoj mirni zakutak; onda ga snašao jad i briga radi nesređenih prilika, radi poslova što ga očekuju i ujedno ga počelo jaditi što ga je takva sitnica mogla zaokupiti. Naposljetku se, umoran i nemoćan da poveže dvije ideje, već kasno dovukao u svoj stan i u čudu se trgnuo kad je bio prošao kuću u kojoj stanuje, a da to nije zamijetio. Presenećen i klimajući glavom radi svoje rastresenosti, koju je pripisao svome umoru, uspeo se uza stepenice i ušao u svoju tavansku sobu. Tu je zapalio svijeću — i za čas mu slika žene koja plače jarko prenerazila uobrazilju. Dojam je bio tako plamen, tako jak, s tolikom mu je ljubavlju srce prikazalo te krotke, mirne crte lica, potresenoga od tajnovita ganuća i užasa, zalitoga suzama zanosa ili djetinjega kajanja, da su mu se zamutile oči i kao da mu oganj proletio po svim udovima. Ali prikaza nije potrajala dugo. Nakon zanosa nasta razmišljanje, onda zlovolja, onda neka nemoćna ljutina; nije se

svlačio nego se umotao u pokrivač i bacio se na svoju tvrdu postelju...

Ordinov se probudio već prilično kasno izjutra, plašljive, utučene volje, brzo se spremio, gotovo silom nastojao da misli na svoje svakidašnje brige i krenuo na suprotnu stranu svome jučerašnjemu putu; naposljetku našao stan negdje u tavanskoj sobi kod siromašna Nijemca, imenom Spiessa, koji je živio s kćerkom Tinchen. Čim je Spiess dobio kaparu, odmah skinuo cedulju, pribijenu na vratima, kojom se pozivaju stanari, pohvalio Ordinova radi ljubavi za nauke i obećao mu da će se usrdno pozabaviti njime. Ordinov mu reče da će se preseliti pred veče. Odatle pođe najprvo kući, ali se predomisli i skrene na drugu stranu; vratila mu se živahnost i on se u mislima osmjehnuo svojoj radoznalosti. U nestrpljivosti učinio mu se put neobično dugim; naposljetku došao on do crkve, u kojoj je bio sinoć. Služila se liturgija. On izabrao mjesto odakle se mogu vidjeti gotovo svi što se mole; ali nema onih koje on traži. Nakon duga čekanja izišao sav crven. Uporno je gušio u sebi neki nehotični osjećaj, tvrdokorno i svom silom nastojao da svojim mislima promijeni tečaj. Razmišljajući o svakidašnjim životnim poslovima, sjetio se da je vrijeme objedu pa, kad je osjetio da je zbilja gladan, skrenuo u onu istu gostionicu u kojoj je objedovao jučer. Dugo je i nesvjesno lutao ulicama, napučenim i nenapučenim uličicama, i napokon zašao u zabit, gdje i nema više grada, nego se širi požutjelo polje; prenuo se kad ga je mrtva tišina prenerazila novim dojmom koga odavno nije znao. Dan je suh, mrazovit, kakav počesto biva u petrogradskom oktobru. Nedaleko stoji kućerak, do njega dva plasta sijena; konjić izvijenih rebara, oborene glave, ovješene labrde, stoji bez amova kraj čeze na dva točka i kao da nešto razmišlja. Kućni pas reži i glođe kost blizu skrhana točka, a dijete od tri godine, u samoj košuljici, češka bijelu čupavu glavu i u čudu gleda samotnoga građanina što je ovamo skrenuo. Iza kućerka se razastiru polja i povrtnjaci. U dnu modrih nebesa crne se šume, a na protivnoj su strani mutni snježni oblaci, i kao da pred sobom gone jato ptica selica što se, bez krike, jedna za drugom probijaju put neba. Sve je tiho i nekako svečano sjetno, puno nekoga očekivanja što zamire, što se pritajilo... Ordinov ide sve dalje i dalje, ali ga je pustoš jedino mučila. Vrati se natrag u grad, iz kojega se razlegla odjednom mukla

zvonjava, što zove na večernju službu, udvoji korake i za nekoliko časova uđe opet u hram, tako znan od jučerašnjega dana.

Njegova neznanka je već tu.

Kleči kraj samoga ulaza med svjetinom što se moli. Ordinov se progura kroz gusto mnoštvo prosjaka, baba u dronjcima, bolesnika i bogalja, što na crkvenim vratima očekuju milostinju, i klekne do neznanke. Odjeća mu dodiruje njenu odjeću, i on čuje silovito disanje kako joj se kida iz usta, što šapću žarku molitvu. Crte njena lica potresene su kao i prije od osjećaja beskrajne pobožnosti, a suze joj opet teku i suše se na zažarenim obrazima, kao da oplakuju neko strašno zlodjelo. Na tom mjestu, gdje su njih dvoje, sasvim je mrak, i tek pogdjekada tmurno svjetlo kandila, uznjihano od vjetra što provaljuje kroz otvoreno usko staklo na prozoru, obasjava trepetavim blijeskom njeno lice, s kojega se svaka crta usjekla mladiću u pamet te mu muti vid i kida srce muklim, nepodnosivim bolom. Ali u toj muci ima pomamne opojnosti! Napokon nije mogao da izdrži; cijela mu prsa zadrhtala i klonula za jedan tren u neznanoj slatkoj težnji, i on zaridao i sagnuo glavu na hladni crkveni pod. Niti šta čuje niti osjeća, osim boli u srcu što mu zamire u slatkim mukama.

Ili mu se od samoće razvila ta krajna osjetljivost, ogoljelost i nezaštićenost osjećaja; ili se u zamornoj, zagušljivoj, beskrajnoj gluhoći dugih, besanih noći, među nesvjesnim težnjama i nestrpljivim potresima duha pripravlja ta prenapetost srca, spremna, najzad, da prsne ili da nađe kuda će se izliti; ili je, naprosto, nastalo iznenada vrijeme tomu svečanomu času, i to mu je lako moralo da bude, kao što iznenada za zaparna, zagušljiva dana pocrni odjednom cijelo nebo, bura se daždem i ognjem izlijeva na izgladnjelu zemlju, daždevim se biserjem vješa o smaragdove grane, gazi travu, polja, sabija u zemlju nježne cvjetne čaške, da onda, od prvih sunčanih zraka, opet sve oživi, uperi i digne se u susret suncu, te mu svečano, do neba, pošalje svoj raskošni, slatki tamjan, veseleći se i radujući se svome obnovljenomu životu... Ali Ordinov ne bi sada znao ni zamisliti šta se s njim zbiva: jedva i zna za sebe...

Nije gotovo ni opazio kako se dovršila služba božja te se prenuo kad se za svojom neznankom gurao kroz svjetinu što se zbila na ulazu. Pokadšto susreće njen začuđeni, sjajni pogled. Svaki je čas

zaustavlja svijet što izlazi, te se počesto okreće njemu, vidi se kako joj sve jače i jače raste čuđenje, i odjednom sva planula kao zora. U taj se čas iznenada javio iz svjetine opet jučerašnji starac i uhvatio je za ruku. Ordinov opet srete njegov žučljivi, podrugljivi pogled i neka mu čudna pakost stisla odjednom srce. Napokon ih je u tami izgubio iz vida; onda se natprirodnom snagom trgnuo naprijed i izišao iz crkve. Ali svježi večernji uzduh nije ga mogao osvježiti: dah mu se stezao i zbijao u prsima, a srce mu zakucalo polako i snažno kao da bi mu htjelo probiti prsa. Najzad razabrao da je izgubio svoje neznance; ni na ulici ni u uličici ih nema više. Ali Ordinovu se javila već u glavi misao, stvori mu se jedan od onih odrješitih, čudnih planova što su, doduše, uvijek budalasti, ali za to u ovakvim zgodama gotovo uvijek polaze za rukom te se izvršuju; sutradan u osam sati izjutra prišao on kući s uličice i ušao u usko, prljavo i nečisto stražnje dvorište, nekako slično pomijari u kući. Dvornik, koji je nešto radio u dvorištu, zastao, upro se bradom lopati o držalicu, ogledao Ordinova od glave do pete i zapitao ga šta bi.

Dvornik je bio mlad momak, od svojih dvadeset pet godina, neobično starolik, namreškan, malen, rodom Tatarin.

— Tražim stan — odgovori Ordinov nestrpljivo.

— Koji? — upita dvornik podrugljivo. Gledao je Ordinova tako kao da zna sve o njemu.

— Podstanarski — odgovori Ordinov.

— U onom dvorištu nema — odgovori dvornik zagonetno.

— A ovdje?

— Ni ovdje nema. — Dvornik se sada prihvatio lopate.

— Pa možda će odstupiti — reče Ordinov i dade dvorniku desetak.

Tatarin pogleda Ordinova, uzme desetak, onda se opet lati lopate te nakon neke šutnje izjavi da »nema, nema stana«. Ali mladić više i ne sluša, nego po trulim, klimavim daskama, što leže na bari, ide prema jedinom izlazu iz kućnoga krila u dvorište, crnomu, nečistomu, prljavomu, kao da se gušio u bari. U prizemlju stanuje stolar mrtvačkih škrinja. Prošavši pored njegove zgodne radionice, Ordinov se uz napola razvaljene, skliske, vijugave stube popeo na gornji kat, napipao u tami debela, nezgrapna vrata, pokrivena rogozovim

dronjcima, našao bravu i odškrinuo ih. Nije se prevario. Pred njim stoji poznati starac i gleda ga oštro, u veliku čudu.

— Šta ćeš? — upitao ga otržito i gotovo šaptom.

— Ima li stan?... — zapitao Ordinov, a gotovo zaboravio sve što je htio da kaže. Starcu za leđima opazio svoju neznanku.

Starac počeo šuteći zatvarati vrata i njima izguravati Ordinova.

— Ima stan — začuo se odjednom prijazan ženski glas.

Starac pusti vrata.

— Meni treba zakutak — reče Ordinov, ulazeći brže u sobu i obraćajući se krasotici.

Ali zastade iznenađen, kao ukopan, kad je pogledao svoga budućega gazdu i gazdaricu; pred očima mu se odigrao nijem, potresan prizor. Starac je blijed kao smrt, kao da će se onesvijestiti. Gleda ženu olovnim, ukočenim pogledom, koji je probada. I ona problijedjela isprva; ali joj onda sva krv suknula u lice i oči joj se zablistale nekako čudno. Ona povede Ordinova u drugu komoricu.

Cijeli se stan sastojao iz jedne prilično prostrane sobe, razdijeljene dvjema pregradama na tri dijela; iz trijema se ulazi ravno u nisko, mračno predsoblje; ravno su vrata za pregradu, očevidno u gazdinu spavaću sobu. Desno se kroz predsoblje ide u sobu što se iznajmljuje. Soba je uska i tijesna, pregradom spljoštena uz dva poniska prozora. Sve je zakrčeno i zatrpano stvarima, potrebnim u svakom kućanstvu; siromašno je, skučeno, ali čisto, koliko može da bude. Namještaj se sastoji od prosta bijela stola, dviju prostih stolica i sanduka za sjedište uz obje strane kraj zida. Velika starinska ikona s pozlaćenom aureolom nad policom je u kutu, a pred njom gori kandilo. U sobi što se iznajmljuje, a jednim dijelom i u predsoblju, golema, nespretna ruska peć. Jasno je da troje ne mogu stanovati u takvu stanu.

Počeli se pogađati, ali zbrkano i jedva je jedno razumijevalo drugo. Ordinov je dva koraka od nje čuo kako joj kuca srce; vidio je da sva dršće od uzbuđenja i kao od straha. Napokon su se nekako pogodili. Mladić reče da će se odmah preseliti i pogleda gazdu. Starac je, svejednako blijed, stajao na vratima, ali na usnama mu se prokradao tih, dapače turoban smiješak. Kad je skobio Ordinovljev pogled, opet namrštio obrve.

— Imaš li putnicu? — upitao odjednom glasnim, otržitim glasom, otvarajući mu vrata u trijem.

— Imam — odgovori Ordinov nešto zbunjen.

— Tko si ti?

— Vasilij Ordinov, plemić, ne služim, bavim se svojim poslovima — odgovori, podešavajući glas starčevu tonu.

— I ja isto — odgovori starac. — Ja sam Uja Murin, mještanin; je li ti dosta? Idi —

Za sat je Ordinov bio već u novom stanu, na čudo svoje i svojega Nijemca, koji je već počeo sumnjati, zajedno s pokornom Tinchen, da ga je prevario taj stanar što se navratio. A Ordinov nije ni sam razumijevao što se to sve zbiva, a i nije htio da razumije...

II

Tako mu je kucalo srce da mu se sve zelenjelo pred očima i u glavi mu se vrtjelo. Makinalno se zaposlio razmještavanjem uboge svoje imaštine u novom stanu, razvezao svežanj s različitim prijeko potrebnim dobrom, otvorio sanduk s knjigama i počeo ih redati po stolu; ali se nabrzo okani cijelog tog posla. Svaki mu se čas sija pred očima lik žene, s kojom mu je susret uzbunio i potresao cijelo biće, koji mu ispunjava srce takvim nesuzdrživim, grčevitim zanosom — tolika mu sreća u jedan mah navrvjela u oskudni život da mu se misli mrače i duh zamire od čežnje i zbunjenosti. Uzme svoju putnicu i odnese je starcu, nadajući se da će zraknuti na nju. Ali Murin tek samo odškrinuo vrata, uzeo spis, rekao mu: »Dobro, živi s mirom« i, opet se zaključao u svojoj sobi. Neki neugodni osjećaj zaokupi Ordinova. Ne zna zašto, ali mu oteštalo gledati toga starca. U njegovu pogledu ogledalo se nešto prezrivo i zlobno. Ali nabrzo mu se razbio neugodan dojam. Već treći dan kako Ordinov živi u nekom vihoru kad se ovo uporedi s pređašnjim zatišjem njegova života; ali ne može da rasuđuje, pa se i boji. Sve mu se u živovanju zbrkalo i smiješalo; mutno osjeća kao da mu se sav život prepolovio; jedna ga jedina težnja, jedna jedina nada zaokupila i druga ga misao ne zbunjuje.

U nedoumici vratio se u svoju sobu. Ondje kod peći, u kojoj se kuha jelo, posluje malena, zgrbljena starica, tako prljava i u takvim

odurnim dronjcima da ju je bilo žalosno i gledati. Čini se da je vrlo pakosna, pa pokadšto nešto gunđa i šiče usnama pod nos. To je gazdina sluškinja. Ordinov pokušao progovoriti s njom, ali ona ošutjela, očevidno od pakosti. Napokon došlo doba objedu; starica izvadila iz peći blitvenu juhu, piroge i govedinu i odnijela gazdama. Isto dala i Ordinovu. Nakon objeda nastala u stanu mrtva tišina.

Ordinov uzme u ruke knjigu i dugo ju je listao nastojeći da pronađe smisao onomu što je već nekoliko puta čitao. Od nestrpljivosti odbaci knjigu i opet pokuša da sprema svoju imaštinu; napokon uzme kapu, obuče kabanicu i iziđe na ulicu. Ide nasumice, ne vidi puta i sve nastoji, kolikogod može, da sabere duh, da skupi rastresene misli i da bar malo razmisli o svojem stanju. Ali ga napor samo baca na muke, mori. Naizmjence ga hvata jeza i vrućina, a srce mu pokadšto počinje odjednom kucati tako da se mora naslanjati na zid. »Ta bolja je smrt,« misli, »bolja je smrt«, šapće zažarenim, drhtavim usnama, malo i misleći što govori. Hodao je vrlo dugo; najzad, kad je osjetio da je prokisao do kostiju i prvi put opazio da pljušti kiša, vratio se kući. Nedaleko od kuće smotri svojega dvornika. Učinilo mu se da ga je Tatarin neko vrijeme gledao oštro, radoznalo, a onda krenuo svojim putem kad je razabrao da ga je on opazio.

— Zdravo! — reče Ordinov, kad ga je stigao. — Kako te zovu?

— Zovu me dvornikom — odgovorio onaj i isceri zube.

— Jesi li odavno dvornik ovdje?

— Odavno.

— Je li moj gazda mještanin?

— Jest, ako je kazivao.

— A šta on radi?

— Bolestan je; živi, Bogu se moli, eto.

— To je njegova žena?

— Kakva žena?

— Što s njim živi.

— Že-na je, ako je kazivo. Zbogom, gospodaru.

Tatarin dirnuo kapu i otišao u svoju rupčagu.

Ordinov uđe u svoj stan. Baba mu šičući i nešto u sebi gunđajući otvorila vrata, opet ih zakvačila i popela se na peć, gdje ona provodi svoje stare dane. Mračilo se već. Ordinov ode po svjetlo i smotri da

su kod gazde zabravljena vrata. Zovne babu, koja se je bila nalaktila i pozorno ga promatrala s peći, kao da premišlja šta li će on kod gazdine brave; ona mu šuteći dobaci škatuljicu žigica. On se vrati u sobu i opet se, po stoti put, prihvati svojih stvari i knjiga. Ali, malo-pomalo, u nedoumici što se s njim zbiva, sjeo na klupu te mu se pričinilo da je zaspao. Snalazio se pokadšto i dosjećao se da mu san nije bio san, nego neka mučna, bolesna zanesenost. Čuo je kako su lupnula vrata, kako su se otvorila, i dosjetio se da su se to gazde vratile s večernje. Padne mu sada na pamet da treba radi nečega da ode k njima. Pridigao se i učinilo mu se da već ide k njima, ali se spotaknuo i pao na hrpu drva, što ih je baba bacila nasred sobe. Sada se sasvim zanio pa, kad je nakon duga duga vremena otvorio oči, opazio u čudu, da leži na istoj klupi onakav kakav je i bio, odjeven, a nad njega se s nježnom brižljivošću nadvijalo žensko lice divne krasote, i kao da je sve okvašeno tihim, materinskim suzama. Osjetio je kako su mu pod glavu metnuli jastuk i obukli mu nešto toplo, i kako mu se zažarenog čela dotakla nečija nježna ruka. Htjede da zahvali, htjede da prihvati tu ruku, da je prinese zapečenim usnama, da je okvasi suzama i da je ljubi svu vječnost. Htjede da kaže mnogo toga, ali šta, to nije ni sam znao; poželio da umre toga časa. Ali ruke su mu kao od olova i ne miču se; kao da je onijemio, i samo osjeća kako mu se krv razlijeva po svim žilama, kao da ga diže s postelje. Netko mu dao vode... Napokon se onesvijestio.

Probudio se sutradan oko osam sati. Sunce baca zlatan snop svojih zraka kroz zelene pljesnive prozore u njegovu sobu; neki utješni osjećaj blaži bolesniku sve udove. Miran je i tih, beskrajno sretan. Čini mu se da mu je maloprije bio netko uz uzglavlje. Probudio se i brižno traži oko sebe to nevidljivo biće; želi da zagrli prijatelja i da mu kaže, prvi put u životu: »Zdravo, dobar dan ti bio, moj mili.«

— Kako dugo spavaš! — reče nježan ženski glas. Ordinov se ogleda, a prema njemu se s prijaznim smiješkom, sjajnim kao sunce, nagnulo lice krasotice gazdarice.

— Kako si dugo bolovao — govori ona — okani se, ustaj; šta se prenemažeš? Slobodica je od kruha slasnija, od sunca krasnija. Ustaj, dragi moj, ustaj!

Ordinov joj uhvatio ruku i krepko je stisnuo. Činilo mu se da još sve vidi kao u snu.

— Počekaj, skuhala sam ti čaj; hoćeš li čaja? Treba da želiš; bolje će ti biti. I ja sam bolovala te znam.

— Jest, daj mi da pijem — reče Ordinov slabim glasom i ustade na noge. Još je vrlo slab. Jeza mu proletjela leđima, svi ga udovi bole i kao da su polomljeni. Ali, srce mu je vedro i zrake sunčane kao da ga zagrijavaju nekom svečanom, svijetlom radošću. Osjeća da mu se otpočeo nov, snažan, nevidljiv život. U glavi mu se malko zavrtjelo.

— Je li, ti se zoveš Vasilij? — zapita ona. — Ili sam pričula, ili te je, čini mi se, gazda jučer zovnuo tako.

— Jest, Vasilij. A kako se ti zoveš? — zapitao Ordinov, približio se joj i jedva se održao na nogama. Uzljuljao se. Ona ga uhvatila za ruke i nasmijala se.

— Ja, Katerina — odgovorila ona, gledajući mu u oči krupnim, jasnim, modrim očima. Držali su se za ruke.

— Želiš nešto da mi kažeš? — zapita ona najzad.

— Ne znam — odgovori Ordinov; njemu se zamaglio vid.

— Vidiš kakav si! Nemoj, dragi moj, nemoj; ne jadaj, ne tuguj, sjedni ovamo, na sunce, za stol; sjedi mirno, a za mnom ne hodaj — nadovezala kad je vidjela da je mladić učinio kretnju kao da je zadržava — ja ću odmah doći; dospjet ćeš nagledati me se. — Za čas donijela čaj, postavila na stol i sjela njemu sučelice.

— Na, napij se — reče. — Šta je, boli te glava?

— Ne boli, sada me ne boli, — odgovori on — ne znam, možda me i boli... ja neću... neka, neka!... Ja i ne znam šta je sa mnom — govorio je, zadisao se i napokon našao njenu ruku — budi ovdje, ne odlazi od mene; daj, daj mi opet ruku... Mrači mi se pred očima; gledam tebe kao sunce — reče kao da od srca kida riječi, a dok ih je govorio, zamirao je od zanosa. Ridanje mu gušilo grlo.

— Kako si jadan! Vidi se, nisi živio s dobrim čovjekom. Ti si sam samcat; nemaš rodbine?

— Nemam nikoga; sam sam... svejedno, neka! Sad mi je bolje... dobro mi je sada! — govori Ordinov kao da tlapi. Čini mu se da se soba vrti oko njega.

— I sama nisam mnogo godina vidjela ljude. Ti me tako gledaš... reći će ona nakon časka šutnje.

— Pa... šta je?

— Kao da me griju tvoje oči! Znaš, kad voliš koga... Ja sam te od prvih, riječi primila u srce. Ako se razboliš, opet ću te njegovati. Ali nemoj bolovati, nemoj. Kad ustaneš, živjet ćemo kao brat i sestra. Hoćeš? Ta sestru je teško steći, ako bog nije dao da ti se rodi.

— Tko si ti? Otkud si ti? — reče Ordinov slabim glasom.

— Nisam ovdašnja... šta ti je stalo! Znaš, pripovijedaju, kako je dvanaestoro braće živjelo u tamnoj šumi, a u toj šumi zabludila krasota djevojka. Zašla ona k njima i sve im pospremala u kući, sve ljubavlju svojom začinila. Došla braća i razabrala da je sestrica gostovala dan kod njih. Počeli je dozivati, ona izišla. Nazvali je sestrom, predali joj se na milu volju, i svima im je bila jednaka. Znaš li priču?

— Znam — prošaptao Ordinov.

— Lijepo je živjeti; voliš li ti živjeti na svijetu?

— Volim, volim; dovijeka živjeti, dugo živjeti — odgovori Ordinov.

— Ne znam — zamišljeno će Katerina — ja bih i smrt htjela. Lijepo je živjeti? Voljeti i dobre ljude voljeti, jest... Pazi, opet si pobijelio kao brašno!

— Da, u glavi mi se vrti...

— Čekaj, donijet ću ti moju postelju i drugi jastuk; ovdje ću ti namjestiti. Kad zaspiš, o meni ćeš sanjati; proći će te boljetica. I naša je starica bolesna...

Još je govorila, a već počela namještati postelju, a pokadšto gleda preko ramena Ordinova i smješka se.

— Koliko imaš knjiga! — reče kad je odmicala sanduk.

Pristupila mu, uhvatila ga desnom rukom, dovela do postelje, položila i pokrila pokrivačem.

— Kažu da knjige kvare čovjeka — govorila je i zamišljeno mahala glavom. — Voliš li čitati knjige?

— Volim — odgovorio Ordinov, a nije znao spava li ili ne spava te snažnije stiskao Katarini ruku kako bi se uvjerio da ne spava.

— Moj gazda ima mnogo knjiga; da vidiš kakvih! On kaže da su božanske. Sve mi čita iz njih. Pokazat ću ti poslije, ti ćeš mi kasnije pripovijedati šta mi on sve to čita iz njih?

— Pripovijedat ću — šapnuo Ordinov, nepomično je gledajući.

— Voliš li se moliti? — zapitala ga nakon časa šutnje. — Znaš šta? Ja se sve bojim, sve se bojim...

Nije izgovorila kao da razmišlja o nečem. Ordinov prinesao napokon njenu ruku svojim usnama.

— Šta mi ljubiš ruku? (Obrazi joj se malo zarumenjeli.) Na, ljubi je — nastavila smijući se i pružajući mu obje ruke; onda otela jednu ruku i položila mu na zažareno čelo; zatim mu stala rediti i gladiti kosu. Crveni se sve jače te jače; napokon mu sjela kraj postelje na pod i položila obraz uz njegov obraz; njen topli, vlažni dah šušti mu po licu... Odjednom osjeti Ordinov kako joj iz očiju ćurkom potekoše suze te mu kao rastaljeno olovo padaju na obraze. Slabio je sve više i više; nije već mogao ni da makne rukom. U taj se mah začula lupa na vratima i gruhnula zasunka. Ordinov je još čuo kako je starac, njegov gazda, ušao za pregradu. Čuo je onda kako se je Katerina pridigla, ne žureći se i ne hajući, uzela svoje knjige, čuo kako ga je prekrižila kad je odlazila; i zaklopio oči. Odjednom mu planuo na zažarenim usnama vruć, dug poljubac; kao da ga je tko nožem udario u srce. On uz viknu tiho i onesvijesti se...

Onda je otpočeo živjeti nekim čudnim životom.

Gdjekad mu, u času pomućene svijesti, promiče kroz pamet kako je osuđen da živi u nekom drugom snu, koji se ne svršava, a pun je neobičnih, jalovih uzbuna, borbe i muka. Prestravljen nastoji da ustane protiv kobnog fatalizma što ga gnjete, a u času napete, najočajnije borbe opet ga obara neka neznana sila, i on osjeća, njemu je jasno kako opet gubi svijest, kako opet puca pred njim neprohodna, bezdana tama, i on leti u nju s vapajem čežnje i očaja. Gdjekad promiču časovi nepodnosive sreće, što uništava, kad životna snaga grčevito jača u cijelom čovječjem tijelu, kad se jasni prošlost, kad slavljem, veseljem odjekuje današnji sjajni trenutak i na javi se prisniva neznana budućnost; kad neiskazana nada pada na dušu kao rosa što krijepi; kad bi da zacikneš od zanosa; kad osjećaš da je nemoćno tijelo pod tim pritiskom dojmova, da se kida sva nit bivstvovanja, i kad, u isti mah, čestitaš svemu svom životu obnovu i uskrsnuće. Gdjekad opet zapada u sanjivost, i onda se opet ponavlja sve što mu se je dogodilo posljednjih dana, i prolazi mu pameću u nejasnu, zbrkanu roju; ali prikaza mu se javlja u čudnu, zagonetnu

liku. Gdjekad zaboravlja bolesnik šta mu je bilo i čudi se što nije u starom stanu, kod svoje stare gazdarice. U nedoumici je zašto starica, kako je svagda bivalo u kasnom sumraku, ne prilazi peći, koja se gasi te pokadšto slabom, svjetlucavom rumeni obasjava cijeli tamni sobni zakutak, zašto ona, očekujući da se ugasi vatra, ne grije. po običaju svoje koščate drhtave ruke na vatri što zamire i neprestano brblja i šapće u sebi i katkad u nedoumici pogledava put njega, čudnoga svog stanara, o kojem sudi da je pomjerio pameću od dugoga sjedjenja za knjigama. Drugi se put sjeća da se preselio u drugi stan; ali kako se to uradilo, Šta je s njim bilo i zašto mu se bješe seliti, to ne zna, premda mu sav duh zamire od neprekidne, nesuzdržive težnje... Ali kuda, što ga zove i muči i tako je bacio taj nepodnosivi plamen što guši, proždire svu njegovu krv — opet on ne zna, i ne sjeća se. Često rukama pomamno hvata neku sjenu, često mu se pričinjava da kraj postelje čuje šuškanje bliskih, lakih koračaj a i slatki kao muzika šapat nečijega prijaznoga, nježnoga govora; po licu mu promiče nečije vlažno, otržito disanje i sve mu se biće potresa od ljubavi; zažarene mu obraze žegu nečije žarke suze, i odjednom mu se upija u usne nečiji poljubac, dug, nježan; onda mu život gine u neugasivoj muci; čini mu se da sav život, sav svijet zastaje, umire oko njega na cijele vijeke i duga se tisućugodišnja noć razastire nada svim...

Čas kao da mu nastaju opet nježne godine prvoga djetinjstva što mu mirno protekoše, sa svijetlom njihovom radošću, s neugasivom srećom, s prvim slatkim divljenjem životu, s rojevima svijetlih duhova, koji izlijeću ispod svakoga cvijetka, što on otrgne, koji se igraju s njim na bujnoj zelenoj livadi pred malom kućicom, okruženom bagrenama, koji mu se smješkaju iz biljurnoga nepreglednoga jezera, uz koje on sjetkari po cijele sate i osluškuje kako val udara o val, koji oko njega šušte krilima i ljupko obasipaju sjajnim, šarenim snima njegovu kolijevčicu, dok se mati nadvila nad njega te ga krsti, ljubi i tihom ga pjesmom uspavankom uspavljuje u duge, mirne noći. Ali sada mu se odjednom počelo javljati jedno biće koje ga uzbunjuje nekim nedjetinjskim užasom, koje mu ulijeva u život prvi, polagani otrov jada i suza; osjeća mutno kako nepoznati starac drži u svojoj vlasti sve buduće godine njegove, trepeće, a ne može od njega da odvoji očiju. Pakosni starac svakud ga prati.

Izviruje i varavo mu klima glavom ispod svakoga grma u šumarku, smije se i draži ga, utjelovljuje se u svaku djetinju lutku, krevelji se i hohoće u njegovim rukama kao pakostan, gadan vilenjak; podbada pa njega svakog od njegovih nečovječnih školskih drugova ili sjeda s mališima u školsku klupu, krevelji se i izvirkuje ispod svakoga slova u njegovoj gramatici. Onda mu, za sna, pakosni starac sjeda do uzglavlja... On je otjerao rojeve svijetlih duhova što su mu zlatnim i safiravim krilima šuštali oko kolijevke, odveo je zauvijek od njega jadnicu majku i stao mu po cijele noći šaputati dugu, divnu priču, koju djetinje srce ne razabira, ali ga ona kida i uzbuđuje užasom i nedjetinjskom strašću. Ali pakosni starac ne sluša njegovo ridanje i molbe, nego mu sve dalje govori, doklegod se on ne ukoči i ne onesvijesti. Onda se mališ budi odjednom čovjekom; nevidljivo i nečujno proletjele mu cijele godine. Odjednom on zna svoje današnje stanje, odjednom počeo razumijevati da je on samotan i tuđ svemu svijetu, sam samcat u tuđem zakutku, među tajnovitim, sumnjivim ljudima, među neprijateljima, koji se sve okupljaju i šapću po kutovima njegove mračne sobe i klimaju babi, koja čuči kraj vatre, grije iznemogle, stare ruke i pokazuje im njega. Zapada u zbunjenost, u nemir; sve bi da dozna, tko su ti ljudi, zašto su ovdje, zašto je i on sam u toj sobi, te nagađa da je zalutao u kakvu mračnu zlikovačku spilju, jer ga je zanijelo nešto snažno ali nepoznato, a on nije unaprijed razabrao kakvi su stanari i tko su zapravo njegove gazde. Započinje ga mučiti sumnja — i odjednom se u noćnom mraku započela opet šaputava, duga priča, a započela ju je tiho, tek da čuje sama, neka starica, te ona pred vatrom, što se gasi, tužno klima bijelom, sijedom glavom. Ali — i opet ga spopada strava: priča se pred njim utjelovljuje u lice i oblike. Vidi on, kako sve, počevši od djetinjih, nejasnih njegovih sanja, sve misli i mašte njegove, sve što je pročitao iz knjiga, sve što je već odavno pozaboravljao — kako se sve uobličuje, utjelovljuje, iskrsava pred njim u gorostasnim oblicima i slikama, hoda, vrvi oko njega, vidi kako se pred njim šire čarobni, raskošni vrtovi kako mu se pred očima grade i razgrađuju cijeli gradovi, kako mu cijela groblja upućuju svoje mrtvace, koji započinju iznova da žive, kako mu pred očima dolaze, rađaju se i oživljuju cijela plemena i narodi, kako se, najzad, utjelovljuje sada oko njegove bolesničke postelje svaka misao, svaka njegova netjelesna

sanja, utjelovljuje se gotovo u času začetka; kako on, napokon, ne misli netjelesnim idejama, nego cijelim svjetovima, cijelim tvorevinama; kako on poput praška leti po svem tom beskrajnom čudnom, neprohodnom svijetu, i kako ga sav taj život svojom nemirnom nezavisnošću guši, gnjete i progania vječnom, beskrajnom ironijom; osjeća, kako umire, kako se raspada u prah i prašinu, bez uskrsnuća, na sve vijeke vijekova; htjede da bježi, ali na svem svemiru nema zakutka da ga sakrije. Napokon, u nastupu očaja, napeo sve sile, uzviknuo i probudio se.

Probudio se sav obliven hladnim, ledenim znojem. Oko njega je mrtva tišina; mrkla je noć. Ali njemu se sve čini da se negdje nastavlja divna njegova priča, da nečiji promukli glas zaista zapodijeva dugu pripovijest o nečem što on kao da zna. Čuje kako govore o mračnim šumama, o nekim hrabrim razbojnicima, o nekom smionom junaku, da nije čak o samom Stenjki Razinu, o veselim pijancima, lađarima, o nekoj krasotici djevojčici i o majčici Volgi. Nije li to priča? Čuje li je na javi? Cijeli je sat preležao, otvorenih očiju, u mučnoj ukočenosti i nije muknuo ni jednim udom. Napokon se oprezno pridignuo i sav radostan osjetio u sebi snagu što se nije iscrpla u ljutoj bolesti. Bunilo prošlo, započela se zbilja. Osjetio je da je još odjeven onako kako je bio za razgovora s Katerinom, malo je dakle vremena proteklo od onoga jutra kad je otišla od njega. Odlučnost mu proletjela žilama kao oganj. Makinalno našao on rukama velik čavao, za nešto ubijen gore na pregradi, uz koju mu je namještena postelja, uhvatio se za nj, objesio se cijelim tijelom i nekako se dovukao do pukotine, kroz koju mu dopire u sobu svjetlo što se jedva opaža. Prionuo okom uz rupu i počeo gledati jedva odišući od uzbuđenja.

U kutu gazdine sobice stoji postelja, pred posteljom stol, pokriven sagom, zatrpan knjigama velikoga starinskoga oblika, u uvezima, koji podsjećaju na svete knjige. U kutu stoji ikona, isto onako starinska kao i u njegovoj sobi; pred ikonom gori kandilo. Na postelji leži starac Murin, bolestan, iznemogao od muka i blijed kao krpa, pokriven krznenim pokrivačem. Na koljenima mu rasklopljena knjiga. Na klupi kraj postelje leži Katerina, rukom obuhvatila starcu prsa, a glavu mu naslonila na rame. Gleda ga pozornim, djetinjski

začuđenim očima i čini se da s neiscrpnom radoznalošću, zamirući od očekivanja, sluša što joj pripovijeda Murin.

Gdjekad se pripovjedaču povisuje glas, zanos mu odsijeva s blijedoga lica; on mršti obrve, oči mu se počinju blistati, a Katerina kao da blijedi od straha i uzbuđenja. Onda se na licu starca javlja nešto nalik na smiješak i Katerina se započinje tiho smijati. Gdjekad joj se u očima pale suze; onda ju starac nježno miluje po glavi kao dijete, a ona ga još snažnije obuhvaća svojom ogoljelom rukom, što se blista kao snijeg, i još mu se ljupkije privija na grudi.

Ordinov misli pokadšto da je sve to još san, pa je o tom i uvjeren; ali mu krv suknula u glavu i na sljepoocicama mu žile kucaju napeto, s bolom. Pustio on čavao, ustao s postelje pa, teturajući, provlačeći se kao mjesečar, i sam ne razumijevajući pobudu što mu je cijelim požarom buknula u krvi, prišao gazdinim vratima i silom gruhnuo u njih; rđava zasunka odletjela odmah, i on se odjednom s bukom i treskom stvorio usred gazdine spavaće sobe. Vidio je kako je sva usprhnula i zadrhtala Katerina, kako su se starcu pakosno zablistale oči pod teško stegnutim obrvama i kako mu je jarost naglo iznakazila cijelo lice. Vidio je kako starac, ne skidajući s njega očiju, rukom pipa i brže traži pušku što visi na zidu; vidio je, zatim, kako je puški sijevnulo zjalo što je nesigurna ruka, drhtava od bjesnila, uperila ravno njemu u prsa... Razlegao se pucanj, razlegao se zatim grozomoran, gotovo nečovječji krik, a kad se raspršio dim, Ordinova prenerazio strašan prizor. Dršćući po svem tijelu, nadvio se nad starca.

Murin leži na podu, previja se u grčevima, lice mu se unakazilo od muke, a na iskrivljene usne izbila pjena. Ordinov se dosjetio da je nesretnika snašao najteži nastup padavice. Zajedno s Katerinom poleti mu u pomoć...

III

Cijela je noć protekla u uzbuđenju. Sutradan Ordinov u rano jutro izišao iz kuće uza svu svoju slabost i groznicu što ga sve još ne ostavlja. Na dvorištu sreo dvornika. Sada Tatarin još iz daljine pridignuo kapu i radoznalo ga pogledao. Onda, kao da se snašao,

prihvatio se svoje metle pa ispod oka virka na Ordinova koji mu se polagano približava.

— Je li, nisi ništa čuo noćas? — upitao Ordinov.

— Jesam čuo.

— Kakav je to čovjek? Tko je on?

— Sama se najmila, sama i znaj; mene se ne tiče.

— Ta hoćeš li ikada govoriti! — zaviknuo Ordinov sav izvan sebe, u nastupu neke bolesne razdražljivosti.

— A šta sam ja uradila? Ti si kriva — ti si stanare plašila. Dolje stanuje škrinjar: on je gluh, a sve je čuo, i žena je njegova gluha, i ona je čula, a na drugom dvorištu, makar i daleko bilo, također čula. Otići ću nadzorniku četvrti.

— Sam ću otići onamo — odgovori Ordinov i pođe prema kapiji.

— Pa kako hoćeš; sama si najmila... Gospodine, gospodine, stani!

Ordinov se ogledao, dvornik iz uljudnosti dirnuo kapu.

— Dakle!

— Ako odeš, ja ću otići gospodaru.

— Pa šta?

— Bolje da se iseliš.

— Ti si glup — reče Ordinov i opet pođe.

— Gospodine, gospodine, stani! — Dvornik opet dirnuo kapu i iscerio zube. — Slušaj, gospodine: ti suspreži srdžbu; zašto si ganjao jadnika? Jadnika ganjati je grijeh. Bog zabranjuje — čuješ?

— Slušaj i ti: evo ti ovo. Tko je dakle on?

— Tko je?

— Da.

— Reći ću i bez novaca.

Dvornik uzme metlu, mahne njome jedan-dva puta, onda pozorno i ozbiljno pogleda Ordinova i zastane.

— Ti si dobar gospodin. A ako nećeš da živiš s dobrim čovjekom, od volje ti, ja sam ti evo kazala.

Tatarin ga pogleda sada još važnije, pa, kao da se rasrdio, opet se prihvatio metle. Pošto se najzad pokazao da je dovršio neki posao, pristupi tajanstveno Ordinovu, napravi neku vrlo izražajnu gestu i izgovori:

— Ona evo šta!

— Šta? Kako?

— Nema pameti.

— Šta?

— Odletjela! Jest. Odletjela! — ponovi još tajanstvenijim tonom. — Bolesna je. Bila je u njega barka, velika je bila, i druga je bila, i treća je bila, po Volgi plovila, i ja sam s Volge, još je tvornica bila, ali izgorjela, i on je bez glava.

— Poludio?

— Ne... ne!... — odgovori Tatarin isprekidano. — Nije luda. On je pametan čovjek. On sve zna, knjige je mnogo čitala, čitala, čitala, sve čitala i drugima istina kazivala. Jest, došla tko: dva rublja, tri rublja, četrdeset rublja, a nećeš, kako hoćeš; knjiga pogleda, vidi i svu istinu kaže. A novac na stol, odmah na stol — bez novaca nije!

Tatarin, koji se je i previše zauzeo za Murinov interes, sada se čak i nasmijao od radosti.

— Šta je dakle, čarao je, gatao komu?

— Hm... — zariknuo dvornik i brzo kimnuo glavom. — Ona je istinu kazivala. Ona se Bogu moli, mnogo se moli. A ovo tako snalazi njega.

I Tatarin opet ponovio svoju izražajnu gestu.

U taj čas netko iz drugoga dvorišta zovnuo dvornika, a odmah se zatim javio neki malen, zgrbljen, prosjed čovjek u kožuhu. Ide, stenje, spotiče se, gleda u zemlju i nešto šapuće sam sebi. Moglo bi se pomisliti da je od starosti ishlapio.

— Gospodar, gospodar! — brže bolje prošaptao dvornik, brzo kimnuo Ordinovu glavom i poletio trkom starčiću, kojega je lice bilo nekako poznato Ordinovu, barem ga je negdje sreo tek nedavno.

Ali smislio da tu nema nikakva čuda te pošao iz dvorišta. Dvornik mu se učinio varalicom i bezobraznikom prvoga reda.

»Danguba se zaista cjenkao sa mnom! — misli. — Bog bi znao šta je tu!«

To je izrekao već na ulici.

Malo-pomalo počele ga zaokupljati druge misli. Dojam je neugodan: dan je mutan i hladan, snijeg provijava. Mladić osjeća kako ga opet počinje krhati jeza, osjeća također kao da se zemlja počinje ljuljati pod njim. Odjednom mu neki poznati glas neugodno sladunjavim, zveketavim tenorom zaželio dobro jutro.

— Jaroslave Iljiču — reći će Ordinov.

Pred njim stoji jedar čovjek, rumenih obraza, naoko mu je tridesetak godina, nevisoka rasta, sivkastih, čeznutljivih očica, sa smiješkom, odjeven... kako je i uvijek odjeven Jaroslav Iljič, pa mu na najprijazniji način pruža ruku. Ordinov se s Jaroslavom Iljičem upoznao upravo prije godine dana, sasvim slučajno, gotovo na ulici. Vrlo površnomu poznanstvu pomogla je, osim slučaja, neobična sklonost Jaroslava Iljiča da svuda traži dobre, plemenite ljude, prije svega obrazovne i da, barem po talentu i po lijepom općenju vrijedni, pripadaju višemu društvu. U Jaroslava je Iljiča doduše izvanredno sladunjav tenor, ali čak i u razgovorima s najiskrenijim prijateljima razbire se u njegovu glasu nešto neobično sjajno, snažno i zapovjedničko što ne trpi nikakva odgađanja a valjda je nastalo od navike.

— Otkud vi? — uzviknuo Jaroslav Iljič s najiskrenijom, zanosnom radošću.

— Ja ovdje stanujem.

— Odavno? — nastavio Jaroslav Iljič, sve više i više dižući notu. — A ja to nisam znao! Ta ja sam vaš susjed! Sada sam u ovom kraju. Već je mjesec dana kako sam se vratio iz rjazanske gubernije. Uhvatio sam vas, evo, stari preplemeniti prijatelju! — I Jaroslav se Iljič nasmijao na najdobrodušniji način. — Sergejev! — zaviknuo zanosno. — Čekaj me kod Tarasova, a neka ne diraju vreće dok ja ne dođem. I povitlaj Oisufjevljeva dvornika, reci mu, neka odmah dođe u poslovnicu. Ja ću doći za sat...

Fini Jaroslav Iljič izdao nekomu nabrzo taj nalog pa uhvatio Ordinova ispod ruke i odveo ga u najbližu gostionicu.

— Neću se smiriti dok ne izmijenimo nekoliko riječi nakon tako duga rastanka. Kako, dakle, vaši poslovi? — nadovezao gotovo smjerno i tajanstveno, a snizio glas. — Vazda ste u naukama?

— Jesam, kao i prije — odgovori Ordinov kojemu je sinula sjajna misao.

— To je plemenito, Vasilije Mihajloviču, plemenito! — Jaroslav Iljič krepko stisnuo Orđinovu ruku. — Vi ćete biti ukras našemu društvu. Bog vam dao sretan put na vašem polju... Bože moj, kako se radujem što sam vas sreo! Koliko sam se puta sjećao vas, koliko

sam puta govorio: gdje li je on, naš dobri, velikodušni, oštroumni Vasilij Mihajlovič?

Zaposjedoše zasebnu sobu. Jaroslav Iljič naručio zakusku, naručio votke i osjećajno pogledao Ordinova.

— Mnogo sam čitao u međuvremenu — otpočeo plašljivim, nešto umilnim glasom. — Pročitao sam cijeloga Puškina....

Ordinov ga rastreseno pogledao.

— Divno prikazivanje čovječje strasti. Ali, prije svega, dopustite mi da vam zahvalim. Toliko ste mnogo učinili za me što ste mi plemenito udahnuli pravi način mišljenja...

— Molim!

— Nije, dopustite. Volim da uvijek iskazujem pravednost, i ponosim se što barem taj osjećaj nije zamro u meni.

— Molim vas, vi ste nepravedni prema sebi, i ja zaista...

— Nije, posve sam pravedan — s neobičnim žarom uzvratio Jaroslav Iljič. — Šta sam ja kad se uporedim s vama? Zar nije istina?

— Ah, bože moj.

— Da...

Nastala sada šutnja.

— Poslušao sam vaše savjete te sam prekinuo mnoga prosta poznanstva i donekle ublažio proste navade — započeo Jaroslav Iljič nešto bojažljivim i umilnim glasom. — Kad sam slobodan od službe, sjedim najviše kod kuće; večerom čitam kakvu korisnu knjigu i... samo jedno želim, Vasilije Mihajloviču, da bar prema svojim silama koristim domovini...

— Uvijek sam vas smatrao za najplemenitijega čovjeka, Jaroslave Iljiču...

— Vi mi svagda donosite melem... plemeniti mladiću...

Jaroslav Iljič žarko stisnuo Ordinovu ruku.

— Ne pijete? — napomene kad je malo stišao svoje uzbuđenje.

— Ne mogu, bolestan sam.

— Bolesni ste? Zar zbilja? Jeste li odavno, kako ste, na koji ste se način izvoljeli razboljeti? Ako je po volji, ja ću kazati... koji vas liječnik liječi? Ako je po volji, odmah ću kazati našem okružnom liječniku,[29] sam ću odmah otrčati njemu. Nadasve vješt čovjek!

Jaroslav Iljič zgrabio već šešir.

— Zahvaljujem pokorno. Ne liječim se i ne volim liječnika...

— Šta to govorite? Zar se može tako? Ta to je nadasve vješt čovjek — nastavio Jaroslav Iljič moleći — onomad — ali, dopustite, dragi Vasilije Mihajloviču, da vam to pripovjedim — onomad došao neki siromah bravar: »Evo sam, veli, ruku probo svojim oruđem; izliječite me«... Kad je Semjon Pafnutjič vidio da nesretniku prijeti vučac, spremio se da odreže zaraženi ud. Učinio je to preda. mnom. Ali učinio je tako, na takav plem... to jest, na takav divan način, te priznajem, kad ne bi bilo milosrđa za čovječanstvo, koje stradava, bilo bi ugodno pogledati to, naprosto od radoznalosti. Ali gdje ste i kako ste se izvoljeli razboljeti?

— Kad sam se selio u stan... Tek sam ustao.

— Ali vi još kunjate i ne biste trebali odlaziti od kuće. Više, dakle, ne stanujete ondje gdje ste stanovali? Ali šta vas je navelo?

— Gazdarica mi je otputovala iz Petrograda.

— Domna Savišna? Zar?... Dobra, istinski plemenita starica! Znate li, ja sam prema njoj osjećao gotovo sinovsko poštovanje. Neka uzvišenost pradjedovskih ljeta sija u tom gotovo preživljenom životu; kad gledaš nju, kao da vidiš pred sobom utjelovljenje naše drevne, veličanstvene starine... to jest iz toga... nešto tu ima, znate, tako poetično!... — završio Jaroslav Iljič, a posve se usplahirio i pocrvenio do ušiju.

— Jest, bila je dobra žena.

— Ali, molim, gdje ste se sada izvoljeli nastaniti?

— Ovdje, blizu, u Komšarovljevoj kući.

— Poznat sam s njim. Veličanstven starac! Ja sam mu, smijem reći, gotovo iskren prijatelj. Plemenita starost!

Jaroslavu Iljiču gotovo diršću usta od radosna ganuća. Naručio još čašicu votke i lulu.

— Vi sami naimate?

— Ne, podstanar sam.

— Kod koga? Možda sam i s njim poznat.

— Kod Murina, mještanina; starac visoka rasta...

— Murin, Murin; a molim vas, to je u stražnjem dvorištu, iznad škrinjara?

— Da, da, na najstražnjem dvorištu.

— Hm... stanujete li udobno?

— Pa tek sam se preselio.

— Hm... htjedoh samo reći, hm... niste li opazili ništa osobito?

— Zaista...

— To jest, uvjeren sam da ćete udobno stanovati kod njega ako budete zadovoljni sa sobom... ja i ne govorim o tom, upozorujem vas; ali kako znam vašu narav... Kakav vam se učinio taj starac mještanin?

— Čini se da je veoma bolestan čovjek.

— Jest, silan je zlopatnik... Ali niste li što opazili? Jeste li govorili s njim?

— Vrlo malo; tako je nedruževan i žučljiv.

— Hm...

Jaroslav se Iljič zamislio.

— Nesretnik! — reče pošto je pošutio.

— On?

— Jest, nesretnik i ujedno čovjek nevjerojatno čudan i zanimljiv. Ali, ako vas on ne uznemiruje... Oprostite što sam na tu stvar obratio pažnju, ali me snašla radoznalost...

— Uzbudili ste zaista i moju radoznalost... Neobično bih želio znati tko je on. Uz to, ja s njim živim...

— Vidite: kažu da je taj čovjek bio prije vrlo bogat. Trgovac je, kako ste valjda vjerojatno i čuli. Osiromašio je radi različitih nesretnih zgoda; bura mu razbila nekoliko barki s robom. Tvornica, koju je, čini mi se, bio povjerio upravi bliskoga, omiljenoga rođaka, također zapala u nedaće i izgorjela, a pri tom poginuo u požaru i sam rođak. Priznajte, strašan gubitak! Onda Murin, pripovijedaju, strašno klonuo; počeli se bojati da ne poludi, i zaista, u nekoj razmirici s drugim trgovcem, također vlasnikom barki, odjednom se pokazao u tako neobičnu i nenadanu liku da sve, što se dogodilo, nisu ničemu drugomu pripisali nego njegovu silnomu ludilu, a u to sam i ja voljan vjerovati. Potanko sam slušao o nekim njegovim čudaštvima; napokon se dogodila iznenada jedna čudna, reklo bi se, kobna zgoda, koja se već nikako ne može objasniti drugačije nego neprijateljskim utjecajem rasrđene sudbine.

— Kakva? — upitao Ordinov.

— Kažu da je u bolesnom nastupu ludila poradio o glavi jednomu mladomu trgovcu, kojega je prije neobično volio. Kad se je poslije

nastupa prenuo, tako je bio preneražen da se je htio ubiti; tako barem pripovijedaju. Ne znam pouzdano šta se je dogodilo nakon toga, ali se zna da je nekoliko godina bio na robiji... Ali šta je vama, Vasilije Mihajloviču, ne umara li vas moje priprosto pripovijedanje?

— O, ne umara, zaboga... Velite da je robovao; ali on nije sam.

— Ne znam. Vele da je bio sam. Barem nitko drugi nije bio upleten u tu stvar. Ali, nisam čuo šta je bilo dalje; znam samo...

— Dakle.

— Znam samo — to jest, nisam zapravo mislio da dometnem išta osobito... hoću samo da reknem ako u njemu nalazite štogod neobično, što prelazi običnu razinu stvarima, sve to nije nastalo drugačije nego od nevolja što su se na nj survale jedna za drugom…

— Da, on je takav bogomoljac, velik nadrisvetac.

— Ne bih rekao, Vasilije Mihajloviču; toliko je nastradao; meni se čini, on je čista srca.

— Ali sada nije lud; zdrav je.

— O, nije, nije, to vam mogu zajamčiti, pripravan sam priseći; on potpuno vlada svim svojim umnim sposobnostima. Jedino, kako ste izvoljeli uzgred spomenuti, izvanredan čudak i bogomoljac. Čak je i vrlo razuman čovjek. Govori bistro, odvažno i veoma lukavo. Još mu se vide na licu tragovi nekadašnjega burnoga života. Zanimljiv čovjek i izvanredno načitan.

— Čita neprestano, čini mi se, svete knjige?

— Jest, on je mistik.

— Šta?

— Mistik. Ali, to vam govorim tajom. Tajom ću vam kazati još da su neko vrijeme neobično pazili na njega. Taj je čovjek imao silan utjecaj na one koji su mu dolazili.

— Kakav utjecaj?

— Eto, nećete vjerovati; znate: onda još nije stanovao u ovoj četvrti; Aleksandar Ignatjevič, počasni građanin, čovjek odličan i od svakoga poštovan, došao od radoznalosti njemu s nekim poručnikom. Dolaze mu oni, budu primljeni i neobični im se čovjek staje zagledavati u lica. Zagledavao se obično u lica kad je voljan bio da koristi; u protivnom je slučaju otpravljao, kažu, čak i vrlo neuljudno. Pita ih: šta želite, gospodo? Tako i tako, odgovara Aleksandar Ignatjevič; vaš dar može vam to kazati i bez nas. —

Izvolite, veli, sa mnom u drugu sobu; tu on odredio baš onoga od njih koji ga je i trebao. Aleksandar Ignatjevič nije pripovijedao šta je s njim bilo zatim, ali je izišao od njega blijed kao krpa. To se isto dogodilo i jednoj odličnoj dami iz višega društva: i ona je izišla od njega blijeda kao krpa, sva u suzama i u čudu od njegova proroštva i rječitosti.

— Čudno. Ali sada se ne bavi time?

— Najstrože mu je zabranjeno. Bilo je čudnih primjera. Jedan mladi zastavnik, cvijet i nada ugledne porodice, osmjehnuo se gledajući ga. — »Šta se ti smiješ?« — rasrdio se starac — »za tri dana bit ćeš ti sam evo ovakav!« — i on prekrstio ruke da tim znakom označi mrtvački trup.

— Pa?

— Ne usuđujem se da vjerujem, ali kažu da se proroštvo ispunilo. On ima dar, Vasilije Mihajloviču... Vi ste se izvoljeli podsmjehnuti mojoj prostodušnoj pripovijesti. Znam da ste me daleko pretekli po prosvijetljenosti; ali ja vjerujem njemu: on nije sljepar. I sam Puškin spominje u svojim djelima nešto nalik.

— Hm! Neću vam se protiviti. Kazali ste, čini mi se, da on ne živi sam?

— Ja ne znam... s njim je, čini mi se, njegova kći.

— Kći?

— Da, ili, čini mi se, njegova žena; znam da s njim živi neka žena. Vidio sam letimice i nisam pazio.

— Hm! Čudno je...

Mladić zapao u sjetu, Jaroslav Iljič u nježno promatranje. Bio je ganut, i jer vidi staroga prijatelja, i jer je na zadovoljstvo ispripovijedao nadasve zanimljivu priču. Sjedi on, ne skida očiju s Vasilija Mihajloviča i poteže iz lule; ali je odjednom skočio i usplahirio se.

— Prošao cijeli sat, a ja zaboravio! Dragi Vasilije Mihajloviču, još jednom zahvaljujem sudbini što nas je sastavila, ali mi je vrijeme. Hoćete li mi dopustiti da vas pohodim u vašem učenom boravištu?

— Izvolite, vrlo ću vam se veseliti. Pohodit ću i ja vas kad mi se ukaže vrijeme.

— Bih li vjerovao ugodnomu glasu? Zahvalan ću vam biti, neiskazano zahvalan! Ne biste vjerovali, kako ste me oduševili!

Iziđoše iz gostionice. Sergejev im je već letio u susret te brzorječicom javio Jaroslavu Iljiču da se Viljam Jemeljanovič izvoljavaju provesti. I, zaista, na vidiku se javilo par hitrih riđana, upregnutih u brzu okruglu kočiju. Osobito se zapažao neobični logov. Jaroslav Iljič stisnuo kao tijeskom ruku svome najboljemu prijatelju, prihvatio se šešira i poletio u susret droški što dolijeće. Putem se okrenuo dva puta i za oproštaj kimnuo Ordinovu glavom.

Ordinov je osjećao toliki umor, toliku iznemoglost u svim udovima da je jedva vukao noge. Nekako se dovukao do kuće. Na kućnim ga vratima opet sreo dvornik, koji je pažljivo promatrao cijeli njegov rastanak s Jaroslavom Iljičem i još iz daljine mu dobacio nekakav znak kao za poziv. Ali mladić prošao mimo njega. Na vratima svojega stana svojski se sudario s malenom prosjedom spodobicom, koja je oborenih očiju izlazila od Murina.

— Gospode, oprosti mi grijehe moje! — prošaptala spodobica i odskočila u stranu elastično kao čep.

— Nisam li vas udario?

— Niste, najponiznije zahvaljujem na pažnji... O, Gospode, Gospode!

Tihi se čovjek pažljivo uputio niza stepenice, stenjući, hučući i šapćući pod nos nešto poučno. Bio je to kućevlasnik kojega se toliko uplašio dvornik. Sada se istom sjeti Ordinov da ga prvi put vidio baš ovdje, kod Murina, kad se useljavao u stan.

Osjeća da je razdražen i potresen; zna da mu je mašta i dojmljivost napeta do krajnosti te odluči da se ne uzda u sebe. Malo-pomalo zapao u neko mrtvilo. U prsima mu se staložio neki težak osjećaj što tišti. Srce ga boli, kao da je cijelo u ranama, i sva mu je duša puna prigušenih, nepresušnih suza.

Opet pao na postelju što mu je ona namjestila i iznova počeo slušati. Čuje dva disanja: jedno teško, bolesno, iskidano, drugo tiho, ali nejednako, pa kao da je i ono uzbuđeno, kao da i ondje kuca srce jednom te istom težnjom, jednom te istom strašću. Čuje gdjekad šuštanje njene odjeće, lako šuškanje tihih, njenih mekih koračaja, pa i to šuškanje njene noge odjekuje mu u srcu muklim, ali mučno slatkim bolom. Napokon kao da je začuo ridanje, nemiran uzdah i napokon opet njenu molitvu. Zna da ona kleči pred ikonom i lama rukama u nekom mahnitom očaju!... A tko je ona? Za koga ona moli?

Kakva joj je neodoljiva strast smutila srce? Zašto je ono toliko boli i jadi i izlijeva se u takvim žarkim, beznadnim suzama?

Počeo se sjećati njenih riječi. Štogod mu je govorila, sve mu zvuči u ušima kao muzika i srce mu s ljubavlju odjekuje muklim, teškim kucajem svakoj uspomeni, svakoj njenoj pobožno ponovljenoj riječi... Na tren mu munulo pameću da je sve to vidio u snu. Ali u taj isti tren smalaksalo cijelo tijelo u zamornom jadu kad mu se u uobrazilju opet utisnuo dojam njena žarkoga daha, njenih riječi, njena poljupca. Prekrio lice i zanesao se. Negdje izbio sat; kasno je; mrači se.

Odjednom mu se učinilo da se ona opet nadnijela nad njega, da mu gleda u oči svojim čudesno jasnim očima, vlažnima od suza, što se blistaju mirnom, svijetlom radošću, tihim i jasnim kao tirkizova, beskrajna nebeska kupola u žarko podne. Takvim joj se svečanim mirom sija lice, takvim joj obećanjem beskrajnoga blaženstva plamti smiješak, s tolikim se suosjećanjem, s tolikim djetinjim zanosom nagla nad njegovo rame da mu se od radosti otrgnuo iz iznemoglih grudi jecaj. Ona mu htjede nešto kazati; umiljato mu povjerava nešto. I opet mu sluh prenerazila glazba kao da mu probija srce. Pomamno upija on u sebe zrak, zagrijan, elektriziran njenim bliskim disanjem. U čežnji pružio ruke, uzdahnuo, otvorio oči... Ona stoji pred njim, nagla mu se prema licu, sva blijeda, kao od zaprepaštenja, sva u suzama, sva dršće od uzbuđenja. Nešto mu govori, nešto ga moli, sklapa polugole ruke, lama rukama. On je ovio u zagrljaj, sve mu ona trepeće na grudima.

DRUGI DIO
I

— Šta je? Šta je tebi? — govorio je Ordinov kad se je sasvim razbudio, a sve je još stišće u krepkom, žarkom zagrljaju. — Šta je tebi, Katerina? Šta je tebi, ljubavi moja?

Ona tiho rida, oči oborila, a zažareno lice krije na njegovim grudima. Dugo još nije mogla da govori i sva je drhtala kao zaplašena.

— Ne znam, ne znam — progovori ona najposlije jedva čujnim glasom, zadišući se i gotovo ne izgovarajući rijeci — i ne sjećam se

kako sam ušla ovamo tebi... — Još krepče se sada, još s jačom čežnjom privila uz njega pa mu u nesuzdrživu, grčevitu osjećaju ljubi rame, ruke, prsa; napokon se, kao u očaju, zaklonila rukama, pala na koljena i skrila glavu na njegovim koljenima. A kad ju je Ordinov, u neizrecivu jadu, nestrpljivo pridignuo i posadio kraj sebe, lice joj je gorjelo svom zorom stida, oči plakale za pomilovanjem, a smiješak, što joj je silom izbijao na usnu, jedva je bio moćan da priguši nesuzdrživu silu novoga osjećaja. Sada ga opet, kao zaplašena nečim, nepovjerljivo otiskuje rukom, jedva i pogledava na njega, a na ubrzana mu pitanja odgovara oborene glave, bojažljivo i šaptom.

— Možda ti se prisnio strašan san — govori joj Ordinov — možda ti se prividjelo štogod, je li? Možda je on zaplašio tebe... On je u bunilu i nesvjestici... Možda ti je on govorio štogod što nisi trebala slušati?... Jesi li čula štogod? Je li?

— Ne, nisam spavala — odgovori Katerina, silom gušeći uzrujanost. — San me nije ni hvatao. On je svejednako šutio i samo me jedan put zovnuo. Prilazila sam mu, zvala ga, govorila mu; bilo mi je strašno; on se nije budio i nije me čuo. U teškoj je bolesti, bog mu bio na pomoći! Onda mi je na srce počeo padati jad, gorki jad! A ja sam se svejednako molila, svejednako se molila, i eto me to snašlo.

— Nemoj, Katerina, nemoj, živote moj, nemoj! Ti si se to jučer uplašila...

— Ne, nisam se uplašila jučer!...

— Događa li se to po drugi put?

— Jest, događa. — I ona sva zadrhtala i opet se u strahu počela privijati uza nj kao dijete. — Vidiš — reče ona, prekidajući ridanje — nisam uludo došla tebi, nije mi uludo teško bilo ostajati samoj — ponavlja i zahvalno mu stišće ruke. — Ali nemoj, nemoj radi tuđega jada suze roniti! Sačuvaj ih za crne dane, kad tebi samomu, usamljenomu bude teško i uz tebe ne bude nikoga!... Slušaj, jesi li imao ljubavnicu?...

— Nisam... do tebe nisam znao ni jednu...

— Do mene?... ti mene zoveš svojom ljubavnicom? Pogledala ga naglo, kao u čudu, nešto htjela da kaže ali se stišala i oborila oči. Malo-pomalo cijelo joj se lice opet zarumenilo rumenilom, što joj je iznenada planulo; kroz zaboravljene suze, što još nisu ohladnjele na

trepavicama, plamenije se zablistale oči, i vidi se da joj neko pitanje titra na usnama. Sa stidljivim lukavstvom pogledala ona jedno dva puta njega i onda odmah opet oborila oči.

— Ne, ne mogu biti tvoja prva ljubavnica — reče — ne, ne — ponavlja, maše glavom i zamislila se, a opet joj se licem tiho krade smiješak — ne — reče napokon i nasmije se — ne mogu, rođeni, biti tvoja ljuba.

Zirnula na njega; ali tolika je žalost odsijevnula odjednom s njena lica, takva je nasavladiva tuga pala u jedan mah po svim njenim crtama, tako je iznenada uzavreo iz njena srca očaj da je Ordinovu dušu zaokupio nerazumljiv, bolan osjećaj milosrđa za neznani jad, i on ju je gledao s neiskazanom mukom.

— Slušaj šta ću ti reći — govorila je glasom koji probija srce a stisla mu rukama ruke i upela se da priguši ridanje. — Slušaj me dobro, slušaj, radosti moja! Ukroti srce svoje i ne voli mene tako kako si me sada zavolio. Odlanut će tebi, odlanut će i radost će ti biti u srcu, i od ljutoga ćeš se neprijatelja očuvati, i ljubu ćeš sestricu steći. Dolazit ću tebi ako budeš htio, milovat ću tebe i neću znati za stid što sam se upoznala s tobom. Bila sam s tobom dva dana kad si ležao u ljutoj bolesti! Upoznaj sestricu! Nisam tebe uzalud pobratila, nisam se uzalud u suzama molila Bogorodici za tebe! Nećeš steći drugu takvu! Obiđi sav svijet, upoznaj svu zemlju i nećeš naći drugu takvu ljubu, ako ti srce želi ljubu. Žarko ću zavoljeti tebe, sveđ ću te voljeti kao sada, i zato ću te zavoljeti, jer ti je duša čista, svijetla, skroz-naskroz providna; zato, jer čim sam te prvi put pogledala, odmah sam spoznala da si mojega doma gost, žuđeni gost, i nisi nam se uludo narinuo; zato ću te zavoljeti, jer kad gledaš, tvoje oči vole i govore o tvojemu srcu, i kad reknu štogod, odmah znam sve što je u tebi, i zato sam voljna da život predam tebi za ljubav, na dobru tvoju voljicu, zato, jer mi je slatko i robinja biti onomu čije sam srce našla.. ta život moj nije moj, nego tuđ, i sloboda mi je sputana! Uzmi sestricu, a ti mi budi brat, i primi mene u svoje srce kad te opet snađe jad, ljuta bolest; samo uradi tako da me ne bude stid dolaziti tebi i s tobom, kao sada, presjedjeti dugovetnu noć. Jesi li me čuo? Jesi li mi otvorio svoje srce? Jesi li uzeo u pamet što sam ti govorila?... — Htjede još nešto reći, pogleda ga, položi mu ruku na rame i iznemogla mu pade napokon na prsa. Glas joj zamro u

grčevitu, strastvenu ridanju, grudi se silno uzbibale, a lice planulo kao večernji suton.

— Živote moj! — šapnuo Ordinov kojemu se zamutio vid i zastao dah. — Radosti moja! — govori joj, a i ne zna svojih riječi, ne sjeća ih se, ne razumije sebe, i strepi da ne bi jednim dahom razrušio čaroliju, da ne bi razrušio sve što mu se zbilo i što on smatra prije za priviđenje nego za zbilju: tako se sve zamaglilo pred njim! — Ne znam, ne razumijem te, ne sjećam se šta si mi sada govorila, mrači se moj razum, srce mi gine u grudima, vladarice moja!...

Od uzbuđenja mu se opet prekine glas. Ona se sve krepče, sve toplije, žarče privija uza nj. On se pridignuo, pa se, ne suzdržavajući se više, utučen, iznemogao od zanosa, sruši na koljena. Iz grudi mu najzad grčevito, s bolom provalilo ridanje a glas izbio ravno iz srca i kao žica zadrhtao od sve punoće neznanoga zanosa i blaženstva.

— Tko si ti, tko si ti, rođena moja? Otkud si ti, draga moja? — govorio joj i upinje se da uguši ridanje. — Iz kakvog si neba doletjela u moja nebesa? Kao da je san oko mene; ne mogu da vjerujem u tebe. Ne kori me... daj mi da govorim, daj mi da ti kažem sve, sve!... Odavno sam htio govoriti... Tko si ti, tko si ti, radosti moja?... Kako si našla moje srce? Pripovjedi mi; jesi li odavno moja sestrica?... Ispripovijedaj mi kako se je zvalo mjesto gdje si živjela, šta si ondje zavoljela najprije, čemu si se radovala, za čim si ginula?... Je li ondje bio topao zrak, je li ondje bilo vedro nebo?... Koji su ti bili mili, koji su te ljubili prije mene, komu se ondje duša tvoja najprije privoljela?... Jesi li imala rođenu majku i je li tebe djetetom mazila ili si se, kao ja, sama samcata ogledala u životu? Kaži mi jesi li uvijek bila takva? Šta si sanjala, šta si gatala, šta ti se zbilo i šta ti se nije zbilo — kazuj sve... Za kim ti je prvi put stalo ginuti djevojačko srce i zašto si ga poklonila? Kaži šta bih ti dao za nj, šta bih dao tebi za tebe?... Kaži mi, ljubo, svjetlo moje, sestrice moja, kaži mi čime bih stekao tvoje srce?...

Glas mu opet presahnuo i on sagnuo glavu. Ali kad je uznesao oči, u jedan se mah sledio sav od nijema užasa a kosa mu se nakostriješila na glavi.

Katerina sjedi blijeda kao krpa. Ukočeno gleda u zrak, usne joj pomođrile kao u mrtvaca a oči prekrila nijema, bolna muka. Polako se pridigla, koraknula dva koraka i uz uzvik što prodire srušila se

pred ikonu... Iz grudi joj se trgaju otržite, nesklapne riječi. Onesvijestila se. Ordinov, sav potresen od straha, digao ju je i donio do svoje postelje; stoji do nje i ne zna za sebe. Za čas ona otvorila oči, pridigla se na postelji, ogledala se oko sebe i uhvatila mu ruku. Privukla ga sebi, nastoji da mu nešto šapne svejednako još blijedim usnama, ali sve je još izdaje glas. Napokon se zalila suzama; žarke kapi pale Ordinovu na ohladnjelu ruku.

— Teško je, teško mi je sada; nastaje moj posljednji čas! — progovori napokon, jadikujući u neutješnu jadu.

Upela se da još nešto rekne ali joj se jezik ukočio te ne može da izgovori ni jednu riječ. U očaju gleda Ordinova koji je ne razumije. On se nagnuo k njoj bliže te osluškuje... Napokon začuo kako je šapnula razgovijetno:

— Ja sam pokvarena, mene su pokvarili, upropastili me!

Ordinov digao glavu i grozovito je presenećen pogledao.

Neka mu nezgrapna misao munula glavom. Katerina opazi kako mu se grčevito, bolno skupilo lice.

— Jest, pokvarili — nastavila ona — iskvario me zao čovjek — on je moj upropastitelj... Prodala sam mu dušu... Zašto si, zašto si mi spomenuo majku rođenu? Čemu bi mučio mene? Bog ti je, Bog ti je sudac!...

Začas zaplakala tiho; Ordinovu srce kuca i gine u smrtnom jadu.

— On govori — šapće ona suzdržijivim, tajanstvenim glasom — da će, kad umre, doći po moju grešnu dušu... Ja sam njegova, prodala sam mu se s dušom... On me je mučio, čitao mi iz knjiga... Na, gledaj, gledaj njegovu knjigu! Evo njegova knjiga. On veli da sam počinila smrtan grijeh... Gledaj, gledaj...

I pokazuje mu knjigu; Ordinov nije opazio otkud se knjiga stvorila. Makinalno ju je uzeo, svu ispisanu, poput starinskih raskolničkih knjiga, koje je dosad imao prilike vidjeti. Ali sada on nema snage da gleda i da pažnju usredotoči na bilo što drugo. Knjiga mu ispala iz ruku. Tiho grli Katerinu i nastoji da je urazumi.

— Nemoj, nemoj! — govori joj — tebe su zaplašili; ja sam uz tebe; odmori se uz mene, rođena, ljubavi moja, svjetlo moje!

— Ti ne znaš ništa, ništa — govori ona krepko mu stišćući ruku — ja sam uvijek takva!... Sve se bojim... Nemoj, nemoj me mučiti!...

— Idem onda njemu — započela za časak kad je došla do daha. — Gdjekad on mene općinjava naprosto svojim riječima, drugi put uzima svoju knjigu, najveću, i čita nada mnom. Sve čita takve grozote, surovosti! Ne znam šta je i ne razumijem svaku riječ; ali me hvata strah; i kad mu se zaslušavam u glas, čini mi se da to i ne govori on, nego netko drugi, nečastivi, kojega ne možeš ničim ublažiti, ničim namoliti, pa ti teško, teško bude na srcu, ono gori... Teže nego kad se započeo jad!

— Ne idi njemu! Zašto odlaziš njemu? — govori Ordinov jedva i shvaćajući svoje riječi.

— Zašto sam došla tebi? Zapitaj, ni to ne znam — A on mi sve govori: moli se, moli se! Gdjekad ustajem po mrkloj noći i molim se dugo, po cijele sate; često me i san hvata, ali me sve budi strah, sve budi mene, i sve mi se tada čini da se oko mene skuplja olujina, i zlo će stići mene, raskidat će me i rastrgat će me nečastivi, neću namoliti ugodnike božje i neće me oni izbaviti iz ljutoga jada. Sva mi se duša kida kao da će mi se cijelo tijelo rastopiti od suza... Onda se i opet počinjem moliti, i molim se, molim se sve donde dok me Vladičica[30] ne pogleda ljupkije s ikone. Onda ustajem i sva kao utučena odlazim da spavam; znam gdjekad i zaspati na podu, klečeći pred ikonom. Onda se događa te se on budi, priziva me, počinje me maziti, milovati, tješiti, i onda mi odlane, pa neka grane bilo kakva nevolja, ja se s njim ne bojim više. On je moćan! Velika je njegova riječ!

— Ali kakva nevolja, kakva je nevolja tebi?... — I Ordinov lomi rukama od očaja.

Katerina strašno probljedjela. Gleda ga kao da je osuđena na smrt i ne nada se pomilovanju.

— Meni?... Ja sam prokleta kći, ja sam dušogupkinja; mene je proklela mati! Ja sam ubila rođenu majku!

Ordinov ju je šuteći zagrlio. Ona se dršćući privila uz njega. Osjeća on kako joi je grčevita jeza proletjela po svem tijelu te se čini da joj se duša rastaje s tijelom.

— Zakopala sam je u hladnu zemlju — govori sva uzbuđena od svojih uspomena, sva u prikazama svoje nepovrative prošlosti — odavno sam htjela da kažem, on mi neprestano brani usrdnim

molbama, ukorom i gnjevljivom riječju, a gdjekad zna i sam da uzbuni u meni moj jad, kao da mi je neprijatelj i protivnik. A meni svejednako — kao i sada po noći — svejednako padaju na pamet... Slušaj, slušaj! Bilo je davno, vrlo davno, i ne sjećam se kada, ali svejednako mi je pred očima, kao da je bilo jučer, kao da je jučerašnji san što mi je svu noć sisao srce. Jad produžuje vrijeme dvostruko. Sjedni, sjedni ovamo, do mene; ispripovijedat ću ti svu svoju tugu; smrvi mene, prokletnicu, materinskim prokletstvom... Predajem ti svoj život...

Ordinov htjede da je zaustavi, ali ona sklopila ruke moleći ga za pažnju, i onda počela govoriti još s većim nemirom. Pripovijedanje joj je bez veze, u riječima se osjeća duševna bura, ali Ordinov razumije sve jer je njen život postao njegovim životom, njen jad njegovim jadom, a njegov neprijatelj iskrsnuo već živ pred njim, utjelovljuje se i raste pred njim u svakoj njenoj riječi te kao da mu s neiscrpivom silom guši srce i ruga se njegovoj pakosti. Krv mu se buni, preplavljuje mu srce i mrsi mu misli. Pakosni starac iz njegova sna (u to vjeruje Ordinov) iskrsnuo živ pred njim.

— Bila je isto ovakva noć — počela da govori Katerina — ali grozovitija, a vjetar zavijao po našoj šumi kako još dosad nikad nisam čula... ili se već te noći otpočela moja propast! Pred prozorom nam se slomio hrast, a dolazio nam star, sijed starac prosjak i on nam pripovijedao kako se još od maloće sjeća toga hrasta, i uvijek je bio ovakav isti kao i sada kad ga je svladao vjetar... Te iste noći — sjećam se svega kao danas! — bura razbila ocu barke na rijeci, a on, premda se lomio u bolesti, odvezao se onamo čim su nam u tvornicu dotrčali ribari. Sjedjela sam s majkom sama, ja drijemam, ona nešto tuguje i gorko plače... jest, znala sam radi čega! Baš je pobolijevala, sva je blijeda i sve mi govori neka joj spremam mrtvačku haljinu... Odjednom se o ponoći začula na kućnim vratima lupa; ja skočila, krv mi udarila u srce; majka uzviknula... nisam je pogledala, bojala sam se, uzela fenjer i pošla sama da otvorim vrata... Bio je on! Obuzeo me strah, jer me je svagda obuzimao strah kadgod je on dolazio, i još od djetinjstva mi bješe tako čim se pamet rodila u meni. Onda on nije imao još ni bijele vlasi: brada mu se crnjela kao ugljen, oči se žarile kao žeravice, a ni jedan me jedini put nije dosad prijazno pogledao. Zapitao me: »Je li mati kod kuće?« Ja

zatvaram vratašca i kažem da »oca nema kod kuće«. On reče: »Znam« i naglo me pogledao, tako me pogledao... prvi me je put gledao tako. Ja idem, a on svejednako stoji. »Što ne ideš?« — »Premećem misli.« Ulazimo već u sobu. »A zašto si kazala da oca nema kod kuće kad sam te pitao je li kod kuće mati?« Ja šutim... Majka zamrla — poletjela put njega... On tek što je zirnuo — vidjela sam sve. Sav je mokar, prozebao: bura ga je vitlala dvadeset vrsta — a otkud dolazi i kud odlazi, nismo ni ja ni majka nikad znali; nismo ga viđali već devet tjedana... bacio kapu, svukao rukavice šakače — ne moli se pred ikonama, ne pozdravlja domaćine — sjeo uz svjetlo...

Katerina prošla rukom po licu kao da ju nešto tišti i davi, ali za čas digla opet glavu i opet započela:

— On počeo s majkom govoriti tatarski. Mati je znala, ja nisam razumijevala ni riječi. Inače su me otpravljali kad on dođe, a sada ne smije mati rođenomu djetetu kazati ni riječi. Nečastivi kupio moju dušu, i ja gledam majku i sama hvalim sebe. Vidim, mene gledaju, o meni govore; ona zaplakala; vidim, on hvata za nož, a više je puta već, od nedavna, hvatao preda mnom za nož kad s majkom govori. Ja ustala i uhvatila ga za pojas; htjedoh da mu istrgnem pogani nož.

On škripnuo zubima, uzviknuo i htio me odbiti — udario me u prsa ali me nije odgurnuo. Tu ću, mislim, poginuti, oči mi se smutile, padam na zemlju — ali nisam zaviknula. Gledam koliko imam snage da vidim, skida on pojas, zasukuje rukav na ruci kojom me je udario, vadi nož, daje ga meni: »Na, odsijeci ju, izdovolji se nad njom, koliko sam ti god na žao učinio, a ja ću ti se za to, ponosita djevojko, pokloniti do zemlje.« Ja ostavila nož; počela me gušiti krv, nisam ga ni pogledala, sjećam se, osmjehnula sam se ne rastavljajući usana, i gledam majci pravo u tužne oči, grozovito gledam a bestidan mi smijeh ne silazi s usana; a mati sjedi blijeda, mrtva...

Ordinov sluša s napetom pažnjom nepovezano pripovijedanje; ali pomalo joj se nemir slegao u prvom zanosu; govor joj postao mirniji; uspomene posve zanijele jadnicu i raspršile njenu čamu po svemu svojem beskrajnom moru.

— On uzeo kapu i nije pozdravljao. Ja opet uzela fenjer da ga ispratim mjesto majke koja je doduše sjedila bolesna, ali je htjela da ide za njim. Došli smo ja i on do kućnih vrata, ja šutim, otvorila mu

vratašca, otjerala pse. Gledam — on skida kapu i meni se klanja. Vidim, maša se u njedra, vadi crvenu škatuljicu od saktijana, odmiče zasunku; gledam: pravi biser — meni na poklon. »Imam, veli, kod grada krasoticu, njoj sam nosio za poklon, ali joj nisam donio: uzmi, krasoto djevojko, mazi svoju krasotu; makar nogom zgazila, samo uzmi!« Uzela ja ali nisam htjela da zgazim nogom, ne htjedoh da iskazujem veliku čast, nego uzela pakosna i nisam ni riječi priklopila. Došla i metnula na stol pred majku — zato sam i uzela. Rođena pošutjela po prilici časak, sva bijela kao krpa, kao da se boji govoriti sa mnom. »Ta šta je to, Katja?« A ja odgovaram: — »Tebi je, rođena, donio trgovac, ja ne znam.« Gledam, udarile joj suze na oči, zapeo joj dah. »Nije meni, Katja; nije meni, nevaljala kćeri, nije meni.« Sjećam se, tako je gorko, tako je gorko kazala kao da je isplakala.svu dušu. Ja uzgledala, htjela sam da joj se bacim pred noge ali odjednom mi došapnuo đavao: »Ako nije tebi, zacijelo je ocu; njemu ću predati ako se vrati; reći ću mu: bili su ovdje trgovci, zaboravili robu«... Kako je sada zaplakala rođena moja... »Sama ću kazati kakvi su trgovci bili i po kakvu su robu došli... Već ću ja njemu kazati čija si ti kći, ti nevaljalice! Ti mi nisi više kći, ti si za me zmija himbena! Ti si prokleto dijete moje!« Šutim, suze mi neće na oči... Ah, kao da je sve zamrlo u meni... Otišla sam u svoju sobu i svu nojcu slušala buru, a uz buru slagala svoje misli.

A međutim prošlo pet dana. Za pet dana dolazi pod veće otac, namršten i grozan, a bolest ga skrhala putem. Gledam, ruka mu je podvezana, i dosjetila sam se da mu je zloduh prešao preko puta; a zloduh ga onda zamorio i poslao na njega bolest. Znala sam i to tko mu je zloduh, sve sam znala. S majkom nije ni riječ progovorio, za mene nije zapitao, sazvao sve ljude, naredio da se obustavi rad u tvornici i da se kuća čuva od uroka. U taj sam mah osjetila u srcu da nam je u kući zlo. Čekamo, dakle, prošla noć, također burna, s mećavom, i dušu mi obuzeo nemir. Otvorila ja prozor — lice mi se žari, oči plaču, peče neumirivo srce; kao da sam u vatri: sve bih iz sobe, dalje, na kraj svijeta, gdje se rađaju munje i bura. Uzbibale mi se djevojačke grudi... odjednom, kasno već — kao da sam zadrijemala ili mi magla pala na dušu i mahom je smutila — čujem, kuca netko u prozor: »Otvori!« Gledam, čovjek se po konopcu uzverao na prozor. Odmah sam razabrala tko je izvolio doći u goste,

otvorila prozor i pustila ga u moju samotnu sobu. A bio je on! Nije skidao kape, sjeo na klupu, zaduhao se, jedva diše kao da ga je vitlala potjera. Ja stala u kut i sama znam kako sam problijedjela. — »Je li kod kuće otac?« — »Kod kuće je.« — »A mati?« — »Kod kuće je i mati.« — »Šuti sada; čuješ li?« — »Čujem.« — »Šta?« — »Zvižduk pred prozorom!« — »Pa hoćeš li sada, krasoto djevojko, skinuti glavu neprijatelju, hoćeš li zovnuti oca, upropastiti moju dušu? Od tvoje se djevojačke volje neću osloboditi; evo ti i konopac, vezuj me ako ti srce nalaže da se braniš što ti na žao činim«. — Ja šutim. — »Šta je? Progovori, radosti moja!« — »Šta bi ti?« — »Moram paziti na neprijatelja, sa starom ljubom se oprostiti kako valja, a novoj, mladoj krasotici djevojci, kakva si ti, od sve duše se pokloniti...« Ja se nasmijala; i sama ne znam kako mi je u srce stigao njegov podani govor. — »Ded pusti mene, krasoto djevojko, da se odšetam dolje, srce svoje da iskušam, domaćinima da se poklonim.« — Sva dršćem, zubi mi cvokoću, a srce mi kao usijano željezo. Odem, otvorim mu vrata, pustim ga u kuću, samo mu na pragu izgovorim s naporom: »Na, evo ti! Uzmi svoj biser i nikad me više ne obdaruj,« i bacim za njim škatulju.

Katerina zastala, da odahne; čas podrhtava i blijedi kao krpa, čas joj krv udara u glavu, a sad kad je zastala, obrazi joj gore, oči joj se blistaju kroz suze, a teško, otržito disanje uzljuljava joj grudi. Ali naglo problijedjela opet, glas joj klonuo, zadrhtao uznemiren, tužan.

— Onda ostadoh sama i kao da me odasvud zaokupila bura. Odjednom čujem krik, čujem kako dvorištem trče ljudi prema tvornici, čujem govor: »Tvornica gori!« Ja se pritajila, iz kuče svi pobjegli; ostala sam s majkom. Znam da se ona rastaje sa životom, već tri dana leži na smrtnoj postelji, znam ja, prokletnica kći!... Odjednom uzvik pod mojom sobom, slab, kao da je uzviknulo dijete kad se uplaši u snu, i opet se sve utišalo. Ja izgasila svijeću, zebem, skrila se rukama, bojim se i zirnuti. Odjednom čujem krik do sebe, čujem — iz tvornice trče ljudi. Ja se nagla kroz prozor: vidim, nose oca mrtva, čujem, razgovaraju: »Omakla mu se noga, pao u vreo kotao; valjda ga je gurnuo nečastivi.« Ja se srušila na postelju; čekam, sva sam premrla, a ne znam koga i šta čekam; samo mi teško bješe u taj mah. Ne sjećam se koliko sam čekala; sjećam se da se odjednom stadoh sva ljuljati, glava mi otežala, oči mi grize dim; i drago mi je što

mi je blizu propast! Odjednom osjetih, netko me diže za ramena. Gledam koliko mogu da vidim: on je, sav opaljen, a kaftan mu vreo kad sam ga pipnula i dimi se.

. »Po tebe sam došao, krasotice djevojko; oslobodi me iz nevolje kako si me prije u nevolju gurnula; dušu sam svoju upropastio za tebe. Ne mogu se namoliti za tu prokletu noć! Jedino da se zajedno molimo!« Smije se on, zlobnik! — »Pokaži mi, veli, kako ću proći da ne sretam ljude!« Ja ga uzela za ruku i povela za sobom. Prešli mi hodnik — imala sam uza se ključeve — otvorila sam vrata u smočnicu i pokazala mu prozor. A prozor nam gledao u vrt. On me prihvatio u snažne ruke, obujmio i skočio sa mnom kroz prozor. Potrčali ja i on, držimo se za ruke, i dugo smo trčali. Gledam: gusta, mračna šuma. On počeo slušati: »Potjera je, Katja, za nama! Potjera je za nama, krasoto djevojko, ali ne dajemo mi u ovaj mah glave! Poljubi me, krasoto djevojko, za ljubav i za vječnu sreću!« — »A zašto su tebi ruke krvave?« — «Ruke su mi krvave, rođena moja? Pa potukao sam vaše pse; ljuto su se razlajali na kasnoga gosta; hajdemo!« Opet mi potrčali; vidimo, na stazici očev konj, uzdu otrgnuo, pobjegao iz konjušnice; nije valjda htio da izgori!

»Sjedaj, Katja, sa mnom! Bog nam je poslao pomoć!« Ja šutim. »Zar nećeš? Ta nisam ja nekrst kakav, nisam nečastivi, evo ću se prekrstiti ako hoćeš,« i prekrstio se. Ja uzjahala, privila se uz njega i na prsima mu se sasvim zanijela, kao da me je obuzeo neki san, a kad sam se prenula, vidim, stojimo kraj široke rijeke. Sjahao on, skinuo mene s konja i krenuo u trščak: ondje je sakrio čamac. Mi već sjeli. »Pa, zbogom, dobri konju, idi novomu gospodaru, a stari te svi ostavljaju.« Ja poletjela očevu konju i na rastanku ga krepko zagrlila. Onda mi sjeli, on prihvatio vesla i za čas nam nestade obale. A kad nam je nestala obala, gledam, složio on vesla i ogledao se uokolo po svoj vodi.

»Zdravo — progovorio — majčice, burna rječice, ljudima božjim prijateljice, a moja hraniteljice! Ded kazuj, jesi li čuvala moje dobro dok mene nije bilo, je li cijela moja roba!« Ja šutim, oči oborila niz grudi: lice mi se zapalilo od stida. A on će: »Sve ti uzmi, burna, nezasitiva, a meni se zavjetuj da ćeš čuvati i maziti biser rnoj dragocjeni! Izusti bar riječcu, krasoto djevojko, sini suncem na buri, rastjeraj svjetlom tamnu noć!« — Govori, a osmjehuje se; srce mu

plamti za mnom, ali od stida ne htjedoh trpjeti njegova osmijeha; htjedoh mu reći riječ, ali sam se uplašila i ošutjela. »Neka dakle bude!« odgovara on na moju plašljivu misao, govori kao od jada, kao da njega obuzima jad. »Očito, silom se ne može ništa. Bog s tobom, ponosita, draga moja, krasoto djevojko! Vidim, strašno me mrziš ili sam tako nemio osvanuo tvojim vedrim očima.« Slušam, i pakost me snašla, od ljubavi me snašla pakost; prevladala ja srce, izrekla: »Jesi li ti meni mio ili nemio, ne znam valjda ja, nego zacijelo neka druga nerazumnica, bestidnica, koja je po mrkoj noći osramotila svoju djevojačku sobu, za smrtni grijeh prodala svoju dušu, a nije suzdržala bezumno svoje srce; i to zacijelo znaju moje gorke suze, i onaj koji se lupeški hvali tuđom nevoljom, djevojačkomu se srcu podsmjehuje!« Izrekla sam, a nisam otrpjela nego zaplakala... On pošutio i pogledao me tako da sam kao list zadrhtala. »Slušaj, dakle — veli mi — krasoto djevojko — a čudno mu oči plamte — neću ti kazati pustu riječ, nego ću ti zadati vjeru: koliko mi sreće pokloniš, toliko ću ja gospodovati, a ako me kada prestaneš voljeti, nemoj mi govoriti, ne gubi riječi, ne muči se, nego samo treni samurovim obrvama, zrakni crnim okom, makni samo malim prstom, i ja ču tebi vratiti tvoju ljubav sa zlatnom slobodicom; ali onda če, krasotice moja ponosita, nemila, i mojemu životu doći kraj.« I sve se tijelo moje osmjehnulo njegovim riječima.

Duboko uzbuđenje prekinulo Katerininu pripovijest; ona odahnula, osmjehnula se svojoj novoj misli i htjela da nastavi, ali blistavi se pogled njen susreo iznenada sa zažarenim, upiljenim pogledom Ordinovljevim. Zadrhtala ona i htjela nešto da kaže, ali joj krv šiknula u lice... Kao u nesvijesti skrila se rukama i bacila licem na jastuke. Sve se potreslo u Ordinovu! Neki bolni osjećaj, nesvjesna, nepodnosiva smetnja razlijeva mu se kao otrov po svim žilama i raste sa svakom Katerininom riječju: beskrajna težnja, pomamna, nepodnosiva strast, zaokupila mu misli, muti mu osjećaje. Ali mu u isti mah sve jače i jače teška, beskrajna tuga guši srce. Časomice bi da viče na Katerinu da zašuti, hoće da joj se baci pred noge i da je moli svojim suzama neka mu vrati pređašnje ljubavne muke, pređašnju nesvjesnu, čistu težnju, pa mu je žao suza što su mu se odavno osušile. Srce mu gine, bolno se podlijeva krvlju i ne daje suza ranjenoj duši. Nije razumio što mu je govorila Katerina, i ljubav

mu se plaši osjećaja što uzbuđuje bijednu ženu. U taj je čas prokleo svoju strast: ona ga guši, mori, i on osjeća kako mu je mjesto krvi poteklo po žilama rastopljeno olovo.

— Ah, nije to moj jad — reče Katerina i naglo digne glavu — što sam ti govorila sada, nije to moj jad — nastavila glasom koji joj je kao bakar zveknuo od novoga nenadanoga osjećaja, dok joj se sva duša kidala od suza što su se pritajile i nema im izlaza — nije to moj jad, nije to muka, moja briga! Šta je, šta je meni do rođene majke, sve ako i ne mogu na svijetu steći drugu rođenu majku! Šta je meni do toga što me je proklela u teškom svojem posljednjem času! Šta je meni do pređašnjega zlatnoga života mojega, do tople sobe, do djevojačke slobodice! Šta je meni do toga što sam se prodala nečastivomu i što sam dušu predala upropastitelju, što sam za sreću pretrpjela vječni grijeh! Ah, nije mi to jad, iako mi je u tom velika propast! Već mi je gorko i kida mi srce što sam osramoćena njegova robinja, što su sramota i stid mili meni samoj, bestidnici, što pomamno srce voli i da se sjeća svojega jada, kao da mu je radost i sreća — to je moj jad što nema u njemu snage i nema gnjeva zbog uvrede!...

Dah zapeo jadnici u grudima i riječi joj presjeklo grčevito, histerično ridanje. Žarki, otržiti dah pali joj usne, grudi joj se nadimlju i upadaju duboko, a oči joj se blistaju nerazumljivom mrzovoljom. Ali toliki joj čar ozlatio u taj mah lice, takvim joj strastvenim mlazom osjećaja, takvom nepodnosivom, nečuvenom krasotom zadrhtala svaka crta, svaka mišica da se odmah utrnula crna misao i ušutjela istinska tuga Ordinovu u grudima. Srce mu se trga da se privije uz njeno srce i da se strastveno, u bezumnu uzbuđenju, zanese zajedno s njim; da složno zakuca istom burom, istim zanosom neznane strasti i makar obamre s njim zajedno. Katerina uhvatila Ordinovljev mutan pogled i osmjehnula mu se tako da mu je srce prelio udvojen mlaz ognja. Jedva on i zna za sebe.

— Požali me, poštedi me! — šapće joj, suspreže drhtavi glas, naginje se prema njoj, rukom joj se opire o rame i tako joj blisko blisko gleda u oči da im se slijeva dah — ti si upropastila mene! Ne znam tvojega jada i duša mi se zbunila... Šta je meni do onoga rad čega tvoje srce plače! Kaži šta bi ti... ja ću učiniti. Hajde sa mnom, hajdemo, ne ubijaj me, ne mori me!...

Katerina ga gleda netremice; suze joj se osušile na zažarenim obrazima. Hoće da ga prekine, da ga uhvati za ruku, hoće da i sama kaže nešto i kao da ne nalazi riječi. Neki joj se neobični smiješak javio blago na usnama, kao da joj kroz taj smiješak probija smijeh.

— Nisam ti, da znaš, ispripovijedala sve — progovori najzad isprekidanim glasom. — Pripovjedit ću ti još; samo, hoćeš li, hoćeš li me slušati, žarko srce? Poslušaj sestricu svoju! Vidi se, malo si upoznao njen ljuti jad! Htjela bih da ti pripovjedim kako sam s njim proživjela godinu dana, ali neću... A kad je protekla godina dana, spustio se on s drugovima niz rijeku, i ja ostadoh u pristaništu kod njegove pomajke čekajući ga. Čekam ga mjesec, dva, pa pred gradom srela mlada trgovca, pogledala ga i sjetila se nekadašnjih zlatnih dana. — »Ljubice sestrice! — reći će on kad je dvije tri riječi progovorio sa mnom — ja sam Aljoša, tvoj namijenjeni suđenik, nas su djecu starci vjenčali riječima; zaboravila si me, sjeti me se, iz vašega sam mjesta«... — »A šta govore u vašem mjestu o meni?« — »Pa vode ljudske razgovore da si u nepopoštenju otišla, djevojački si stid zaboravila, s razbojnikom si se, dušogupcem upoznala« govori mi Aljoša i smije se. — »A šta si ti govorio o meni?« — »Mnogo sam htio govoriti kad sam se ovamo primicao — i uznemirilo mu se srce — mnogo sam htio ti kazati, a sada mi zamrla duša kad sam te ugledao; upropastila si me!« veli. »Kupi onda i moju dušu, uzmi je, podsmjehni se makar srcu, ljubavi mojoj, krasoto djevojko. Ja sam sada sirotan, svoj sam gospodar, i duša mi je moja, nije tuđa, nisam je nikomu prodavao poput druge koja je ugasila svoj spomen, a srce se ne kupuje, nego ću ga pokloniti, ali, vidi se, unosna je stvar!« Nasmijali se, a on sve govori te govori mjesec dana živi u naselju, ne mari za robu, otpravio svoje ljude, sam je samcat. Rastužile me njegove sirotanske suze. Velim mu, dakle, jednoga jutra: kad se smrači, čekaj me, Aljoša, dolje na pristaništu; odvest ću se s tobom u tvoje mjesto! Dodijao mi jadni život! — Zanoćalo se, svezala ja svežanj, a duša mi gine, zatrepetala u meni. Gledam, ulazi moj domaćin, niti sam mu se nadala niti sam znala. — »Zdravo; hajdemo, bit će bura na rijeci, a vrijeme hiti.« Ja pošla za njim; došli mi na rijeku, a do naših se daleko plovi; gledamo: čamac, u njemu poznat veslač, kao da očekuje koga. »Zdravo, Aljoša, pomozibog! Šta je? Jesi li zakasnio na pristaništu, žuriš se na svoje

lađe? Ded odvezi, dobri čovječe, mene i gazdaricu svojima, u naše mjesto; otpravio sam svoj čamac, a otplivati ne umijem.« — »Sjedaj — reče Aljoša, a u meni zamrla duša kad sam mu začula glas. — Sjedaj i s gazdaricom; ima za sve vjetra, a u mojem će dvoru biti i vama mjesta.« Sjeli mi; noć je bila mračna, zvijezde se posakrivale, vjetar zaurlao, valovi se uznjihali, a mi od obale odmakli po prilici vrstu. Sve troje šutimo.

— »Bura! — veli moj gazda — a ta bura ne sluti na dobro! Otkad sam se rodio, nisam još vidio na rijeci takvu buru kakva se sada uzvitlava! Teško je našemu čamcu! ne može nositi troje!« — »Jest, ne može da nosi — odgovara Aljoša — jedan je od nas, vidi se, suvišan« — veli, a glas mu division dršće kao žica. — »Šta je dakle, Aljoša? Znao sam te dok si bio malo dijete, bratio sam ti se s rođenim ocem, ugošćali smo se — kaži mi, Aljoša, možeš li bez čamca isplivati na obalu ili ćeš ni za što poginuti, dušu upropastiti?« — »Neću isplivati!« — »A ako te, dobri čovječe, zadesi nezgoda te se napijaš vodice, hoćeš li isplivati ili nećeš?« — »Neću isplivati, tu je i kraj mojoj dušici, neće me nositi burna rijeka!« — »Slušaj, dakle, ti sada, Katerina, bisere moj dragocjeni! Sjećam se jedne isto takve noći, samo se onda nisu njihali valovi nego su sijale zvijezde i svijetlio mjesec... Ja bih te tako naprosto zapitao, nisi li zaboravila?« — »Sjećam se« velim. — »Pa kad je nisi zaboravila, nisi zaboravila ni nagovor kako je jedan momak putio krasotu djevojku neka se opet oslobodi od nemiloga — a?« — »Nisam, ni to nisam zaboravila« velim, a jedva sam i živa. — »A, nisi zaboravila! Evo nam je sada teško u čamcu. Nije li nastalo tomu vrijeme? Kaži, rođena, kaži, golubice, zaguči nam svoju golubinju umiljatu riječ«...

— Nisam onda rekla svoju riječ! — prošaptala Katerina blijedeći... Nije dovršila.

— Katerina! — oglasio se iznad njih mukao, hrapav glas. Ordinov zadrhtao. Na vratima stoji Murin. Tek se pokrio krznenim pokrivačem, blijed je kao smrt i gleda ih gotovo izbezumljenim pogledom. Katerina blijedi sve jače i jače, pa i ona gleda njega netremice, kao začarana.

— Dođi meni, Katerina! — prošaptao bolesnik jedva čujnim glasom i izišao iz sobe. Katerina sve još gleda netremice u zrak kao da još svejednako stoji pred njom starac. Ali odjednom joj krv za

jedan tren zažarila blijede obraze i ona se polako pridigla s postelje. Ordinov se sjetio prvoga sastanka.

— Do sutra dakle, suze moje! — reče ona nekako se čudno osmjehujući — do sutra! A pamti gdje sam prestala: »Biraj između dvojice: tko ti je mio ili nemio, krasoto djevojko!« Hoćeš li pamtiti, hoćeš li počekati jednu nojcu? — ponovila, položila mu ruke na ramena i nježno ga gleda.

— Katerina, ne idi, ne upropašćuj sebe! On je lud! — šapće Ordinov ršćući za nju.

— Katerina! — oglasio se glas za pregradom.

— A šta? Zaklat će me valjda? — odgovorila Katerina smijući se. — Laku noć, srce moje nenagledivo, golube moj žestoki, braco rođeni! — govori i nježno privija glavu njegovu na svoje grudi, a suze joj iznenada orosile lice. — To su posljednje suze. Prespavaj svoj jad, ljubezni moj, sutra ćeš se probuditi na radost. — I ona ga strastveno poljubi.

— Katerina! Katerina! — šaptao Ordinov, pao pred nju na koljena i naprezao se da je zaustavi. — Katerina!

Ona se okrenula, smješkajući se kimnula mu glavom i izišla iz sobe. Ordinov je čuo kako je ušla Murinu; suspregnuo dah osluškujući, ali nije ni glasa više čuo. Starac šuti ili je možda opet u nesvjestici... Htjede da ode onamo do nje, ali mu noge klecaju... Oslabio je i prisjeo na postelju...

II

Kad se prenuo, dugo nije mogao da razabere vrijeme. Ili je svanuće ili suton: u sobi je sve još mrak. Nije znao označiti koliko je zapravo spavao, ali je osjećao da mu je san bio nezdrav. Kad se razabrao, prešao rukom po licu kao da skida sa sebe san i noćne prikaze. Ali kad htjede da stane na pod, osjeti kao da mu je sve tijelo izlomljeno i izmoreni mu udovi uskraćuju pokornost. Glava ga boli i vrti mu se, i cijelo mu tijelo obuzima sad sitna drhtavica sad žar. Zajedno sa sviješću vratilo mu se i sjećanje, i srce mu zadrhtalo kad je u jednom trenutku preživio u sjećanju cijelu prošlu noć. Za uzvrat dvoumici toliko mu silno kuca srce, tako su mu žarki, jasni osjećaji kao da od odlaska Katerinina nije protekla noć ni dugi sati nego

jedan jedini čas. Osjeća da mu se oči nisu još osušile od suza — ili su mu to kao vrutak iz žarke duše briznule nove, svježe suze? I za čudo! Muke su mu čak i slatke premda svim bićem svojim osjeća mutno da ne može dulje trpjeti takvo nasilje. Bio je čas kad je gotovo osjećao smrt i bio pripravan da je dočeka kao svijetlu gošću: tako mu se napregli dojmovi, takvim je snažnim poletom uzavrela iznova, kad se je probudila, njegova strast, takav mu je zanos obuzeo dušu te se čini da će se život, ubrzan napregnutom djelatnošću prekinuti, razrušiti, istrunuti u jednom trenu i ugasiti se zauvijek. Gotovo u taj isti mah, kao za odgovor njegovoj čami, za odgovor njegovu srcu što je zadrhtalo, oglasio se poznati, krupni, srebreni Katerinin glas — kao ona nutarnja muzika, znana čovjekovoj duši u času radosti sa svojim životom, u času nepomućene sreće. Blizu, do njega, gotovo nad njegovim uzglavljem, otpočela se pjesma, isprva tiho i sjetno... Glas se čas uznosi, čas spušta, grčevito zamire, kao da taji u sebi i nježno ljuljuška svoju buntovnu muku nezasitne, prigušene želje, dovijeka pritajene u srcu što jaduje; čas se iznova razliježe slavuljskim biglisom, plamti već nesuzdržljivom strašću, razliježe se u cijelo more zanosa, u more zvukova snažnih, beskrajnih, kao što je prvi trenutak ljubavnoga blaženstva. Ordinov razaznaje i riječi: priproste su, duševne, složene odavno, s iskrenim, mirnim, čistim osjećajem, jasnim samomu sebi. Ali ih zaboravila, a čuje samo glasove. Kroz priprostu, naivnu melodiju te pjesme, njemu se blistaju druge riječi i ore svom onom težnjom što mu ispunjava grudi, odazivaju se najskrovitijim i njemu samomu nepoznatim zavojcima njegove strasti što mu odjeknuše jasno, s potpunom sviješću o njoj. I sad mu se pričuli posljednji jecaj srca koje je zamrlo u beskrajnoj strasti, sad radost slobode i duha koji je raskinuo lance te otvoreno i slobodno krenuo put neprohodnomu miru nebranjene ljubavi; sad mu se pričula prva zakletva ljubavničina, s mirisavim stidom za prvu rumen na licu, s molbama, sa suzama, s tajnovitim plašljivim šaptom; sad želja bakhantice, ponosne i radosne u svojoj snazi što bez pokrova, bez tajne i blistavim smijehom šiba opijenim očima oko sebe...

Ordinov nije slušao do kraja pjesme nego ustao s postelje. Pjesma odmah umukla.

— Dobro jutro i dobar dan prođoše, žuđeni moj! — javio se Katerinin glas — dobro veče tebi! Ustani, dođi nam, probudi se na svijetlu radost; čekamo te ja i gazda, sve sami dobri ljudi, pokorni tvojoj volji; ugasi mržnju ljubavlju ako te sveđ još boli srce od uvrede. Kaži prijaznu riječ!...

Ordinov je već na prvi zov gazdaričin bio izišao iz sobe i jedva je shvaćao da ulazi gazdama. Pred njim se otvorila vrata i sjajan kao sunce zablistao mu se smiješak divne gazdarice. U taj mah nije vidio, nije čuo nikoga osim nje. Za tren mu se cijeli život, sva radost slila u srcu — u svijetli lik njegove Katerine.

— Dvije rumeni[31] prođoše — reče ona pružajući mu ruke — kako sam se rastala s tobom, večernja se gasi sada, pogledaj na prozor. Kao dvije zore duši krasote djevojke — izustila Katerina smijući se — jedna, što prvim stidom rumeni lice kad se prvi put prene u grudima samotno djevojačko srce, a druga, kad krasota djevojka zaboravi prvi stid, bukti kao plamen, guši djevojačke grudi i tjera u lice rumenu krv...

Hodi, hodi u naš dom, čestiti junače! Što stojiš na pragu? Čast tebi i ljubav, i pozdrav od gazde!

Sa zvučnim smijehom poput glazbe uhvatila Ordinova za ruku i uvela ga u sobu. Plašljivost mu obuzela srce. Sav plamen, sav požar što mu je plamtio u grudima, kao da je uginuo i ugasio se u jedan mig i na jedan mig; zbunjen oborio oči i boji se gledati u nju. Osjeća da je ona takva divna krasotica te mu srce ne može podnijeti vreli njen pogled. Nikad još nije svoju Katerinu vidio ovakvu. Prvi joj se put zablistali na licu smijeh i veselje i na crnim joj trepavicama osušili tužne suze. Ruke mu dršću u njenoj ruci. A da je uzgledao, vidio bi kako je Katerina s pobjedničkim smiješkom uperila sjajne oči u njegovo lice, pomračeno pometnjom i strašću.

— Ta ustani, stari! — reče ona najzad kao da se i sama tek razabrala — reci gostu prijaznu riječ. Gost je isto što i rođeni brat! Ta ustani, nepokorni, ponositi starkeljo, ustani, pokloni se, uhvati gosta za bijele ruke i posadi za stol!

Ordinov uzgledao i kao da se je istom sada osvijestio. Tek sada je pomislio na Murina. Starčeve oči, kao da su se ugasile u samrtnom jadu, gledaju ga netremice; i s bolom se u duši sjetio

pogleda što mu je posljednji put bljesnuo ispod nadnesenih crnih obrva, skupljenih kao i sada od jada i gnjeva. Glava mu se malo zavrtjela. Ogledao se oko sebe i tek sada razabrao sve jasno, točno. Murin leži još vazda na postelji, ali gotovo odjeven te kao da je već ustajao i odlazio toga jutra od kuće. Vrat mu je kao i prije ovijen crvenim rupcem, na nogama su mu papuče. Bolest je očevidno prošla, ali mu je lice još strašno blijedo i žuto. Katerina stoji uz postelju, rukom se poduprla o stol i pažljivo motri obojicu. Ali joj prijazni smiješak ne silazi s lica. Čini se da se sve zbiva po njenu migu.

— Da! To si ti — reče Murin pridižući se i sjedajući na postelji. — Ti si moj stanar. Skrivio sam ti, gospodine, zgriješio sam i na žao sam ti učinio ne znajući i ne sanjajući, ponevaljalio sam se onomad s puškom. Tko bi i znao da i tebe spopada padavica? A meni se dešava — nadovezao promuklim, bolesnim glasom, mršteći obrve i preko volje sklanjajući oči od Ordinova. — Nevolja dolazi, ne kuca na kućna vrata, prikrada se kao kradljivac. Kad sam se osvijestio, gotovo sam i njoj stjerao nož u prsa... — priklopio i mahnuo glavom prema Katerini. — Bolestan sam, spopada me nastup, to ti je dakle dosta. Sjedni — bit ćeš nam gost.

Ordinov ga sve još gleda uporno.

— Sjedni dakle, sjedni! — zavikne starac nestrpljivo — sjedni, kad se njoj to mili! Gle, kako ste se zbratili, kao rođeni! Sljubili se kao ljubavnici!

Ordinov sjeo.

— Vidiš kakva je sestrica — nastavio starac, a nasmijao se i pokazao dva reda bijelih zubi, cjelcatih sve do jednoga. — Milujte se, rođeni moji! Je li ti lijepa sestrica, gospodine? Reci, odgovaraj! De, gledaj kako joj se obrazi žare kao plamen. Ta obazri se, počasti svega svijeta krasotiču! Pokaži da ti za njom gine srce!

Ordinov namršti obrve i zlobno pogleda starca. Ovaj zadršće od njegova pogleda. Slijepo bjesnilo zavri u Ordinovim grudima. Nekim životinjskim instinktom osjećao je blizu sebe smrtnoga neprijatelja. I sam nije mogao shvatiti šta se s njim zbiva; razbor ga nije služio.

— Ne mari! — oglasio se za njim glas. Ordinov se ogleda.

— Ta ne mari, ne mari, velim ti, ako te đavao navodi u napast, požali svoju ljubu — govori Katerina i smije se, i odjednom mu

odostrag prekrila rukom oči; onda odmah makla ruke i prekrila se ona. Ali rumen njena lica kao da joj probija kroz prste. Skinula ruke i sva zažarena kao oganj pokušala vedro i bez straha dočekati njihov smijeh i radoznale poglede. Ali njih dvojica šute i nju gledaju — Ordinov s nekim ljubavnim presenećenjem, kao da mu je prvi put takva silna krasota prostrijelila srce, a starac pažljivo, hladno. Ništa mu se nije izrazilo na blijedom licu; samo se usne modre i malo trepeću.

Katerina priđe stolu, ne smijući se više, poče spremati knjige, papire, tintarnicu, sve što je na stolu, i stavi sve na prozor. Diše brzo, otržito, a pokadšto pomamno upija zrak kao da joj se steže srce. Pune joj se grudi spuštaju i podižu teško kao val uz obalu. Oborila oči, a crne joj se crncate trepavice kao oštre igle zablistale na svijetlim obrazima.

— Carica djevojka! — reći će starac.

— Vladarka moja! — prošaptao Ordinov i cijelo mu tijelo zadrhtalo. Razabrao se kad je na sebi osjetio starčev pogled; kao munja sijevnuo na trenutak taj pogled — pomaman, pakostan, ledeno preziran. Ordinov se bio pridignuo s mjesta, ali kao da mu je nevidljiva sila okovala noge. Opet sjeo. Stiskuje pokatkad svoju ruku kao da ne vjeruje u zbilju. Čini mu se da ga davi mora i da mu je na očima svejednako još stradalački, bolovni san. Ali, za čudo! Ne želi da se probudi.

Katerina skinula sa stola stari sag, onda otvorila sanduk, izvadila iz njega skupocjen stolnjak, izvezen sjajnim svilama i zlatom, i pokrila stol; onda izvadila iz ormara starinski, pradjedovski, od čfsta srebra služavnik s čašicama, metnula ga nasred stola i odijelila tri srebrne čašice — po čašu gazdi, gostu i sebi; onda dostojanstvenim, gotovo zamišljenim pogledom pogledala starca i gosta.

— Tko je, dakle, od nas komu mio ili nemio? — reče ona — tko nije komu mio, taj je mio meni i sa mnom će popiti svoju čašu. A meni je svaki od vas mio kao da mi je rođeni: svima dakle valja piti za ljubav i slogu!

— Piti i crne brige u vinu utopiti! — reče starac promijenjenim glasom. — Nalijevaj, Katerina!

— A zapovijedaš li ti da nalijem? — upitala Katerina gledajući Ordinova.

Ordinov šuteći primaknuo svoju čašicu.

— Stoj! U koga je kakva začkoljica i namisao neka se po njegovu htijenju i zbude! — reče starac i diže čašicu.

Svi se kucnuli čašicama i ispili.

— De, ispijmo sada ja i ti, starino! — reče Katerina obraćajući se gazdi. — Ispijmo, ako je prijazno tvoje srce prema meni. Ispijmo za proživljenu sreću, poklonimo se proživljenim godinama, srcem se i ljubavlju poklonimo za sreću! Ded, zapovjedi da nalijem ako ti srce plamti za mnom!

— Vince ti je jako, draga moja, a ti samo kvasiš usnice! — reče starac smijući se i opet podmećući svoju čašicu.

— Pa ja ću otpiti, a ti iskapi do dna!... Zar valja, starkeljo, živjeti i tešku brigu vući za sobom; od teške brige samo gine srce! Briga nastaje od jada, briga doziva jad, a u sreći živiš bez brige! Pij, starino! Utopi svoju brigu!

— Mnogo ti je, vidi se, navrelo jada kad se tako okomljuješ na nj! Vidi se, hoćeš odmah da dokončaš, bijela golubice moja! Pijem s tobom, Katja! A ima li u tebe jada, gospodine, ako dopuštaš da zapitam?

— Što ima, to je za mene — šapnuo Ordinov, a ne odvaja očiju od Katerine..

— Jesi li čuo, starkeljo? I sama dugo nisam znala za sebe, nisam se sjećala, ali došlo vrijeme, sve sam upoznala i prisjetila se; štogod je minulo, sve sam opet proživjela nezasitnom dušom.

— Jest, gorko je kad se počneš probijati sa samom prošlošću — reče starac sjetno. — Što je prošlo, isto je što i ispito vino! Kakve sreće ima u prošlosti? Kad iznosiš kaftan, zbaciš ga...

— Treba nov! — prihvatila Katerina i na silu se nasmijala, a dvije joj se krupne suzice kao dva alema objesila na trepavicama što se zasjaše. — Ne može se valjda za jedan čas proživjeti vijek, a i žilavo je djevojačko srce, ne možeš mu doskočiti! Jesi li razabrao, starino? Pazi, u tvoju sam čašicu sahranila suzicu!

— A jesi li za mnogo sreće kupila svoj jad? — upitao Ordinov, a glas mu zadrhtao od uzbuđenja.

— U tebe, gospodine, po svoj prilici ima mnogo toga na prodaju! — odgovorio starac — pa ničeš gdje te ne siju. — I on zlobno, nečujno zahohotao, bezobrazno gledajući Ordinova.

— A po što sam prodala, to je i gotovo — odgovori Katerina kao nekim nezadovoljnim, uvrijeđenim glasom. — Jednomu se čini mnogo, drugomu malo. Jedan bi sve da pokloni, a nema ništa da se uzme, drugi ništa ne nudi, a za njim ide poslušno srce! A ti ne kori čovjeka — reče ona tužno gledajući Ordinova — jedan je takav čovjek, drugi nije taj čovjek, a kao da znaš zašto za kim teži duša! Ta nalij svoju čašicu, starce! Ispij u zdravlje tvoje ljubazne kćeri, tihe tvoje robinje, pokorne, kakva je u prvi kraj bila kad se je s tobom upoznavala. Diži čašu!

— Pa neka bude! Natoči dakle svoju! — rekao starac i prihvatio vino.

— Stoj, starino! Počekaj s pićem, daj da najprije reknem riječ!...

Katerina se nalaktila rukama na stol, pa uporno, raspaljenim, strastvenim očima gleda starcu u oči. Neka joj se neobična odlučnost sija u očima. Ali sve su joj kretnje mirne, geste otržite, nenadane, brze. Kao da je cijela u vatri, i čudno se Činilo sve to. Ali njena krasota kao da raste zajedno s uzbuđunjem, s njenim oduševljenjem. Iz njenih usana, napol otvorenih na smiješak, tako da se ukazuju dva reda bijelih, jednakih zubi, kao biser, izlijeće otržito dihanje i malko joj odiže nosnice. Grudi joj se bibaju; kosa, tri puta zavijena na zatiljku, nehajno joj spala malo na lijevo uho i prekrila jedan dio zažarenoga obraza. Na sljepoočicama joj probija laki znoj.

— Gataj, starino! Gataj mi, rođeni moj, gataj, dok još nisi zapio pamet; evo ti moj bijeli dlan! Ta nisu tebe uzalud ljudi kod nas prozvali čarobnjakom. Ti si učio knjige i svakakvih čarolija znaš! Pegledaj, dakle, starkeljo, ispripovijedaj mi svu moju jadnu sudbinu; samo pazi, ne slaži! Pa, kaži kako sam znaš — hoće li biti sreće tvojoj kćeri ili joj nećeš oprostiti, nego ćeš na njenu stazu zazvati jedino hudu, jadnu sudbinu? Kaži hoće li topao biti moj zakutak gdje ću se uživjeti ili ću kao ptica selica za svega svojega vijeka sirotovati i među dobrim ljudima tražiti svoje mjesto? Kaži tko mi je neprijatelj, tko mi pripravlja ljubav, tko mi smišlja zlo? Kaži hoće li mlado, žarko srce proživjeti svoj vijek samo samcato i zauvijek zamuknuti ili će naći srce jednako sebi i s njim u skladu zakucati radosno... do novoga jada! Pogodi od jednoga maha, starkeljo, na kojem modrom nebu, za dalekim morima i šumama živi sjajni moj sokol, gdje i bistra li oka izgleda sebi sokolića, i čeka li me s ljubavlju, hoće li me silno

zavoljeti, hoće li me brzo odvoljeti, hoće li me ili neće prevariti? I odmah, sve ujedno, kaži mi kao posljednje, starkeljo, hoću li dugo s tobom boraviti vijek, u krutom zakutku sjedjeti, čarolijske knjige čitati; i kad ću se ja tebi, starino, duboko pokloniti, u miru se i ljubavi oprostiti, zahvaliti za gostoljublje što si me pojio, hranio, priče mi pričao?... Ali, pazi, zgoljnu istinu kaži, ne slaži; došlo je vrijeme, ne daj se!

Njen zanos je sve više i više rastao do posljednje riječi, a onda joj se od uzbuđenja prekinuo glas kao da joj vihor trga srce. Oči joj sijevnule i gornja joj usna malo zadrhtala. Osjećalo se kako joj se u svakoj riječi krivuda i krije pakosna poruga, ali iz smijeha kao da joj ječi plač. Nagnula se preko stola prema starcu, pa mu uporno, s pomamnom pažnjom, gleda u zamućene oči. Ordinov čuje kako joj je odjednom zakucalo srce kad je završila; zaciknuo od zanosa kad ju je pogledao i pridignuo se s klupe. Ali letimični, nagli starčev pogled opet ga prikova za mjesto. Neka čudna mješavina prezira, poruge, nestrpljivoga, mrzovoljnoga nemira i ujedno pakosne, lukave radoznalosti sija se u tom letimičnom, naglom pogledu, od kojega Ordinov svaki put zadrhtava i svaki mu se put srce puni žučljivošću, mrzovoljom i nemoćnom zlobom.

Zamišljeno i s nekom žalosnom radoznalošću gleda starac svoju Katerinu. Srce mu je ranjeno, riječi su izrečene. Ali ni obrva mu se nije pokrenula na licu! Samo se osmjehnuo kad je završila.

— Mnogo si odjednom poželjela da saznaš, poletarče moje, ptičice što si mi se prenula! Nalij mi brže čašu duboku; najprije da ispijemo za razmiricu, pa za dobru volju; da ne bih svoju želju pokvario čijim urokljivim, nečistim okom. Đavao je jak! Vrag ne spava!

Digao čašu i ispio. Što više pije vina, to jače blijedi. Oči mu se zacrvenjele kao žeravice. Očito je da njihov grozničavi blijesak i nenadana mrtvačka modrina u licu najavljuju skori nov nastup bolesti. A vino je jako, tako da se Ordinovu od jedne čašice, što je ispio, sve više i više mute oči. Grozničavo uspaljena krv nije mogla dulje da izdrži: prelijeva mu srce, muči mu i muti pamet. Nemir u njemu raste sve jače i jače. Nalio i srknuo još, i sam ne znajući šta radi, čime bi doskočio sve većemu svojemu uzbuđenju, i krv mu još brže pojurila po žilama. Kao da je u bunilu, pa kad napne svu svoju

pozornost, jedva može da prati šta se zbiva između neobičnih njegovih gazda.

Starac zveknuo srebrnom čašicom o stol.

— Nalijevaj, Katerina!.— uzviknuo — nalijevaj još, nevaljala kćeri, nalijevaj dok se ne srušim! Spremi starca u postelju, i dosta mu je! Tako, nalij još, nalij mi, krasotice! Ispit ću s tobom! Što si ti malo pila? Ili ja nisam vidio...

Katerina mu nešto odgovorila, ali Ordinov nije razabrao šta je rekla: starac joj nije dopustio da dovrši; uhvatio ju je za ruku, kao da ne može dulje da suzdrži sve što ga je gušilo u prsima. Lice mu je blijedo, oči se čas mute, čas se usplamćuju jarkim ognjem; usne mu pobijeljele i dršću, i on joj reče neuravnoteženim, smetenim glasom, u kojem se blista na trenutke neki neobični zanos:

— Daj ručicu, krasotice! Daj da ti gatam, cijelu ću ti istinu kazati. I zaista sam ja čarobnjak; nisi se, vjerojatno, ni prevarila, Katerina! Vjerojatno ti je istinu kazalo tvoje zlatno srdašce da sam mu ja jedini čarobnjak, te neću istinu zatajiti njemu, priprostomu, bezazlenomu! Ali jedno nisi razabrala: nije do mene, čarobnjaka, da tebe urazumljujem! Razum nije po djevojačkoj volji; i čuje ona svu istinu, ali kao da i ne zna i ne sanja! Glava joj je zmija lukava, sve ako joj suze polijevaju srce! Neka je ona sama nađe, neka pužući propuže kroz nevolju, neka očuva lukavu volju! Negdje će osvojiti razumom, a gdje neće osvojiti razumom, zamaglit će krasotom, urokljivim će okom opiti pamet — krasota lomi silu; i željezno će se srce raspoliti na dvoje! Hoće li tebi i biti tuge i jada? Teška je čovječja tuga! Ali slabomu srcu nema nevolje. Nevolja se upoznava s jakim srcem, tajom se polijeva krvavim suzama, a ne nudi se dobrim ljudima na slatku sramotu: tvoj je jad, djevojko, kao trag na pijesku, dažd će ga sprati, sunce će ga osušiti, ljut će ga vjetar oduhnuti, zamesti! I još da kažem, da pogatam: tko tebe zavoli, tomu ćeš ti otići za robinju, sama ćeš slobodicu sputati, u zalog dati, a natrag je i nećeš više uzimati; nećeš umjeti da na vrijeme odvoliš; zasijat ćeš zrno, a tvoj će upropastitelj uzeti cio klas! Nježno dijete moje, zlatna glavice, sahranila si u moju čašu svoju suzicu bisernu, ali nisi izdržala, odmah si sto suza prolila, lijepu si riječcu potratila, a jadnom si se glavicom svojom pohvalila! A za njom, za suzicom, za nebeskom rosicom i ne treba da tužiš i jadaš! Prolit će ti se ona s pridom, tvoja

biserna suzica, za duge noći, za jadne noći, kad te stane izjedati ljuti jad, nečista misao — onda će tebi na žarko srce, sve za tu istu suzicu, kanuti nečija druga suza, ali krvava, i ne topla, nego kao rastopljeno olovo; do krvi će ti opaliti bijele grudi, i ti ćeš se do tužnoga, tmurnoga jutra, što nastaje za kišovitih dana, premetati po posteljici, rumenu ćeš krv liti i nećeš do drugoga jutra izliječiti svježu ranu! Nalij još, Katerina, nalij, draga moja, nalij mi za mudri savjet, a dalje valjda ne treba gubiti riječi...

Glas mu oslabio i zadrhtao: činilo se da će mu iz grudi provaliti ridanje... Nalio vina i pomamno ispio novu čašu; onda opet lupio čašom o stol. Mutni mu pogled i opet buknuo plamenom..

— A! Živi kako se živi! — uzviknuo — što je prošlo, bilo pa nije! Nalijevaj mi, nalijevaj još, neprestano mi nudi tešku čašu da mi nemirnu glavu skine s ramena, da mi sva duša zamre od nje! Položi me u postelju za dugu noć, ali bez jutra, i da mi zauvijek nestane sjećanja. Što se propilo, to se prožilo! Zapela, dakle, kod trgovca roba, uležala se, besplatno je odbacuje! A od svoje slobodne volje ne bi je taj trgovac dao ispod svoje cijene; platila bi i neprijateljeva krv, prolila bi se i nedužna krv, a za prid bi žrtvovao kupac propalu svoju dušicu! Nalijevaj, nalijevaj još Katerina!

Ali ruka što drži čašu kao da mu je zamrla i ne miče se; on diše teško i umorno, glava mu se i nehotice sagla. Posljednji put uperio tmurni pogled u Ordinova, ali i taj se pogled najzad ugasio i vjeđe mu spale, kao da su olovne. Smrtna mu se bljedoća razlila po licu... Još neko su mu se vrijeme usne micale i podrhtavale kao da se upinju da nešto progovore — i odjednom mu se suza, žarka, krupna, objesila o trepavice, otrgla se i polako se povaljala niz blijedi obraz... Ordinov nije mogao dulje izdržati. Pridignuo se, zateturao, zakoraknuo korak naprijed, prišao Katerini i uhvatio je za ruku; ali ga ona i ne pogleda, kao da ga nije opazila, kao da ga nije poznala...

Kao da i ona gubi svijest, kao da ju je cijelu zanijela jedna misao, jedna stalna ideja. Pala na prsa starcu što spava, ovila mu bijelu ruku oko vrata, pa ga uporno, kao da se prikovala uz njega, gleda ognjenim, upaljenim pogledom. Kao da i nije osjetila kako ju je Ordinov uhvatio za ruku. Napokon okrenula glavu put njega i pogledala ga dugim, pronicavim pogledom. Činilo se da ga je najzad

razumjela, i težak, začuđen smiješak tegobno joj se, kao s bolom, istisnuo s usana...

— Odlazi, odlazi — zašaptala — ti si pijan i loš! Ti nisi moj gost!.;.

Iznova se sada obratila starcu i opet se očima prikovala za nj.

Kao da mu čuva svaki odisaj i pogledom ljuljuška njegov san. Kao da se boji i dahnuti te suspreže uzburkano srce. I tolika joj bješe u srcu mahnita razdraganost, da odjednom očaj, bjesnilo i neiscrpiva pakost obuzeše Ordinovu dušu...

— Katerina! Katerina! — zovne on i stiskuje joj ruku kao u tijesku.

Licem joj proletjeo osjećaj boli; ona opet digla glavu i pogleda ga tako porugljivo, tako prezirno drzovito da se jedva održao na nogama. Onda mu pokazala starca što spava i — kao da joj je sva poruga neprijateljeva prešla u oči — opet pogledala Ordinova pogledom koji kida i ledi.

— Šta? Zaklat će valjda? — izgovori Ordinov, od bijesa ne znajući za sebe.

Kao da mu je njegov zao duh šapnuo u uho da ju je razumio... I cijelo mu se srce nasmijalo stalnoj misli Katerininoj...

— Ta kupit ću ja tebe, krasoto moja, od tvoga trgovca ako ti treba moja duša! Neće on bogme zaklati tebe!...

Ukočeni smijeh što mrtvi cijelo Ordinovljevo biće, ne silazi s Katerinina lica. Neiscrpiva mu poruga raskidala srce. Ne znajući za sebe, gotovo bez svijesti nalaktio se rukom na zid i skinuo s čavla starčev skupocjeni, starinski nož. Katerini kao da se javila, na licu zaprepaštenost; ali u isti mah kao da se prvi put javiše u njenim očima pakost i prezir. Ordinov je gleda i muka ga hvata... Osjeća kao da mu se ruka zbunila te je netko trga i podbada na bezumnost; izvadi nož... Katerina nepomično, kao da više ne diše, pazi na nj…

On pogleda starca...

U taj mu se čas učinilo da se starcu polako otvara jedno oko i smijući se gleda ga. Oči im se skobile... Nekoliko časova gledao ga Ordinov netremice... Odjednom mu se učinilo da se starcu nasmijalo cijelo lice i da se napokon razlegao po sobi đavolski hohot koji ubija i ledi. Glavom mu propuzala, kao zmija, nezgrapna, crna misao. Zadrhtao; nož mu., ispao iz ruku i zveknuo na podu. Katerina zaciknula kao da se prenula iz zanesenosti, od more, od teškoga, stalnog priviđenja... Starac se blijed digao s postelje i pakosno

odgurnuo nogom nož u kut u sobi; Katerina stoji blijeda, obamrla, nepomična; oči joj se zaklapaju; na licu joj se ogleda mukla, nepodnosiva bol; skrila se rukama i s krikom koji razdire dušu pala gotovo mrtva starcu pred noge...

— Aljoša! Aljoša — istrglo joj se iz stiješnjenih grudi...

Starac je obujmio snažnim rukama i gotovo je zadavio na prsima. Ali kad mu je na srcu skrila glavu, takvim se ogoljenim, bestidnim smijehom nasmijala svaka crtica na starčevu licu da je užas obuzeo cijelo Ordinovljevo tijelo. Varku račun, hladno, ljubomorno tiranstvo i stravu jednoga raskidanoga srca — to je razabrao u tom smijehu što se više nije skrivao.

— Luđakinja! — šapnuo i zadrhtao kao list, zamirući od užasa i istrčao na ulicu.

III

Kad je Ordinov, blijed, usplahiren, još uznemiren od jučerašnje uzrujanosti, sutradan oko osam sati izjutra otvorio vrata stana Jaroslava Iljiča, trgnuo se zaprepašten i stao na pragu kao ukopan kad je u sobi spazio — Murina. Starac je još bljeđi nego Ordinov i čini se da od bolesti jedva stoji na nogama; ali neće da sjedne koliko ga god nutkao Jaroslav Iljič, sav sretan radi toga posjeta. I Jaroslav Iljič uzviknu kad je ugledao Ordinova, ali gotovo ga u taj isti mah prošla radost i odjednom ga snašla neka zbunjenost, sasvim iznenada, na polovici puta od stola prema susjednoj stolici. Očito da ne zna šta bi kazao, šta bi učinio i potpuno je svjestan koliko je nepristojno u ovakvom glavobolnom času ostaviti gosta sama, kakav jest, i sisati svoj čibuk, a on međutim (tako se neobično zbunio) ipak poteže iz čibuka kolikogod može i dapače u nekom zanosu. Ordinov ušao napokon u sobu. Dobacio letimičan pogled Murinu. Starcu preletjelo licem nešto nalik na jučerašnji pakosni smiješak, od kojega Ordinov i sada zapada u drhtavicu i mrzovolju. Ali odmah nestalo i izgubilo se sve što je neprijateljsko i izražaj mu na licu primio najnepristupačniji i najsustegnutiji lik. Poklonio se svojemu stanaru duboko, preduboko... Cijeli je taj prizor uskrisio napokon Ordinovu svijest. On pogleda pažljivo Jaroslava Iljiča želeći da prodre u stvar. Jaroslav Iljič zadršće i zamuca.

— Ta uđite, uđite — progovori napokon — uđite, predragocjeni Vasilije Mihajloviču, sinite svojim dolaskom i utisnite pečat... svim ovim običnim stvarima... — progovorio Jaroslav Iljič i pokazao rukom u jedan kut u sobi, zacrvenio se kao vrbičin cvijet, smeo se od ljutine što mu je najplemenitija fraza zapela i rasprsnula se uludo te bučno pomaknuo stolicu nasred sobe.

— Neću vam smetati, Jaroslave Iljiču, htio sam... na dva časa.

— Molim! Otkud biste mi smetali... Vasilije Mihajloviču! Pa, izvolite čaja! Hej! Slugo... Uvjeren sam da mi nećete odbiti još jednu šalicu!

Murin kimnuo glavom i tako obznanio da neće nipošto odbiti.

Jaroslav Iljič zaviknuo slugi koji je ušao i najstrožim načinom zaiskao još tri šalice, onda sjeo do Ordinova. Neko je vrijeme kao sadreno mače vrtio glavom, čas desno, čas lijevo, od Murina prema Ordinovu i od Ordinova prema Murinu. Položaj mu je vrlo neugodan. Očito bi nešto da kaže što je po njegovom shvaćanju veoma škakljivo, barem za jednu stranu. Ali koliko se god upinjao, nikako ne može ni riječi izustiti... Ordinov kao da je također u nedoumici. Bio je časak kad su odjednom obojica u isti mah počeli govoriti... Šutljivi Murin, koji ih je radoznalo promatrao, polako razvukao usta i pokazao zube sve do jednoga...

— Došao sam vam javiti — započeo odjednom Ordinov — da radi nadasve neugodna slučaja moram otići iz stana, i...

— Zamislite, kakav neobičan slučaj! — utekao mu se naglo u riječ Jaroslav Iljič. — Priznajem, presenetio sam se od čuda kad mi je ovaj poštovani starac javio jutros vašu odluku. Ali...

— On vam je javio? — upita u čudu Ordinov gledajući Murina.

Murin pogladio bradu i nasmijao se u rukav.

— Jest — nastavi Jaroslav Iljič — uostalom, možda se ipak varam. Ali, slobodno mogu reći, o vama — svojim poštenjem mogu vam zajamčiti, da o vama nije bilo ni sjenke od uvrede u riječima ovoga poštovanoga starca...

Tu se Jaroslav Iljič zacrveni i jedva priguši uzbuđenje. Murin kao da se najzad nauživao domaćinove i gostove pometnje i koraknuo korak naprijed.

— Evo šta bih ja, vaša plemenitosti — započeo, pošto se uljudno poklonio Ordinovu — usudio sam se da poradi vas utrudim malo

njihovu plemenitost. Ovaj, gospodine, izlazi, i sami znate, ja i gazdarica dakle, voljeli bismo od sve duše i volje, i ne bismo se usudili ni riječ da kažemo... ali kakav je moj život, i sami znate, i sami vidite, gospodine! I zaista, samo da nam život čuva Gospod, to jedino i molimo od svete volje njegove; jer inače, i sami vidite, gospodine, ne dođe li mi da zaurlam. — Murin opet obrisao rukavom bradu.

Ordinovu gotovo pozlilo.

— Jest, jest, ja sam vam i sam govorio o njemu: bolestan je, to jest, to je malheur... to jest, htjedoh da kažem francuski, ali oprostite, francuski mi ne teče, to jest...

— Da...

— Da, to jest...

Ordinov i Jaroslav Iljič napola se poklonili jedan drugomu, svaki sa svoje stolice i nešto u stranu, i obojica, ispričavši se smijehom, zabašurili nedoumicu što je nastala. Poslovni Jaroslav Iljič odmah se snašao.

— Ja sam, uostalom, potanko ispitivao ovoga čestitoga čovjeka — započeo — on mi kaže da bolest one žene...

Osjetljivi Jaroslav Iljič poželio valjda da skrije malu nedoumicu što mu je opet iskrsla na licu i brzo uperio u Murina ispitljiv pogled.

— Da, gazdarice naše...

Delikatni Jaroslav Iljič nije navaljivao.

— Gazdarice, to jest vaše bivše gazdarice, ja nekako, zaista... pa da! Ona je, vidite, bolesna žena. Ona kaže da vam smeta... u vašem poslu, a i on sam... vi ste meni skrili jednu važnu činjenicu, Vasilije Mihajloviču!

— Kakvu?

— O puški — izgovori Jaroslav Iljič gotovo šaptom, najdobrostivijim glasom, s milijuntim dijelom prijekora, što se nježno oglasio u njegovu prijateljsku tenoru. — Ali — nadovezao brže — ja sve znam, on mi je sve pripovjedio, i vi ste plemenito učinili kad ste mu oprostili nehotičnu krivicu koju vam je nanio. Kunem se, vidio sam mu suze u očima!

Jaroslav se Iljič opet zacrvenio; oči mu se zasjale i on se osjećajno okrenuo na stolici.

— Ja, to jest, mi, gospodine, vaša plemenitosti, to jest ja, na priliku, i moja gazdarica jošte kako se za vas Bogu molimo — započeo Murin obraćajući se Ordinovu dok je Jaroslav Iljič prigušivao svoje obično uzbuđenje i pažljivo ga motrio — i sami znate, gospodine, ona je boležljiva, glupa žena, a mene jedva noge nose...

— Pa ja sam pripravan — nestrpljivo će Ordinov — svejedno, izvolite; pa ma i odmah!...

— Ne, to jest, gospodine, zadovoljni smo mnogim od vaše milosti. (Murin se poklonio duboko, preduboko.) Ne govorim vam o tom, gospodine; htjedoh evo reći riječ — ta ona je, gospodine, meni gotovo od rodbine, na primjer, kako se kaže, devete peći žarilo, to jest, nemojte, gospodine, zamjeriti našim riječima, mi smo neuki ljudi — ali od malih je godina takva! Bolesna, žestoka glavica, u šumi je odrasla, odrasla seljankom, svejednako među lađarima i tvorničarima; a onda im izgorjela kuća; izgorjela joj, gospodine, majka; otac oprljio dušu — pa ona će vam svašta napripovijedati... Ja se tek tako ne miješam, a nju je kir-rurš-ki zbor u Moskvi pregledavao... to jest, gospodine, sasvim se upropastila, eto šta je! Ja sam joj jedini ostao, sa mnom ona živi. Živimo, Bogu se molimo, u Svevišnju se silu.uzdamo; ja joj ne smetam nikako...

Ordinov se promijenio u licu. Jaroslav Iljič čas gleda jednoga, čas drugoga.

— Ta ne govorim ja o tom, gospodine... ne! — popravio se Murin i ozbiljno zaklimao glavom — ona je, na primjer, takav vjetar, takav vihor, takva zaljubljena, žestoka glava, sve bi miloga prijana — ako oprostite što kažem — i raspaljuje joj se srce; u tom je i pomjerila pameću. Ja je dobrovoljim pričama, to jest, kako je dobrovoljim. Ta ja sam, gospodine, vidio, kako se ona — oprostite, gospodine, moju glupu riječ — nastavio Murin, klanjajući se i brišući rukavom bradu — na primjer, upoznavala s vama; vi ste, na primjer, svijetli gospodine, što se tiče ljubavi poželjeli da prionete uz nju...

Jaroslav Iljič plane i prijekorno pogleda Murina. Ordinov se jedva suzdržao na stolici.

— Nije... to jest, ja, gospodine, ne velim to... ja, gospodine, govorim prosto, ja sam seljak, vaša je volja... mi smo neuki ljudi, mi smo, gospodine, vaše sluge — priklopio klanjajući se duboko — a

jošte kako ćemo ja i žena Boga moliti za vašu milost!... Šta nama treba? Da budemo siti, zdravi, pa ne mrmljamo; a šta da ja radim, gospodine, zar da srljam u propast? I sami znate, gospodine, tako je u životu, pa požalite nas; ta dosta je toga, gospodine, kako bi još s ljubavnikom!... Oprostite, gospodine, prostu riječ... ja sam, gospodine, seljak, a vi ste, gospodaru... vi ste, gospodine, svijetli gospodine, mlad, ponosit, vatren čovjek, a ona je, gospodine, i sami znate, malo dijete, nerazumno — časom ćeš s njom u nevolju! Jedra je, rumena, mila ženska, a mene starca sve hvata padavica. Šta je dakle? Valjda je vašu milost đavao smeo! Ja nju svejednako dobrovoljim pričama, zaista je dobrovoljim. A kako bismo tek ja i žena stali Boga moliti za vašu milost! Evo kako bismo stali moliti! A i šta je vama, svijetli gospodine, ako i jest mila, ipak je seljanka, neumivena žena, prostakuša glupa, meni seljaku par! Ne dolikuje, na primjer, vama, gospodine, dobri gospodaru, da se bakljate sa seljankom! A kako bismo ja i ona molili Boga za vašu milost, kako bismo molili!...

Murin se poklonio duboko preduboko i dugo nije ispravljao leđa nego neprestano brisao rukavom bradu. Jaroslav Iljič nije znao gdje stoji.

— Jest, taj je dobri čovjek — primijetio posve zbunjen — govorio meni o nekim neredima što su bili među vama; ne usuđujem se da vjerujem, Vasilije Mihajloviču... Čuo sam da još svejednako bolujete — prekinuo naglo, suznih očiju od uzbuđenja, u beskrajnoj zbunjenosti gledajući Ordinova.

— Jest... Koliko vam dugujem? — brzo zapitao Ordinov Murina.

— Šta to govorite, dragi gospodaru? Nemojte! Ta nismo valjda Jude. Šta nas, gospodine, vrijeđate! Stidite se, gospodine; čime smo vas uvrijedili ja i supruga? Molim vas!

— Pa to je ipak neobično, prijatelju; ta oni su najmili sobu kod vas; osjećate li da ih svojim otkazom vrijeđate? — zauzeo se Jaroslav Iljič koji smatra za svoju dužnost da pokaže Murinu svu neobičnost i nedoličnost njegova postupka.

— Ta molim vas, prijatelju! Šta vi to, gospodine, gospodaru? Molim vas! Čime li to nismo ugodili vašoj časti! Koliko li smo se mučili te mučili, pretrgnusmo se, molim vas! Nemojte, gospodine; nemojte, gospodaru, vide moj, Krist će vam se smilovati! Zar smo mi

nevjernici kakvi? Od volje mu stanovati, jesti kod nas našu seljačku hranu u zdravlju, i ležati — ništa mi ne bi kazali, i... ni riječi ne bi izustili; ali nečastivi nas pomeo, ja sam boležljiv čovjek, a i gazdarica mi je boležljiva — šta ćeš! Ne bi bilo tko bi poslužio, a voljeli bismo, od duše bismo voljeli. A kako ćemo ja i gazdarica moliti Boga za vašu milost, kako ćemo moliti!

Murin se poklonio do pasa. Jaroslavu se Iljiču iz zanesenih očiju istisla suza. Oduševljeno pogledao Ordinova.

— Vidite kakva je to plemenita crta! Kakvo gostoljublje sniva u ruskom narodu!

Ordinov pogledao divljački Jaroslava Iljiča.

Gotovo se je prestravio... pa ga promatra od glave do pete.

— I zaista, gospodine, gostoljublje baš cijenimo, to jest, evo kako cijenimo, gospodine! — prihvatio Murin, zaklanjajući cijelim rukavom bradu. — Zaista, evo sada mislim: gostujte vi kod nas, gospodine, tako mi boga, gostujte — nastavio i pristupio Ordinovu — pa ja ništa, gospodine; dandva, ništa, zaista ne bih ništa kazao. Ali je nevolja ljuto smela, gazdarica mi eno nije zdrava! Ah, da nije to gazdarica! Da sam na primjer ja sam: kako bih ja cijenio vašu milost, kako bih vas pazio, to jest, jošte kako bih pazio! Koga bih ja i cijenio nego vašu milost? Ja bih vas i izliječio, zaista bih izliječio, ja znam sredstvo... Gostujte zaista, gospodine, tako mi boga, evo tvrde vjere, gostujte kod nas!...

— I zbilja, nema li kakvo sredstvo? — priklopi Jaroslav Iljič... ali ne dovrši.

Ordinov je krivicu nanio Jaroslavu Iljiču kad ga je maloprije u divljem čudu ogledao od glave do pete.

To je, dakako, najpošteniji i najpleminitiji čovjek, ali sada je razumio sve, te se mora priznati da mu je položaj vrlo tegotan! On bi, kako se to kaže, da pukne od smijeha! Da je nasamo s Ordinovim — dva takva prijatelja! — dakako, Jaroslav Iljič ne bi istrajao nego bi se zacijelo odao navali veselja. U svakom bi slučaju učinio to vrlo plemenito, nakon smijeha bi osjećajno stisnuo Ordinovu ruku, iskreno bi ga i istinski uvjerio da osjeća prema njemu udvojeno poštovanje i u svakom ga slučaju ispričava... a napokon neće se ni osvrtati na mladost. Ali sada je, radi svoje poznate finoće, u najvećoj neprilici i gotovo ne zna kuda bi se sakrio...

— Sredstva, to jest lijekovi — prihvatio Murin kojemu se sve lice pokrenulo od nesmotrenog uzvika Jaroslava Iljiča.

— Ja, to jest, gospodine, evo šta bih rekao u svojoj seljačkoj gluposti — nastavio i koraknuo još korak naprijed — silno ste se, gospodine, načitali knjiga; silno ste se orazumili; ono, to jest, kako se govori na seljački način, pamet se prepametila...

— Dosta je! — oštro će Jaroslav Iljič.

— Ja idem — reče Ordinov — hvala vam, Jaroslave Iljiču; doći ću, doći ću vam zacijelo — govorio je na udvojenu uljudnost Jaroslava Iljiča koji ga nije mogao dulje zadržati.

— Zbogom, zbogom...

— Zbogom, vaša plemenitosti; zbogom, gospodine; ne zaboravite nas, pohodite nas grešne.

Ordinov ne sluša uopće više. Izišao kao sulud.

Nije mogao dulje trpjeti; kao da je ubijen; svijest mu obamirala. Osjeća nejasno da ga davi bolest, ali hladni mu očaj zavladao u duši, i on osjeća jedino kako mu mukla bol kida, mori, ispija grudi. Želio bi da umre u ovaj čas. Noge mu klecaju te on sjeo uz plot, ne pazeći više ni na prolaznike, ni na svijet što se počeo skupljati oko njega, ni na dovikivanje i zapitkivanje radoznalih ljudi što ga okružuju. Ali odjednom se iz mnogih glasova oglasio nad njim Murinov glas. Ordinov digao glavu. Starac stoji doista pred njim; blijedo mu je lice ozbiljno i turobno. Kao da je to sasvim drugi čovjek, a ne onaj što mu se je onako surovo podrugivao kod Jaroslava Iljiča. Ordinov.se pridignuo, Murin ga uhvatio za ruku i izveo iz svjetine...

— Treba još da uzmeš svoj prtljag — reče i pogleda Ordinova ispod oka. — Ne tuguj, gospodine! — zaviknuo Murin. — Mlad si, čemu bi tugovao!...

Ordinov mu ne odgovara.

— Vrijeđaš se, gospodine? Ljuto te je dakle obuzelo sada zlo... ali čemu; svak čuva svoje dobro!

— Ja vas ne znam — reče Ordinov — ne želim znati vaše tajne. Ali ona, ona!... — izgovori i suze mu ćurkom potekoše u tri mlaza iz očiju. Vjetar ih jednu za drugom kida s njegovih obraza... Ordinov ih otire rukom. Njegova gesta, pogled, nehotično micanje drhtavih usana što pomodriše — sve proriče u njemu ludilo.

— Kazivao sam ti već — reče Murin i skupi obrve, — ona je suluda! Zašto je i kako je šenula... zar moraš znati? Ali meni je ona i ovakva — rođena! Zavolio sam je više nego svoj život i nikomu je neću dati. Razumiješ li sada!

U Ordinovim očima sijevnuo na trenutak plamen.

— Ali zašto sam... zašto mi je sada kao da sam izgubio život? Zašto me boli srce? Zašto sam se upoznao s Katerinom?

— Zašto? — Murin se osmjehnuo i zamislio. — Zašto, i sam ne znam, zašto — izgovorio na kraju. — Ženska narav nije morski bezdan, možeš da je upoznaš, ali je lukava, durašna, žilava! Ali, kao da veli, izvadi i položi! I sva je prilika zaista, gospodine, ona je s vama htjela da ode od mene — nastavio kolebajući se. — Zgadio joj se starac, proživjela je s njim sve koliko se god može proživjeti! Vidi se, silno ste joj se svidjeli u prvi mah. Ili tako već, bilo vi, bilo drugi... Ta ja njoj ne branim ništa; ako poželi ptičjega mlijeka, i ptičjega ću mlijeka dobaviti, sam ću stvoriti takvu pticu ako takve ptice nema! Tašta je ona! Leti za slobodom, a i sama ne zna za čim joj srce luduje. Ali izišlo da je bolje po starom! Ah, gospodine! Vrlo si ti mlad! Srce ti je još vrelo, kao u djevojke što rukavom briše suze, ostavljena! Da znaš, gospodine: slab se čovjek ne može održati sam! Samo mu daj sve, a on će i sam doći, sve će vratiti; daj mu pod vlast pol zemaljske carevine, pokušaj — šta misliš? On će ti se odmah sakriti u cipelu, tako će se umaliti. Daj mu slobodicu, slabomu čovjeku — on će je sam svezati i donijeti natrag. Glupu srcu ni sloboda nije na korist! Ne možeš živjeti s takvom naravi! Ja tebi sve to tako govorim — veoma si mlađahan! Šta si ti meni? Bio si i otišao — ti ili drugi, svejedno je. I od početka sam znao da će biti jedno te isto. A spriječiti se ne može. Ne možeš se ispriječiti riječima kad hoćeš da čuvaš svoju sreću. Ta znaš, gospodine — nastavio da filozofira Murin — sve se samo tako govori: a šta li se ne zbiva? U ljutini će zgrabiti nož, ili će neoružan, goloruk jurnuti na tebe kao ovan, i zubima će neprijatelju pregristi grkljan. A ako ti oni dadu taj nož u ruke i neprijatelj razdrlji pred tobom prsa, po svoj ćeš prilici odustati!

Uđoše u dvorište. Tatarin još iz daljine spazio Murina, skinuo pred njim kapu, a Ordinova gleda lukavo, pažljivo.

— A mati? Je li kod kuće? — doviknuo mu Murin.

— Jest.

— Reci joj neka mu pomogne da odnese prtljag! A i ti, hajde, miči se!

Popeli se uza stube. Starica što služi kod Murina i zaista je, kako se razabralo, dvornikova mati, vrze se sa stvarima bivšega stanara, gunđa i vezuje ih u velik svežanj.

— Počekaj; donijet ću ti još nešto tvoje, ondje je ostao...

Murin je ušao u svoju sobu. Začas se vratio i dao Ordinovu skupocjen jastuk, sav izvezen svilom i šarenom vunicom — onaj isti što mu je Katerina metnula pod glavu kad se razbolio.

— To ona tebi šalje — reče Murin. — A sada idi u miru i ljubavi, ali pazi, ne tumaraj — nadovezao tihim glasom, očinskim tonom — jer će biti zlo.

Vidjelo se da ne želi vrijeđati stanara. Ali kad mu je dobacio posljednji pogled, i nehotice se vidjelo kako mu je u lice udarila i buknula neizmjerna pakost. Gotovo s otiskivanjem on zatvorio za Ordinovim vrata.

Za dva sata preselio se Ordinov Nijemcu Spiessu. Kad ga je Tinchen pogledala, jauknula. Odmah ga zapitala za zdravlje, a kad je saznala šta je, odmah se prihvatila da ga liječi.

Starac Nijemac, zadovoljan sam sa sobom, rekao da je baš htio otići kućnim vratima i opet prilijepiti cedulju, zatim da je baš do današnjega dana dotekla njegova kapara, ako se računa stanarina za svaki dan. Pri tom nije starac propustio pohvaliti njemačku točnost i poštenje. Tog se istog dana Ordinov razbolio te je istom za tri mjeseca mogao ustati iz postelje.

Malo-pomalo ozdravio on i počeo izlaziti iz kuće. Život je kod Nijemca bio jednoličan, miran. Nijemac je bio bez osobitih hirova; ljepuškasta je Tinchen, sve u poštenju, bila štogod želiš, ali za Ordinova kao da je život zauvijek izgubio sjaj. Postao turoban, razdražljiv: osjetljivost mu poprimila bolestan pravac i neopazice zapada u hudu, krutu hipohondriju. Knjige ne rasklapa gdjekad po cijeli tjedan. Budućnost se za nj zatvorila, novci nestaju i on unaprijed klonuo; čak i ne misli na budućnost. Nekadašnji grozničavi zanos za nauku, nekadašnji žar, nekadašnje slike što ih je sam nastvarao jasno iskrsavaju gdjekad pred njim iz prošlosti, ali mu samo dave, guše energiju. Misao ne prelazi u djelo. Stvaranje

zastalo. Čini se kao da su sve te slike naročito zato izrasle gorostasne u njegovim zamislima da bi se podsmijevale nemoći njegovoj, tvorcu njihovom. U tužnom mu času nehotice pada na pamet da uspoređuje samoga sebe s onim hvalisavim čarobnjakovim učenikom što je ukrao učiteljevu riječ i naložio metli neka nosi vodu, pa stao grcati u njoj jer je bio zaboravio kako se kaže »prestani!«[32] Možda bi se u njem ostvarila cijela, originalna, izvorna ideja. Možda mu je suđeno bilo da bude umjetnik u nauci. Barem je prije vjerovao u to. Iskrena je vjera već zalog budućnosti. Ali sada se i sam smije katkad svojemu slijepomu uvjerenju — i ne miče se naprijed.

Pol godine prije toga preživio je, stvorio i nabacao na papir skladan nacrt djela na kome je, kako je mlad, u nestvaralačkim trenucima izgrađivao najstvarnije nade. Djelo je bilo iz crkvene historije i ispod pera mu se objaviše najtoplija, najplamenija uvjerenja. Pročitao sada taj plan, preradio ga, mislio o njem, čitao, kopkao i napokon odbacio svoju ideju, a nije ništa sagradio na razvalinama. Ali nešto nalik na misticizam, na predodređenje i tajnovitost počelo mu prodirati u dušu. Nesretnik je osjećao svoje muke i molio Boga za iscjeljenje. Nijemčeva sluškinja, Ruskinja, starica bogomoljka, s uživanjem je pripovijedala kako se moli smjerni njen stanar i kako on kao mrtav leži satima u crkvi na podu...

Nije nikomu ni riječi kazao što mu se dogodilo. Ali gdjekad, osobito u sumraku, u ono doba kad ga zvonjava podsjeća na onaj čas gdje mu prvi put cijela prsa zadrhtaše, protrnuše od nepoznata dotle osjećaja, kad je u Božjem hramu klečao do nje, pa zaboravio sve i jedino čuo kako joj kuca plašljivo srce, kad je u suzama zanosa i radosti umio novu, svijetlu nadu što mu je zatitrala u samotnom životu — onda mu se bura diže iz duše, ranjene zauvijek. Tada mu se trza duh i opet mu ljubavne muke bukte žarkim ognjem u grudima. Tada ga tužno i strastveno srce boli i čini se da mu ljubav raste zajedno s jadom. Često on po cijele sate zaboravlja na sebe i na sav svakidašnji svoj život, zaboravlja na sve na svijetu, pa sjedi vazda na istom mjestu, samotan, nujan, beznadno klima glavom, roni šutljive suze i šapće u sebi: »Katerina! Draga moja nenagledivа! Sestrice moja samotna!«...

Neka nezgrapna misao počela ga mučiti sve više i više. Sve jače i jače proganja ga ona i svaki se dan utjelovljuje pred njim u vjerojatno, u zbilju. Čini mu se — i on napokon i sam povjerovao u sve — čini mu se da je u Katerine zdrava pamet, ali Murin na svoj način pravo veli kad ju je nazvao dobrim srcem. Čini mu se da nju neka tajna vezuje sa starcem, ali Katerina nije bila svjesna zlodjela pa je kao čista golubica prešla u njegovu vlast. Tko su oni? — to on ne zna. Ali bez prekida mu se prisniva silna, beskrajna tiranija nad bijednim, nezaštećenim stvorom, te mu se srce buni i ršće u grudima od nemoćnoga negodovanja. Čini mu se da duši, što je odjednom progledala, napokon izlažu pred zaplašene oči njen pad, lukavo muče jadno, slabo srce, naopako razglabaju pred njom o istini, namjerice podržavaju sljepoću, gdje treba lukavo laskaju neiskusnim sklonostima njena vatrenoga, zbunjenoga srca i malo-pomalo podrezuju krila slobodnoj duši koja, napokon, nije sposobna ni da se uzbuni ni da se slobodno trgne u pravi život...

Malo-pomalo podivljao Ordinov još gore nego prije, a mora se priznati istina, u tom mu Nijemci nisu ništa smetali. Često voli tumarati ulicama, dugo, bez cilja. Odabire najviše sumračno doba, a mjesta šetnje su mu pusta, daleka mjesta kuda rijetko zalazi svijet. Jedne kišovite, nezdrave proljetne večeri sreo on u jednoj od takvih uličica Jaroslava Iljiča.

Jaroslav je Iljič bio očito omršavio, umiljate mu se oči stmurile, a on kao da se posve razočarao. Juri on po nekom poslu koji se ne može odgađati, prokisnuo, zablatio se i kišna mu kap na neki gotovo čudesni način već cijelo veče ne silazi s nosa, koji je veoma pristojan, ali je sada pomodrio. Uz to je pustio i zaliske.

Ti zalisci, pa i to što je Jaroslav Iljič pogledao tako kao da izbjegava susret sa starim znancem, gotovo presenetiše Ordinova... Za čudo, to kao da mu je ranilo, ljuto uvrijedilo srce, kojemu dosad nije trebalo ničijega sažaljenja. Bio mu je, napokon, ugodniji pređašnji čovjek, priprost, dobroćudan, naivan — odlučimo se najzad da kažemo otvoreno — malko glup, ali bez pretenzija da se razočara i da se opameti. A neugodno je kad se glup čovjek, kojega smo prije voljeli možda baš radi njegove gluposti, odjednom opameti, svakako je neugodno. Ali je odmah iščezla nepovjerljivost s kojom je gledao Ordinova. Uza sve svoje razočaranje nije nipošto odbacio svoju

pređašnju narav s kojom čovjek, kako se zna, odlazi i u grob, pa s uživanjem popuzao, kakav bješe, u Ordinovljevu prijateljsku dušu. Najprije napomenuo da ima mnogo posla, onda, da se odavno nisu vidjeli; ali odjednom udario razgovor nekakvim čudnim pravcem. Jaroslav Iljič zapodjeo da govori o lažljivosti ljudskoj uopće, o nestalnosti zemaljskog bogatstva, o taštinama, nije propustio da se uzgred, čak i više nego ravnodušno, dodirne Puškina, s nekim cinizmom o dobrim poznanstvima, a napokon dapače natuknuo o lažljivosti i himbenosti onih što se na svijetu zovu prijatelji, premda istinskoga prijateljstva nije bilo na svijetu od iskona. Jednom riječju, Jaroslav Iljič se opametio. Ordinov mu se nije protivio ni u čem, ali se neiskazno, bolno rastužio: kao da sahranjuje najboljega prijatelja!

— Ah! Zamislite, posve sam bio zaboravio da pripovjedim — odjednom će Jaroslav Iljič kao da se sjetio nečega vrlo zanimljivoga — imamo novost! Kazat ću vam tajnu. Sjećate li se kuće gdje ste stanovali?

Ordinov zadrhtao i problijedio.

— Zamislite, dakle, nedavno pronašli u toj kući cijelu družinu lopovsku, to jest, gospodine moj, četu, leglo; krijumčari, lupeži svakakvi, tko bi ih znao! Neke pohvatali, za drugima tek tragaju; izdani su najstroži nalozi! I zamislite: sjećate li se vlasnika te kuće; bogomoljac, čestit, plemenit naoko...

— Pa!

— Sudite nakon toga o svem čovječanstvu! On je i bio poglavica cijele družine, kolovođa! Zar to nije glupo?

Jaroslav je Iljič govorio osjećajno i radi jednoga osudio cijelo čovječanstvo, jer Jaroslav Iljič i ne može drugačije učiniti; to je u njegovu karakteru.

— A oni? A Murin? — progovori Ordinov šaptom.

— Ah, Murin, Murin! Ne, to je čestit starac, plemenit... Ali, dopustite, vi bacate novu svjetlost...

— A šta? Je li i on bio družini?

Ordinovu srce gotovo probilo grudi od nestrpljivosti...

— Uostalom, kako vi to govorite... — priklopio Jaroslav Iljič i pažljivo uperio kositrene oči u Ordinova — znak da smišlja.. — Murin nije mogao biti među njima. Upravo prije tri tjedna otputovao sa

ženom kući, u svoje mjesto... Saznao sam od dvornika... Onaj Tatarčić, sjećate se?

POLZUNKOV

Počeh promatrati toga čovejka. Čak i u njegovoj vanjštini ima nešto tako osobito što te nehotice primorava da se odjednom, kakogod bio rastresen, u nj sav upiljiš pogledom i odmah prasneš u najnesuzdržaniji smijeh. Tako se dogodilo i meni. Mora se spomenuti da su u toga maloga gospodina tako žive očice ili, napokon da se sam sav toliko odaje magnetizmu svakoga pogleda, koji se uperi u njega, te gotovo instinktivno pogađa da njega promatraju, odmah se obraća svojemu promatraču i nemirno ispituje njegov pogled. Od vječitoga micanja, vrckanja nalikuje on upravo na vjetrnicu. Za čudo! Kao da se boji poruge, a baš time gotovo i zarađuje kruh što je svemu svijetu lakrdijaš i što pokorno podmeće glavu pod sve zvrčke u moralnom smislu i čak u fizičkom, prema tomu u kakvu je društvu. Dobrovoljne lakrdijaše čak i ne žališ. Ali sam odmah opazio da taj čudni stvor, taj smiješni čovjek nije nipošto lakrdijaš od zanata. U njemu je ostalo još štošta plemenito. Sav nemir, njegova vječita bolesna bojazan za sebe svjedoče već u njegovu korist. Sva njegova želja da bude uslužan, proizlazi, čini mi se, više iz dobroga srca nego iz materijalnih probitaka. Sa zadovoljstvom dopušta da mu se nasmiju na sav glas, na najnepristojniji način, u lice, ali u isti mah — i ja prisežem na to — srce mu gine i krvari od misli da su mu slušatelji tako neplemenito nemilosrdni te mogu da se ne smiju činjenici, nego njemu, svemu njegovu biću, glavi, vanjštini, svemu tijelu i njegovoj krvi. Uvjeren sam da on u taj čas osjeća svu glupost svojega položaja; ali protest mu odmah umire u grudima, premda mu se doista svaki put rađa na najvelikodušniji način. Uvjeren sam da sve to ne nastaje drugačije nego od dobroga srca, a nipošto od materijalne štete što ga tjeraju bubocima i što mu nitko ne posuđuje novaca: taj gospodin navijek uzajmljuje novaca, to jest, moli u tom obliku milostinju kad se nakreveljio i dovoljno nasmijao ljude na svoj račun, pa osjeća da, na neki način, ima pravo da uzajmi. Ali, bože moj! Kakav je to zajam? I s kakvim likom on uzajmljuje! Ne bih ni slutio da bi se na takvom malom prostoru kao što je namreškano, uglato lice toga čovjeka moglo smjestiti u isti mah toliko različitih grimasa, toliko čudnih osjećaja različite vrste, toliko ubojnih dojmova. Čega li tu nema — i stida, i lažne bezobraštine, i zlovolje s

nenadanim rumenilom na licu, i gnjeva, i plahosti radi neuspjeha, i molbe za oproštenje što se usuđuje da utruđuje, i svijesti o svojoj ništavosti — sve mu to poput munja prolijeće licem. Punih šest godina probija se ovako božjim svijetom i dosad nije sebi izgradio lik u zanimljivom času zajma! Razumije se samo po sebi da nikad nije mogao otvrdnuti niti se pronevaljaliti do kraja. Srce mu je preživo, prežarko! Reći ću još više: po mojem je sudu on najpošteniji i najplemenitiji čovjek na svijetu, ali s malom slabošću: čim mu zapovjediš, učinit će podlost, dobrodušno i nesebično, samo da ugodi bližnjemu. Jednom riječju, on je ono što se zove pravim tričavim čovjekom. Najsmješnije je što je odjeven gotovo isto kao i drugi, ni lošije, ni bolje, pristojno, ponešto gizdavo i s težnjom za solidnošću i svojom dostojanstvenošću. Ta vanjska jednakost i neujednačena nutrina, njegova zabrinutost za sebe i u isti mah neprestano umanjivanje samoga sebe — sve to daje najzačudniju opreku i zaslužuje smijeh i žaljenje. Kad bi on Ьlo uvjeren svojim srcem (što mu se unatoč iskustvu događa svaki čas), da su svi njegovi slušatelji najdobroćudniji ljudi na svijetu te se smiju samo smiješnoj činjenici, a ne njegovoj ličnosti, osuđenoj na podsmijeh, on bi drage volje svukao frak, obukao ga naopaka i ovako odjeven pošao ulicama, drugima da ugodi, a sebi za slast, samo da nasmije svoje zaštitnike i da im priredi zabave. Ali jednakost nije mogao postići nikad i ničim. Još jedna crta: čudak je samoljubiv, a na mahove, samo ako mu ne prijeti opasnost, velikodušan. Treba vidjeti i slušati kako on zna, i ne mareći gdjekad za sebe, dakle s rizikom, gotovo junački prorešetati kojega od svojih zaštitnika koji ga razbjesni preko svake mjere. Ali, to je pokatkad... Jednom riječju, on je mučenik u potpunom značenju te riječi, ali najnekorisniji, dakle najsmješniji mučenik.

Među gostima nastala opća prepirka. Odjednom vidim kako moj čudak skače sa stolice, viče koliko god može i želi da se njemu jedinomu prepusti riječ.

— Slušajte — šapnuo mi domaćin. — On pripovijeda gdjekad vrlo zanimljive stvari... Zanima li on vas?

Kimnem glavom i uguram se među svijet. I zaista je opću pažnju razbudila pojava pristojno odjevenoga gospodina koji je skočio na

stolicu te viče iza svega glasa. Mnogi koji ne znaju čudaka zgledavaju se u nedoumici, drugi hohoću na sav glas.

— Znam Fedoseja Nikolajiča! Ja bolje od sviju moram znati Fedoseja Nikolajiča! — viče čudak sa svoje uzvisine. — Dopustite, gospodo, da vam pripovjedim. Lijepo ću pripovjediti o Fedoseju Nikolajiču! Znam jednu zgodu — divota!...

— Pripovjedite, Osipe Mihajliču, pripovjedite!

— Pripovijedaj!!!

— Ta slušajte...

— Slušajte, slušajte!!!

— Započinjem; ali to je, gospodo, neobična zgoda...

— Dobro, dobro!

— To je komična zgoda.

— Vrlo dobro, izvrsno, krasno — na stvar!

— To je epizoda iz osobnoga života vašega najponiznijega...

— Pa zašto ste se trudili i izjavljivali da je komična!

— I čak malo tragična!

— A???!

— Riječju, ta zgoda, što vama svima pribavlja sreću da sada slušate mene, gospodo — ta zgoda, poradi koje sam dopao u takvo interesantno za mene društvo...

— Bez kalambura!

— Ta zgoda...

— Riječju, ta zgoda — završujte brže apolog — ta zgoda što nešto vrijedi — nadovezao promuklim glasom plavokos, mlad, brkat gospodin pa turio ruku u džep na kaputu i kao neočekivano izvukao odande mjesto rupca novčarku.

— Ta zgoda, gospodičići moji, nakon koje bih mnoge od vas želio vidjeti na mojem mjestu. I, napokon, ta zgoda, poradi koje se nisam oženio.

— Oženio se!... Žena!... Polzunkov htio da se oženi!!

— Priznajem, želio bih sada vidjeti Madame Polzunkovu!

— Dopustite da se zainteresiram, kako se zvala bivša Madame Polzunkova — pišti neki mladić i gura se prema pripovjedaču.

— Dakle, prva glava, gospodo: bilo je to upravo prije šest godina, s proljeća, dne 31. ožujka — pazite, gospodo, na dan — uoči...

— Prvoga travnja! — zaviknuo mladić s uvojcima.

— Vi ste neobično domišljati. Bilo je veče. Nad kotarskim gradom N. zgušćuje se sumrak, treba da se pomoli mjesec... ali, i sve kako već treba. U najkasnijem sumraku, dakle, promolio se kradom i ja iz svojega stanića — oprostio se sa zakopčanom pokojnom bakom. Oprostite, gospodo, što upotrebljavam ovakav modni izraz, koji sam posljednji put čuo od Nikolaja Nikolajiča. Ali baka je moja bila posvemu zakopčana: bila je slijepa, nijema, gluha, glupa — štogod vas volja!... Priznajem da sam drhtao, spremao sam se na veliku stvar; srdašce mi je kucalo kao mačetu kad ga čija koščata šapa hvata za vrat.

— Dopustite, monsieur Polzunkov.

— Šta biste vi?

— Pripovijedajte priprostije; nemojte se, molim vas, odviše truditi!

— Na službu — izgovori Osip Mihajlič nešto zbunjen. — Ja ušao u kućicu Fedoseja Nikolajiča, pošteno stečenu. Fedosej Nikolajič, kako znate, nije da bi mi bio drug po službi, nego cijeli poglavar. Najavili mene i odmah me uveli u kabinet. Vidim kao sada; posve, posve gotovo mračna soba, a svijeće ne donose. Gledam: ulazi Fedosej Nikolajič. Ostajem dakle s njim u mraku...

— Šta li se dogodilo među vama? — zapita jedan časnik.

— A šta sudite vi? — zapita Polzunkov, odmah se obraćajući mladiću s uvojcima, a lice mu se grčevito zatrzalo.

— Tu se dakle, gospodo, dogodila neobična prigoda. To jest, nije tu bilo ništa neobično, nego, kako se kaže, zgoda iz života — ja naprosto izvadio iz džepa svitak novaca, samo u državnim...

— Asignacijama?

— Asignacijama, i mi promijenili.

— Kladim se da tu zaudara mito — progovori jedan pristojno odjeveni i ošišani mladi gospodin.

— Mito! — prihvatio Polzunkov. — Ah!

Makar bio liberalom,
Kakvih mnogo vidjeh ja!

Ako vi također, ako vam se desi da služite u guberniji, ne ogrijete ruke... na domaćem ognjištu... Jer veli jedan književnik:

Domaja je naša, gospodo, majka, majka rođena, mi smo napršćad, mi je dakle i šišamo!...

Nastao opći smijeh.

— Samo ja, hoćete li povjerovati, gospodo, nisam nikad primao mita — reče Polzunkov, nepovjerljivo ogledavajući sav skup. Ali svi prasnuli u homerski, beskrajni smijeh i nadgrajali Polzunkovljeve riječi.

— Zaista je tako, gospodo...

Ali tu on zastao i s nekim čudnim izražajem na licu nastavio da ih sve ogledava. Možda — tko bi znao — možda mu je u taj čas palo na pamet da je čestitiji od mnogih u toj čestitoj družbi... Ali ozbiljni mu izražaj nije nestajao s lica sve do kraja sveopćega veselja.

— Dakle — započeo Polzunkov kad svi umukoše — premda nisam nikad primao mito, ovaj put sam zgriješio: turio sam u džep mito... od podmitljivca... To jest, bilo je u mojim rukama štokakvih spisa, pa da sam ih namjerio poslati komu, zlo bi bilo Fedoseju Nikolajiču.

— On ih je dakle iskupio?

— Jest.

— Je li mnogo dao?

— Dao je toliko, za koliko bi gdjekoji u naše vrijeme prodao svoju savjest, svu, sa svim varijacijama... kad bi mu samo dali štogod. Ali mene kao da ofuriše kad sam novce turio u džep. Ne znam zaista, gospodo, šta to meni biva svagda — ali eto, niti sam živ niti mrtav, mičem usnama, noge mi se tresu; pa skrivio sam, skrivio, i te kako sam skrivio, ljuto sam se zastidio, voljan bih bio da Fedoseja Nikolajiča molim za oproštenje...

— Pa je li oprostio?

— Ta nisam ga molio... samo tako govorim, da je onda bilo tako; ja sam, to jest, žarka srca. Vidim, gleda mi ravno u oči: — »Vi se, Osipe Mihajliču, veli, ne bojite Boga.« Pa šta bih radio? Ja tako iz pristojnosti raširio ruke, glavu nagnuo u stranu. — »Po čemu se ja, Fedoseju Nikolajiču, velim, ne bojim Boga?«... Samo tako govorim, radi pristojnosti... a da u zemlju propadnem. — »Tako ste dugo bili prijatelj našoj porodici, bili, mogu kazati, sin — i tko bi znao što je

Bog snovao, Osipe Mihajliču! I odjednom, šta, prijava, sprema se prijava, i eto sada!... Šta bi se nakon toga mislilo o ljudima, Osipe Mihajliču?« I kakvu mi je, gospodo, održao propovijed! »Ta recite vi meni, veli, šta bi se nakon toga mislilo o ljudima, Osipe Mihajloviču?« — Šta bi se, mislim, mislilo! Znate, zaškakljalo me u grlu, i glas mi dršće, ali, slutim već svoju lošu narav pa se latio za šeširom... — »A kuda čete, Osipe Mihajliču? Zar uoči takvoga dana, zar i sada vi zlopamtite; šta sam vam zgriješio?«... — »Fedoseju Nikolajiču, govorim, Fedoseju Nikolajiču!« Pa, to jest, ja se rastopio, gospodo, rastopio se od milja ja lupež. Jošte kako! I svežnjić banaka, što mi je u džepu, i on kao da mi viče: »Ti nezahvalniče, razbojnice, tate prokleti« — kao da je u njemu pet pudova, toliko teži... (Bar da je zaista bilo u njemu pet pudova!...) — »Vidim — veli Fedosej Nikolajič — vidim da se kajete... vi znate, sutra...« — »Marija Egipatska«... — »Pa ne plači — veli Fedosej Nikolajič — nemoj; zgriješio si i pokajao se! Idemo! Možda će mi poći za rukom, veli, da vas vratim opet na pravi put... Možda će skromni moji penati (baš tako je rekao razbojnik, penati) ogrijati opet, veli, vaše srce što je otvrd... neću da kažem: otvrdnulo — zabludilo...« Uhvatio mene, gospodo, za ruku i poveo domarima. Meni prođoše po leđima mravci; dršćem! Mislim, kakva ću se lica javiti... — A treba da znate, gospodo... kako bih rekao, tu je bila škakljiva stvarca!

— Da nije gospođa Polzunkova?

— Marja Fedosejevna — samo njoj mje valjda bilo suđeno da bude takva gospođa kako je vi nazivate, nije dočekala takvu čast. Ono je, vidite, Fedosej Nikolajič i pravo rekao, da su mene smatrali u kući gotovo za sina. Tako je i bilo prije pol godine dana, dok je još živio neki bivši junker, Mihajlo Maksimič Dvigajlov po imenu. Ali, on po volji božjoj umro, a da sastavi oporuku, sve je zatezao, pa se ni zatekla nije oporuka nigdje...

— Uh!!!

— Pa, ništa, šta ćete, gospodo, oprostite, zarekao sam se — kalamburčić je loš, ali to još ne bi ništa bilo što je loš — još lošija je bila stvar kad ostadoh, štono riječ, s nulom u perspektivi, jer je taj bivši junker, premda me nisu puštali u njegovu kuću (gospodski je bančio, jer je rukama kamčio), smatrao mene za rođena sina, a možda se i nije varao.

— Aha!!!

— Da, eto, tako je! Počeli se, dakle, kod Fedoseja Nikolajiča prčiti od mene. Vidim te vidim, trpim te trpim, a onda odjednom, na moju nevolju (a možda i na sreću!) odjednom, kao s neba pa u rebra, banuo u naš grad remonter.[33] Posao mu je, istina, pokretan, lak, kavalerijski — ali on se tako ukotvio kod Fedoseja Nikolajiča — zasjeo baš kao mužar! Ja okolišam, zaobilazim, po podloj svojoj naravi, »tako i tako, velim, Fedoseju Nikolajiču, zašto mi na žao činite! Ja sam vam na neki način već sin... Kad ću dočekati očinski, očinski blagoslov...« Počeo on meni, gospodičiću moj, odgovarati! To jest, započinje da govori, pa će da ti nagovori cijelu poemu, u dvanaest pjesama, u stihovima, samo slušaš, oblizuješ se i širiš ruke od slasti, a nema smisla ni za groš, to jest, ne možeš da razabereš kakav je smisao; ne razumiješ, stojiš kao puki glupan, on će te zamagliti; vrcka se kao vrckalo, izmotava se; eto, talenat, naprosto talenat, takav dar da strah hvata onoga tko ga ne zna! Ja počeo juriti na sve strane: sudbina te sudbina! Već i romance dovlačim, i donosim bombona, i kalambure posuđujem, vaji i uzdisaji, boli me, velim, srce, od ljubavi me boli, pa u suze, potajno očitovanje! Ta glup je čovjek! Ta nisam se obavijestio kod crkvenjaka da mi je trideset godina... Otkud! Smislio ja da lukavo radim! Ali nije! Nije mi upalilo, oko mene smješkanje i podsmijevanje — pa i mene spopala srdžba, zgrabila me valjano za grlo — ja šmugnuo, u kuću ni da bih zakoračio nogom, mislim te mislim, pa tresnuo prijavu! Nevaljanštinu sam učinio, prijatelja htjedoh da izdam, priznajem, materijala je bilo mnogo, i divan materijal, kapitalna stvar! Donijela mi je tisuću i pet stotina rubalja u srebru kad sam je zajedno s prijavom zamijenio za banke!

— A! Pa eto mita!

— Jest, gospodine, bilo je eto mito, platio je meni podmitljivac! (Ta i nije to grijeh, nije zaista!) Sada ću, dakle, da otpočnem dalje: dovukao on mene, izvolite zapamtiti, u čajnu sobu, ni živa ni mrtva; dočekuju mene svi kao uvrijeđeni, to jest, nije da su uvrijeđeni nego tako ogorčeni da naprosto... Utučeni su, utučeni sasvim, a međutim im sija s lica tolika pristojna dostojanstvenost, ozbiljnost u pogledima, tako nešto očinsko, rodbinsko... vratio im se bludni sin —

eto kuda je udarilo! Posadili me za čaj, a šta češ: meni samomu kao da je zapao u prsima samovar, vri u meni, a noge mi se lede: umalio se ja, splahirio se! Marja Fominišna, supruga njegova, dvorska savjetnica (a sada koleška), od prve mi riječi počela govoriti ti: »Šta si, prijatelju, veli, tako omršavio.« — »Pa tako, pobolijevam, velim, Marja Fominišna«... glasić mi dršće! A ona ni pet ni šest, po svoj prilici čekala da priklopi svoje, pakosnica takva: »Vidi se, veli, savjest nije tvojoj duši prema mjeri, Osipe Mihajliču, oče rođeni. Rodbinsko gostoljublje naše, veli, zavapilo je prema tebi! Plaćaš valjda moje krvave suze!« Tako mi boga, tako je kazala, udarila na savjest! Šta! Zar je to njoj išta, ljutoj ženi! Sjedi samo i razlijeva Čaj. A da ti, draga moja, mislim, odeš na trg sve bi žene nadvikala. Eto kakva je bila ona, naša savjetnica! A uto, na nevolju moju, izlazi Marja Fedosejevna, kći, onako nedužna i blijeda ponešto, očice joj se zacrvenjele kao od suza — ja kao glupan poginuo ondje na mjestu. A kasnije izišlo da je ronila suze za remonterom: utekao on kući, izmaknuo živ i zdrav, jer mu je valjda, znate (uz riječ da kažem sada), došlo vrijeme da ode, istekao mu rok! Pa tako se... tek kasnije trgli predragi roditelji, doznali sve u tančine, ali šta će, kradom pokrpili nevolju — prirast u kući!... Pa, šta ću, kad sam je pogledao, propadoh; zirnuo ja za šeširom, htjedoh da ga zgrabim i brže da izmaknem; nije se moglo: odnijeli mi šešir... Htjedoh već, priznajem, i bez šešira — ali mislim — ta nije, zasunuli zasunku na vratima, započelo se prijateljsko smješkanje, namigivanje i šale; ja se zbunio, nešto izbuncao, izlanuo o ljubavi: ona, moja golubica, sjela za glasovir, pa husara što se na sablju opire[34] otpjevala uvrijeđenim tonom — smrti moja! — »Ali, veli Fedosej Nikolajič — sve se zaboravilo, dođi, dođi... u zagrljaj!« — Ja, kakav sam bio, odmah mu licem pao na prsluk. »Dobrotvore moj, oče moj rođeni« — govorim, pa kad se zalih vrelim suzama! Gospode Bože moj, šta se tu uzvitlalo! On plače, žena mu plače, Mašenjka plače... bila je tu još jedna bjelotrepava, i ta plače... štoviše — iz svih kutova poispuzala djeca (Bog ga je obdario domićem!) i ona riču.. tolike suze, to jest ganuće, radost takva kao da su našli bludnoga sina, kao da se vojnik vratio u domaju! — Pogostili sada, zaredali zalozi: »Ah, boli!« Šta

boli? »Srce«. Za kim? Ona se crveni, golubica! Ja se i starac napili punča — ali, podvorili, razdragali mene sasvim...

Vratio se ja baki. U glavi mi se vrti; cijelim sam putem išao j smijuckao se, kod kuće sam dva puna sata hodao po sobici, staricu probudio, ispripovijedao joj svu svoju sreću.

— »A je li dao novaca, razbojnik?« — »Dao je, bako, dao, dao, rođena moja, nagrnulo k nama, otvaraj kućna vrata!«

— »Pa sada se bar i ženi, i vrijeme je, ženi se — pogovori mi starica — valjda je Bog uslišao moje molitve!« Probudio ja Sofrona. »Sofrone, velim, izuvaj mi cipele.« Sofron mi izuo cipele. — »Pa, Sofroša! Čestitaj mi sada, poljubi me! Ženim se, naprosto, brate, ženim se, sutra se opij, banči, dušo, velim: gospodar ti se ženi!« — Smije mi se i igra mi srce!... Već me hvatao san; ne, opet me diglo na noge, sjedim i mislim; odjednom mi munulo glavom: sutra je 1. travnja, tako vedar, šaljiv dan, ne bih li? — Pa i smislio! Šta ćete, gospodo, ustao ja iz postelje, zapalio svijeću, onakav, kakav sam, sjeo za pisaći stol, to jest, zavezao se, razigrao se sasvim — znate, gospodo, kad se čovjek razigra! Cijelom sam glavom, oci moji, srnuo u blato! To jest, takva je navada: oni tebi otmu ovo, a ti njima daš i to: na, veliš, uzmite i to! Oni tebe po obrazu, a ti im radosno podmećeš cijela leđa. Oni tebe onda počnu vabiti kolačem kao psa, a ti njih od svega srca i sve duše obuhvaćaš glupim šapama — pa se cjeluj! Evo, na primjer sada, gospodo! Vi se smijete i šapućete, ta ja vidim! Kasnije, kad vam ispripovijedam sve u tančine, mene ćete istoga početi da izvrgavate smijehu, mene ćete istoga uzeti da ružite, a ja vama govorim, govorim, govorim! Pa tko mi je i naložio! Pa tko mene tjera! Tko meni stoji za leđima i šapće: govori i pripovijedaj! Ta i govorim ja, pripovijedam, u dušu vam ulazim, kao da ste mi svi vi, na primjer, rođena braća, prisni prijatelji... a-ah!...

Hohot, što se malo-pomalo počeo dizati sa svih strana, nadgrajao napokon posvema glas pripovjedaču, koji se zaista prepustio nekom zanosu; zastao on, nekoliko časova šibao očima po skupu, a onda odjednom, kao ponesen nekim vihorom, mahnuo rukom, zahohotao i sam, kao da mu se zaista smiješnim čini njegovo stanje, te iznova počeo da pripovijeda.

— Jedva sam zaspao te noći, gospodo; svu sam noć drljao po papiru; vidite, smislio sam majstoriju! Ah, gospodo, kad se samo

sjetim, stid me! I da je samo bila noć; pa u pijanstvu je bilo; zbunio sam se, zbubao sam koješta, nabuncao — ali nije! Izjutra sam se probudio prije zore, spavao sam svega sat dva pa se opet latio istoga! Obukao se, umio se, uvio uvojke, napomadio se, navukao novi frak i ravno Fedoseju Nikolajiču na praznik, a spis držim u šeširu. Dočekuje me on sam raširenih ruku i opet me poziva na roditeljski prsluk. Ja se uozbiljio, po glavi mi se još mete jučerašnje! Uzmaknuo za korak. — »Ne, Fedoseju Nikolajiču, velim, nego ako želite, pročitajte ovaj spis« — pa mu ga dajem uz raport; a u raportu znate li šta je bilo? Pa bilo je: poradi takvih i takvih razloga taj se i taj Osip Mihajlič otpušta iz službe, a pod molbu sam načrčkao potpuni svoj čin! Eto šta sam smislio, Gospode! I ništa pametnije nisam znao smisliti! Danas je, mislim, 1. travnja, ja ću se, dakle, zaradi šale pričiniti da mi nije prošla uvreda, da sam se preko noći predomislio, predomislio se i nakostriješio se, i još se ljuće uvrijedio nego prije, kao da velim: evo vama, rođeni moji dobrotvori, neću da znam ni za vas ni za vašu kćer; novce sam jučer turio u džep, osigurao sam se, pa evo vama raport o ostavci. Neću da služim pod takvim poglavarom kakav je Fedosej Nikolajič! Hoću u drugu službu, a pazi, još ću i da učinim prijavu. Takvim sam se podlacem prikazao, zamislio da ih zaplašim!. I zamislio čime ću ih zaplašiti! A? Lijepo je, gospodo? Razdragalo mi se dakle srce prema njima od jučerašnjega dana pa hajde da i za to kresnem obiteljsku šalu, da se podrugnem roditeljskomu srdašcu Fedoseja Nikolajiča...

Čim je uzeo moj spis i rasklopio ga, vidim kako mu se je trgla cijela fizionomija. — »Ta šta je, Osipe Mihajliču?« — A ja kao glupan: — »Prvi travnja! Čestitam vam praznik, Fedoseju Nikolajiču! To jest, sasvim kao deran, koji se kradom sakrio za bakin naslonjač, pa onda njoj na uho, iza svega glasa: hu! — smislio da uplaši! Jest... ali stid me je i da pripovijedam, gospodo! Ta neću! Neću da pripovijedam!

— Ta nemojte, šta je dalje?

— Ta nemojte, ta nemojte, pripovjedite! Ta pripovijedajte — zaorilo sa svih strana.

— Nastale, gospodo moja, rasprave i razgovori, i oh i ah! I vragolan sam ja, i šaljivac, i sve sam ih poplašio, ali tako preslatko da sam se i sam zastidio pa stojim tako i mislim u strahu: kako takvo

sveto mjesto može da trpi na sebi ovakva grešnika! »Pa, rođeni moj — brani me savjetnica — tako si me uplašio da mi još sada klecaju noge, jedva me drže! Otrčala ja kao suluda Maši: Mašenjka, velim, šta će biti od nas! Pazi, kakvim se pokazao tvoj! A sama sam zgriješila, rođeni, oprosti, oprosti meni starici, ludoriju sam učir nila! Ali, mislim: kad je jučer otišao od nas, kasno je došao kući, započeo razmišljati pa mu se možda učinilo da smo ga jučer namjerice oblijetali, htjeli da ga namamimo, i ja obamrla! — Nemoj, Mašenjka, nemoj mi namigivati, Osip Mihajlič nije nam tuđ čovjek, a ja sam tvoja mati, neću ništa loše kazati! Hvala Bogu, ne živim dvadeset godina na svijetu nego punih četrdeset i pet!«...

I šta, gospodo! Ja njoj sada gotovo bubnuo pred noge! Opet se rasplakali, opet nastalo cjelivanje! Otpočele se šale! Fedosej Nikolajič također izvolio smisliti šalu za 1. travnja! Doletjela, veli, žar-ptica,[35] alemova kljuna, a u kljunu donijela pismo! I on htio da prevari — nastao bučan smijeh! Bilo je silno ganuće! — Pi! — Stid me je i pripovijedati!

Pa to vam je sve, milostivi moji! Preživjeli mi dan, dva, tri, živimo tjedan dana; ja već pravi mladoženja! Šta! Naručili prstenje, odredili dan, samo neće zasad da se navješćujemo, očekuju revizora. Čekam i ne mogu da dočekam revizora, sreća moja zapela za njega. Da mi ga je, mislim, što prije zbaciti s leđa. A Fedosej Nikolajič tajom i u radostima sve poslove svalio na mene: račune, raporte da pišem, knjige da pregledavam, svote da zbrajam; gledam najužasniji nered, sve zapušteno, svuda kvačice i navodnici! Pa, mislim, potrudit ću se za tasta! A on svejednako kunja, snašla ga bolest, iz dana u dan, vidiš, sve mu je gore. A onamo i ja kao šibica, po noći ne spavam, bojim se da se ne srušim! Ali posao ipak divno svršio! Spasio ga do roka! Odjednom šalju po mene glasnika. »Brže, vele, zlo je Fedoseju Nikolajiču!« Letim navrat-nanos — šta je? Gledam, sjedi moj Fedosej Nikolajič povezan, glavu nakvasio octom, mršti se, krešti, stenje: jaoh te jaoh! »Rođeni moj, mili moj, veli, umrijet ću, veli, na kom ću vas ostaviti, čeda moja!« Uplela se žena i djeca, Mašenjka udarila u suze — pa i ja sam zacmizdrio! — »Ta nije, veli, Bog će biti milostiv, neće vas kazniti za sve moje grijehe!« Sada otpravio sve njih, naložio da ja njima zatvorim vrata, ostadosmo nas dvojica

nasamo, oko u oko. — »Imam na te molbu!« — »Kakvu?« — »Tako i tako, brate, ni na smrtnoj postelji nemam mira, zapadoh u ljutu nevolju!« — »Kako to?« — Mene polila rumen, jezik mi se ukočio. — »Pa tako, brate, moram sam od svojega da doplatim u državnu blagajnu; ja, brate, za opću korist ne žalim ništa! Ne žalim život svoj! Nemoj da misliš štogod! Žalosti me što su me klevetnici ocrnili pred tobom... Zastranio si ti, otad mi je od jada pobijeljela glava. Revizor je za vratom, kod Matvjejeva je manjak od sedam tisuća, a odgovaram ja... da tko bi! Od mene će, brate, utjerati: kako sam gledao! A šta bi uzeli Matvejevu! I tako mu je dosta; zašto da jadnik bude upropašten!« — Sveti ugodnici, mislim, evo pravednika! Evo duše! A on će: »Da, veli, kćerino neću da uzimam što joj je dato za miraz, to je svet novac! Imamo svojih novaca, imam, istina je, ali sam isposuđivao ljudima, tko bi odmah skupio!« — Ja, kakav sam tu bio, tres pred njega na koljena. — »Dobrotvore moj, vicem, uvrijedio sam te, ljuto uvrijedio, klevetnici su protiv tebe prijave pisali, nemoj me dotući, primi opet svoje novce!« — Gleda on mene, potekle mu iz očiju suze.

— »To sam i očekivao od tebe, sinko, ustani; oprostio sam ti onda radi kćerinih suza! Sada ti i moje srce oprašta. Izliječio si, veli, rane moje! Blagosivam tebe za sve vijeke vijekova!« — Kad me je dakle blagoslovio, ja pohrlio kući što me noge nose, dohvatio novce: »Evo, oče, sve, samo sam potrošio pedeset rubalja u srebru!« — »Pa ništa, veli, nema sada ničemu zamjerke; hitno je, ded napiši raport, s posljednjim datumom, da si u potrebi te ištеš predujam od pedeset rubalja. Ja ću tako izvijestiti starije da ti se predujmi...« Pa, dakle, gospodo! Šta mislite! Napisao sam i raport.

— Pa, šta je — ali, čime se — ali, kako se završilo to?

— Čim sam napisao raport, gospodičići moji, evo čime se završilo. Odmah sutradan, u rano jutro, paketić s državnim pečatom. Gledam — i šta nalazim! Otpust! Piše, da predam poslove, da sredim račune pa nek idem kud me volja!

— Kako to?

— I ja sam onda zaviknuo na sav glas: kako to, gospodo! Šta, zazujale mi uši! Mislio sam, to je nenamjerno, ali nije, revizor došao u grad. Zadrhtalo mi srce! Ali, mislim, nije nenamjerno! Ja onakav kakav sam, Fedoseju Nikolajiču. — »Šta je?« pitam. — »Pa šta?«

veli. — »Pa evo otpust!« — »Kakav otpust?« — »A šta je ovo?« — »To i jest otpust!«

— »A kako to, zar sam ja zatražio?« — »Nego šta, vi ste zatražili, prvoga ste travnja zatražili«. (Nisam bio spis povukao!) — »Fedoseju Nikolajiču, slušaju li vas moje uši, gledaju li vas moje oči!« — »Mene, a šta?« — »Gospode Bože moj!« — »Žao mi je, gospodine, žao, veoma žao, što ste tako rano odlučili da ostavite službu! Mlad čovjek treba da služi, a vama, gospodine, zaduhnuo u glavu vjetar. A za svjedodžbu se ne brinite: ja ću se pobrinuti. Ta vi zasvjedočujete svagda lijepo vladanje!« — »Ta za me je ono onda bila šala, Fedoseju Nikolajiču, nisam ja htio, ja sam tako predao molbu... za vaš roditeljski... eto...« — »Kako eto! Otkud, gospodine, od šale! Zar ima šale s takvim spisima? Ta vas će za takve šale otpraviti jednom u Sibiriju. Zbogom sada, nemam vremena; kod nas je revizor, službene dužnosti prije svega; vi možete dangubiti, a mi moramo tu sjediti za poslovima. A ja ću vama već izdati svjedodžbu kako treba. I još, pogodio sam se s Matvjejevim za kuću, ovih ćemo se dana preseliti, pa se nadam, neću imati sreće da vas vidim u novom svom stanu. Sretan put!« — Ja kući što me noge nose: »Propadosmo, bako!« Zajaukala ona, bolećiva, a uto, gledamo, trči momak Fedoseja Nikolajiča, s pisamcem i s krletkom, a u krleci čvorak; ja sam joj bio u preveliku zanosu poklonio čvorka; a u pisamcu piše: prvi travnja, i ništa više. Eto šta je, gospodo; Šta mislite vi?

— A šta je, šta je dalje???

— Šta bi bilo dalje! Sreo sam jedanput Fedoseja Nikolajiča, htjedoh da mu u lice dobacim podlaca...

— Pa!

— Ali mi se nekako nije dala izgovoriti riječ, gospodo!

SLABO SRCE

Pod istim krovom, u istom stanu, na istom trećem katu stanuju dva mlada druga po službi, Arkadi] Ivanovič Nefedevič i Vasja Šumkov... Autor osjeća dakako prijeku potrebu da objasni čitaocu zašto je jedan nazvan potpunim, a drugi deminutivnim imenom, makar bilo samo i zato da se takav način izražavanja ne bi smatrao nepristojnim i donekle familijarnim. Ali za to bi se morali najprije objasniti i opisati i čin, i godine, i zvanje, i služba, napokon čak i karakteri osoba što sudjeluju; a jer ima mnogo takvih pisaca koji započinju baš tako, to je autor ove pripovijesti, jedino zato da ne bi nalikovao na njih (to jest, kako će možda neki reći, radi neograničenoga svoga samoljublja), odlučio da otpočne odmah od događaja. Pošto je završio takav predgovor, on započinje.

Navečer na staru godinu, prije šest sati, vratio se Šunkov kući. Arkadij Ivanovič, koji je ležao na postelji, probudio se i žmireći pogledao prijatelja. Opazi da je on u svojem najdivnijem civilnom odijelu i s najčistijim naprsnikom. To ga je dakako presenetilo. »Kuda li Vasja odlazi tako? A nije ni objedovao kod kuće!« Šumkov međutim upalio svijeću, i Arkadij se Ivanovič odmah dosjetio da se drug sprema kako bi ga, kao slučajno, probudio. I zaista, Vasja kašljucnuo dva puta, dva se puta prošetao sobom, a napokon posve neočekivano ispustio iz ruku lulu koju je počeo puniti u kutu kraj peći. Arkadij Ivanovič zadržao smijeh.

— Vasja, okani se lukavstva! — reče on.

— Ne spavaš, Arkaša?

— Zaista ti ne znam kazati pouzdano; čini mi se da ne spavam.

— Ah, Arkaša! Zdravo, prijatelju! Pa, brate! Pa, brate!... Ti ne znaš šta ću ti reći?

— Ne znam nikako; ded priđi ovamo.

Vasja kao da je to očekivao, odmah prišao, ali se od Arkadija Ivanoviča nije nikako nadao lukavstvu. Taj ga nekako nadasve vješto uhvatio za ruku, zakrenuo ga, okrenuo ga poda se i počeo, kako se veli, »gnjaviti« žrtvicu, zbog čega je čini se, nevjerojatno uživao veseli Arkadije Ivanovič.

— Dopao si mi šaka! — zaviknuo — dopao si mi šaka!

— Arkaša, Arkaša, šta radiš? Pusti me, zaboga, uprljat ću frak!

— Svejedno; šta će ti frak? Zašto si tako lakovjeran te se sam predaješ u tuđe ruke? Kazuj kuda si odlazio, gdje si objedovao?

— Arkaša, zaboga, pusti!

— Gdje si objedovao?

— Pa o tom i hoću da pripovijedam.

— Pripovijedaj, dakle!

— Ali me pusti najprije.

— Pa neću, neću te pustiti dok ne pripovjediš!

— Arkaša, Arkaša! Ta razumiješ li ti da ne mogu, nikako ne mogu! — viče slabunjavi Vasja otimajući se neprijatelju iz snažnih šapa — ta ima takvih stvari!

— Šta — stvari?...

— Pa takvih da gubiš dostojanstvo ako o nijma počneš pripovijedati u takvu stanju; ne može se nikako; ispast će smiješno — a to nije nipošto smiješna stvar, nego ozbiljna.

— Mani se ozbiljne stvari! Baš i jesi smislio! Pripovijedaj ti meni tako da se mogu smijati, tako ti pripovijedaj; a ozbiljno neću; jer i kakav si mi onda prijatelj? Kaži mi, eto, kakav si mi onda prijatelj! A?

— Arkaša, bogami, ne mogu!

— Neću uopće slušati...

— Dakle, Arkaša! — započeo Vasja, a leži poprijeko na krevetu i iz sve snage nastoji da svojim riječima pribavi što veću vrijednost. — Arkaša! Hajde de, kazat ću; ali...

— Onda, šta je!...

— Pa ja sam se zaručio!

Arkadij Ivanovič ne reče više ni riječi nego šuteći uze Vasju na ruke kao malo dijete, unatoč tomu što Vasja nije nipošto nizak nego prilično visok, samo mršav, i stade ga nadasve vješto nositi po sobi iz kuta u kut kao da ga uspavljuje.

— Evo ću te ja, mladoženjo, poviti — priklapa. Ali kad je vidio da mu Vasja leži na rukama, ne miče se i ne govori ni riječi, odmah se predomisli i rasudi da su šale očevidno zašle predaleko; postavi ga nasred sobe i najiskrenijim ga prijateljskim načinom poljubi u obraz.

— Vasja, ne srdiš se?

— Arkaša, poslušaj...

— Pa za Novu je Godinu.

— Ta ja ne velim ništa; ali zašto si ti takav luđak, takav vjetropir? Koliko sam ti puta govorio: Arkaša, bogami, nije domišljato, nipošto nije domišljato!

— Ne srdiš se dakle?

— Pa ja ništa; na koga se ja ikad srdim! Ali ti si mene ozlovoljio, razumiješ li!

— A kako sam te ozlovoljio? Na kakav način?

— Došao sam tebi kao prijatelju, puna srca, da pred tebe izlijem svu dušu, da ti pripovjedim svoju sreću...

— Pa kakvu sreću? Zašto ne govoriš?...

— Ta ja se ženim! — odgovori zlovoljno Vasja, jer se bio zaista malo i razbjesnio.

— Ti! Ti se ženiš! Zbilja? — zaviknuo na sav glas Arkaša. — Ne, ne... ta šta je to? I govori tako, i suze mu teku!... Vasjuče moj, sinko moj, nemoj! Zar zaista? — I Arkadij Ivanovič poletio opet da ga grli.

— Razumiješ li, dakle, zašto se sada tako desilo? — reći će Vasja. — Ta ti si dobar, ti si prijatelj, ja to znam. Dolazim tebi s takvom radošću, s duševnim zanosom, i odjednom moram svu srdačnu radost, sav taj zanos da otkrivam koprcajući se poprijeko na krevetu i gubeći dostojanstvo... Ti razumiješ, Arkaša — nastavio Vasja napol se smijući — ta to je bio komičan prizor; ja u taj čas nisam donekle bio svoj. Ta nisam mogao ponizivati tu stvar... Ti bi me, evo, još zapitao: kako se ona zove? Kunem ti se, evo, da ti ne bih odgovorio sve da me ubiješ.

— A zašto si ti, Vasja, šutio? Da si mi prije kazao, ne bih se počeo obijestiti! — zaviknuo Arkadij Ivanovič istinski očajan.

— Ali, mani se, mani se! Ta ja to tako... Ta ti znaš zašto je sve to — zato jer je u mene dobro srce. Zato mi je i neugodno što ti nisam mogao kazati kako sam te htio obradovati, pribaviti užitak, ispripovijedati lijepo, dolično te obavijestiti... Zaista, Arkaša, ja tebe tako volim, te da nije tebe, čini mi se da se ne bih ženio, a ne bih ni živio na svijetu!

Arkađij Ivanovič, koji je bio neobično osjećajan, i smijao se i plakao slušajući Vasju. Vasja također. Obojica poletješe opet da se grle te zaboraviše što je bilo.

— Šta je, šta je? Ispripovijedaj mi, Vasja, sve! Ja sam se, brate, oprosti mi, ja sam se presenetio, doista sam se presenetio; kao da

me je grom opalio, tako mi boga! Ta neće biti, brate, ti si izmislio, bogami, izmislio si, nalagao si! — zaviknuo Arkadij Ivanovič i čak s nehinjenom sumnjom pogledao Vasju u lice, ali kad je na licu vidio sjajnu potvrdu čvrste namjere da se što prije oženi, bacio se na postelju i počeo se po njoj premetati cd zanosa da su drhtali zidovi.

— Vasja, sjedni amo! — zaviknuo kad je najzad sjeo na postelju.

— Ja, brate, i ne znam pravo kako bih započeo, od čega!

U radosnom uzbuđenju gledaju se njih dvojica.

— Tko je ona, Vasja?

— Artemjevi!... — izgovorio Vasja glasom iznemoglim od sreće.

— Nije?

— Pa ja sam ti o njima punio uši, onda sam zašutio, a ti nisi ništa ni opazio. Ah, Arkaša, koliko sam se namučio skrivajući to od tebe; a bojao sam se, bojao sam se govoriti! Mislio sam da će se sve raspasti, a ja sam ti zaljubljen, Arkaša! Bože moj, Bože moj! Vidiš, evo kakva je zgoda — započeo, a neprestano prekida od uzbuđenja — ona je imala mladoženju još prije godine dana, ali ga odjednom prekomandirali nekamo; i znao sam ga — takav je zaista, bog bio s njim! On i ne piše uopće više, nestao. Čekaju, čekaju; šta li to znači?.... Odjednom on prije četiri mjeseca doputovao oženjen, a njima ni da bi zakoraknuo! Surovo! Podlo! A nema nikoga da se zauzme za njih. Plakala ona, plakala, jadnica, a ja se zaljubio u nju... ali već odavno sam, uvijek sam bio zaljubljen! Počeo sam je dakle tješiti, dolazio joj, dolazio... Ni ja zaista ne znam kako se je sve to dogodilo, ali i ona zavoljela mene; pred tjedan dana nisam izdržao nego zaplakao, zaridao i sve joj rekao — dakle, da je volim — jednom riječju, sve!... »I ja sam voljna da vas volim, Vasilije Petroviču, ali sam siromašna djevojka, nemojte se meni podrugivati; ja se i ne usuđujem ikoga voljeti.« I, brate, razumiješ! Razumiješ?... Tu sam se s njom na riječ zaručio; mislim te mislim, mislim te mislim, velim: kako bi se reklo mamici? Ona veli: teško je, počekajte malo; ona se boji; sada me još možda neće dati vama; i ona plače. A ja joj ništa ne rekoh, nego danas upao staroj. Lizanjka pred nju na koljena, ja također... pa nas blagoslovila. Arkaša, Arkaša! Dragi moj! Mi ćemo zajedno živjeti. Ne, nizašto se neću rastati s tobom.

— Vasja, kako god te gledao, ne vjerujem, bogami, nekako ne vjerujem, kunem ti se. Zaista mi se svejednako nešto čini... Slušaj,

kako se ti to ženiš?... Kako ja to nisam znao, a? Zaista, Vasja, ja, priznajem ti sad, ja sam se i sam, brate, mislio oženiti; ali, kad se ti sada ženiš, onda je već svejedno. Sretan bio, dakle, sretan bio!...

— Brate, sada mi je tako ugodno na srcu, tako lako na duši... — reče Vasja pa ustao i uzbuđen se pošetao po sobi. — Zar nije istina, zar nije istina? Ta i ti osjećaš? Mi ćemo živjeti siromaški, dabome, ali ćemo biti sretni; ta to nije tlapnja; ta naša sreća nije priča iz knjige: ta mi ćemo u zbilji biti sretni!...

— Vasja, Vasja, poslušaj!

— Šta? — reče Vasja i zaustavi se pred Arkadijem Ivanovičem.

— Pala mi na pamet misao: bojim se zaista i da ti kažem!... Oprosti mi, oslobodi me moje sumnje. Od čega ćeš ti živjeti? Ja sam, znaš, zanesen što se ti ženiš, dabome, zanesen i ne mogu vladati sobom, ali — od čega ćeš ti živjeti? A?

— Ah, Bože, Bože moj! Kakav si ti, Arkaša! — reče Vasja začuđeno gledajući Nefedeviča. — Šta ti to zapravo govoriš? Čak i starica nije ni dva časka premišljala kad sam joj sve jasno prikazao. Zapitaj, od čega su oni živjeli. Ta pet stotina rubalja godišnje za troje: cijela je mirovina iza pokojnika tolika. Živjela je ona, i starica, i još bratac, kojega školuju od tih istih novaca — eto kako žive! Ta kapitalisti smo jedino ja i ti! A meni ti se zna poneke dobre godine nakupiti čak i sedam stotina.

— Poslušaj, Vasja, oprosti mi; ja, bogami, ta ja tako, ja samo mislim svejednako da se to ne bi pokvarilo — kakvih to sedam stotina? Samo su tri stotine...

— Tri stotine!... A Julijan Mastakovič? Jesi li zaboravio?

— Julijan Mastakovič! Ta ti je stvar, brate, nepouzdana; nije to isto što i tri stotine sigurne plaće, gdje je svaki rubalj isto što i vjeran prijatelj. Julijan je Mastakovič, dakako, čak i čovjek velikan, ja ga cijenim, razumijem ga, iako on tako visoko stoji, i, tako mi boga, volim ga, jer on voli tebe i nagrađuje te za posao, premda bi mogao da ne plaća nego da upravo odredi sebi činovnika — ali, priznaj i sam, Vasja... Poslušaj još: ta ja ti ne govorim besmislicu; priznajem, u cijelom se Petrogradu neće naći takvo pismo kakvo je tvoje, pripravan sam uzmaknuti pred tobom — završio Nefedevič u zanosu, — ali ako se ti odjednom, ne dao bog, njemu ne svidiš, ako mu odjednom ne ugodiš, ako mu odjednom zapnu poslovi, ako on

odjednom uzme drugoga — pa da, napokon, štošta se može dogoditi! I Julijana Mastakoviča bilo pa nije, Vasja...

— Poslušaj Arkaša, ta ovako se može nad nama ovoga časa srušiti strop...

— Pa dakako, dakako... Ta ja ništa...

— Nije, poslušaj mene, saslušaj me — vidiš: na kakav se način on može rastati sa mnom... Nije, saslušaj samo, saslušaj. Ta ja izvršavam sve revno; ta on je tako dobar, ta on je meni, Arkaša, ta on je meni danas dao pedeset rubalja u srebru!

— Zar, Vasja? Dakle nagrada tebi?

— Kakva nagrada! Iz svoga džepa. Veli: već peti mjesec, brate, nisi dobivao novaca; ako hoćeš, uzmi; hvala ti, veli, hvala, zadovoljan sam... bogami! Ne radiš ti meni, veli, besplatno — zaista! Tako je i kazao. Meni potekle suze, Arkaša. Gospode Bože!

— Poslušaj, Vasja, a jesi li ti napisao one spise?...

— Nisam... nisam ih još napisao.

— Va...sinjka! Anđele moj! Šta si učinio?

— Poslušaj, Arkaša, ništa, još su dva dana do roka, dospjet ću...

— A zašto nisi pisao?...

— Pa eto, pa eto! Tako utučena lica gledaš da se sve burka u meni, i srce me boli! A šta je? Ti mene navijek ubijaš ovako! Samo zavikne: a-a-a!!! Ali rasudi ti: šta je dakle? Pa dovršit ču, bogami, dovršit ću...

— Šta će biti ako ne dovršiš! — zaviknuo Arkadij i skočio — a on ti je baš danas dao nagradu! A ti se sada ženiš... Eh, eh, eh!...

— Ništa, ništa — zaviknuo Šumkov — odmah sjedam, ovoga časa sjedam; ništa!

— Kako si ti to zaostao, Vasjutka?

— Ah, Arkaša! Pa, jesam li i mogao sjedjeti! Zar sam ja takav bio? Ali ja sam jedva sjedio u kancelariji, nije mi moglo srce da podnese... Ah! Ah! Sada ću presjedjeti noć, i sutra ću presjedjeti noć, i još prekosutra — i dovršit ću!...

— Je li mnogo ostalo?

— Ne smetaj, zaboga, ne smetaj, zašuti.

Arkadij Ivanovič pristupio na prstima postelji i sjeo, onda, odjednom htio ustati, ali zatim opet morao sjesti, jer se sjetio da bi mogao smetati, premda od uzbuđenja nije mogao ni sjediti: vidjelo

se da ga je vijest sasvim zavrnula i prvi zanos nije još dospio da izvjetri. Pogledao Šumkova, Šumkov pogledao njega, osmjehnuo se, poprijetio mu prstom, onda strašno namrštio obrve (kao da je u tom sva snaga i sav uspjeh u radu) i uperio oči u spise.

Činilo se da ni on nije još svladao svoju uzbuđenost pa mijenja pera, vrcka se na stolici, sprema se, opet se laća da piše, ali ruka mu dršće i neće da se miče.

— Arkaša! Govorio sam im o tebi! — zaviknuo odjednom kao da se upravo sjetio.

— Da! — zaviknuo Arkaša — a ja baš htjedoh da zapitam, pa?

— Ali! Ah, da, kasnije ću ti pripovjediti sve. Eto sam, bogami, sam kriv, posve sam smetnuo s pameti da nisam htio išta govoriti doklegod ne napišem četiri arka, ali sam se sjetio tebe i njih. Ne mogu, brate, nekako pisati, sve se sjećam vas… — Vasja se osmjehnuo.

Nastala šutnja.

— Pi! Kako je loše pero! — zaviknuo Šumkov i udario perom po stolu. Uzeo drugo.

— Vasja! Poslušaj! Jednu riječ...

— Brže dakle, i posljednji put.

— Je li ti mnogo ostalo?

— Ah, brate!... — Vasja se tako namrštio kao da ništa na svijetu nije užasnije i ubojnije nego to pitanje. — Mnogo, užasno mnogo!

— Znaš, imao sam ideju...

— Šta?

— Ta nije, i nije, piši.

— A šta? Šta?

— Sada je prošlo šest, Vasjuk!

Mefedevič se osmjehnuo i obješenjački namignuo Vasji, ali ipak ponešto plašljivo jer ne zna kako će on to primiti.

— A šta je? — zapitao Vasja i najzad se okanio pisanja, gleda mu ravno u oči i čak problijedio od očekivanja.

— Znaš šta?

— Zaboga, šta?

— Znaš šta? Ti si uzrujan, nećeš mnogo učiniti... Stani, stani, stani — vidim, vidim — slušaj! — počeo govoriti Nefedevič i skočio u zanosu s postelje pa prekida Vasju koji je progovorio i svom silom

odbija prigovore — najprije se treba smiriti, treba sabrati pamet, zar nije?

— Arkaša! Arkaša! — zaviknuo Vasja i skočio s naslonjača — ja ću presjedjeti svu noć, bogami, presjedjet ću!

— Pa, da, da! Zaspat ćeš tek pred jutro...

— Neću zaspati, nipošto neću zaspati...

— Ne, ne može biti, ne može biti; zaspat ćeš dabome, u pet sati zaspi. U osam te budim. Sutra je blagdan; ti sjedaš i pišeš cijeli dan... Onda je noć i — je li ti mnogo preostalo?

— Pa evo, evo!

Dršćući od zanosa i od iščekivanja pokazao Vasja sveščić.

— Evo!

— Slušaj, brate, ta to je malo...

— Dragi moj, ima ondje još — reče Vasja, plašljivo gledajući Nefedeviča kao da do njega zavisi hoće li ići ili neće.

— Koliko?

— Dva arka...

— Pa šta? Poslušaj dakle! Ta dospjet ćemo dovršiti, bogami, dospjet ćemo!

— Arkaša!

— Vasja! Poslušaj! Sada se pred Novu Godinu svi okupljaju u obiteljima, jedino smo ja i ti beskućnici, sirotani... Uh! Vasinjka!

Nefedevič obuhvatio šapama Vasju i stisnuo ga u svojem zagrljaju.

— Arkadije, odlučeno je!

— Vasjuče, jedino to sam htio kazati. Vidiš, Vasjuče, krivonogi moj! Slušaj! Slušaj! Ta...

Arkadij zastao otvorenih usta jer od zanosa nije mogao da govori. Vasja ga drži za ramena, gleda mu ravno u oči i tako miče usnama kao da bi htio do kraja izgovoriti mjesto njega.

— Dakle! — izgovorio napokon.

Predstavi me njima danas!

— Arkađije! Hajdemo onamo na čaj! Znaš šta? Nećemo sjedjeti do Nove Godine, ranije ćemo otići — zaviknuo Vasja u istinskom nadahnuću.

— Dva sata, dakle, ni više ni manje!...

— I onda rastanak sve donde dok ne dovršim!...

— Vasjuče!...

— Arkađije!...

Za tri časa se Arkadij uparadio, Vasja se samo očistio jer nije ni skidao svoje odijelo: s tolikom se gorljivošću prihvatio stvari.

Iziđoše brže na ulicu, jedan radosniji od drugoga. Put im je išao s Petrogradske strane u Kolomnu. Arkadij Ivanovič je koračao bodro i energično, te mu se već po hodu može vidjeti kako se raduje napretku sve sretnijega i sretnijega Vasje. Vasja prebira sitniji koračić, ali ne gubi dostojanstvenost. Naprotiv, Arkadij ga Ivanovič nije još nikad vidio u povoljnijem svjetlu. U ovom trenutku kao da ga i jače cijeni, pa neki tjelesni nedostatak Vasjin, kojega dosad čitalac još ne zna (Vasja je bio malo iskrivljen), a svagda je izazivao u dobrom srcu Arkadija Ivanoviča osjećaj duboke ljubavi i žaljenja, sada još više pomaže dubokomu ganuću koje on prema prijatelju osobito osjeća u ovaj čas, a Vasja ga je, razumije se, svakako i zavrijedio. Arkadij Ivanovič umalo nije zaplakao od sreće, ali se suzdržao.

— Kuda, kuda, Vasja? Ovuda nam je bliže! — uzviknuo on kad je vidio da Vasja namjerava skrenuti prema Voznesenskome.

— Šuti, Arkaša, šuti...

— Zaista je bliže, Vasja.

— Arkaša! Znaš šta? — započeo Vasja tajanstveno, a glas mu zamire od radosti — znaš šta? ja bih Lizanjki da ponesem darak...

— A šta?

— Ovdje je, brate, na uglu Madame Leroux, divna trgovina!

— Pa dakle!

— Kapicu, dušice, kapicu; danas sam vidio takvu milenu kapičičicu; pitam: fazona se, vele, zove Manon Lescaut[36] — divota! Vrpce su trešnjeve boje, pa ako nije skupo... Arkaša, ali makar i bilo skupo!...

— Ti, Vasja, po mojem sudu natkriljuješ sve pjesnike! Hajdemo!...

Potrčali i za dva časa ušli u trgovinu. Dočekala ih crnooka Francuskinja s uvojcima, pa čim je pogledala kupce, odmah se stvorila isto onako vesela i sretna kao i oni sami, dapače i sretnija, ako se može reći. Vasja je bio voljan da od zanosa poljubi Madame Leroux...

— Arkaša! — reče on tiho, pošto je običan pogled bacio na sve ono krasno i veliko što na golemom stolu u dućanu stoji na drvenim stupčićima. — Divota! Šta li je ovo? šta je ovo? Evo, na primjer, ovaj bombončić, vidiš? — šapnuo Vasja, pokazujući na zgodnu krajnju kapicu, ali nikako na onu koju želi kupiti, jer se već izdaleka zagledao i upiljio oči u drugu kapicu, naočitu, pravu, što stoji na protivnom kraju. Tako je gleda da bi se moglo pomisliti kao da će je ovoga maha tkogod ukrasti ili da će sama kapica, samo da ne dopadne Vasji, odletjeti sa svoga mjesta u zrak.

— Evo — reče Arkadij Ivanovič i pokaže na jednu kapicu — ova je po mojem sudu najljepša.

— Pa, Arkaša! To tebi služi čak i na čast; započinjem te zaista zbog ukusa osbito cijeniti — reče Vasja pošto je u ganuću svoga srca smislio Arkaši obješenjačku lukavštinu — tvoja je kapica divna, ali ded hodi amo!

— A gdje je, brate, ljepša?

— Gledaj ded ovamo!

— Ova — reći će Arkadij u sumnji.

Ali kad Vasja nije više mogao izdržati, nego strgnuo kapicu s drveta, s kojega je, činilo se, od svoje volje sletjela iznenada, baš kao da se nakon dugoga čekanja obradovala takvomu dobromu kupcu — i kad su zašuštale sve vrpce, riševi i čipke na njoj, oteo se Arkadiju Ivanoviču iz snažnih grudi nenadan zanosan kliktaj. I sama Madame Leroux, koja je za cijelo vrijeme odabiranja očuvala svu svoju dostojanstvenost i prvenstvo u stvari ukusa i samo dobrostivo šutjela, nagradila Vasju smiješkom odobrenja, tako da je sve u njoj, u pogledu, u gesti i u tom smiješku mahom progovorilo — jest! Vi ste pogodili i dostojni ste sreće što vas očekuje.

— Ta koketirala je, koketirala u samoći! — uzviknuo Vasja koji je svu svoju ljubav prenio na milenu kapicu — namjerice se sakrivala, obješenjakinja, golubica moja! — I on poljubio nju, to jest zrak što ju okružuje, jer se je bojao da dirne svoju dragocjenost.

— Tako se krije istinska vrijednost i vrlina — nadovezao u zanosu Arkadij, a zaradi humora odabrao rečenicu iz duhovitih novina[37] što ih je čitao izjutra. — Onda, Vasja, šta je? — Vivat, Arkaša! Ti

danas i šalu zbijaš, ti ćeš stvoriti među ženskima furor, kako oni vele, ja ti proričem. Madame Leroux, Madame Leroux!

— Šta zapovijedate?

— Prijateljice, Madame Leroux!

Madame Leroux pogledala Arkadija Ivanoviča i dobrostivo se osmjehnula.

— Nećete povjerovati koliko vas obožavam u ovaj čas... Dopustite da vas poljubim... — I Vasja poljubio trgovkinju.

Morala se načasak skupiti svakolika dostojanstvenost da se čovjek ne osramoti s ovakvim vjetropirom. Ali ja tvrdim da uz to treba imati i svu prirođenu ljubeznost i graciju s kojom je Madame Leroux dočekala Vasjin zanos. Ona mu oprostila, i kako je razumno, kako je dražesno znala da se snađe u toj zgodi! Zar bi se i mogla rasrditi na Vasju?

— Madame Leroux, šta stoji?

— Ovo pet rubalja u srebru — odgovori ona kad se je sabrala, s novim smiješkom.

— A ova, Madame Leroux? — reče Arkadij Ivanovič i pokaže svoj izbor.

— Ta, osam rubalja u srebru.

— Ali dopustite, ali dopustite! Ipak, priznajte, Madame Leroux, ipak, koja je ljepša, dražesnija, milija, koja je od njih vama sličnija?

— Ona je gizdavija, ali vaš izbor — c’est plus coquet[38]

— Uzimamo dakle tu!

Madame Leroux uzela arak tanana papira, pribola pribadačom te se činilo da je papir s umotanom kapicom lakši nego prije bez kapice. Vasja sve to prihvatio pažljivo, jedva dišući, pozdravio se s Madame Leroux, rekao joj još nešto vrlo ljubazno i izišao iz trgovine.

— Ja sam, Arkaša, viveur,[39] ja sam se rodio da budem viveur! — viče Vasja, hohoće, udara u nečujan, sitan, nervozan smijeh i obilazi prolaznike na koje neprestano sumnja da mu zacijelo nastoje zgnječiti dragocjenu kapicu.

— Poslušaj, Arkadije, poslušaj! — započeo on minutu kasnije, a u njegovu glasu zazvučalo nešto svečano, neka prekomjerna zaljubljenost. — Arkadije, ja sam tako sretan, ja sam tako sretan!

— Vasenjka! Kako sam sretan, dragi moj!

— Nije, Arkaša, nije, tvoja je ljubav prema meni beskrajna, znam ja; ali ti ne možeš osjećati ni stoti dio onoga što ja osjećam u ovaj čas. Srce mi je tako puno, tako puno!! Arkaša! Ja nisam dostojan ove sreće! Ja to osjećam, ja to ćutim. Zašto meni — govori prigušenim glasom, punim pridavijena ridanja — šta li sam učinio, reci mi! Pogledaj koliko ima ljudi, koliko suza, koliko jada, koliko svakidašnjega života bez blagdana! A ja! Mene voli takva djevojka, mene... Pa ti ćeš je sam odmah vidjeti, sam ćeš ocijeniti njeno plemenito srce. Rodio sam se u nižem staležu, sad imam nezavisan dohodak — plaću. Rodio sam se s tjelesnom manom, malo sam naheren. Gledaj, ona me je zavoljela onakvog kakav sam bio. Danas je Julijan Mastakovič bio tako nježan, tako pažljiv, tako uljudan; malokad on govori sa mnom; pristupio: »Pa, šta je, Vasja (bogami, baš me je Vasjom nazvao), hoćemo li bančiti o svecima, a?« (Smije se on.)

»Tako i tako — velim — vaša preuzvišenosti, imam posla — ali sam se odmah ohrabrio te velim — i proveselit ću se možda, vaša preuzvišenosti« — tako mi boga, rekao sam. On mi tu dao novaca, zatim mi rekao još dvije tri riječi. Ja, brate, zaplakao, bogami, udarile mi suze, a i on je, čini se, bio ganut, potapšao me po ramenu i rekao: »Osjećaj, Vasja, osjećaj uvijek tako kao što sada osjećaš«...

Vasja zašutio na trenutak. Arkadij se Ivanovič odvratio pa i on obrisao šakom suzicu.

— I još, još... — nastavio Vasja. — Nisam ti još nikad ovo govorio, Arkadije... Arkadije! Ti mene toliko usrećavaš svojim prijateljstvom, bez tebe ne bih živio na svijetu — ne, ne, ne govori ništa, Arkaša! Daj da ti stisnem ruku, daj da ti za... hva... lim!... — Vasja opet nije dovršio.

Arkadij Ivanovič htjede da se baci Vasji pravo oko vrata, ali kako su prelazili ulicu i gotovo nad ušima im se razleglo piskutljivo: »S puta!« — i njih dvojica uplašeni i uzrujani dotrčaše trkom do pločnika. Arkadij se Ivanovič i radovao tomu. Izljev Vasjine zahvalnosti ispričavao je jedino neobičnošću sadašnjega časa. A on se zlovoljio. Osjećao je da je dosad tako malo učinio za Vasju! Čak se i zastidio kad mu je Vasja počeo zahvaljivati za takvu sitnicu! Ali sav je život još pred njim, i Arkadij Ivanovič uzdahnuo slobodnije...

Ondje su bili odlučili da ih uopće ne čekaju! Dokaz je što već sjede uz čaj. A, zaista, gdjekad star čovjek bistrije vidi nego mladež, i još kakva mladež! Ta Lizanjka je preozbiljno tvrdila da neće doći; »neće doći, mamice; srce mi čak osjeća da neće doći«; a mamica svejednako govorila kako njeno srce naprotiv osjeća da će svakako doći, da neće izdržati, nego će dohrliti, da sada i nema službenih poslova, da je i predvečerje Nove godine! I kad je Lizanjka otvarala, nikako nije očekivala — očima nije vjerovala te ih dočekala zaduhana, srdašce joj iznenada zakucalo kao ulovljenoj ptičici, sva se zacrvenjela, zarumenjela kao višnjica, na koju je silno nalikovala. Bože moj, takvo iznenađenje! Kakvo je radosno »ah!« izletjelo iz njenih usana! »Varalice! Dragi moj!« uzviknula i zagrlila Vasju... Ali zamislite njeno zaprepaštenje, sav njen nenadani stid: odmah za Vasjom, kao da se želi sakriti za njim, stoji nešto zbunjen Arkadij Ivanovič. Mora se priznati da je on nespretan sa ženama, dapače, vrlo nespretan, jednom se čak dogodilo da... Ali o tome kasnije. Ali zamislite se i u njegovu položaju: nema tu ničega smiješnoga; stoji on u predsoblju, u kaljačama, u kabanici, s uhatom kapom, koju je brže strgnuo, sav prenezgrapno omotan žutim, pletenim, nadasve ružnim šalom, koji je radi većega efekta svezan ostrag. Sve se to mora razmrsiti, poskidati brže, prikazati se u zgodnijem liku, jer i nema čovjeka koji ne bi želio da se prikaže u zgodnijem liku. A tu je Vasja, zlovoljni, nesnosni, iako dabome onaj isti mili, predobri Vasja, ali, na kraju krajeva, nesnosni, nemilosrdni Vasja! »Evo — viče on — Lizanjka, evo ti mojega Arkadija! Kakav je? Evo ti mojega najboljega prijatelja, zagrli ga, poljubi ga, Lizanjka, unaprijed ga poljubi, a kad ga kasnije bolje upoznaš, sama ćeš ga izljubiti«... Pa, šta? Pa, pitam, šta i da radi Arkadij Ivanovič? A on odmotao tek polovinu šala! Zaista me je gdjekad i stid za Vasjin izlišni zanos; on označuje, dabome, dobro srce, ali... nespretno je, ne valja.

Napokon ušla obojica... Starica se neiskazano obradovala što će se upoznati s Arkadijem Ivanovičem; ona je toliko mnogo čula, ona... — Ali nije dovršila! U polovini rečenice zaustavilo je radosno »ah!« što se zvučno razleglo po sobi. Bože moj! Lizanjka stoji pred iznenada odmotanom kapicom, nadasve naivno skrstila ručice i tako se smješka, smješka... Bože moj, ta zašto Madame Leroux nije imala još ljepše kapice?

Ah, bože moj, ta gdje ćete naći ljepšu kapicu? Ta to nadilazi sve! Gdje ćete pronaći ljepšu? Govorim ozbiljno! Mene napokon čak i ponešto ozlovoijava, čak i malo ljuti takva nezahvalnost zaljubljenika. Pogledajte, dakle, sami, gospodo, pogledajte sami, šta i može biti ljepše nego ta ljupka kapica! Ta pogledajte... Ali ne, ne, čemu i prigovaram, svi su se već složili sa mnom; bila je to časovita zabluda, magla, vrućica osjećaja; pripravan sam im oprostiti... Ali zato pogledajte... Ta oprostite, gospodo, što vazda govorim o toj kapici: od tila je, lagačak, širok trak trešnjeve boje, pokriven čipkom, provlači se između tila i riša, a ostrag dva traka, široka, duga; spuštat će se nešto niže zatiljka, na vrat... Treba samo cijelu kapicu metnuti malo na zatiljak; de, pogledajte; zapitat ću vas, dakle, nakon toga!... Ali vi, vidim ja, i ne gledate!... Vama se čini da je svejedno! Zagledali ste se na drugu stranu... Vi gledate kako su dvije krupne prekrupne suzice, kao dva bisera, u jedan tren vrcnule na očice, crne kao noć, kako su na jedan tren zatrepetale na dugim trepavicama i onda kanule na to što je prije uzduh nego til i od čega se sastoji umjetnički proizvod Madame Leroux... I opet me zlovolji: ta ove dvije suzice gotovo i nisu bile radi kapice!... Ne, takva se stvar mora poklanjati hladnokrvno. Onda se istom može istinski ocijeniti! Ja, gospodo, priznajem, neprestano govorim o kapici!

Posjedali: Vasja uz Lizanjku, a starica uz Arkadija Ivanoviča; započeli razgovor, i Arkadij se Ivanovič dobro držao. S radošću mu priznajem. Teško je bilo i nadati se od njega. Nakon dviju-triju riječi o Vasji, divno je pogodio da zapodjene razgovor o Julijanu Mastakoviču, njegovu dobrotvoru. A zapodjeo tako umno, tako umno da se nije iscrpao zaista ni za jedan sat. Trebalo je vidjeti s kakvom vještinom, s kakvim taktom Arkadij Ivanovič dodiruje neke osobitosti Julijana Mastakoviča, koje se izravno ili neizravno tiču Vasje. Zato je i starica bila očarana, istinski očarana: sama je priznala to; namjerice zovnula Vasju u stranu i ondje mu kazala da mu je prijatelj najdivniji, najljubazniji mladić, a što je glavno, tako ozbiljan, solidan čovjek. Vasja gotovo zahohotao od blaženstva. Sjetio se kako ga je solidni Arkaša četvrt sata vrtio po postelji! Onda starica mignula Vasji i rekla mu da polagano i opreznije ode s njom u drugu sobu. Mora se priznati da je donekle ružno postupila prema Lizanjki: iznevjerila joj se, dakako od prepuna srca, i smislila da kradom pokaže dar što

Lizanjka sprema Vasji za Novu godinu. To je lisnica, izvezena perlama, zlatom, a predivno nacrtana; na jednoj je strani prikazan jelen, sasvim kao živ, koji neobično brzo trči, i tako nalik, tako lijepo! Na drugoj je strani lik jednoga poznatoga generala, također izrađen divno i veoma nalik. I ne govorim o Vasjinu zanosu. Međutim nije ni u sobi proteklo vrijeme uludo. Lizanjka ravno prišla Arkadiju Ivanoviču. Uhvatila ga za ruke, zahvaljuje mu za nešto, i Arkadij se Ivanovič najzad dosjetio da se radi o tom istom predragocjenom Vasji. Lizanjka se dapače duboko ganula; čula je da je Arkadij Ivanovič takav istinski prijatelj njenu zaručniku, tako ga voli, tako pazi na njega, na svakom ga koraku upućuje spasonosnim savjetima, te ona, Lizanjka, zaista i ne može da mu ne zahvaljuje, ne može da suzdrži zahvalnost te se najzad nada da će Arkadij Ivanović zavoljeti i nju bar upola toliko koliko voli Vasju. Onda ga počela ispitivati čuva li Vasja zdravlje, izjavila da ponešto strahuje radi osobite žestine njegove naravi, radi površnoga poznavanja ljudi i praktičnoga života, rekla da će ona s vremenom pobožno paziti na njega, paziti i tetošiti udes njegov te se, napokon, nada da Arkadij Ivanovič ne samo što neće ostaviti njih, nego će i živjeti zajedno s njima.

— Mi ćemo utroje biti kao jedan čovjek! — uzviknula u prenaivnu zanosu.

Ali, valjalo je otići. Razumije se, počeli ih zadržavati, ali Vasja izjavio naprečac da ne mogu. Arkadij Ivanovič posvjedočio to isto. Zapitali, razumije se, zašto, i odmah se otkrilo da ima posao što je Julijan Mastakovič povjerio Vasji, hitan, potreban, užasan posao koji se prekosutra ujutro mora predati, a ne samo da nije dovršen, nego je i potpuno zanemaren. Mamica jauknula kad je to čula, a Lizanjka se naprosto uplašila, usplahirila i čak potjerala Vasju. Od toga nije ništa izgubio posljednji poljubac; bio je kraći, žurniji, ali zato vatreniji i jači. Rastali se napokon, i oba se prijatelja uputiše kući.

Čim se stvoriše na ulici, odmah stadoše povjeravati jedan drugomu svoje dojmove. Pa i moralo je da bude tako; Arkadij se Ivanovič zaljubio, smrtno se zaljubio u Lizanjku! I komu bi to bolje povjerio nego samomu sretniku Vasji? Tako je i učinio, nije se žapnuo i odmah sve priznao Vasji. Vasja se užasno smijao i strašno se veselio i čak napomenuo da to nije nikako suvišno i sada će oni biti još bolji prijatelji. »Ti si mene pogodio, Vasja reče Arkadij

Ivanovič — jest! Ja nju volim kao i tebe; ona će biti i moj anđeo, isto kao i tvoj, jer i na mene će se izliti tvoja sreća, i mene će ona ogrijati. Ona će biti, Vasja, i moja domaćica; u njenim će rukama biti moja sreća; neka mnome gospodari kao i tobom. Jest, prijateljstvo prema tebi, prijateljstvo je prema njoj; vi ste meni sada nerazdvojni; samo ću imati dva takva bića kao što si ti mjesto jednoga«... Arkadij ušutio od suviška osjećaja, a Vasju potresle njegove riječi do dna duše. Stvar je ta da se nikad nije nadao takvim riječima od Arkadija. Arkadij Ivanovič nije uopće umio da govori, sanjariti također nije volio; a sada se mahom zavezao i u najveselije, najvedrije, najšarovitije sanjarije! »Kako ću čuvati vas dvoje, tetošiti vas« — progovorio opet. — »Prvo, Vasja, ja ću tebi krstiti svu djecu, svu do jednoga, a drugo, Vasja, treba se pobrinuti i za budućnost. Treba kupiti pokućstvo, treba najmiti stan, tako da i za nju i za tebe i za mene budu posebne sobice. Znaš, Vasja, sutra ću odmah trknuti da pogledam cedulje na kućnim vratima. Tri... nije, dvije sobe, više nam neće trebati. Mislim, dapače, Vasja, da sam danas govorio besmislice; dostajat će novaca; šta! Kad sam joj pogledao u očice, odmah sam sračunao da će dostajati. Sve za nju! Haj, kako ćemo raditi! Sada se, Vasja, može riskirati i platiti jedno 25 rubalja za stan. Stan je, brate, sve! Lijepe sobe... onda je i čovjek veseo i šarene mu se sanjarije! A drugo, Lizanjka će biti naš zajednički blagajnik: ni kopjejka neka ne preostane! Zar da sada trčim u gostionicu? Ta za koga me ti smatraš? Nizašto! A onda će biti doplatka, nagrade, jer ćemo marljivo služiti, haj, kako ćemo raditi, kao volovi što oru zemlju!... Pa, zamisli — i Arkadiju Ivanoviču oslabio glas od zadovoljstva — odjednom onako sasvim iznenada svojih trideset ili trideset pet rubalja na glavu!... Ta štogod bude nagrade, bit će kapica, bit će šalić, kakve čarapice! Ona meni mora svakako splesti šal; gledaj kako mi je ružan: žut, prljav, prouzrokovao mi je danas nevolje! A i ti si mi zgodan, Vasja; predstavljaš mene, a ja stojim u jarmu... Ali i ne radi se nipošto o tom! Ali, vidiš: ja sve srebro primam na sebe! Ta ja moram da vam dadem darak — to je čast, to je moje samoljublje!... A nagradni mi novci neće izmaći: valjda ih neće dati Skorohodovu? Neće zacijelo tomu nasrtljivcu dospjeti u džep. Ja ću vam, brate, kupiti srebrnih žlica, dobrih noževa — neću srebrnih noževa, nego izvrsnih noževa, i prsluk, to jest prsluk sebi; ta ja ću

zapovijedati u tvojim svatovima! Samo mi se ti drži sada, drži mi se, jer ću kraj tebe, brate, i danas i sutra i svu noć, stajati s palicom, izmorit ću te radom: svršavaj! Svršavaj, brate, brže! I onda ćemo opet navečer, i onda smo obojica sretni, dat ćemo se u lutriju!... Večerom ćemo sjedjeti — haj, divota! Pi, do vraga! Kako mi je krivo što ti ne mogu pomagati. Uzeo bih i sve bih, sve bih pisao za tebe... Zašto nemamo jednak rukopis?

— Jest! — odgovori Vasja. — Jest! Treba se žuriti. Sada će, mislim, biti po prilici jedanaest sati; treba se žuriti... Na posao! — Kad je to izgovorio Vasja, koji se za sve vrijeme čas smješkao, čas nastojao da kakogod kakvom bilo zanosnom napomenom prekine izljev prijateljskih osjećaja i, jednom riječju, iskazivao najpotpunije oduševljenje, odjednom se smirio, ušutio i poletio gotovo trkom niz ulicu. Činilo se da mu je neka teška ideja odjednom sledila glavu što bukti; činilo se da mu se cijelo srce steglo.

Arkadij se Ivanovič čak počeo i uznemirivati; na ubrzana svoja pitanja nije gotovo ni dobivao odgovora od Vasje, koji se otresao kojom riječcom, gdjekad usklikom koji se često nije nikako ni ticao stvari. »Ta šta je tebi, Vasja?« — zaviknuo najzad kad ga je jedva stigao. — »Što si se dao u toliku brigu?...« — »Ah, brate, kani se brbljarije!« — odgovorio Vasja čak i zlovoljno. — »Ne kunji se, Vasja, mani se — prekinuo ga Arkadij — ta sâm sam se uvjerio da si u kraćem roku pisao i kudikamo više... Šta ti je! U tebe je naprosto talenat! U krajnjem se slučaju može i ubrzati pero: zar će tko litografirati spis. Dospjet ćeš!... Jedino si sada uzrujan, rastresen, pa ćeš teže početi raditi«... Vasja nije odgovarao ili je nešto promrmljao pod nos, i njih dvojica dotrčaše kući posve usplahireni.

Vasja odmah sjeo za spise. Arkadij se Ivanič smirio i otišao, kradom se razodjenuo i legao u krevet, ali ne skida očiju s Vasje. Neki ga strah obuzeo... »Šta je s njim? — reče u sebi gledajući Vasju kako mu je problijedjelo lice, zažarile se oči, kako mu se u svakoj kretnji ogleda nemir — a i ruka mu Ddršće... Pi, zaista! Ne bih li mu posavjetovao da odspava svoja dva sata i neka bar prespava svoju uzrujanost.« Čim je Vasja dovršio stranicu, uznesao oči, nenadano pogledao u Arkadija, odmah oborio oči i opet se latio pera.

— Poslušaj, Vasja — odmah če Arkadij Ivanovič — ne bi li ti bolje bilo da malo prestaneš? Pazi, posve si u groznici...

Vasja zlovoljno ali i pakosno pogledao Arkadija i nije odgovorio.
— Čuj, Vasja, šta ti to radiš od sebe?...
Vasja se odmah snašao.
— Ne bismo li popili čaj, Arkaša? — reče on.
— Kako? Zašto?
— Čaj će okrijepiti. Neću da spavam, i ja neću spavati! Neprestano ću pisati. A sad bih se odmorio uz čaj, pa bi i trenutačni teški trenutak prošao.
— Dobro je, brate Vasja, divno! Tako valja; i sam sam to htio predložiti. Ali se čudim kako mi to nije palo na pamet. Ali znaš li šta? Mavra neće ustati, neće se uopće probuditi...
— Da!...
— Ludorija, svejedno! — zaviknuo Arkadij Ivanovič i skočio bos s postelje. — Sam ću postaviti samovar. Zar mi je prvi put?...
Arkadij Ivanovič otrči u kuhinju i prihvati se posla oko samovara; Vasja je dotle pisao. Arkadij se Ivanovič obuče i skoči osim toga pekaru da bi se Vasja posvema okrijepio za noć. Za četvrt sata stajao samovar na stolu. Počeli piti, ali im razgovor zapinjao. Vasja je svejednako bio rastresen.
— Dakle — reče on napokon kao da se premislio — sutra treba otići i čestitati...
— Ti uopće ne moraš.
— Nije, brate, ne može se — reče Vasja.
— Pa ja ću se mjesto tebe potpisati kod svih... šta ti je! Ti sutra radi. Danas sjedi otprilike do pet sati kako sam ti govorio, a onda lezi spavati. Jer, inače, kakav ćeš i biti sutra? Ja bih te probudio točno u osam sati...
— Ali hoće li dobro biti da se ti potpišeš mjesto mene? — reče Vasja napola pristajući.
— A šta bi i bilo bolje? Tako rade svi!...
— Bojim se zaista...
— A šta, šta?
— Ono, znaš kod drugih je svejedno, ali Julijan Mastakovič... on je, Arkaša, moj dobrotvor; pa kad opazi da je tuđa ruka...
— Opazi! Kakav si ti, Vasjuče, zbilja! Pa kako bi on i mogao opaziti?... Ta ja, znaš, vrlo slično potpisujem tvoje ime i šaram isto

onakvu kovrčicu, tako mi boga. Prođi se; šta ti to govoriš! Tko bi onda i opazio?...

Vasja ne odgovara i brže ispija svoju čašu... Onda sumnjajući zaklimao glavom.

— Vasja, dragi! Ah, da nam pođe za rukom! Ta šta je tebi, Vasja? Baš me plašiš! Znaš, ja sada neću leći, Vasja, neću spavati. Pokaži mi je li ti mnogo ostalo?

Vasja ga tako pogledao da se Arkadiju Ivanoviču trglo srce i zapeo jezik.

— Vasja! Šta ti je? Šta ti to? Šta tako gledaš?

— Arkadije, ja ću bogme otići sutra čestitati Julijanu Mastakoviču.

— Pa idi, izvoli! — govori mu Arkadij i gleda ga razrogačenih očiju u zamornu očekivanju.

— Poslušaj, Vasja, piši brže; ne savjetujem ti zlo, tako mi boga! Koliko ti je puta govorio i sam Julijan Mastakovič da mu se u tvojem pismu najviše sviđa čitljivost. Ta to jedino Skoropljohin voli da bude čitljivo i lijepo kao pregledalica, pa da onda kakogod zdipi spis i odnese kući djeci da prepisuju: ne može zvekan kupiti pregledalicu! A Julijan Mastakovič neprestano govori, neprestano zahtijeva: čitljivo, čitljivo i čitljivo!... Šta bi ti! Zaista! Vasja, ja i ne znam više kako bih govorio s tobom... I bojim se čak... Ti me ubijaš svojim jadom.

— Ništa, ništa! — reče Vasja i sruši se iznemogao na stolicu. — Arkadij se usplahiri.

— Ne bi li vode? Vasja! Vasja!

— Mani se, mani se — odgovori Vasja stišćući mu ruku. — Ništa mi nije; samo me obuzela nekakva tuga, Arkadije. I sam ne znam reći zašto. Slušaj, govori bolje o čem drugom, ne spominji mi...

— Umiri se, zaboga, umiri se, Vasja. Dovršit ćeš, bogami, dovršit ćeš! A sve da i ne dovršiš, zar je to zlo? Kao da je kakvo zločinstvo!

— Arkadije! — reče Vasja tako ozbiljno gledajući prijatelja da se on upravo uplašio, jer se Vasja nikad nije tako užasno uzrujavao. — Da sam samac kao prije... Ne! Ne govorim kako treba. Svejednako bih ti htio kazati, povjeriti kao prijatelju... Uostalom, čemu bih te uznemirivao?... Vidiš, Arkadije, jednima je dato mnogo, drugi rade što je maleno, kao ja. Ali ako bi u tebe zaiskali zahvalnosti, harnosti — a ti ne bi mogao to učiniti...

— Vasja! Nikako te ne razumijem!

— Nikad nisam bio nezahvalan — nastavi Vasja tiho kao da raspravlja sam sa sobom. — Ali kako ne mogu iskazati sve što osjećam, onda je to ono kao da... Onda će izići, Arkadije, kao da sam zaista nezahvalan, a to me ubija...

— Pa šta je, šta je! Zar je u tom sva zahvalnost što ćeš do roka prepisati? Smisli, Vasja, šta govoriš! Zar se u tom iskazuje zahvalnost?

Vasja naglo zašuti i pogleda Arkadija razrogačenim očima kao da mu je sve sumnje razrušio njegov neočekivani argument. Čak se i osmjehnuo, ali odmah poprimio opet pređašnji turobni lik. Arkadiju se taj osmijeh učinio završetkom svega strahovanja, a nemir, što se opet javio, prekretnicom za nešto bolje, pa se obradovao.

— Pa, brate, Arkaša — reče Vasja — ako se probudiš, pogledaj mene; ako zaspim, bit će nevolja; a sada sjedam za posao... Arkaša!

— Šta je?

— Ne, ja samo tako, ja ništa... Htio sam...

Vasja sjeo i ušutio, Arkadij legao. Ni jedan ni drugi ne reče ni riječi o onima u Kolomni. Možda se obojica osjećala da su malko skrivili, u nevrijeme pobančili. Nabrzo zaspao Arkadij Ivanovič, svejednako se jadeći radi Vasje. Na svoje čudo probudio se upravo u osam sati izjutra. Vasja spava na stolici, drži u ruci pero, blijed i umoran; svijeća izgorjela. U kuhinji Mavra posluje oko samovara.

— Vasja, Vasja! — zaviknuo Arkadij uplašen. — Kada si ti legao?

Vasja otvorio oči i skočio sa stolice.

— Ah! — reče — tako sam zaspao!...

Poletio odmah prema spisima — nije ništa; sve je u redu; nije kanula ni tinta, ni loj sa svijeće.

— Mislim da sam zaspao oko šest sati — reče Vasja. — Kako je po noći hladno! Popijmo čaj, i ja ću opet...

— Jesi li se okrijepio?

— Jesam, jesam, ništa, sve je u redu!...

— Sretna Nova godina, brate Vasja!

— Zdravo, brate, zdravo; i tebi, mili.

Zagrlili se. Vasji naršće podvoljak i ovlažile se oči. Arkadij Ivanovič šuti: obuzela ga gorčina; obojica brzo piju čaj...

— Arkadije! Odlučio sam sam otići Julijanu Mastakoviču...

— Ta on neće opaziti...

— Ali me, brate, gotovo muči savjest.

— Ta radi njega ti i sjediš, radi njega se i ubijaš... mani se! A ja ću, znaš što, brate, ja ću otići onamo...

— Kuda? — upita Vasja.

— Do Artemjevih, čestitat ću im u svoje i u tvoje ime.

— Prijatelju moj, mileni! Ali ću ja ostati ovdje; jest, vidim, dobro si smislio; ta ja ovdje radim, ne tratim vrijeme u besposlici! Počekaj časak, odmah ću napisati pismo.

— Piši, brate, piši, ima vremena; još ću se umiti, obrijat ću se, očetkat ću frak. Dakle, brate Vasja, bit ćemo zadovoljni i sretni! Zagrli me, Vasja!

— Ah, kad bi, brate!...

— Stanuje li ovdje gospodin činovnik Šumkov? — oglasio se sa stepenica djetinji glasić.

— Stanuje, gospodine, stanuje — reče Mavra i pusti gosta u stan.

— Šta je tamo? Šta je, šta je? — zavikne Vasja, skoči sa stolice i poleti u predsoblje. — Petenjka, ti si?

— Zdravo, Vasilije Petroviču, čast mi je čestitati vam Novu Godinu — reče ljepuškast, crnokos, kuštrav dječka od desetak godina — pozdravlja vas sestrica i mama također, a sestrica mi naložila da vas mjesto nje poljubim...

Vasja digne poslanika u zrak i utisne mu na usne, neobično slične Lizanjkinim usnama, meden, dug, zanosan poljubac.

— Cjeluj ga, Arkadije! — reče i predade mu Petju, a Petja, i ne dodirujući zemlju, prijeđe odmah u snažni i, u potpunom smislu riječi, pomamni zagrljaj Arkadija Ivanoviča.

— Dragi moj, hoćeš li čaja?

— Zahvaljujem pokorno. Pili smo već! Danas smo rano ustali. Naši su otišli u crkvu na službu. Sestrica me je dva sata kuštrala, napomadila me, umila, zašila mi hlačice, jer sam ih jučer razderao sa Saškom, na ulici; grudali smo se...

— Pa, pa, pa i?

— Pa me je onda dotjerivala prije no što ću do vas; onda me napomadila, a onda me izljubila temeljito, veli: »Otiđi Vasji, čestitaj mu i zapitaj, jesu li zadovoljni, jesu li mirno spavali i još...« i još nešto

da zapitam — da! i još, je li svršen posao o kojem ste jučer... Nekako ondje... A, eto, zapisano je kod mene — reče dječak čitajući s cedulje koju je izvadio iz džepa — jest, bili ste u brizi.

— Svršit će se! Hoće! Reci. joj, dakle, da će se svršiti, svakako ću ga svršiti, poštena riječ!

— Da, još... Ah! I zaboravio sam; sestrica je poslala pisamce i darak, a ja sam i zaboravio!...

— Bože moj!... Ah, dragi moj! Gdje je... gdje? Evo — a?! Gledaj, brate, gledaj šta mi piše. Draga, milena! Znaš, jučer sam kod nje vidio lisnicu za mene; nije dovršena, pa vam evo, veli, šaljem uvojak moje kose, a ono vam neće umaći. Gledaj, brate, gledaj!

I Vasja, potresen od zanosa, pokazivao Arkadiju Ivanoviču uvojak najgušće, najcrnije kose na svijetu; onda ju vatreno poljubio i turio u džep sa strane, bliže srcu...

— Vasja! Naručit ću za tu kosu medaljon! — napokon će odlučno Arkadij Ivanovič.

. — A mi ćemo imati teleću pečenku, onda sutra mozga; mama hoće da načini biskvita... A prosene kaše neće biti — reče dječak pošto je razmislio kako bi završio svoju brbljariju.

— Pi, ljepuškasta li dječaka! — uzviknuo Arkadij. — Vasja, ti si najsretniji smrtnik!

Dječak ispio čaj, dobio pisamce, tisuću poljubaca te izišao sretan i nestašan kao i prije.

— Vidiš, dakle, brate — progovori obradovani Arkadij Ivanovič — kako je lijepo, vidiš! Sve se uputilo kako valja, ne jadaj, ne plaši se! Naprijed! Završuj, Vasja, završuj! U dva ću sata biti kod kuće; svratit ću njima, onda Julijanu Mastakoviču.

— Pa zbogom, brate, zbogom... Ah, kad bi!... Dobro, dakle, idi, dobro — reče Vasja — ja, brate, nikako ne idem Julijanu Mastakoviču.

— Zbogom!

— Stani, braco, stani; reci im... Pa sve, čega se god sjetiš; nju poljubi... A onda mi sve ispripovijedaj, braco, ispripovijedaj...

— Pa zna se, znamo mi šta! Sreća ti je zavrtjela pamet! To je iznenađenje; od jučerašnjega dana ti ne znaš za sebe. Nisi se još odmorio od jučerašnjih dojmova. Pa svršilo se! Snađi se, dragi, Vasja! Zbogom, zbogom!

Napokon se prijatelji rastali. Cijelo je jutro Arkadij Ivanovič bio rastresen i mislio samo na Vasju. Zna mu slabi, razdražljivi karakter. »Jest, ta mu je sreća zavrtjela glavom, nisam se prevario! — govori sam sebi. — Bože moj! I mene je ojadio. Iz čega li taj čovjek zna napraviti tragediju! Kakva je napržica! Ah, treba njega spasiti! Treba ga spasiti!« — izgovorio Arkadij, a i sam ne opaža da je u svojem srcu uzdigao već do nevolje očevidno sitne domaće neprilike, zapravo ništave. Tek u jedanaest sati došao u vratarsku sobicu Julijana Mastakoviča da svoje skromno ime pridruži dugomu stupcu smjernih osoba što su se u vratarskoj sobici potpisale na arku ispackana i posve ispisana papira. Ali kako se začudio kad je pred njim promaknuo osobni potpis Vasje Šumkova! To ga je prenerazilo. — »Šta se zbiva s njim?« pomisli. Arkadij Ivanovič, koji se još nedavno bio razigrao nadom, izišao mrzovoljan. Sprema se zaista nevolja, ali gdje? Ali kakva?

U Kolomnu je stigao s mračnim mislima, isprva bio rastresen, ali kad se porazgovorio s Lizanjkom, izišao sa suzama u očima, jer se je zbiljski uplašio za Vasju. Poletio kući trkom, a na Nevi se gotovo sukobio sa Šumkovim. I on trči.

— Kamo ćeš? — zaviknuo Arkadij Ivanovič.

Vasja se zaustavio kao da je zatečen u zločinstvu.

— Ja, brate, tako; htio sam da se prošetam.

— Nisi izdržao, u Kolomnu si išao? Ah, Vasja, Vasja! A zašto si odlazio Julijanu Mastakoviču?

Vasja nije odgovarao, ali onda mahnuo rukom i kazao:

— Arkadije! Ne znam šta se sa mnom zbiva! Ja...

— Nemoj, Vasja, nemoj! Ta znam ja šta je to! Umiri se! Ti si od jučerašnjega dana uzrujan i potresen! Pomisli: kako i ne bi to izdržao! Svi tebe vole, svi te tetoše, posao ti napreduje, dovršit ćeš ga, svakako ćeš ga dovršiti, znam: ti si uobrazio nešto, u tebi je neki strah...

— Nije, ništa, ništa...

— Sjećaš li se, Vasja, sjećaš li se, ta to se dogodilo tebi; sjećaš li se, kad si unaprijeđen, ti si od sreće i od zahvalnosti udvojio revnost i tjedan si dana samo kvario posao. To isto je i sada.

— Jest, jest, Arkadije; ali sada je drugo, sada nije nikako ono...

— Pa kako nije, molim te! I posao nije možda uopće hitan, a ti sebe ubijaš...

— Ništa, ništa, ja samo tako. Hajdemo dakle!

— Zar ćeš kući, a nećeš njima?

— Neću, brate, kakva ću im se lica pojaviti?... Predomislio sam se. Jedino nisam izdržao kod kuće kad tebe nema; ali sada si, evo, sa mnom, pa ću sjesti da pišem. Hajdemo!

Išli su i neko vrijeme šutjeli. Vasja se žurio.

— Šta ti mene ne ispituješ o njima? — reče Arkadij Ivanovič.

— Ah, da! Šta je, dakle, Arkašenjka?

— Vasja, ti si se posve promijenio!

— Pa ništa, ništa. Ispripovijedaj mi sve, Arkaša! — reče Vasja glasom koji moli, kao da izbjegava dalja razjašnjenja. Arkadij Ivanovič uzdahnuo. Doista se smeo gledajući Vasju.

Pripovijedanje o onima u Kolomni oživjelo ga. Čak se i razgovorio. Naručali se oni. Starica je Arkadiju Ivanoviču natrpala džep biskvitima, i prijatelji se jedući ih i razveseliše. Nakon objeda obećao Vasja da će zaspati kako bi presjedio svu noć. I zaista je legao. Izjutra pozvao Arkadija Ivanoviča na čaj netko komu nije mogao odbiti. Prijatelji se rastali. Arkadij naumio da dođe što može ranije, već u osam stati, ako bude mogao. Tri sata rastanka prođoše mu kao tri godine. Napokon se oteo i pohitao Vasji. Kad je ušao u sobu, vidi, svuda mrak. Vasje nema kod kuće. On zapita Mavru. Mavra mu reče da je neprestano pisao i da nije ništa spavao, onda hodao po.sobi, i zatim prije jednoga sata, pobjegao, a rekao da će se vratiti za pol sata; »a kad, veli, dođu Arkadij Ivanovič, kaži, veli, bako, završila Mavra, da sam otišao na šetnju, i naređivao je to tri četiri puta.«

»On je kod Artemjevih!« pomisli Arkadij Ivanovič i zaklima glavom.

Za čas skoči, u njemu oživjela nada. — »Naprosto je dovršio — pomisli — eto to je sve; nije izdržao nego otrčao onamo. Uostalom, nije! On bi me dočekao... Pogledat ću šta je ondje kod njega!«

Zapali svijeću i poleti Vasjinu pisaćemu stolu: posao napreduje i čini se da do kraja nije tako daleko. Arkadij Ivanovič htjede da istražuje dalje, ali iznenada uđe Vasja...

— A! Ti si ovdje? — uzviknuo i zadrhtao od prepasti.

Arkadij Ivanovič šuti. Boji se da zapita Vasju. Vasja oborio oči, također šuti i počeo razbirati papire. Napokon im se sastali pogledi. Vasjin je pogled tako molio, zaklinjao, tako je bio utučen da se Arkadij trgnuo kad ga je sreo. Srce mu zadrhtalo i prepunilo se...

— Vasja, brate moj, šta je s tobom? Šta radiš? — uzviknuo i leti put njega i stišče ga u zagrljaj — objasni se sa mnom; ja ne razumijem tebe i tvoj jad; šta ti je, mučenice moj? Šta? Kaži mi sve bez tajenja. Ne može biti da jedino to...

Vasja se krepko privio uz njega i ne može uopće govoriti. Zapeo mu dah.

— Nemoj, Vasja, nemoj! Zar nećeš svršiti, šta je? Ne razumijem te; otkrij mi svoje muke. Vidiš, ja za tebe... Ah, Bože moj, Bože moj! govori, korača po sobi i hvata se za sve štogod mu dopadne ruke, baš kao da hitno traži lijek za Vasju. — Ja ću sam sutra mjesto tebe otići Julijanu Mastakoviču, molit ću ga, zaklinjat ću ga neka odgodi još za jedan dan. Razjasnit ću mu sve, sve, ako to tebe tako muči...

— Bog te očuvao! — za viknuo Vasja i problijedio kao smrt. — Jedva se održao na nogama.

— Vasja, Vasja!

Vasja se prenuo. Usne mu dršću; htio bi da nešto kaže, ali samo šuteći grčevito stišće Arkadiju ruku. Ruka je hladna. Arkadij stoji pred njim, sav u tužnom i mučnom očekivanju. Vasja opet uzgledao put njega.

— Vasja! Zaboga, Vasja! Izmrcvario si mi srce, prijatelju moj, mili moj.

Vasja se zalio suzama i poletio Arkadiju na grudi.

— Prevario sam te, Arkadije; oprosti mi, oprosti! Prevario sam tvoje prijateljstvo...

— Šta je, šta je, Vasja? Šta je? — zapitao Arkadij sav prestravljen.

— Evo!...

I Vasja s očajnom gestom izbacio iz ladice na stol šest predebelih sveščića nalik na onaj što sada prepisuje.

— Šta je to?

— Evo šta treba da izradim do prekosutra. Nisam uradio ni četvrtinu! Ne pitaj, ne pitaj, kako se to zbilo! — nastavio Vasja, i sam odmah počeo govoriti o onom što ga tako muči. — Arkadije, prijatelju

moj! Ne znam ni sam šta je to sa mnom. Kao da izlazim iz kakva sna. Cijele sam tri sedmice izgubio uludo. Sve sam... ja... odlazio njoj... Srce me je boljelo, mučila me... neizvjesnost... i nisam mogao da pišem. Nisam ni mislio na to. Prenuo sam se istom sada kad za me nastaje sreća.

— Vasja! — započeo Arkadij Ivanovič odlučno. — Vasja! Ja ću te spasiti. Razumijem sve to. Ta stvar nije šala. Ja ću te spasiti! Sluša], slušaj me: odmah sutra idem Julijanu Mastakoviču... Ne klimaj glavom, ne, slušaj! Ispripovijedat ću mu sve kako je bilo; samo dopusti meni da učinim tako... Razjasnit ću mu!... Na sve ću se odvažiti! Pripovjedit ću mu kako si ubijen, kako se mučiš.

— Znaš li ti da me sada ubijaš? — izgovorio Vasja i sve ga zazeblo od prepasti.

Arkadij Ivanovič problijedio u prvi mah, ali se snašao i odmah se nasmijao.

— Zar samo? Zar samo to? — reče. — Molim te, Vasja, molim te! Zar te nije stid?. Poslušaj dakle! Vidim da te srdim. Vidiš, ja te razumijem; znam šta se u tebi zbiva. Ta već pet godina živimo zajedno, hvala bogu! Ti si tako dobar, nježan, ali slab, neoprostivo slab. Ta i Lizaveta je Mihajlovna to već opazila. Osim toga si i sanjar, a ni to ti ne valja; možeš, brate, šenuti pameću! Poslušaj, ta ja znam šta bi htio! Ti bi htio, na primjer, da se Julijan Mastakovič posve izbezumi i da možda još priredi ples od radosti što se ti ženiš... Ali, čekaj, čekaj! Ti se mrštiš. Vidiš, već od jedne si se moje riječi uvrijedio zbog Julijana Mastakoviča! Ostavit ću ga. Ta i ja ga ne cijenim manje od tebe. Ali, nećeš mi poreći i nećeš mi pobiti misao, kako ti želiš da ne bude čak ni nesretnika na zemlji kad se ti ženiš... Jest, brate, priznaj, ti bi htio da se u mene, na primjer, u tvojega najboljega prijatelja, stvori odjednom kakvih sto tisuća kapitala; da se svi neprijatelji, kakvihgod ima na svijetu, odjednom, ni pet ni šest, izmire, da se svi nasred ulice izgrle od radosti i onda valjda dođu u goste ovamo tebi u stan. Prijatelju moj! Mili moj! Ja ti se ne smijem, to je tako; ti si mi već odavno prikazivao gotovo vazda to u različitim oblicima. Zato jer si ti sretan, htio bi da svi budu mahom sretni. Tebe boli i teško ti je da sam samcat budeš sretan! Zato želiš odmah svim silama da budeš vrijedan te sreće i da možda učiniš kakvo junačko djelo, svojoj savjesti za umirenje! Pa i razumijem kako si pripravan

da sebe mučiš zato jer si se smeo ondje, gdje je trebalo da pokažeš svoj mar, vještinu... pa, možda, zahvalnost, kako ti veliš! Užasno ti je gorko kad pomisliš da će se Julijan Mastakovič namrštiti i čak rasrditi kad bude vidio da nisi opravdao nade što ih je polagao u tebe. Boli te kad misliš da ćeš čuti prijekore od onoga kojega smatraš za svoga dobrotvora — i u kakvom času! Onda kad je tebi srce prepuno radosti i kad ne znaš na koga bi izlio svoju zahvalnost... Pa i jest ovako, zar nije istina? Pa i jest?

Arkadij Ivanovič, komu je na kraju drhtao glas, zašutio i odahnuo.

Vasja gleda prijatelja s ljubavlju. Na usnama mu titra smiješak.

— Slušaj dakle — započeo iznova Arkadij još zadahnutiji nadom — pa i ne treba da Julijan Mastakovič promijeni sklonost prema tebi. Je li tako, dragi moj? U tom ie pitanje? A ako je u tom, onda ču ja — reče Arkadij i skoči s mjesta — ja sam žrtvovati sebe za tebe. Sutra idem Julijanu Mastakoviču... I ne protuslovi mi! Ti, Vasja, dovodiš svoj prestupak do zločinstva. A on, Julijan Mastakovič, velikodušan je i milosrdan i uz to nije onakav kakav si ti! On če, brate Vasja, saslušati mene i tebe i izvući nas iz nevolje. Pa, jesi li miran?

Vasja sa suzama u očima stisnuo Arkadiju ruku.

— Nemoj, Arkadije, nemoj — reče on — već je odlučeno. Nisam dakle, dovršio, pa nisam dovršio; nisam dovršio, pa nisam. I ne treba da mu odlaziš: ja ću mu sam pripovjediti sve, sam ću mu otići. Sada sam se umirio, potpuno sam miran; ali ti mu ne idi... A poslušaj...

— Vasja, dragi moj! — uzviknuo Arkadij Ivanovič radostan — ja sam govorio tvojim riječima; veselim se što si se predomislio i osvijestio. Ali bilo s tobom što mu drago, dogodilo se što mu drago, ja sam uz tebe, pamti to! Vidim, ti strepiš da ja ne bih šta govorio Julijanu Mastakoviču — i neću mu kazati, neću ništa kazati, ti ćeš mu sam kazati. Vidiš: sutra ćeš mu otići, ovdje ćeš pisati, razumiješ? A ja ću ondje doznati kakva je to stvar, je li vrlo hitna ili nije, treba li biti o roku ili ne treba, i šta će biti ako promašiš rok. Onda ću dohrliti tebi... Vidiš, vidiš! Već ima nade: zamisli, dakle, da stvar nije hitna — ta može da bude na korist. Julijan Mastakovič može i da se ne podsjeti, a onda se sve spasilo.

Vasja u sumnji zaklimao glavom. Ali njegov zahvalni pogled nije silazio s prijateljeva lica.

— Okani se dakle, okani se! Tako sam slab, tako sam sustao — govori i zadihao se — ne želim ni sam misliti na to. Pa da se razgovorimo o nečem drugom! Vidiš, ja sada neću, vjerojatno, ni pisati, nego ću samo dovršiti dvije stranice da dođem do kakve točke. Poslušaj... Odavno sam htio da te zapitam: otkud ti mene tako dobro poznaješ?

Suze kapaju iz Vasjinih očiju Arkadiju na ruke.

— Da ti znaš, Vasja, koliko ja tebe volim, ti to ne bi pitao — jest!

— Jest, jest, Arkadije, ja to ne znam, jer... jer ne znam zašto si ti mene zavolio tako! Jest, Arkadije, znaš li ti da je mene ubijala čak i tvoja ljubav? Znaš li da sam se koliko puta, osobito kad sam lijegao spavati te mislio na tebe (jer ja svagda mislim na tebe prije spavanja), polijevao suzama i srce mi drhtalo zato... zato... Pa zato, jer me toliko voliš, a ja ničim ne mogu da olakšam svoje srce, ne mogu ničim da ti zahvalim...

— Vidiš, Vasja, vidiš, kakav si ti!... Gledaj kako si sada rastrojen — reče Arkadij kojemu je u taj tren patila duša i koji se sjetio jučerašnjega prizora na ulici.

— Mani se; ti želiš da se umirim, a ja još nikad nisam bio tako miran i sretan! Znaš... Slušaj, htio bih ti sve ispripovijedati, ali se sve bojim da te ne bih razjadio... Ti se neprestano jadiš i vičeš na mene; a ja se plašim... Gledaj kako sada dršćem, ne znam zašto... Vidiš, evo šta bih kazao. Meni se čini kao da prije i nisam znao sebe — jest! A i druge sam također upoznao istom jučer. Ja, brate, nisam nikako osjećao, nisam cijenio. Srce.. bilo je u mene kruto... Slušaj kako se to dogodilo da baš nikomu, nikomu na svijetu nisam učinio dobra, jer nisam mogao učiniti — pa i naoko sam neugodan! A svaki je meni činio dobro! Evo ti prvi: kao da ja ne vidim! Samo sam šutio, samo sam šutio!

— Vasja, prođi se!

— Pa šta, Arkaša! Pa šta... Ta ja ništa... — prekinuo ga Vasja, a od suza jedva izgovara riječi. — Jučer sam ti govorio o Julijanu Mastakoviču. A i sam znaš, on je strog, surov, pa i ti si dobio od njega nekoliko puta ukor, a jučer je bio voljan da se šali sa mnom, da me miluje i otkrio mi svoje dobro srce što od svih razborito krije...

— Šta je, dakle, Vasja? To jedino dokazuje da si zavrijedio svoju sreću.

— Ah, Arkaša! Kako sam želio da dovršim taj svoj posao!... Ne, ja ću upropastiti svoju sreću! Slutim. Ali ne, ne radi toga — prekinuo Vasja, jer je Arkadij Ivanovič ispod oka pogledao na glomazan prešni posao što leži na stolu — ovo nije ništa, ovo je ispisani papir... tričarija! To je odlučeno... Bio sam, Arkaša, danas ondje, kod njih... Ta i nisam ulazio. Teško mi je bilo, gorko! Samo sam prostojao pred vratima. Ona je svirala na fortepijanu, a ja slušao. Vidiš, Arkadije — nisam se usudio ući…

— Slušaj, Vasja, šta ti je? Ti me tako gledaš!

— Šta? Ništa! Malko mi je zlo; noge mi działu; to je zato jer sam po noći sjedio. Da! Zeleni mi se pred očima. Ovdje meni, ovdje...

Pokazao na srce. Onesvijestio se.

Kad se osvijestio, Arkađij htjede upotrijebiti silu. Silom ga htjede strpati u postelju. Vasja ne pristade ni na što. Plače, lama ruke, hoće da piše, hoće svakako da dovrši svoje dvije stranice. Da ga ne ražesti, pustio ga Arkadij spisima.

— Vidiš — reče Vasja sjedajući na mjesto — vidiš, i meni se javila misao, ima nade.

Osmjehnuo se Arkadiju i zaista kao da mu je zraka nade oživjela blijedo lice.

— Evo šta ću: prekosutra ću mu odnijeti, ali ne sve. Za drugo ću slagati da je izgorjelo, da se prokvasilo, da sam izgubio... da, napokon, jednostavno nisam dovršio posao. Lagati ne umijem...Sam ću mu razjasniti — znaš li šta? Razjasnit ću mu sve, kazat ću mu: tako i tako, nisam mogao... Kazat ću mu o svojoj ljubavi; on se sam nedavno oženio, razumjet će me! Učinit ću sve to, razumije se, uljudno, tiho; on će vidjeti moje suze, one će ga ganuti...

— Jest, razumije se, otiđi, otiđi njemu, objasni se... Ali tu i ne treba suza! Čemu? Ti si, Vasja, zaista i mene dokraja zaplašio.

— Jest, otići ću, otići ću. A sada, Arkaša, pusti me da pišem, pusti me da pišem! Nikoga neću dirnuti, pusti me da pišem!

Arkadij se bacio na postelju. Ne uzda se on u Vasju, nikako se ne uzda. Vasja može sve učiniti. Ali da moli za oproštenje, zašto, kako? Ne radi se o tom. Radi se o tom da Vasja nije izvršio dužnost, da se Vasja osjeća krivim pred samim sobom; osjeća da je nezahvalan sudbini, pritisnula ga, potresla sreća i on drži da je nije zavrijedio, i napokon našao samo izliku da pretegne na tu stranu, a još od jučer

nije se snašao od toga iznenađenja. Eto šta je! Pomislio Arkadij Ivanovič. Treba ga spasiti. Treba ga pomiriti s njim samim. On sam sebe opijeva. — Mislio te mislio i odlučio da ode odmah Julijanu Mastakoviču, odmah sutra da ode i sve da mu ispripovijeda.

Vasja sjedi i piše. Izmučeni Arkadij Ivanovič prilegao da opet razmisli o svemu i probudio se pred svanuće.

— Haj, do vraga! Opet! — zaviknuo kad je pogledao Vasju; Vasja sjedi i piše.

Arkadij poleti njemu, obujmi ga i silom ga strpa u postelju. Vasja se smješka: oči mu se zaklapaju od umora. Jedva može govoriti.

— I sam sam htio leći — reče on. — Znaš, Arkadije, imam ideju; dovršit ću. Ubrzao sam pero. Nisam mogao dulje sjediti; probudi me u osam sati.

Nije izgovorio i zaspao kao zaklan.

— Mavra! — šaptom će Arkadij Ivanovič kad je unijela čaj — zamolio je da ga probudim za sat. Nizašto! Neka spava makar deset sati, razumiješ?

— Razumijem, gospodine gospodaru.

— Ne kuhaj objed, ne bakljaj se s drvima, ne halabuči, zlo i naopako po tebe! Ako zapita za mene, kaži mu da sam otišao u ured, razumiješ?

— Razumijem, gospodaru gospodine; neka počiva po volji, šta ja marim! Ja volim gospodarov san i čuvam gospodarovo dobro. A onomad što sam razbila šalice pa ste me izvoljeli prekoriti, to nisam razbila ja, nego maca, a ja nisam pripazila na nju; šic, prokleta, velim.

— Pss, šuti, šuti!

Arkadij Ivanovič otpravi Mavru u kuhinju, zaište ključ i zaključa je ondje. Onda ode u ured. Putem je premišljao kako će se pojaviti pred Julijanom Mastakovičem, i je li zgodno, i neće li biti drsko? U ured je došao uplašen i uplašeno zapitao da li je tu preuzvišeni gospodin; odgovorili mu da nije, a i neće dolaziti. Arkadij Ivanovič htjede odmah da mu ode u stan, ali se u pravi čas dosjeti: ako Julijan Mastakovič nije došao, onda je zaposlen i kod kuće. I on osta. Sati mu se čine beskrajni. Izdaleka ispituje o poslu što je dat Šumkovu. Ali nitko ne zna ništa. Znaju da Julijan Mastakovič izvoljavaju zapošljavati zasebnim nalozima, ali kakvim, ne zna nitko. Napokon

izbila tri sata, i Arkadij Ivanovič pohitio kući. U predsoblju ga zaustavio jedan pisar i rekao da je Vasilij Petrovič Šumkov dolazio, tako prije prvoga sata, i pitao, dometnuo pisar: »Jeste li tu vi i nije li tu bio Julijan Mastakovič«. Kad je to čuo Arkadij Ivanovič, najmio fijaker i dovezao se kući sav izbezumljen od prepasti.

Šumkov je bio kod kuće. Hoda po sobi neobično uzrujan. Kad je pogledao Arkadija Ivanoviča, kao da se osvijestio, snašao i požurio se da skrije svoju uzrujanost. Šuteći sjeo za spise. Čini se da izbjegava prijateljeva pitanja, da ga tište, da je sam u sebi smislio štošta i već se odlučio da ne odaje svoje odluke, jer se i u prijateljstvo ne može više osloniti. To prenerazi Arkadija, i srce da mu zamre od ljute boli što ga probada. Sjeo na krevet, rasklopio neku knjižurdu, jedinu što ima, i ne skida očiju s jadnoga Vasje. Ali Vasja uporno šuti, piše i ne diže glave. Tako prošlo nekoliko sati, i Arkadiju porasle muke preko svake mjere. Napokon, prije jedanaest sati, digao Vasja glavu i pogledao Arkadija tupim, ukočenim pogledom. Arkadij čeka. Prošla dva tri časa; Vasja šuti. — »Vasja!« — viknuo Arkadij. Vasja ne odgovara. — »Vasja!« — ponovio i skočio s kreveta. — »Vasja, šta je s tobom? Šta ti radiš?« — zaviknuo trčeći prema njemu. Vasja digao glavu i opet ga pogledao onim istim tupim, ukočenim pogledom. »Ukočio se!« — pomisli Arkadij sav dršćući od prepasti. Zgrabi bocu vode, pridigne Vasju, izlije mu vode na glavu, pokvasi mu sljepoočice, protare mu ruke u svojim rukama — i Vasja se prenuo. — »Vasja, Vasja!« — zaviknuo Arkadij i nije se više izdržao nego se oblio suzama. — »Vasja, ne upropašćuj sebe, razaberi se! Razaberi se!...« Nije izgovorio, a vatreno ga stiskao u zagrljaju. Neki mučan osjećaj proleti cijelim licem Vasjinim; protro on čelo i uhvatio se za glavu kao da se boji da mu se ne razleti.

— Ne znam šta je to sa mnom! — reći će napokon — kao da sam se strunio. Ali dobro, dobro! Okani se, Arkadije, ne žalosti se; okani se! — ponavlja i gleda ga tužnim, iznemoglim pogledom — šta se uznemiruješ? Nemoj!

— Zar ti, zar ti tješiš mene! — uzviknuo Arkadij kojemu se kidalo srce. — Vasja — reče napokon — prilegni, zaspi malo, hoćeš? Ne muči sebe uludo! Bolje ćeš se kasnije opet moći prihvatiti posla.

— Jest, jest! — ponavlja Vasja — dobro! Leći ću, dobro je; da! Vidiš, htio sam da dovršim, a sada sam se predomislio, pa...

I Arkadij ga odvukao na postelju.

— Slušaj, Vasja — rekao mu odlučno — treba najposlije riješiti tu stvar! Kaži mi šta si zamislio?

— Ah! — odgovori Vasja, mahne iznemoglom rukom i odvrati glavu.

— Nemoj, Vas]a, nemoj! Odluči se! Ja ne želim biti tvoj ubojica: ne mogu dulje šutjeti. Ti nećeš zaspati ako se ne odlučiš, ja znam.

— Kako te volja, kako te volja — zagonetno ponovio Vasja.

»Predaje se!« pomisli Arkadij Ivanovič.

— Poslušaj me, Vasja — reče — sjeti se šta sam govorio, i ja ću tebe sutra spasiti; sutra ću odlučiti o tvojoj sudbini! Šta ja velim, sudbina! Tako si me zaplašio, Vasja, da ja i sam rasuđujem tvojim riječima. Kakva sudbina! Naprosto besmislica, tričarije! Ti ne želiš izgubiti naklonost ili, ako hoćeš, ljubav Julijana Mastakoviča, jest! I nećeš izgubiti, vidjet ćeš... Ja...

Arkadij Ivanovič bi govorio još dugo, ali ga Vasja prekinuo. Pridignuo se na postelji, šuteći ovio ruke Arkađiju Ivanoviču oko vrata i poljubio ga.

— Dosta je! — reče slabim glasom — dosta je! Okani se toga!

I opet okrenuo glavu prema zidu.

»Bože moj! — misli Arkadij. — Bože moj! Šta je s njim? Potpuno se smeo; na što se odlučio? Upropastit će sebe.«

Arkadij ga gleda očajno.

»Da se razboli — misli Arkadij — možda bi bolje bilo. S bolešću bi prošla briga, a onda bi se na izvrstan način mogla udesiti cijela stvar. Ali šta ja buncam? Ah, Stvoritelju moj...«

Međutim Vasja kao da je zadrijemao. Arkadij se Ivanovič obradovao. »Dobar znak!« misli on. Odluči da presjedi svu noć uz njega. Ali, Vasja je nemiran. Svaki se čas trza, bacaka se na postelji i na trenutke otvara oči. Napokon ga prevladao umor; činilo se da je zaspao kao zaklan. Bila su po prilici dva sata izjutra. Arkadij Ivanovič se nalaktio na stol i zadrijemao na stolici.

San mu je bio nemiran i neobičan. Sve mu se čini da ne spava i da Vasja kao i prije leži na postelji. Ali za čudo! Čini mu se da se Vasja pretvara, da ga čak i vara, pa evo sve ustaje tajom, motri ga ispod oka i prikrada se pisaćem stolu. Oštra bol obuzima Arkađiju srce; i neugodno mu je, i žalosno, i teško mu je gledati Vasju što se

ne pouzdaje u nj, nego se od njega taji i krije. Htjede da ga obuhvati, da zavikne, da ga odnese na krevet... A Vasja mu viče na rukama, i on nosi na postelju jedino mrtav trup. Hladan znoj izbija Arkadiju na čelo, srce mu strašno kuca. Otvorio on oči i probudio se. Vasja sjedi pred njim za stolom i piše.

Ne vjerujući svojim čulima, pogledao Arkadij na postelju: ondje nema Vasje. Arkadij skoči preplašen, još pod dojmom svojih sanja. Vasja ni da se gane. Svejednako piše. Odjednom Arkadij na svoj užas opazi da Vasja vuče po papiru suho pero, lista potpuno bijele stranice i žuri se, žuri se da ispuni papir, kao da najizvrsnije i najuspješnije obavlja svoj posao! »Ne, nije to ukočenost!« pomisli Arkadij Ivanovič i sve mu se tijelo strese. »Vasja, Vasja! Ta odazovi se!« zavikne a uhvatio ga za rame. Ali Vasja šuti i dalje šara suhim perom po papiru kao i prije.

— Ubrzao sam napokon pero — progovori ne dižući glavu put Arkadija.

Arkadij ga uhvati za ruke i istrgne mu pero.

Vasji se istrgnuo iz grudi jecaj. Spustio ruku i uzgledao put Arkadija, onda sa zamornim i tužnim osjećajem prošao rukom po čelu, kao da želi skinuti sa sebe neko breme, teško poput olova, što mu se svalilo na cijelo biće i nijemo spustio na prsa glavu, kao da premišlja.

— Vasja, Vasja! — zaviknuo Arkadij Ivanovič očajno. — Vasja!

Za čas ga pogledao Vasja. Suze su mu u krupnim modrim očima, a blijedo mu krotko lice odavalo beskrajnu muku... Nešto šapće.

— Šta je, šta je? — zaviknuo Arkadij naginjujući se prema njemu.

— A zašto, zašto mene? — šapće Vasja — zašto? Šta sam učinio?

— Vasja! Šta ti! Čega se bojiš, Vasja? Čega? — zaviknuo Arkadij lamajući ruke u očaju.

— A zašto bi me davali u vojnike? — reći će Vasja te pogledao prijatelju ravno u oči — zašto? Šta sam učinio?

Arkadiju se nakostriješila kosa na glavi; jednostavno ne vjeruje. Stoji kraj njega kao utučen.

Za časak se snašao: »To je tako, to je časovito!« govori u sebi, potpuno blijed, usne mu dršću, pomodrile, i poletio da se odjene.

Hoće da otrči pravo po doktora. Odjednom ga zovnuo Vasja. Arkadij se baci na njega i zagrli ga kao mati kojoj otimaju rođeno dijete.

— Arkadije, Arkadije, ne govori nikomu! Čuješ, moja je nevolja! Neka je ja jedini i trpim...

— Šta ti? Šta ti? Razaberi se, Vasja, razaberi se!

Vasja uzdahnuo i tihe mu suze potekle niz obraze.

— A zašto ubijati nju? Šta li je ona, šta li je ona skrivila?... — progunđao glasom koji muči, koji razdire dušu. — Moj je grijeh, moj grijeh!...

Zašutio na časak.

— Zbogom, ljubo moja! Zbogom, ljubo moja! — šapće i maše jadnom svojom glavom. Arkadij zadrhtao, prenuo se i htio poletjeti po doktora... — Hajdemo! Vrijeme je! — zaviknuo Vasja kojega je zanijela posljednja kretnja Arkadijeva. — Hajdemo, brate, hajdemo, ja sam gotov! Ti vodi mene! — Zašutio i pogledao Arkadija utučenim, nepovjerljivim pogledom.

— Vasja ne idi za mnom, zaboga! Pričekaj me ovdje. Odmah ću, odmah ću ti se vratiti — govori Arkadij, a i sam gubi glavu, pa zgrabio kapu da otrči po doktora. Vasja sjeo odmah; miran i poslušan, samo mu u očima sija neka očajna odlučnost. Arkadij se vratio, zgrabio sa stola otvoren nožić, posljednji put pogledao jadnika i istrčao iz stana.

Bilo je tik pred osam sati. Svjetlost već odavno rastjerala mrak u sobi.

Nije našao nikoga. Trči već cijeli sat. Svi se doktori, kojima je adrese doznavao od dvornika, jer se raspitivao ne živi li u kući kakav bilo liječnik, već porazilazili, netko u službu, netko za svojim poslom. Bio je jedan koji je primao pacijente. Dugo je on i potanko ispitivao slugu koji je javio da je došao Nefedevič: od koga je, tko je i kako, po kakvu poslu i čak kakav je po osobnim znacima rani pohodnik — i završio time da ne može, ima mnogo posla te ne može ići, a takve bolesnike treba odvesti u bolnicu.

Onda se utučeni, potreseni Arkadij, koji se nikako nije nadao ovakvu raspletu, okanio svega, svih liječnika na svejetu i uputio se kući, preko svake mjere uplašen za Vasju. Utrčao u stan. Mavra, kao da nije ništa, mete pod, krha iverje i sprema se da loži peć. On u sobu — Vasji ni traga ni glasa: otišao od kuće.

»Kuda? Gdje? Kuda će odjuriti nesretnik?« pomislio Arkadij trnući od užasa. Počeo ispitivati Mavru. Niti ona zna, niti sanja, a i nije čula kako je izišao, bog da ga prosti! Nefedevič poleti onima u Kolomnu.

Bog bi znao zašto mu je palo na pamet da je on ondje.

Bilo je već devet sati kad je stigao onamo. Ondje mu se nisu nadali, a niti šta znaju, niti sanjaju. Stoji on pred njima uplašen, ganut i pita gdje je Vasja. Starici zaklecale noge, i ona se srušila na divan. Lizanjka sva division dršće od prepasti i počela ispitivati šta se dogodilo. Šta bi i govorio? Arkadij Ivanovič se odlučio brze, izmislio neku priču, u koju dakako nisu povjerovali, i pobjegao, a njih sve ostavio potresene, izmučene. Poletio u svoj ured da bar ne zakasni i obavijesti ondje kako bi se što prije učinilo sve što je potrebno. Putem pomisli da je Vasja kod Julijana Mastakoviča. To je najpriličnije: Arkadij je ponajprije, još prije nego na Kolomnu, pomislio na to. Kad je prolazio kraj kuće njegove preuzvišenosti, htjede se zaustaviti, ali odmah naloži da vozi dalje. Odlučio je da pokuša doznati nema li što u uredu, a zatim će, ako tamo ništa ne nađe, otići njegovoj preuzvišenosti i barem ga izvijestiti o Vasji. Ta netko ga mora izvijestiti.

Već su ga u primaćoj sobi okružili pomladi drugovi, sve ponajviše jednaki s njim po činu, i u jedan ga glas počeli ispitivati šta se zbilo s Vasjom. U isti mah govore svi da je Vasja pomjerio pameću, a zaludio se time što misli da ga namjeravaju otjerati u vojnike radi nevaljala službovanja. Arkadij Ivanovič odgovara na sve strane ili, bolje rečeno, ne odgovara ama nikomu i nastoji unići u unutrašnje sobe. Putem doznade da je Vasja u kabinetu Julijana Mastakoviča, da su onamo svi otišli, pa i Esper Ivanovič je otišao onamo. Već se bio zaustavio. Netko ga od starijih upitao kuda će i šta bi. Nije razabrao lice, nego progovorio nešto o Vasji i otišao ravno u kabinet. Odande se već čuje glas Julijana Mastakoviča. »Kuda ćete vi?« zapitao ga netko na samim vratima. Arkadij Ivanovič se gotovo zbunio; htio je već da se vrati, ali je kroz odškrinuta vrata smotrio svoga jadnoga Vasju. Otvorio i progurao se nekako u sobu. Ondje je metež i nedoumica, jer je Julijan Mastakovič, čini se, neobično ogorčen. Oko njega stoje svi važniji, raspravljaju, a ne rješavaju baš ništa. Podalje stoji Vasja. Arkadiju sve zamrlo u grudima kad ga je pogledao. Vasja stoji blijed, uzdignute glave, ukočio se kao kolac,

kao novak pred novim starješinama, sastavio noge i spustio ruke niza šavove. Gleda Julijanu Mastakoviču pravo u oči. Odmah opaziše Nefedeviča, i netko, tko je znao da su sustanari, rekao to njegovoj preuzvišenosti. Arkadi ja doveli pred njega. On htjede nešto da odgovori na zadana pitanja, pogleda Julijana Mastakoviča, a kad je vidio da mu se na licu javilo istinsko žaljenje, stresao se i zaridao kao dijete. Učinio je i više: poletio, uhvatio poglavarovu ruku, prinio je očima i zalio je suzama, tako da ju je i sam Julijan Mastakovič morao brže istrgnuti, mahnuti njome po zraku i kazati: »Ali, okani se, brate, okani se; vidim da je u tebe dobro srce.« Arkadij rida i dobacuje svima poglede koji mole. Čini mu se da su svi braća njegovu jadnomu Vasji, da se i svi oni jade i oplakuju ga. »A kako se to, kako se je to zbilo s njim? — govori Julijan Mastakovič — od čega je pomjerio pameću?«

— Od za-zahval-nosti! — jedino je mogao izgovoriti Arkadij Ivanovič.

Svi su u nedoumici saslušali njegov odgovor, i svima se učinilo čudnim i nevjerojatnim; kako li bi mogao čovjek od zahvalnosti pomjeriti pameću? Arkadij razjasni kako je umio.

— Bože, kako mi je žao! — progovori najzad Julijan Mastakovič — a i posao što mu je dat, nije bio važan i nimalo hitan. Baš ni rad čega propao čovjek! Pa, šta ćemo, odvezite ga!... — Julijan Mastakovič se obrati iznova Arkadiju Ivanoviču i počne ga iznova ispitivati: »On moli — reče i pokaza na Vasju — da se o tom ne govori nekoj djevojci; šta je ona — nije li mu zaručnica?«

Arkadij mu poče objašnjavati. Međutim Vasja kao da o nečemu misli, kao da se s najvećim naprezanjem sjeća jedne važne, potrebne stvari, koja bi baš sada i bila podesna. Pogdjekad stradalački šiba očima kao da se nada da će mu tkogod napomenuti ono što je zaboravio. Uperio oči u Arkadija. Napokon, naglo, kao da mu je nada sinula u očima, krenuo lijevom nogom s mjesta, koraknuo tri koraka štogod je mogao spretnije i čak lupnuo desnom cipelom, kao što čine vojnici kad pristupaju časniku koji ih je zovnuo. Svi očekuju šta će biti.

— Imam tjelesnu manu, vaša preuzvišenosti, slab sam i malen, nisam sposoban za službu — reče on otržito.

Sada svi, koji su god bili u sobi, osjetiše kao da im je netko stisnuo srce, pa čak i Julijanu Mastakoviču, koji je bio tvrde naravi, iz očiju potekle suze. »Odvedite ga« reče mahnuvši rukom.

— Sposoban! — reče Vasja upol glasa, okrene se na lijevu stranu i iziđe iz sobe. Za njim poletješe svi koje je zanimala njegova sudbina. Arkadij se gura za drugima. Vasju posadili u primaćoj sobi dok ne stigne nalog i kola da ga odvezu u bolnicu. Sjedi on šuteći i čini se da je neobično zabrinut. Koga prepoznaje, tomu klima glavom kao da se oprašta s njim. Svaki se čas obazire prema vratima i sprema se dok ne reknu: »Vrijeme je.« Oko njega se zgrnuli; svi mašu glavom, svi jadaju. Mnoge je prenerazila ta zgoda o kojoj se odmah pročulo; jedni raspravljaju, drugi žale i hvale Vasju, govore da je bio tako skroman, tih mladić, da je mnogo obećavao; pripovijedaju kako je nastojao da uči, kako je bio željan nauke i težio da se obrazuje. »Svojom se snagom izdignuo iz niska položaja!« napomenuo netko. S ganućem govore kako mu je sklon preuzvišeni gospodin. Neki počeli tumačiti zašto je zapravo puhnulo Vasji u glavu i pomutilo mu pamet da će ga dati u vojnike — jer nije dovršio posao. Jadnik je, vele, nedavno u poreznom zvanju unaprijeđen prvi put, i to jedino zbog zauzimanja Julijana Mastakoviča, koji je znao da razabere u njemu talenat, poslušnost i rijetku krotkost. Jednom riječju, vrlo je mnogo različitih razgovora i mišljenja. Među onima koji su potreseni osobito se opaža jedan drug Vasje Šumkova vrlo niska rasta. Nije baš sasvim mlad čovjek, ima po prilici već trideset godina. Blijed je kao krpa, dršće cijelim tijelom i nekako se čudno smješka, možda zato, jer svaka skandalna prigodica ili užasni prizorčić i zastrašuje, i u isti mah kao ponešto raduje stranog gledaoca. Svaki čas optrkuje on cijelo društvo što je okružilo Šumkova, pa kako je malen, propinje se na prste, hvata za dugme svakoga namjernika, to jest od onih koje ima pravo da hvata i svejednako govori da on zna zašto je sve to, da to nije prosta nego prilično važna stvar i ne može se ostaviti ovako; onda se opet propinje na prste, šapuće slušaocu u uho, opet dva-tri puta klima glavom i iznova trčkara dalje. Napokon se završilo sve: došao podvornik i vidar iz bolnice, pristupili Vasji i rekli da je vrijeme ići. On skočio, uzvrckao se i pošao s njima ogledavajući se unaokolo. Traži nekoga očima! »Vasja, Vasja!« uzviknuo Arkadij Ivanovič ridajući. Vasja zastao i Arkadije se ipak

progurao do njega. Posljednji put poletjeli u uzajamni zagrljaj i snažno se stisli... Žalost ih je gledati. Kakva im samo sablasna nesreća tjera iz očiju suze! Za čim plaču? Gdje je ta nevolja? Zašto ne razumiju jedan drugoga?

— Na, na, uzmi! Očuvaj ovo — govori Šumkov i tura neki papirić Arkadiju u ruku. — Meni će odnijeti. Donesi mi kasnije; donesi; očuvaj... — Vasja nije izgovorio, zovnuli ga. Brže on strčao niza stepenice, mašući svima glavom, opraštajući se sa svima. Na licu mu očaj. Posadili ga najzad u kola i odvezli. Arkadi] brže razmota papirić; to je uvojak Lizine kose, s kojom se Šumkov nije rastajao. Žarke suze briznule Arkađiju iz očiju: »Ah, jadna Liza!«

Kad se završilo uredsko vrijeme, otišao on do njih u Kolomnu. Čemu i da se govori šta bješe ondje! Čak i Petja, mališ Petja, koji i nije sasvim razumio šta se je zbilo s dobrim Vasjom, otišao u kut, pokrio oči ručicama i zaridao iz svega svoga djetinjega srca. Bio je već potpun mrak kad se je Arkadij vraćao kući. Došavši na Nevu, zaustavio se na čas i bacio pronicav pogled niz rijeku, u dimljivu, studenu, mutnu daljinu, koja je odjednom zarudjela posljednjim grimizom krvavoga sutona što dogara na zamagljenom obzorju. Noć se spušta na grad, i sva beskrajna nevska ravan, nabuhla od smrznutoga snijega, u posljednjem se sunčanom odsjevu osula nebrojenim milijardama iskara igličastog inja. Nastaje mrzavica od dvadeset stupanja, Mrzla para izbija iz konja, mrtvo umornih, i iz ljudi što trče. Zbijeni zrak dršće od najsitnijega zvuka, a sa svih se krovova na obadvjema obalama ispinju kao gorostasi i uznose u vis po hladnom nebu stupovi dima, putem se spleću i raspleću, te se čini da iznad starih zgrada iskrsavaju nove i da se u zraku stvara nov grad.... Čini se, napokon, da sav taj svijet, sa svim svojim žiteljima, jakima i slabima, sa svim njihovim nastanima, s prosjačkim skloništima ili pozlaćenim dvorima — na veselje moćnicima ovoga svijeta, nalikuje u ovom sumračnom času na fantastičnu, čarobnu tlapnju, na san koji će i sam odmah nestati i ishlapiti u tamnomodro nebo. Neka čudna misao obuzela osirotjedoga druga jadnoga Vasje. Zadrhtao on i kao da mu je u taj tren prelio srce žarki mlaz krvi, što mu je naglo uzavrela od priliva nekoga moćnoga, ali dosad neznanoga osjećaja. Kao da je istom sada razumio svu tu uzbunu i doznao zašto je pomjerio pameću jadni njegov Vasja koji nije mogao

podnijeti sreće. Usne mu zadrhtale, oči planule, problijedio i kao da je u taj čas ugledao nešto novo...

Ozlovoljio se, stmurio se i sav se sneveselio. Omrznuo mu dojakošnji stan i on najmio drugi. Onima u Kolomnu nije htio i nije mogao odlaziti. Nakon dvije godine sreo Lizanjku u crkvi. Bila je već udata; za njom ide dojkinja s naprščetom. Pozdravili se i dugo su izbjegavali razgovor o starim zgodama. Liza reče, da je hvala bogu sretna, nije siromašna, muž joj je dobar čovjek i ona ga voli... Ali odjednom joj se oči napunile suzama, glas joj iznemogao, ona se odvratila i sagla prema crkvenom podu da od ljudi sakrije svoj jad...

POŠTENI LOPOV

Iz bilježaka nepoznata čovjeka

Jednog jutra, kad sam se već bio posve spremio da pođem na posao, u sobu je ušla Agrafena, moja kuharica, pralja i domaćica i, na moje silno zaprepaštanje, zapodjela sa mnom razgovor.

Sve dotada bijaše to tako šutljiva, priprosta žena, da u punih šest godina gotovo nije procijedila ni riječi, osim što bi me svakog dana upitala što će skuhati za ručak. Bar nisam čuo da bi što drugo spomenula.

— Evo me k vama, gospodine — naglo će ona — da upitam ne biste li izdali sobicu.

— Koju sobicu?

— Pa onu kraj kuhinje! Zna se koju.

— Zašto?

— Zašto?! Zato da, ko i svi, uzmemo stanare. Zna se zašto.

— A tko bi je unajmio?

— Tko bi je unajmio! Stanar bi je unajmio. Zna se tko.

— Samo što se ondje, majko moja, ne može ni postelja ugurati; pretijesno je. Tko bi ondje stanovao?

— Kao da će on stanovati! Glavno da ima gdje spavati; može se smjestiti i u prozoru.

— U kojem prozoru?

— Zna se u kojem, baš kao da ne znate! U onome u predsoblju. Popet će se; šit će ondje ili nešto drugo raditi. A može sjediti i na stolici. Ima on stolicu, a ima i sto, sve on ima.

— Ama tko to?

— Pa, jedan dobar čovjek koji je već prošao svoje u životu. — Ja bih mu i kuhala. Za stan i za hranu tražila bih mu svega tri srebrnjaka na mjesec...

Napokon sam, na jedvite jade, uspio dokučiti da je neki vremešan čovjek nagovorio ili nekako privolio Agrafenu da mu iznajmi kuhinju i uzme na stan i hranu. Kad bi Agrafeni što puhnulo u glavu, nije bilo druge nego je poslušati; znao sam da mi inače neće dati mira. Ako joj što ne bi bilo po volji, odmah bi se duboko zamislila, obuzela bi je silna sjeta i takvo je raspoloženje ne bi napuštalo bar dvije-tri sedmice. Tada bi se kvarila jela, gubilo rublje, podovi bi bili prljavi,

jednom riječju događalo se mnogo nezgoda. Već sam odavno bio zapazio da ta njemušta žena nije kadra ništa odlučiti ili se usredočiti na nekoj svojoj misli. Ali kad bi se u njenu tupavu mozgu slučajno zavrglo nešto nalik na ideju, na naum, bilo bi to isto što i duhovno je ubiti ako bi joj se čovjek usprotivio. Stoga sam, misleći ponajviše na svoj mir, odmah pristao.

— Ima li on bar kakvu iskaznicu ili što slično?

— Naravno da ima! Dobar je to čovjek, koji je već prošao svoje, obećao je da će plaćati tri rublja.

Sutradan se u moj skromni momački stan uselio novi stanar, ali mi nije bilo krivo, čak sam se u sebi i radovao. I inače sam živio samotnički, gotovo kao pravi pustinjak. Nemam gotovo nijednog znanca, izlazim rijetko. Pošto sam deset godina proživio izvan svijeta, navikao sam se, naravno, na samoću. Ali deset-petnaest, ili možda čak i više godina u toj osami, uvijek s jednom te istom Agrafenom, nisu pružale baš nekakvu ružičastu perspektivu! U takvim je okolnostima novi, tihi čovjek pravi dar s neba!

Agrafena nije slagala: sustanar je bio čovjek koji je prošao svoje u životu. Iz iskaznice se vidjelo da je bivši vojnik, što sam pogodio i prije nego sam zavirio u isprave, već na prvi pogled, naprosto po njegovu licu. Nije to teško pogoditi. Moj sustanar Astafij Ivanovič lako se saživljavao s okolinom. Dobro smo se slagali. Najljepše je bilo što je katkad prepričavao zgode i nezgode iz svoga života. U mom dosadnom, svakidašnjem životu takav je pripovijedač bio pravi melem. Jednom prilikom mi je ispričao pripovijest koja me se osobito dojmila. Da vam kažem u povodu kakve zgode mi ju je ispričao.

Baš sam bio sam u stanu: i Astafij i Agrafena otišli su svojim poslom. Odjednom začuh kako u drugu sobu uđe, kako mi se učinilo, neki nezvani gost, izidoh i vidim, u predsoblju je zaista stajao neznanac, onizak čovjek koji, usprkos jesenjoj studeni, nije imao ogrtača na sebi.

— Koga tražiš?

— Službenika Aleksandrova, stanuje li on ovdje?

— Nema njega ovdje, brajko; zbogom.

— Ali pazikuća reče da stanuje ovdje — dobaci gost oprezno uzmičući prema vratima.

— Gubi se, gubi se, brajko; odlazi.

Sutradan, poslije ručka, kad je Astafij Ivanovič okušavao na meni kaput, koji sam mu dao da ga preokrene, opet netko uđe u predsoblje. Odškrinuh vrata.

Onaj isti gospodin, koji je navratio jučer, posve mirno je skinuo s vješalice moj ogrtač, strpao ga pod pazuho i izjurio iz stana. Agrafena ga je dotle promatrala razjapivši usta u čudu, ali ništa nije poduzela da mu preotme ogrtač. Astafij Ivanovič je poletio za lopovom i za deset minuta se vratio praznih ruku i bez daha. Onaj čovjek kao da je propao u zemlju!

— Baš je to nesreća, Astafije Ivanoviču. Još je dobro što mi je ostavio kabanicu! Inače bi me baš propisno udesio, lupež jedan!

Ali je ta nezgoda toliko djelovala na Astafija Ivanoviča da sam, gledajući ga, gotovo zaboravio na krađu. Nikako se nije mogao pribrati. Svaki čas bi dizao ruke od posla i uvijek bi iznova prepričavao kako se odigrala cijela neprilika, kako je bio u blizini i kako mu je lopov pred nosom skinuo ogrtač i to tako hitro da ga nije uspio ni stići. Onda bi se opet prihvatio posla, napokon bi se opet okanio posla, i vidio sam kako je čak svratio pazikući da mu isprіča što se dogodilo i prigovori što dopušta da se takve neprilike događaju u njegovoj kući. Kasnije se vratio i izgrdio Agrafenu. Zatim se iznova prihvatio posla i još dugo mrmonjio sebi u bradu kako se to sve odigralo, kako je bio u blizini, a ja kraj njega, i kako nam je lopov pred nosom, naočigled, digao ogrtač, i tako dalje. U jednu riječ, Astafij Ivanovič, iako je znao svoj posao, bijaše cjepidlakav i petljanac.

— Lijepo su nas nasamarili, Astafije Ivanoviču! — rekoh mu navečer dodajući mu čaj i želeći, sve od dosade, iznova pokrenuti priču o ukradenu ogrtaču koja je, zbog toga što ju je pripovijedač toliko puta najzdušnije prepričavao, postajala sve smješnija.

— Nasamario nas je, gospodine moj! Iako nisam pogođen i iako nije moj ogrtač ukraden, hvata me muka i bijes. Sve bih rekao da od lopova nema poganije napasti na ovome svijetu. Mnogi žive bez motike, ali ovakav lopov ti krade i tvoj trud, i znoj koji si za njega prolijevao, i vrijeme koje si utrošio... Odvratno, fuj! Ne da mi se ni spominjati, odmah me uhvati bijes. Kako vi, gospodine moj, ne žalite za svojom imovinom?

— Živa istina; Astafije Ivaniću, bolje da ti neka stvar izgori, nego da je pokloniš lopovu, ljuti te to i nekako ti se ne sviđa...

— Pa naravno da ti se ne sviđa! Samo nisu ni svi lopovi jednaki. Vidite, gospodine moj, jednom sam se prilikom namjerio na poštena lopova.

— Na poštena lopova! Ta koji je lopov pošten, Astafije Ivaniću.

— To je, gospodine, istina! Kakav pošten lopov, toga nema! Htio sam samo reći da je pošten, čini se, bio čovjek, ali je ukrao.

— A kako je to bilo, Astafije Ivaniću?

— Dogodilo se to, gospodine moj, prije dvije godine. Snašla me nevolja te sam tada gotovo godinu dana bio bez posla. Ali baš posljednjih dana službe sprijateljio sam se s jednom propalicom od čovjeka. Sprijateljili se mi, jednostavno, u menzi. Ispičutura najobičnija, skitnica, lijenčina, prije je bio namješten, ali su ga zbog pijančevanja već odavno izbacili s posla. Kakav dripac i kako se samo dronjavo oblačio! Neki put nisam bio siguran ima li uopće košulju pod kabanicom; propio bi sve što bi mu dopalo šaka. Samo što nije bio naprasit, bio je mirne i ugodne naravi, obziran, nikada ne bi ništa moljakao, stidio se: ali ti je odmah jasno da bi siromah i te kako štogod popio, pa mu sam ponudiš. Dakle, s njim sam se sprijateljio, to jest on se meni prikrpio... meni dođe na isto! A jest bio svojih para vrijeđan! Prikrpi se ko pseto, gdje god kreneš — on za tobom! A prije toga sam tog bijednika svega jednom vidio. Isprva ko samo da prenoći — hajde, neka prenoći, vidio sam da mu je iskaznica u redu i da je čovjek na svom mjestu. Ostavim ga tako da noći i sutradan, a prekosutra evo ti ga cijeli dan kod mene, ne silazi s prozora, opet je prenoćio. E, vidim, prikrpio se on meni, te hrani ga, te poji ga, te daj mu da spava — kud sam i sam sirotinja, tud još da i nametnika imam na grbači. A prije toga je, baš kao i meni, navraćao nekom činovniku, prikrpio mu se i neprestance su zajedno pili; propio se i presvisnuo cd jada. Ovaj moj se zvao Jemelej, Jemeijan Iljič. Sve mislim, nikako da smislim: što da radim s njim? Da ga otjeram, stid me je, žao mi ga: Bože moj, bio je takva jadna propalica. Mučaljiv, ništa ne ište, samo bi sjeo i zapiljio ti se u oči ko psić. Vidite, naime, kako pijanstvo uništava čovjeka! Sve mislim u sebi kako da mu kažem: goni napolje, Jemeljanuška; ne spadaš ti k meni; na krivog si se namjeno; ni ja skoro neću imati što da pregrizem, pa

kako da još i tebe hranim? Sjedim tako i sve smišljam što li će učiniti kad mu to kažem? I, eto, dolazi mi pred oči kako če me gledati, pošto me sasluša, kako će dugo sjediti ne shvaćajući riječi, kako će spuznuti s prozora kad mu napokon sine, kako će zgrabiti svoj zavežljaj, kariran, crven i pun rupa, u kojem vječito sa sobom nosi tko zna što, kako će popraviti bijednu kabanicu da bude dolična, i da mu bude toplo, i da se rupe ne vide — tako je bio fin čovjek! Kako će zatim otvoriti vrata i izići u stubište sa suzom u oku. Ma nema smisla da posve propadne... sažalio mi se! I, ko mislim, neće ni meni biti lako! Čekaj-der, preglavljujem u sebi, Jemeljanuška, ionako se nećeš dugo kod mene gostiti, ođob ja uskoro i nećeš me šale naći. Bome, gospodine moj, zbilja i odoh, onomad su mi još rekli Aleksandar Filimonovič (sad već pokojni, počivao u miru): vrlo sam zadovoljan tobom, Astafije, vratit ćemo se mi sa sela, nećemo te zaboraviti i opet ćemo te najmiti. Inače sam mu ja služio kao domar u kući — bio je to divan gospodin, samo je umro ove godine. Dakle, lijepo sam ib ispratio, uzeo što mi pripada, našla se i neka para, pa sve mislim, hajde da poživim u miru, te odoh nekoj starici i unajmili kod nje postelju. A nije ni imala nego jednu praznu postelju. I ona je prije negdje služila ko dadilja, a sad se povukla u svoj dom i živjela od mirovine. Dakle, rekoh u sebi, zbogom Jemeljanuška, rođeni moj, više me nećeš naći! I šta biste rekli, gospodine moj? Dođem predvečer kući (bio sam svratio nekome znancu da ga malo obiđem) i ugledam jemelju kako lijepo sjedi na mojoj škrinji, kraj nogu mu karirani zavežljaj, nije ni skinuo onu bijednu kabanicu već sjedi i čeka me... još posudio od starice, jer mu je bilo dosadno, molitvenik i naopako ga drži. Ipak me našao! Meni se koljena odrezala. E, mislim, šta je tu je — što ga nisam otprve najurio? I ja mu odmah ko s nokta: »Uze li sa sobom iskaznicu, Jemelja?«

Onda vam ja, gospodine moj, dobro promozgam u sebi; hoće li mi ta skitnica baš puno smetati? I kad sam promislio, zaključih da i neće mnogo stajati takav nametnik. Jesti mora, jasno. Dakle, trebat će mu izjutra korica kruha i, da zakuska bude slasnija, kupit ću mu i malo luka. O ručku mu isto dati komad kruha i malo luka, a za večeru opet malo luka s kvasom i, ako baš hoće, komadić kruha. A ako nam se još nađe šči, obadvojica smo siti do grla. Ja vam, naime, ne jedem mnogo, a pijanica, kako znamo, uopće ne jede: njemu

samo da je travarice i rakije od žita. Srušit će me posve pod stol, mislim ja, ali opet, gospodine moj, pade mi na pamet još nešto i naprosto me skoli. To jest, da meni više ne bi bilo do života kad bih ostao bez Jemelje... Odlučio ja tako da mu budem dobar ko otac. Spasit ću ga, mislim, od propasti, odbit ću ga od boce! Čekaj ti samo, mislim ja i velim: E pa, dobro, Jemelja, možeš ostati, samo se sad pazi i slušaj me u svemu!

A u sebi mislim: već ću ga obučiti kakvu poslu, samo ne odjedanput, neka se isprva malko proveseli, a ja ću dotle mućnuti glavom i pronaći štogod čime bi ti se moj Jemelja umio baviti. Jer, gospodine moj, važno je, za svaki posao, da se čovjek umije njime baviti. Počnem ga stoga iz prikrajka promatrati. Jasno mi je: grozan si ti čovjek, moj Jemeljanuška! Isprva hoću lijepom riječju, pričam mu ovo i ono, kao trebalo bi da se trgneš, Jemeljane Iljiču, i da se malko opametiš.

— Prestani bančiti! Pogledaj se samo, sav si u prnjama, kroz tu bi se bijednu kabanicu moglo, sramota me reći, sijati ko kroz rešeto, nije to u redu! Sve ima svoje granice. — Sjedi on tako; sluša, oborio glavu moj Jemeljanuška. Zamislite, gospodine moj, već mu se jezik zapetljao od pića i ne može kazati suvisle riječi. Ja ti njemu jedno, a on meni nešto stoto! Sluša me, sluša a onda uzdahne.

— Šta uzdišeš — pitam ga ja — Jemeljane Iljiču?

— Pa onako, nije ništa, Astafije Ivaniću, ne brinite. Danas su se, naime, potukle na ulici dvije seljanke, Astafije Ivaniću, i to što je jedna drugoj slučajno prosula brusnice iz košare.

— I šta onda?

— Onda je ta druga hotimice prosula jarebine iz košare i još ih razgazila nogama.

— Pa šta onda, Jemeljane Iljiču?

— Ama ništa, Astafije Ivaniću, ja to samo onako velim.

»Ama ništa, ja to samo onako velim. Eh, eh, mislim ja, Jemelja, Jemeljuška, zavrtjelo je tebi piće glavu...«

— Isto tako izgubio neki gospodin novčanicu na pločniku u Gorohovoj, hoću reći u Sadovoj. Ugledao je seljak i veli: evo mi sreće; ali je spazio i drugi, pa kaže: e, baš je moja, ja sam je prvi ugledao.

— Pa onda Jemeljane Iljiču?

— Potukli se seljaci, Astafije Ivaniću. A onda ti eto redara, diže novčanicu i dade je gospodinu, još se seljacima prijetio da će ih strpati u buharu.

— Ali što je to važno? Zar je to baš tako poučno, Jemeljanuška?...

— Ja to samo onako velim. Ljudi su se smijali, Astafije Ivaniću.

— Eh, eh, Jemeljanuška, šta te briga za ljude! Za bakrenjak ti prodade svoju dušu. Znaš li, Jemeljane Iljiču, što bih ti savjetovao?

— Što to, Astafije Ivaniću?

— Prihvati se ti nekog posla, bome ga se prihvati. Po stoti put ti velim, prihvati se posla, trgni se!

— A čega da se prihvatim, Astafije Ivaniću? Niti ja znam čega bih se prihvatio, niti bi mene tko uzeo u posao, Astafije Ivaniću.

— Nije čudo što su te otjerali s posla, Jemelja, kad si pijanica!

— Osim toga su danas pozvali u ured i krčmara Vlasa, Astafije Ivaniću.

— Zašto su ga pozvali, Jemeljanuška — pitam ja.

— Baš to i ne znam, Astafije Ivaniću. Bit će da su ga zvali zato što je trebalo da ga pozovu...

»Eh, eh, mislim, nadrljali smo i ti, i ja, Jemeljanuška! Kažnjava nas dragi bog za sve naše grijehe!«

— Recite i sami, gospodine moj, što da se učini s takvim čovjekom?

Ali je svejedno bio velik lukavac, nema šta! Sluša on, sluša što govorim, ali, bome, kad mu dosadi, čim shvati da sam se razjedio, zgrabit će jadnu kabanicu, pa klisnuti — možeš mu soli staviti na rep! Cijeli bi dan lunjao uokolo i pred večer se vratio pripit. Tko mu je davao piti, odakle je smogao novac, to samo dragi bog zna, a ja bome nisam ni najmanje kriv!...

— Nećeš ti, Jemeljane Iljiču — velim mu ja — još dugo ovako! Prestani piti, razumiješ li, prestani piti! Ako mi drugi put dođeš pijan pred oči, ostavit ću te da spavaš pred vratima. Neću te pustiti u sobu!...

Kad sam mu ovako zaprijetio, moj vam je Jemelja sjedio na miru dan-dva, trećeg je dana opet šmugnuo. Čekam li ga, čekam, a njega nema, pa nema! Moram priznati da sam se uplašio, a i smilio mi se. Što sam mu to učinio, sve mislim u sebi. Preplašio sam ga. Kamo je

samo mogao nestati, siromašak? Možda još i zaglavi, bože mi prosti! Omrknu noć, a njega nema. Ujutro iziđem u hodnik, a on lijepo spava u hodniku.

Stavio glavu na stepenicu i izvalio se; ukočio se sav od studeni.

— Šta ti bi, Jemelja, bog s tobom? Šta radiš ovdje?

— Pa vi ste se ovaj, Astafije Ivaniću, neki dan razljutili na mene, bili ste bijesni i rekli ste da ćete me ostaviti da spavam u hodniku, pa se, ovaj, nisam usudio ući, Astafije Ivaniću, nego sam ovdje legao...

Raspalio sam se ali i sažalio!

— Baš si mogao, Jemeljane, naći i neki drugi posao, kažem — Što da čuvaš stubište?

— Ama koji drugi posao, Astafije Ivaniću?

— Bar da si naučio, propala dušo — kažem ja (strašno sam se razbijesnio!) — bar da si naučio nosački posao. Pogledaj-der kakva ti je kabanica! Ne samo što je dronjava, već i stepenice njome meteš! Bar da uzmeš iglu i pokrpaš rupe kako se priliči. Eh, eh, pijanico nijedna!

Zamislite, gospodine moj, on zbilja uzeo iglu; dobacio sam to ko u šali, a on se uplašio, pa se odmah dao u krpanje. Skinuo jadnu kabanicu i počeo udijevati konac u iglu. Samo ga motrim; oči mu se zakrmeljile, zacrvenjele; ruke drhću i, ovamo-onamo, gura li on, gura, ali konac nikako neće u iglu; kako je samo zaškiljio, i oslinio, i uvijao konac prstima — ali ne ide, pa ne ide! Okanio se krpanja i zagledao u me...

— E, Jemelja, baš si me obveselio! Da si to učinio pred svijetom, glavu bih ti otkinuo! Prostodušni moj čovječe, rekoh ti samo ko u šali, da te prekorim... Samo se kloni zla, kumim te bogom! Sjedi u miru i ne budi nevaljao, ne spavaj na stepenicama i ne sramoti me!

— Ali što da radim, Astafije Ivaniću, ko da i sam ne znam kako sam vječito pijan i kako nikakve koristi od mene nema!... Samo vas, koji ste mi dobar ko o... otac, samo vas zalud jedim...

I kad mu zaigraju odjedanput modre usnice, kad mu se omakne suza niz blijedi obraz, kad mu ta suza zatreperi na neobrijanoj bradi, pa kad moj Jemelja napokon zaječi i briznu u plač ko ljuta godina... Bogo moj, kanda mi je tko nož zabio u srce.

»Pazi, molim te, kako je osjećajan čovjek, nisam imao pojma! Tko bi slutio, tko bi to ikad pogodio? Bome, Jemelja, mislim ja, dižem

posve ruke od tebe; bestraga ti kuća!«

Nema tu još puno da se priča, gospodine moj! A i cijela je priča besmislena, kukavna, ne isplati se ni riječi trošiti, to jest, vama nije do nje, da tako kažem, ni koliko je crna pod noktom, ali bih dao ne znam šta, da sam imao, samo da se nije dogodilo ono što se dogodilo! Imao sam, gospodine moj, jahaće hlače, đavo ih nosi, dobre, odlične jahaće hlače, plave pa karirane, a bio ih je naručio u mene vlastelin, koji je svratio u grad, ali ih nije preuzeo, jer su mu kaže, preuske; tako su mi ostale u radionici. Mislim, vrijedna je to stvarca, na sajmištu bi mi dali za njih i pet rubalja, možda, a ako ne bi, mogu napraviti dva para običnih hlača za petrogradsku gospodu i još ću od ostatka sebi skrojiti prsluk. Nama sirotinji je, znate, sve dobro! A za Jemeljanušku baš tada. osvanuše teški, žalosni dani. Vidim, ne pije on jedan dan, ne pije drugi, treći dan — ni da bi skvasio usta rakijom, otupio, pokunjio se i rastužio. Mislim, dakle, ili ti nemaš ni groša, momče, ili si zbilja krenuo božjim putem, prekinuo sa zlom i poslušao zdrav razum. Tako je to bilo, gospodine moj, i onda baš došao veliki blagdan. Otišao ja na večernju službu božju; vratim se kući, a moj Jemelja sjedi u prozoru pijan i ljulja se. Aha, mislim, tako, dakle, momče! Uz put nešto ko zavirim u škrinju. Gledam, a jahaćih hlača nema!... Prevrćem ovamo-onamo: nigdje ih nema! Dakle, prekopam sve i vidim da su nestale — srce mi se naprosto stislo! Odmah ja pravo starici i prvo nju potvorio na pravdi boga, a na Jemelju, iako je bilo sumnjivo što je pijan, ne bih ni u snu posumnjao! — Ni govora — kaže mi starica — bog bio s tobom, mileni, što će meni jahaće hlače, valjda ih neću nositi? I meni je nedavno nestala suknja u jednog poštenjaka tvoga soja... Pravo da ti kažem, nemam pojma o hlačama — kaže. — A tko je dolazio — pitam — tko je svraćao ovamo? — Baš nitko, mileni — kaže ona — nitko nije dolazio; cijelo sam vrijeme bila ovdje. Izlazio je samo Jemeljan Iljič, ali se vratio; eno ga! Pitaj njega!

— Da nisi ti, Jemelja — pitam ja — uzeo moje jahaće hlače, nove, znaš, koje sam šio za vlastelina? — Nisam — veli — nisam ih ja, ovaj, Astafije Ivaniću, uzeo, molit ću lijepo.

Lijepa priča! Opet ja počeo tražiti, tražio, tražio — nema im ni traga. A Jemelja sjedi i njiše se. Čučim ja tako, gospodine moj, vrh škrinje i zirnem na nj ispod oka... Eh, vidi, molim te, mislim u sebi, a

srce me odjedared zapeklo u prsima, krv mi čak udarila u lice. Sad i Jemelja pogleda mene.

— Nisam ja — kaže — nisam ja, Astafije Ivaniću, vaše, ovaj, hlače... vi možda mislite da sam ih ja, ali nisam ih ja uzeo, molit ću lijepo.

— Ali kako da u zemlju propadnu, Jemeljane Iljiču?

— Nisam — kaže on — nisam ih uopće vidio, Astafije Ivaniću.

— E pa, znaci, Jemeljane Iljiču, da su naprosto tek tako nestale?

— Možda su tek tako i nestale, Astafije Iljiču.

Pošto sam ga tako saslušao, ja ni pet ni šest nego priđem prozoru, užežem svjetiljku i latim se posla. Prepravljao sam prsluk službeniku što je stanovao ispod nas. A inače sav kiptim, steže me u prsima. Naime, bilo bi mi lakše da sam čak svu odjeću spalio u peći. Osjetio, bome, i Jemelja da mi je srce puno opakih misli. Jer, gospodine moj, ako Čovjek u zlu sudjeluje, nadaleko osjeti nevolju, baš kao i ptica nebesku oluju.

— Znate, Astafije Ivaniću — poče Jemeljuška (a glas mu drhturi) — danas se bolničar Antip Prohorič oženio kočijaševom ženom, onoga što je nedavno umro...

Prostrijelim vam ga tada, i to bome već opakim pogledom... Shvatio Jemelja. Vidim kako ustaje, prilazi postelji i nešto se pred njom ušeprtljio. Čekam ja: prtlja li, prtlja, i sve gunđa: »Nema ih pa nema, gdje su samo nestale lopuže!« Čekam da vidim što će biti, zavuče se napokon četveronoške pod postelju. Nisam više izdržao.

— Zašto to pužete, Jemeljanu Iljiču? — pitam ja.

— Pa tražim te jahaće hlače, Astafije Ivaniću. Da vidim da nisu ovdje gdjegod zapale.

— Ma što biste se vi, gospodine — dobacim ja (cd bijesa sam prešao na vi) — što biste se vi brinuli, gospodine, za siromašna, obična čovjeka kao što sam ja, samo ćete zalud izderati koljena!

— Što smeta, Astafije Ivaniću, ja sam to samo tako, molit ću lijepo... A možda se, bome, i nađu ako ih valjano potražim.

— Hm! — izustim ja. — Slušaj-der me dobro, Temeliane Iljiču!

— Izvolite, Astafije Ivaniću — veli on.

— Nisi li ih ti naprosto ukrao — kažem — ko pravi lopov i varalica, i tako mi platio za moje gostoprimstvo? — — Znate,

gospodine moj, najviše me izbezumilo kad sam ga vidio kako na koljenima puže preda mnom na podu.

— Nisam... molit ću... Astafije Ivaniću....

Ali je ležao i dalje potrbuške pod krevetom. Dugo je tako ležao, onda izbauljao. Gledam ga: blijed je ko krpa. Ustade, sjede kraj mene u prozor i odsjedi tako desetak minuta.

— Nisam — kaže odjedanput — nisam, Astafije Ivaniću... — Naglo ustade, priđe mi, i čini mi se ko da ga i sad vidim, onako grozna ko grijeh. — Nisam — veli. — Što se tiče vaših hlača, ja ih nisam uzeo...

Sav se trese, drhtavim prstom upro u svoja prsa, slabašni mu glas treperi, tako da sam premro od straha, gospodine moj, i stisnuo se uz prozor.

— Neka vam bude, Jemeljane Iljiču, kad vi kažete, oprostite ako sam vas, glup ko što jesam, krivo potvorio. A jahače hlače, bome, neka vrag nosi, neću propasti što ih nemam.

Imam ruke, hvala bogu, i ne moram krasti neću se uvaliti nekom siromašku koga i ne znam, zaradit ću svoj kruh...

Saslušao me Jemelja, stajao, dugo stajao preda mnom i, vidim, sjeo. Sjedio je tako cijelo veče, nije se ni maknuo; već sam legao i na počinak, a Jemelja svejednako na istom mjestu. Izjutra ga ugledam na podu, sklupčao se u jadnoj kabanici; od silne sramote nije se ni na postelju popeo. Bome, gospodine, omrznuo mi je odonda, mogu reći da ga živa nisam mogao vidjeti. Baš kao da me je, da tako kažem, okrao rođeni sin i smrtno uvrijedio. Ah, mislim u sebi, Jemelja moj, Jemelja! A Jemelja, gospodine moj, dobre dvije sedmice se ne trijezni. Bome mu posve pao mrak na oči, ogreznuo u piće. Ujutro ode, vrati se kasno u noć i cijele dvije sedmice ni da bi zucnuo. Naime, sigurno se i on grizao ili htio sam sebe kazniti. Napokon, gotovo prestao, naime sve je propio i opet sjeo u prozor. Sjećam se kako je tako prosjedio tri dana, odjedanput pogledam i vidim: čovjek plače. Bome, gospodine moj, nije da plače, nego lije suze ko iz kabla i kanda ni sam ne čuje kako mu cure. A jest teško gledati, gospodine moj, kad odrastao čovjek, pa još star čovjek, kao što je bio Jemelja, plače od tuge i jada.

— Šta ti je, Jemelja? — ja ću.

Sav se tresao. Protrnuo. Odonda sam ga, naime, prvi put oslovio.

— Ništa, Astafije Ivaniću!

— Bog s tobom, Jemelja, što i da nam je baš sve propalo. Zašto si tako objesio nos? — Smilio mi se.

— Ovaj, molit ću lijepo, Astafije Ivaniću, ne plačem zbog onoga. Htio bih neki posao, Astafije Ivaniću.

— Kakav posao, Jemeljane Iljiču?

— Pa tako, nekakav posao, molit ću lijepo. Možda nađem slično namještenje kakvo sam imao, bio sam već kod Fedoseja Ivanića i molio ga... Nije lijepo da vas izrabljujem, molit ću lijepo, Astafije Ivaniću. Možda nađem posla, Astafije Ivaniću, pa ću vam sve vratiti i nadoknaditi sve troškove za hranu.

— Dosta, Jemelja, dosta: jest ogriješio si se, ali bilo pa prošlo! Spomena nije vrijedno! Hajde da živimo kao prije.

— Ne možemo, Astafije Ivaniću, molit ću lijepo, vi još svejedno onako mislite... a što se tiče vaših hlača, ja ih nisam uzeo...

— E pa, neka ti bude; bog s tobom, Jemeljanuška!

— Nećemo tako, Astafije Ivaniću. Ja, prema tome, više ne stanujem kod vas, da oprostite, Astafije Ivaniću,

— Bog s tobom — velim ja — tko te, Jemeljane Iljiču, grdi ili tjera iz kuće, je l' ja možda?

— Ne, Astafije Ivaniću, molit ću lijepo, neugodno mi je stanovati kod vas... Bolje je da odem, molit ću lijepo...

Očito se čovjek uvrijedio i ponavlja neprestano jedno te isto. Vidim da zbilja oblači onu jadnu kabanicu.

— Ama kamo ćeš, je li, Jemeljane Iljiču? Pamet u glavu, šta ti je? Kamo ćeš?

— Neka, zbogom, Astafije Ivaniću. Jako ste se promijenili.

— Ja da sam se promijenio? Ja! Ti ćeš, Jemeljane Iljiču, sam propasti ko malo, benavo dijete.

— Znate, Astafije Ivaniću, vi sada, kad odlazite od kuće, zaključavate škrinju, a ja to vidim, Astafije Ivaniću, i plačem... Neka, bolje da me pustite, Astafije Ivaniću, i oprostite mi za sve što sam vam učinio dok smo zajedno stanovali.

Što mislite, gospodine moj; i zbilja je otišao? Čekam ga cijeli dan, mislim: vratit će se predveče, ali njega nema! Nema ga sutradan, nema ga prekosutra. Uplašio se ja, bol me stegla, ne pijem, ne jedem, ne spavam. Naprosto me čovjek razoružao! Četvrtog dana

sam ga tražio po svim krčmama. Ulazio, raspitivao se — nigdje ni traga Jemeljanuški! »Da se nisi rastao sa svojim kukavnim životom? — mislim. — Možda si crknuo pijan u nekom jarku i sad ležiš ko truo balvan.« Vratio sam se kući ni živ ni mrtav. Odlučio sam da ću ga i sutra tražiti. Samoga sebe sam proklinjao što sam glupaku dopustio da me onako svojeglavo napusti. Imam šta vidjeti: u cik zore petog dana (bio je blagdan) škripe vrata. Vidim, ulazi Jemelja: posve je modar, kosa mu blatna baš kanda je spavao na ulici, usukao se ko prut, skine jadnu kabanicu, sjede kraj mene na škrinju i zagleda se u mene. Obveselio sam se ali me je tuga još jače stegla u duši. Vidite, gospodine moj, tako je: da je mene bome zadesila takva ljudska nepravda, moram reći da bih prije crknuo, nego što bih se vratio. A Jemelja se vratio! Jasno da nije lako gledati čovjeka u takvu stanju. Počeo ga ja tetošiti, tješiti, umirivati. »Baš mi je drago, velim, što si se, Jemeljanuška, vratio. Da si još malo zakasnio, i danas bih te opet tražio po krčmama. Je si li jeo?«

— Jeo sam, molit ću lijepo, Astafije Ivaniću.

— Zbilja si jeo? Evo ti, brajko, ostao mi šči od jučer, goveđi, nije postan, a ima još i luka i kruha. Jedi — velim mu ja — dobro je to za zdravlje.

Poslužio sam ga; e, tad mi je istom sinulo da čovjek možda puna tri dana nije jeo — tako je slasno kusao. Znači da ga je glad k meni dotjerala. Raznježio se ja gledajući svog prljana. Poslije jela ću, mislim, skočiti u točionicu. Donijet ću mu štogod da razgali dušu i prekinut ćemo svađu, dosta je bilo! Ne ljutim se više na tebe, Jemeljanuška! Donio sam rakije. Hajde velim, Jemeljane Iljiču, da nešto popijemo, danas je praznik. Hoćeš li gucnuti? Ne škodi.

Već je ispružio ruku, i te kako pohlepno ju je ispružio, tek što nije zgrabio čašu, ali se obuzdao; malko je pričekao; gledam ga: uzeo napokon čašu, prinosi je ustima, rakija mu se prolijeva po rukavu. Ne ide, prinio ju je ustima ali ju odmah odložio na stol.

— Šta ti je, Jemeljanuška?

— Pa ništa, ja sam, ovaj... Astafije Ivaniću.

— Zbilja nećeš popiti, a?

— Ja vam, Astafije Ivaniću, eto... neću više piti, Astafije Ivaniću.

— Jesi li ti to odlučio, Jemeljuška, da uopće više nećeš piti. ili samo nećeš danas?

Nije odgovorio. Gledam ga: čas kasnije položi glavu na ruku.

— Šta ti je, Jemelja, da nisi bolestan?

— Pa jest, nije mi dobro, Astafije Ivaniću.

Strpao sam ga u postelju. Vidim, zbilja mu je loše: čelo mu gori i tresa ga groznica. Cijeli dan sam mu prosjedio kraj uzglavlja, noću mu se stanje pogoršalo. Dodao ja ulja i luka u kvas i namrvio kruha. I ko velim mu: okusi malo kaše, možda ti bude bolje! Odmahuje glavom. »Ne mogu, kaže, ne mogu danas ručati, Astafije Ivaniću.« Opet sam smutio staricu i spravio mu čaj — nema ništa bolje od toga. Ali, vidim, sve mu je gore! Prekosutra odoh po liječnika. Poznavao sam nekog doktora Kostopravova. Liječio me još dok sam služio kod gospode Bosomjaginih. Dođe liječnik i pregleda ga. »Bome je, kaže, zlo. Niste me, kaže, morali ni zvati. Jedino još da mu se dadne neki prašak.« Samo, eto, ne dadoh mu ni praška; sve mislim, lupeta doktor koješta; tako dođe i peto jutro.

Umirao mi je pred očima, gospodine moj. Sjedio sam na prozoru i šio. Starica je ložila peč. Srce mi je pucalo od boli za njim, pijandurom, baš kanda sahranjujem rođena sina. Znam da me Jemelja promatra, već od jutros vidim kako se čovjek bori, htio bi mi nešto reći, ali se očito ne usuđuje. Napokon ga i ja pogledam, vidim kako se siromašku nakupila silna tuga u očima, uopće ne skida očiju s mene; kad je vidio da motrim, odmah je svrnuo pogled.

— Astafije Ivaniču!

— Šta je, Jemeljuška?

— Kad biste, ko na primjer, moju kabanicu odnijeli na sajmište, biste li puno dobili za nju, Astafije Ivaniču?

— Pa ne znam — velim ja — da li bih puno dobio. Možda bih dobio tri rublja, Jemeljane Iljiču.

A da sam je, na priliku, zbilja ponio onamo, ne samo što ništa ne bih dobio, nego bi mi se još u brk narugali zbog toga što prodajem tako bezvrijedni dronjak. — Rekoh to samo onako božjemu nesretniku, tek da ga utješim.

— Ja sam nekako mislio, Astafije Ivaniču, da biste dobili čak i tri srebrnjaka, kabanica je od sukna, Astafije Ivaniču. Zar samo tri rublja za suknenu kabanicu?

— Ne znam, velim ja, Jemeljane Iljiču, ako hoćeš baš da je odnesemo, trebalo bi svakako otprve tražiti tri rublja.

Jemelja je malo šutio, pa me opet zovnuo:

— Astafije Ivaniču!

— Šta je — pitam — Jemeljanuška?

— Prodajte tu kabanicu kad umrem, ne treba da me u njoj sahranite. Mogu i bez nje u grob; vrijedna je to stvarca, bome; možda vam dobro dođe.

Ne mogu vam reći, gospodine moj, kako me steglo u srcu. Jasno mi je da je čovjeku kucnuo smrtni čas. Opet smo ušutjeli. Tako prođe sat vremena; iznovice ga pogledam: gleda me isto onako, a kad mi susretne oči, opet odmah svrne pogled.

— Ne biste li — kažem mu — gucnuli malo rakije, Jemeljane Iljiču?

— Dajte mi, i neka vam bog plati, Astafije Ivaniću.

Pružih mu rakiju. Malko je gucnuo.

— Hvala vam — veli — Astafije Ivaniču.

— Hoćeš li još štogod, Jemeljanuška?

— Neću, Astafije Ivaniču, ništa mi ne treba, samo bi ovaj...

— Što biste?

— Ovaj...

— Šta bi ti, Jemeljuška?

— One jahaće hlače... ovaj... ja sam vam ih ukrao... Astafije Ivaniču.

— Neka — velim — bog će ti oprostiti, Jemeljanuška, jadničak si ti, jadničak da ne može biti veći! Počivao u miru.., — I daha mi ponestađe, gospodine moj, a suze mi briznule iz očiju.

— Astafije Ivaniču...

Gledam ja: htio bi Jemelja nešto da mi kaže, pridiže se, upinje, miče usnicama... Odjedanput silno pocrvenje, zagleda se u me... Tada primijetim kako blijedi, blijedi, u tren oka se utanjio, zabacio glavu, još jednom udahnuo i istoga časa predao Bogu dušu.....

BOŽIČNO DRVCE I SVADBA
Iz zapisa nepoznata čovjeka

Ovih sam dana vidio svadbu... ali ne! Bolje da vam pripovjedim o božičnom drvcetu. Svadba je lijepa; vrlo mi se svidjela, ali je druga zgoda ljepša. Ne znam kako sam se, gledajući tu svadbu, sjetio toga božičnoga drvceta. Evo kako se to dogodilo. Upravo prije pet godina, na staru godinu, pozvali me na dječji ples. Pozivač bješe poznata poslovna ličnost, s vezama, s poznanstvom, s intrigama, te se moglo zamisliti kako je taj dječji ples izlika roditeljima da se zgomilaju i nedužno se, kao slučajno, porazgovore o kojekakvim zanimljivim predmetima. Ja sam bio stran čovjek; nisam imao nikakvih predmeta i zato sam proveo veče prilično nezavisno. Bio je tu još jedan gospodin koji nije imao, čini mi se, roda ni svojte, nego je poput mene dopao na obiteljsku sreću... On mi je prije svega pao u oči. Bio je to visok, mršav muškarac, vrlo ozbiljan, vrlo pristojno odjeven. Ali je očito bilo da njemu nije nikako do radosti i do obiteljske sreće; kad bi odlazio kamo u kut, odmah bi prestajao da se smješka te bi mrštio guste, crne obrve. Na cijelom plesu nije imao,, osim domaćina, ni jedne poznate duše. Vidjelo se da mu je strahovito dosadno, ali da hrabro, do kraja, igra ulogu posve zabavljenoga i sretnoga čovjeka. Kasnije sam doznao da je to gospodin iz provincije koji je u prijestolnici imao neki odlučni, glavoboljni posao, koji je našemu domaćinu donio preporučni list, kojemu je naš domaćin bio zagovornik, ali nipošto con amore,[40] i kojega je iz uljudnosti pozvao na svoj dječji ples. Nisu se s njim kartali, cigare mu nisu ponudili, nitko se s njim nije upuštao u razgovor, možda su iz daljine prepoznali po perju pticu, i zato je moj gospodin, samo da kudgod djene ruke, cijelo veče morao gladiti zaliske. Zalisci su mu bili zaista vrlo lijepi. Ali gladio ih je tako usrdno da bi, gledajući ga, mogao zacijelo pomisliti da su najprije stvoreni sami zalisci, a istom zatim im priklopljen gospodin da ih gladi.

Osim te figure, što na taj način sudjeluje u obiteljskoj sreći s domaćinom, koji ima pet prilično gojnih mališa, svidio mi se još jedan gospodin. Ali taj je već sasvim drugačiji. To je ličnost. Zove se Julijan Mastakovič. Na prvi se pogled moglo vidjeti da je on čašćen gost i u

isto je onakvim odnosima prema domaćinu u kakvima je domaćin prema onomu gospodinu što gladi zaliske. Domaćin i domaćica govore mu beskrajne ljubaznosti, dodvoraju mu se, poje ga, tetoše ga, privode mu radi preporuke svoje goste, a njega samoga ne privode nikomu. Opazio sam da se domaćinu zaiskrila u očima suza kad je Julijan Mastakovič rekao o večeri da rijetko provodi vrijeme ovako ugodno. Nekako sam se žacao u nazočnosti takve ličnosti pa sam, nagledavši se djece, otišao u malu gostinsku sobu koja je bila posve prazna i sjeo u cvjetnu domaćičinu sjenicu što zaprema gotovo polovicu cijele sobe.

Sva su djeca bila neopisivo mila i nikako nisu htjela da nalikuju na velike koliko god su ih upućivale guvernante i mamice. Za tren oka obrali oni cijelo božično drvce, do posljednjega bombona, i uspjeli već pokrhati polovicu igračaka prije nego što su doznali komu je koja namijenjena. Osobito je lijep bio mališ, crnook, kuštrav, koji je sve htio da me ubije iz svoje drvene puške. Ali više od svih privukla je pažnju njegova sestra, djevojčica od jedanaestak godina, dražesna kao amorčić, tihana, zamišljena, blijeda, krupnih, zamišljenih, buljookih očiju. Nekako su je uvrijedila djeca te ona otišla u onu istu gostinsku sobu gdje sam sjedio i zaigrala se u kutu sa svojom lutkom. Gosti su s poštovanjem pokazivali na bogata zakupnika i po koji bi šaptom napominjao da je za nju već pripravljen miraz od tri stotine tisuća rubalja. Okrenem se da pogledam te što se zanimaju za to i pogled mi padne na Julijana Mastakoviča, koji je zaturio ruke za leđa, malo nakrivio glavu te pozorno slušao preklapanje te gospode. Onda nisam mogao da se nadivim domaćinskoj mudrosti pri podjeli dječjih darova. Djevojčica koja već ima miraz od tri stotine tisuća rubalja dobila je najskupocjeniju lutku. Zatim su se redali darovi, sve naniže, prema sve nižemu rangu roditelja sve te sretne djece. Napokon, posljednje dijete, mališ od desetak godina, mršav, pjegav, riđast, dobio samo knjigu pripovijedaka koje pričaju o veličanstvenosti prirode, o suzama ganuća i tako dalje, bez slika i čak bez vinjete. To je sin guvernante domaćinske djece, siromašne udovice, posve utučen i zaplašen dječak. Na njemu je kaputić od siromaškoga nankinga. Kad je dobio svoju knjižicu, dugo je obilazio oko dviju igračaka; neobično je želio poigrati se s drugom djecom, ali nije smio; vidjelo se da već osjeća i

razumije svoj položaj. Neobično volim promatrati djecu. Izvanredno je zanimljiva u njih prva samostalna manifestacija u životu. Opazio sam da se riđasti dječak toliko pomamio za bogatim igračkama druge djece, osobito za kazalištem u kojem je želio svakako preuzeti neku ulogu te se odlučio na ulagivanje. Smješkao se i zapodijevao igru s drugom djecom, dao svoju jabuku jednomu nabuhlomu dječaku, koji je imao svezan pun rubac darova, i čak odlučio da će jednoga nosati samo da ga ne otjeraju od kazališta. Ali za čas ga neki svadljivac svojski izmlatio. Dječak se nije usudio da zaplače. Uto došla guvernanta, njegova mamica, i naložila neka drugoj djeci ne smeta u igri. Dječak ušao u onu istu gostinsku sobu gdje je bila djevojčica. Ona mu dopustila da joj priđe, te se oboje vrlo usrdno prihvatili oblačenja skupocjene lutke.

Sjedio sam već neko pol sata u bršljanovoj sjenici i gotovo zadrijemao, osluškujući sitni razgovor riđastoga dječaka i krasotice s mirazom od tri stotine tisuća rubalja, što su se zaposlili lutkom, kad odjednom uđe u sobu Julijan Mastakovič. Okoristio se sablažnjivim prizorom dječje svađe i izišao polagano iz dvorane. Opazio sam da je, po prilici prije časka s taticom buduće bogate mlade, s kojim se je tek upoznao, vrlo vatreno govorio o prednosti neke službe pred drugom. Sada on stoji zamišljen i kao da nešto računa na prste.

— Tri stotine, tri stotine — šapće. — Jedanaest... dvanaest... trinaest... i tako dalje. Šesnaest — pet godinal Recimo, po četiri posto, dvanaest, pet puta je šezdeset, da, od tih šezdeset... pa, recimo, bit će svega za pet godina — četiri stotine. Jest, dakle... Ali ne drži on na četiri posto, lupež! Možda uzima osam ili deset posto. A, pet stotina, recimo, pet stotina tisuća, u najmanju ruku, to je sigurno; ali suvišak za krpe, hm...

Završio premišljanje, useknuo se i htio već otići iz sobe, ali je odjednom ugledao djevojčicu i zastao. Mene nije vidio od lonaca sa zelenilom. Činilo mi se da je preko svake mjere uzrujan. Ili ga se dojmio račun, ili štogod drugo, samo on tare ruke i ne može da stoji na mjestu. Ta mu uzrujanost porasla nec plus ultra[41] kad je zastao i budućoj mladi dobacio drugi odlučni pogled. Krenuo unaprijed, ali se najprije ogledao uokolo. Onda počeo na prstima, kao da se osjeća krivim, prilaziti djevojčici. Prišao joj sa smiješkom, nagnuo se i

poljubio je u glavu. Ona se nije nadala napadaju te zaciknula uplašena.

— A šta tu radite, milo dijete? — zapitao on šaptom, ogledavajući se i tapšajući djevojčicu po obrazu.

— Igramo se...

— A? S njim? — Julijan Mastakovič pogledao dječaka ispod oka.

— A ti, duško, otiđi u dvoranu — reći će njemu.

Dječak šuti i gleda ga razrogačenim očima. Julijan se Mastakovič opet ogledao uokolo i opet se nagnuo djevojčici.

— A šta vam je to, lutkica, milo dijete? — zapitao.

— Lutkica — odgovorila djevojčica mršteći se i nešto se plašeći.

— Lutkica... A znate li, milo dijete, od čega je načinjena vaša lutka?

— Ne znam... — odgovorila djevojčica šaptom i duboko oborila glavu.

— Pa od krpica, dušice. Odlazi ti, mališa, u dvoranu svojim vršnjacima — reče Julijan Mastakovič, oštro pogledavši dječaka. Djevojčica se i dječak namrštili i uhvatili se jedno za drugo. Neće da se rastaju.

— A znate li, zašto su vam poklonili tu lutkicu? — zapitao Julijan Mastakovič, šapćući sve tiše i tiše.

— Ne znam.

— Pa zato jer ste cijele sedmice bili milo i valjano dijete.

Sada se Julijan Mastakovič, uzrujan do krajnosti, ogledao uokolo te sve tiše i tiše šapćući upitao napokon nečujnim glasom koji posve za mire od uzrujanosti i nestrpljivosti:

— A hoćete li me voljeti, mila djevojčice, kad dođem vašim roditeljima u goste?

Kad je to rekao, Julijan Mastakovič htjede još jedanput da poljubi milu djevojčicu, ali riđasti dječak vidio kako će ona gorko zaplakati, uhvatio je za ruke i zacmizdrio od potpunoga suosjećanja s njom. Julijan se Mastakovič rasrdio zbiljski.

— Odlazi, odlazi odavde, odlazi! — govori on dječaku — odlazi u dvoranu! Odlazi onamo svojim vršnjacima!

— Ne, ne treba, ne treba! Odlazite vi — reći će djevojčica.— okanite ga se, okanite ga se! — govori ona i gotovo se rasplakala.

Netko zašuškao na vratima, te Julijan Mastakovič odmah uspravio svoj veličanstveni rast i uplašio se. A riđasti se dječak uplašio još jače, ostavio djevojčicu i polagano, pridržavajući se zida, otišao iz gostinske u jedaću sobu. Da ne bi uzbudio sumnje, otišao u jedaću sobu i Julijan Mastakovič. Bio je crven kao rak, a kad je pogledao u ogledalo kao da se zbunio od samoga sebe. Možda se zlovoljio radi svoje žestine i nestrpljivosti. Možda ga je tako zapanjio isprva račun na prste, tako ga zamamio i oduševio da je uza svu svoju ozbiljnost i dostojanstvenost odlučio postupiti deranski i naprečac napasti na svoj predmet, unatoč tomu što taj predmet u najmanju ruku tek za pet godina može da bude pravi predmet. Za časnim gospodinom otišao sam u jedaću sobu i ugledao neobičan prizor. Julijan Mastakovič se sav zarumenio od zlovolje i pakosti i plaši riđastoga dječaka, koji sve dalje i dalje uzmiče od njega i ne zna kuda bi otrčao od straha.

— Odlazi, šta tu radiš, odlazi, nevaljalče, odlazi! Ti ovdje voće kradeš, a? Odlazi, nevaljalče, odlazi, odlazi svojim vršnjacima!

Zaplašeni se dječak odlučio na očajno sredstvo i pokušao se podvući pod stol. Onda njegov progonitelj, raspaljen do krajnosti, izvadio dug batisten rubac i počeo njime izgoniti ispod stola dječaka koji se bio posve pritajio. Mora se spomenuti da je Julijan Mastakovič bio malo podebeo. To je prilično gojan, rumen, jedar čovjek, s trbušićem, širokih bokova, jednom riječju, ono što se zove temeljan čovjek, okrugao kao oraščić. Oznojio se, dašće i crveni se strahovito. Napokon gotovo pomahnitao, toliko je u njega bio snažan osjećaj negodovanja i možda (tko bi znao?) ljubomore. Zahohotao sam na sav glas. Julijan se Mastakovič okrenuo i uza svu svoju važnost zbunio se. U taj mah ušao na protivna vrata domaćin. Dječak ispuzao ispod stola te otire koljena i laktove. Julijan Mastakovič brže prinesao nosu rubac, koji drži rukom za jedan krajić.

Domaćin ponešto u nedoumici pogleda nas trojicu; ali kao čovjek koji zna život i sve uzima s ozbiljna gledišta okoristio se odmah time što je svojega gosta zatekao nasamo.

— Evo, to je onaj dječak — rekao i pokazao riđastoga — za kojega mi je bila čast zamoliti...

— A! — odgovorio Julijan Mastakovič koji se još nije snašao.

— Sin guvernante moje djece — nastavio domaćin molećivim tonom — siromašna žena, udovica, žena čestita činovnika; i zato... Julijane Mastakoviču, ako se može —

— Ah, ne, ne! — brže uzviknuo Julijan Mastakovič — ne, oprostite mi, Filipe Aleksjejeviču, ne može se nikako. Raspitao sam se; nema prazna mjesta, a kad bi i bilo, već je deset kandidata koji imaju kudikamo veće pravo nego on... Veoma žalim, veoma žalim...

— Žalim — ponovio domaćin — dječak je skroman, miran...

— Velik nevaljalac, koliko ja opažam — odgovorio Julijan Mastakovič i histerički nakrivio usta — odlazi, derane, šta stojiš, idi svojim vršnjacima! — reče obraćajući se dječaku.

Sada, čini se, nije mogao izdržati nego jednim okom pogledao mene. Ni ja nisam mogao izdržati nego mu zahohotao pravo u oči. Julijan Mastakovič se odmah odvratio i prilično jasno, da ja čujem, zapitao domaćina tko je taj neobični mladi čovjek. Oni zašaptali i izišli iz sobe. Vidio sam zatim kako Julijan Mastakovič, slušajući domaćina, nepovjerljivo klima glavom.

Kad sam se do mile volje nahohotao, vratim se u dvoranu. Ondje velikan, okružen obiteljskim očevima i majkama, domaćicom i domaćinom, vatreno tumači nešto jednoj dami kojoj su ga upravo priveli. Dama drži za ruku djevojčicu s kojom je Julijan Mastakovič prije deset časova imao prizor u gostinskoj sobi. Sada on rasipa hvalu i zanos o krasoti, darovitosti, dražesti i dobrom odgoju miloga djeteta. Očito se ulaguje majčici. Mati ga sluša i samo što ne plače od zanosa. Ocu se smješkaju usne. Domaćini se raduju što je granula sveopća radost. Čak i svi gosti sudjeluju, čak je i dječja igra napuštena da se ne smeta razgovor. Sav je zrak opojen pijetetom. Čuo sam zatim kako mamica zanimljive djevojčice, ganuta do dna srca, moli Julijana Mastakoviča neka joj iskaže osobitu čast, neka im dom obdari svojim dragocjenim poznanstvom, čuo sam s kakvim je nepatvorenim zanosom Julijan Mastakovič prihvatio poziv i kako nakon toga gosti, razišavši se svi, kao što iziskuje pristojnost, na različite strane, rasipaju jedan pred drugim ganutljive pohvale zakupniku, zakupnici, djevojčici i osobito Julijanu Mastakoviču.

— Je li oženjen taj gospodin? — zapitam gotovo na glas jednoga od mojih znanaca koji je bliže od svih stajao do Julijana Mastakoviča.

Julijan Mastakovič mi dobacio ispitljiv i pakostan pogled.

— Nije! — odgovorio mi znanac, do dna duše ogorčen mojom nespretnošću, koju sam namjerice počinio...

*** * * ***

Nedavno sam prolazio kraj ***ske crkve; iznenadila me svjetina i kolija. Unaokolo govore o svadbi. Dan je tmuran, hvatalo se inje; za svjetinom se progurah u crkvu i ugledah mladoženju. To je malen, okrugao, gojan čovuljak s trbušićem, vrlo iskićen. Trčka, skrbi se, naređuje. Napokon se razlegao govor da su dovezli mladu. Progurah se kroz svjetinu i ugledah divnu krasoticu kojoj je tek nastalo prvo proljeće. Ali krasotica je blijeda i tužna. Gleda rastreseno; ali mi se učinilo da su joj oči crvene od nedavnih suza. Antikna strogost svake crte njena lica daje njenoj krasoti neku dostojanstvenost i svečanost. Ali kroz tu strogost i dostojanstvenost, kroz tu tugu prosijava još prvi djetinji nedužni lik; izbija nešto do krajnosti naivno, neustaljeno, mlado te se čini da i bez molbe samo za sebe moli za milost.

Govore da je tek navršila šesnaest godina. Kad sam pozorno pogledao mladoženju, prepoznah u njem odjednom Julijana Mastakoviča, kojega nisam viđao upravo pet godina. Pogledam nju... Bože moj! Stanem se brže gurati iz crkve. U svjetini pripovijedaju da je mlada bogata, da mlada ima miraz od pet stotina tisuća... i isto toliko u krpama.

»Ipak je račun bio dobar!« — pomislim kad sam se progurao na ulicu...

TUĐA ŽENA I MUŽ POD POSTELJOM

Neobičan slučaj

I

— Molim vas, poštovani gospodine, dopustite da vas upitam.

Prolaznik se trgnuo i ponešto uplašen pogledao gospodina u rakunovoj bundi, koji mu je tako, bez okolišanja, pristupio u osmom satu naveče, nasred ulice. A zna se već ako jedan petrogradski gospodin na ulici progovori odjednom o čemugod s drugim gospodinom, posve nepoznatim, drugi će se gospodin zacijelo uplašiti.

Prolaznik se, dakle, trgnuo i malo uplašio.

— Oprostite što sam vas uzbunio — govori gospodin u rakunovoj bundi — ali ja... ja, zaista, ne znam... valjda ćete mi oprostiti, vidite, ja sam u nekoj duševnoj razdešenosti…

Sada je istom gospodin u bekešu[42] opazio da je gospodin u rakunovoj bundi doista razdešen. Namreškano lice prilično mu je blijeđano, glas mu dršće, misli mu se očito brkaju, riječi mu se ne omiču s jezika i vidi se da mu je strašno teško bilo uskladiti prepokornu molbu osobi možda nižoj po stupnju ili po staležu, s potrebom da se svakako obrati komu s molbom. A i, napokon, ta je molba u ovakvom slučaju nepristojna, nedolična, neobična od čovjeka koji ima takvu doličnu bundu, takav naočit frak divne tamnozelene boje i takve ukrase koji mnogo znače, a išarali su taj frak. Očito da sve to buni samoga gospodina u rakunovoj bundi, tako da gospodin razdešene duše nije napokon izdržao nego odlučio prigušiti svoju uzrujanost i pristojno zabašuriti neugodni prizor koji je sam i izazvao.

— Oprostite mi, zbunio sam se: ali me, istina je, ne znate... Oprostite što sam vas uznemirio; predomislio sam se.

Onda iz uljudnosti dignuo šešir i potrčao dalje.

— Ali dopustite, molim.

Ali mali čovuljak nestao u mraku, a gospodina u bekešu ostavio ukipljena.

»Kakav je to čudak!« pomislio gospodin u bekešu. Zatim, pošto se dovoljno načudio i povrativši se napokon od zaprepaštenja, sjetio se svojeg posla i počeo se šetati amo-tamo, uporito gledajući u vežu jedne kuće s nebrojenim katovima. Počela padati magla i mladić se nešto poradovao, jer po magli mu se manje opaža šetnja, premda ju je mogao opaziti jedino kakav fijakerist koji je sav dan prestojao uzaludno.

— Oprostite!

Prolaznik se opet trgnuo, opet ovaj isti gospodin u rakunu stoji pred njim.

— Oprostite što ja opet... — progovori on — ali vi, vi ste zacijelo plemenit čovjek! Ne gledajte na me kao na osobu u općem smislu; ja se, uostalom, bunim; ali proniknite čovječanski... pred vama je, gospodine, čovjek koji mora najpokornije zamoliti...

— Ako mogu... šta vam je po volji?

— Možda ste pomislili da ja od vas molim novaca! — reći će tajanstveni gospodin, cereći se, histerički se smijući i blijedeći.

— Dopustite…

— Ne, vidim da sam vam na teret! Oprostite, ne podnosim sam sebe; smatrajte da mene vidite u razdešenom duševnom stanju, gotovo u ludilu, i nemojte zaključiti štogod...

— Sad na stvar, na stvar! — odgovori mladić, a kimnuo glavom potičući i nestrpljivo.

— A! tako dakle! Vi me, ovakav mladić, podsjećate na stvar kao da sam kakav nemaran dječak! Zaista sam ishlapio!... Kakav vam se činim sada u svom poniženju, recite iskreno?

Mladić se zbunio i umuknuo.

— Dopustite da vas upitam otvoreno: niste li vidjeli jednu damu? U tom je sva moja molba! — odlučno progovori najposlije gospodin u rakunovoj bundi.

— Damu?

— Jest, gospodine, jednu damu.

— Vidio sam... ali njih je, priznajem, prošlo toliko...

— Doista — odgovori tajanstveni čovjek s gorkim smiješkom. — Bunim se, htio sam nešto drugo zapitati; htio sam reći, niste li vidjeli jednu gospođu u lisičjem salopu, s tamnom baršunskom kapom i crnom koprenom?

— Ne, takvu nisam vidio... ne, čini mi se, nisam opazio.

— E, onda oprostite!

Mladić htjede da zapita nešto, ali gospodin u rakunu opet nesta, ostavivši opet svog strpljivoga slušatelja ukipljena. »A vrag ga odnio!« pomislio mladić u bekešu, očito razdešen.

Zlovoljno se zaklonio dabrovinom i opet se ushodao pred vratima kuće s nebrojenim katovima. Bio je srdit.

»Ta šta ona ne izlazi? — misli. — Nabrzo će osam sati!«

Na zvoniku izbilo osam sati.

— Ah! Vrag vas odnio napokon!

— Oprostite!...

— Oprostite mi što vas tako... Ali ste mi tako došli pod noge da ste me smrtno uplašili — progovori prolaznik, mršteći se i ispričavajući se.

— Evo me opet vama. Dakako, moram vam se činiti nemirnim i neobičnim.

— Molim vas, bez tričarija, objasnite brže; još ne znam šta želite?...

— Vi se žurite? Vidite! Sve ću vam ispripovijedati otvoreno, bez suvišnih riječi. Šta se može! Prilike vezuju gdjekad ljude posve različitih karaktera... Ali, vidim, vi ste, mladiću, nestrpljivi... Dakle, uostalom, ne znam kako bih i govorio: tražim damu (već sam odlučio ispričati sve). Zapravo moram znati kuda je otišla ta dama. Tko je ona — mislim da joj ne morate znati ime, mladiću.

— Ali, ali dalje.

— Dalje! Pa vaš ton prema meni! Oprostite, možda sam vas uvrijedio kad sam vas okrstio mladićem, ali nisam imao ničega... jednom riječju, ako mi možete učiniti najveću uslugu, dakle, jedna dama, to jest, htio bih kazati, čestita žena, iz odlične obitelji, mojih znanaca, meni se naložilo... ja, vidite, sam nemam obitelji...

— Pa?..

— Proniknite u moj položaj, mladiću. (Ah, opet, oprostite; svejednako vas krstim mladićem.) Svaki je čas dragocjen... Zamislite, ta dama... ali, ne biste li mi mogli kazati tko u toj kući stanuje?

— Pa... tu stanuju mnogi.

— Da, to jest, posve pravo kažete — odgovorio gospodin u rakunu a blago se osmjehnuo da spasi pristojnost — osjećam, malko se bunim... ali čemu takav ton vaših riječi? Vidite, iskreno priznajem da se bunim, pa ako ste nadut čovjek, dosta ste se već nagledali moga poniženja... Velim, jedna dama plemenita vladanja, to jest laka sadržaja — oprostite, tako se bunim kao da govorim o kakvoj literaturi; eto, izmislili kako je Paul de Kock lakoumna sadržaja, a sva je nevolja od Paul de Kocka... eto...

Mladić sažalno pogleda gospodina u rakunu koji se, čini se, posve zbunio, zašutio pa ga gleda besmisleno se smješkajući i drhtavom ga rukom, bez ikakva vidljiva razloga, hvata za suvratak na bekešu.

— Pitate tko tu stanuje? — zapita mladić malo uzmičući.

— Da, mnogi stanuju, rekli ste.

—.Ovdje... znam da ovdje stanuje i Sofja Ostafjevna — izgovori mladić šaptom i čak s nekim sažaljenjem.

— Pa, eto.vidite, vidite! Nešto znate, mladiću?

— Uvjeravam vas, ne znam, ništa ne znam... Sudio sam po razdešenom vašem liku.

— Odmah sam doznao od kuharice da ona dolazi ovamo; ali niste naišli, na što treba, to jest niste naišli Sofji Ostafjevni... ona nije poznata s njom...

.— Nije? Ali, oprostite...

— Jasno je da vas sve to ne zanima, mladiću — izgovori čudni gospodin s gorkom ironijom.

— Slušajte — reći će mladić oklijevajući — zapravo ne znam razlog vašemu stanju, ali vama su se jamačno iznevjerili, recite iskreno?

Mladić se osmjehnuo odobravajući.

— Barem ćemo razumjeti jedan drugoga — nadovezao i cijelo mu tijelo velikodušno pokazalo želju da učini laki polunaklon.

. — Ubili ste me! Pa, iskreno priznajem baš je tako... ali komu se to i ne dešava!... Do dna duše me ganulo vaše sažaljenje. Priznajte, među mladim ljudima… Nisam doduše mlad, ali znate, navada, momački život, među neženjama, zna se...

— Pa i zna se, zna se! Ali čime bih mogao pomoći?

— Pa evo; priznajte da pohađate Sofju Ostafjevnu... Uostalom, ne znam još pouzdano kuda je otišla ta dama; znam samo da je u toj kući; ali kad sam vas vidio kako šetate — a ja sam šetao na onoj strani — mislim... dakle, vidite, čekam tu damu... znam da je ona tu — htio bih je sresti i objasniti joj kako je nepristojno i gadno... jednom riječju, vi me rauzmijete...

— Hm! Pa?

— Ja to i ne činim zbog sebe; nemojte ni pomisliti — to je tuđa žena! Muž joj ondje stoji, na Voznesenskom mostu; htio bi je uhvatiti, ali se ne može odlučiti — ne vjeruje još, kao i svaki muž... (tu se gospodin u rakunu htjede osmjehnuti), ja sam njegov prijatelj; priznajte i sami da sam čovjek koji uživa neko poštovanje — ne mogu biti onaj za koga me vi smatrate.

— Dakako; no, pa!

— Eto tako, svejednako ju lovim, meni je naloženo (nesretnik muž!) ali ja znam da je mlada dama lukava (navijek joj je pod uzglavljem Paul de Kock), uvjeren sam da če ona šmugnuti kakogod neopažena.. Meni je, priznajem, kuharica kazala da ona zalazi ovamo; ja poletio kao lud čim sam dobio vijest; hoću da je ulovim; odavno sam sumnjao i zato sam vas htio zamoliti, vi ovuda hodate... vi... ja ne znam...

— Ali, napokon, šta vi želite?

— Da... Nemam Čast poznati vas; ne usuđujem se biti radoznao, tko i kako... Ipak, dopustite da se upoznamo; ugodan slučaj!...

Drhtavi gospodin vatreno protresao mladiću ruku.

— To sam morao učiniti još u početku — nadovezao — ali sam zaboravio svu pristojnost!

Dok je to gospodin u rakunu govorio, nije mogao stajati na mjestu nego se ogledavao na sve strane, prestajkivao s noge na nogu i svaki se čas, kao utopljenik, hvatao rukom za mladića.

— Vidite — nastavio — htio sam vam se obratiti prijateljski... oprostite mi slobodu… htio sam vas zamoliti da biste hodali na onoj strani i sa strane uličice, gdje je stražnji izlaz, tako mirno, tj. opisujući rusko slovo P. A ja ću pak hodati pored glavnoga ulaza pa nam neće umaći; sve sam se bojao da mi ne promakne; ne bih je htio propustiti. Čim je smotrite, vi je zaustavite i doviknite meni... Pa ja

sam poludio! Istom sada vidim svu glupost i nepriličnost svoga prijedloga!

— Nije, zašto! Molim!...

— Ne ispričavajte me; ja sam razdešena duha, ja se bunim, kako se nikad nisam bunio! Kao da su me predali sudu! Priznajem dapače — bit ću plemenit i iskren s vama, mladiću; čak sam vas smatrao za ljubavnika!

— To jest, jednostavno, htjeli biste znati šta ja ovdje radim?

— Plemeniti čovječe, poštovani gospodine, nije mi ni nakraj pameti misao da ste vi on; ne želim vas uprljati tom mišlju, ali... ali dajete li mi poštenu riječ da niste ljubavnik?...

— Pa, dobro, izvolite moju poštenu riječ da sam ljubavnik, ali nisam ljubavnik vaše žene; inače ne bih bio na ulici nego bih sada bio s njom!

— Žene? Tko je vama, mladiću, rekao: žene? Ja sam neženja, ja sam, to jest, i sam ljubavnik...

— Govorili ste da ima muž... na Voznesenskom mostu...

— Dakako, dakako, ja se zabrbljavam; ali ima drugih veza! I priznajte, mladiću, neka lakoumnost karaktera, to jest...

— No, pa! Dobro, dobro!

— To jest, ja nisam uopće muž...

— Vrlo istinito. Ali vam iskreno velim da, razuvjeravajući vas sada, želim sam sebe umiriti i radi toga sam zapravo iskren s vama; vi ste me razdesili i smetate mi. Obećavam vam da ću vas zovnuti. Ali vas najpokornije molim da mi se maknete s puta i da se udaljite. I sam čekam također.

— Izvolite, izvolite, ja se udaljujem, ja uvažavam strastvenu nestrpljivost vašega srca. Ja to razumijem, mladiću. O, kako vas sada razumijem!

— Dobro, dobro...

— Do viđenja!... Ali oprostite, mladiću, evo me opet vama... Ne znam kako bih rekao... Dajte mi još jednom poštenu i plemenitu riječ da niste ljubavnik!

— Ah, bože moj!

— Još jedno pitanje, posljednje: vi znate muževo prezime vaše... to jest one koja je predmet vaše ljubavi?

— Razumije se, znam; nije vaše prezime, i svršeno!

— A otkud znate moje prezime?

— Ta poslušajte, odlazite; tratite vrijeme a ona će otići tisuću puta... Šta biste dakle? Ali, vaša je u lisičjem salopu i s kapom, a moja u kariranoj kabanici i s modrim baršunskim šeširićem... Šta biste dakle još? Šta biste više?

— S modrim baršunskim šeširićem! Ima ona i kariranu kabanicu, i modri šeširić — zaviknuo nametljivac koji se je na tren vratio s ceste.

— Ah, do vraga! Ta to se može dogoditi... Uostalom, šta me briga! Moja i ne ide tamo!

— A gdje je ona, vaša?

— Želite da znate; a zašto?

— Priznajem, ja svejednako o tom...

— Pi, bože moj! Ta vi ste bez ikakva stida. Ali, moja ima ovdje znanaca, na drugom katu, s ulice. Ali, ne bih li vam možda kazivao ljude po imenima; što li?

— Bože moj! I ja imam znanaca na drugom katu, i prozori su na ulicu... General...

— General?!

— General. Ako je po volji, reći ću vam koji general: pa, general Polovicin.

— Eto ti na! Ne, to nisu oni! (Ah, do vraga, do vraga!)

— Nisu oni?

— Nisu oni.

Obojica šute i u nedoumici se zgledaju.

— Pa, šta me tako gledate? — uzviknuo mladić, zlovoljno stresajući sa sebe zapanjenost i nedoumicu.

Gospodin se uzvrpoljio.

— Ja, ja, priznajem...

— Ne, dopustite, dopustite, sada ćemo govoriti razumnije. Zajednička je stvar. Objasnite mi... Tko jc vama ondje?....

— To jest, znanci?

— Da, znanci...

— Eto vidite, vidite! Vidim vam po očima da sam pogodio!

— Do vraga! Ta nije, nije, do vraga! Jeste li slijepi, je li? Ta ja stojim pred vama, ta ja nisam s njom. Pa, pa dakle! Ali meni je svejedno, govorili vi ili ne govorili!

Mladić se u bjesnilu okrenuo dva puta na peti i mahnuo rukom.

— Pa ja ništa, molim vas, kao plemenit čovjek sve ću vam pripovjediti: isprva je žena dolazila ovamo sama; ona im je rođakinja; nisam ni sumnjao; jučer sretnem njegovu preuzvišenost: kaže, već su tri sedmice kako se preselio odavde u drugi stan, a že... to jest, nije žena, nego tuđa žena (na Voznesenskom mostu), ta je dama govorila da je još prekjučer bila kod njih, to jest u tom stanu... A kuharica mi je pripovjedila da je stan njegove preuzvišenosti unajmio mladić Bobinjicin.

— Ah, do vraga, do vraga!...

— Poštovani gospodine, ja.sam u strahu, ja sam u užasu!

— Eh, do vraga! A šta je meni stalo što ste vi u strahu i u užasu? Eh! Eno je, eno protrenulo, eno,,.

— Gdje? Gdje? Samo zaviknite: Ivane Andrejiču, i ja ću potrčati...

— Dobro, dobro. Ah, do vraga, do vraga! Ivane Andrejiču!

— Evo me — zaviknuo Ivan Andrejič koji se vratio sav zadihan. — Pa, šta je? Šta? Gdje?

— Nema je, ja samo tako... htio sam samo znati kako se zove ta dama.

— Glaf...

— Glafira?

— Nije, nije nipošto Glafira... oprostite, ne mogu vam kazati njeno ime.

Dok je to govorio, bio je ugledni čovjek blijed kao krpa.

— Jest, dakako, nije Glafira, i sam znam da nije Glafira, i ona nije Glafira; uostalom, s kim je ona?

— Gdje?

— Ondje! Ah, do vraga, do vraga! (Mladić od bijesa nije mogao stajati na mjestu.)

— A, vidite! A otkud ste znali da se ona zove Glafira?

— Pa, do vraga napokon! Još se moram i natezati s vama! Ta vi kažete da se vaša ne zove Glafira!...

— Poštovani gospodine, kakav je to ton!

— A, vraga, nije meni do tona! Šta je ona, vaša žena, što li?

— Nije, to jest, ja nisam oženjen... Ali ja ne bih uglednu čovjeku u nesreći, čovjeku... ne velim, koji je zavrijedio svako poštovanje, ali je

barem uljuđen čovjek, na svakom koraku dobacivao vraga. Svejednako govorite: do vraga, do…

— Pa da, do vraga! To je eto vama, razumijete li?

— Vas je zaslijepio gnjev, i ja šutim. Bože moj, tko je to?

— Gdje?

Razlegla se buka i hohot; dvije ljepuškaste djevojčice sišle niz ulazne stepenice; obojica poletješe put njih.

— Ah, kakve su! Šta biste vi?

— Kuda srljate?

— Nisu one!

— Šta je, niste naišli na prave! Fijakerist!

— Kamo bih vas odvezao, mamzelle?

— Do Pokrova; sjedni, Anuška, dovest ću te donde.

— E, a ja ću s one strane; tjeraj! A pazi, vozi brže.

Fijakerist se odvezao.

— Otkuda to?

— Bože moj, bože! A ne biste li otišli onamo?

— Kamo?

— Pa Bobinjicinu.

— Ne, ne može se...

— Zašto?

— Otišao bih dakako, ali onda će ona kazati drugačije, ona će se... okrenuti, znam ja nju! Kazat će, namjerice je došla kako bi mene zatekla s nekim, pa će nevolju svaliti na mene!

— I kad znam da je ondje možda ona! Ali vi — ne znam zašto — pa vi otiđite generalu...

— Ta on se preselio!

— Svejedno, razumijete? Ta ona je otišla; pa i vi također — jeste li razumjeli? Učinite tako kao da ne znate da se general preselio, dođite tobože njemu po ženu, pa, i tako dalje.

— A onda?

— E, a onda zatecite kod Bobinjicina koga treba. Pi, vraga, kako je nedotupa...

— Pa, a šta vam je do toga da je zateknem? Vidite, vidite!

— Šta, šta, prijatelju? Šta? Opet ćete o onom o čemu i prije? Ah, bože moj, bože moj! Sramite se, smiješni čovječe, nedotupavni čovječe!

— Pa, a zašto se toliko zanimate? Htjeli biste doznati...

— Šta bih htio doznati? Šta? Pa da, do vraga, nije meni sada stalo do vas! Ja ću otići sâm, idite, odlazite, pazite, trčite onamo, da!

— Poštovani gospodine, gotovo se zaboravljate! — zaviknuo očajno gospodin u rakunu.

— Pa šta je? Pa šta je ako se zaboravljam? — izgovorio mladić stisnuvši zube i bijesno pristupajući gospodinu u rakunu. — Pa šta je? Pred kim se zaboravljam?! — zagrmio stišćući pesnice.

— Ali, dopustite, poštovani gospodine...

— Ali tko ste vi pred kim se zaboravljam; kako je vaše prezime?

— Ne znam, mladiću, kako to; a čemu prezime?... Ne mogu ga kazati... Volim otići s vama. Idemo, neću odustati, pripravan sam na sve... Ali, vjerujte, zaslužujem uljudnije riječi! Ne treba nigdje gubiti duševnu sabranost, a ako ste vi u čemu razdešeni — ja pogađam u čemu — onda se barem ne morate zaboravljati... Vi ste još vrlo, vrlo mlad čovjek!...

— A šta me briga što ste vi stari! Čudna mi čuda! Odlazite, što tu trčkate?...

— A otkud sam ja star? Kakav sam ja star čovjek? Dabogme, po zvanju, ali ja ne trčim...

— To se i vidi. Ali, odlazite...

— Neću, već sam s vama; ne možete mi zabraniti; i ja sam upleten, ja sam s vama...

— Mir dakle, mir, šutite!...

Obojica su uzašli uz vanjske stube i popeli se uza stepenice na drugi kat; mrkla je pomrčina.

— Stanite... Imate li žigica?...

— Žigica?... Kakvih žigica?

— Pušite li cigare?

— A, da! Imam, imam; evo ih, evo; evo, stanite...

Gospodin se u rakunu uzvrckao.

— Pi, kako je nedotup... do vraga! Čini mi se, ova vrata...

— Ta-ta-ta-ta-ta....

— Ta-ta-ta... šta se derete? Mir!...

— Poštovani gospodine, ja se susprežem... vi ste drzak čovjek, eto!...

Planulo svjetlo.

— Pa, i jest dakle, bakrena pločica? To je Bobinjicin; vidite: Bobinjicin!...

— Vidim, vidim!

— Mir! Šta je, ugasila se?

— Ugasila se.

— Treba pokucati?

— Da, treba! — ozvao se gospodin u rakunu.

— Kucajte!

— Ne, zašto bih ja? Započnite vi, pokucajte vi...

— Kukavica!

— Sami ste kukavica!

— Ta odla-zi-te!

— Gotovo se i kajem što sam vam povjerio tajnu; vi...

— Ja? A šta ja?

— Iskoristili ste moju razđešenost, vidjeli ste da sam razđešena duha...

— A pljujem ja! Meni je smiješno — pa kraj!

— Pa zašto ste vi ovdje?

— A zašto ste vi?...

— Krasna moralnost! — napomenuo s negodovanjem gospodin u rakunu.

— Pa šta vi govorite o moralnosti? Šta biste vi?

— Pa, eto je nemoralno!

— Šta?...

— Ta po vašem je sudu svaki uvrijeđen muž mama!

— A zar ste vi muž? Ta muž je na Voznesenskom mostu?

— Šta vas je briga? Šta ste navalili?

— Pa evo se meni čini da baš vi i jeste ljubavnik!...

— Poslušajte: ako budete ovako nastavljali, morat ću priznati da baš i jeste ljubavnik! Znate, dakle, tko?

— Vi biste dakle htjeli kazati da sam ja muž! — reći će gospodin u rakunu kao ofuren kipućom vodom i uzmičući.

— Pss! Mir! Čujete li...

— To je ona.

— Nije.

— Pi, kakav je mrak!

Sve se stišalo; u Bobinjicinovu se stanu začula buka.

— Čemu bi se mi svađali,, poštovani gospodine? — šapnuo gospodin u rakunu.

— Ta vi ste se, do vraga, sami uvrijedili!

— Ali vi ste me do krajnosti razjarili.

— Šutite!

— Priznajte da ste još vrlo mlad čovjek...

— Ta šu-ti-te!

— Slažem se dakako s vašom mišlju da je muž u takvu položaju mama.

— Ta hoćete li umuknuti? O!...

— Ali čemu takvo pakosno proganjanje nesretnoga muža?...

A buka se u to vrijeme stišala.

— Ona! Ona! Ona! Ali vi, zašto se vi upinjete? Ta nije vaša nevolja!

— Poštovani gospodine, poštovani gospodine! — mrmlja gospodin u rakunu, blijedeći i jeckajući — ja sam, dabogme, razdražen... vi ste se dosta nagledali moga poniženja; ali sada je noć, dakako, ali sutra... uostalom, mi se sutra zacijelo nećemo sastati, premda se ne bojim sastati se s vama — a to uostalom nisam ja, to je moj prijatelj koji je na Voznesenskom mostu; zaista, on! To je njegova žena, to je tuđa žena! Nesretan čovjek! Uvjeravam vas. Dobro sam poznat s njim; dopustite, sve ću vam pripovjediti. Kako vidite, ja i on smo prijatelji, jer se inače ne bih radi njega sada tako jadio — i sami vidite, a ja sam mu nekoliko puta govorio: zašto se ženiš, mili prijatelju? Imaš zvanje, imaš imutka, ugledan si čovjek, čemu bi sve to zamjenjivao za hirovitost koketerije! Priznajte! Ne, veli, ja se ženim: obiteljska sreća... I eto obiteljske sreće! Isprva je on sam varao muževe, a sada ispija čašu... oprostite mi, ali na to me je objašnjenje prisililа prijeka potreba!... On je nesretan čovjek i ispija čašu — eto!...

Tu je gospodin u rakunu tako jecnuo kao da je zbiljski zaridao.

— A vrag odnio sve njih! Zar je malo glupana? A tko ste vi?

Mladić škrguće od bijesa zubima.

— Pa, nakon toga, priznajte i sami... ja sam bio prema vama plemenit i iskren... takav ton!

— Nije, dopustite, oprostite mi... Kako je vaše prezime?

— Pa čemu moje prezime?

— A!!!
— Ne mogu vam reći prezime...
— Znate li Šabrina? — brzo će mladić.
— Šabrina!!!
— Jest. Šabrina! A!!! (Tu je gospodin u bekešu malko pecnuo gospodina u rakunu.) Jeste li razumjeli stvar?
— Ta nije, kakav Šabrin! — odgovorio zabezeknuti gospodin u rakunu. — Nipošto Šabrin; on je poštovan čovjek! Vašu neuljudnost ispričavam mukama ljubomornosti.
— Hulja je on, prodana duša, podmitljivac, varalica. Državu je okrao! Nabrzo će njega pred sud!
— Oprostite — govori gospodin u rakunu te blijedi — vi ga ne znate; kako vidim, nikako ga ne znate.
— Jest, osobno ga ne znam, ali ga znam iz drugih vrela, vrlo bliskih njemu.
— Poštovani gospodine, iz kakvih vrela? Ja sam razdešen, vidite...
— Glupan! Ljubomornik! Ne pazi na ženu! Eto kakav je on, ako baš želite znati!
— Oprostite, vi ste u ozlojeđenoj zabludi, mladiću.
— Ah!
— Ah!
U Bobinjicinovu se stanu začula buka. Počela se otvarati vrata. Začuli se glasovi.
— Ah, to nije ona, nije ona! Poznajem joj glas, sada sam doznao sve, to nije ona! — rekao gospodin u rakunu, a problijedio kao krpa.
— Mir!
Mladić se naslonio na zid.
— Poštovani gospodine, ja bježim: to nije ona, vrlo se veselim.
— No, pa! Idite, idite!
— A čemu vi stojite?
— A čemu vi?
Vrata se otvorila, gospodin u rakunu nije izdržao, nego navrat-nanos pojurio niza stepenice.
Pored mladića prođoše muškarac i žena, i srce mu zamrlo... Razlegao se poznat ženski glas, a zatim hrapav muški glas, ali posve nepoznat.

— Svejedno, naredit ću saonice — govori hrapavi glas.

— Ah, pa, pa, pristajem; pa, naredite...

— Ondje su, odmah.

Dama ostala sama.

— Glafira! Gdje su tvoje zakletve? — uzviknuo mladić u bekešu hvatajući damu za ruku.

— Jaoh, tko je to? To ste vi, Tvorogov? Bože moj! Šta radite?

— S kim ste ovdje bili?

— Pa to je moj muž, odlazite, odlazite, odmah će on izići odavde... od Polovicinih; odlazite, zaboga, odlazite!

— Polovicini su se prije tri tjedna odselili! Sve znam!

— Jaoh!

Dama poletjela na izlazne stepenice. Mladić ju je stigao.

— Tko vam je rekao? — zapita dama.

— Muž vaš, gospođo, Ivan Andrejič; on je ovdje, on je pred vama, gospođo...

Ivan Andrejič doista stoji pred ulaznim stepenicama.

— Ah, to ste vi? — zaviknuo gospodin u rakunovoj bundi.

— A! C’est vous?[43] — zaviknula Glafira Petrovna i s nehinjenom radošću poletjela prema njemu. — Bože! Šta je sa mnom bilo! Bila sam kod Polovicinih; možeš da zamisliš... ti znaš da su oni sad kod Izmajlovskoga mosta; govorila sam ti, sjećaš se? Uzela sam odande saonice. Konji se poplašili, pojurili, skrhali saonice, i ja pala sto koraka odavde; kočijaša odveli; bila sam izvan sebe. Na svu sreću, Monsieur Tvorogov...

— Kako?

Monsieur Tvorogov bio je sličniji okamini nego monsieru Tvorogovu.

— Monsieur Tvorogov spazio me ovdje i prihvatio se da me otprati; ali sada ste vi ovdje, te mogu samo da vam izrazim svoju žarku zahvalnost, Ivane Iljiču...

Dama pružila ukočenomu Ivanu Iljiču ruku i gotovo je uštinula, a ne stisnula.

— Monsieur Tvorogov, moj znanac; na balu kod Skorlupovih nas je poslužila sreća da smo se sreli: čini mi se, rekla sam ti? Zar se ne sjećaš, Koko?

— Ah, dabogme, dabogme! Ah, sjećam se! — progovorio gospodin u rakunovoj bundi koga zovu Koko. — Vrlo mi je milo, vrlo milo.

I on vatreno stisnuo gospodinu Tvorogovu ruku.

— S kim ste to? Šta to znači? Ja čekam... — razlegao se hrapavi glas.

Pred grupom stoji gospodin neobično visoka rasta; izvadio lornjet i pažljivo pogledao gospodina u rakunovoj bundi.

— Ah, Monsieur Bobinjicin! — zacvrkutala dama — otkud vi! To je sastanak! Zamislite, maloprije mi konji polomili saonice... ali evo moga muža! Jean! Monsieur Bobinjicin, na balu kod Karpovih...

— Ah, vrlo mi je, vrlo, vrlo milo!... Ali ću odmah uzeti kočiju, draga moja.

— Uzmi, Jean, uzmi: sva sam se uplašila; dršćem; čak mi je i mučno... Danas na maskaradi — šapnula Tvorogovu... — Zbogom, zbogom, gospodine Bobinjicine! Zacijelo ćemo se naći sutra na balu kod Karpovih...

— Ne, oprostite, sutra neću doći; pa sutra, onaj, kad sada nije onako...

Gospodin Bobinjicin promrmljao još nešto kroz zube, strugnuo čizmetinom, sjeo u svoje saonice i odvezao se.

Prišla kočija: dama sjela u nju. Gospodin u rakunovoj bundi zastao; čini se, nema snage da se makne te tupo gleda gospodina u bekešu. Gospodin u bekešu smješka se prilično tupo.

— Ne znam...

— Oprostite, vrlo me veseli što sam se upoznao — odgovara mladić klanjajući se radoznalo i ponešto u neprilici...

— Vrlo, vrlo mi je milo...

— Spala vam je, čini mi se, kaljača...

— Meni? Ah, jest! Hvala, hvala; htio bih uzeti gumene...

— U gumenima, čini se, znoje se noge — reći će mladić, vidi se, s beskrajnim žaljenjem.

—]ecin! Ta hoćeš li brže?

— Baš se znoji. Odmah, odmah, dušice, ovo je zanimljiv razgovor! Baš, kako ste izvoljeli napomenuti, znoji se noga... Uostalom, oprostite, ja...

— Molim.

— Vrlo, vrlo, vrlo mi je milo što sam se upoznao...

Gospodin u rakunu sjeo u kočiju; kočija krenula; mladić još stoji na istom mjestu i u čudu je prati očima.

II

Sutradan naveče bila je neka predstava u talijanskoj operi. Ivan Andrejevič upao u dvoranu kao bomba. Još nikad nisu zapažali u njega takav furor, takvu strast za muziku. Znali su barem pouzdano da Ivan Andrejevič neobično voli othrkati sat dva u talijanskoj operi; izjavljivao je dapače nekoliko puta da je to i ugodno i slatko; »a i primadona ti,« ponekad je govorio prijateljima, »mijauče kao bjelcata mačkica pjesmu uspavanku«. Ali to je govorio već nekako odavno, još za lanjske sezone; a sada zlo i naopako! Ivan Andrejevič ne spava ni kod kuće po noći. Ali on ipak upao kao bomba u dvoranu, dupkom punu. I sam kazališni sluga nekako se sumnjivo trgnuo i odmah ispod oka pogledao na džep sa strane, u potpunoj nadi da će ondje spaziti držak bodeža, sakrivenog za svaki slučaj. Mora se spomenuti da su u to vrijeme cvjetale dvije stranke i svaka je stajala uz svoju primadonu.

Jedni su se zvali ***zisti, drugi ***ništi.[44] Obje su stranke toliko voljele muziku da su se kazališni razvodnici počeli napokon bojati bilo kakvog naglog očitovanja ljubavi za sve krasno i uzvišeno u dvjema primadonama. Zato, gledajući kako mladački upada u dvoranu čak i sjedokosi starac, premda i nije sasvim sjedokos, nego tako oko pedesetak godina, ponešto ćelav i uopće naoko solidna lika, kazališni se sluga i nehotice sjetio uzvišenih riječi danskoga kraljevića Hamleta:

»Kad starost već ovako strasno pada,
Šta istom mladost?... itd.[45]

i, kako je rečeno gore, pogledao ispod oka na džep sa strane na fraku, u nadi da će opaziti bodež. Ali ondje je bila samo novčarka i ništa više.

Kad je Ivan Andrejevič uletio u kazalište, za tren preletio okom sve lože u drugom katu, i — o strahoto! Srce mu zamrlo: ona je tu! Sjedi u loži! Tu je i general Polovicin sa ženom i svašću; tu je i generalov ađutant, izvanredno spretan mladić; tu je još jedan civilist... Ivan Andrejevič upeo svu pozornost, svu bistrinu vida, ali — o strahoto! Civilist se izdajnički sakrio za ađutanta i ostao u mraku nerazaznavanja.

Ona je ovdje, a međutim je rekla da nikako neće biti ovdje!

Ta dakle podvojenost, što se od nekoga vremena javlja na svakom koraku Glafire Petrovne, i ubija Ivana Andrejeviča. Eto taj ga je mladić civilist i bacio najposlije u potpun očaj. Posve preneražen spustio se na stolicu. Čemu, činilo bi se. Slučaj je sasvim običan...

Mora se spomenuti da je stolica Ivana Andrejeviča baš kraj parternih loža, a izdajnička loža na drugom katu upravo iznad njegove stolice tako da on, na najveću nevolju, nikako ne može vidjeti šta mu se zbiva iznad glave. Zato se srdi i žesti kao samovar. Cijeli mu je prvi čin prošao i nije ga ni opazio, to jest, nije čuo ni jedne note. Vele da muzika radi toga i jest dobra, jer se glazbeni dojmovi mogu uskladiti uz svaki osjećaj. Čovjek koji se raduje naći će u zvucima radost, žalosni žalost; Ivanu Andrejeviču zavija u ušima cijela bura. Da zagrđi, straga, sprijeda, sa strane razliježu se takvi strašni glasovi da se Ivanu Andrejeviču kida srce. Napokon se svršio čin. Ali u trenutku kad je padao zastor, desila se našemu junaku takva zgoda da je nikakvo pero neće opisati.

Dešava se da gdjekad s gornjih katova loža slijeće kazališni plakat. Kad je komad dosadan i gledaoci zijevaju, to im je cio događaj. Osobito gledaju sa zanimanjem let toga izvanredno mekoga papira s najvišega kata te im godi pratiti put njegov u zavojima sve do stolica, gdje će se papir zacijelo spustiti na čijugod glavu, posve nepripravnu za tu zgodu. Zaista, vrlo je zanimljivo gledati kako će se ta glava zbuniti, (jer zbunit će se svakako.) Svagda me je strah i za damske durbine, što često leže u ložama na rubu; svejednako mi se čini da će evo sletjeti na čijugod glavu, nepripravnu za tu zgodu. Ali vidim da sam u nezgodan mah učinio takvu tragičnu napomenu, i zato je otpravljam feljtonima onih novina što čuvaju od prevara, od nesavjesnosti, od žohara, ako ih imate u kući, preporučujući čuvenoga gospodina Principe, strašnoga

neprijatelja i protivnika svih žohara na svijetu, ne samo ruskih, nego čak i inozemnih, kao što su riđi žohari i drugi.

Ali se Ivanu Andrejeviču desila zgoda koja dosad nije još nigdje opisana. Njemu nije na glavu — prilično ćelavu, kako je već rečeno — sletjela cedulja. Priznajem, stid me je i kazati šta mu je sletjelo na glavu, jer je zaista nekako i sramota reći da je na poštovanu i ogoljenu, to jest donekle lišenu kose, glavu ljubomornoga, rasrđenoga Ivana Andrejeviča sletjela takva nemoralna stvar, kao što je, na primjer, namirisani ljubavni listić. Barem se bijedni Ivan Andrejevič, sasvim nepripravan za taj neslućeni i nezgrapni slučaj, trgnuo tako kao da je na svojoj glavi uhvatio miša ili kakvugod drugu divlju zvijer.

Da je list ljubavnoga sadržaja, o tom nije moglo biti sumnje. Napisan je na namirisanu papiriću, sasvim onako kako se pišu listovi u romanima i složen u izdajnički malen format tako da se može sakriti u damsku rukavicu. A spao je, po svoj prilici, slučajno baš kad je predavan; zaiskala se kakogod na primjer cedulja, i već je listić vješto bio zamotan u tu cedulju, već se predavao u određene ruke, ali jedan trenutak, možda nenadan udar ađutanta koji se spretno ispričao za nespretnost, a listić skliznuo iz male ručice što dršće od zabune, i mladić civilist koji je već pružao nestrpljivu ruku dobiva odjednom mjesto lista samu cedulju, s kojom nikako ne zna šta bi radio. Neugodan, neobičan slučaj, zgoljna istina, ali, priznajte i sami, Ivanu je Andrejeviču bilo još neugodnije.

— Prédestiné[46] — zašaptao stišćući listić u rukama, a hladan ga znoj polio — prédestiné! Ta neće naći krivca! — munulo mu glavom — ne, ne valja! A šta sam ja skrivio? Pa evo, ima druga poslovica: komu je zlo, tomu je i naopako.

Štošta zna da zazuji u glavi koju zagluši takva nenadana zgoda! Ivan Andrejevič sjedi na stolici, ukočio se, ni živ ni mrtav. Uvjeren je da su njegovu zgodu opazili sa svih strana, premda se u taj isti mah po svoj dvorani započela vreva i izazivanje pjevačice. Sjedi tako zbunjen, tako je pocrvenio i ne smije da uznese oči kao da mu se dogodila kakva neočekivana neugodnost, kakva disonanca u krasnom, brojnom društvu. Napokon odlučio da uzgleda.

— Lijepo su pjevali! — napomenuo gizdelinu koji mu sjedi s lijeve strane.

Gizdelin koji se bio oduševio do krajnosti te je pljeskao rukama, ali najviše toptao nogama, pogledao Ivana Andrejeviča letimice, rastreseno, pa odmah načinio od ruku trubu na ustima da se bolje čuje i zaviknuo pjevačičino ime. Ivan Andrejevič, koji još nikad nije čuo takvo grlo, oduševio se. »Nije ništa opazio!« pomislio i okrenuo se unatrag. Ali debeli gospodin što sjedi za njim okrenuo mu sada leđa i lornjira lože. »Također dobro!« pomisli Ivan Andrejevič. Sprijeda, razumije se, nisu ništa vidjeli. Plašljivo i s radosnom nadom pogledao on na parternu ložu, kraj koje mu je stolica, i zadrhtao od najneugodnijega osjećaja. Ondje sjedi krasna dama, prekrila rupcem usta, izvalila se u stolicu i hohoće kao mahnita.

— Oh, te žene! — zašaptao Ivan Andrejevič i gazeći gledaocima noge poletio prema izlazu.

Predlažem sada samim čitaocima da odluče, molim ih, da sami presude između mene i Ivana Andrejeviča. Zar je on imao pravo u ovaj čas? Kako se zna, u Velikom teatru su četiri kata loža i peti kat galerija. Zašto bi svakako mislio da je list spao baš iz jedne lože, baš iz one, a ne iz neke druge, na primjer, pa i iz petoga kata gdje također ima dama? Ali strast je izuzetna, a ljubomornost je najizuzetnija strast na svijetu.

Ivan Andrejevič poletio u foyer, stao kod svjetiljke, raskrhao pečat i pročitao:

»Danas, odmah poslije predstave, u G-oj ulici, na uglu ***uličice, u kući K***, na trećem katu, desno od stepenica. Ulaz s ulaznih stuba. Budi tamo, sans faute;[47] tako ti boga.«

Ruku nije Ivan Andrejevič poznao, ali nema sumnje: urice se sastanak. »Uhvatiti, uloviti i presjeći zlo u samom početku« bila je Ivanu Andrejeviču prva misao. Sinulo mu na pameti da je uvreba odmah sada, odmah tu, na mjestu; ali kako bi to učinio? Ivan Andrejevič ustrči čak na drugi kat, ali se pametno vrati. Ne zna nikako: kuda bi trčao. Ne znajući šta bi radio, otrči na drugu stranu i kroz otvorena vrata tuđe lože pogleda na protivnu stranu. Tako, tako! U svih pet katova u vertikalnom pravcu sjede mlade dame i mladi ljudi. List je mogao spasti iz svih pet katova u isti mah, jer je Ivan

Andrejevič odlučno sumnjao na sve katove da su se zavjerili protiv njega. A nije ga ništa umirilo, nikakve očitosti. Za cijeloga drugoga čina trčao je po svim hodnicima i nigdje nije nalazio duši mira. Jurnuo u kazališnu blagajnu u nadi da će od blagajnika doznati imena osoba koje su uzele lože u sva četiri kata, ali je blagajna već bila zatvorena. Napokon se razlegli bijesni uzvici i pljeskanje. Predstava se završila. Započeli se izazovi, a nadasve se ore s najviše visine dva glasa — vođe obiju stranaka. Ali Ivanu Andrejeviču nije stalo do njih. Sinula mu već misao kako će se dalje vladati. Obukao on bekešu i poletio u.G-u ulicu da ondje zastane, zatekne, uvreba i uopće postupi nešto energičnije nego jučerašnjega dana. Nabrzo našao kuću i koraknuo već na ulazne stube kad mu, odjednom, kao ispod ruku, šmugnula spodoba gizdelina u kabanici, pretekla ga i pohrlila uza stube na drugi kat. Ivanu se Andrejeviču učinilo da je to onaj isti gizdelin, premda nije ni onda mogao da razabere lice toga gizdelina. Srce zamrlo u njemu. Gizdelin ga pretekao već za dvije stube. Napokon čuje kako su se otvorila vrata na drugom katu, i otvorila se bez zvonjenja kao da očekuju došljaka. Mladić šmugnuo u stan. Ivan Andrejevič stigao na drugi kat dok još nisu dospjeli zatvoriti ta vrata. Htjede postojati pred vratima, dobro promozgati svoj korak, malo oklijevati i zatim se tek odlučiti na štogod vrlo odlučno; ali u taj isti čas zaštropotala pred vanjskim stubama kočija, bučno se otvorila vrata i nečiji se teški koraci započeli, uz stenjanje i kašalj, penjati na gornji kat. Ivan Andrejevič nije izdržao nego otvorio vrata i osvanuo u stanu sa svom dostojanstvenošću uvrijeđenoga muža. U susret mu poletjela sobarica, sva uzbuđena, onda se javio sluga; ali nije bilo nikakve mogućnosti da zaustave Ivana Andrejeviča. Kao bomba upao on u sobe, prošao dvije mračne sobe i stvorio se odjednom u spavaćoj sobi pred mladom, krasnom damom koja sve trepće od straha i gleda ga s pravom, kao da ne razumije šta se oko nje zbiva. U taj se mah začuli u susjednoj sobi teški koraci koji idu ravno u spavaću sobu: to su oni isti koraci, što su se penjali uza stube.

— Bože! To je moj muž! — uzviknula dama, spljesnula rukama i postala bjelja od svojega penjoara.

Ivan Andrejevič osjeti da je došao na krivo mjesto, da je učinio glup, djetinjast izgred, da nije dobro promislio svoj korak, da se nije

dosta splahirio na stubama. Ali ne može se ništa uraditi. Već se otvorila vrata, već teški muž, ako se samo sudi po teškim koracima, ulazi u sobu... Ne znam za koga je u taj čas Ivan Andrejevič držao sebe! Ne znam šta mu je smetalo: ravno presresti muža, reći da je zapao u nepriliku, priznati da je nesvjesno postupio na najnepristojniji način, zamoliti za oproštenje i nestati — dakako, ni s velikom čašću, dakako, ni sa slavom, ali barem otići na plemenit, otvoren način. Ali nije, Ivan Andrejevič je opet postupio deranski, kao da sebe smatra za don Juana ili Lovelacea! Najprije se pokrio zastorima na postelji, a onda, kad je osjetio da je sasvim klonuo duhom, skljokao se na zemlju i besmisleno otpuzao pod krevet. Prepast ga se jače dojmila od razbora, te Ivan Andrejevič, i sâm uvrijeđen muž, ili koji barem sebe smatra za takvog, nije izdržao da se sretne s drugim mužem, bojeći se možda da ga ne bi uvrijedio svojom nazočnošću. Bilo ili ne bilo tako, samo se on stvorio pod krevetom, a nikako nije shvaćao kako se je to zbilo. Ali na čudo veće od svega, dama se nije nikako usprotivila. Nije zaviknula kad je vidjela kako izvanredno neobičan, vremešan gospodin traži zaklon u njenoj spavaćoj sobi. Sigurno se toliko uplašila pa joj se, vjerojatno, ukočio jezik.

Muž ušao uzdišući i stenjući, pozdravio se sa ženom pjevuckajući na najstaračkiji način i izvalio se u naslonjač tako kao da je upravo donio breme drva. Razlegao se mukao, dug kašalj. Ivan Andrejevič koji se je iz razjarena tigra pretvorio u janješce splahirio se i stišao se kao mišić pred mačkom, jedva smije i disati od prepasti, premda bi mogao znati iz svoga iskustva da ne grizu svi uvrijeđeni muževi. Ali mu to nije palo na pamet ili od nedostatka u smišljanju, ili od kakvoga drugoga nastupa. Oprezno, polagano, pipajući počeo se namještati pod posteljom, kako bi što udobnije legao. Kako li se začudio kad je rukom napipao stvar koja se, na najveće čudo njegovo, počela micati pa ga ona uhvatila za ruku! Pod posteljom je još jedan čovjek.

— Tko je to? — šapnuo Ivan Andrejevič.

— Ma, odmah ću vam i kazati tko sam! — zašaptao neobični neznanac. — Lezite i šutite kad ste zapali u nepriliku!

— Ali ipak!...

— Šutite!

I stranac (jer pod posteljom je dovoljan bio i jedan), stranac stisnuo u svojoj pesnici ruku Ivana Andrejeviča tako da je on gotovo zaviknuo cd boli.

— Poštovani gospodine...

— Pss!

— Ne stiščite me dakle jer ću zaviknuti.

— Pa ded zaviknite! Pokušajte!

Ivan Andrejevič pocrvenio od stida. Neznanac je surov i srdit. Možda je to čovjek koji je više puta iskusio proganjanje sudbine i više puta bio u stisci; ali je Ivan Andrejevič novajlija i guši se od tjeskobe. Krv mu udara u glavu. Ali ne može ništa uraditi; mora ležati ničice. Ivan se Andrejevič pokorio i ušutio.

— Ja sam, dušice, bio — započe muž — ja sam, dušice, bio kod Pavla Ivanića. Sjeli mi da se kartamo préférence, ali tako, khi-khi-khi! (raskašljao se) tako... khi! Tako leđa... khi! Ne bilo ih... Khi-khi-khi!

I starčić zagrezao u svoj kašalj.

— Leđa... — izgovorio napokon sa suzama u očima — leđa zaboljela... prokleti hemoroidi. Ni da stojim ni da sjedim... ni da sjedim! Akhi-khi-khi!...

I čini se, nanovo je započetomu kašlju suđeno da poživi kudikamo dulje nego starkelji, posjedniku toga kašlja. Starčić u vremenu između kašlja gunđa nešto jezikom ali se nikako ne može ništa razabrati.

— Poštovani gospodine, zaboga, maknite se! — zašaptao nesretni Ivan Andrejevič.

— Kuda zapovijedate? Nema mjesta.

— Ali priznajte i sami, ja ne mogu na takav način. Tek sam prvi put u ovako gadnu položaju.

— A ja u tako neugodnu susjedstvu.

— Ali mladiću...

— Šutite!

— Da šutim? Ali vi postupate izvanredno neuljudno, mladiću... Ako se ne varam, vi ste još vrlo mladi: ja sam nešto stariji od vas.

— Šutite!

— Poštovani gospodine! Vi se zaboravljate; vi ne znate s kim govorite!

— S gospodinom koji leži pod posteljom...

— Ali me je dovukla ovamo nenadana zgoda... zabluda, a vas, ako se ne varam, nemoralnost.

— Eto u tom se i varate.

— Poštovani gospodine! Ja sam nešto stariji od vas, ja vam velim...

— Poštovani gospodine! Znate, mi smo ovdje na istom. Molim vas, ne hvatajte me za lice!

— Poštovani gospodine! Ne razabirem ništa. Oprostite mi, ali nema mjesta.

— A zašto ste tako debeli?

— Bože! Nikad nisam bio u stanju koje tako ponizuje!

— Jest, niže se ležati ne može.

— Poštovani gospodine, poštovani gospodine! Ja ne znam, tko ste vi, ne razumijem kako se to dogodilo; ali ja sam ovdje po zabludi; nisam ja ono što vi mislite...

— Ne bih ama ništa mislio o vama kad se ne biste gurali. Ta šutite!

. — Poštovani gospodine! Ako se ne maknete, udarit će me kap. Vi ćete odgovarati za moju smrt. Uvjeravam vas... Ja sam čestit čovjek, ja sam otac obitelji. Ta ne mogu biti u takvu stanju!...

— Sami ste i srnuli u takvo stanje. De, mičite se! Evo vam mjesta; više ne mogu!

— Plemeniti mladiću! Poštovani gospodine! Vidim da sam se varao o vama — reče Ivan Andrejevič u zanosu zahvalnosti za prepušteno mjesto i protežući ukočene udove. — Razumijem skučeno vaše stanje, ali šta se može? Vidim da o meni loše sudite. Dopustite mi da u vašem mišljenju dignem svoju reputaciju, dopustite mi da kažem tko sam; ovamo sam došao mimo svoje volje, uvjeravam vas; nisam došao zbog onoga Što vi mislite... Ja sam u najužasnijem strahu.

— Ta hoćete li umuknuti? Razumijete li da će zlo biti ako nas začuju? Pss... On govori.

I zaista, starac kao da je prestajao kašljati.

— Eto dakle, dušice — hriplje on najtužnijim napjevom — eto, dakle, dušice, khi-khi! Ah! Nesreća! Fedosej Ivanić i veli: jest, veli pokušajte piti stolisnik; čuješ li, dušice?

— Čujem, dragi moj.

— Veli dakle: jest, veli, pokušajte piti stolisnik. Ja velim: metao sam pijavice. A on će meni: ne, Aleksandre Demjanoviču, stolisak je bolji, on otvara, velim vam... Khi-khi! Oh, Bože moj! A šta misliš ti, dušice? Khi-khi! Ah, Stvoritelju moj! Khi-khi... Bolji je dakle stolisnik, je li?... Khi-khi-khi! Ah! Khi! itd.

— Mislim da nije loše pokušati to sredstvo — odgovara supruga.

— Da, nije loše! U vas je, veli, možda sušica, khi-khi! A ja velim: podagra i nadražaj želuca; khi-khi. A on će meni: možda je i sušica. Šta ti, khi-khi, šta ti misliš, dušice: sušica?

— Ah, Bože moj, šta to govorite?

— Da, sušica! A ti se, dušice, svuci sada i lezi spavati, khi-khi! A ja, khi, imam danas kihavicu.

— Uh! — Ivan će Andrejevič — zaboga, maknite se!

— Zaista vam se čudim, šta je to vama; zar ne možete mirno ležati?...

— Ozlojedili ste se na mene, mladiću; htjeli biste me pecnuti. Ja to vidim. Vi ste valjda ljubavnik te dame?

— Šutite!

— Neću da šutim! Ne dopuštam da mi se zapovijeda! A vi ste zacijelo ljubavnik? Ako nas pronađu, nisam ja ničemu kriv, ja ništa ne znam.

— Ako ne zašutite — reče mladić škrgućući zubima — kazat ću da ste me zaveli; kazat ću da ste moj stric koji je spiskao svoj imetak. Onda barem neće pomisliti da sam ljubavnik te dame.

— Poštovani gospodine! Vi mi se podrugujete. Vi iscrpljujete moju ustrpljivost.

— Pss, jer ću vas prisiliti da šutite! Nesrećo moja! Pa, kažite čemu ste vi ovdje? Da nije vas, ja bih kakogod preležao do jutra, a onda bih i otišao.

— Ali ja ne mogu ovdje ležati do jutra, ja sam razborit čovjek, ja imam dakako veza... Šta mislite, zar će on ovdje noćiti?

— Tko?

— Pa taj starac...

— Razumije se da hoće. Ta nisu svi takvi muževi kakav ste vi. Noćuju i kod kuće.

— Poštovani gospodine, poštovani gospodine! — zaviknuo Ivan Andrejevič a protrnuo od prepasti — budite uvjereni da i ja noćujem,

a sada mi je prvi put; ali, Bože moj, vidim da me znate. Tko ste vi, mladiću? Kažite mi odmah, molim vas, zbog nesebična prijateljstva, tko ste vi?

— Slušajte! Upotrijebit ću silu...

— Ali, dopustite, dopustite da vam pripovjedim, poštovani gospodine, dopustite da vam objasnim svu tu nemilu zgodu...

— Ne slušam nikakvih objašnjenja, neću ništa da znam. Šutite, ili...

— Ta ne mogu ja...

Pod posteljom nastala mala borba, i Ivan Andrejevič umuknuo.

— Dušice, kao da tu nekako mačke vrče?

— Kakve mačke? Šta nećete izmisliti!

Očito supruga ne zna o čemu bi razgovarala s mužem. Tako se prenerazila da se još nije mogla snaći. Ali sada se trgla i naćulila uši.

— Kakve mačke?

— Mačke, dušice. Dolazim onomad, macan mi sjedi u kabinetu, vr-vr-vr, vrči. Ja ću njemu: šta ti, macane, a on opet: vr-vr-vr! I tako, kao da svejednako vrči. Mislim ja: ah, oci moji! Da mi on ne vrči o smrti?

— Kakve gluposti govorite danas! Stidite se, molim vas.

— Pa, ništa; ne srdi se, dušice; vidim, tebi je neugodno što ću ja umrijeti, ne srdi se; ja samo tako govorim. A ti, dušice, počni se skidati i legni spavati, a ja ću ovdje posjediti dok ti ne legneš.

— Tako vam boga, nemojte, kasnije.

— Pa, ne srdi se, ne srdi se! Ali, doista, kao da su ovdje miševi.

— Pa, eto, čas mačke, čas miševi! Zaista ne znam šta se s vama zbiva.

— Pa, ja ništa, ja ni... khi! Ja ništa, khi-khi-khi-khi! Ah, Bože moj! Khi!

— Čujete, tako se vrpoljite da je i on čuo — šapnuo mladić.

— Ali kad biste znali šta mi je! Meni curi iz nosa krv.

— Neka curi, šutite; počekajte dok on ne ode.

— Mladiću, shvatite moje stanje: ta ja ne znam s kim ležim.

— A hoće li vam od toga odlanuti, je li? Ta mene ne zanima da doznam vaše prezime. Pa, kako vam je prezime?

— Ne, čemu prezime... Mene samo zanima objašnjenje na kakav besmislen način...

— Pss.. on govori opet...

— Zaista, dušice, vrče.

— Ta nije, to je tebi vata loše stavljena u uši.

— Ah, kad je o vati riječ. Znaš, tu, gore... khi-khi! Gore, khi-khi-khi! itd.

— Gore! — šapnuo mladić. — Ah, vraga! A ja sam mislio da je ovo posljednji kat; ta zar je to prvi?

— Mladiću — šapnuo Ivan Andrejevič i stresao se. — Šta govorite? Zaboga, zašto vas to zanima? I ja sam mislio da je ovo posljednji kat. Zaboga, zar ovdje ima još jedan kat?

— Zaista se netko vrcka — reći će starac koji je napokon prestao kašljati.

— Pss! Čujete li! — šapnuo mladić i steže Ivanu Andrejeviču obje ruke.

— Poštovani gospodine, silom mi držite ruke. Pustite me!

— Psst...

Nastala mala borba i onda opet nastupila tišina.

— Srećem dakle ljepuškastu... — započe starac.

— Šta, ljepuškastu? — pretrgla ga žena.

— Ta eto... jesam li ti kazivao prije da sam sreo na stepenicama ljepuškastu damu ili sam zaboravio? Ta u me je slabo pamćenje. To je hisop... khi!

— Šta?

— Treba piti hisop: kažu, bit će bolje... khi-khi-khi! Bit će bolje!

— To ste ga vi prekinuli — izgovorio mladić i opet zaškrgutao zubima.

— Kazao si da si danas sreo neku ljepuškastu? — zapitala žena.

— A?

— Sreo si ljepuškastu?

— Tko?

— Pa ti!

— Ja? Kada? Da, zbilja!...

— I najposlije! kakva mumija! De! — šapnuo mladić požurujući u mislima zaboravljivoga starčića.

— Poštovani gospodine! Trepećem od užasa. Bože moj, šta čujem! To je kao i jučer; upravo kao i jučer!...

— Da, da, da! Sjetio sam se: arciobješenjakinjica! Takve očice... s modrim šeširićem...

— S modrim šeširićem! Joj,, joj!

— To je ona! Ona ima modar šeširić. Bože moj! — uzviknuo Ivan Andrejevič.

— Ona? Tko je ona? — šapnuo mladić i stisnuo Ivanu Andrejeviču ruke.

— Pss! — sada će i Ivan Andrejevič — on govori.

— Ah, Bože moj! Bože moj!

— Ali u koga i nema modra šeširića... E!

— I takva obješenjakinja! — nastavio starac. — Dolazi ovamo nekim znancima. Sve žagri očima. A onim znancima također dolaze znanci...

— Pi, kako je to dosadno — prekinula ga dama — molim te zašto se ti zanimaš!

— Pa, dobro, no, pa! Ne srdi se! — uzvratio starčić pjevuckajući — pa, neću govoriti ako ti ne želiš. Nešto nisi danas dobre volje...

— A kako ste dospjeli ovamo? — progovorio mladić.

— A, vidite, vidite! Eto se sada interesirate, a prije niste htjeli ni slušati!.

— Pa i svejedno mi je! Ako nećete, nemojte govoriti! Ah, do vraga, kakva je to zgoda!

— Mladiću, ne srdite se; ne znam šta govorim; ja to tako; htio sam samo reći da zacijelo nije bez razloga što vi tu sudjelujete... A tko ste vi, mladiću? Vidim, neznanac ste; ali tko ste vi najposlije? Bože, ja ne znam šta govorim!

— Eh, baš, molim vas! — prekinuo ga mladić kao da nešto premišlja.

— Ali ću vam sve pripovjediti, sve. Možda mislite da neću pripovjediti, da se ljutim na vas. Ne! Evo vam moja ruka! Samo sam klonuo duhom, ništa više. Ali, zaboga, kažite mi sve od početka: kako ste sami ovdje? Kojim slučajem? Što se pak tiče mene, ja se ne srdim, tako mi Boga, ne srdim se, evo vam ruke. Samo je ovdje prašno; zaprljao sam je malo; ali to ništa ne smeta uzvišenom osjećaju.

— Eh, baš mi i treba vaša ruka! Ne možeš se ovdje ni okrenuti, a on navalio s rukom!

— Pa, poštovani gospodine! Vi sa mnom postupate, dopustite da kažem, kao sa starim potplatom — reći će Ivan Andrejević u nastupu najpitomijega očaja, glasom u kojemu se čuje molba. — Postupajte sa mnom uljudnije, bar malo uljudnije, i sve ću vam pripovjediti! Mi bismo se zavoljeli; dapače sam pripravan da vas pozovem na objed. A ovako ne možemo zajedno ležati, otvoreno ću kazati. Varate se, mladiću! Vi ne znate...

— A kada ju je on to sreo? — mrmlja mladić, očevidno u krajnjem uzbuđenju. — Ona me sada možda očekuje... Svakako ću izići odavde!

— Ona? Tko je ona? Bože moj! O komu govorite, mladiću? Mislite da ondje, gore... Bože moj! Bože moj! Za što sam tako kažnjen?

Ivan Andrejevič pokuša da se za znak očajanja izvrne na leđa.

— A čemu biste voljeli znati tko je ona? A, do vraga! Bila ne bila, ja ću ispuzati!...

— Poštovani gospodine! Šta biste vi? A ja, šta ću ja? — šapnuo Ivan Andrejevič te se u nastupu očaja prihvatio za susjedove pole fraka.

— A šta me se tiče? Pa ostanite sami! A ako nećete, možda ću kazati da ste mi stric koji je spiskao svoj imutak, neka starac ne pomisli da sam ljubavnik njegove žene.

— E, mladiću, to ne može biti; to je neprirodno ako sam stric. Nitko vam neće povjerovati. To neće povjerovati ni ovako maljucno dijete — šapće u očaju Ivan Andrejevič.

— Onda dakle ne brbljajte, nego mirno lezite kao klada! Izvolite prenoćiti ovdje, a sutra ćete kakogod ispuzati i neće vas nitko opaziti; kad je već jedan izišao, zacijelo neće pomisliti da je ostao još jedan. Nije ih valjda cijelo tuce. A vi i sami vrijedite za tuce. Pomaknite se ili ću inače izići!

— Vi zabadate u mene, mladiću... A šta će biti ako zakašljem? Treba sve predvidjeti!

— Pss!...

— Šta je to? Kao da opet čujem gore natezanje — reći će starčić koji je za to vrijeme, čini se, dospio zadrijemati.

— Gore?

— Čujete li, mladiću, ja ću izići.

— Pa, čujem!

— Bože moj! Mladiću, ja ću izići.

— A ja onda neću izići! Meni je svejedno. Ako je već propalo, onda je svejedno! A znate li šta ja sumnjam? Sumnjam da vi i jeste neki prevareni muž — eto šta!...

— Bože, kakav je to cinizam!... Zar vi sumnjate? A zašto baš muž... Ja nisam oženjen.

— Kako niste oženjeni? Koješta!

— Možda sam i sam ljubavnik!

— Lijep ljubavnik!

— Poštovani gospodine, poštovani gospodine! Pa, dobro, ispripovijedat ću vam sve. Poslušajte moj očaj. To nisam, nisam oženjen. Također sam neženja kao i vi. To je moj prijatelj, drug iz djetinjstva... a ja sam ljubavnik... Veli on meni: »Ja sam nesretan čovjek, ja, veli, ispijam čašu, ja sumnjam u svoju ženu.« — Pa, velim mu razborito — što sumnjaš o njoj?... Ali vi me ne slušate. Slušajte, slušajte! — Ljubomora je smiješna, velim, ljubomora je opačina!... — »Nije, veli, ja sam nesretan čovjek! Ja onaj... čašu, to jest, ja sumnjam.« — Ti si, velim, prijatelj moj, ti si drug mojega nježnoga djetinjstva. Zajedno smo trgali cvijeće užitka, tonuli u dušeke slasti. — Bože, ja ne znam šta govorim. Vi se, mladiću, svejednako smijete. Otjerat ćete me u luđake.

— Pa vi ste i sada luđak!...

— Tako, tako, ja sam i slutio da ćete to kazati... kad sam govorio o luđaku. Smijte se, smijte, mladiću! I ja sam cvao u svoje vrijeme, i ja sam zavodio. Ah! Dobit ću upalu mozga!

— Šta je to, dušice, kao da kod nas netko kiše? — zapjevuckao starčić. — Jesi li ti to, dušice, kihnula?

— O, Bože moj! — izgovori supruga.

— Pss! — razleglo se pod posteljom.

— To zacijelo gore lupaju — napomenu žena zaplašeno, jer je pod posteljom zaista nastajala buka.

— Da, gore! — reći će muž. — Gore! Kazao sam ti da sam gizdelinčića — khi-khi! gizdelinčića s brčićima — khi-khi! oh, Bože moj, leđa!... gizdelinčića maloprije sreo s brčićima!

— S brčićima! Bože moj, to ste zacijelo vi — šapnuo Ivan Andrejevič.

— Stvoritelju moj, kakav je to čovjek! Ta ja sam ovdje, ležim zajedno s vama! Kako bi on dakle mene sreo? Ta ne hvatajte me za lice!

— Bože, odmah ču se onesvijestiti.

U taj se mah zaista začula gore buka.

— Šta li je ondje? — šapnuo mladić.

— Poštovani gospodine! Ja sam u strahu, ja sam u užasu! Pomozite mi!

— Pss!

— Zaista je, dušice, buka; dižu veliku galamu. I baš nad tvojom spavaćom sobom. Ne biste li poslali da zapitamo?

— Pa eto! Šta ti ne izmišljaš!

— Pa, neću; zaista si danas veoma srdita!...

— O, Bože moj! Morali biste otići spavati.

— Liza! Ti me nikako ne voliš.

— Ah, volim! Zaboga, tako sam sustala.

— Pa, pa, otići ću!

— Ah, ne, ne, ne odlazite! — zaviknula žena — ili ne, idite, idite!

— Ta šta zapravo govoriš! Čas odlazite, čas ne odlazite! Khi-khi! E zaista treba spavati... Khi-khi! Kod Panafidinih u djevojčice... Khi-khi! Djevojčice... khi! Lutku sam u djevojčice vidio nirnberšku, khi-khi...

— Pa, sad evo lutke!

— Khi-khi! Lijepa lutka, khi-khi!

— On se oprašta — reći će mladić — on ide, i mi odmah odlazimo. Čujete li? Ta radujte se!

— O, dao bog! Dao bog!

— To je lekcija vama!

— Mladiću! A za što lekcija? Ja to osjećam... A vi ste još mladi; vi mi ne možete davati lekciju.

— A ipak ću vam je dati... Slušajte.

— Bože! Ja ću kihnuti!...

— Pss! Ako se samo usudite!

— Pa šta bih radio? Ovdje tako zaudara po miševima; ta ne mogu ja, dohvatite iz moga džepa rubac, zaboga; ne mogu se ganuti... O Bože, Bože! Zašto sam tako kažnjen?

— Evo vam rubac! Zašto ste kažnjeni, odmah ću vam reći. Ljubomorni ste. Osnivajući sam bog zna na čemu, trčite kao da ste pomahnitali, provaljujete u tuđi stan, stvarate nerede....

— Mladiću! Nisam ja stvarao nerede.

— Šutite!

— Mladiću, ne možete mi propovijedati o nemoralnosti, moralniji sam od vas.

— Šutite!

— O, Bože moj! Bože moj!

— Stvarate nerede, strašite mladu damu, plašljivu ženu, koja ne zna kamo bi se djenula od straha i možda će se razboljeti; uznemirujete čestitoga starca, izmučenoga hemoroidima, kojemu nadasve treba mira — zašto sve to? Zato, jer ste uobrazili neku besmislicu i s njom trčkate po svim zakucima! Razumijete li, razumijete li u kakvim ste lošim prilikama? Osjećate li to?

— Poštovani gospodine, dobro! Osjećam ali vi nemate, prava...

— Šutite! Kakvo je tu pravo? Razumijete li da se to može završiti tragično? Razumijete li da starac koji voli ženu može poludjeti kad opazi kako se izvlačite ispod postelje? Ali ne, vi niste kadri stvarati tragedije! Kad se vi izvučete, mislim, da će zahohotati svatko tko vas pogleda. Želio bih vas vidjeti uz svijeću; po svoj ste prilici vrlo smiješni.

— A vi? Onda ste smiješni i vi. I ja bih htio vidjeti vas.

— Otkud biste vi!

— Na vama je, mladiću, zacijelo žig nemoralnosti!

— A! Vi govorite o nemoralnosti! A otkud vi znate zašto sam ja ovdje? Ja sam ovdje zabunom, zabunio sam se u katu. I vrag bi znao zašto su me pustili unutra! Sva je prilika da je ona zaista čekala nekoga. (Nije vas, razumije se.) Sakrio sam se pod postelju kad sam začuo vaš glupi hod, kad sam vidio da se dama uplašila. Uz to je bio mrak. A i zašto da vam se opravdavam? Vi ste, gospodine, smiješan, ljubomoran starac. Ta zašto ne izlazim? Možda mislite da se bojim izići? Ne, gospodine, odavno bih već izišao, jedino iz milosrđa prema vama ostajem ovdje. I na kom ćete tu ostati ako mene ne bude? Ta stajat ćete pred njima kao panj, ta nećete se snaći...

— Neću, zašto kao panj? Zašto kao panj? Zašto kao taj predmet? Zar me niste mogli, mladiću, usporediti s nečim drugim? Zašto se neću snaći? Ipak, snaći ću se ja.

— O Bože moj, kako taj psić laje!

— Pss! Ah, i zaista... To je zato jer neprestano brbljate. Vidite, probudili ste psića. Eto nevolje po nas.

I doista, domaćičin psić, koji je za sve to vrijeme spavao na jastuku u kutu, probudio se odjednom, nanjušio strance i glasno lajući poletio pod postelju.

— O, Bože moj! Kakav je to glup psić! — šapnuo Ivan Andrejevič — odat će nas. Sve će na svijetlo iznijeti. Eto opet pokore!

— Pa, da: tako se strašite da se to i može dogoditi.

— Ami, Ami, hodi! — zaviknula domaćica — Ici, ici.[48]

Ali psić ne sluša nego navaljuje baš na Ivana Andrejevića.

— Šta to, dušice, Arniška svejednako laje? — reći će starčić. — Ondje su zacijelo miševi ili sjedi macan. I čujem kako neprestano kiše... Ta macan ima danas kihavicu.

— Lezite mirno! — šapnuo mladić — ne vrckajte se! Onda će se on možda i okaniti.

— Poštovani gospodine, poštovani gospodine! Pustite mi ruke! Zašto ih držite?

— Pss! Šutite!

— Ali, molim vas, mladiću; on me grize za nos. Htjeli biste da ostanem bez nosa.

Nastala borba, i Ivan Andrejevič oslobodio ruke. Psić laje iz svega glasa; odjednom prestao lajati i zapištao.

— Joj! — zaciknula dama.

— Odrode! Šta radite? — šapnuo mladić. — obojicu nas upropašćujete! Zašto ste ga uhvatili? Bože moj, on ga guši! Ne gušite! Pustite ga! Odrode! Po tome, vi ne znate žensko srce! Ona će nas odati obojicu ako zagušite psića.

Ali Ivan Andrejevič ne sluša uopće. Pošlo mu za rukom uhvatiti ga i on u nastupu samoobrane stisnuo psiću grlo. Psić pisnuo i izdahnuo.

— Propadosmo! — šapnuo mladić.

— Amiška! Arniška! — zaviknula dama. — Bože moj, šta oni rade s mojim Amiškom? Amiška! Amiška! Ici! O, odrodi! Barbari! Bože, smučilo mi se!

— Šta je to? Šta je? — zaviknuo starčić i skočio s naslonjača — šta ti, dušo moja? Amiška, hodi! Amiška! — viče starčić, pucketa prstima, mlješče i doziva Amišku ispod postelje. — Amiška! Ici! Ici! Ne može biti da ga je ondje pojeo macan. Treba, draga moja, istući macana; nismo ga obješenjaka mjesec dana tukli. Šta misliš? Posavjetovat ću se sutra s Praskovjom Zaharjevnom. Ali, bože moj, šta ti je, draga moja? Poblijedjela si, oh! Oh! Ljudi! Ljudi!

I starčić se ustrčao po sobi.

— Zlikovci! Odrodi! — viče dama i svalila se na divančič.

— Tko? Tko? Tko je? — viče starac.

— Ondje su ljudi, tuđi!... Ondje, pod posteljom! O, Bože moj! Amiška! Amiška! Šta su uradili s tobom?

— Ah, Bože moj, Gospode! Kakvi ljudi? Amiška... Ta ljudi, ljudi, hodite! Tko je ondje? Tko je ondje? — zaviknuo starac, zgrabio svijeću i sagnuo se pod postelju. — Tko je? Ljudi, ljudi!..

Ivan Andrejevič leži ni živ ni mrtav kraj mrtvog Amiškina trupa. A mladić pazi na svaku kretnju starčevu. Iznenada zašao starac s druge strane, od zida, i sagnuo se. Za jedan se tren mladić izvukao ispod postelje i potrčao, dok je muž tražio svoje goste s one strane bračnoga ležaja.

— Bože! — šapnula dama zagledavši se u mladića — pa tko ste vi? A ja sam mislila...

— Onaj je odrod ostao — šapnuo mladić. — On je krivac Amiškinoj smrti!

— Joj! — zaciknula dama.

Ali mladić nestao iz sobe.

— Joj! Netko je tu. Tu je nečija cipela! — uzviknuo muž i uhvatio Ivana Andrejeviča za nogu.

— Ubojica! Ubojica! — viče dama. — O, Ami, Ami!

— Izlazite, izlazite! — viče starac i topće objema nogama po sagu — Izlazite; tko ste vi? Govorite tko ste! Bože! Kakav je to čudan čovjek!

— Ta to su razbojnici!...

— Zaboga, zaboga! — viče Ivan Andrejevič izlazeći — zaboga, vaša preuzvišenosti, ne zovite ljude! Vaša preuzvišenosti, ne zovite ljude! To je sasvim izlišno. Mene ne možete izbaciti!... Nisam takav čovjek! Ja sam sam za sebe... Vaša preuzvišenosti, to se dogodilo zabunom! Odmah ću vam objasniti, vaša preuzvišenosti — nastavio Ivan Andrejevič ridajući i jeckajući. — Sve je to žena, to jest, nije moja žena, nego tuđa žena — ja nisam oženjen, ja tako... To je moj prijatelj i drug iz djetinjstva...

— Kakav drug iz djetinjstva! — viče starac i topće nogama — vi ste tat, došli ste da okradete... a niste drug iz djetinjstva...

— Ne, nisam tat, vaša preuzvišenosti; zaista sam drug iz djetinjstva... samo sam se iznenada zbunio, dospio na drugi ulaz.

— Jest, vidim, gospodine, na kakav ste ulaz unišli.

— Vaša preuzvišenosti! Ja nisam takav čovjek. Varate se. Velim vam, u velikoj ste zabludi, vaša preuzvišenosti. Pogledajte me, promotrite, vidjet čete po nekojim znamenjima da ne mogu biti tat. Vaša preuzvišenosti! Vaša preuzvišenosti! — viče Ivan Andrejevič, sklapa ruke i obraća se mladoj dami — razumijte me, gospođo... Ja sam usmrtio Amišku... Ali nisam kriv... tako mi boga, nisam kriv... Sve je to skrivila žena. Ja sam nesretan čovjek pa ispijam čašu!

— Ta molim vas, šta se mene tiče što ste ispili čašu; možda ste ispili i više nego jednu — sudeći po vašem stanju, to se i vidi; ali kako ste, poštovani gospodine, dopali ovamo?! — viče starac i sav dršće, ali se ipak uvjerio, po nekim znacima i znamenjima, da Ivan Andrejevič ne može biti tat. — Pitam vas: kako ste dopali ovamo? Kao razbojnik...

— Nisam razbojnik, vaša preuzvišnosti. Samo sam na drugi ulaz; doista, nisam razbojnik! To je sve zato jer sam ljubomoran. Sve ću vam pripovjediti, vaša preuzvišenosti, iskreno ću pripovjediti, kao rođenom ocu, jer ste u takvim godinama da vas mogu držati za oca.

— Kako u takvim godinama?

— Vaša preuzvišenosti! Možda sam vas uvrijedio? Zaista, takva mlada dama... i vaše godine... ugodno je vidjeti, vaša preuzvišenosti, zaista, ugodno je vidjeti takve supruge... u cvijetu godina... Ali ne zovite ljude... zaboga, ne zovite ljude... ljudi će se samo smijati.. znam ih... To jest, ne želim time reći da se znam jedino s lakajima —

ja i sam imam lakajâ, vaša preuzvišenosti, i sve se smiju... magarci! Svijetli gospodine... Čini mi se, ne varam se, ja govorim s knezom...

— Ne, ne govorite s knezom, ja sam, poštovani gospodine, sam za sebe... Molim vas, nemojte mi podilaziti svojim svijetlim gospodinom. Kako ste dospjeli ovamo, poštovani gospodine? Kako ste dospjeli?

— Svijetli gospodine, to jest, vaša preuzvišenosti... oprostite, mislio sam da ste svijetli gospodin. Krivo sam vidio... krivo sam mislio — to se događa. Tako nalikujete na kneza Korotkouhova kojega sam imao čast vidjeti kod moga znanca gospodina Puzirjova... Vidite, i ja se znam s knezovima, i ja sam vidio kneza kod mojega znanca: ne možete me smatrati za onoga za koga me smatrate, ja nisam tat. Vaša preuzvišenosti, ne zovite ljude; ali, ako zovnete ljude, šta će nastati iz toga?

— Ali kako ste dospjeli ovamo? — zaviknula dama. — Tko ste vi?

— Da, tko ste vi? — prihvatio muž — a ja, ono, dušice, mislim da to kod nas pod krevetom macan sjedi i kiše. A to je on. Ah, ti potucalo, potucalo!... Tko ste vi? Ta govorite!

I starčić opet zatoptao nogama po sagu.

— Ne mogu govoriti, vaša preuzvišenosti. Čekam dok vi ne svršite... Slušam vaše oštroumne dosjetke! Što se pak tiče mene, to je smiješna priča, vaša preuzvišenosti. Ispripovijedat ću vam sve. To se može sve objasniti i bez toga, to jest, htio bih kazati: ne zovite ljude, vaša preuzvišenosti! Postupite prema meni na plemenit način... Ništa zato što sam sjedio pod posteljom... nisam time izgubio svoju važnost. To je najkomičnija priča, vaša preuzvišenosti! — uzviknuo Ivan Andrejevič, skrušena se lika obraćajući supruzi — osobito ćete se smijati vi, vaša preuzvišenosti! Vidite na pozornici ljubomorna muža. Vidite, ja se ponizujem, sam se dobrovoljno ponizujem. Dakako, ja sam usmrtio Amišku, ali... Bože moj, ja ne znam šta govorim!

— Ali kako ste, kako ste dospjeli ovamo?

— Koristeći se noćnom tamom, vaša preuzvišenosti, koristeći se tom. tamom... Skrivio sam! Oprostite mi, vaša preuzvišenosti! Ponizno molim za oproštenje! Ja sam samo uvrijeđeni muž, ništa više! Nemojte pomisliti, vaša preuzvišenosti, da sam bio ljubavnik!

Nisam ljubavnik! Vaša je supruga vrlo kreposna, ako bih se usudio tako izraziti. Ona je čista i nedužna!

— Šta? Šta? Šta se sve ne usuđujete govoriti! — zaviknuo starac i opet zatoptao nogama. — Jeste li poludjeli, šta li? Kako smijete govoriti o mojoj ženi?

— Taj zlikovac, ubojica, koji je usmrtio Amišku! — viče supruga i zalijeva se suzama. — I on.se još usuđuje!

— Vaša preuzvišenosti, vaša preuzvišenosti! Samo sam se zarekao — viče zaplašeni Ivan Andrejevič — zarekao sam se, i ništa više! Smatrajte da nisam pri pameti... Zaboga, smatrajte da nisam pri pameti... Kunem vam se čašću da ćete mi iskazati izvanrednu uslugu. Dao bih vam ruku, ali se ne usuđujem da vam je dam... Nisam bio sam, ja sam stric... to jest želim reći da mene ne smiju smatrati za ljubavnika... Bože! Opet se zaričem... Ne vrijeđajte se, vaša preuzvišenosti! — viče Ivan Andrejevič supruzi. — Vi ste dama, vi razumijete šta je ljubav — to je nježan osjećaj... Ali šta ja? Opet se zaričem! To jest, hoću da kažem da sam starac, to jest vremešan čovjek, a ne starac — da ne mogu biti vaš ljubavnik, da je ljubavnik Richardson, to jest Lovelace... zarekao sam se; ali vi vidite, vaša preuzvišenosti, da sam učen čovjek i da znam literaturu. Vi se smijete, vaša preuzvišenosti. Volim, volim što sam isprovocirao vaš smijeh, vaša preuzvišenosti. O, kako volim što sam isprovocirao vaš smijeh!

— Bože moj! Kakav smiješan čovjek! — ciči dama i kida se od hohota.

— Jest, smiješan, i kako je zaprljan — progovorio starac radostan što se nasmijala žena. — Dušice, ne može on biti tat. Ali kako je dospio ovamo?

— Zaista, čudno! Zaista, čudno, vaša preuzvišenosti, nalik na roman! Šta? Usred mrkle noći, u prijestolnici, čovjek pod posteljom? Smiješno je, čudno! Rinaldo Rinaldini,[49] na neki način. Ali to nije ništa, sve to nije ništa, vaša preuzvišenosti. Ispripovijedat ću vam sve... A vama ću, vaša preuzvišenosti, nabaviti novo bolonjsko psetance... divno psetance! Tako mu je duga dlaka, nožice kratke, dva koraka ne može da prođe: potrči, zaplete se u svoju dlaku i

padne. Samim se šećerom mora hraniti. Donijet ću vam, vaša preuzvišenosti, svakako ću vam ga donijeti.

— Ha-ha-ha-ha-ha! — Dama se od smijeha bacaka po divanu, s jednoga kraja na drugi.— Bože moj, spopast će me histerija! Oh, kako je smiješan!

— Da, da! Ha-ha-ha! Khi-khi-khi! Smiješan, uprljan tako, khi-khi-khi!

— Vaša preuzvišenosti, vaša preuzvišenosti, sada sam posve sretan. Pružio bih vam ruku ali ne smijem, vaša preuzvišenosti, osjećam da sam se varao, ali sada otvaram oči. Vjerujem da mi je žena čista i nedužna! Zalud sam sumnjao u nju.

— Žena, njegova žena! — viče dama, a u očima joj suze cd hohotanja.

— On je oženjen! Zar-r? To ne bih nikad pomislio! — prihvatio starac.

— Vaša preuzvišenosti, žena, i ona je skrivala, to jest, sumnjao sam u nju; znao sam da je ovdje urečen sastanak, ovdje gore; uhvatio sam pisamce, zabunio se za kat i odležao pod posteljom...

— He-he-he-he!

— Ha-ha-ha-ha!

— Ha-ha-ha-ha! — zahohotao napokon Ivan Andrejevič.

— O, kako sam sretan! O, kako je ganutljivo vidjeti kad smo svi tako složni i sretni! I žena je moja posve nedužna! O tom sam gotovo uvjeren. Ta svakako je tako, vaša preuzvišenosti.

— Ha-ha-ha! Khi-khi! Znaš, dušice, tko je to? — reći će najzad starac oslobađajući se smijeha.

— Tko? Ha-ha-ha! Tko?

— To je ona ljepuškasta što žagri očima, ona s gizdelinom. To je ona! Kladim se da je to njegova žena!

— Nije, vaša preuzvišenosti, uvjeren sam da to nije ona; posve sam uvjeren.

— Pa, Bože moj, vi tratite vrijeme — uzviknula dama a prestala hohotati. — Trčite, odlazite gore! Možda ćete ih zateći...

— I zaista ću pohrliti, vaša preuzvišenosti. Ali neću nikoga zateći, vaša preuzvišenosti; to nije ona, uvjeren sam unaprijed. Ona je sada kod kuće! A to sam ja! Samo sam ljubomoran, i ništa više... Šta mislite, zar ću ih zateći ondje, vaša preuzvišenosti?

— Ha-ha-ha!

— Hi-hi-hi! Khi-khi!

— Odlazite, odlazite! A kad se budete vraćali, dođite da nam pripovjedite! — viče dama — ili: bolje sutra izjutra, a povedite i nju: hoću da se upoznam.

— Zbogom, vaša preuzvišenosti, zbogom! Svakako ću je povesti; vrlo mi je milo upoznati se. Sretan sam i veseo što se sve ovako iznenada završilo i rasplelo sretno.

— I bolonjsko psetance! Nemojte dakle zaboraviti: prije svega donesite psetance!

— Donijet ću, vaša preuzvišenosti, svakako ću donijeti — prihvatio Ivan Andrejevič i opet utrčao u sobu jer se već bio poklonio i otišao. — Svakako ću donijeti. Takvo je ljepušno! Kao da ga je slastičar načinio od slastica. I takvo je: kad pođe, u svojoj će se dlaci zaplesti i pasti. Takvo je, zaista! Velim još ženi: »Šta je to, dušice, svejednako pada psetânce?« — »Da takvo je maljucno!« veli ona«. Od šećera, vaša preuzvišenosti, tako mi boga, od šećera je načinjeno! Zbogom, vaša preuzvišenosti, vrlo, vrlo se veselim poznanstvu, vrlo se veselim poznanstvu!

Ivan Andrejevič se poklonio i otišao.

— Hej vi! Poštovani gospodine! Čekajte, vratite se opet! — zaviknuo starac za Ivanom Andrejevičem koji odlazi.

Ivan se Andrejevič vratio treći put.

— Eto svejednako ne mogu da pronađem macana. Niste li se sreli s njim dok ste bili pod posteljom?

— Ne, nisam se sreo, vaša preuzvišenosti, uostalom, vrlo se veselim poznanstvu. I smatrat ću za veliku čast...

— On sad ima kihavicu, i sve kiše, sve kiše! Treba ga istući.

— Jest, vaša preuzvišenosti, dakako; prijeka je potreba kažnjavati domaće životinje da se poprave.

— Šta?

— Velim da je kazna radi popravka, vaša preuzvišenosti, prijeko potrebna kako bi se kod domaćih životinja uvela pokornost.

— A!... Pa, zbogom, zbogom, ja samo o tom.

Kad je Ivan Andrejevič izišao na ulicu, stajao je dugo tako kao da očekuje da će ga toga trena udariti kap. Skinuo šešir, obrisao hladan znoj s čela, zažmurio, razmislio nešto i pohrlio kući.

Ali kako se začudio kad je kod kuće doznao da je Glafira Petrovna već odavno došla iz kazališta, već odavno, kako su je zaboljeli zubi, kako je slala po doktora i kako sada leži u postelji i očekuje Ivana Andrejeviča.

Ivan Andrejevič lupio najprije sebe po čelu, onda naložio neka mu donesu da se umije i očisti, i napokon odluči otići u ženinu spavaću sobu.

— Gdje to provodite vrijeme? Pogledajte na koga nalikujete! Sasvim ste se izobličili! Kuda ste to nestali? Molim vas, gospodine: žena vam umire, a vas ne mogu pronaći u gradu. Gdje ste bili? Da niste opet lovili mene, da niste htjeli da ometete sastanak koji sam ne znam komu urekla? Stid vas bilo, gospodine, kakav ste vi muž! Naskoro će prstom pokazivati na vas.

— Dušice! — odgovara Ivan Andrejevič.

Ali je sad osjetio takvu zbunjenost da se morao mašiti u džep po rubac te prekinuti započetu besjedu, jer mu nije dostajalo ni riječi, ni misli, ni daha... Ali koliko mu bješe čudo, strah, užas, kad mu je zajedno s rupcem ispao iz džepa pokojnik Amiška? Ivan Andrejevič nije ni opazio kako je, poguren od očaja, primoran da iziđe ispod postelje, u nastupu nehotičnoga straha turio Amišku u džep, s dalekom nadom da če to zabašuriti, da će sakriti dokaz o svom zlodjelu i tako izbjeći zasluženoj kazni.

— Šta je to? — zaviknula supruga — mrtvo psetance! Bože! Otkud?... Šta to radite?... Gdje ste bili? Govorite odmah, gde ste bili?

— Dušice!? — odgovara Ivan Andrejevič, a zamro gore od Amiške. — Dušice!...

Ali tu ćemo ostaviti našega junaka — do drugoga puta, jer tu započinje posve zasebna i nova zgoda. Ispripovijedat ćemo, gospodo, kad bilo do kraja sve te nevolje i progone sudbine. Ali priznajte i sami da je ljubomora neoprostiva strast, štoviše: čak i nesreća!...

LEONID GROSMAN
NAJVAŽNIJI DATUMI U ŽIVOTU I STVARALAŠTVU F. M. DOSTOJEVSKOGA

OSNOVNI IZVORI. F. M. Dostojevski, Pisma. Uredio A. S. Dolinin, sv. I — III, Moskva — Lenjingrad, 1928 —1934. — Biografija, pisma i napomene iz bilježnice F. M. Dostojevskoga, Petrograd, 1883. — Iz arhiva F. M. Dostojevskoga. Pisma ruskih pisaca. Uredio N. K. Piksanov, Moskva — Petrograd, 1923. — Uspomene A. G. Dostojevske, Moskva — Lenjingrad, 1925. — Uspomene A. M. Dosojevskog, Lenjingrad, 1930. — »Arhiv III odsjeka osobne pisarnice Njegova Veličanstva. Izvješća o procesu Butaševiču-Petraševskom i drugovima. Dio 13. Bivši inženjerijski poručnik F. M. Dostojevski. Godina 1849.« Mapa s dokumentima koje je prepisala A. G. Dostojevska« (Državna knjižnica SSSR-a »V. I. Lenjin«). — N. F. Beljčikov, Dostojevski u procesu petraševcima, Moskva — Lenjingrad, 1936. — D. V. Grigorovič, Književne uspomene, Lenjingrad, 1928. — P. V. Anenkov, Značajno desetljeće, u knjizi »Književne uspomene«, Lenjingrad, 1928. — P. P. Semjonov — Tjan-Šanski, Memoari, sv. I, Djetinjstvo i mladost (1827—1855), Petrograd, 1917. — A. P. Miljukov, Književni susreti i poznanstva, Petrograd, 1890. — A. J. Vrangelj, Uspomene na F. M. Dostojevskog u Sibiru, Petrograd, 1912. — M. V. Volocki, Kronika roda Dostojevskog, Moskva, 1933.

I. PRECI I RODITELJI DOSTOJEVSKOGA

XVI i XVII stoljeće

U različnim dokumentima u vezi s jugozapadnom Rusijom spominju se predstavnici roda Dostojevskih kao branioci ruske nacionalnosti u borbi protiv katoličanstva i poljske kulture (Arhiv jugozapadne Rusije, dio VI, svezak I, str. 71, 73, 74, itd.).

XVII stoljeće

U Litvi, u Minskoj pokrajini, na području Pinskih močvara, nalazilo se imanje Dostojevo obitelji Dostojevski.

XVIII stoljeće

Andrej Dostojevski, piščev djed, bio je svećenik u jugozapadnoj Rusiji (Podolija).

1789.

Rodio se Mihail Andrejevič Dostojevski (piščev otac).

1797. i 1798.

Mihail Andrejevič Dostojevski pohađa bogosloviju u Podoliji.

1809.

M. A. Dostojevski odlazi iz roditeljske kuće i Ukrajine u Moskvu.

Dne 14. listopada. M. A. Dostojevski stupa u moskovski odsjek Carske medicinsko-kirurške akademije.

1812.

Dne 16. kolovoza. M. A. Dostojevskog »zbog pomanjkanja liječnika u doba rata protiv Francuza Akademija dodjeljuje Golovinovljevoj bolnici u Moskvi radi liječenja bolesnika i ranjenika«. Radi i u drugim bolnicama.

1813.

Dne 1. rujna. Premješten je u Borodinsku pješačku pukovniju.

1816.

Dne 5. kolovoza. Promaknut je u pukovnijskog štabnog liječnika.

1818.

Dne 29. travnja. Premješten je za stažista u moskovsku Vojnu bolnicu.

1819.

M. A. Dostojevski ženi se kćerkom moskovskog trgovca Fjodora Timofejeviča Nečajeva, Marijom Fjodorovnom (rodila se 1800. godine).

1820.

Dne 13. listopada. Rodio se najstariji sin Mihail.
Dne 16. prosinca. M. A. Dostojevski otpušten iz vojne službe.

1821.

Dne 24. ožujka. M. A. Dostojevski stupa »na radno mjesto liječnika« u bolnicu za sirotinju (Marijinu bolnicu) »Moskovskog odgojnog doma«.

II. RANE GODINE

1821.

dne 30. listopada. Rodio se drugi sin — Fjodor — u desnom krilu Marijine bolnice.

Obitelj se seli u lijevo krilo Marijine bolnice (sada Muzej Dostojevskoga).

»Stan u kojem je stanovao otac... bio je... u prizemlju... Naš otac, koji je u to vrijeme imao već svoju obitelj i 4 — 5 djece, stanovao je, zahvaljujući činu štapskog oficira, u stanu koji se sastojao zapravo od dvije prave sobe, pored predsoblja i kuhinje. Iz nezagrijane veže ulazilo se, kao kod većine stanova, u predsoblje u kojem je bio jedan prozor (što je gledao na lijepo uređeno dvorište). U stražnjem dijelu tog prilično dugačkog predsoblja bio je, odijeljen drvenom pregradom

koja nije dopirala do stropa, polumračan prostor za djecu. Odatle se ulazilo u blagovaonicu — prilično prostranu sobu u kojoj su dva prozora gledala na ulicu a tri na dvorište. Na kraju je bio salon u kojem su dva prozora gledala na ulicu i u kojem je također drvenom pregradom bio odijeljen polumračan prostor za spavaonicu roditelja«. (A. M. Dostojevski).

1831.

M. A. Dostojevski kupio je u tulskoj guberniji, u kaširskom kotaru, malo imanje što se sastojalo od dva zaselka — Darovog i Čermašnje (kupljene godine 1832).

Kolovoz. Zgoda sa seljakom Marejem.

Nekako u to doba F. M. Dostojevskoga snažno se dojmila Močalovljeva gluma u Schillerovim Razbojnicima.

1833.

Siječanj. Radi priprema za gimnazijski internat, Mihaila i Fjodora Dostojevskog dali su u poluinternat N. I. Drašusova (Soucbarda), kamo su odlazili svaki dan ujutro a vraćali se na večeru.

1834.

Jesen. Dva starija brata stupaju u moskovski privatni internat Leontija Ivanoviča Čermaka.

»Čermakov je internat bio poznat po tome što su pitomci u njemu dobro upoznavali književnost«. (Iz uspomena V. M. Ivanove, sestre Dostojevskoga).

1837.

Dne 29. siječnja. Puškinova smrt snažno je potresla Dostojevskoga. Vijest o njoj doprla je do njega tek nakon mjesec dana.

»Puškinova smrt 1837. godine dojmila se od svih nas, uvjeren sam, jedino Dostojevskoga koji je već u Čermakovu internatu (u

Moskvi) pročitao njegova djela...« (D. V. Grigorovič).

Dne 27. veljače. Umrla je M. F. Dostojevski.

III. INŽENJERIJSKA ŠKOLA

Svibanj. Starija braća odlaze u Petrograd da stupe u Inženjerijsku školu.

Zgoda s kurirom na jednoj poštanskoj stanici.

»Dotle je pred poštansku stanicu stigla svježa, zamijenjena trojka brzih konja, a kočijaš, momak od svojih dvadeset godina, u crvenoj košulji, držeći preko ruke surinu, skoči na svoje sjedalo. Začas izjuri i kurir, strča niza stepenice i sjede u kola. Kočijaš potjera konje, ali ih nije dospio ni pravo potjerati kadli se kurir pridignu i šutke, bez i jedne jedine riječi, zamahnu svojom desnom šačetinom i spusti je svom snagom kočijašu na potiljak. Kočijaš se sav povi, zamahnu korbačem i snažno ošinu srednjaka. Konji naglo potegnuše, ali to uopće ne umiri kurira. Posrijedi je bila metoda, a ne gnjev, nešto unaprijed smišljeno i provjereno višegodišnjim iskustvom, i strašna se šaka opet uzvi i opet udari kočijaša u potiljak; Zatim opet, i opet, i tako se to nastavilo sve dok nam se trojka nije izgubila iz očiju. Dakako da je kočijaš, koji se jedva držao na mjestu od udaraca, neprestano i svaki čas mlatio konje, kao da je sišao s uma, i napokon ih toliko išibao da su jurili kao mahniti...

Ta će mi odvratna slika ostati u sjećanju do kraja života. (»Piščev dnevnik«, siječanj 1876, glava III, prvi stupac).

Braća Dostojevski stupaju u pripremni internat kapetana K. F. Kostomarova.

Potkraj proljeća ili u ljeto. Braća Dostojevski upoznaju se s pitomcem Inženjerijske škole D. V. Grigorovičem.

Potkraj ljeta. Dostojevski se upoznao s I. N. Šidlovskim, romantičarskim pjesnikom, s kojim se družio poslije u školi.

Dne 1. srpnja. M. A. Dostojevski odlazi u mirovinu i uskoro se nastanjuje na selu.

Dne 1. rujna. Braća Dostojevski i drugi Kostomarovljevi učenici predstavljeni su kao kandidati glavnom upravitelju Inženjerijske škole generalu Šarngorstu.

1838.

Dne 16. siječnja. F. M. Dostojevski stupa u Inženjerijsku školu.

Predmeti koji u se predavali u Inženjerijskoj školi:

U I podoficirskom razredu: 1) vjeronauk, 2) ruska književnost, 3) francuski jezik, 4) crtanje položaja, 5) civilna arhitektura, 6) povijest, 7) topografija, 8) analitička geometrija, 9) nacrtna geometrija, 10) fizika, 11) topništvo i 12) fortifikacija.

U nižem oficirskom razredu: 1) diferencijalni i integralni račun, 2) statika, 3) nacrtna geometrija, 4) fizika, 5) taktika, 6) arhitektura, 7) građevinarstvo, 8) fortifikacija.

U višem oficirskom razredu: 1) pravo, 2) teoretska mehanika, 3) primijenjena mehanika, 4) kemija, 5) geognozija, 6) vojno građevinarstvo, 7) fortifikacija. (Program predavanja u razdoblju od 1825. do 1863. Maksimovski, Povijesni pregled razvoja Glavne inženjerijske škole).

Dne 19. svibnja. Nadzorni odsjek Inženjerijske škole upućuje senatskom heraldičkom uredu upit o »podrijetlu malodobnog Fjodora Dostojevskog«.

Lipanj. Mihail Dostojevski odlazi u Revelj (sadašnji Talin) na službu u komandu inženjerije.

Dne 9. kolovoza. F. M. Dostojevski piše bratu o svom sumornom raspoloženju i o tome kako mnogo čita (Hofmanna, Balzaka, Goethea, Hugoa i druge).

Dne 30. listopada. F. M. Dostojevski piše ocu da će ponavljati prvi razred Inženjerijske škole (»... neki mi predavači nisu bili skloni... S dvojicom sam od njih imao osobnih neugodnosti«).

1839.

Dne 10. svibnja. F. M. Dostojevski piše ocu iz vojnog logora o grdnoj bijedi u kojoj živi.

Lipanj. Mihaila Andrejeviča Dostojevskoga ubili su njegovi kmetovi.

»Njegova sklonost žestokim pićima bila je, očito, porasla, pa gotovo nikada nije bio u normalnom stanju. Došlo je proljeće koje nije obećavalo mnogo dobra...« (Prilike su u gospodarstvu bile vrlo

loše zbog slabe ljetine). »I, eto, baš u to doba radila je kod sela Čeremošnje u polju, nedaleko od šume, skupina seljaka, njih desetak-petnaestak; bilo je to, dakle, daleko od vlasteoske kuće. Iznerviran zbog nekog neuspjelog posla a možda se njemu samo činilo da ga seljaci nisu uspješno obavili, otac je planuo i počeo vikati na seljake. Jedan od njih, ponešto drskiji od ostalih, ponio se na tu viku neobično prostački, a odmah zatim, pobojavši se posljedica svog prostaŠtva, povikao je: »Momci, da ga udesimo...« I na taj su poziv svi seljaci, njih petnaestak, nasrnuli na oca i, naravno, začas ga dotukli...« (A. M. Dostojevski).

Dne 29. studenog. Heraldički ured odgovara na upit nadzornog odsjeka »da spomenutog malodobnog Fjodöra Dostojevskog treba smatrati za plemića«.

1840.

Siječanj. F. M. Dostojevski piše pismo bratu Mihailu. Prosuđuje o Schilleru, Homeru i francuskim piscima tragedija.

1841.

Dne 16. veljače. Sijelo kod M. M. Dostojevskoga. Fjodor Mihajlovič čita odlomke iz svojih drama Marija Stuart i Boris Godunov.

Dne 5. kolovoza. F. M. Dostojevski promaknut je u čin pohodnog inženjerijskog zastavnika.

1842.

Zima 1841 — 1842. Često posjećuje koncerte, Aleksandrovo kazalište i balet.

Proljeće. Dostojevskom se svraćaju njegovi drugovi iz Inženjerijske škole — slikar K. A. Trutovski i D. V. Grigorovič.

Od 20. svibnja do 20. lipnja. Ispiti.

Dne 1. srpnja. Fjodor Mihajlovič odlazi parobrodom bratu u Revelj na 28-dnevni dopust.

Dne 11. kolovoza. Dostojevski je nakon ispita promaknut u čin potporučnika i prelazi u viši oficirski razred.

1843.

Dne 12. kolovoza. F. M. Dostojevski završio je školovanje u višem oficirskom razredu i stupa u aktivnu službu u petrogradski inženjerijski korpus, u tehničku crtaonicu inženjerijskog odsjeka.

Rujan. Doktor Rizenkampf nastanjuje se s F. M. Dostojevskim u zajedničkom stanu.

Jesen. F. M. Dostojevski se sprijateljuje s Rizenkampfovim pacijentima iz siromašnih gradskih slojeva.

Prosinac. Fjodor Mihajlovič zapao je u novčanu stisku i uzajmljuje 300 rubalja u novčanicama od lihvara, bivšeg podoficira, uz goleme kamate i jamstvo blagajnika Inženjerijske uprave.

Božični blagdani. Prevodi Balzacovu Eugénie Grandet.

IV. KNJIŽEVNI POČECI

1844.

Na početku godine. Piše M. M. Dostojevskom o zajedničkom prevođenju Mathilde Eugènea Suea i javlja mu da je za blagdana završio prijevod Balzacove Eugénie Grandet.

Veljača. Dostojevski se odriče nasljednih prava na zemlju i seljake za neznatnu, jednokratno isplaćenu svotu.

Prva polovica godine. Dostojevski prevodi roman George Sandove Posljednja Aldinijevka.

Lipanj — srpanj. U 6. i 7. broju »Repertoara i Panteona« 1844. objavljen je Balzacov roman Eugénie Grandet u prijevodu Dostojevskoga. Rujan. Dostojevski podnosi molbu za demobilizaciju.

Dne 30. rujna. Piše bratu Mihailu: »Završavam roman koji će biti opsega Eugénie Grandet«. (Riječ je o Bijednim ljudima.)

Dne 19. listopada. Carska naredba da se zbog obiteljskih prilika otpusti iz službe aktivni inženjerijski potporučnik F. Dostojevski u činu poručnika.

Jesen. Dostojevski se susreće s D. V. Grigorovičem koji mu čita rukopis svoje crtice Petrogradski verglasi. Nastanjuju se u istom stanu. Prosinac. Dostojevski prerađuje Bijedne ljude.

1845.

Na početku zime užurbano dotjeruje Bijedne ljude.

Za šetnji s Grigorovičem spopadaju ga živčani napadi.

Veljača. Ponovo prerađuje i dotjeruje Bijedne ljude.

Ožujak. Završava novu verziju Bijednih ljudi.

Dne 24. ožujka. Piše M. M. Dostojevskom da je završio roman i da se sprema da ga objavi.

Travanj. Ponovo temeljito i po posljednji put (prije objavljivanja) prerađuje Bijedne ljude.

Svibanj. Čita Bijedne ljude Grigoroviču.

Njekrasov i Grigorovič čitaju zajedno noću Bijedne ljude i ujutro (oko četiri sata) posjećuju Dostojevskog.

»Ja sam čitao. Na posljednjoj strani, kad se stari Devuškin oprašta s Varenjkom, nisam više mogao vladati sobom pa sam zajecao; krišom sam zirnuo na Njekrasova — njemu su također tekle suze niz lice. Počeo sam ga gorljivo uvjeravati da nikad ne valja odgađati dobro djelo, da treba odmah otići Dostojevskom, iako je kasno (bilo je oko četiri sata izjutra), da mu javimo da je uspio, te da se još danas dogovore o objavljivanju romana.

Njekrasov je bio također izvanredno uzbuđen, pristao je, na brzinu se obukao, pa smo pošli«. (D. V. Grigorovič).

Sutradan su predali rukopis Bjelinskom.

Dan iza toga Dostojevski je prvi put pohodio Bjelinskoga.

»Progovorio je vatreno, užagrenih očiju: ‚Ama shvaćate li vi — ponovio mi je više puta uzvikujući po svom običaju — šta ste to napisali?’ Uzvikivao je kad god je govorio neobično uzbuđeno.‚Vi ste to mogli napisati samo izravnim osjećajem, kao umjetnik, a jeste li pojmili svu tu strašnu istinu koju ste nam pokazali? Ne može biti da ste vi, sa svojih dvadest godina, to već shvatili! Ama taj vaš nesretni činovnik, ama on je toliko islužen i dotle je dotjerao da se zbog poniženosti ne usuđuje čak ni pomisliti da je nesretan, pa i najsitniju pritužbu smatra gotovo za slobodoumlje, ne usuđuje se čak priznati

sebi pravo na nesreću, a kad mu onaj dobričina, njegov general, dade onih sto rubalja, skršen je, satrven od zaprepaštenja što je takva čovjeka kao što je on mogla požaliti »njegova preuzvišenost«, ne njegova preuzvišenost nego »njihova preuzvišenost«, kako on kod vas govori! A ono puce što mu je otpalo, a onaj trenutak kad ljubi generalu ručicu, ama tu više nije posrijedi sažaljenje prema tom nesretniku nego strahota, strahota! Baš je u toj njegovoj zahvalnosti strahota! To je tragedija! Doprli ste do same srži, odmah ste pokazali ono najvažnije. Mi, publicisti i kritičari, samo prosuđujemo, nastojimo razjasniti to riječima, a vi, umjetnik, jednom crtom, odmah zorno izlažete samu srž tako da se može opipati rukom, da čitaocu koji ne prosuđuje postane odjednom sve jasno! Eto, to je tajna umjetničke vrijednosti, to je istina u umjetnosti! Eto kako umjetnik služi istini! Vama je istina otkrivena i objavljena kao umjetniku, dobili ste je na dar, cijenite svoj dar i ostanite mu vjerni pa ćete biti velik pisac!...'... To je bio najzanosniji trenutak u cijelom mom životu. Kad sam ga se sjećao na robiji, krijepio mi se duh. I sad još, kad god ga se sjetim, obuzima me zanos.« (»Piščev dnevnik«, siječanj 1877, glava II, treći stupac).

Oko 10. lipnja. Bjelinski piše Dostojevskom:

»Dostojevski, moja (besmrtna) duša žudi za Vama. Dođite nam, molim Vas, dovest će Vas čovjek koji će Vam predati ovo pisamce. Ovdje ćete zateći same naše, a od domaćina ne zazirite, on će Vas rado dočekati. V. Bjelinski.« (V. G. Bjelinski, Sabrana djela, sv. XII, Moskva, 1956, str. 251).

Ljeto. Kod brata u Revelju, Dostojevski počinje pisati svoju drugu pripovijest: Dvojnik, doživljaji gospodina Goljatkina.

Jesen. Piše Dvojnika. Često ga posjećuje Bjelinski.

»... prvih dana našeg poznanstva prigrlio me od sveg srca i odmah navalio... da me obrati na svoju vjeru. Nimalo ne preuveličavam njegovu toplu privrženost meni, bar u te prve mjesece našeg poznanstva. Upoznao sam ga kao vatrena socijalista, i odmah je počeo od ateizma... ja sam tada svesrdno prihvatio cijeli njegov nauk.« (»Piščev dnevnik«, 1873, II).

Listopad. Čita Teverino George Sandove (»Domovinski zapisi«, broj 10) i oduševljeno piše o toj pripovijesti u pismima bratu.

Njekrasov namjerava povremeno izdavati mali zbornik »Šaljivčina«, koji bi zajedno uređivali on, Grigorovič i Dostojevski, a ovaj čak sastavlja šaljivi program tog budućeg zbornika, koji je objavljen (anonimno) u »Domovinskim zapisima« (broj 11).

Na početku studenog. I. S. Turgenjev vraća se iz Francuske u Petrograd i upoznaje s Dostojevskim.

»Neki dan vratio se iz Pariza pjesnik Turgenjev... i od prvog časa prigrlio me toliko srdačno, toliko prijateljski da Bjelinski to tumači tako da se Turgenjev zaljubio u mene. Ali, brate moj, kakav je to čovjek! I ja umalo što se nisam zaljubio u njega. Pjesnik, talent, aristokrat, ljepotan, bogataš, pametan, naobražen, 25 godina — ne znam šta mu je uopće priroda uskratila. I napokon — karakter nepokolebljivo otvoren, divan, izgrađen u dobroj školi. Pročitaj njegovu pripovijetku u »Domovinskim zapisima«, Andrej Kolosov — to je on sam, iako nije htio prikazati sam sebe.« (Pismo M. M. Dostojevskom od 16. studenog 1845).

Napisao u jednu noć Roman u devet pisama i sutradan ujutro predao Njekrasovu da ga objavi u časopisu.

Veliko sijelo kod Turgenjeva — Dostojevski čita Roman u devet pisama koji je »izazvao furor«.

Dne 15. studenoga. Dostojevski prvi put kod Panajevih.[50]

»Jučer sam prvi put bio kod Panajeva i čini mi se da sam se zaljubio u njegovu ženu«. (Pismo M. M. Dostojevskom od 16. studenog 1845.)

»Ljubav prema Panajevoj bila je kratkotrajna, ali je to bila jedina ljubav Dostojevskoga u njegovim mladenačkim godinama. U njihovoj su se kući počeli odnositi podrugljivo prema Fjodoru Mihajloviču, ali se pametnoj i, po svemu sudeći, tankoćutnoj Panajevoj smilio Dostojevski, a on joj je na to uzvratio srdačnom zahvalnošću i nježnošću iskrene ljubavi...« (Riječi A. G. Dostojevske. L. Grossman, Put Dostojevskoga, Lenjingrad, 1924.)

Na početku prosinca. Književno sijelo kod Bjelinskoga gdje Dostojevski čita nekoliko poglavlja iz Dvojnika.

»U kući Bjelinskoga pročitao je novopečeni pisac i svoju drugu pripovijetku — Dvojnika; to je senzacionalni prikaz osobe kojoj život protječe između dva svijeta — realnog i fantastičnog a da se ne

može skrasiti ni u jednom od njih. Bjelinskom se svidjela i ta pripovijetka zbog snažne i potpune obradbe zaista čudne teme, ali se meni, koji sam također prisustvovao tom čitanju, učinilo da kritičar ima još jednu primisao koju nije smatrao da je treba odmah iznijeti. Neprestano je upozoravao Dostojevskoga na potrebu da izvježba ruku, to jest da stekne sposobnost lakog izražavanja misli, da se oslobodi poteškoća u izlaganju. Bjelinski se, očito, nije mogao obiknuti na tadašnji, još magloviti stil tog pripovijedača, koji se neprestance vraćao na svoje stare izričaje što ih je beskrajno ponavljao i varirao, a pripisivao je taj stil neiskustvu mladog pisca koji još nije uspio svladati jezične i formalne prepreke. Ali se Bjelinski prevario — on nije imao posla s početnikom nego s književnikom koji je već bio posve formiran i koji je stoga imao i uvriježene navike u pisanju, iako se, po svemu sudeći, javio svojim prvim djelom. Dostojevski je slušao kritičareve savjete dobrostivo i ravnodušno.« (P. V. Anenkov).

1846.

Dne 2. siječnja. Bjelinski javlja u pismu A. I. Hercenu da je Dostojevski dao svoju pripovijest da se objavi u njegovu »debelom, golemom zborniku«.

Dne 15. siječnja. Izlazi »Petrogradski zbornik«, a u njemu Bijedni ljudi Dostojevskoga.

Dne 28. siječnja. Dostojevski je završio pripovijest Doživljaji gospodina Goljatkina.

»... te iste, 1845, godine počeo sam u ljeto pisati, pošto sam se već bio upoznao s Bjelinskim, tu svoju drugu pripovijest, Dvojnik, doživljaji gospodina Goljatkina. Bjelinski se od sama početka jeseni 1845. neobično zanimao za to moje novo djelo. Govorio je o njemu, iako još nije ništa pobliže znao, Andreju Aleksandroviču Krajevskom kod koga je radio u časopisu i s kim me i upoznao, pa sam se dogovorio s Krajevskim da tu novu pripovijest, Dvojnika, dadem, kad je dovršim, njemu da je objavi u »Domovinskim zapisima« u prvim mjesecima iduće, 1846, godine. Ta mi pripovijest nije nikako uspjela, mada je ideja bila prilično lijepa i mada nisam nikad ništa ozbiljnije od nje obradio u književnosti. Ali forma te pripovijesti nije mi nipošto

uspjela. Poslije, nakon petnaestak godina, mnogo sam je popravio za tadašnja svoja »Sabrana djela«, ali sam se i opet uvjerio da je ta stvar sasvim neuspjela, i kad bih sad posegnuo za tom idejom i ponovo je obradio, poslužio bih se sasvim drugačijom formom, ali godine 1846. nisam tu formu bio našao pa sam zakazao.« (»Piščev dnevnik«, studeni 1866, glava I, drugi stupac).

Dne 1. veljače. U »Domovinskim zapisima« objavljen je Dvojnik.

Ožujak. U trećem broju »Domovinskih zapisa« izišao je članak Bjelinskoga o Petrogradskom zborniku, u kojem najviše piše o Bijednim ljudima i Dvojniku.

Dne 5. ožujka. Cenzura odobrava objavljivanje zbornika N. A. Njekrasova »Prvi april« u kojem surađuje i Dostojevski. On je s Njekrasovom napisao »Uvod«, a s Njekrasovom i Grigorovičem šaljivu pripovijest Kako je opasno predavati se častohlepnim snovima.

Veljača — ožujak. Dostojevski piše za zbornik Bjelinskoga dvije pripovijesti: Obrijani zalisci i Pripovijest o upropaštenim uredima.

Proljeće. Dostojevski se upoznaje s Petraševskim.

»Slučajno smo se upoznali. Bio sam, ako se ne varam, s Pleščejevom u slastičarni kod Policijskog mosta i čitao novine. Opazio sam da se Pleščejev zadržao da porazgovara s Petraševskim, ali nisam vidio lice Petraševskoga. Nakon pet-šest minuta sam izišao. Nisam još bio stigao ni do Velike Morske kad me Petraševski sustigao i iznenada upitao: ‚Dopustite da vas upitam kakvu ideju imate za novu pripovijest.’ Budući da nisam dobro vidio Petraševskog u slastičarni, niti sam s njim progovorio i jedne riječi, pomislio sam da mi je Petraševski potpuno nepoznat čovjek na kojeg sam nabasao na ulici, a ne Pleščejevljev znanac. Kad je pristigao Pleščejev, oslobodio me nedoumice — izmijenili smo dvije-tri riječi i rastali se kod Male Morske. Tako je Petraševski od prvog časa probudio moju radoznalost.« (Iz iskaza Dostojevskoga istražnoj komisiji).

Druga polovica ljeta. Dostojevski boravi kod brata u Revelju gdje piše Gospodina Proharčina, koji ga je, prema riječima Dostojevskoga godine 1846., »mučio cijelo ljeto«.

Na početku rujna ili potkraj kolovoza. Vratio se u Petrograd gdje je odsjeo kod druga iz Inženjerijske škole, slikara Trutovskog.

Posjećuje Njekrasova, Panajeva i urednika »Domovinskih zapisa« A. A. Krajevskog, kome predaje Gospodina Proharčina da ga objavi u svom časopisu (tiskan u listopadskom broju).

Dne 5. listopada. Dostojevski se upoznaje s Hercenom.

Listopad — studeni. Javlja M. M. Dostojevskom da je počeo pisati novu pripovijest (Gazdarica) i da je zamislio roman (Netočka Nezvanova). Namjerava izdati prva dva romana (Bijedni ljudi i Dvojnik) u zasebnim knjigama.

Studeni. Dostojevski osniva s braćom Beketov[51] i drugima malu »koloniju« u velikom stanu koji su unajmili na Vasiljevskom otoku.

Dostojevski se zavadio s Njekrasovom zbog svoje suradnje u »Domovinskim zapisima«.

Dostojevski raskida sa »Suvremenikom«.

Prosinac. Užurbano piše Netočku Nezvanovu koju je dužan predati Krajevskom do 5. siječnja.

Te se godine Dostojevski upoznao s Apolonom i Valerjanom Majkovom, A. N. Pleščejevom[52] i A. A. Krajevskim.

V. U REVOLUCIONARNIM DRUŠTVIMA

1847.

Siječanj. Roman u devet pisama izlazi u prvom broju »Suvremenika«.

Siječanj — travanj. Dostojevski se porječkao s Bjelinskim »oko shvaćanja literature i oko težnje literature«, što je uskoro preraslo u »formalnu zavadu« (iz iskaza Dostojevskog istražnoj komisiji).

Dne 19. veljače. Bjelinski piše I. S. Turgenjevu: »Dopisivanje varalica kod Dostojevskoga (Roman u devet pisama), na moje veliko čudo, nije mi se naprosto svidjelo — jedva sam pročitao do kraja«.

Oko Velikog posta. Dostojevski počinje posjećivati Petraševskog, pribivati sastancima u petak i služiti se knjižnicom društva.

Travanj — lipanj. Dostojevski objavljuje feljtone Petrogradski ljetopis u »Petrogradskim novostima«.

Svibanj. Izišao peti svezak Priručnog enciklopedijskog rječnika koji je uredio A. V. Starčevski, a u kojem je članak o jezuitima

korigirao Dostojevski.

Dne 25. lipnja. N. A. Njekrasov piše I. S. Turgenjevu da je za »Ilustrirani godišnjak« naručio priloge od Gončarova, Dostojevskog, A. Majkova i drugih.

Jesen. M. M. Dostojevski seli iz Revalja u Petrograd.

Bijedni ljudi izlaze u zasebnoj knjizi u Petrogradu, izdanje tiskare Eduarda Praca (odobrenje cenzure od 29. listopada).

Listopad i prosinac. Gazdarica izlazi u desetom i dvanaestom broju »Domovinskih zapisa«.

Dne 4 — 8. studenog. U pismu V. P. Eotkinu Bjelinski nepovoljno ocjenjuje Gazdaricu.

1848.

Zima. Dostojevski se upoznaje s A. P. Miljukovom.[53]

Siječanj. U prvom broju »Domovinskih zapisa« izlazi Tuđa žena (Ulična scena).

U prvom broju »Suvremenika« izlazi recenzija Bjelinskoga o knjizi Bijedni ljudi (Petrograd, 1847). Kritičar iznosi neke nedostatke romana.

»Ali sve to iskupljuje izvanredna istinitost u prikazivanju stvarnosti, majstorsko ocrtavanje karaktera i položaja pojedinih likova i — što, po našem mišljenju, tvori glavnu snagu talenta gospodina Dostojevskog, njegovu originalnost — duboko razumijevanje i umjetničko, u punom smislu te riječi, iznošenje tragične strane života. U Bijednim ljudima ima mnogo slika koje snažno potresaju dušu. Doduše, autor pripravlja čitaoca za te slike pomalo nezgrapno... Ali su zato same te slike, kad dođeš do njih, majstorska umjetnička ostvarenja obilježena dubinom pogleda i snagom izraza. One ostavljaju neprijeporan i silan dojam, nezaboravne su...« (V. G. Bjelinski, Sabrana djela, izd. Akademije nauka SSSR-a, Moskva, 1956, deseti svezak, str. 364). Veljača. U drugom broju »Domovinskih zapisa« izlazi Slabo srce.

U »Ilustriranom godišnjaku« Panajeva i Njekrasova objavljen je Polzunkov. (Odobrenje cenzure od 26. veljače 1848. Međutim, kad je

izišao iz tiska, godišnjak je bio zaplijenjen i nije ugledao svjetlost dana).

Ožujak. U trećem broju »Suvremenika« izišao je članak Bjelinskoga Pogled na rusku književnost godine 1847. (drugi dio) u kojem je Gazdarica nepovoljno ocijenjena.

Travanj. U četvrtom broju »Domovinskih zapisa« izlaze Priče iskusna čovjeka (Iz zapisa jednog neznanca). I Umirovljen, II Pošteni lopov.

Dne 26. svibnja. Oko šest sati ujutro umire Bjelinski. Dostojevski dolazi ujutro S. D. Janovskom i kaže mu: »Brate moj, dogodilo se veliko zlo — umro je Bjelinski«.

Jesen. Dostojevski se sprijateljuje s Petraševskim, Spešnevom[54] i zagrijava se za ideje utopijskog socijalizma.

Rujan. U devetom broju »Domovinskih zapisa« izlazi Božično drvce i svadba.

Listopad — studeni. Pleščejev i Dostojevski posjećuju Spešneva i predlažu mu da se više ne sastaju kod Petraševskog. Počinju se sastajati kod Pleščejeva.

Studeni — početak prosinca. Dostojevski prisustvuje kod Petraševskog referatu K. Timkovskog o furjerizmu i komunizmu; to je bio jedan od najznačajnijih sastanaka društva u petak.

Prosinac. U dvanaestom broju »Domovinskih zapisa« izlaze Bijele noći i Ljubomorni muž. Neobična zgoda.

VI. HAPŠENJE I ZATVOR

1849.

Na početku godine. Dcstojevski je pod utjecajem petraševca Spešneva.

Sprijateljuje se s jednim od aktivnih članova društva Petraševskoga, P. N. Filipovom,[55] o kojem uskoro piše u svom iskazu istražnoj komisiji: to je »još sasvim mlad čovjek, žustar i vrlo neiskusan... Ali ima mnogo vrlo lijepih osobina zbog kojih sam ga zavolio, naime, poštenje, otmjenu uljudnost, istinoljubivost, neustrašivost i neposrednost.«

Siječanj. Dostojevski priopćava Majkovu da su najaktivniji petraševci (»durovci«) osnovali društvo i odlučili da potajno pribave tiskaru.

»Jednom, čini mi se u siječnju 1849. godine,[56] došao mi je F. M. Dostojevski i ostao da prenoći — stanovao sam u svom stanu sam — postelja mi je bila do zida, nasuprot divanu na kojem je bio prostrt ležaj za Dostojevskoga. I on mi tada reče da je dobio zadatak da mi nešto predloži — Petraševski je, veli, budala, glumac i brbljavac, od njega nikad nikakve koristi, pa su oni njegovi posjetioci koji su malo pametniji smislili nešto što Petraševski ne zna, a oni ga neće ni primiti u svoje kolo, to jest Spešnev, Pavle Filipov... i još njih pet-šest, ne sjećam se više ostalih, a među njima je bio i Dostojevski. I odlučili su da pozovu još sedmog ili osmog, to jest mene. A nakanili su da osnuju tajnu tiskaru i da tiskaju itd. Ja sam mu dokazivao kako je to lakoumno i nesigurno i kako srljaju u očitu propast... I sjećam se kako se Dostojevski, sjedeći kao Sokrat na samrti pred prijateljima, u noćnoj košulji s raskopčanim ovratnikom, poslužio svom svojom rječitošću, govoreći kako je to svetinja, kako smo dužni da spasimo domovinu i slično, tako da sam se ja najposlije počeo smijati i šaliti. ‚Nećeš, dakle?’ — zaključio je. ‚Neću, neću i neću.’ Ujutro, pošto smo popili čaj, reče mi na odlasku: ‚Ne treba ni spominjati da o tome — nikome ni riječi.’ — ‚Razumije se.’ Poslije sam doznao da su prema Filipovljevu crtežu naručili u različnim dijelovima grada ručni tiskarski stroj i da su ga dan-dva prije hapšenja sastavili u stanu jednog od njih.« (Pismo A. N. Majkova P. A. Viskovatovu. Zbornik Dostojevski, I, Petrograd, 1922.)

Siječanj — veljača. U »Domovinskim zapisima« izlaze prva dva dijela Netočke Nezvanove.

Od početka ožujka do polovice travnja. Sastanci u subotu kod Durova[57] i Paljma,[58] u kojima aktivno sudjeluje i F. M. Dostojevski.

Dne 1. ožujka. Agent III odsjeka Antoneli dojavljuje da se »Petraševski svraćao književniku Dostojevskom«.

Dne 1. travnja. Dostojevski se na sastanku kod Petraševskog izjašnjava za slobodu tiskanja knjiga, oslobađanje seljaka i reformu sudstva.

Dne 15. travnja. Na sastanku kod Petraševskog Dostojevski čita pismo Bjelinskoga Gogolju, koje je dobio od Pleščejeva iz Moskve.

»... Jedanput na sedmicu održavali su se kod Petraševskoga sastanci na kojima nikako nisu bili uvijek jedni te isti ljudi... To je bio zanimljiv kaleidoskop najrazličitijih mišljenja o tadašnjim događajima, odlukama vlasti, o najnovijim djelima iz različnih grana znanosti; prepričavale su se gradske novosti, govorilo se glasno o svemu bez ikakva sustezanja. Katkad je po neki specijalist čitao referat nalik na predavanje: Jastržempski je predavao o političkoj ekonomiji, Danilevski o Fourierovu sustavu. Na jednom je sastanku Dostojevski pročitao pismo Bjelinskoga Gogolju...« (D. Ahšarumov, Zapisi petraševca, Moskva—Lenjingrad, 1930, str. 27).

Travanj. Dostojevski je na ručku kod Spešneva gdje jedan petraševac, poručnik Grigorjev, čita agitacioni letak »Vojnički razgovor« u kojem se poziva narod da se obračuna s carem.

Dne 22. travnja. Tajni nalog III odsjeka da se uhapsi F. M. Dostojevski i predvede u III odsjek.

Povjerljivo

III ODSJEK OSOBNE PISARNICE NJEGOVA CARSKOG VELIČANSTVA

Petrograd 22. travnja 1849.

G. majoru Petrogradskog žandarmerijskog diviziona Br. 675 ČUDINOVU

Po carskoj naredbi nalažem Vašem gospodstvu da sutra, u četiri sata iza ponoći, uhapsite bivšeg inženjerijskog poručnika i literata Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, koji stanuje na uglu Male Morske i Voznesenskog prospekta, u Šiljevoj kući, na drugom katu, kod Bremera, da zapečatite sve njegove spise i knjige i da iste dostavite skupa s Dostojevskim u III odsjek osobne pisarnice Njegova Carskog Veličanstva. U ovoj prilici morate dobro pripaziti da ništa od spisa Dostojevskog ne ostane sakriveno.

Može se dogoditi da ćete kod Dostojevskog naći veliku količinu spisa i knjiga pa ih nećete moći odmah dostaviti u III odsjek, u tom

slučaju dužni ste i jedne i druge složiti u jednu ili u dvije sobe, prema potrebi, i te sobe zapečatiti, a samog Dostojevskog smjesta predvesti u III odsjek.

Ako pri zapečaćivanju spisa i knjiga Dostojevski bude tvrdio da neki od njih pripadaju kojoj drugoj osobi, nemojte obraćati pažnju na takve tvrdnje, nego sve zapečatite.

Pri izvršavanju ovog zadatka dužni ste poduzeti najstrože mjere opreza i budnosti, za što ćete biti osobno odgovorni.

G. načelnik štaba žandarmerijskog korpusa Dubeljt pobrinut će se da uz vas bude oficir petrogradske policije i potreban broj žandara.

»General-ađutant grof Oriov.«

Dne 23. travnja. Između tri i četiri sata izjutra Dostojevski se vraća kući.

Između četiri i pet sati žandari i policija pretražuju stan, hapse i odvode Dostojevskoga u III odsjek.

»Dvadeset drugi ili, bolje reći, dvadeset treći travnja (1849.), vratio sam se od Grigorjeva kući poslije tri sata, legao i odmah zaspao. Nije bilo prošlo ni sat vremena kad sam, kroza san, opazio da su u sobu ušli nekakvi sumnjivi i neobični ljudi. Zvecnula je sablja koja je slučajno zapela za nešto. Kakvo je ovo čudo? Jedva nekako otvorim oči i čujem blag, simpatičan glas:

— Ustajte!

Gledam — policijski nadzornik bloka ili okruga, lijepih zalisaka. Ali nije govorio on, govorio je gospodin u plavoj odori s potpukovničkim epoletama.

— Šta se dogodilo? — upitah pridižući se s postelje.

— Došli smo po naređenju...

Gledam — zaista »po naređenju«. Na vratima stoji vojnik, također u plavom. Njemu je zvecnula sablja...

»Oho, tu smo, dakle!« — pomislih.

— Dopustite mi ipak... — počeh.

— Samo izvolite! Obucite se. Pričekat ćemo, molim lijepo — doda potpukovnik još simpatičnijim glasom.

Dok sam se oblačio, zatražili su sve moje knjige i počeli prekopavati — malo su šta našli, ali su sve prekopali. Spise i pisma

uredno su povezali uzicom. Policijski je nadzornik mislio na sve; turio je glavu u peć i pročeprkao mojim čibukom po starom pepelu. Žandarmerijski je podoficir, na njegov zahtjev, stao na stolac i počeo se penjati na peć, ali mu se ruka omakla s opšivnice, pa je tresnuo na stolac, a sa stolcem na pod. Tada su se oštroumna gospoda uvjerila da na peći nema ničega.

Na stolu je ležao srebrnjak od petnaest kopjejaka, star i iskrivljen. Nadzornik ga je pozorno razgledao i napokon klimnuo glavom potpukovniku.

— Da nije krivotvoren? — zapitah.

— Hm... to ipak treba istražiti... — promrmlja nadzornik i onda stavi i srebrnjak uz ostale stvari.

Izidosmo. Ispratiše nas prestrašena gazdarica i njezin sluga Ivan, koji je također bio vrlo uplašen, ali je gledao nekako tupo i svečano, kako je i priličilo; uostalom, pogled mu nije bio blagdanski svečan. Pred ulazom je stajala kočija; u nju posjedasmo vojnik, ja, nadzornik i potpukovnik. Krenuli smo na Fontanku, do Lančanog mosta pored Ljetnog perivoja...« (Zapis F. M. Dostojevskoga u albumu kćeri A. P. Miljukova 24. svibnja 1860.)

U 11 sati navečer. Svakog uhapšenika pozivaju u kabinet L. V. Dubeljta i odvode u tvrđavu sv. Petra i Pavla.

Fjodora Mihajloviča zatvaraju u Aleksejev revelin.

Dne 28. travnja. III odsjek dopušta A. A. Krajevskomu dä pusti u prodaju svibanjski broj »Domovinskih zapisa«, u kojem je objavljen treći dio pripovijesti Dostojevskoga Netočka Nezvanova, ali bez naznake autora.

Dne 6. svibnja. Istražna je komisija zadala Dostojevskom ova »preliminarna pitanja«: 1) kakav je karakter Petraševskoga kao čovjeka uopće i kao »političkog čovjeka« napose, 2) što se zbivalo na sastancima kod Petraševskog, 3) nije li društvo Petraševskoga imalo kakav tajni cilj?

Nakon 6. svibnja. Dostojevski »objašnjava«, zapravo odgovara na pitanje istražne komisije.

»... Zbog čega me okrivljuju? Zbog toga što sam govorio o politici, o Zapadu, o cenzuri i slično. Ali tko nije govorio i mislio u ovo naše doba o tim problemima? Pa zašto sam učio, zašto su naukom probudili u meni radoznalost ako nemam prava da iznesem svoje

osobno mišljenje ili da se ne složim s mišljenjem koje je samo po sebi autoritativno? Na Zapadu se zbivaju strahote, odigrava se neviđena drama. Puca i ruši se vjekovni životni poredak. Sami temelji društva prijete da će se svaki čas srušiti i povući za sobom u propast cijelu naciju. Trideset šest milijuna ljudi svaki dan kao da stavlja na kocku svu svoju budućnost, imutak, opstanak svoj i svoje djece. Pa nije li ta slika takva da mora pobuditi pozornost, radoznalost, težnju za znanjem, potresti dušu? To je ona ista zemlja koja nam je dala nauku, neobraženost, evropsku civilizaciju; takav je prizor — lekcija! To je, najposlije, povijest, a povijest je nauka o budućnosti... Pa zar me zbilja okrivljuju zbog toga što gledam prilično ozbiljno na krizu od koje cvili i prelama se nesretna Francuska, što držim da je ta kriza možda historijski nužna u životu tog naroda, kao prijelazna faza (tko da sad to odgonetne?) koja će napokon dovesti do boljih vremena...

... Govorio sam o cenzuri, o njenoj prekomjernoj strogosti u ovo naše doba i tužio sam se na to, jer sam osjećao da je nastao nekakav nesporazum, iz kojeg proistječe neprirodno stanje što tišti književnost. Bilo mi je žao što je književničko zvanje u ovo naše doba poniženo nekakvom nejasnom sumnjom, i što cenzura smatra književnika već unaprijed, još prije negoli je što napisao, za nekakva prirodna neprijatelja vlasti i uzima rukopis na razmatranje, opterećena očitim predrasudama. Žao mi je kad čujem da je neko djelo zabranjeno ne zato što su u njemu našli štogod liberalno, slobodoumno, nemoralno, nego, na primjer, zato što se pripovijest ili roman završava suviše žalosno, što je slika suviše mračna, mada ta slika ne krivi i ne sumnjiči nikoga u našem društvu i mada se sama tragedija dogodila posve slučajno i neovisno o društvu.

... Književnosti je teško opstati u ovakvu neprirodnu položaju. Cijele grane umjetnosti moraju nestati — satira i tragedija ne mogu više opstati. Uz današnju strogu cenzuru ne može više biti takvih pisaca kao što su bili Gribojedov, Fonvizin, pa i Puškin. Satira ismijava porok, a ponajčešće porok pod krinkom vrline. A tko se sad može uopće ismijavati? Cenzor u svemu vidi nekakvu aluziju, sumnja nije li na nišanu koja ličnost, nema li tu žuči, ne opisuje li pisac nečije lice ili kakvo stanje...

... Tužio sam se, molio da se taj žalosni nesporazum što prije ukloni zato što volim književnost i ne mogu da se ne zanimam za nju, zato što znam da je književnost jedan od izraza života naroda, odraz društva... Bez književnosti ne može opstati društvo, a ja sam vidio da se ona gasi...

… Petraševski vjeruje Fourieru. Furjerizam je miroljubiv sistem, očarava dušu svojom ljepotom, osvaja srce onom ljubavlju prema čovječanstvu koja je nadahnjivala Fouriera dok je gradio svoj sistem, i zadivijava um svojom skladnošću. Ne privlači žučljivim napadima nego tako da nadahnjuje ljubavlju prema čovječanstvu. U tom sistemu nema mržnje. Furjerizam ne predviđa političke reforme; njegova je reforma ekonomska. Ne dira ni u vlast ni u privatno vlasništvo...

Ali, nema sumnje da je taj sistem štetan, prvo, već zato što je sistem, a drugo, ma koliko bio lijep, ipak je posve neostvarljiva utopija.

... Evo vam mog odgovora — iznio sam istinu.

Fjodor Dostojevski

Dne 14. rujna. Piše iz tvrđave M. M. Dostojevskom da je primio knjige (Shakespearea, Bibliju i »Domovinske zapise«).

Dne 30. rujna. Počelo suđenje petraševcima.

Dne 16. studenog. Završeno je suđenje petraševcima.

OSUDA

»Vojni sud utvrđuje da je optuženi Dostojevski kriv što je u ožujku mjesecu ove godine primio iz Moskve od (optuženog) plemića Pleščejeva prijepis zločinačkog pisma književnika Bjelinskog i čitao to pismo na sastancima: najprije kod optuženog Durova, zatim kod optuženog Petraševskog, i napokon je dao optuženom Mombeliju da ga prepiše u više primjeraka. Dostojevski je bio kod optuženog Spešneva kad je poručnik Grigorjev čitao svoj buntovnički sastavak pod naslovom Vojnički razgovor. I stoga je vojni sud osudio njega, bivšeg inženjerijskog poručnika Dostojevskog, zbog nepodnošenja prijave o širenju pisma književnika Bjelinskog, uperenog protiv vjere i vlasti, i zlonamjernog sastavka poručnika Grigorjeva, da mu se

oduzmu... čin i sva prava raspolaganja imovinom te da se izvrši nad njim smrtna kazna strijeljanjem.«

Dne 19. studenog. Odluka višeg vojnog suda: »Bivšem poručniku Dostojevskom... oduzimaju se sva prava raspolaganja imovinom i upućuje se na prisilni rad u tvrđavama na osam godina«. Odluka Nikolaja I: »Na četiri godine, a poslije za redova«.

Dne 21. prosinca. »Opis plana utvrđenog na najvišem mjestu o izvršenju osude nad osuđenim zločincima«.[59]

»Na Semjonovu vježbalištu za vojne parade, ispred sredine bedema, postavit će se tri stupa visoka po jedan aršin. Jame ne treba kopati.

Pokraj njih rasporedit će se po jedan bataljon lovačke i moskovske pukovnije tjelesne garde i divizion konjaničko-grenadirske pukovnije tjelesne garde.

Na dan 22. prosinca, u 9 sati ujutro, dopremit će se do tog mjesta zločinci u kočijama. Ispred povorke i iza nje jahat će po jedan vod petrogradskog žanđarmerijskog diviziona. Jahat će se kasom iz tvrđave, preko Neve, do Gagarincva pristaništa, kejom do Arsenala, Ljevačkom i Vladimirovom do Semjonova vježbališta za vojne parade.

Uz svaku ekipažu jahat će sa svake strane po jedan žandar, a na čelu povorke paradni ađutant.

Zločinci će se dovesti do postrojenih jedinica. Kad iziđu iz ekipaže, dočekat će ih svećenik u pogrebnoj odeždi, s križem i sv. evanđeljem, pa će proći, okruženi pratnjom, pored postrojenih jedinica i stati na sredinu ispred njih.

Kad stanu ispred jedinica, pozvat će se oficiri i podoficiri na sredinu, komandirat će se pozdrav oružjem, bubnjari će tri puta sitno zabubnjati, pa će se pročitati osuda po pravilniku.

Nakon čitanja osude komandirat će se »na rame« i, uz bubnjanje, obavit će se obred. Plemićima će se svući vojna uniforma i iznad glave će im se prelomiti mač, naime onima koji su osuđeni na robiju.

Zatim će se svim zločincima navući bijele dugačke košulje (poručniku Paljmu neće se svući uniforma, niti će nad njim slomiti

mač, niti će mu se obući dugačka košulja). Svećenik će ih blagosloviti i udaljiti se.

Do stupova će se dovesti zločinci Petraševski, Mombeli i Grigorjev, zavezanih očiju. Pošto te zločince privežu za stupove, svakom će od njih prići na 15 koraka 15 redova, s nabijenim puškama, u pratnji podoficira. Ostali zločinci ostat će uz pratnju.

Nakon toga će se provesti u djelo carska konfirmacija.

Zatim će se zločinci obući u toplu odjeću. Petraševskog će okovati i uputiti s mjesta izricanja osude u određeno mjesto u pratnji žandara i kurira. Ostali se zločinci vraćaju u tvrđavu i razašilju po posebnom rasporedu...«

Dne 22. prosinca, u 7 sati ujutro. Zatočenici se otpremaju u zatvorenim kočijama na Semjonovo vježbalište. Čita se osuda o smrtnoj kazni strijeljanjem, prvu skupinu osuđenika vežu za stupove (Dostojevski je u drugoj skupini) i izdaje se naredba za strijeljanje. Smaknuće se odgađa i čita reskript o pomilovanju.

Nakon čitanja osude na Semjonovu vježbalištu i povratka u tvrđavu Dostojevski piše bratu:

»Brate, dragi moj prijatelju! Sve je odlučeno! Osuđen sam na četiri godine prisilnog rada u tvrđavi (zacijelo u Orenburgu), a zatim odlazim u redove. Danas, 22. prosinca, odvezli su nas na Semjonovo vježbalište. Ondje su nam svima pročitali smrtne osude, dali nam da poljubimo križ, prelomili nam nad glavama mačeve i navukli nam samrtničku oblaku (bijele košulje). Zatim su trojicu postavili uza stupove radi izvršenja kazne. Pozivali su nas po trojicu, pa sam ja bio u drugoj skupini, i nije mi ostalo više od minute života. Sjetio sam se tebe, brate, i svih tvojih; u posljednjoj si mi minuti ti, samo ti, bio na pameti, tada sam tek shvatio koliko te volim, brate moj mili! Dospio sam još zagrliti Pleščejeva i Durova, koji su stajali pokraj mene, i oprostiti se s njima. Napokon su zabubnjali signal za povlačenje, one koji su bili privezani za stupove doveli su natrag, pa su nam pročitali da nam je Njegovo Carsko Veličanstvo poklonilo život. Zatim su slijedile prave osude.«

Dne 22. prosinca. Nalog ministra vojske general-gubernatoru Zapadnog Sibira, pod brojem 998, da, po carskoj naredbi, dostavlja njegovu veličanstvu podatke o vladanju političkih zločinaca Durova, Dostojevskog i Jastržempskog.

Dne 23. ili 24. prosinca. Dcstojevskom je oduzeto nekoliko listova rukopisa — skica za roman i dramu i pripovijetku Dječja bajka (poslije Mali junak).

Dne 24. prosinca. M. M. Dostojevski i A. P. Miljukov sastaju se s Fjodorom Mihajlovičem i Durovom u kući zapovjednika tvrđave.

Iste noći. Iz tvrđave sv. Petra i Pavla kreće skupina okovanih zatvorenika (Dostojevski, Durov i Jastržempski) u pratnji kurira i žandara u Tobolsk.

Put je osuđenike vodio kroz petrogradsku, novgorodsku, jaroslavsku, vladimirsku, nižnjegorodsku, kazanjsku, vjatsku, permsku i tobolsku guberniju, a trajao je petnaest dana. Oko Urala studen je dosezala do 40 stupnjeva. »Promrzao sam bio do kosti« — sjećao se Dostojevski godine 1854.

VII. NA ROBIJI

1850.

Dne 9. siječnja.[60] Osuđenici su dopremljeni u Tobolsk i prihvaćeni »po naredbi o zatočenicima«. Zatvoreni su u etapnu stanicu, predstavljeni upravi i pretreseni (oduzeli su im novce).

Dne 10. siječnja. General-gubernator Zapadnog Sibira određuje kako da se Dostojevski i Durov otpreme iz Tobolska u Omsk: »Postupati bez ikakve milosti, okovati ih«.

Boravak u Tobolskom. U etapnoj stanici, u stanu upravitelja zatvora, sastaju se sa ženama dekabrista: Ž. A. Muravjovom, P. J. Anenkovom (kćerkom O. I. Ivanove) i N. D. Fonvizinovom, koje daruju svakom zatočeniku po jedan primjerak evanđelja, a u uvezu su im sakrile novac (po deset rubalja u novčanicama).

»... dok smo u Tobolsku čamili u zatvoru, u etapnoj stanici, očekujući dalju sudbinu, žene dekabrista namolile su upravitelja zatvora da se u njegovu stanu potajno sastanu s nama. Vidjeli smo te velike patnice koje su dragovoljno pošle za svojim muževima u Sibir... Sastanak je trajao sat vremena. Blagoslovile su nas prije našeg odlaska na novi put...« (»Piščev dnevnik«, 1873).

Oko 16. siječnja. Odlaze iz Tobolska u Omsk.

Dne 23. siječnja. Dostojevski je dopremljen na robiju u Omsku tvrđavu i upisan u kažnjeničku četu.

Dne 24. travnja. Dok su robijaši pijančevali i tukli se, Dostojevski je istrčao iz kasarne i upoznao se s političkim kažnjenikom Poljakom Olehom (Aleksandrom) Mireckim. Sjetio se Mareja.

Dne 19. lipnja. Dostojevski je unesen u popis zločinaca u Omskoj tvrđavi.

»Poimenični popis državnih i političkih zločinaca koji se nalaze na prisilnom radu II razreda u Omskoj tvrđavi.

Dne 19. lipnja 1850.«

U stupcu »Fjodor Dostojevski, 28 godina« stoji ovo:

Osobni znaci i mane — Lice čisto, bijelo, oči sive, nos običan, kosa svijetlosmeđa, na čelu, iznad lijeve obrve, sitna brazgotina

Tjelesna građa — Snažna

Iz koje je gubernije rodom i kome pripada — Bivši poručnik

Kad je došao na rad — God 1850, 23. siječnja

Zbog čega je osuđen na rad — Zbog sudjelovanja u zločinačkim planovima, širenja pisma književnika Bjelinskoga, punog nedostojnih izraza uperenih protiv pravoslavne crkve i vrhovne vlasti, i pokušaja da s drugima širi sastavke uperene protiv vlasti s pomoću privatne litografije

Po čijoj odluci — Po carskoj konfirmaciji, nakon izvještaja višeg vojnog suda

Kako je kažnjen pri upućivanju na rad — Oduzeta su mu sva prava raspolaganja imovinom.

Kakvog je vladanja — Vlada se dobro

Na koji je rok upućen na rad — Na prisilni rad u tvrđavi na četiri godine, a poslije u vojnu službu kao redov.

Koje je vjeroispovijesti — Pravoslavne

Koji obrt zna i je li pismen — Običan radnik; pismen je.

Visina — 2 aršina i 6 palaca

Bračno stanje — Neoženjen

Potpis: zapovjednik Omska pukovnik de Grave.«

1852.

Dne 3. siječnja. Ministarstvo vojske odgovara na prijedlog zapovjednika Omska od 25. ožujka 1852. da se Dostojevski i Durov prebace iz redova robijaša u kategoriju kažnjenika koji služe vojni rok i da se oslobode »gvozda na nogama«.

MINISTARSTVO VOJSKE

Povjerljivo

NADZORNI ODSJEK VIŠI VOJNI SUD

Gospodinu nadzorniku inženjerijskog odjela Dne 3. travnja 1852.

Br. 443

O zločincima Durovu i Dostojevskom

RAPORT

Podneseni prijedlog Vašeg cijenjenog gospodstva br. 25 da se zločinci, zatočenici kažnjeničke čete br. 55 koji se nalaze u Omskoj tvrđavi, Sergej Durov i Fjodor Dostojevski, prevedu u kategoriju kažnjenika koji služe vojni rok i da se odobre olakotne mjere u postupanju s njima bijaše podastrt vrhovnom pogledu Cara Imperatora, ali na tu predstavku nije uslijedila monarška milost.

O toj vrhovnoj volji imam čast izvijestiti Vaše cijenjeno gospodstvo.

Potvrdio: u svojstvu višeg vojnog suca Merkulov

Potpisao: general-ađutant Ignjatjev

Ovjerio: činovnik 14. klase (potpis)

Od 23. siječnja 1850. do (oko 15.) veljače 1854. Dostojevski izdržava kaznu u Omskom zatvoru.

VIII. SEMIPALATINSK

1854.

Dne 2. ožujka. Nakon četiri godine provedene na robiji, Dostojevski je uključen u Sedmi sibirski graničarski bataljon koji se nalazio u Semipalatinsku.

Ožujak. Dostojevski je proveden pješice do Semipalatinska i upisan u prvu četu bataljona.

Proljeće. Čita novija književna djela i oduševljava se Lovčevim zapisima i prvim Turgenjevljevim romanima.

»Sjećam se, kad sam 1854. godine u Sibiru izišao iz zatvora, da sam počeo čitati svu literaturu koja je bila objavljena u onih pet godina za mog izbivanja (Lovčeve zapise, koji su tek bili počeli izlaziti dok sam bio na slobodi, i prve Turgenjevljeve romane pročitao sam tada u jedan mah, nadušak i stekao čaroban dojam. Doduše, tada je nada mnom sjalo stepsko sunce, proljeće je bilo na pragu, a s njim i posve novi život, kraj robijanju, sloboda!)...« (»Piščev dnevnik«, studeni 1877, glava I).

Dostojevski se upoznaje s činovnikom XII klase Aleksandrom Ivanovičem Isajevom i njegovom ženom Marijom Dmitrijevnom. Podučava njihova devetogodišnjeg sina Pašu.

Dne 1. svibnja. Zapovjednik Sedmog sibirskog graničarskog bataljona potpukovnik Belihov pokazuje načelniku štaba pjesmu Dostojevskoga O evropskim događajima u 1854. godini.

Dne 20. studenog. U Semipalatinsk stiže pokrajinski javni tužilac A. J. Vrangelj.

Dne 21. studenog. Dostojevskog pozivaju Vrangelju koji mu uručuje novce i pisma od rodbine.

»Dostojevski nije znao tko ga zove i zašto, pa je bio neobično suzdržljiv kad je ušao u moju sobu. Bio je u sivoj vojničkoj kabanici, s crvenim uspravnim ovratnikom i isto tako crvenim epoletuškama, natmuren, bolesnoblijeda lica posuta pjegama. Svijetlosmeđa kosa bila mu je kratko podšišana, a bio je nešto viši od srednjeg rasta. Promatrajući me pozorno svojim pametnim, sivomodrim očima, kao da mi je htio zaviriti u dušu — kao da se pitao kakav li sam čovjek. Poslije mi je priznao da je bio vrlo zabrinut kad mu je momak, kojeg sam poslao po njega, rekao da ga zove ‚gospodin činovnik od suda za kriminal.’ Ali kad sam mu se ispričao što nisam došao sam do njega, i kad sam mu predao pisma, pošiljke i darove i srdačno se raspričao s njim, začas se promijenio, raspoložio i postao povjerljiv.« (A. J. Vrangel)).

1855.

Na početku godine. Dostojevski prijateljuje s Isajevima.

»... Osobito je često obilazio obitelj Isajevih. Sjedio je često kod njih uvečer i pristao da podučava njihova sina jedinca Pašu, žustra dječaka od svojih osam-devet godina... Isajev je bio bolestan, sušičav, i mnogo je pio. Bio je tih i miran čovjek. Mariji Dmitrijevnoj bilo je nešto više od trideset godina, a bila je prilično lijepa plavuša, srednjeg rasta, vrlo mršava, strastvene i egzaltirane naravi. Već se tada zloslutno rumenilo prelijevalo na njenu blijedu licu, a nakon nekoliko godina sušica ju je otjerala u grob. Bila je načitana, prilično naobražena, željna znanja, dobra i neobično živahna i osjetljiva. Fjodor Mihajlovič joj je bio prirastao srcu, prigrlila ga je, ali mislim da ga nije dobro ocijenila — prije će biti da joj se smilio nesretnik izubijan sudbinom. Možda mu je bila i privržena, ali nije bila nimalo zaljubljena u njega. Znala je da boluje od padavice, da je bez prebite pare, a i govorila je da je »čovjek bez budućnosti«. Fjodor je Mihajlovič pak, njeno suosjećanje i sućut protumačio kao ljubav pa se zaljubio u nju pravim mladenačkim žarom.« (A. J. Vrangelj).

Svibanj. A. I. Isajev premješten je iz Semipalatinska u Kuzneck.

»Dostojevski je bio strašno očajan; izluđivala ga je pomisao da će se rastati s Marijom Dmitrijevnom; činilo mu se da mu je sve u životu propalo... Nikad neću zaboraviti kako su se rastali. Dostojevski je ridao glasno kao dijete.« (A. J. Vrangelj).

Ljeto. Dostojevskog posjećuje oficir Kazak Čokan Valihanov.[61]

Dne 4. kolovoza.U Kuznecku umire A. I. Isajev.

Kolovoz. M. D. Isajeva moli Dostojevskog u pismima da joj pomogne.

Dne 13. kolovoza. Zapovjednik Sibirskog korpusa Gasfort izvješćuje ministra vojske o pjesmi Dostojevskog O 1. srpnja godine 1855. i predlaže da se Dostojevski promakne u podoficira.

Dne 14. i 23. kolovoza. Dostojevski piše u više navrata A. J. Vrangelju u Barnaul i moli ga da novčano pomogne M. D. Isajevu.

Dne 20. studenog. Ministarstvo vojske izvješćuje zapovjednika Sibirskog korpusa Gasforta da je redov Dostojevski promaknut u podoficira.

Te godine Dostojevski piše Zapise iz mrtvog doma.

1856.

Veljača. A. J. Vrangelj dolazi u Petrograd i uskoro posjećuje E. I. Totlebena[62] i njegova brata A. I. Totlebena,[63] zauzimajući se za Dostojevskoga. »Obojica su se živo zanimala za sudbinu Dostojevskoga. (A. J. Vrangelj).

Dne 24. ožujka. Dostojevski moli u pismu Totlebena da mu pomogne da ga otpuste iz vojne službe i da dobije odobrenje da može objavljivati svoja djela.

Dne 19. svibnja. Vojni gubernator semipalatinske pokrajine predočava zapovjedniku Sibirskog korpusa Gasfortu pjesmu Dostojevskoga O sklapanju mira.

Lipanj. Dostojevski putuje u Barnaul i svraća se u Kuzneck gdje provodi dva dana s M. D. Isajevom.

Dne 2. lipnja. Gasfort se zauzima da se pjesma Dostojevskoga Utihnuo je strasni rat objavi u nekom petrogradskom časopisu.

Dne 1. listopada. Podoficir Dostojevski promaknut je, zbog revnosti u službi, u čin zastavnika u istom bataljonu.

1857.

Dne 1. veljače. Zapovjednik Sedmog sibirskog graničarskog bataljona potpukovnik Belihov odobrava da zastavnik Dostojevski stupi u brak s udovom M. D. Isajevom.

Dne 6. veljače. Dostojevski se ženi Marijom Dmitrijevnom Isajevom u Kuznecku.

Oko sredine veljače. Dostojevski se vraća iz Kuznecka u Semipalatinsk; u Barnaulu, gdje bračni par ostaje četiri dana, Dostojevskog spopada jak napad padavice.

Dne 20. veljače. Vratili su se u Semipalatinsk.

Dne 17. travnja. Dostojevskom je službeno vraćeno plemstvo. Kolovoz. Mali junak (to jest priča Dječja bajka koju je Dostojevski napisao ljeti 1849. u tvrđavi sv. Petra i Pavla) objavljen je u osmom broju »Domovinskih zapisa« pod pseudonimom »M-ij«.

Dne 16. prosinca. Liječnik Sibirskog graničarskog bataljona Jermakov daje stručno mišljenje o zastavniku Dostojevskom:

»Star je 35 godina, prosječne tjelesne građe, god. 1850. doživio je prvi put napad padavice (epilepsia), koja se ispoljila vrištanjem, gubitkom svijesti, grčenjem uda i lica, naviranjem pjene na usta, hripanjem i naglim, ubrzanim pulsom. Napad je trajao 15 minuta. Zatim je slijedila opća slabost i povratak svijesti. God. 1853. taj se napad ponovio i otada se javlja potkraj svakog mjeseca.

U posljednje vrijeme gospodin Dostojevski osjeća opću slabost zbog iscrpljenosti organizma i često pati od neuralgije lica kao posljedice naprezanja velikog mozga.

Iako se gospodin Dostojevski liječio od padavice gotovo neprekidno posljednje četiri godine, stanje mu se nije popravilo, pa stoga ne može više služiti Njegovu Veličanstvu.«

1858.

Dne 16. siječnja. Dostojevski podnosi molbu da ga otpuste iz vojne službe zbog bolesti i navodi da bi se vjerojatno nastanio u Moskvi.

Dne 31. svibnja. Piše bratu Mihailu: »Pišem dvije pripovijesti«. (Ujakov san i Selo Stepančikovo).

1859.

Dne 13. veljače. Štab Sibirskog korpusa izvješćuje glavni štab da je zastavnik Dostojevski, pošto mu je saopćena »carska naredba da ne smije stupiti u petrogradsku i moskovsku guberniju niti se nastaniti i u jednoj prijestolnici, izrazio želju da se nastani u gubernijskom gradu Tveru«.

Ožujak. Ujakov san objavljen je u trećem broju »Ruske riječi«. Dne 18. ožujka. Dostojevski je demobiliziran u činu potporučnika.

Dne 24. ožujka. Ministarstvo vojske strogo povjerljivo zahtijeva od ministra unutrašnjih poslova da se potajno nadzire kretanje Dostojevskoga.

Dne 26. ožujka. Ministarstvo vojske izvješćuje zapovjednika Sibirskog korpusa Gasforta da se Dostojevski otpušta iz službe a da će se njegovo kretanje potajno nadzirati.

Druga polovica travnja. Dostojevski dobiva rješenje da je otpušten iz vojske.

Dne 2. srpnja. Dostojevski odlazi iz Semipalatinska u Tver.

Put Dostojcvskih: Omsk, gdje su se zadržali tri-četiri dana i izvadili P. A. Isajeva (pastorka F. M. Dostojevskog) iz kadetske škole; Tjumenj, gdje su se zadržali dva dana; Perm, Jekaterinburg, Kazanj, gdje su proboravili desetak dana; Nižnji-Novgorod (»baš u jeku sajma«); Vladimir, Sergijev manastir i Tver.

Dne 4. kolovoza. A. N. Pleščejev piše Dostojevskom:

»... (Njekrasov i Panajev) raspitivali su se mnogo o Vama i rekli da će Vam, ako želite, odmah poslati novaca i da Vas neće uznemirivati dok god ne uzmognete napisati štogod za njih. Uzeo sam na sebe da Vam to javim... I Gončarov je pitao za vas.«

IX. TVER

1859.

Oko 19. kolovoza. Stigli su u Tver.

Dne 26. kolovoza. N. A. Njekrasov piše Mihailu Dostojevskom: »... Oduvijek sam poštovao i nikad nisam prestao voljeti Vašeg brata — bit će mi osobito drago da objavljujem njegova djela u svom časopisu. Uvjeren sam da ćemo se lako pogoditi.«

Dne 22. rujna. Upravitelj policije u Tveru izvješćuje vojnog gubernatora da je uveo nad Dostojevskim »potajni nadzor i zabranio mu pristup u prijestolnice.«

Dne 9. listopada. Dostojevski piše bratu Mihailu o objavljivanju u časopisima, o planovima za Zapise iz mrtvog doma i izdavanju sabranih djela u tri knjige, o romanu Ispovijed koji je tek zamislio.

Dne 21. listopada. Krajevski izvješćuje Mihaila Dostojevskog da će otkupiti Selo Stepančikovo za »Domovinske zapise« i da će platiti 120 rubalja po arku (Selo Stepančikovo objavljeno je u studenskom i prosinačkom broju »Domovinskih zapisa«).

Potkraj listopada — studeni. Dostojevski prerađuje svoja djela iz četrdesetih godina za novo izdanje, izostavlja više stranica iz Bijednih ljudi i Netočke Nezvanove, predgovor Malom junaku, a dodaje Bijelim noćima odlomak o sanjaru i tako dalje.

Dne 1 — 2. studenog. Dostojevski prima pismo od E. I. Totenlebena koji mu javlja da je razgovarao sa zapovjednikom žandarmerije V. A. Dolgorukovom i ministrom unutrašnjih poslova A. J. Timaševom, i da su oni odobrili da se Dostojevski nastani u Petrogradu.

Dne 25. studenog. Tverski gubernator P. T. Baranov saopćava u pismu Dostojevskom »carsko odobrenje« da se nastani u Petrogradu.

Jesen. Dostojevski nabacuje teme koje kani obraditi godine I860.: 1) Minjon, 2) Proljetna ljubav, 3) Dvojnik (preraditi), 4) Robijaševi zapisi (odlomak), 5) Apatija i dojmovi.

Piše Zapise iz mrtvog doma.

Dne 2. prosinca. Petrogradski vojni gubernator nalaže upravitelju policije u Petrogradu da se potajno nadzire kretanje Dostojevskoga.
Poslije 16. prosinca. Dostojevski odlazi iz Tvera u Petrograd.

X. RAZDOBLJE IZDAVANJA ČASOPISA

1860.

Siječanj. N. A. Osnovski izdaje u Moskvi izabrana djela Dostojevskoga u dvije knjige (odobrenje cenzure od 29. siječnja).

Dne 14. travnja. Književni fond izvodi Revizora u dobrotvorne svrhe. Dostojevski igra ulogu upravitelja poštanske stanice Špekina. Jednog od trgovaca igra Turgenjev.

Dne 8. srpnja. Cenzurni odbor u Petrogradu izvješćuje M. M. Dostojevskog da mu odobrava izdavanje mjesečnog časopisa »Vrijeme«.

Rujan. F. M. Dostojevski sastavlja i razašilje svim važnijim novinama program časopisa »Vrijeme«.

PROGRAM

I. Književna rubrika. Pripovijesti, romani, priče, memoari, stihovi itd.

II. Kritika i biobibliografske bilješke i o ruskim knjigama i o stranim. Ovamo pripadaju i osvrti na nove drame što se izvode na

našim pozornicama.

III. Naučni članci. Gospodarstveni, financijski i filozofski problemi koji zanimaju suvremene čitaoce izlagat će se vrlo popularno, pristupačno i za one koji se ne bave specijalno tim temama.

IV. Vijesti iz zemlje. Odredbe vlasti, događaji u domovini, izvještaji iz pokrajine itd.

V. Politički pregled. Potpuni pregled političkog života države u proteklom mjesecu. Posljednje vijesti, politička nagađanja, izvještaji stranih dopisnika.

VI. Svaštice: a) kratke priče, dopisi iz inozemstva i iz naših gubernija itd., b) feljton, c) prilozi humorističkog sadržaja.«

Ovaj kratki program dio je većeg članka koji je zapravo manifest »zemljišnosti« (»počvenničestva«), kao što je F. M. Dostojevski nazvao glavni pravac časopisa »Vrijeme«. Osnovne su teze te deklaracije ove: »Reforma Petra Velikog suviše nas je skupo stajala... Nakon reforme, oni i mi, naobraženi sloj, samo smo se jedanput udružili — 1812. godine, a tada smo vidjeli kako se narod iskazao... Napokon smo se uvjerili da smo i mi zasebna nacija, potpuno samosvojna, i da je naša zadaća da stvorimo sebi novu formu, našu, rođenu, uzetu iz naše zemlje, uzetu iz narodnog duha i narodnih osnova... Ruska će ideja, možda, biti sinteza svih onih ideja koje tako uporno, tako hrabro razvija Evropa u svojim zasebnim nacijama...« To svoje shvaćanje »ruske ideje« razvijao je Dostojevski sve do kraja života. Dne 1. rujna. U 67. broju tjednika »Ruski svijet« F. T. Stelovskoga počinju izlaziti Zapisi iz mrtvog doma.

1861.

Na početku godine. Dostojevski se upoznaje, sprijateljuje i dopisuje s glumicom A. I. Šubertovom.

Siječanj. Izlazi prvi broj časopisa »Vrijeme« u kojem Dostojevski počinje objavljivati Ponižene i uvrijeđene.

Travanj. Zapisi iz mrtvog doma prenose se iz »Ruskog svijeta« u »Vrijeme«.

Dne 9. srpnja. Dostojevski završava Ponižene i uvrijeđene (roman je izlazio u časopisu »Vrijeme« od prvog do sedmog broja).

Dne 22. kolovoza. Dostojevski dobiva od A. N. Ostrovskog rukopis komedije Baljzaminovljeva ženidba, koja se istog dana čita u društvu književnika okupljenih oko časopisa »Vrijeme«.

Dne 24. kolovoza. Dostojevski piše A. N. Ostrovskom o Baljzaminovljevoj ženidbi.

»Kutak Moskve u koji ste bacili pogled dočarali ste toliko vjerno da mi se čini kao da sam i sam sjedio i razgovarao s Belotelevkom... Od svih Vaših provodadžinica Krasavina treba da zauzme prvo mjesto. Vidio sam je tisuću puta, poznavao sam je, dolazila nam je u kuću kad sam živio u Moskvi i kad mi je bilo desetak godina, sjećam je se.«

U devetom broju »Suvremenika« izlazi studija N. A. Dobroljubova o stvaralaštvu Dostojevskoga (Zaboravljeni ljudi).

»U djelima gospodina Dostojevskoga nalazimo jednu zajedničku crtu koja se može zapaziti manje-više u svemu što je napisao — to je jadovanje zbog čovjeka koji priznaje da nije kadar ili, najzad, da nema ni prava da bude pravi, potpuni, samostalni čovjek, sam po sebi... Dostojevski se već u prvom svom djelu pokazao kao značajan nosilac tog pravca koji sam ja nazvao uglavnom humorističkim. U Bijednim ljudima, napisanim pod svježim dojmom najboljih Gogoljevih stranica i najživotnijih ideja Bjelinskoga, gospodin se Dostojevski latio, sa svom snagom i svježinom mladenačkog talenta, da analizira anomalije naše jadne stvarnosti, koje su ga bile prenerazile, a u toj je analizi umio izraziti svoj uzvišeni humani ideal.«

Rujan. U petom broju časopisa »Vrijeme« objavljena je pripovijetka A. P. Suslove Međutim.

Dne 26. prosinca 1861/7. siječnja 1862. (po starom i novom kaiendaru). I. S. Turgenjev piše Dostojevskom iz Pariza:

»... Vrlo sam Vam zahvalan što ste mi poslali dva broja 'Vremena', koje čitam s velikim užitkom. Navlastito — Vaše Zapise iz mrtvog doma. Slika banje upravo je danteovska — a u Vašim karakterizacijama pojedinih osoba (npr. Petrova) ima mnogo istančane i istinite psihologije. Iskreno se radujem uspjehu Vašeg časopisa i ponavljam da sam spreman da u njemu surađujem u svakom pogledu...

Prijateljski Vam stežem ruku.
Odani Vam Iv. Turgenjev.«

Prosinac. U »Suvremeniku« izlazi članak M. Antonoviča O zemlji (ne u poljoprivrednom smislu, nego u duhu »Vremena“) — negativan osvrt na tendenciju časopisa »Vrijeme«.

Na početku šezdesetih godina Dostojevski posjećuje Nadeždu Prokofjevnu Suslovu, izvanrednu studenticu Medicinsko-kirurške akademije, učenicu I. M. Sečenova, koja je god. 1867. u Zürichu stekla titulu doktora medicine (prva ruska liječnica). Dostojevski se sastaje i prepire s radikalnom omladinom.

Te se godine upoznao s A. N. Ostrovskim, A. Grigorjevom, N. A. Dobroljubovom i drugima, i sastao se sa Saltikovom-Ščedrinom.

1862.

Siječanj. U časopisu »Vrijeme« počinje izlaziti drugi dio Zapisa iz mrtvog doma (nastavci u drugom, trećem, petom i dvanaestom broju).

Dne 2. ožujka. Održana je književno-glazbena priredba u korist »Društva za potpomaganje siromašnih književnika i učenjaka«. U priredbi su sudjelovali Rubinštejn, Venjavski, Černiševski, Njekrasov, Dostojevski, Kuročkin i Pavlov.

Travanj. U »Suvremeniku« izlazi članak M. Antonoviča O duhu »Vremena« — nepovoljan osvrt na časopis »Vrijeme«.

Oko sredine svibnja. Pojavljuje se proklamacija P. T. Zaičnjevskog Mlada Rusija.

Autor proklamacije izražava uvjerenje da je Rusiju »dopalo da prva ostvari veliku ideju socijalizma« i završava proklamaciju ovim riječima: »Živjela ruska socijalna i demokratska republika!« Odbacuje mogućnost mirnih promjena i poziva na revoluciju, ma kakve krvave oblike ona poprimila. Vjeruje da je vrijeme društvenog prevrata blizu.

Dostojevski nalazi primjerak proklamacije pred svojim vratima i odlazi N. G. Černiševskom.

»Zatekao sam Nikolaja Gavriloviča posve sama, čak ni od posluge nije nitko bio kod kuće, pa mi je sam otvorio vrata. Dočekao

me izvanredno prijazno i odveo u svoj kabinet.

— Šta je ovo, Nikoiaju Gavriloviču? — izvadih proklamaciju iz džepa.

Uzeo ju je kao nešto posve nepoznato i pročitao je...

— Pa valjda ne mislite da se ja solidariziram s njima i da sam možda sudjelovao u sastavljanju ovog letka?

— Nipošto nisam to mislio — odgovorih — i čak ne smatram za potrebno da vas uvjeravam u to. Ali njih u svakom slučaju treba pošto-poto odvratiti od toga. Do vaše riječi oni mnogo drže i, naravno, boje se vašeg mišljenja.

— Ja nikog od njih ne poznajem.

— Uvjeren sam i u to. Ali nije ni potrebno da ih poznajete i porazgovarate s njima osobno. Treba samo da negdje glasno i javno kažete kako ste protiv toga, pa će to već doprijeti do njih.

— Možda to i ne bi djelovalo. A i te su pojave, kao sporedne činjenice, neminovne.

— Pa ipak, svima i svakome škode.

Tada je pozvonio neki drugi gost, ne sjećam se više tko. Ja odoh.« (»Piščev dnevnik«, 1873).

Ovog se događaja prisjetio i N. G. Černiševski god. 1888. (N. G. Černiševski, Moji susreti s Dostojevskim, Sabrana djela, prvi svezak, Moskva, 1939, str. 777).

Dne 7. lipnja ujutro. Dostojevski prvi put odlazi u inozemstvo. Dne 15 — 16. lipnja. Stiže u Pariz.

Dne 27. lipnja/9. srpnja (po starom i novom kalendaru). Putuje u London.

Dne 4/16. srpnja. Posjećuje Hercena.

Na dah 17. srpnja Hercen piše Ogarjovu:

»Jučer je bio kod mene Dostojevski. Naivan je, nije sasvim jasan, ali je vrlo drag čovjek. Oduševljeno vjeruje u ruski narod.«

U Londonu se Dostojevski upoznao s M. A. Bakunjinom.

Dne 15/27. srpnja. Dostojevski putuje u Köln, zatim u Švicarsku, po Rajni i u Italiju.

Dne 4. prosinca. U jedanaestom broju časopisa »Vrijeme« izlazi Svinjarija.

Zima 1862 — 1863. Dostojevski se zbližava s Apolinarijom Prokofjevnom Suslovom.

1863.

U prvom dvobroju »Suvremenika« objelodanjena je bilješka (pod pseudonimom) M. J. Saltikova Književni potpis. Napisao A. Skavronski, kojom je započela dugotrajna i ogorčena polemika između Dostojevskog i suradnika »Suvremenika«.

Dne 2. veljače. Dostojevski je izabran za člana Odbora i tajnika »Književnog fonda«.

Veljača — ožujak. U drugom i trećem broju časopisa »Vrijeme« objavljene su Zimske napomene o ljetnim dojmovima.

Ožujak. U trećem broju »Suvremenika« M. J. Saltikov nastavlja polemiku s časopisom »Vrijeme« (Saltikovljeva bajka u stihovima Nadobudni Fedja).

Dne 24. svibnja. Izdana je »carska naredba« da se obustavlja izlaženje časopisa »Vrijeme« zbog članka N. N. Strahova Sudbonosno pitanje, koji se odnosio na poljsko pitanje.

Kolovoz. Dostojevski odlazi u inozemstvo.

Dne 14/26. kolovoza. Stiže u Pariz i sastaje se s A. P. Suslovom.

Dne 3 — 4. rujna. Odlazi s A. P. Suslovom u Italiju.

Dne 5 — 8. rujna. Boravi u Baden-Badenu i susreće se s Turgenjevom.

Rujan — listopad. S A. P. Suslovom u Italiji (Rim, Livorno, Torino, Napulj).

Jesen. U inozemstvu zamišlja Kockara i Zapise iz podzemlja.

Nakon 18. listopada. Vraća se u Rusiju.

Dne 3. prosinca. Kod A. F. Kumaninove održava se »ceremonija podjele nasljedstva« prema oporuci A. A. Kumanina (ujaka Dostojevskih). F. M. Dostojevskom trebalo je da pripadnu tri obveznice po tisuću rubalja uz kamate od pet posto.

Dne 4. prosinca. A. P. Ivanov piše Dostojevskom iz Moskve da je dobio dio nasljedstva A. A. Kumanina. Na kraju pisma stoji: »S Marjom se Dmitrijevnom viđam gotovo svaki dan. Čini mi se da se lijepo sredila. Po mom savjetu sjedi kod kuće, pije kumiš i lijekove.«

Poklanjajući Dostojevskom knjigu svojih pjesama, Njekrasov ga upozorava na pjesmu Nesretnici i kaže mu: »Kad sam ovo pisao,

mislio sam na Vas, to sam napisao o Vama«. (»Piščev dnevnik«, prosinac 1877, glava II).

1864.

Dne 24. siječnja. Odobrava se Mihailu Dostojevskom da izdaje časopis »Epoha«, »uz napomenu da se izdavač obvezao da tendencija časopisa bude besprijekorna i da za izvršavanje te obveze postoji odgovarajući nadzor«.

Dne 21. ožujka. Izlazi prvi dvobroj »Epohe«, a u njemu prvi dio Zapisa iz podzemlja (drugi je dio objavljen u četvrtom broju).

Dne 4. travnja. Dostojevski čita na književnoj matineji u Moskvi odlomke iz Mrtvog doma.

Dne 15. travnja, u 7 sati ujutro. Umrla je u Moskvi Marija Dmitrijevna Dostojevska.

Svibanj. U petom broju »Suvremenika« M. J. Saltikov objavljuje članak Književne sitnice, u kojem se nalazi i dramska skica Bregunica uperena protiv »Epohe«.

Srpanj. U petom broju »Epohe« izlazi (anonimno) članak Dostojevskoga pod naslovom Gospodin Ščedrin ili Raskol među nihilistima.

Dne 10. srpnja, u 7 sati ujutro. U Pavlovsku umire Mihail Mihajlovič Dostojevski.

Kolovoz. U srpanjskom broju »Suvremenika« (odobrenje cenzure od 16. srpnja i 18. kolovoza) objavljen je članak Bregunicama, poslanica oberbregunici gospodinu Dostojevskom, koji je potpisao »Nepristrani satiričar, autor ‚Bregunica'«. Autor je tog članka M. Antonovič, ali je prvu stranicu i, zacijelo, podnaslov napisao M. J. Saltikov.

Potkraj kolovoza ili na početku rujna. A. V. Korvin-Krukovska piše Dostojevskom pismo u povodu svoje pripovijetke San.

Dne 28. studenog. U devetom broju »Epohe« izlazi (anonimno) članak Dostojevskoga pod naslovom Da svršimo s tim. Posljednji obračun sa »Suvremenikom".

1865.

Dne 6. siječnja. Dostojevski provodi večer kod brata Andreja i priča mu o pojedinostima zabrane časopisa »Vrijeme«.

Često obilazi Nadeždu Prokofjevnu Suslovu.

»... U svim svojim teškim trenucima dolazio sam Vama da dahnem. dušom, a u posljednje sam vrijeme dolazio jedino Vama kad bi mi, gdjekad, bilo suviše teško pri duši. Vidjeli ste me u trenucima moje najveće iskrenosti, pa možete i sami prosuditi uživam li u tuđim patnjama, jesam li grub (u duši), jesam li okrutan?...

Ali dosta o tome! Nemojte me bar Vi kriviti. Ja Vas neobično cijenim, u životu sam sreo malo takvih stvorenja kao što ste Vi, pa ne bih htio da izgubim Vaše srce... Dragi ste mi kao nešto mlado i svježe, a osim toga Vas volim kao najdražu sestru.« (Pismo Dostojevskoga Nadeždi Suslovoj od 19. travnja 1865).

Dostojevski je ovako okarakterizirao Nadeždu Suslovu u pismu S. A. Ivanovoj od 31. siječnja 1868: »Neki dan pročitao sam u novinama da je moja nekadašnja prijateljica Nadežda Suslova položila na sveučilištu u Zürichu diplomski ispit iz medicine i brilijantno obranila svoju dizertaciju. To je još vrlo mlada djevojka, izvanredna ličnost, plemenita, poštena, uzvišena!«

U drugom broju »Epohe« objavljena je Neobična zgoda ili masaža u Pasažu. Na tu pripovijetku pojavio se oštar osvrt u »Glasu« (broj 93. od 3. travnja 1865), u kojem se prozirno optužuje autor da je karikirao Černiševskoga. Dostojevski je odgovorio na taj osvrt u »Piščevu dnevniku« (1873, glava I).

Dne 28. veljače. Dostojevski javlja A. V, Korvin-Krukovskoj da će doputovati u Petrograd i predlaže joj da se sastanu kod njena djeda F. F. Šuberta.

Ožujak — travanj. Dostojevski posjećuje A. V. Korvin-Krukovsku po tri-četiri puta na sedmicu.

U to se doba Dostojevski sprijateljio i s mlađom sestrom A. V. Korvin-Krukovske, petnaestogodišnjom Sofijom Vasiljevnom, koja je poslije postala glasovita matematičarka S. V. Kovalevska.

»Dostojevski nam je često pripovijedao o planovima za romane koje je zamislio, a katkad i o prizorima i epizodama iz svoje prošlosti.

— Jest, dobro me je život uredio — govorio je ponekad — ali ga zato najednom spopadne nekakav hir dobrote, pa me najednom

počne tako maziti da mi čak dah zastane od sreće«, (S. V. Kovalevska, Uspomene iz djetinjstva, Moskva, 1945, str. 109).

S. V. Kovalevska iznosi u svojim uspomenama kako se bila zaljubila u Dostojevskog i kako je pisac volio njenu stariju sestru Anu Vasiljevnu, koja je poslije postala komunarka, a u mlađim je godinama bila sanjalica, te je sanjarila o srednjovjekovnim vitezovima ili o glumačkim uspjesima. Poslije su sve te snove zamijenili »Sečenovljevi refleksi« i napredne ideje šezdesetih godina. Godine 1864. objavila je u osmom i devetom broju »Epohe« pripovijetke San i Mihail. Sofija Kovalevska zanimljivo opisuje duhovnu evoluciju svoje starije sestre.

Travanj. Dostojevski prosi A. V. Korvin-Krukovsku.

Evo što o tome piše S. V. Kovalevska u svojim Uspomenama:

»... Pridigavši zastor na vratima što su vodila u mali salon na uglu, ugledala sam Fjodora Mihajloviča i Anjutu...

Sjedili su jedno uz drugo na malom divanu. Soba je bila slabo osvijetjena svjetiljkom na kojoj je bilo veliko sjenilo, sjena je padala pravo na sestru tako da joj nisam mogla vidjeti lica, ali sam lice Dostojevskoga dobro vidjela — bilo je blijedo i uzbuđeno. Držao je Anjutinu ruku u svojim rukama, nagnuo se nad nju i govorio joj onim strastvenim, plahovitim šapatom, koji sam dobro poznavala i voljela:

— Mila moja, Ana Vasiljevna, ta shvatite da sam vas zavolio od prvog časa kad sam vas ugledao, pa i prije, već sam po pismima naslutio. I ne volim vas prijateljski nego strastveno, svim svojim bićem...

Oči mi se zamaglile. Odjednom me obuzelo osjećanje gorke osamljenosti i krvave uvrede, a krv kao da mi je u prvi mah sva navrla u srce, a onda udarila u glavu vrelim mlazom. Spustila sam zastor i pobjegla iz sobe...

Duša mi je bila prepuna dotad nepoznatog osjećanja gorčine, uvrede i stida, najviše stida i uvrede. Do tog časa nisam ni u najskrovitijim mislima priznavala sama sebi što osjećam prema Dostojevskom, nisam govorila sama sebi da sam zaljubljena u njega.« (S. V. Kovalevska, Uspomene iz djetinjstva, Moskva, 1945, str. 100—101).

Dne 5. lipnja. Policijski nadzornik trećeg rajona Kazanjskog okruga u Petrogradu obavještava Dostojevskog da će se 6. lipnja, u

12 i pol, popisati sva njegova imovina.

OBAVIJEST

Uprava III rajona Kazanjskog okruga ovim izvješćuje potporučnika Fjodora Mihajloviča Dostojevskog da je, zbog neisplaćenih mjenica seljaku Semjonu Matvejevu Puškinu i pravozastupniku Pavlu Ližinu, prvom na 249 rubalja s kamatama, a potonjem na 450 rubalja, određeno da se 6. tekućeg mjeseca u 12 i pol sati popiše Vaša imovina; stoga ste dužni da u naznačeno vrijeme budete u svom stanu i čekate dolazak policije; u protivnom će se slučaju popis izvršiti i bez Vaše nazočnosti.

Nadzornik Makarov

Dne 5. lipnja 1865.

Lipanj. U travanjskom broju (koji je izišao tek poslije 16. lipnja) »Biblioteke za lijepu književnost« objavljeno je da prestaje izlaziti »Epoha«. Uzrok je tome bila nestašica novaca.

Oko 29. srpnja (po starom kalendaru). Dostojevski stiže u Wiesbaden.

XI. ZLOČIN I KAZNA

Na početku rujna. Dostojevski piše iz Wiesbadena A. P. Miljukovu neka ponudi za 300 rubalja časopisima pripovijest (Zločin i kaznu), koju je Dostojevski bio tek zamislio. »Sjedim u hotelu, do grla zadužen, i prijete mi; nemam ni prebijene pare«. Siže se zamišljene pripovijesti »proširio i obogatio«.

Rujan. Pošto je primio pismo od Dostojevskog iz Wiesbadena o zamišljenoj pripovijesti, A. P. Miljukov obilazi uredništva »Biblioteke za lijepu književnost«, »Suvremenika« i »Domovinskih zapisa« i nudi im tu pripovijest za 300 rubalja, ali ga svi odbijaju.

Prva polovica rujna. Dostojevski sastavlja koncept pisma uredniku »Ruskog vjesnika« M. N. Katkovu nudeći mu pripovijest od 5—6 tiskarskih araka.

Dne 20. rujna. A. F. Kumanina (tetka Dostojevskih) sastavlja oporuku u kojoj ostavlja braći i sestrama, Andreju, Nikolaju, Varvari, Veri i Aleksandru, svote od po 2000 do 20000 rubalja i ostalu

imovinu. Budući da su njeni nećaci Mihail i Fjodor Dostojevski već primili svoj dio, »neće imati daljeg udjela u nasljedstvu po ovoj oporuci«.

Dne 1. listopada. Dostojevski dolazi A. J. Vrangelju u Kopenhagen i ostaje kod njega sedmicu dana.

Oko 10. listopada. Odlazi iz Kopehagena.

Dne 14. listopada. Na parobrodu »Vice-roy« pravi bilješke za Zločin i kaznu.

Oko 15. listopada. Vraća se iz inozemstva.

Oko 2. studenog. Sastaje se s A. P. Suslovom.

»Danas je bio ovdje Fjodor Mihajlovič, i neprestano smo se prepirali i proturječili jedno drugome. Već mi odavno nudi ruku i srce i samo me time ljuti. Govoreći o mojoj naravi, rekao mi je: ‚Ako se udaš, već ćeš treći dan zamrziti i ostaviti muža'«. (A. P. Suslova, Godine prijateljevanja s Dostojevskim, Moskva, 1928, str. 129). Potkraj studenog. Dostojevski spaljuje prvu verziju Zločina i kazne. »Zanijela me nova forma, novi plan, pa sam počeo sve iznova«.

Potkraj godine. U Petrogradu se više puta sastaje s A. P. Suslovom.

Izlaze Sabrana djela Dostojevskoga, koja je sam autor ponovo pregledao i nadopunio, u izdanju F. Stelovskoga (u dva sveska).

1866.

U »Ruskom vjesniku« počinje od prvog broja izlaziti Zločin i kazna (nastavlja se u drugom, četvrtom, šestom, sedmom, osmom, jednaestom i dvanaestom broju).

Dostojevski prisustvuje praizvedbi Serovljeve Rognede.

Dne 14. ožujka. J. K. Grot moli u pismu Dostojevskoga da sudjeluje u priredbi Književnog fonda 18. ožujka. Dostojevski mu odgovara da će čitati razgovor Marmeladova s Raskoljnikovom.

Dne 15. ožujka. Zamjenik ministra prosvjete I. D. Deljanov traži od J. K. Grota tiskani primjerak glave koju Dostojevski kani pročitati na priredbi Književnog fonda.

»I on drži da nema nikakve zapreke da to pročitate i uzda se u Vaš osjećaj pristojnosti da ćete skratiti neke pojedinosti, što ne može oslabiti opći dojam.« (Iz pisma J. K. Grota od 16. ožujka).

Dne 4. travnja. Karakozov je pokušao izvršiti atentat na cara. Toga dana Dostojevski je neobično uzrujan dotrčao A. N. Majkovu i javio mu o pokušaju atentata.

Dne 29. travnja. Dostojevski vraća dug I. L. Janiševu i piše mu:

»Sad radim za ‚Ruski vjesnik’, objavljujem roman. Preostaje mi da napišem još dvadesetak araka. Za ono što sam napisao primio sam već 2000 rubalja — ali nisam ih ja primio; samo sam potvrdio primitak — a primili su ih mjesto mene moji vjerovnici. Prvi veći novci koje sam dobio na ruke ovi su koje sada Vama šaljem.

Treba da dobijem još oko 2000 prije nego završim roman. Valja imati na.umu da mi je roman neobično dobro uspio i da mi je podigao ugled kao piscu. Sva mi budućnost ovisi o tome hoću li ga dobro dovršiti. (Više će mi davati za buduća djela.) A međutim, dotle sam dotjerao sa svojom padavicom da me, samo ako sedmicu dana neprekidno radim, hvata napadaj pa se iduću sedmicu ne mogu prihvatiti pera, jer bi nače nakon dva-tri napadaja nastupila apopleksija. A treba završiti. Eto u kakvu sam položaju. Ne znam kako ću se spasiti od dužničkih uza; podnio sam izjavu o bolesti. Ali, hoće li je uzeti u ozbir — ne znam. A u zatvoru se ne može pisati.

Reći ćete: zašto Vam nisam u obrocima vratio dug, pa makar i sitnim? Evo što ću Vam odgovoriti: kad sam već napisao za više od 1000 rubalja, morao sam prodavati knjige i zalagati odjeću da bih preživio. Moje su novce podizali vjerovnici, inače bi me bili strpali u zatvor, a u zatvoru, osobito u našem, ne bih mogao završiti svoj rad — i tako ne bih nikad nikom mogao isplatiti ni pare. I šta sam mogao? Osim toga, imam na brizi pastorka i bratovu udovicu. Naravno, Vaša su prava još veća nego njihova. Ali tu nisam mogao postupiti onako kako je trebalo da postupim.

Nemojte, uostalom, misliti (ako ushtjednete da pomislite na mene) da mnogo patim. Ne patim, bilo je i mnogo radosnih trenutaka... Za mene nisu još presahnuli život i nada.«

Travanj. U dvanaestom, trinaestom i četrnaestom broju »Iskre« (odobrenje cenzure od 2, 8. i 15. travnja) objavljena je parodija Dvojnik, Doživljaji Fjodora Breguncova, Posvećeno F. M. Dostojevskom.

Ljeto. Dostojevski stanuje u ljetnikovcu u Ljublinu nedaleko od Moskve.

Priređuje s mladima šaljive improvizacije, na primjer, inscenira Puškinov Crni šal, suđenje svom bratiću Karepinu i slično, piše »ode« i kuplete »u čast doktora Karepina«.

»Šetnje su se obično završavale kojekakvim igrama u parku, koje bi se gdjekad otegle do ponoći... F. M. Dostojevski aktivno je sudjelovao u tim igrama i pokazivao u njima veliku domišljatost. Jednom mu je čak pala na um zamisao da napravimo nešto kao kazalište na otvorenom i da izvodimo improvizirane predstave... Ukratko, zabavljao se s nama kao dijete, možda se tako odmarao i smirivao nakon teškog umnog i duhovnog rada oko svoga velikog djela (Zločina i kazne).

F. M. Dostojevski neobično je volio glazbu, gotovo je uvijek pjevušio štogod za se, što je najbolje svjedočilo o njegovu dobru raspoloženju. Što se toga tiče, druga kći A. P. Ivanove, M. A.,[64] učenica moskovskog konzervatorija, pričinjala mu je veliko zadovoljstvo svojim krasnim sviranjem. Samo se u jednom nisu slagali — M. A. je bila velika obožavateljica Chopina (kao i, uopće, sve žene), a F. M. nije baš mnogo držao do glazbe tog poljskog skladatelja i nazivao ju je »sušičavom«. On je nadasve cijenio Mozarta i Beethovena, a od ruskih je skladatelja mnogo volio djela Glinke i Serova, napose operu ovog potonjeg Rogneda...

... Jednom sam pred F. M. Dostojevskim odsvirao na klaviru njemačku romancu na poznate Heineove stihove:

Du hast Diamanten und Perlen...

Ta se romanca vrlo svidjela Fjodoru Mihajloviču, pa ga je zanimalo gdje sam je čuo. Odgovorio sam mu da sam više puta slušao kako je sviraju verglaši u Moskvi. Dostojevski je, očito, tada prvi put čuo tu romancu, a poslije ju je često i sam pjevušio. Ne mogu pouzdano tvrditi, ali možda mu je zbog toga došla na um misao da u petoj glavi drugog dijela svog romana Zločin i kazna stavi u usta Katerini Ivanovnoj Marmeladovoj na samrti te iste riječi iz te romance...« (N. N. Von Foht, Za biografiju Dostojevskoga, »Historijski vjesnik«, broj 12, 1901, str. 1028—1029).

Dostojevski prijateljuje sa svojom nećakinjom Sofijom Aleksandrovnom Ivanovom kojoj poslije, u časopisu, posvećuje roman Idiot.

»U Moskvi mi je moja starija nećakinja Sonja priredila nekoliko divnih časova. Kakva divna, pametna, duboka i osjećajna duša, i kako mi je drago što ću je možda ludo zavoljeti, kao prijatelja.« (Pismo A. V. Korvin-Krukovskoj, 1865).

Razrađuje plan za roman Kockar.

Piše peti dio Zločina i kazne.

Dne 8. srpnja. Piše N. A. Ljubimovu (»operativnom uredniku« »Ruskog vjesnika«) o tome što je ispravio na zahtjev uredništva »Ruskog vjesnika« u glavi Zločina i kazne, u kojoj Sonja Marmeladova čita Raskoljnikovu iz evanđelja.

Oko 10. srpnja. Dostojevski piše A. P. Miljukovu da se preselio iz Moskve u Ljublino, zatim o tome kojim će redom izlaziti nastavci Zločina i kazne, i o svom neslaganju s uredništvom »Ruskog vjesnika«.

Kad je »Ruski vjesnik« objavio to pismo godine 1889., uredništvo ga je popratilo ovom napomenom:

»Pismo je napisano u srpnju 1866. U to je vrijeme u ‚Ruskom vjesniku' izlazio glasoviti roman F. M. Dostojevskoga Zločin i kazna. Deveta glava drugog dijela, gdje se opisuje Raskoljnikovljev posjet Sonji, nesretnoj ženi koja je svojim žalosnim zanatom pripomagala uzdržavanju obitelji, i gdje oni čitaju evanđelje, pobudila je neke sumnje u uredništvu, pa se M. N. Katkov nije mogao odlučiti da objavi tu glavu u onom obliku u kojem ju je autor napisao. Fjodor Mihajiovič, čije je držanje prema uredništvu bilo uvijek prijateljsko i popustljivo, pristao je da preradi tu glavu, o čemu je i riječ u ovom pismu. Iz pisma se vidi da mu nije bilo lako da se odrekne zamišljene pretjerane idealizacije Šonje, kao žene koja je dotjerala u pregaranju same sebe do takve užasne žrtve. Fjodor je Mihajlovič znatno skratio razgovor kojim je popraćeno čitanje evanđelja i koji je u prvobitnoj verziji te glave bio mnogo duži nego što je u objavljenom tekstu.« (»Ruski vjesnik«, drugi broj, 1889, str. 361).

Dne 3. rujna, u 7 sati ujutro. Smaknut je Karakozov. Karakozov se često spominje u bilježnicama Dostojevskoga i u konceptu predgovora Bijesovima.

Dne 1. listopada. Miljukov posjećuje Dostojevskog i razgovara s njim o njegovoj obvezi da u studenom preda Stelovskom rukopis romana, i o njegovoj nakani da se utekne pomoći stenografije.

»Nakon smrti starijeg brata Mihaila, Fjodor Mihajlovič preuzeo je na sebe sva dugovanja časopisa 'Vrijeme' koji je izdavao njegov brat. Dugovi su bili na mjenice, a vjerovnici nisu nikako davali mira Fjodoru Mihajloviču, prijeteći da će mu zaplijeniti svu imovinu i strpati ga u dužnički zatvor. U to se doba to moglo učiniti.

Neodgodivih je dugovanja bilo oko tri tisuće.

Fjodor Mihajlovič tražio je posvuda novce, ali bez uspjeha. Kad su propali svi pokušaji da umiri vjerovnike i kad je Fjodor Mihajlovič zapao u očaj, neočekivano mu se javio nakladnik Stelovski i ponudio mu tri tisuće rubalja za pravo na izdavanje njegovih sabranih djela u tri sveska. Štoviše, Fjodor Mihajlovič bio je dužan da na račun te iste svote napiše još jedan roman.

Fjodor Mihajlovič bio je u kritičnom položaju pa je pristao na sve uvjete ugovora, samo da ostane na slobodi.

Ugovor je bio sklopljen u ljetu godine 1865., i Stelovski je isplatio kod bilježnika ugovorenu svotu. Ti su novci bili već sutradan isplaćeni vjerovnicima tako da Fjodor Mihajlovič nije ništa dobio na ruke. Najgore je od svega bilo to što su se ti isti novci nakon nekoliko dana vratili Stelovskom. Pokazalo se da je on bio u bescjenje otkupio mjenice Fjodora Mihajloviča i preko dvije plaćene osobe tražio od njega novce. Stelovski je bio lukav i spretan izrabljivač naših književnika i glazbenika (Pisemskog, Krcstovskog, Glinke). Umio je vrebati ljude u teškim časovima i uloviti ih u svoju mrežu. Tri tisuće rubalja za pravo na izdavanje sabranih djela bila je isuviše beznačajna svota, s obzirom na uspjeh koji su imali romani Dostojevskoga. Najteži je uvjet bila obveza da Dostojevski preda novi roman do 1. studenog 1866. Da Fjodor Mihajlovič nije predao rukopis na vrijeme, platio bi velike penale; a da ga nije predao ni do 1. prosinca iste godine, izgubio bi autorska prava na sva svoja djela koja bi zauvijek postala vlasništvo Stelovskoga. Dakako da je pljačkaš baš na to i računao.

Fjodor Mihajlovič bio je godine 1866. zauzet pisanjem romana Zločin i kazna i htio ga je dovršiti kako treba. Pa kako je onda mogao, onako bolestan, napisati još toliko araka novoga djela?

Vrativši se u jesen iz Moskve, Fjodor Mihajlovič očajavao je zbog toga što nije mogao za otprilike mjesec i pol ili dva mjeseca ispuniti uvjete ugovora koji je bio sklopio sa Stelovskim. Prijatelji Fjodora

Mihajlovića — A. N. Majkov, A. P. Miljukov, I. G. Dolgomostjev i drugi — htjeli su mu pomoći da se izvuče iz nevolje, pa su mu predložili da on sastavi plan romana, a da svaki od njih uzme da napiše po jedan dio romana, ne bi li utroje ili učetvero završili posao na vrijeme. Fjodoru Mihajloviču ostalo bi samo da izredigira roman i izgladi hrapavosti koje su u takvu radu neizbježne. Fjodor Mihajlovič odbio je taj prijedlog i odlučio da će radije i penale platiti ili izgubiti autorska prava, nego da se potpiše pod tuđe djelo. Tada su prijatelji savjetovali Fjodoru Mihajloviču da se obrati za pomoć nekom stenografu. A. P. Miljukov se sjetio da poznaje nastavnika stcnografije P. M. Oljhina, pa je otišao do njega i zamolio ga da pohodi Fjodora Mihajlovića, koji je, doduše, duboko sumnjao u uspjeh takva pothvata, ali je, s obzirom na kratak rok, odlučio da pribjegne pomoći stenografa.« (A. G. Dostojevska).

Dne 3. listopada uvečer. Uz Miljukovljevu pomoć, nastavnik stenografije P. M. Oljhin nudi svojoj učenici Ani Grigorjevnoj Snitkinoj da stenografira roman Dostojevskoga.

Dne 4. listopada, u 11 i pol. A. G. Snitkina dolazi prvi put Dostojevskom u stan da joj kazuje u pero svoj roman.

»Treba da ovo napomenem: ni jedan čovjek na svijetu, ni prije ni poslije, nije učinio na me tako težak, tako mučan dojam kao Fjodor Mihajlovič kad sam ga prvi put vidjela. Ugledala sam pred sobom čovjeka strašno nesretna, satrvena, izmučena. Doimao se kao čovjek kojem je, koliko jučer, umro netko tko mu je bio prirastao srcu, kao čovjek kojeg je snašla nekakva strašna nevolja. Kad sam otišla od Fjodora Mihajlovića, moje se ružičasto, sretno raspoloženje rasplinulo kao dim. Moji su se radosni snovi srušili, pa sam vrlo tužna, potištena hodala ulicama... (Zapis u bilježnici A. G. Dostojevske od 26. svibnja 1883).

U 8 sati navečer. Dostojevski počinje diktirati Kockara A. G. Snitkinoj.

»Zamolio me da sjednem za njegov pisaći stol i pročitao najbrže što je mogao nekoliko redaka iz »Ruskog vjesnika’. Nisam dospjela sve zapisati pa sam mu napomenula da ga ne mogu slijediti, i da se u razgovoru ili pri diktiranju nikad ne govori tako brzo kao što on govori. Zatim mi je pročitao polakše i zamolio me da ono što sam stenografirala prepišem običnim slovima. Neprestano me požurivao i

govorio: »Ah, koliko to dugo traje, zar se to zbilja mora toliko dugo prepisivati?« Požurila sam se, pa između dvije rečenice nisam stavila točku, iako je iduća rečenica počinjala velikim slovom, te je bilo jasno da sam samo propustila da stavim točku. Fjodor Mihajlovič bio je neobično nezadovoljan zbog te propuštene točke i nekoliko je puta ponovio: ‚Kako je to moguće...'«

Od 5. do 29. listopada. Dostojevski svaki dan od 12 do 4 sata kazuje u pero Ani Grigorjevnoj roman Kockar.

Dne 29. listopada. Završio je kazivanje u pero Kockara. Dne 1. studenog. Dostojevski odnosi rukopis Kockara Stelovskom, ali ga ne nalazi kod kuće pa predaje rukopis uz priznanicu policijskom nadzorniku okruga u kojem stanuje Stelovski.

Dne 3. studenog, u 8 i pol navečer. Dostojevski prvi put posjećuje A. G. Snitkinu i njenu majku. Nudi Ani Grigorjevnoj da stenografira posljednji dio Zločina i kazne.

Dne 8. studenog po danu. Dostojevski prosi A. G. Snitkinu.

Ana Grigorjevna došla je u uobičajeno vrijeme Dostojevskom i zatekla ga uzbuđena.

»Požurila sam se da upitam Fjodora Mihajloviča što je radio posljednjih dana.

— Smišljao sam nov roman — odgovorio je.

— Ma nemojte? Je li zanimljiv?

— Meni je vrlo zanimljiv, samo, eto, nikako da iziđem na kraj sa svršetkom romana. Tu se uplela psihologija mlade djevojke. Da sam u Moskvi, posavjetovao bih se sa svojom nećakinjom Sonječkom, a ovako ću se vama obratiti za pomoć.

Ponosito sam očekivala da ‚pomažem' darovitom piscu.

— A tko je junak vašeg romana?

— Umjetnik, čovjek koji više nije mlad, pa eto, ukratko, mojih godina.

— Pričajte mi, pričajte, molim vas — zamolih ga jer me je neobično zanimao taj novi roman.

I eto, tada je, na moju molbu, potekla brilijantna improvizacija. Nikad, ni prije ni poslije, nisam čula Fjodora Mihajloviča da tako nadahnuto pripovijeda kao što je tada pripovijedao. Što je dulje govorio, to mi se jasnije činilo da Fjodor Mihajlovič priča o svom životu, samo što je promijenio imena osoba i neke okolnosti. Tu je

bilo sve ono što mi je prije kazivao onako uzgred, u odlomcima. Sad mi je to potanko i postupno pripovijedanje štošta razjasnilo o njegovim odnosima s pokojnom ženom i rodbinom...

—... I eto — nastavio je pričati Fjodor Mihajlovič — u tom odlučnom razdoblju svoga života umjetnik susreće na svom putu mladu djevojku vaših godina ili možda godinu-dvije stariju od vas...

... je li moguće da ta mlada djevojka, toliko različita po naravi i godinama, zavoli mog umjetnika? Ne bi li to bilo psihološki neuvjerljive? Eto, o tome sam baš htio čuti vaše mišljenje, Ana Grigorjevna.

— Zašto bi bilo nemoguće? Pa ako vaša Anja nije, kao što kažete, obična koketa nego ima dobro, osjećajno srce, zašto ne bi zavoljela vašeg umjetnika? Šta onda što je on bolestan i siromašan? Pa zar se voljeti može samo zbog vanjštine i bogatstva? I u čemu bi tu bila njena žrtva? Ako ga ona voli, onda će i sama biti sretna i neće se nikad pokajati!

Govorila sam vatreno. Fjodor Mihajlovič gledao me uzbuđeno.

— I vi ozbiljno mislite da bi ga ona mogla zavoljeti iskreno i do groba?

Pošutio je, kao da se koleba.

— Prenesite se načas u njen položaj — reče drhtavim glasom. — Zamislite da sam taj umjetnik ja, da sam vam izjavio ljubav i zaprosio vas. Recite mi što biste mi odgovorili!

Lice Fjodora Mihajloviča odavalo je takvu smetenost, takvu istinsku muku da sam napokon shvatila da ovo nije običan razgovor o književnosti, i da bih nanijela strahovit udarac njegovoj taštini i ponosu kad mu ne bih izravno odgovorila. Zirnula sam na uzbuđeno lice Fjodora Mihajloviča, koje mi je bilo toliko drago, pa sam mu rekla:

— Odgovorila bih vam da vas volim i da ću vas voljeti do groba.« (A. G. Dostojevska).

Dne 13. prosinca. Dostojevski obećava u pismu N. A. Ljubimovu da će do Božića poslati u uredništvo »Ruskog vjesnika« posljednji dio Zločina i kazne.

U toku godine izlaze pojedinačne knjige pripovijedaka i romana Dostojevskog u izdanju Stelovskog.

Potkraj godine. Izlazi treći svezak sabranih djela Dostojevskoga u izdanju F. Stelovskog.

U zborniku »Luč« objavljen je prilog D. I. Pisareva o Zapisima iz mrtvog doma i o Obrisima bogoslovije N. G. Pomjalovskog, pod zajedničkim naslovom O onima koji su propali i koji propadaju.

1867.

Dne 15. veljače, u 7 sati navečer. Dostojevski se vjenča s A. G. Snitkinom u stolnoj crkvi sv. Trojstva.

XII. U INOZEMSTVU

Dne 14. travnja, u 5 sati izjutra. Bračni par Dostojevski odlazi u inozemstvo gdje ostaje četiri godine.

Dne 17/29. travnja u 7 sati izjutra. Stižu u Berlin. Dne 19. travnja/1. svibnja. Odlaze iz Berlina u Dresden. U Dresdenu posjećuju galeriju slika, dive se Rafaelovoj Madoni i Holbeinovoj Madoni. Fjodor Mihajlovič traži u knjižari Hercenovu knjigu Prošlost i razmišljanja i kupuje časopis »Polarnu zvijezdu«.

Dne 20. travnja/2. svibnja. Posjećuje galeriju slika. Fjodor Mihajlovič najviše se zadržava pred ovim slikama: Tizianovim Kristom s novčićem, Carraccijevim Spasiteljem i slikama s mitološkim motivima Claudea Lorrainea.

Dne 24. travnja/6. svibnja. U galeriji razgledaju slike Ruisdaela, Wouwermana i Watteaua.

Svibanj. U časopisu »Djelo« izlazi studija D. I. Pisareva o Zločina i kazni pod naslovom Svakidašnje strane života. U rukopisu je ta studija nosila naslov Borba za život, pod kojim se pojavila i u Sabranim djelima D. I. Pisareva (Petrograd, 1868).

Dne 20. svibnja/1. lipnja. Dostojevski smišlja članak o Bjelinskom.

Dne 22. lipnja/4. srpnja, u 9 i pol izjutra. Bračni par Dostojevski stiže u Frankfurt na Majni i razgleda grad. U 2 sata kreću iz Frankfurta i istog dana stižu u Baden.

Dne 28. lipnja/10. srpnja. Dostojevski posjećuje ujutro Turgenjeva i prepire se s njim jer se nisu idejno slagali.

Dne 29. lipnja/11. srpnja. Turgenjev šalje u 10 sati svoju posjetnicu Dostojevskom izbjegavajući da se sastane s njim.

Dne 16/28. srpnja. Dostojevski zapisuje misli za članak o Bjelinskom.

Dne 17/29. srpnja. Namjerava od 18. srpnja diktirati Ani Grigorjevnoj članak o Bjelinskom.

Pripremajući nekakav zbornik, književnik Babikov[65] zamolio je F. M. da napiše nešto i platio mu unaprijed 150 ili 200 rubalja. F. M. je odlučio da napiše nešto o Bjelinskom. Članak je završio u Dresdenu i bio zadovoljan njime. Poslao ga je A. N. Majkovu koji ga je pročitao i mnogo hvalio u pismu F. M. Prema riječima A. N. Majkova, on je članak predao knjižaru Bazunovu, kao što je želio Babikov. Ali se ne zna kamo je članak nestao — Babikov je umro, a Bazunov se, kako je bio pretrpan poslom, nije više sjećao kome ga je dao.« (A. G. Dostojevska).

Ljeto i jesen. Dostojevski piše članak Moje poznanstvo s Bjelinskim za Babikovljev književni zbornik »Pehar«.

Dne 11/23. kolovoza. U 2 sata i 5 minuta bračni par Dostojevski kreće iz Badena put Genève, a oko 8 sati navečer stiže u Basel.

Dne 12/24. kolovoza. Razgledaju znamenitosti Basela. U muzeju se Fjodora Mihajloviča snažno doima slika Holbeina mlađeg Mrtvi Krist.

O toj Holbeinovoj slici Dostojevski je rekao ženi: »Ovakva slika može čovjeka natjerati da izgubi vjeru«. Ana Grigorjevna nije mogla gledati tu sliku pa je otišla u druge dvorane. Kad se nakon 10—15 minuta vratila, zatekla je Dostojevskog pred tom istom slikom. Na licu mu se ogledao strah, kao na početku napada padavice. Kad su odlazili iz muzeja, Dostojevski je poželio da još jednom pogleda tu sliku.

Dne 13/25. kolovoza. Stižu u Genèvu.

Kolovoz. Dostojevski se često sastaje u Genèvi s N. P. Ogarjovom.

Dne 28. kolovoza/9. rujna. U Genèvi, u Izbornom dvorcu, otvoren je prvi kongres Lige za mir i slobodu. Na ulici je bračni par Dostojevski opazio Garibaldija kako ulazi u kočiju. Fjodoru Mihajloviču svidjelo se lice Garibaldija.

Od 28. do 31. kolovoza/9 —12. rujna. Održava se u Genèvi prvi kongres Lige za mir i slobodu, u kojem sudjeluju Garibaldi i Bakunjin.

Dne 29. kolovoza/10. rujna. Dostojevski prisustvuje sa ženom oko dva sata sjednici kongresa Lige za mir i slobodu. Sjednica je trajala od 2 do 5 i pol poslije podne.

Prije 15/27. rujna. Dostojevski završio članak Moje poznanstvo s Bjelinskim.

Dne 22. studenog/4. prosinca. Uništava prvu verziju Idiota i smišlja nov plan.

Dne 28. studenog (po starom kalendaru). Predstojnik III odsjeka izdaje tajni nalog načelniku Odeske žandarmerijske uprave da se Dostojevski na povratku iz inozemstva temeljito pretrese i da se, ako je potrebno, predvede u III odsjek.

Isti je takav nalog razaslan svim pograničnim postajama preko kojih se Dostojevski mogao vratiti u domovinu. U ljeto 1868. netko ga je na to upozorio anonimnim pismom.

Dne 6/18. prosinca. Dostojevski počinje pisati definitivnu verziju Idiota.

Zima. Svaki dan čita »Moskovske novosti« i »Glas«.

»Zimi 1867. Fjodor Mihajlovič neobično se zanimao za rad porotnog suda koji je netom prije toga bio uveden.« (A. G. Dostojevska).

Te je godine Dostojevski unio u svoje bilježnice ideje za djela koja nije napisao, Imperator i Jurodivi.

1868.

Dne 1/13. siječnja. Dostojevski piše svojoj nećakinji S. A. Ivanovoj o glavnoj ideji romana Idiot: »Prikazati apsolutno divna čovjeka«.

Siječanj. U »Ruskom vjesniku« počinje izlaziti u nastavcima roman Idiot (nastavci u drugom, četvrtom, petom, šestom, sedmom, osmom, devetom, desetom, jedanaestom i dvanaestom broju).

Dne 22. veljače/5. ožujka, u 5 sati izjutra. Rodila se kći Dostojevskoga Sofija.

Ožujak. Dostojevski se u Genèvi susreće na ulici s Hercenom: »Porazgovarali smo deset minuta neprijateljsko-uljudnim tonom,

podrugujući se, i razišli se.« (Iz pisma A. N. Majkovu od 20. ožujka/2. travnja 1868).

Dne 12/24. travnja. Doktor S. D. Janovski piše Dostojevskom o tome kako su čitaoci primili Idiota:

»...Masa je sva, ama baš sva ushićena! U klubu, po malim salonima, u vlaku... posvuda i od svih se čuje samo jedno te isto: jeste li čitali najnoviji roman Dostojevskcga? Ta to je divota, naprosto se ne možeš otrgnuti dok ne pročitaš i posljednju stranicu.«

Dne 12/24. svibnja. U Genèvi umire kći Dostojevskoga Sofija. Dne 14/26. svibnja. Dijete je pokopano.

»Nisam kadra opisati onaj očaj koji nas je obuzeo kad smo ugledali našu dragu kćer mrtvu. Duboko potresena i ožalošćena njenom smrću, strašno sam se bojala za svog nesretnog muža — njegov je očaj bio žestok, jecao je i plakao kao žena, stojeći pred ohladjelim tijelom svoje ljubimice i obasipljući joj blijedo lišće i ručice žarkim poljupcima. Takva žestoka očaja nisam nikad više vidjela. Obojema nam se činilo da nećemo podnijeti svoj jad. Dva dana smo zajedno, ne rastajući se ni na trenutak, obilazili različne ustanove da dobijemo dopuštenje da ukopamo naše čedo, zajedno smo naručivali sve što je bilo potrebno za njezin pogreb, zajedno smo je oblačili u bijelu atlasnu haljinicu, zajedno smo je spremili u bijeli mali lijes presvučen atlasom, i plakali smo, neprekidno plakali. Fjodora Mihajloviča bilo je strašno i gledati, toliko se bio istanjio i omršavio za onu sedmicu dana koliko je Sonja bolovala«. (A. G. Dostojevska).

Potkraj svibnja. Bračni par Dostojevski odlazi iz Genève da provede ljeto u Veveyu.

Kolovoz. U časopisu »Djelo« izlazi nastavak studije D. I. Pisareva o Zločinu i kazni pod naslovom Borba za opstanak.

Na početku rujna (po novom kalendaru). Bračni par Dostojevski odlazi iz Veveya preko Simplona u Milano, gdje Fjodor Mihajlovič višeput razgleda glasovitu katedralu.

Studeni. Dolaze u Firencu da tu provedu zimu 1868 — 1869.

»Potkraj studenog 1868. otišli smo u tadašnju prijestolnicu Italije Firencu i nastanili se nedaleko od Palazzo Fini. Promjena je okoline opet povoljno djelovala na mog muža, pa smo počeli zajedno razgledavati crkve, muzeje i dvorce. Sjećam se kako se Fjodor Mihajiovič ushićivao Cathedralom, crkvom Santa Maria del Fiore i

kapelicom del Battistero u kojoj se obično krsti novorođenčad. Brončana vrata koja je izradio Ghiberti očarala su Fjodora Mihajloviča, pa je, prolazeći često pored kapelice, svagda zastajao i razgledao ih. Muž me uvjeravao da će svakako, ako se slučajno obogati, kupiti fotografiju tih vrata, po mogućnosti u njihovoj naravnoj veličini, pa da će ih objesiti u svom kabinetu da uživa u njima.

Višeput smo muž i ja bili u Palazzo Pitti, gdje se on ushićivao Rafaelovom slikom Madone della Sedia.[66] Druga slika istog umjetnika S. Giovanni Battista nel Deserto (Sv. Ivan Krstitelj u pustinji), koja se nalazi u galeriji Uffizi, također je ushićivala Fjodora Mihajloviča, i uvijek je dugo stajao pred njom. Nakon posjeta galeriji slika, neizostavno bi pošao da pogleda u istoj zgradi kip Venere de Medici (Veneru Medičejsku), djelo glasovitog grčkog kipara Kleona. Tu je statuu moj muž smatrao za genijalno djelo.

U Firenci smo, na našu veliku readost, našli izvrsnu knjižnicu i čitaonicu koja je držala dvoje ruske novine, pa se moj muž svraćao onamo svaki dan nakon ručka da malo čita. Od knjiga je posudio i čitao kod kuće cijelu zimu Voltaireova i Diderotova djela na francuskom jeziku kojim je dobro vladao.« (A. G. Dostojevska). Dne 11/23. prosinca. Dostojevski javlja iz Firence A. N. Majkovu da je završio Idiota, piše mu o ideji za velik roman Ateizam, te o Firenci i njenim galerijama.

1869.

Veljača — ožujak. Dostojevski dobiva poziv da surađuje u časopisu »Zora«. Poziv su potpisali N. N. Strahov, V. V. Kašpirev, N. J. Danilevski, K. G. Gradovski i drugi suradnici tog časopisa. Pismo Dostojevskoga uredniku »Zore« V. V. Kašpirevu nije se sačuvalo.

U prvim mjesecima. Dostojevski zapisuje ideju za pripovijetku koju je zamislio već godine 1864. i koju je kanio napisati za »Zoru«. »Pripovijetka u stilu Puškinovih (kratka, bez objašnjenja, psihološki otvorena i prostodušna)«.

Između 20. i 30. srpnja (po starom kalendaru). Bračni par Dostojevski putuje u Prag preko Venecije (gdje se zadržava četiri dana), Bologne (od jednog vlaka do drugog), Trsta i Beča (dva

dana). Budući da nisu našli pogodan smještaj u Pragu (kamo su stigli nakon desetodnevnog putovanja i gdje su proveli tri dana), odlaze u Dresden kamo stižu na početku kolovoza.

Dne 14./26. kolovoza. U Dresdenu im se rodila kći Ljuba.[67] Dne 21. studeno g/3. prosinca. Vođa takozvanog »Društva narodnog obračuna« S. G. Nečajev ubija uz pomoć četiriju osoba studenta Petrove akademije Ivanova zbog toga što mu je otkazao poslušnost. To je ubojstvo privuklo pozornost Dostojevskoga.

Dne 8/20. prosinca. U »Petrogradskim novostima« objavljen je nekrolog u povodu smrti »druga F. M. Dostojevskog iz Mrtvog doma Sergeja Fjodoroviča Durova«, koji je umro u Poltavi 6. prosinca kod obitelji A. I. Paljma, koja ga je bila prihvatila.

Dne 8. i 21. prosinca, (po starom kalendaru). Dostojevski zapisuje u bilježnicu plan za roman Život velikog grešnika.

1870.

Siječanj — veljača. U časopisu »Zora« objavljena je pripovijest Vječiti muž.

Dne 25. ožujka/6. travnja. Dostojevski piše iz Dresdena A. N. Majkovu da sprema veliku »tendencioznu stvar«, uperenu protiv nihilista (Bjesovi), i izlaže mu plan za roman Život velikoga gresnika (prije Ateizam).

»To će biti moj posljednji roman. Po opsegu će biti velik kao Rat i mir, a Vi biste pohvalili ideju — bar tako sudim po našim nekadašnjim razgovorima. Taj će se roman sastojati od pet velikih pripovijesti (svaka od po 15 araka; u ove dvije godine sazreo mi je cijeli plan). Pripovijesti su posve odvojene jedna od druge tako da će se čak moći i tiskati odvojeno. Prvu sam pripovijest namijenio Kašpirevu — tu se radnja zbiva još u četrdesetim godinama. Zajednički je naslov romana Život velikoga grešnika, ali će svaka pripovijest imati svoj naslov. Glavno je pitanje, koje će se provlačiti kroz sve dijelove, ono isto kojim sam se ja svjesno i nesvjesno mučio otkako znam za sebe — postojanje Boga. Moj je junak u toku života sad ateist, sad vjernik, sad fanatik i sektaš, sad opet ateist. Cijela će se druga pripovijest događati u manastiru. U tu drugu pripovijest

polažem sve nade. Možda će ljudi napokon reći da nisam pisao samo trice.«

Dne 7/19. srpnja. Buknuo je rat između Francuske i Njemačke. Dne 17/29. kolovoza. Dostojevski piše iz Dresdena S. A. Ivanovoj o poteškoćama pri pisanju Bjesova, o evropskim perspektivama nakon francusko-pruskog rata i drugom.

Dne 7/19. listopada. Dostojevski šalje početak Bjesova uredništvu »Ruskog vjesnika«.

Dne 8/20. listopada. Piše iz Dresdena M. N. Katkovu o ubojstvu Ivanova kao građi za Bjesove, o Nikolaju Stavroginu i o daljem razvoju radnje u romanu.

Izlazi Zločin i kazna kao četvrti svezak Sabranih djela F. Dostojevskoga u izdanju F. Stelovskoga.

1871.

Od 18. ožujka do 27. svibnja (po novom kalendaru). Pariška komuna. Dostojevski je spominje u pismima, u romanu Šiparac (dosadašnji naslov Mladić) i u svojim bilježnicama.

Dne 29. ožujka. Umrla je A. F. Kumanina.

Travanj. U četvrtom broju »Domovinskih zapisa« objavljena je anonimna recenzija M. J. Saltikova-Ščedrina o romanu Omulevskoga Svetlov, njegovi nazori, karakter i djelatnost. U toj se recenziji napose karakterizira talent Dostojevskoga i ocjenjuje njegov roman Idiot.

Dne 4. svibnja (po starom kalendaru). N. N. Strahov piše Dostojevskom:

»Što ćete Vi reći o događajima u Francuskoj? Kod nas se, po običaju, pojavilo mnogo vatrenih pristaša komune... Danas su mi pokazali pismo dramatičara Sarceyja, koji se gotovo isključivo bavi umjetnošću. On kaže da je sad, u svojoj 45. godini, sve ostavio, da ga je posve zanijelo pitanje pariškog ustanka, da je promijenio sva svoja shvaćanja. Šta Vi mislite? Da ne počinje nova era? Da ne puca zora budućeg dana?«

Dne 18/30. svibnja. U pismu N. N Strahovu Dostojevski negativno ocjenjuje Parišku komunu.

Na početku srpnja (po starom kalendaru). Prije povratka u Rusiju Dostojevski spaljuje rukopise djela koja je napisao u inozemstvu.

»Dva dana prije polaska na put Fjodor me Mihajlovič pozvao, predao mi nekoliko debelih svežnjeva ispisanog papira velikog formata i zamolio me da ih spalim. Iako smo već o tome razgovarali, meni je bilo toliko žao tih rukopisa da sam počela moljakati muža neka mi dopusti da ih ponesem sa sobom. Ali me je Fjodor Mihajlovič podsjetio da će ga na ruskoj granici svakako pretresti i oduzeti mu sve spise, koji će se zatim izgubiti, kao što su mu se bili izgubili svi spisi kad su ga uhapsili godine 1849... Koliko mi je god bilo žao rastati se s tim rukopisima, morala sam se pokoriti upornom dokazivanju Fjodora Mihajloviča. Naložili smo kamin i spalili spise. Tako su propali rukopisi romana Idiot i Vječiti muž. Osobito mi je bilo žao uništiti onaj dio romana Bjesovi koji je bio originalna varijanta toga tendencioznog djela. Uspjela sam spasiti samo bilježnice sa zapisima za spomenute romane i predati ih mojoj majci, koja se namjeravala vratiti u Rusiju nakon nekoliko mjeseci, u kasnu jesen.« (A. G. Dostojevska).

Dne 1. srpnja, u 11 sati i 40 minuta. U posebnoj dvorani Vrhovnog suda u Petrogradu počinje saslušanje u vezi s »urotom koja je otkrivena na više mjesta u carevini, a kojoj je bio cilj da svrgne postojeću vlast«. Prva je optužnica podignuta protiv sudionika S. G. Nečajeva u ubojstvu studenta Ivanova i protiv drugih osoba koje su pripadale tom političkom pokretu. Izvještaji sa suđenja objavljuju se u »Vjesniku vlade« i prenose u ostalim novinama. Građu i podatke s tog procesa iskoristio je Dostojevski pišući drugi i treći dio Bjesova.

Dne 5/17. srpnja uvečer. Bračni par Dostojevski vraća se iz Dresdena preko Berlina u Rusiju.

XIII. POSLJEDNJE RAZDOBLJE

1871.

Dne 8. srpnja. Bračni par Dostojevski vraća se u Petrograd nakon četvorogodišnjeg izbivanja u inozemstvu.

Dne 16. srpnja, u 6 sati izjutra. U Petrogradu im se rodio sin Fjodor.

Dne 30. rujna. Novine javljaju da se Dostojevski vratio iz inozemstva, pa ga počinju salijetati vjerovnici.

Zima. A. G. Dostojevska pronalazi na tavanu kuće Sent-Ilera veliku košaru sa spisima i bilježnicama Dostojevskog. Tu su košaru pohranili rođaci Dostojevskog za njegova izbivanja u inozemstvu.

Prvi i drugi dio Bjesova objavljeni su u prvom, drugom, četvrtom, sedmom, devetom, desetom i jedanaestom broju »Ruskog vjesnika«.

1872.

Zima. Dostojevski se upoznaje sa K. P. Pobedonoscevom[68] u kući kneza V. Meščerskoga.

Potkraj travnja — prva polovica svibnja. Dostojevski pozira slikaru V. G. Perovu za portret koji je naručio Tretjakov.

Dne 15. svibnja. Obitelj Dostojevski odlazi u Staru Rusu.

Na početku rujna. Vraćaju se iz Stare Ruse u Petrograd.

Studeni — prosinac. Jedne »srijede« kod Meščerskoga Dostojevski predlaže da preuzme uređivanje njegova časopisa »Građanin«.

Dne 15. prosinca. Dostojevski pismeno izjavljuje da želi preuzeti dužnost odgovornog urednika »Građanina«.

Dne 18. prosinca. Treći odsjek obavještava Glavnu upravu za štampu da nema nikakvih smetnji da Dostojevski postane urednik »Građanina«.

»... Ali Treći odsjek ne preuzima na sebe odgovornost Za buduću djelatnost te osobe na dužnosti urednika.«

Dne 20. prosinca. Glavna uprava za štampu izvještava Cenzurni odbor u Petrogradu da se. odobrava da Dostojevski uređuje časopis »Građanin«.

Studeni — prosinac. Treći dio Bjesova objavljen je u jedanaestom i dvanaestom broju »Ruskog vjesnika«, koji su izišli 16. studenog i 15. prosinca.

Potkraj prosinca. Dostojevski donosi u tiskaru rukopis prve glave »Piščeva dnevnika« za prvi broj »Građanina«.

Na kraju godine. Dostojevski prisustvuje čitanju novog romana A. F. Pisemskog Malograđani.

1873.

Dne 1. siječnja. U prvom broju »Glasa« objavljeno je da od 1. siječnja Dostojevski uređuje časopis »Građanin«.

»Urednik F. M. Dostojevski prima stranke u uredništvu svaki dan između 2 i 4 sata, osim u subotu i nedjelju.« »Od prvog broja počinje izlaziti ‚Književnikov dnevnik'.« »Pored toga, u toku godine objavljivat će se njegove pripovijesti.«

Dne 12. siječnja. U »Glasu« je objavljen feljton o pokretnoj izložbi Akademije likovnih umjetnosti, gdje je izložen i Perovljev portret Dostojevskoga.

Siječanj — veljača. Dostojevski čita Zapečaćenog anđela N. S. Ljeskova, Kneginju Volkonsku N. A. Njekrasova i članke M. J. Ščedrina, A. M. Skabičevskog i N. K. Mihajlovskog.

Dostojevski piše pismo prestolonasljedniku Aleksandru Aleksandroviču, kojem K. P. Pobedonoscev treba da uruči primjerak Bjesova.

Veljača. U drugom broju »Domovinskih zapisa« objavljen je polemičan članak N. K. Mihajlovskog Književne i novinske bilješke o »Građaninu« što ga uređuje Dostojevski, o »Piščevu dnevniku« i o romanu Bjesovi. Dostojevski se osvrće na taj članak u »Piščevu dnevniku« (osmi broj »Građanina« od 19. veljače) i u članku »Dvije urednikove napomene« (dvadeset sedmi broj »Građanina« od 2. srpnja).

Ožujak. Dostojevski posjećuje izložbu Akademije likovnih umjetnosti i hvali slike Kuindžija Pogled na Valam, Makovskoga Ljubitelji slavujeva pjeva i Crkvenjak, Perova Lovci na odmoru i Repina Burlaci. Negativno ocjenjuje Geovu Posljednju večeru.

U trećem broju časopisa »Djelo« izlazi pod naslovom Bolesni ljudi osvrt na Bjesove koji su izišli u zasebnoj knjizi.

Dne 26. svibnja. Obavijest petrogradskog okružnog suda o kršenju cenzurnih propisa.

»Prijepis optužnice koja se podiže pred okružnim sudom u Petrogradu, bez sudjelovanja porote, protiv urednika novina ‚Građanin’, bivšeg potporučnika Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, koji se nalazi na slobodi, a koji se optužuje da je 29. siječnja 1873. u petom broju novina ‚Građanin’ objavio članak pod naslovom Kirgiski zastupnici u Petrogradu, u kojem su prenesene riječi Njegova Veličanstva Cara upućene zastupnicima, i početak govora jednoga od njih, bez odobrenja ministra carskog dvora, što je prekršaj predviđen čl. 1024. Krivičnog zakonika.«

Dne 11. lipnja. Ujutro je održano suđenje Dostojevskom zbog bilješke V. P. Meščerskoga Kirgiski zastupnici u Petrogradu, objavljene u »Građaninu« bez odobrenja ministra dvora. Dostojevski se pojavio pred sudom i izjavio da se ne osjeća kriv; njegov branitelj, odvjetnik Gajevski, upozorio je da je Cenzurni odbor neopravdano podnio tužbu. Sud je osudio Dostojevskoga na globu od 25 rubalja i dva dana zatvora u vojnim uzama.

Dne 15. srpnja. Umro je F. I. Tjutčev.

Dne 23. srpnja. U tridesetom broju »Građanina« objavljen je kratak nekrolog F. I. Tjutčevu, koji je napisao Dostojevski.

Dne 30. srpnja. U trideset prvom broju »Građanina« objavljen je članak V. P. Meščerskoga U spomen na F. I. Tjutčeva, koji je Dostojevski preradio.

Dne 25. prosinca. U 356. broju »Glasa« prvi put je objavljeno da se sprema književni zbornik Prinos u korist izgladnjelog pučanstva u samarskoj guberniji. Među suradnicima spominje se i Dostojevski.

1874.

Na početku siječnja. Dostojevski saopćava Meščerskom u uredništvu »Građanina« da je odlučio da prekine uređivati časopis.

Dne 19. ožujka. Dostojevski podnosi molbu Glavnoj upravi za štampu da odobri, s obzirom na njegovu bolest, da idućih šest mjeseci časopis »Građanin« uređuje doktor prava V. F. Pucikovič.

Dne 20. ožujka. Cenzura odobrava izdavanje zbornika Prinos u kojem su objavljene Sličice Dostojevskoga.

Od 21. do 23. ožujka. Dostojevski je u vojnom zatvoru na Sijenom trgu zbog toga što je objavio u »Građaninu« bilješku

Kircigiski zasiupnik u Petrogradu. U zatvoru ponovo čita Jadnike Victora Hugoa.

Dne 22. ožujka. A. N. Majkov i V. S. Solovjov posjećuju Dostojevskog u vojnom zatvoru.

»Zatekao sam Fjodora Mihajloviča u prostranoj i prilično čistoj prostoriji u kojoj je, osim njega, bio u drugom kutu i nekakav mladić, loše obučen i posve bezbojne fizionomije. Fjodor Mihajlovič sjedio je za malim običnim stolom, pio čaj i pušio cigaretu, a u rukama je držao knjigu. Obradovao mi se, zagrlio me i poljubio.« (V. Solovjov, Sjećanja na F. M. Dostojevskog, »Historijski vjesnik«, broj 3, 1881, str. 614).

Travanj. N. A. Njekrasov posjećuje Dostojevskog i predlaže mu da napiše roman za »Domovinske zapise« za koji će mu platiti 250 rubalja po arku.

Dne 22. travnja. U »Građaninu« je objavljeno saopćenje uredništva da je »zbog slaba zdravlja, F. M. Dostojevski primoran, ne odričući se, po mogućnosti, stalne suradnje u ‚Građaninu’, zahvaliti se na dužnosti urednika časopisa...« (»Građanin«, broj 16, 1874).

Svibanj. Dostojevski stanuje s obitelji u Staroj Rusi.

Zapisuje u bilježnicu: »Roman o djeci, samo o djeci i o djetetu-junaku«.

Dne 7. svibnja. A. F. Koni[69] poziva Dostojevskog da 8. svibnja razgleda s njim odjel malodobnika u Kaznenom zavodu.

»Poštovani Fjodore Mihajloviču!

Željeli ste upoznati kažnjenički odjel malodobnika u Kaznenom zavodu. Ja idem tamo sutra u 1 sat. Dođete li do mene u dvanaest, mogli bismo krenuti zajedno.

S dubokim poštovanjem
A. Koni.«

Dne 7. lipnja. Dostojevski odlazi iz Petrograda u inozemstvo. Od 9. do 15. lipnja. U senatu se vodi proces protiv Dolgušina i njegovih ortaka zbog »poticanja pučanstva« na bunu. Građa s tog procesa poslužila je Dostojevskom u pisanju Žutokljunca.

Lipanj — srpanj. Dostojevski smišlja u inozemstvu (u Emsu) plan za roman Žutokljunac.

Oko 10. kolovoza. Vraća se u Staru Rusu.

Prije 12. listopada. Piše iz Stare Ruse Njekrasovu da »Domovinski zapisi« mogu računati na njegov roman Šiparac u godini 1875.

Dne 12. listopada. N. A. Njekrasov odgovara Dostojevskom na njegovo pismo u vezi sa Žutokljuncem.

»Vrlo mi je drago što ste se javili, duboko poštovani Fjodore Mihajloviču! Nakon ljetnog seljakanja nedavno sam se skrasio u Petrogradu i već sam pomišljao da odem do kuće Slivčanskog,[70] kad je stiglo Vaše pismo. Sad je sve jasno. Vrlo mi je drago što možemo slobodno računati na Vaš roman od prvog broja 'Domovinskih zapisa' 1875. uključivo,' kao što smo i računali. Do viđenja na početku prosinca; a ako sami ne dođete, pošaljite rukopis — korekture Vam možemo slati.

Od prvog broja 1875. slat ćemo Vam 'Domovinske zapise', a ako želite i ovo godište, samo javite!

Želim Vam dobro zdravlje i raspoloženje!

Odani Vam N. Njekrasov

Zima. Dostojevski piše Žutokljunca u Staroj Rusi.

1875.

Siječanj. U »Domovinskim zapisima« počinje izlaziti Žutokljunac (nastavci u drugom, četvrtom, petom, devetom, jedanaestom i dvanaestom broju).

»Kad mi je, prije godinu i pol, Nikolaj Aleksejevič Njekrasov ponudio da napišem roman za ‚Domovinske zapise’, umalo što nisam tada počeo pisati svoje Očeve i djecu, ali sam se suzdržao, hvala bogu — nisam još bio spreman. Zasad sam napisao samo Žutokljunca — tu prvu kušnju svoje misli. Ali je dijete tu već napustilo djetinjstvo i pojavilo se kao još nezreo čovjek koji želi, bojažljivo i drzovito, što prije učiniti prvi korak u životu. Uzeo sam nevinu dušu,

ali već okaljanu strašnom mogućnošću razvrata, ranom mržnjom zbog svoje ništavosti i »slučajnosti« i onom otvorenošću s kojom još čedna duša već svjesno dopušta pristup poroka u svoje misli, već mu se odaje u srcu, naslađuje se njime u još sramežljivim, ali već i drskim i burnim maštarijama — a sa svim je tim prepuštena jedino svojim snagama i svojoj sposobnosti shvaćanja, i još, doduše, Bogu. Sve su to nedonoščad društva ,slučajni' članovi ,slučajnih obitelji'«. (»Piščev dnevnik«, siječanj 1876, glava I). Na početku veljače. Dostojevski odlazi u Petrograd na dvije sedmice.

Dne 8. veljače. Njekrasov dolazi Dostojevskom da mu »izrazi svoje oduševljenje pošto je pročitao svršetak prvog dijela Žutokljunca i da se dogovori s njim kojim će redom dalje izlaziti roman.

Travanj. A. G. Dostojevska podnosi molbu za putnicu za svog muža i doznaje da ga potajno nadzire policija u Staroj Rusi.

Potkraj svibnja — na početku lipnja. Dostojevski otputovao u Ems.

Dne 18/30. lipnja. Sastavio je »konačni plan« za roman Žutokljunac.

Dne 21. lipnja/3. srpnja. Piše iz Emsa ženi, vjeruje da će napisati dobar roman, jer je »plan izvrstan«, moli je neka zapisuje u posebnu bilježnicu riječi i pjesmice njihove djece.

Dne 10. kolovoza. U Staroj Rusi rodio se sin Dostojevskoga Aleksej.

Potkraj kolovoza. Dostojevski piše A. N. Pleščejevu da je odaslao još tri poglavlja Šiparca za rujanski broj »Domovinskih zapisa«, moli neka »ništa ne izbacuju — kod mene svaka osoba govori svojim jezikom i ima svoja shvaćanja«.

Oko 15. rujna. Dostojevski se vraća iz Stare Ruse u Petrograd. Na početku studenog. Počinje prikupljati građu za prvi broj »Piščeva dnevnika«.

Dne 22. prosinca. Podnosi molbu Glavnoj upravi za štampu da mu odobri izdavanje »Piščeva dnevnika« u 1876. godini.

»Kako namjeravam od iduće, 1876. izdavati svoje djelo ,Piščev dnevnik' svaki mjesec, veličine od jedan do jedan i pol tiskarskog arka u dva stupca, u kojem želim pisati o svemu što sam zaista doživio kao ruski pisac, o svemu što sam vidio, čuo i pročitao, a kako

u isto vrijeme želim oglasiti godišnju pretplatu za svoje izdanje (po 2 rublja bez poštarine za svih 12 brojeva u godinu dana) i pustiti ga u pojedinačnu prodaju po 20 kopjejaka, čast mi je, s obzirom na periodičnost izdavanja ‚Piščeva dnevnika', na što me je upozorio Cenzurni odbor u Petrogradu, da zamolim Glavnu upravu za štampu da mi odobri izdavanje ‚Piščeva dnevnika' od početka iduće godine, 1876, pod svim spomenutim uvjetima.« (»Novo vrijeme«, broj 3204, god. 1885).

Prosinac (pred Božić). Dostojevski često susreće na ulici prosjačića od svojih sedam godina i raspituje se o njegovu životu.

Božić. Posjećuje dječju priredbu u Klubu umjetnika i proučava djecu, jer je zaokupljen idejom da napiše roman o suvremenim očevima i djeci.

Dne 26. prosinca. A. F. Koni ga poziva da se 27. prosinca, u 9 i pol izjutra, svrati u Ministarstvo pravde kako bi zajedno otišli u koloniju malodobnih prijestupnika.

Dne 27. prosinca. Dostojevski posjećuje s A. F. Konijem koloniju malodobnih prijestupnika iza Tvornice baruta, gdje provodi gotovo cijeli dan, od 11 sati do mraka.

1876.

Od 24. do 29. siječnja. U »Glasu« izlaze izvještaji sa suđenja bankaru Kronebergu koji je optužen da je zlostavljao svoju sedmogodišnju kćerku.

Dne 24. siječnja. Vrativši se kasno navečer iz tiskare kući, Dostojevski čita u »Glasu« prvi izvještaj sa suđenja Kronebergu. Odmah, oko 11 sati navečer, odlazi A. F. Koniju da se raspita o ishodu suđenja. Ogorčen je kad doznaje da je optuženi oslobođen krivnje.

Travanj. Dostojevski posjećuje i razgleda dom za nahočad.

Dne 9. travnja. Piše pismo H. D. Alčevskoj.

»Vi iznosite misao da se u ‚Dnevniku' gubim u sitnicama. To sam već i ovdje čuo. Ali evo što ću Vam, između ostalog, reći: došao sam do nepobitnog zaključka da pisac-umjetnik mora poznavati, osim pjesničkog zanata, točno do u najmanje pojedinosti (povijesne i trenutne) stvarnost koju prikazuje. Kod nas se, po mom mišljenju,

samo jedan čovjek odlikuje time — grof Lav Tolstoj. Victor Hugo, koga neobično cijenim kao romanopisca (zbog čega se, zamislite, pokojni F. Tjutčev jednom čak i naljutio na mene i rekao da je Zločin i kazna, moj roman, bolji od Misérables), mada je ponekad vrlo razvučen u opisivanju pojedinosti, ipak je dao takve začudne studije koje bi, da nije bilo njega, ostale svijetu potpuno nepoznate. Eto zašto sam, spremajući se da napišem vrlo opsežan roman, naumio da se napose zadubim u proučavanje ne same stvarnosti, koju ionako poznajem, nego pojedinosti svakidašnjeg života. Jedan je od najvažnijih zadataka u tom svakidašnjem životu za mene, na primjer, mladi naraštaj, a u isti mah — suvremena ruska obitelj koja, slutim, nije nipošto više onakva kakva je bila još prije svega dvadeset godina. Ali ima još i štošta drugo pored toga.«

Dne 3. lipnja. Svirač u orkestru Marijina kazališta V. A. Aleksejev moli u pismu Dostojevskog da mu razjasni smisao riječi iz evanđelja o »kamenju pretvorenom u hljebove«, koje se često spominju u »Piščevu dnevniku«.

Dne 7. lipnja. Dostojevski odgovara V. A. Aleksejevu pismom u kojem kao da prvi put nagovještava »Velikog inkvizitora«: »U đavlovoj kušnji stopile su se tri kolosalne svjetske ideje, i eto, prošlo je 18 stoljeća a da se ništa teže, zapravo složenije od tih ideja nije pojavilo, i ljudi ih svejednako ne mogu razriješiti. ‚Kamenje i hljebovi’ znače današnje socijalno pitanje, okolinu...«

Srpanj — kolovoz. Bračni par Dostojevski odlazi u Ems. Potkraj kolovoza. Nećakinja F. M. Dostojevskog Sofija Aleksandrovna Ivanova udaje se za nastavnika matematike D. N. Hmirova.

Dostojevski je nakon povratka iz inozemstva razvrgnuo prijateljstvo sa S. A. Ivanovom, kojoj je bio posvetio Idiota. Obavještavajući ga o svojoj skorašnjoj udaji, S. A. Ivanova mu je napisala 14. kolovoza 1876: »Čestitajte mi, dragi moj prijatelju (još se usuđujem da Vas tako nazivam, usprkos svim spletkama, svoj prljavštini koje su nas odbile jedno od drugog)«.

Dne 15. listopada. Sud je osudio seljakinju Kornilovu, koja je bacila s trećeg kata svoju šestogodišnju pastorku (djevojčica je ostala živa), na dvije godine i osam mjeseci robije i na doživotno progonstvo u Sibiru.

Listopad. U listopadskom broju »Piščeva dnevnika« objavljena je glava Osuda o suđenju Kornilovoj.

Potkraj listopada ili na početku studenog. Dostojevski posjećuje Kornilovu u zatvoru.

Dne 13. studenog. K. P. Pobedonoscev savjetuje u pismu Dostojevskom da šalje »Piščev dnevnik« prestolonasljedniku Aleksandru Aleksandroviču.

»Veleštovani Fjodore Mihajloviču! Ne znam dostavljate li svoj ‚Piščev dnevnik' Prestolonasljedniku. Ako ne dostavljate, ne bi bilo zgorega da mu ga šaljete. Znam da su mu jučer, dok je bio kod braće, govorili o nekim prilozima i preporučili da svrati pozornost na njih.

Od srca Vam odani
K. Pobedonoscev

Možete poslati dosadašnje brojeve jednostavno poštom na ime velikoga kneza, a ako ih želite poslati s obrazloženjem, izvolite ih poslati meni pa ću ih ja odaslati s pismenim objašnjenjem da je to od Vas.«

Subota, 13. studenog 1876.

Dne 16. studenog. Dostojevski moli u pismu prestolonasljednika Aleksandra Aleksandroviča za dopuštenje da mu šalje »Piščev dnevnik«. Studeni. Veći dio mjeseca piše pripovijetku Krotka.

Prosinac. Dostojevski je obaviješten da je osuda Kornilovoj poništena zbog kršenja člana 693. Kriminalnog sudskog postupka i da će se slučaj ponovo razmotriti pred drugim sudom u kojem će sudjelovati i porota.

Dne 21. prosinca. M. J. Saltikov moli u pismu Dostojevskog da napiše kratku pripovijetku za veljački broj »Domovinskih zapisa«.

Zima. Dostojevski dobiva mnogo pisama u kojima su opisana samoubojstva i u kojima ga ljudi pitaju što misli o tim samoubojstvima.

S. V. Kovalevska piše Dostojevskom u povodu romana o »sanjaru«, koji je on zamislio.

»... I mene je neki dan spopala groznica; dugo se nisam mogla smiriti i neprestano mi je naviralo u sjećanje ono što ste pripovijedali o svom budućem romanu o ,sanjaru'. Čak sam u mislima neprestano razvijala Vašu ideju i strašno bih voljela kad biste napisali tako nešto. Zamislila sam to ovako — nekog siromaška koji živi vrlo osamljeno, usredotočen na nešto, i koji je ostario na nekakvu mehanički-umnom radu (na primjer, izračunavanju putanja planeta u opservatoriju). Zbog nekih vanjskih okolnosti, u njemu se razvija neodoljiva želja da se pošto-poto obogati. Počinje smišljati kako da to postigne, isto onako strpljivo, jednostrano i postupno kako je cijeli život izračunavao putanje planeta... Godine i godine izmišlja i usavršava pojedinosti svoga stroja; napokon je stroj gotov, i on ga pušta u rad. Uz to mu nekako uopće ne pada na pamet misao na njegove žrtve, na sve one ljude koji će poginuti od njegova stroja. Pa i misao na bogatstvo pada u zasjenak. On je naprosto zaljubljen u svoj stroj; njegov matematički, poremećeni um zanosi upravo ta točnost koju stroj pokazuje u radu; on uživa što može izračunati na minutu kad će brod potonuti. Brod se sa strojem otiskuje od obale; starac se nekako potpuno smirio. Na samu večer katastrofe uopće ne pomišlja na svoj stroj; odjednom osjeti u sebi potres; pogleda na sat — kucnuo je čas. I, eto, tek mu tada odjednom postaje užasno jasno što je počinio. Starac, naravno, poludi. Ali dalje od toga moja fantazija ne ide.« (S. V. Kovalevska, Uspomene iz djetinjstva, Moskva, 1945, str. 117).[71]

1877.

Siječanj. Dostojevski čita u »Domovinskim zapisima« Posljednje pjesme N. A. Njekrasova, a u »Vjesniku Evrope« početak Turgenjevijeva romana Ledina.

Dostojevski obilazi bolesnog N. A. Njekrasova koji se prisjeća njihova upoznavanja godine 1845, pošto je pročitao Bijedne ljude u rukopisu.

Dostojevski čita u »Ruskom vjesniku« prizor iz Ane Karenjine L. N. Tolstoja (razgovor Levina s Oblonskim o nepravednosti

postojećeg društvenog uređenja), na koji će se osvrnuti u veljačkom broju »Piščeva dnevnika«.

Dne 21. veljače. Dostojevski podnosi molbu Glavnoj upravi za štampu.

»Kako već drugu godinu izdajem svoju knjigu ‚Piščev dnevnik’, koju pišem sam, bez suradnika, i koju šaljem svaki mjesec pretplatnicima, čast mi je najponiznije zamoliti Glavnu upravu za štampu da mi odobri izdavanje te knjižice, pod istim naslovom, u istim rokovima i istog obujma, i bez prethodnog cenzuriranja.«

Predstojnik Glavne uprave za štampu V. V. Grigorjev drži da nema »ni najmanje opasnosti u tome da se dopusti takvu piscu da nastavi izdavanje bez nadzora cenzure«.

Dne 7. ožujka. N. S. Ljeskov hvali u pismu Dostojevskoga zbog članka o Ani Karenjinoj objavljenog u »Piščevu dnevniku«.

»Ono što ste napisali o 'nevaljalcu Štivi’ i 'Levinu čista srca’ toliko je lijepo, čisto, plemenito, pametno i pronicavo da ne mogu odoljeti potrebi da Vam kažem toplo hvala i da Vas srdačno pozdravim. Vaš je duh divan — inače ne biste mogli to tako razjasniti. To je analiza pametne duše, a ne glave.

S dubokim poštovanjem N. Ljeskov
u noći na 7. ožujka 1877.

Dne 23. ožujka. Pošto je ministar izviješten o molbi Dostojevskoga, odobrava se izdavanje »Piščeva dnevnika« bez prethodnog cenzuriranja.

Proljeće. Dostojevski kupuje od A. K. Gribea ljetnikovac u Staroj Rusi za 1150 rubalja.

Dne 22. travnja. Dostojevski prisustvuje ponovnom suđenja Kornilovoj na okružnom sudu. Optužena je oslobođena krivnje. Predsjednik suda i javni tužilac objavili su na sudu da je prva osuda bila poništena zbog mišljenja, iznesena u »Piščevu dnevniku«, da je trudnoća mogla utjecati na postupak optužene (»Piščev dnevnik«, travanj 1877). Predsjednik je u svom završnom govoru upozorio porotnike da »ne potpadnu pod utjecaj nekih nadarenih književnika«.

Dne 24. travnja. Nakon osude kojom je Kornilova oslobođena krivnje, ona i njen muž posjećuju Dostojevskog.

Dne 19. svibnja. Dostojevski piše A. P. N-u.

»I mene je mučilo to isto što i Vas, možda još od moje šesnaeste godine, ali sam bio nekako uvjeren da ću kad-tad svakako izići na poprište, pa zato (toga se dobro sjećam) nisam bio osobito zabrinut. A što se tiče toga koje ću mjesto zauzeti u književnosti, bio sam ravnodušan — u duši mi je gorio nekakav plamen u koji sam vjerovao, a šta će se iz svega toga izleći, to me baš nije zabrinjavalo, eto, to vam je cijelo moje iskustvo o kojem me pitate.

Ali kako Vas ja mogu poznavati u dušu? Ako želite moje mišljenje, vjerujte i dalje čvrsto u svoje nagnuće pa će Vas sudbina, možda, izvesti na poprište. A, osim toga, Vaše su želje vrlo skromne, to jest da budete svakako drugorazredni poslenik. Ali, evo što ću još dodati — mene moje nagnuće nije u moje doba nimalo odvlačilo od realnog pogleda na život, pa mada sam bio pjesnik, a ne inženjerac, sve do posljednje godine u inženjerijskoj školi bio sam neprekidno među prvima u klasi; zatim sam nekoliko godina služio u vojsci i, mada sam znao da ću kad-tad ostaviti službu, nisam dotle u svojoj društvenoj djelatnosti vidio ništa što bi se suviše protivilo mojoj budućnosti; naprotiv, bio sam tvrdo uvjeren da će budućnost biti ipak moja i da sam joj ja jedini gospodar.«

Ljetni mjeseci. Dostojevski boravi na posjedu brata Ane Grigorjevne I. G. Snitkina nedaleko od gradića Miropolja u kurskoj guberniji.

Dne 13. srpnja. Petrogradski gradonačelnik F. F. Trepov dolazi u sukob s političkim zatvorenikom A. S. Bogoljubovom koji nije htio skinuti kapu pred njim. Bogoljubov je kažnjen šibanjem, što izaziva pobunu drugih zatvorenika, a nakon pola godine i atentat Vere Zasulič na Trepova. Suđenju Zasuličevoj prisustvovao je i Dostojevski.

Srpanj. Dostojevski pročitao oglas da osmi dio Ane Karenjine, koji je uredništvo »Ruskog vjesnika« odbilo da objavi zbog autorovih nazora o ratu i istočnom pitanju, izlazi u zasebnoj knjižici; Dostojevski kupuje tu knjižicu.

Dne 19. srpnja. Dostojevski odlazi u Darovo koje je oko 150 kilometra daleko od Moskve. Putem pažljivo sluša što narod govori o ratu, pa i sam zapodijeva razgovor o toj temi.

Dne 20. i 21. srpnja. Provodi dva dana kod sestre V. M. Ivanove u Darovu.

»Posljednjih je godina Fjodor Mihajlovič višeput rekao da mu je žao što nikako ne može da ode u Darovo, na imanje svoje pokojne majke, gdje je u djetinjstvu provodio ljeta. S obzirom da se u ljeto 1877. Fjodor Mihajlovič osjećao sasvim dobro, nagovorila sam ga da se na povratku iz Petrograda u Miropolje zaustavi u Moskvi pa da se odatle svrati u Darovo. Fjodor Mihajlovič je tako i učinio i proveo kod sestre V. M. Ivanove (koja je. naslijedila to imanje) dva dana. Njegovi su mi rođaci poslije pripovijedali da je moj muž za svog boravka obišao različna mjesta u parku i okolici, koja su mu bila ostala u lijepoj uspomeni, i da je čak pješice otišao u šumarak Čermašnju, koji je u djetinjstvu volio (dvije vrste daleko od majura) i po kojem je poslije nazvao šumarak u romanu Braća Karamazovi. Svraćao je Fjodor Mihajlovič i u kuće seljaka, svojih vršnjaka, od kojih se mnogih sjećao. Starci i starice, i njegovi vršnjaci koji su ga se sjećali iz djetinjstva, radosno su ga pozdravljali, pozivali kući i častili čajem. Boravak u Darovu oživio je svu silu dojmova o kojima nam je moj muž nakon povratka vrlo živahno pripovijedao.« (A. G. Dostojevka).

Studeni. Dostojevski često obilazi bolesnog N. A. Njekrasova koji mu čita svoje posljednje stihove.

Druga polovica studenog. Posljednji put posjećuje N. A. Njekrasova.

Dne 2. prosinca. Dostojevski je izabran za dopisnog člana Akademije nauka, u Odjelu za ruski jezik i književnost (diploma mu je uručena 6. veljače 1878).

Dne 24. prosinca. Zapisuje u bilježnicu:

»Dne 24. prosinca 77. Memento. Do kraja života.

1) Napisati ruskog Candidea.

2) Napisati knjigu o Isusu Kristu.

3) Napisati svoje uspomene.

4) Napisati poemu Parastos.

NB. (Sve to, pored posljednjeg romana i daljeg izdavanja 'Dnevnika’, dakle, minimum 10 godina rada, a sad mi je 56 godina).«

Dne 27. prosinca. U 8 sati navečer umro N. A. Njekrasov. Dne 28. prosinca. Ujutro Dostojevski doznaje da je umro Njekrasov, i

istog dana odlazi u njegov stan. Vrativši se kući, čita do 6 sati ujutro sva tri sveska Njekrasovljevih djela.

Dne 30. prosinca. Prisustvuje pogrebu N. A. Njekrasova i drži govor nad njegovim grobom.

»Duboko potresen, progurao sam se do njegove još otvorene rake zasute cvijećem i vijencima i izgovorio, nakon drugih, svojim slabim glasom dvije-tri riječi. Počeo sam upravo od toga da je to srce bilo ranjeno, jednom zasvagda, i da je ta nezacijeljena rana i bila izvor cijele njegove poezije, cijele strastvene ljubavi koja je graničila s mukom, ljubavi toga čovjeka prema svemu što pati od nasilja, od okrutnosti neobuzdane samovolje što tlači našu rusku ženu, naše dijete u ruskoj obitelji, našeg malog čovjeka u njegovoj, vrlo često gorkoj sudbini. Iskazao sam i svoje uvjerenje da je u našoj poeziji Njekrasov posljednji iz niza pjesnika koji su se javili ‚novom riječju'. U tom smislu on, u nizu pjesnika (to jest onih koji su se javili ‚novom riječju'), treba da stoji odmah iza Puškina i Ljermontova.« (»Piščev dnevnik«, prosinac 1877).

1878.

Na početku godine. Dostojevskom dolazi D. S. Arsenjev, odgojitelj velikih knezova, i saopćava mu carevu želju da se Dostojevski upozna s carskim sinovima na koje bi mogao povoljno djelovati vodeći s njima razgovore.

Veljača. U drugom broju »Ruskog vjesnika« objavljen je prilog A. M. Butlerova[72] Četvrta prostorna dimenzija i spiritizam, na koji se Dostojevski uskoro osvrće.

Dne 16. ožujka. Dostojevski piše V. V. Mihajlovu.

»U Vašem pismu osobito mi je privuklo pažnju, između ostalog, to što volite djecu, mnogo ste živjeli s djecom, a i sad ste često s njima. E pa, evo što Vas molim, dragi Vladimire Vasiljeviču: zamislio sam i uskoro ću započeti pisati velik roman u kojem će, među ostalima, važnu ulogu igrati djeca, i to baš mlađa djeca, otprilike od 7 do 15 godina. Djece će biti mnogo. Ja ih proučavam, i cijeli sam ih život proučavao, i vrlo ih volim, i sam ih imam. Ali zapažanja takva čovjeka kao što ste Vi bit će mi (to shvaćam) dragocjena. Dakle,

napišite mi o djeci sve što znate. I o petrogradskoj djeci koja vas zovu čiko, i o jelizavgradskoj djeci, i o svemu sto znate. (Zgode, navike, odgovori i brbljarije, značajke, ljubav za obitelj, vjera, zloća i nedužnost, narav i učitelj, latinski itd, itd. — jednom riječju, sve što znate). Mnogo ćete mi pomoći, bit ću Vam vrlo zahvalan i željno čekam Vaš odgovor.«

Dne 27. ožujka. U »Novom vremenu« objavljeno je pismo Fjodora Dostojevskog uredništvu pod naslovom Pitanje četvrte dimenzije.

Dne 31. ožujka. U dvorani petrogradskog okružnog suda održava se suđenje Veri Zasulič, kojem među predstavnicima štampe prisustvuje i F. M. Dostojevski.

Dne 16. svibnja, u 9 i pol izjutra. Trogodišnjeg sina Dostojevskoga Alekseja iznenada hvata neobično jak napad padavice koji traje 3 sata i 10 minuta.

U 2 sata i 20 minuta. Umire mali Aleksej.

Dostojevski piše svom pastorku P. A. Isajevu o sinovoj smrti.

»Dragi Pavle Aleksandroviču, danas je kod nas umro Aljoša od nenadanog napada padavice od koje nije nikad prije patio. Još je jutros bio veseo, dobro je spavao. U 9 i pol spopala ga padavica, a u 2 i pol Ljoša je bio već mrtav. Pokopat ćemo ga na veliko-ohtenskom groblju u četvrtak, 18. svibnja. Sažali se, Paša, nad mojim Ljošom! Dao Bog zdravlja tvojoj dječici, pozdravi suprugu! Uvijek tvoj F. Dostojevski«. (»Sjeverni vjesnik«, broj 11, 1891).

Dne 18. svibnja. Dijete je pokopano.

Svibanj. Nakon smrti malog Alekseja, obitelj Dostojevski često posjećuje filozof V. S. Solovjov. Ana Grigorjevna moli ga da nagovori njena muža da pođe s njim u manastir Optinu, kamo se Dostojevski bio odavno spremao.

Dne 23. lipnja. Dostojevski odlazi s V. Solovjovom u manastir Optinu i iznosi mu glavnu ideju i plan za Braću Karamazove.

Dne 26. i 27. lipnja. Dostojevski i Solovjov u manastiru Optini. Tu se Dostojevski tri puta sastao sa »starcem« Amvrosijem i dva puta razgovarao s njim nasamu.

Dne 29. lipnja. Dostojevski i Solovjov vraćaju se iz manastira Optine u Moskvu.

Dne 30. listopada. Na rođendan Dostojevskoga žena mu predaje uokvirenu fotografiju Sikstinske Madone, koju mu je poslala udovica pjesnika A. K. Tolstoja.

Prosinac. Dostojevski napravio iscrpan plan za Braću Karamazove i napisao već desetak tiskarskih araka romana.

Dne 14. prosinca. Održana književno-glazbena priredba u korist Bestužovljeve ženske visoke škole na kojoj Dostojevski čita pripovijedanje Nele iz Poniženih i uvrijeđenih.

Potkraj sedamdesetih godina (1878—1880) Dostojevski posjećuje sijela kod urednika »Nedjelje« N. A. Gajdeburova, gdje se sastaje s N. V. Šelgunovom, J. P. Polonskim i profesorima N. S. Tagancevom, V. J. Sergejevičem i I. I. Janžulom.

1879.

Dne 30. siječnja. Dostojevski javlja N. A. Ljubimovu da je poslao uredništvu »Ruskog vjesnika« treću knjigu Braće Karamazovih i moli da se sve to objavi u jednom broju časopisa.

Dne 9. ožujka. Održana je priredba u korist Književnog fonda na kojoj sudjeluju Dostojevski, Turgenjev, Polonski, Pleščejev, Potehin i Saltikov. Dostojevski čita odlomak iz Braće Karamazovih — Ispovijed vatrena srca.

Oko 10. ožujka. Dostojevski podnosi molbu ministru unutrašnjih poslova da se ukine policijski nadzor nad njim.

Dne 16. ožujka. Književno veče u korist Književnog fonda na kojem sudjeluju I. S. Turgenjev, M. G. Savina i Dostojevski.

Dne 20, 21. i 23. ožujka. U »Glasu« izlaze izvještaji sa suđenja na okružnom sudu u Harkovu strancima A. i J. Brunst koji su optuženi zbog zlostavljanja svoje kćeri. To je suđenje potreslo Dostojevskoga, koji je iskoristio neke podatke odatle u Braći Karamazovima.

Dne 3. travnja. Dostojevski čita na književnoj priredbi pripovijetku Dječak i Kristovo božično drvce. Na tu priredbu poveo je i svoju djecu.

Travanj. Javlja N. A. Ljubimovu da je poslao petu knjigu Braće Karamazovih uredništvu »Ruskog vjesnika«: »Ova peta knjiga, po

mome mišljenju, kulminaciona je točka romana pa je moram osobito brižljivo dovršiti«.

Ljeto. Obitelj Dostojevski stanuje u Staroj Paisi i često se sastaje s obitelji A. V. Jaclard-Korvin.[73]

Od 9. do 14. lipnja. Međunarodni književni kongres u Londonu bira jednoglasno Dostojevskog za člana počasnog odbora Međunarodnog saveza književnika. Za počasnog predsjednika izabran je Victor Hugo.

Dne 11. srpnja. Dostojevski piše iz Stare Ruse A. P. Filosofovoj da mu se zdravlje pogoršalo i da je sumorno raspoložen; zatim piše o djeci i o njihovu povoljnom utjecaju na život i ljude.

Od 20. srpnja do početka rujna. Dostojevski se liječi u Emsu i piše Braću Karamazove.

U jedanaestom i dvanaestom broju »Domovinskih zapisa«, u člancima Prvi listopada i Prvi studenog-prvi prosinca, M. J. Saltikov odgovara Dostojevskom na riječi njegove junakinje gospođe Hohlakov o njenu pismu književniku Ščedrinu.

Prosinac. Na književnoj priredbi u korist studenata Petrogradskog sveučilišta Dostojevski čita glavu Veliki inkvizitor iz Braće Karamazovih, pošto je održao kratak uvod.

Zima. Dostojevski odlazi u subotu na sijela kod J. A. Štakenšnejder.[74] Jedne subote redoviti gosti igraju Puškinova Kamenog gosta, a nakon predstave čitaju Škrtog viteza. Dostojevski čita ulogu starog vlastelina.

XIV. GODINE 1880. i 1881.

1880.

Dne 3. veljače. Na zboru članova Slavenskog dobrotvornog društva Dostojevski je izabran za zamjenika predsjednika Društva.

Dne 14. veljače. Na svečanoj sjednici Slavenskog dobrotvornog društva Dostojevski čita svoj koncept adrese caru u povodu dvadesetpetogodišnjice njegova carevanja.

Dne 24. veljače. I. O. Mlodecki pokušava izvršiti atentat na predsjednika Vrhovne nadzorne komisije grofa M. T. Lorisa-Melikova.

Taj je događaj uzrujao Dostojevskog.

Posjećuje ga Suvorin, razgovaraju o eksploziji u Zimskom dvorcu, o budućem romanu (nastavku Braće Karamazovih) i njegovu junaku Aljoši Karamazovu.

A. S. Suvorin zapisao je o tome: »Zamislite — govorio je on — da stojimo pred izlogom Daciarove trgovine i gledamo slike. Pokraj nas stoji čovjek koji se pretvara da također gleda slike, a sve nešto čeka i obzire se. Odjednom mu žurno prilazi neki čovjek i kaže mu: ‚Sad će Zimski dvorac odletjeti u zrak. Postavio sam pakleni stroj'.

Mi to čujemo. Zamislite da mi to čujemo, da su ti ljudi toliko uzbuđeni da ne mogu vladati glasom. Kako bismo nas dvojica postupili?

Bismo li pošli u Zimski dvorac da upozorimo na eksploziju, ili bismo se obratili policiji, policajcu, da uhapsi te ljude? Biste li vi pošli?

— Ne, ne bih...

— Ne bih ni ja. A zašto? Pa, to je strašno.«

(A. S. Suvorin, Dnevnik, Moskva — Petrograd, 1923, str. 15).

Dne 20 ožujka. Održana je književno-glazbena priredba u korist odjela za malodobnike u Milosrdnom domu u dvorani Gradske skupštine. Dostojevski čita odlomak iz Braće Karamazovih.

Dne 20. ožujka. Održana je književno-glazbena priredba u korist polaznica Pedagoške škole. Dostojevski čita »Raskoljnikovljev san o premorenom konju«.

Dne 28. ožujka. Održana je književna priredba u korist Društva za potpomaganje siromašnih književnika i učenjaka. Dostojevski čita »Raskoljnikovljev razgovor s Marmeladovom u krčmi«. Daruju mu dva lovorova vijenca.

Dne 9. travnja. Dostojevski odgovara pismom predsjedniku Društva ljubitelja ruske književnosti, uredniku »Ruske misli« S. A. Jurjevu, na njegovu ponudu da za svibanjski broj »Ruske misli« napiše članak o Puškinu.

Dne 27. travnja. Na književnoj priredbi u korist Slavenskog dobrotvornog društva Dostojevski čita odlomak iz posljednjeg dijela Braće Karamazovih (knjiga Dječaci): »Učinak je, mogu reći bez preuveličavanja i hvalisanja, bio neobično snažan«. (Iz pisma N. A. Ljubimovu od 29. travnja 1880).

Travanj. U »Vjesniku Evrope« P. V. Anenkov objavljuje svoje uspomene pod naslovom Značajno desetljeće. U XXIX glavi govori o nadobudnosti mladoga Dostojevskog koji je, navodno, svojedobno zahtijevao da se Bijedni ljudi tiskaju u »Petrogradskom zborniku« na stranicama urešenim okvirom.

Travanj — svibanj. Društvo ljubitelja ruske književnosti poziva Dostojevskog da sudjeluje »svojom riječju« u proslavi Puškina.

Dne 4. svibnja. Na zboru članova Slavenskog dobrotvornog društva predsjednik Bestužev-Rjumin predlaže da se Dostojevski izabere za predstavnika Društva na otkrivanju spomenika Puškinu u Moskvi. Prijedlog je prihvaćen.

Dne 5. svibnja. Dostojevski piše S. A. Jurjevu u Moskvu o skorašnjoj proslavi Puškina.

Dne 11. svibnja. Slavensko dobrotvorno društva imenuje za svoje predstavnike na otkrivanju spomenika Puškinu u Moskvi F. M. Dostojevskog i Puškinova osobnog znanca I. F. Zolotareva.

Dne 18. svibnja. U »Novom vremenu«, u rubrici »Skice i sitnice«, objavljena je ova napomena u ime Dostojevskoga:

»F. M. Dostojevski, koji se nalazi u Staroj Rusi gdje se liječi, zamolio nas je da u njegovo ime objavimo da ‚ništa slično onome što je P. V. Anenkov iznio u ‚Vjesniku Evrope' o ‚okviru' nije bilo niti je moglo biti, i da on nije nikad dobio pjesmu koju su, tobože, spjevali Njekrasov i Panajev o tom ‚okviru'«.

Dne 22. svibnja. Dostojevski odlazi u Moskvu na svečano otkrivanje spomenika Puškinu.

Dne 23. svibnja u 10 sati navečer. Stiže u Moskvu na proslavu u čast Puškina. Na željezničkoj stanici dočekuju ga S. A. Jurjev, V. M. Lavrov,[75] N. P. Aksakov,[76] J. V. Barsov[77] i drugi suradnici »Ruske misli«.

Dne 25. svibnja ujutro. Dostojevskoga posjećuju I. S. Aksakov i S. A. Jurjev.

U 5 sati poslije podne. V. M. Lavrov i N. P. Aksakov dolaze po Dostojevskog i odlaze s njim u »Ermitaž«, na večeru priređenu u čast Dostojevskoga. Na večeri je prisutno 22 ljudi, a održano je šest govora (S. A. Jurjev, oba Aksakova, ravnatelj Moskovskog

konzervatorija N. G. Rubinštejn i dva profesora). Dostojevski uzvraća govorom u kojem uglavnom govori o Puškinu.

Dne 5. lipnja, u 2 sata. Delegacije su primljene u Gradskoj skupštini. Dostojevski se upoznaje i razgovara s Puškinovom kćerkom Nataljom Aleksandrovnom Merenberg.

Dostojevski je pozvan na ručak u Gradskoj vijećnici.

»Njegovpj ekselenciji F. M. Dostojevskome. Moskovski gradski poglavar ima čast da Vas najponiznije zamoli da počastite svojom nazočnošću ručak koji grad priređuje 6. lipnja u čast delegata koji su stigli u Moskvu na svečano otkrivanje spomenika Puškinu.«

Dne 6. lipnja. Održana je proslava u čast Puškina. Ujutro je obavljena ceremonija pred spomenikom, otkriven je spomenik, položeni su vijenci. Na sveučilištu je održana svečana sjednica — govore profesori i akademici, rektor proglašava I. S. Turgenjeva počasnim članom Sveučilišta. Gradska uprava priređuje ručak u dvoranama Plemićke skupštine — govore drže episkop Amvrosije, M. N. Katkov, I. S. Aksakov; A. N. Majkov čita svoju pjesmu. Navečer, na književnoj proslavi u Plemićkoj skupštini, Dostojevski čita scenu s Pimenom iz Borisa Godunova.

Dne 7. lipnja. Održana je prva javna sjednica Društva ljubitelja ruske književnosti. I. S. Turgenjev drži govor. Na drugom svečanom ručku drži kratak govor i Dostojevski.

Dne 8. lipnja. Održana je druga javna sjednica Društva ljubitelja ruske književnosti. Dostojevski drži govor koji izaziva nezapamćeno oduševljenje slušalaca. Obdaruju ga vijencem. Društvo ljubitelja ruske književnosti jednoglasno bira Dostojevskog za svoga počasnog člana.

Održana je književno-glazbena priredba na kojoj Dostojevski čita Puškinove pjesme (između ostalog dva puta Proroka).

U 8 sati navečer. Dostojevski piše ženi pismo o proslavi (F. M. Dostojevski, Pisma ženi, str. 303—305).

Noću odlazi do spomenika Puškinu i polaže na podnožje lovorov vijenac koji je dobio na dar toga jutra.

Dne 9. lipnja. M. A. Polivanova i S. A. Jurjev posjećuju navečer Dostojevskoga i razgovaraju s njim o Puškinu.

Suština tog razgovora razabire se iz pisma M. A. Polivanove Dostojevskom od 22. srpnja 1880: »Na dan 9. lipnja, uoči Vašeg

odlaska iz Moskve, kad sam imala sreću da me primite, Vi ste, opraštajući se sa Sergejem Andrejevičem Jurjevom, poveli razgovor o Puškinovoj Pikovoj dami i savjetovali mi da je pročitam čim se vratim kući. Tako sam i učinila. Vaše riječi o Germanu, o tome što je i kako se morao osjećati kad je svu svoju sreću stavio na kartu, duboko vjerujući toj karti a u isto doba predišući i strepeći od silnog duševnog uzbuđenja, ne samo što su me zainteresirale nego su me naprosto potresle...«

Dne 11. lipnja. Dostojevski se vraća iz Moskve u Staru Rusu gdje provodi cijelo ljeto i početak jeseni.

Dne 13. lipnja. Govor o Puškinu objavljen je u 162. broju »Moskovskih novosti«.

Dne 25. lipnja. U »Glasu« je objavljen članak A. D. Gradovskog Snovi i stvarnost u kojem se pobijaju mišljenja Dostojevskog izložena u govoru o Puškinu. Dostojevski odgovara Gradovskom u broju »Piščeva dnevnika« koji je posvećen Puškinu.

Lipanj. U šestom broju »Domovinskih zapisa« objavljen je članak G. I. Uspenskog Proslava Puškina u kojem se kritizira govor Dostojevskoga.

Srpanj. U sedmom broju »Domovinskih zapisa« izlazi drugi članak G. I. Uspenskog o govoru Dostojevskog.

Ljeto. Dostojevski čita svojoj djeci klasična djela ruske i svjetske književnosti.

»Čitao je djeci Tarasa Buljbu, Kapetanovu kćer, Hitac i Mećavu. Pročitao je i cijelog Repetilova, Teško pametnome i Borodino. Na kraju je pročitao djeci Tamanj. U ljetu je počeo čitati Schillerove Razbojnike. Nikad nije djeci čitao ništa svoje.« Na drugom mjestu: »Tata je čitao djeci Siromaštvo nije grijeh, Rukavicu Žukovskoga, a u ljetu 1880. Schillerove Razbojnike...« (Iz zapisa A. G. Dostojevske).

Dne 15/27. srpnja. U Parizu na imendanu V. V. Stasova vodi se pred Turgenjevom razgovor o govoru Dostojevskoga na proslavi u čast Puškina. Turgenjev se oštro okomljuje na taj govor i zgraža se što je rusko društvo oduševljeno pozdravilo tu propovijed o »svečovjeku«.

Dne 1. kolovoza. Izlazi jedini broj »Piščeva dnevnika« u godini 1880, s govorom o Puškinu.

Dne 26. rujna. L. N. Tolstoj piše N. N. Strahovu da su Zapisi iz mrtvog doma »najbolja knjiga u cijeloj novijoj književnosti, uključivši i Puškina«. Nakon nekoliko dana N. N. Strahov daje to pismo Dostojevskom.

Dne 7. listopada. Dostojevski se seli iz Stare Ruse u Petrograd.

Dne 14. listopada. Čita naglas kod J. A. Štakenšnejder Puškinova Proroka, Obalama domaje daleke, Medvjedicu i Puškinove prijevode ulomaka iz Dantea i Bunyana.

Dne 19. listopada u 2 sata. U dvorani Gradskog kreditnog društva održano je u korist Književnog fonda čitanje Puškinovih djela, na kojem sudjeluje i Dostojevski.

O tom njegovu nastupu zapisala je J. A. Štakenšnejder u svom dnevniku ovo: »Da divna li čuda! Duša mu je na jeziku, mršav je, upalih prsa i šaputava glasa, a čim počne čitati, baš kao da poraste i ozdravlja. Odnekud mu se javlja snaga, nekakva zapovjednička snaga.« (»Glas minulog doba«, 1919, broj 1—4, str. 182).

Dne 8. studenog. Dostojevski javlja N. A. Ljubimovu da šalje uredništvu »Ruskog vjesnika« epilog Braće Karamazovih.

»E, pa evo, roman je gotov! Pisao sam ga tri godine, objavljivao dvije — ovo je za mene značajan trenutak. Htio bih da do Božića iziđe kao posebna knjiga... Dopustit ćete mi da se ne oprostim s Vama. Ta ja još kanim dvadeset godina živjeti i pisati.«

Dne 21. studenog. U Plemićkoj skupštini održava se priredba na kojoj se čitaju Gogoljeva djela. Dostojevski čita odlomak iz Mrtvih duša.

Dne 30. studenog. U dvorani Gradskog kreditnog društva održava se glazbeno-književna priredba u korist studenata Petrogradskog sveučilišta, na kojoj Dostojevski čita »Iljušečkin sprovod« iz Braće Karamazovih. Studenti nagrađuju Dostojevskog lovor-vijencem.

Te godine Dostojevskog posjećuje petnaestogodišnji D. S. Mereškovski i čita mu svoje stihove. »Da bi se dobro pisalo, patiti treba, patiti!« — kaže mu Dostojevski. (D. Mereškovski, Autobiografska napomena, Ruska književnost XX stoljeća, uredio S. A. Vengerov, svezak I, str. 291).

U jesen 1880. Dostojevski obično u nedjelju posjećuje A. S. Suvorina kod koga se okupljaju glumci — J. F. Gorbunov, V. N.

Davidov, N. F. Sazonov, Ardi, P. A. Strepetova i drugi, slikari I. N. Kramski i K. J. Makovski. »F. M. je osobito rado gledao i slušao I. F. Gorbunova kako glumi generala Ditjatina i smijao se kao dijete.« (A. I. Suvorin, Uspomene na Dostojevskoga).

Godine 1880. Dostojevski je zapisao u bilježnicu ovo:

»Uz potpuni realizam otkriti u čovjeku čovjeka... Nazivaju me psihologom: nije istina, ja sam samo realist u najvišem smislu, to jest prikazujem sve dubine ljudske duše.«

1881.

Dne 19. siječnja. Na »ponedjeljku« kod grofice S. A. Tolstoj Dostojevski igra ulogu starog monaha u Smrti Ivana Groznog Alekseja Tolstoja.

Dne 23. siječnja. »U petak, 23. siječnja, kad mi je rekao da je zabrinut za moje zdravlje, kazala sam mu: 'Pusti ti mene da odem s djecom u Revelj, a ti otiđi u Ems. Kad se vratiš, zajedno ćemo u Staru Rusu na tri sedmice, da provedemo ondje kraj ljeta, jer ćemo se morati radi djece ranije vratiti.’ — 'E, ako tako hoćeš, idi onda, ali ja sam imao sasvim drugačije želje za ovo ljeto.’ — 'Kakve želje, reci mi!’ — 'Pa evo ti mojih želja: sad imamo nešto novaca, a i od 'Dnevnika’ ćemo još nešto dobiti, nakupit će se oko 12—15 tisuća, pa da kupimo ono imanje blizu Moskve o kojem su ti ljetos pisali... Ja ću, dakle, lijepo u Ems, a ti ćeš na imanje pa ćeš ondje gospodariti i živjeti sve do jeseni, a onda ćeš opet ovamo. Ti i djeca ćete se lijepo oporaviti.’

Vazda je sanjario o imanju, ali je svaki put pitao ima li šume. Za oranice i livade nije mario, a šuma je, makar i mala, bila za njega najveća vrijednost imanja... Nije volio hrastove, nego pravu bjelogoričnu šumu, a najviše zapuštenu, zaraslu.« (Iz zapisa A. G. Dostojevske). Na drugom mjestu: »Volio je šumu; neka je svi prodaju, ali ja je neću prodavati, iz principa je neću prodavati da Rusija ne ostane bez šume.«

Dne 25. siječnja. Kod Dostojevskog je mnogo gostiju, među ostalima A. N. Majkov i N. N. Strahov. O. F. Miler dogovara se sa Dostojevskim o nastupu na priredbi posvećenoj Puškinu 29. siječnja.

O posljednjim danima Dostojevskog sačuvani su potanki zapisi Ane Grigorjevne u njenim bilježnicama.

»U nedjelju tek što je ustao, došao je Majkov; razgovarali su o dogotavljanju ‚Dnevnika', o veljačkom broju ‚Dnevnika', o tome što bi htio pisati. O sastanku kod Grota, o tome šta će s novcima koji su ostali od spomenika Puškinu. Došao je Orest Miler, došla je Katerina Ipolitovna.[78] Poveo se razgovor o promjeni u programu i o tome da neće on čitati Onjegina, nego da će ga mjesto njega čitati Gerard s K (?). Fjodor Mihajlovič bio je nezadovoljan, gotovo uvrijeđen, ali smo ga onda počeli nagovarati da izabere nešto drugo, pa je malo-pomalo pristao... Otišao je Majkov, a ja sam zazvala Fjodora Mihajloviča da se oprosti s Katerinom Ipolitovnom. Ona mu je rekla da je nekako ljut. On se vrlo začudio i rekao joj:‚Eto kako je teško s ljudima; čovjek ima pune ruke posla, teško mu je i tužan je, a ljudi odmah izmisle da se ljuti.' — ‚Ma samo sam se našalila', odgovorila mu je K. I. Zatim je izišao da se prošeta prije večere, zapravo je otišao u tiskaru da preda posljednji arak za ‚Dnevnik' i zamoli da mu sutradan pošalju slog na korekturu. Vratio se u 6 i pol, pa smo otišli na pola sata do Kašpireve, a kad smo se vratili, sjeli smo da večeramo. Za večerom smo neprestano razgovarali o Pickwikovcima, prisjećali se svih pojedinosti, pričali svašta... Nakon večere popio je kavu, a onda je sjeo da napiše pismo Katkovu, a kad ga je napisao, pozvao me da mi ga pročita. Između ostalog je spomenuo u pismu da mu je to, možda, posljednja molba, a ja sam se tada nasmijala i rekla mu: ‚Eto, opet ćeš pisati Karamazove, pa ćeš opet tražiti predujam.' Navečer je izišao da se prošeta...«

Dne 26. siječnja. Prema riječima Ljube Fjodorovne Dostojevske, toga je dana kod njih ručala sestra Fjodora Mihajloviča V. M. Ivanova, koja je doputovala u Petrograd da nagovori brata da ustupi sestrama dio zemlje koji je naslijedio od A. F. Kumanine. Dolazi do burne prepirke između brata i sestre. Nakon scene u kojoj je', bilo prijekora i suza, Dostojevski odlazi u svoj kabinet i baca krv.

Moli u pismu N. A. Ljubimova da mu pošalje ostatak honorara za Braću Karamazove u iznosu od 4000 rubalja.

Pismo počinje ovim riječima: »Budući da ste već toliko dugo i toliko često bili uvijek skoni da udovoljite mojim molbama, mogu li se

nadati još jednom Vašoj pažnji i pomoći da mi se ispuni ova, možda i posljednja molba...« Očito je da je Dostojevski napisao ovo pismo nakon krvoliptanja.

U 5 i pol sati. Stiže doktor J. B. von Brecelj. Kucka pacijenta po prsima, što izaziva ponovno krvoliptanje. Dostojevski gubi svijest.

Oko 7 sati. Dostojevski se opraštа sa ženom i djecom.

»Gubitak ga je krvi neobično iscrpao, glava mu je klonula na prsa, lice potamnjelo.« (A. S. Suvorin, »Umjetnički časopis«, 1881, broj 2, str. 118).

Na zahtjev doktora Brecelja pozvana su još dva liječnika, A. Pfejfer i D. I. Košlakov.

Dne 27. siječnja, u utorak. Krvoliptanje se ne ponavlja. Dolazi slagar iz tiskare A. S. Suvorina radi posljednjeg broja »Piščeva dnevnika« i Dostojevski mu izdaje upute. Brojnim posjetiocima nije dopušteno da uđu u bolesnikovu sobu.

A. S. Suvorin ovako je opisao posljednje dane Dostojevskoga: »Čas očekuje smrt, naglu i neposrednu, izdaje upute, brine se za sudbinu obitelji, a čas opet živi, razmišlja, mašta o budućim djelima, govori o tome kako će djeca odrasti, kako će ih odgajati...«

Dne 28. siječnja, u 7 sati izjutra. Dostojevski kaže ženi da će vjerojatno umrijeti u toku dana. Ujutro ponovo baca krv.

Obdan. Posjećuju ga rođaci i znanci. Razgovara neko vrijeme s A. N. Majkovom. Nekoliko puta poziva djecu i opraštа se s njima.

U 6 i pol. Baca krv, gubi svijest, počinje agonija.

»U dnu neugledne mračne sobe, u svom kabinetu, ležao je obučen na divanu, glave zabačene na jastuku. Svjetlo svjetiljke ili svijeća, što su stajale pokraj njega na stoliću, padalo mu je izravno na čelo i obraze, bijele kao zid, i na nespranu tamnocrvenu mrlju na podbratku... Dah mu se, piskutajući nekako slabašno, izvijao iz grla kroz zgrčene i rastvorene usne. Očni su mu kapci bili pritvoreni isto tako nekakvim mehaničkim i grčevitim procesom skršenog organizma... Bio je u nesvjestici.« (B. M. Markevič, »Moskovski vjesnik«, 1881, broj 32).

U 8 sati i 38 minuta uvečer. Fjodor Mihajlovič Dostojevski umire.

Dne 29. siječnja. Izlazi siječanjski broj »Piščeva dnevnika«. Dne 31. siječnja, u 11 sati. Mrtvo tijelo Dostojevskoga prenose iz njegova stana u crkvu manastira Aleksandra Nevskog.

Dne 1. veljače. Dostojevski je pokopan na Tihvanskom groblju, pored Žukovskoga. Posmrtne govore drže V. S. Solovjov, A. I. Paljm, O. F. Miler, A. N. Majkov, K. N. Bestužev-Rjumin i drugi.

1882 — 1883.

Izlaze prva posmrtna Sabrana djela Dostojevskog u četrnaest knjiga, s biografijom, pismima i zapisima iz bilježnica.

NAPOMENE

Djela koja su ušla u ovaj svezak napisao je Dostojevski u četrdesetim godinama prošlog stoljeća, a objelodanio ih je između 1846. i 1848, dakle na samom početku svoje književne karijere. Tiskao ih je najprije po zbornicima i časopisima, a zanimljivo je da se već godine 1846. bavio mišlju da te svoje prve pripovijesti izda u zasebnoj knjizi o vlastitu trošku. Tako je 7. listopada iste godine pisao bratu Mihailu da želi izdati »svoj sveščić možda čak i do 15. studenoga«. Međutim, 17. listopada mu javlja da odgađa ostvarenje svog nauma jer mu ne odgovaraju ponuđeni uvjeti. »Osim toga — dodao je — valjat će se potruditi da se sve dotjera pa da se izdaju dva podebela sveska«. Na kraju se morao zadovoljiti time da tek potkraj godine 1847. izda u zasebnoj knjizi Bijedne ljude, bez ostalih pripovijesti. U travnju 1849. Dostojevski je uhapšen, pa tek nakon osam godina robije i progonstva u Sibiru može opet pomišljati na izdavanje svojih djela. Pošto mu je privremeno zabranjeno da. se nastani u Petrogradu i Moskvi, pisac živi u Tveru, odakle 1. listopada 1859. izlaže ponovo u pismu bratu ovaj plan: »...Odlučio sam da svakako izdam svoja prijašnja djela, i to da ih izdam sam... Evo što sam smislio: prvo, da ih ne izdam sve odjednom, nego knjigu po knjigu. Svega tri knjige. U prvoj Bijedne ljude, Netočku Nezvanovu, dva dijela, Bijele noći, Dječju bajku, Božično drvce i svadbu, Poštenog lopova (preraditi), Ljubomornog muža... Drugi dio: Dvojnik (potpuno prerađen) i Ujakov san... Bijedne ljude bez promjena, prema drugom izdanju, a sve ostale u prvom dijelu treba donekle popraviti.« Ta se piščeva zamisao ostvarila godine 1860, ali ne u tri sveska, nego u dva (F. M; Dostojevski, Djela, izd. N. A. Osnovski, Moskva).

Ponovo su ta djela tiskana godine 1865, kad se pisac našao u velikoj novčanoj stisci, pritisnut dugovima, pa je pristao na lihvarske uvjete petrogradskog knjižara Stelovskog, »špekulanta... prilično nevaljala čovjeka i nakladnika koji se ni u šta ne razumije« (također citat iz jednog piščevog pisma). Stelovski je 1865. i 1866. objavio djela Dostojevskog u tri sveska, a u isto je vrijeme pustio u prodaju i pojedinačna djela, otisnuta istim slogom, u obliku brošura. Za to izdanje pisac je ponovo pregledao i ispravio sve svoje pripovijesti.

Nakon toga nisu se više za njegova života pretiskivala djela koja je napisao u četrdesetim godinama prošlog stoljeća, pa se izdanje Stelovskoga smatra za kanonsko.

BIJEDNI LJUDI

Ovo najranije djelo Dostojevskog kojim je udario temelj svojoj književnoj slavi ugledalo je svjetlost dana godine 1846. u Petrogradskom zborniku, koji je uredio pjesnik Njekrasov. Oko tog djela radio je Dostojevski dugo i savjesno, kao što je poslije malokad imao priliku raditi. Mnogo kasnije, godine 1861, u napisu »Petrogradska snoviđenja u stihu i prozi«, pišući o svojoj prvoj mladosti provedenoj među petrogradskom sirotinjom, spomenuo je kako se u njegovoj glavi začela zamisao o Bijednim ljudima: »I nazreo sam tada jednu drugu priču, o nekakvim mračnim zakucima, nekakvo činovničko srce, čestito i čisto, duševno i privrženo starješinama, a uz njega nekakvu djevojčicu, uvrijeđenu i turobnu, i iskidala mi je srce cijela ta njihova priča.«

U jesen 1844. mladi je pisac držao da će uskoro dovršiti svoju prvu pripovijest, pa je 30. rujna pisao bratu: »Imam nadu. Završavam roman veličine Eugénie Grandet. Roman je prilično originalan. Već ga prepisujem... Neobično sam zadovoljan svojim romanom. Mojoj radosti nema kraja.« Međutim, rad oko romana još se dobrano otegao. Mladi je književnik bio vrlo strog prema samom sebi, pa je više puta prepisao svoj prvenac neprestano ga dotjerujući i bruseći.. Tako je 24. ožujka ponovo pisao bratu: »Završio sam ga posvema još, tako reći, u mjesecu studenom, ali mi je u prosincu palo na pamet da ga cijelog preradim: preradio sam ga i prepisao, ali sam u veljači opet počeo iznova čistiti, gladiti, umetati i izostavljati. Oko sredine ožujka bio sam gotov i zadovoljan...« Ali u pismu od 4. svibnja ponovo javlja bratu kako i dalje radi oko romana: »Palo mi na pamet da ga još jedanput prepravim, i to, bogme, nabolje; sad je, tako reći, dvostruko bolji.«

Rukopis Bijednih ljudi pročitali su tada mladi književnici Grigorovič i Njekrasov i došli autoru u rano svibanjsko jutro, pod snažnim dojmom pročitanog djela, da mu čestitaju i izraze svoje oduševljenje. Zatim je Njekrasov odnio rukopis tadašnjem

najuglednijem ruskom kritičaru Visarionu Bjelinskom. Ovaj je isto tako bio ushićen prvencem nepoznatog autora pa se želio svakako upoznati s njim. Tom mu je prilikom, između ostalog, kazao: »Vama je kao umjetniku otkrivena i objavljena istina, dobili ste je na dar, stoga cijenite svoj dar i ostanite mu vjerni pa ćete biti velik pisac«.

Bjelinski je te iste godine objavio u časopisu »Domovinski zapisi« napis u kojem se osvrnuo i na Bijedne ljude, ističući misao kako se mladi pisac nadovezuje na gogoljevsku tradiciju (poznato je da je sam Dostojevski jednom poslije duhovito ustvrdio kako su svi oni, tj. ruski književnici njegove generacije, izišli iz Gogoljeve Kabanice): »... Gogolj će zasvagda ostati, tako reći, njegov otac po stvaralaštvu... tu nema ni trunka oponašanja: sin živi svojim životom i duhom, ali zato ništa manje ne duguje svoje postojanje ocu. Koliko se god veličajno i bujno poslije razvijao talent gospodina Dostojevskog, Gogolj će zasvagda ostati Kolumbo onom neizmjernom i neiscrpnom području stvaralaštva po kojem će se kretati gospodin Dostojevski.«

Govoreći potanje o samom djelu, Bjelinski je ustvrdio i ovo: »Mnogi će možda pomisliti da je u liku Devuškina autor želio prikazati čovjeka kome su pamet i sposobnosti prignječene, zgažene životom. Bila bi velika zabluda tako misliti. Piščeva je misao kudikamo dublja i humanija: on nam je, u liku Makara Aleksejeviča, pokazao koliko mnogo divnog, plemenitog i svetog leži i u najograničenijoj ljudskoj prirodi... Neka bude čast i slava mladom pjesniku čija muza voli ljude na tavanima i u podrumima, te govori o njima stanovnicima pozlaćenih palača: ‚Evo, i ovo su ljudi, vaša braća!'«

DVOJNIK

Ova je pripovijest objelodanjena u veljači 1846. u časopisu »Domovinski zapisi« pod naslovom Dvojnik. Doživljaji gospodina Goljatkina.

Dostojevski je počeo pisati Dvojnika čim je završio Bijedne ljude, to će reći u ljetu 1845, nadajući se da će ga dogotoviti do jeseni. Međutim, 8. listopada 1845. piše pomalo pustopašno bratu o poteškoćama na koje je naišao u pisanju: »Jakov Petrovič Goljatkin

ostaje do kraja vjeran svom karakteru. Strašna je hulja, ne možeš mu ništa: nikako ne želi ići naprijed, tvrdi da još nije gotov, i da svejednako živi sam za sebe... Nikako ne pristaje da završi svoju karijeru prije polovice studenoga. A sad je već razgovarao i s njegovom preuzvišenosti i možda će (a zašto ne) i ostavku podnijeti. A mene, svoga tvorca, dovest će tako u neobično škakljiv položaj.«

Pisac je završio svoju novu pripovijest tek u siječnju 1846. Na dan 1. veljače piše opet bratu: »... Tek sam nedavno, to jest dvadeset osmoga, dokrajčio onu svoju hulju Goljatkina. Strahota jedna! Eto takvi su ljudski proračuni: želio sam završiti do kolovoza, a oteglo se sve do veljače!«

U jesen 1845. Dostojevski se bio sprijateljio s Bjelinskim i pročitao mu iz rukopisa dva-tri poglavlja svog Dvojnika. Bjelinskom se nova pripovijest u prvi mah neobično svidjela, pa je savjetovao mladom autoru da je objelodani, u časopisu »Domovinski zapisi«, koji je tada izdavao publicist Krajevski. Tako je započela financijska zavisnost Dostojevskoga od izdavača, koji su mu pozajmljivali novce i tjerali ga da neprestano piše pod vrlo teškim uvjetima, ne dajući mu prilike da popravlja i dotjeruje svoje književne tekstove.

Dvojnik je podvojio tadašnje ruske kritičare, ali je više bilo onih koji su ga kudili nego onih koji su ga hvalili. Najteže je Dostojevskog pogodilo nezadovoljstvo Bjelinskoga i njegovih istomišljenika. Tako je 1. travnja 1846. pisao bratu: »Prvi je dojam bio neobuzdan ushit, graja, galama, naklapanja. Drugi — kritika: upravo svi oni koji pušu u isti rog, to jest naši i svekolika publika, ustvrdiše da je Goljatkin toliko dosadan i mlak, toliko razvučen da se uopće ne može čitati. Ali je najkomičnije od svega to što se svi ljute na mene zbog razvučenosti, a svi do jednoga čitaju nadušak i prečitavaju nadušak.«

Iako je uputio podosta zamjerki na piščev račun, Bjelinski je završio analizu Dvojnika ovim proročanskim riječima: »Mnogo će se, za njegova života, javiti talenata koje će suprotstavljati njemu, ali će na kraju sve njih zaboraviti upravo onda kad on bude dosegao vrhunac svoje slave.«

Inače, Bjelinski je zamjerao Dostojevskom »fantastičan kolorit« pripovijesti, nejasan siže i suvišna ponavljanja, te mu je savjetovao da je prilikom ponovnog objavljivanja znatno skrati. Jamačno je jedan od uzroka nezadovoljstvu Bjelinskoga bila činjenica što se

Dostojevski, po njegovu mišljenju, počeo udaljavati od gogoljevske tradicije. Međutim, već je tada jedan drugi ruski kritičar, Valerijan Majkov, uočio kako je »Gogolj u prvom redu socijalni pjesnik, a gospodin Dostojevski u prvom redu psihološki«.

Nezadovoljstvo kritike i općinstva pobudilo je u pisca želju da temeljito preradi Dvojnika. Ta se želja, čini se, još više pojačala za robijanja i izgnanstva u Sibiru, pa tako Dostojevski piše 1859. iz Tvera bratu:' »... Do polovice prosinca poslat ću ti (ili ću ti sam donijeti) popravljenog Dvojnika. Vjeruj mi, brate, da će to popravljanje, popraćeno predgovorom, vrijediti kao nov roman. Napokon će svi oni vidjeti što je Dvojnik! Čak se nadam da ću ih zainteresirati preko svake mjere. Jednom riječju, izazivam ih sve na megdan, a, najposlije, ako sad ne popravim Dvojnika, kad ću ga onda popraviti? Zašto da izgubim divnu ideju, izvanrednog tipa po svojoj društvenoj važnosti, koga sam prvi otkrio i prvi predstavio svijetu?«

Pisac ipak nije stigao preraditi Dvojnika za izdanje svojih djela godine 1860, pa ga nije ni uvrstio u to izdanje. I dalje se, međutim, bavio mišlju da ga korjenito prepravi. Kad je pripremao novo izdanje svojih djela za knjižara Stelovskog godine 1866, opet nije imao dovoljno vremena, pa ga je samo znatno skratio (kao da je poslušao savjet Bjelinskoga), zbog čega je, na žalost, u toj konačnoj verziji Dvojnika došlo i do nekih nejasnoća.

Dakako da takva preradba nije zadovoljila ni samog Dostojevskog, pa je mnogo kasnije, u studenom 1877, napisao u »Piščevu dnevniku«: »Ta mi pripovijest nikako nije uspjela, iako joj je ideja bila prilično lucidna, te ništa ozbiljnije od te ideje nisam nikad u književnosti obradio. Ali mi forma te pripovijesti nikako nije pošla za rukom. Znatno sam je popravio poslije, nakon petnaestak godina, ali sam se i tada iznova uvjerio da je ta stvar potpuno neuspjela, pa kad bih se sad prihvatio te ideje i ponovo je izložio, posegnuo bih za potpuno drugačijom formom; ali godine 1846. nisam te forme našao i pripovijest mi nije uspjela.«

ROMAN U DEVET PISAMA

Ovo je djelo objelodanjeno godine 1847, u siječanjskom broju časopisa »Suvremenik«.

Dostojevski je 16. studenog 1845. pisao bratu ovako: »Dakle, neki dan, kako nisam imao novaca, svratio sam do Njekrasova. Dok sam sjedio kod njega, pala mi je na um ideja o romanu u 9 pisama. Vrativši se kuči, napisao sam taj roman za jednu noć... Ujutro sam ga odnio k Njekrasovu... Navečer se kod Turgenjeva čitao moj roman u cijelom našem društvu, to jest među najmanje 20 ljudi, i izazvao je pravo oduševljenje... Bjelinski je rekao da sad potpuno vjeruje u mene jer se znam služiti posve različitim elementima.«

Međutim, kad je Roman u devet pisama objavljen, Bjelinski ga je u jednom pismu negativno ocijenio: »Dopisivanje varalica u Dostojevskoga nije mi se, na moje iznenađenje, jednostavno svidjelo — jedva sam ga pročitao do kraja. Tako je opće mišljenje.«

GOSPODIN PROHARČIN

Pripovijest je prvi put objavljena godine 1846, u listopadskom broju »Domovinskih zapisa«.

Dostojevski ju je počeo pisati u proljeće 1846. da bi namirio dug kod urednika spomenutog časopisa, Krajevskoga. Završio ju je u rujnu i predao uredništvu. Kao i sav ostali materijal, morala je pripovijest proći cenzuru koja ju je popriličnо osakatila izbacivši iz nje cijele pasuse. Očajni autor pisao je u povodu toga svom bratu: »Proharčin je strašno iznakažen na izvjesnom mjestu. Ta gospoda na izvjesnom mjestu zabranila su čak i riječ činovnik, sam bog zna zašto: ionako je sve bilo nevino da ne može biti nevinije, a tu su riječ izbacili na svim mjestima. Zatrlo se sve živo. Ostao je samo kostur onoga što sam ti čitao. Odričem se svoje pripovijesti.«

Bjelinski je u napisu »Ruska književnost u godini 1846.« vrlo nepovoljno ocijenio najnoviju pripovijest Dostojevskoga. Evo što je, između ostaloga, napisao: »U desetom broju ‚Domovinskih zapisa’ pojavilo se treće djelo gospodina Dostojevskoga, pripovijest Gospodin Proharčin, koja je neugodno iznenadila čak i poštovaoce talenta gospodina Dostojevskoga. U njoj vrcaju iskre talenta, ali u takvu gustu mraku da čitatelj ne može pri njihovu svjetlu ništa razaznati... Tu čudnovatu pripovijest nije porodilo nadahnuće ni

slobodno i bezazleno stvaranje, nego nešto nalik... kako da kažemo? Nije ni umovanje ni ambicioznost jer inače ne bi bila tako izvještačena, neprirodna, neshvatljiva, više nalik na nekakav istinit, ali čudan i zapleten događaj nego na pjesničku tvorevinu. U umjetnosti ne smije biti ničega nejasnog i neshvatljivog...«

GAZDARICA

Objelodanjena je u »Domovinskim zapisima«, u brojevima za listopad i prosinac 1847.

Dostojevski je tu pripovijest počeo pisati u jesen 1846. i pisao ju je, po vlastitim riječima, »kao nekad Bijedne ljude, čilo, lako i uspješno«. Nastavio ju je pisati u toku iduće godine, pa je o tome pisao bratu ovako: »Pišem svoju Gazdaricu. Već je sad bolja od Bijednih ljudi. A iste je vrste. Perom mi ravna vrutak nadahnuća što mi izbija ravno iz duše. Nije onako kao što je bilo kod Proharčina zbog kojeg sam se mučio cijelog ljeta.«

Međutim, tadašnji vrhovni književni arbitar Bjelinski oštro se okomio na Gazdaricu u napisu »Pogled na rusku književnost godine 1847.« Evo što je, između ostalog, napisao o junacima te pripovijetke: »Što su govorili među sobom, zbog čega su toliko lamatali rukama, kreveljili se, prenavljali se, premirali, obamirali, onesvješćivali se — pojma nemamo jer od svih onih dugačkih patetičnih monologa nismo shvatili ni jedne jedine riječi... Što je to — zlorabljenje ili siromaštvo talenta koji se želi uzdići više nego što može, pa se zato boji ići običnim putom i traži neki put koji ne postoji?... U cijeloj toj pripovijesti nema nijedne obične žive riječi ili izričaja: sve je izvještačeno, nategnuto, kljasto, umjetno i lažno.«

POLZUNKOV

Pripovijest je objelodanjena u Ilustriranom almanahu koji su godine 1848. pripremili bili u Petrogradu Panajev i Njekrasov.

Almanah je imao izići kao prilog časopisu »Suvremenik«, ali, premda ga je cenzura odobrila 28. veljače 1848, nije pušten u prodaju zbog represivnih mjera poduzetih u vezi s burnim

događajima u Francuskoj (februarska revolucija) i drugim zemljama. Stoga je taj almanah postao prava bibliofilska rijetkost.

Za piščeva života nije se Polzunkov više pretiskavao, nego je ponovo objavljen tek među »Prilozima« u prvom svesku Sabranih djela Dostojevskoga što ih je izdala piščeva udovica.

SLABO SRCE

Ova je pripovijetka prvi put objavljena u veljačkom broju »Domovinskih zapisa« godine 1848.

U doba kad je pisao Slabo srce, Dostojevski je bio zaokupljen idejama utopijskog socijalizma.

POŠTENI LOPOV

Pripovijest je objelodanjena godine 1848. u travanjskom broju »Domovinskih zapisa« pod naslovom Priče iskusna čovjeka. (Iz zapisa jednog neznanca) I. Bivši vojnik II. Pošteni lopov.

Pripremajući novo izdanje svojih djela, Dostojevski je godine 1860. zadržao samo prve dvije stranice iz prve priče Bivši vojnik i dopisao nekoliko rečenica kako bi ih povezao s drugom pričom Pošteni lopov, koju je tek neznatno izmijenio. Naslov druge priče postao je tako novi naslov cijelog djela.

Lik Jemeljana Iljiča, činovnika koji je otpušten s posla zbog pijanstva pa se srozao na samo dno prijestolničkog života, dotaknuo je bio Dostojevski već u Bijednim ljudima, u pismu Makara Devuškina od 28. srpnja, gdje Devuškin spominje svoj susret s bivšim kolegom Jemeljom. U Poštenom lopovu kao da se uzgred objašnjava što je bilo s Devuškinom nakon Varenjkina odlaska: »A prije je, isto kao i k meni, odlazio do jednog službenika, slizao se s njim, neprestano su zajedno pili; ali se ovaj potonji propio i umro od nekakva jada.«

BOŽIČNO DRVCE I SVADBA

Prvi put tiskano godine 1848. u rujanskom broju »Domovinskih zapisa«.

Junaka ove pripovijetke Julijana Mastakoviča Dostojevski je već prikazao u svojoj pripovijetki Slabo srce.

TUĐA ŽENA I MUŽ POD POSTELJOM

Pisac je prvobitno napisao i objavio dvije zasebne pripovijetke od kojih je poslije napravio jednu pod gornjim naslovom. Prva je nosila naslov Tuđa žena (Ulična scena) i objavljena je godine 1848. u siječanjskom broju »Domovinskih zapisa«, a druga, Ljubomorni muž. Neobičan događaj, izišla je iste godine u prosinačkom broju istog časopisa.

Kad je pripremao izdanje svojih djela godine 1860, Dostojevski je spojio te dvije pripovijetke, pri čemu je izostavio početak Ljubomornog muža u kojem je podsjećao čitatelja na svoje ranije pripovijetke Božično drvce i svadbu i Tuđu ženu. Također je znatno izmijenio dijaloge između mladića i Ivana Andrejeviča.

Z. C.

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: DRAGUTIN BRENČUN
LEKTORI: JAKSA KUŠAN I VLADIMIR LOKNAR
KOREKTOR: ZDENKA FABIJANČIĆ
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: ČGP DELO, LJUBLJANA, 1979

---

[1] Epitaf je uzet iz priče V. F. Odojevskoga »Živi mrtvac«.

[2] Barun Brambeus, pseudonim kritičara i beletrista O. I. Senkovskoga (1800—1858).

[3] Imena slugu iz romana »Thérèse et Faldrui«, koji je napisao francuski pjesnik Nicolas-Germain Léonard (1744—93).

[4] Pri učenju stranog jezika obično su se učila napamet pitanja i odgovori (razgovori), a isto tako su se zapisivale i učile napamet riječi i njihov prijevod na ruski (riječi).

[5] Tržnica.

[6] Djelo Ratazjajeva, u kojem pisac parodira romantičarski stil Marlinskoga i drugih.

[7] Riječ je o stilu pseudopovijesnih pripovijesti koje su bile popularne nešto prije 50-ih godina prošlog stoljeća i koje je vrlo duhovito kritizirao i ismijao Bjelinski.

[8] Paul de Kock (1794—1871), francuski pisac zabavnih romana, čija su djela bila vrlo omiljena.

[9] Čovjekova slika je naslov knjige A. Galica iz koje se učio predmet poznavanja samoga sebe; knjiga je napisana u duhu idealističke filozofije.

[10] François-Guillaume Ducray-Duminil (1761—1819), francuski romansijer, autor romana »Viktor ou l'Enfant de la forêt«.

[11] Schillerova balada »Die Kroniche des Ibycus«.

[12] Gogoljeva pripovijetka.

[13] Gogoljeva pripovijetka Kabanica.

[14] Pogledaj bilješku uz priču Pošteni lopov.

[15] Ulica od šest dućana.

[16] Djelo Matveja Komarova, koje je prvi put objavljeno 1782, a 1839. izišlo je deveto izdanje. Osobe koje se ovdje spominju uzete su iz toga romana.

[17] Činovnik za poslove izvan ureda.

[18] Sliku »Posljednji dan Pompeja« dovršio je 1833. K. Brjulov u Italiji, a 1834. prenesena je u Rusiju.

[19] Lažni car Dimitrije, koji je naslijedio Ivana Groznog na početku XVII stoljeća, bio je zapravo kaluđer koji se izdavao za Ivanova sina.

[20] Vanjka, opći nadimak fijakerista.

[21] Louvet de Couvray (1766—1817), francuski pisac, autor je avanturističkog romana Faublasove avanture; junak romana je Faublas.

[22] »Policijske novosti«, puni naslov glasi »Novosti petrogradske gradske policije«, list koji je počeo izlaziti 1839. u Petrogradu, a od 1844. izlazio je svaki dan.

[23] Raznočinci su oni koji nisu bili ni u jednom staležu.

[24] Riječ je o ukazu koji je priredio Speranski 1809; prema tom ukazu, činovnici su morali polagati ispite za građanske činove.

[25] Poslovica.

[26] Harčiti, trošiti, proharčiti, potrošiti (na hranu).

[27] Deset rubalja.

[28] Besposličar, dokoličar.

[29] Liječnik policijskog kvarta.

[30] Bogorodica.

[31] U ruskom je »zarja« i jutarnja i večernja rumen.

[32] Dostojevski tu prepričava sadržaj drevne priče koju je Goethe opjevao u svojoj pjesmi »Čarobnjakov učenik«.

[33] Remonter je bio nakupac konja za vojsku.

[34] Iz pjesme K. N. Batjuškova »Rastanak«.

[35] Ptica iz ruskih narodnih priča.

[36] Ime junakinje istoimenoga romana francuskoga pisca Abbé Prévosta.

[37] Autor misli »Sjevernu pčelu«, koju je izdavao F. Bulgarin.

[38] Tu je koketnije.

[39] Čovjek koji voli dobro živjeti i zabavljati se.

[40] S ljubavlju.

[41] Do krajnjih granica.

[42] Muški ogrtač, kaput.

[43] To ste vi?

[44] Riječ je o gostovanju talijanske opere u Petrogradu.

[45] Dostojevski tu netočno citira Hamletove riječi upućene Kraljici (III čin, 3. prizor).

[46] Sudbina, suđeno.

[47] Svakako, točno.

[48] Ovamo, ovamo.

[49] Junak istoimenog romana što ga je napisao njemački književnik Ch, A. Vulpius (1762—1827).

[50] Panajev, Ivan Ivanovič (1812—1862), autor pripovijesti i priča bliskih »naturalističkoj školi«, od god. 1847. kolega Njekrasova u uredništvu »Suvremenika«; Panajeva-Golovačeva, Avdotja Jakovljevna (1819—1893), spisateljica, autorica romana i «Uspomena« u kojima piše o Bjelinskom, Černiševskom, Dobroljubovu, a iznosi i mnogo podataka o Dostojevskom.

[51] Beketov, Andrej Nikolajevič (1825—1902), znameniti ruski botaničar (djed Aleksandra Bloka); Beketov, Nikolaj Nikolajevič (1827—1911), istaknuti ruski fizičar i kemičar. Obojica su u to doba bili studenti, a diplomirali su god. 1849.

[52] Majkov, Apolon Nikolajevič (1821—1897), pjesnik, prijatelj Dostojevskoga; Majkov, Valerjan Nikolajevič (1823 — 1847), kritičar i publicist, suradnik »Domovinskih zapisa« i »Suvremenika« neobično je cijenio prva djela Dostojevskoga; Plesčejev, Aleksej Nikolajevič (1825—1893), pjesnik, član društva Petraševskoga, prijatelj Dostojevskoga koji mu je posvetio Bijele noći.

[53] Miljukov, Aleksandar Petrovič (1817—1897), pedagog i književnik, napisao knjigu Pregled povijesti ruskog pjesništva (Petrograd, 1847). Ostavio za sobom iscrpne uspomene na Dostojevskog (A. P. Miljukov: Književni susreti i poznanstva).

[54] Spešnev, Nikolaj Aleksandrovič (1821—1882), jedan od najradikalnijih petraševaca, utopijski komunist i pristaša nasilnog preuzimanja vlasti, vjerovao u skori narodni ustanak u Rusiji.

[55] Filipov, Pavle Nikolajevič (1825—1855), student fizikalno-matematičkog fakulteta Petrogradskog sveučilišta, inicijator i utemeljitelj tajne litografije Durovljeva društva.

[56] Majkov je napisao pogrešno: 1848.

[57] Durov, Sergej Fjodorovič (1816—1869), pjesnik »petraševac«, prevodio Bêrangera, Hugoa, Mickiewicza, osnovao književno i političko društvo, bio na robiji s Dostojevskim.

[58] Paljm, Aleksandar Ivanovič (1823—1885,) član društva Petraševskog, književnik. Napisao roman o petraševcima Aleksej Svobodin, u kojem je prikazao i Dostojevskog.

[59] Plan su sastavili ministar vojske Černisev i petrogradski vojni general-gubernator Šuljgin.

[60] Dostojevski je u pismu bratu pogrešno naznačio 11. siječnja.

[61] Valihanov, Čokan Čingisovič (1835—1865), istaknuti orijentalist i etnograf. Prvi kazački prosvjetitelj-demokrat. Njegove je studije objavljivalo Rusko geografsko društvo u

svojim publikacijama. Prijateljevao i dopisivao se s Dostojevskim.

[62] Totleben, Eduard Ivanovič (1818—1884), istaknuti ruski vojni graditelj, vodio radove oko utvrđivanja Sevastopolja.

[63] Totleben, Adolf Ivanovič, mlađi brat Eduarda Totlebena, drug Dostojevskoga iz Inženjerijske škole.

[64] Ivanova, Marija Aleksandrovna (1848—1929), nećakinja Dostojevskoga.

[65] Babikov, Konstantin Ivanović (1841—1873), beletrist, surađivao u časopisima Dostojevskoga »Vrijeme« i »Epoha« i u »Domovinskim zapisima«.

[66] Madona u naslonjaču.

[67] Ljuba Fjodorovna Dostojevska (1369—1926), književnica, pisala pripovijetke, kratke romane (Odvjetnica, Emigrantkinja, Bolesne djevojke) i memoare (knjiga uspomena na oca izišla godine 1921. u Münchenu, a skraćeni ruski prijevod Dostojevski kako ga prikazuje kći Lj. Dostojevska u Moskvi i Petrogradu 1922).

[68] Pobedonoscev, Konstantin Petrovič (1327—1907), reakcionarni političar u carskoj Rusiji, od god. 1868. senator, od god. 1872. član Državnog vijeća, a od god. 1880. vrhovni tužilac sinoda. Na početku sedamdesetih godina sprijateljuje se s Dostojevskim i nastoji pošto-poto iskoristiti njegovo ime i utjecaj u korist samodrštva. Četrdeset pisama Pobedonosceva Dostojevskom objavljeno je u »Literarnoj baštini« u Moskvi 1934.

[69] Koni, Anatol Fjodorovič (1844—1927), poznati sudski funkcionar, književnik, autor književnih portreta i crtica sakupljenih u knjizi Na životnom putu (u pet svezaka).

[70] Kuća u kojoj je Dostojevski stanovao 1873. i 1874.

[71] U ovoj proširenoj zamisli Dostojevskoga za roman Sanjar razabira se neki motivi iz Žutokljunca (želja da se »postane Rothschild«), Ali je Žutokljunac bio završen prije nego sto je S. A. Kovalevska napisala ovo pismo.

[72] Butlerov, Aleksandar Mihajlovič (1828—1886), glasoviti ruski kemičar. U sedamdesetim je godinama prošlog stoljeća počeo propagirati spiritizam kao prirodno-znanstvenu pojavu. Protiv toga je ustao D. I. Mendeljejev. Njihov se spor odrazio i u »Piščevu dnevniku«, u siječnju 1876. godine.

[73] Ana Vasiljevna Korvin-Krukovska družila se potkraj šezdesetih godina s petrogradskim revolucionarima, a od 1869. do 1874. boravila je u inozemstvu i udala se za istaknutog francuskog revolucionara Charlesa-Victorea Jaclarda. S mužem je aktivno sudjelovala u Pariškoj komuni. Godine 1874. doputovali su njih dvoje u Petrograd, gdje je Ana Vasiljevna obnovila poznanstvo s Dostojevskim.

[74] Štakenšnejder, Jelena Andrejevna (1836—1897), kći glasovitog arhitekta, autorica dnevnika u kojem je opisala svoj književni salon, koji je posjećivao i Dostojevski.

[75] Lavrov, Vukol Mihajlovič (1852—1912), novinar i prevodilac, izdavač »Ruske misli« od god. 1880.

[76] Aksakov, Nikolaj Petrovič (1848—1909), doktor filozofije, tajnik Društva ljubitelja ruske književnosti.

[77] Barsov, Jelpidifor Vasiljevič (1837—1919), arheolog i sakupljač starih rukopisa.

[78] Žena rođaka Ane Grigorjevne, doktora M. N. Snitkina.